

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

CUMHURİYET'İN 100. YILINA ARMAĞAN

Muğla Tarihi Üzerine Araştırmalar

مقاله قصه سنده یکی ایشا ایدرلیان حکو

CUMHURİYET'İN 100. YILINA ARMAĞAN MUĞLA TARİHİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Baş Editör:

Prof. Dr. Bayram AKÇA

Editörler:

Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ

Prof. Dr. Murat KEÇİŞ

Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

Doç. Dr. Metin MENEKŞE

Dr. Öğr. Üyesi Aslı ÇANDARLI ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi Tevfik Orkun DEVELİ

MUĞLA 2024

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

“Bu eserin dil ve bilim bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.”

“© 2024, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi”,

Tüm Hakları Saklıdır.

Yayın Kodu

7008 K 24 005 152

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.tr>)

Son kullanıcılar, telif hakkı yasaları çerçevesinde, bu çalışmayı çevrimiçi olarak okuyabilir, indirebilir, yazdırabilir ve atıf göstermek şartı ile bireysel olarak kopyalayabilir.

“Hiçbir şekilde ticari amaçla çoğaltılamaz, dağıtılamaz, kaynak göstermeden alıntı yapılamaz.”

Kapak Fotoğrafları

“Avrupa Şehirlerini Andıran Muğla Kasabasında Müştak Beğ Caddesi”

Kaynak: Resimli Perşembe, 140 (1928-01-26), s. 12

Dalyan Kaunos Antik Kenti

Muğla Kasabasında Yeni İnşa Edilen Hükümet Konağı

Kaynak: Resimli Perşembe, 140 (1928-01-26), s. 12

Tasarım & Dizgi

Kürşad ERİŞTİ

CIP Data

Cumhuriyet’in 100. yılına armağan: Muğla tarihi üzerine araştırmalar/ baş editör Bayram Akça; editörler Erdoğan Keleş, Murat Keçiş, Muzaffer Demir, Metin Menekşe, Aslı Çandarlı Şahin, Tevfik Orkun Develi.-

Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2024.

IV, 297 sayfa ; 24 cm.

ISBN 978-605-4397-92-1

I. Muğla (Türkiye) – Tarih. 1. Akça, Bayram. 2. Keleş, Erdoğan. 3. Keçiş, Murat. 4. Demir, Muzaffer. 5. Menekşe, Metin. 6. Çandarlı Şahin, Aslı. 7. Develi, Tevfik Orkun.

DS51.M74 C853 2024

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	1
ÖNSÖZ.....	2
STRATONIKEIA YERLEŞMESİ ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRMELER.....	3
<i>Bilal SÖĞÜT</i>	
NÜMİSMATİK VERİLER IŞIĞINDA MENTEŞE BEYLİĞİ VE KOMŞULARIYLA İLİŞKİLERİ.....	22
<i>Ali MIYNAT</i>	
NOTITIAE EPISCOPATUUM KAYITLARI'NA GÖRE MOGOLA COĞRAFYASI (VII-XII. YÜZYILLAR).....	35
<i>Cüneyt GÜNEŞ</i>	
XVI. YÜZYIL BAŞLARINDA MENTEŞE SANCAĞINDAKİ MUKATAALAR.....	43
<i>Bülent ÇELİK</i>	
18. YÜZYILDA MENTEŞE'DE TÜTÜN MUKATAASI.....	56
<i>Ayşe Nükhet ADIYEKE</i>	
18. YÜZYIL SONU VE 19. YÜZYIL BAŞLARINDA MİLAS'TA TEVABİ KAZALAR.....	65
<i>Nuri ADIYEKE</i>	
OSMANLI DÖNEMİNDE MEĞRİ (FETHİYE) ŞEHİRİ.....	75
<i>Behset KARACA</i>	
EGE ADALARI İLE MENTEŞE SANCAĞI İLİŞKİLERİ.....	96
<i>Ali Fuat ÖRENÇ</i>	
MUĞLA'DA BİR YÖRÜK YERLEŞİMİ: GEVENES.....	107
<i>İlhan ŞAHİN</i>	
MİLLÎ MÜCADELE'DE MENTEŞE'NİN (MUĞLA) YERİ.....	117
<i>Bayram AKÇA</i>	
MENTEŞE MEBUSU MEHMED ESAD (İLERİ) VE FAALİYETLERİ.....	128
<i>Nilgün Nurhan KARA, Selin Ezel ÇAKAR</i>	
CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MUĞLA TÜRK OCAKLARI VE FAALİYETLERİ (1923-1931).....	135
<i>Günver GÜNEŞ</i>	
AMERİKAN BARIŞ GÖNÜLLÜLERİNİN MUĞLA VE ÇEVRESİNDEKİ FAALİYETLERİ.....	147
<i>Günver GÜNEŞ, Ezgi DURMAZ</i>	
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MUĞLA'DA YEREL BASIN ÖRNEĞİ: BİZİM MUĞLA GAZETESİ.....	164
<i>Güzin ÇAYKIRAN</i>	
1939 YILI GENEL SEÇİMLERİNE YAPILAN MEBUSLUK BAŞVURULARININ İNCELENMESİ: MUĞLA İLİ ÖRNEĞİ.....	173
<i>Duygu YILMAZ</i>	
MUĞLA'DA HAYVANCILIK (1923-1960).....	191
<i>Didem KONYA</i>	

BAŞARILI BİR HAVACI ASTSUBAY: MUĞLALI MEHMET BAŞAĞ, TÜRK HAVA KUVVETLERİ TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ. 204 <i>Müjdat KARAGÜLMEZ</i>	
DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ULUSAL BASINA GÖRE MUĞLA (1970-1980)..... 216 <i>Menderes AKDAĞ</i>	216
SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA KAYBOLMAYA YÜZ TUTMUŞ GELENEKSEL MESLEKLER VE GELENEĞİN SON USTALARI: MUĞLA ARASTA ÖRNEĞİ..... 229 <i>Metin MENEKŞE, Onur BERBER</i>	229
GELENEKSEL ULA EVİNDE ÖNE ÇIKAN BİR UYGULAMA OLARAK DIŞA TAŞMA..... 271 <i>Gökben AYHAN</i>	271
GÜNEYBATI ANADOLU'NUN KÜLTÜR VE SANAT HAYATINA MENTEŞE BEYLİĞİNİN GETİRDİĞİ DEĞİŞİMLER..... 285 <i>Kadir PEKTAŞ</i>	285
MUĞLA'NIN KALKINMASINDA HAYIRSEVER BİR İŞ ADAMI: SITKI KOÇMAN..... 290 <i>Tuncay ÖĞÜN, Baki DENİZ</i>	290

TAKDİM

Ülkemizin önemli vilayetleri arasında yer alan Muğla, M.Ö. 3000 yılından beri gelen tarihi, kültürel değerleri, ekonomisi, stratejik konumu ve özellikle son yıllarda öne çıkan turizm potansiyeli ile Güneybatı Anadolu'da yer alan en önemli yerleşim yerlerinden birisidir.

Muğla Vilayeti'nin tarihi ve kültürel değerlerinin araştırılarak tespit edilen bulguların yazıya geçirilmesi ve gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılması önem arz etmektedir. Bu anlamda 1992 yılında bölgede kurulmuş olan Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi önemli bir vazife üstlenmektedir. Zira Üniversitemiz, kurulduğu günden bugüne kadar bölgemizde tarih, edebiyat, kültür, sanat vb. alanlarda yapılan birçok çalışmaya öncülük etmiş ve bu çalışmaların bazıları da Üniversitemiz yayınlarından çıkarak okuyucuların, araştırmacıların ve meraklıların hizmetine sunulmuştur.

Üniversitemiz, Muğla'nın, Karya ve Likya uygarlıklarına kadar uzanan yazılı, sözlü, arkeolojik vb. tarihi ve kültürel değerlerinin araştırılması, gün ışığına çıkarılması, değerlendirilmesi ve yayımlanması hedefi doğrultusunda çalışmalarına hızla devam etmektedir. Zira "Cumhuriyet'in 100. Yılına Armağan: Muğla Tarihi Üzerine Araştırmalar" adlı eser de böyle bir hedefin ürünüdür. Bu kıymetli eseri okuyucularla buluşturmanın heyecanını ve gururunu yaşıyoruz. Muğla'nın tarihi zenginliğine ışık tutan birbirinden değerli çalışmaların yer aldığı eser, inanıyorum ki Muğla tarihini, insanını merak eden, öğrenmeye çalışan herkese önemli bir referans teşkil edecek, Muğla'nın kent tarihine olan ilgiyi artıracaktır.

Muğla belleği için önemli olan bu esere bilimsel çalışmalarıyla katkı sağlayan değerli bilim insanlarına ve titiz bir çalışma neticesinde yazıları bir araya getirip bu eserin ortaya çıkmasını sağlayan editör kuruluna şahsım ve Üniversitemiz adına şükranlarımı ve tebriklerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Turhan Kaçar

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörü

ÖNSÖZ

Değerli bilim insanları,

Türkiye'nin güneybatısında yer alan Muğla ili, Anadolu Yarımadası'nın geniş tarihi ile iç içe geçmiş, derin, zengin ve çeşitli bir kültürel mirasa sahiptir. Muğla, Roma İmparatorluğu döneminden Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine kadar kültürel alışverişin giderek arttığı tarihî bir merkez olarak önemini her dönem korumuştur. Bununla birlikte Muğla, Karya ve Likya halklarından erken dönem Anadolu Türklerine kadar her biri şehrin peyzajı ve kültürel kimliği üzerinde silinmez izler bırakmış olan birçok halka ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda tarihin önde gelen bazı simaları da bu coğrafyada doğmuş veya yaşamıştır. Bu bağlamda tarihin babası olarak bilinen Herodot'tan, tıp alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan Hipokrat'a; bölgenin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli rol alan Menteşe Beyliği'nin kurucusu Menteş Bey'den, Mevlevi geleneğinin Muğla'daki temsilcisi İbrahim Şahidi Hazretlerine; Türk denizciliğine damga vuran Bodrumlu Turgut Reis'ten, Milli Mücadele'nin Muğla'da da başlayıp gelişmesine öncülük eden Bozüyükü Hacı Süleyman Efendi ve Ulalı Hamza Hayati Bey'e; Osmanlı Mebusan Meclisi başkanlarından Milaslı Halil Menteşe'den, Türk milliyetçiliğinin önemli savunucularından Hamza Sadı Bey'e; Türkiye'de çay tarımının başlamasına ve gelişmesine önderlik eden ziraat mühendisi Muğlalı Zihni Derin'den, Muğla Milletvekili ve Cumhuriyet Gazetesi kurucusu Yunus Nadi'ye; Demokrat Parti'nin önemli bakanlarından Bodrumlu Zeyyat Mandalıncı'den, iş insanı ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin hamisi Sıtkı Davut Koçman'a kadar birçok önemli insan bu bölgede ya doğup yaşamış ya da bölgeye önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Bu çalışmada, Eski Çağ'dan günümüze Muğla şehrinin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri ortaya konularak Cumhuriyet'in 100. Yılında Muğla'nın tarihine kapsamlı bir bakış sunulması amaçlanmıştır. Aynı zamanda şehrin kendine özgü kimliğini şekillendiren birçok simge yapı, kişilik ve olay incelenerek bu eşsiz şehrin tarihine, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına ışık tutulmuş ve gelecek nesillere yazılı bir miras bırakılmıştır.

Muğla'nın zengin ve çok yönlü tarihi hakkında bilgilerin paylaşıldığı bu kapsamlı çalışmada, yazılarıyla değerli katkıda bulunan bölüm yazarlarına, maddi ve manevi anlamda destekte bulunan Sıtkı Davut Koçman Vakfı'na, Muğla Ticaret ve Sanayi Odası'na ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörlüğü'ne teşekkürü bir borç biliriz.

Editör Heyeti

STRATONIKEIA YERLEŞMESİ ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRMELER

Bilal SÖĞÜT

Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Pamukkale-DENİZLİ. E-Mail: bsogut@pau.edu.tr; ORCID: 0000-0002-0171-318X.

GİRİŞ

Muğla ili, Yatağan ilçesi, Eskihisar Mahallesi'nde bulunan Stratonikeia antik kenti, Yatağan-Milas karayolunun 7. km'sinde, yol kenarındadır. Karayolu kenarında olması nedeniyle ulaşımı kolay olan bu yerleşim, karayolundan güneye doğru düzlük alan ve Kadıkulesi Tepesi'nin kuzey yamacına yayılmıştır. Topografik yapıya bağlı olarak, burada yamaç ve düz alan yerleşimi birlikte görülmektedir¹. Günümüz için bu yerleşimin en önemli özelliği ise antik dönemlerden günümüze en az dokuz ayrı döneme ait kalıntı, yapı ve yerleşim dokusunun kentin farklı bölümlerinde korunmaya alınmış, sergilenmiş ve köy meydanındaki Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait yapıların kendi işlevinde kullanılıyor olmasıdır. Özellikle antik kentin girişindeki Türk Dönemi yerleşim dokusu ve bunun antik dönem kalıntıları ile birlikteliği ve yapı bütünlüğü, tarihi alana ayrı bir kültürel zenginlik katmaktadır. Günümüzde halen daha burada yaşayan ailelerin bulunması, köy meydanındaki dükkanların yapıldığı dönemdeki işlevlerini ya da buna en yakın faaliyetini sürdürüyor olmaları ve yapılan restorasyonlar ile yapıların koruma, sergileme ve kullanma işlevlerinin devam etmesi, bütüncül korumanın olduğu yerleşimler içinde farklı ve güzel bir örneğini oluşturmaktadır.

Stratonikeia'da ilk kazıların başladığı 1977 yılından bugüne kent ile ilgili bilinenler sürekli artmıştır². Son dönemdeki çalışmalar sonucunda Tunç Çağı'na ait yerleşim izleri de daha fazla buluntuyla değerlendirilmeye başlanmıştır. Alanda kent tarihinin değişik evrelerine ait farklı eserlerin korunagelmış olması nedeniyle birbirine paralel çok yönlü çalışmalar yürütülmüş, Tunç Çağı'ndan günümüze uzanan yerleşimin farklı noktalarındaki değişik evrelerde arkeolojik çalışmaların yanı sıra, koruma ve onarım uygulamaları da gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada, tarihsel süreç içerisinde Stratonikeia'daki kentsel dokuya ilişkin güncel tespitler ve yeni sonuçlar sunulmuş, yeni verilerin ışığında kentin genel gelişimine ilişkin bütüncül ve güncel değerlendirmeler ele alınmıştır. Bu değerlendirmeler kronolojik olarak verilmiştir.

1. Tunç Çağı Yerleşimi

Stratonikeia'da yapılan kazılarda ele geçen en erken buluntulardan birisi kentin batısında tespit edilen ve MÖ 3. bine tarihlenen Kyklad tipi mezarlardır³. Ayrıca Y. Boysal bir antikacının elinde kökeni Stratonikeia

1. Bilal Söğüt, *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları*, Stratonikeia Çalışmaları 5, Ege Yayınları, İstanbul, 2019, (Stratonikeia Rehberi), s. 17.

2. Stratonikeia'da ilk sistemli kazılar 1977 yılında Prof. Dr. Yusuf Boysal yönetiminde başlamış ve 1999 yılına kadar devam etmiştir. Daha sonra, Prof. Dr. M. Çetin Şahin başkanlığında 2003-2006 yılları arasında kısa süreli bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Günümüzde yıl boyunca başkanlığında bir ekip ile sürdürülmekte olan çalışmalara 2008 yılında başlanmış ve 2016 yılında bu çalışmalara Lagina Kutsal Alanı da dahil edilmiştir.

3. Bilal Söğüt, "Stratonikeia 2015 Yılı Çalışmaları: Yerleşim ve Kentleşme", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 156, 2017, s. 154, 165; Uumay Oğuzhanoglu, "Erken Tunç Çağı'nda Stratonikeia", *Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, Stratonikeia Çalışmaları 4, ed. B. Söğüt, İstanbul, 2019, (Erken Yerleşimler), s. 5-8, Res. 9-13; Söğüt, *Stratonikeia Rehberi*, s. 20-21.

olan 8-10 adet Erken Tunç Çağı'na tarihlenen kabın varlığından söz etmiştir⁴. Müze Deposu memurlarından merhum Mehmet Karabulut tarafından 1980'li yıllarda tiyatronun önünde, Orhan Eskişar'ın tarlasında ele geçirildiğini belirttiği, bir mezara ve Tunç Çağı'na ait olduğu belirtilen buluntu grubu da yukarıdaki bulguları desteklemektedir⁵. Söz konusu buluntulara ek olarak, Stratonikeia Bouleuterionu kuzey antası iç kısmında yer alan Yunanca yazıtta, Augustus Dönemi'nde kullanılan bu takvimin en altında yazıtın tarihi olarak "1505 Yılı"nın belirtilmiş olması da önemlidir⁶. Bu yıldan yola çıkarak, kentin tarihine ilişkin önemli bir olayın MÖ 2. bin ortalarında gerçekleştiği ve bunun aynı yıllar veya sonrasında, kent hafızasında önemli bir yeri olduğu için takvim başlangıcı olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Kent için önemli olduğu anlaşılan ve tarih başlangıcı olarak alınan yılın, alanda Geç Tunç Çağı yaşam izlerinin varlığını destekleyen önemli kayıtlardan birisidir. III. Hattuşili (MÖ 1267-1237) ve IV. Tudhaliya (MÖ 1237-1209) dönemlerinden Tawagalawa ve Milawata mektuplarında adı geçen Atriya'nın, Idrias (ya da Stratonikeia) olabileceğinin belirtilmesi alanın erken dönemlerine ilişkin bir başka önemli tespit olarak değerlendirilmektedir⁷. Son yapılan kazı ve araştırmalardan elde edilen sonuçlara bağlı olarak U. Oğuzhanoglu Akay tarafından yapılan çalışmalar da kent ve bölge için çok önemli sonuçlar ortaya koymakta ve bu düşüncelerin daha net ve belgeli olarak söylenmesini sağlamaktadır⁸.

Figür 1- Kumyer'de Altı Kulplu Pithos Mezarın Kazıda Bulunuş Hali

Stratonikeia'dan ilk Geç Tunç Çağı buluntuları G. M. A. Hanfmann ve J. C. Waldbaum tarafından yayınlanmıştır⁹. Ancak alanda Geç Tunç Çağı'nın varlığını kesinleştiren daha kesin ve net bulgular 2018 yılı çalışmaları esnasında, Kuzey Sütunlu Cadde'nin doğu kenarında yer alan ve Hierokles Heron'u olarak isimlendirilen yapı içinde gerçekleştirilen sondaj kazılarında bulunmuştur¹⁰. Kent çevresine ele geçen

4. Yusuf Boysal, "Karia Bölgesinde Yeni Araştırmalar", *Anatolia* 11, 1967, s. 26, n. 66.

5. Yusuf Boysal, "Stratonikeia Nekropolünün Tarihsel Süreci", *Remzi Oğuz Arık Armağanı*, 1987, s. 53.

6. Menippos'un yaptığı bir yılın aylarının adı ve gün sayıları bulunduğu bu yazıt o dönemin bir takvimi olarak bilinmektedir. Bu konuda bkz. Mehmet Çetin Şahin, *Die Inschriften von Stratonikeia I: Panamara, I, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien* 21, Bonn, 1981, no: 1044; Mehmet Çetin Şahin, *The Inscriptions of Stratonikeia III*, (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 68), Bonn, 2010, (Stratonikeia III), s. 5, no: 49.

7. H. G. Güterbock, "The Hittite Seals in the Walters Art Gallery Source" *The Journal of the Walters Art Gallery* 36: 1977, s. 11-14; J. D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies* 48, 1998, s. 26-28; A. Herda, "Karkışa-Karien und die Sogenannte Ionische Migration", *Die Karer und die Anderen*, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, ed. Frank Rumscheid, 13. bis 15. Oktober 2005, Bonn, 2009, s. 47-48, 54, Res. 4; Bilal Söğüt, "Stratonikeia'da Hellenistik Dönem Öncesi", *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, ed. Mehmet Tekocak, İstanbul, 2013, (Hellenistik Dönem Öncesi), s. 614.

8. Bu dönemlere ait son veriler ışığındaki yeni bütüncül değerlendirmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Umay Oğuzhanoglu, "Atriya and Stratonikeia in the Late Bronze Age: Some Remarks On Carian Historical Geography", *Archivum Anatolicum (ArAn)* 16/1, 2022, (Atriya), s. 147-183. Umay Oğuzhanoglu, "The Early Bronze Age in Caria Revisited", *TÜBA-AR* 30, 2022, s. 11-30.

9. George M. A. Hanfmann - Jane C. Waldbaum, "Two Submycenaean Vases and a Tablet from Stratonikeia in Caria", *American Journal of Archaeology* 72.1: 1968, s. 107-124.

10. Oğuzhanoglu, Atriya s. 161, Fig. 4-5.

buluntular ve kent içinde yapılan ilk tespitler ile daha önceden de belirtildiği gibi kent içinde yoğun erozyonun olduğu kısımlarda ve geç dönem kalıntılarının alt seviyelerine inildiğinde, erken dönemlere dair verilerin devam ederek artması beklenmektedir.

Figür 2: Hierokles Anıtı'nda Ele Geçen MÖ 2. ve 1. Bin Seramikleri

Stratonikeia ile Lagina'nın yakın çevresinde, kentin *territoriumu* içinde 1967 yılı sonrasında yapılan çalışmalarda, Asartepe¹¹, Kumyer¹² (Fig. 1), Çapalıbağ¹³ ve Yarbaşı¹⁴ gibi yerlerde ele geçen buluntular ve mezarlar bölgede Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı yerleşimlerinin yalnız olmadığını ortaya koymaktadır¹⁵. Bunların bir tamamlayıcısı olarak Lagina yakınındaki Geç Tunç Çağı sonrasına ait buluntuların ele geçtiği yerlerden birisini de Koranza oluşturmaktadır¹⁶. Stratonikeia'da gerçekleştirilen araştırmalarda ortaya çıkarılan buluntular ve mezarların yanı sıra tarihi bilgiler de alanda MÖ 3-2. bine tarihlenen bir yerleşim olması gerektiğine işaret etmektedir. Söz konusu yerleşmeye ilişkin tanımlanmış yoğun bir yapı kalıntısına henüz rastlanmamıştır. Ancak MÖ 3. ve 2. bin buluntuları, Aşağı Kentte, özellikle Kuzey Şehir Kapısı'nın doğusu ve Kulebaşı mevkiinde, Arkaik Dönem savunma sistemi ve diğer yapılara ait kalıntılar ise Yukarı Kentte Kadikulesi Tepesi'nin üst bölümünde ve kuzey yamacında tespit edilmiştir. Kuzey Şehir Kapısı'nın bulunduğu alan ve Lagina'ya doğru devam eden kutsal yola yakın yerlerde ise MÖ 2. binin sonlarına kadar tarihlenen mezarların kalıntıları ile iskeletlere rastlanmıştır. Böylece Kulebaşı mevkiinde yer alan kale kalıntısının alt kısımlarında ve çevresinde MÖ 2. bine ait buluntuların varlığı bilinmekte (Fig. 2) ve bunun devamının ele geçmesi beklenmektedir. Kelime olarak Yunanca olmayan, Hititler Dönemi'nde Atriya ya da Erken Klasik Dönem'de Idrias olarak bilinen yerleşim merkezinin erken dönemlerine ilişkin bulgular son çalışmalarla birlikte güçlenmeye başlamış, bu dönemlere ilişkin verilerin Kulebaşı çevresinde daha yoğun ele geçmeye devam edeceği anlaşılmaktadır (Fig. 3).

11. Oğuzhanoğlu, Erken Yerleşimler, s. 6, Res. 6, Çiz. 7-8

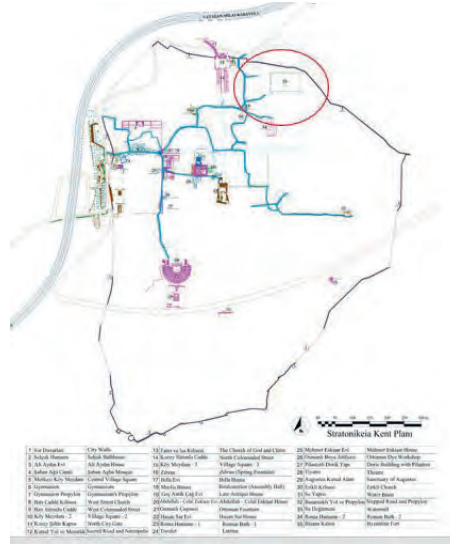
12. Ahmet Adil Tırpan - Zeliha Gider "Lagina ve Börükçü 2009 Yılı Çalışmaları", 32. KST-2, 2011, s. 385-386; Onur Kara, *Karia Bölgesi Tunç Çağı Yerleşimler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013; Oğuzhanoğlu, Erken Yerleşimler, s. 3-4, Res. 3-5; Bilal Söğüt - Sezai Gencer, *Gibye (Yeşilbağcılar), Stratonikeia Çalışmaları-3*, Bilgin Yayınları, Ankara, 2018, s. 18-19, Fig. 1.2.

13. Umay Oğuzhanoğlu - Sabiha Pazarıcı, "Karia Bölgesi'nde Yeni Bir Erken Tunç Çağı Merkezi: Çapalıbağ", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Haziran/June 2020 - 37(1), s. 198.

14. Yusuf Boysal, "Lagina Kazıları", 8. TTK Kongresi, Cilt 1, 1979, s. 389-390.

15. Boysal agm, s. 389-390; Ahmet Adil Tırpan, "Buluntular Işığında Lagina ve Yakın Çevresinin Tarihi Süreci", *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 11, 1997, s. 75-98; Söğüt, Hellenistik Dönem Öncesi, s. 605-623; Umay Oğuzhanoğlu, "Stratonikeia Antik Kenti Çevresinde Erken Yerleşim İzleri", *Stratonikeia Çalışmaları 1*, Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, ed. B. Söğüt, İstanbul, 2015, s. 9-28; Bilal Söğüt, "Stratonikeia'da Yerleşim Tarihi ve Kentel Doku", *Karialılar, Denizcilerden Kent Kuruculara*, ed. Olivier Can Henry-Ayşe Belgin-Henry, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, (Kent Dokusu), s. 488-489.

16. Koranza ile ilgili güncel çalışmalar ışığında, seramik, yazıt, sikke, terrakotta figürün ve mimari plakalar, kutsal alan, teras duvarları ve mezarların birlikte alanın toplu değerlendirildiği bir çalışma için bkz. Aytekin Büyüközer - Zeliha Gider Büyüközer - Zafer Korkmaz - Deniz Sevmen, "Stratonikeia Territoriumundan Bir Yerleşim: Koranza Geç Tunç Çağı'ndan Roma İmparatorluk Dönemi'ne Arkeolojik ve Epigrafik Veriler Işığında Yerleşimin Tarihsel Süreci", *Lycus Dergisi* 4, Aralık 2021, s. 1-55.

Figür 3: Stratonikeia'da Tunç Dönemi Yerleşiminin Bulunduğu Alan

2. MÖ 1. Bin Yerleşim

Kentteki Arkaik ve Erken Klasik dönem yerleşimine ait bilinen kalıntılar¹⁷; Kuzey Şehir Kapısı çevresinde ele geçen mezarların dışında, yerleşime dair Kadıkulesi Tepesi'nde yer alan surlar (Res. 4) ve yine aynı dönemlere tarihlenen tamirat evreleri, Aşağı Kentte Kadıkulesi surlarına daha geç bir evrede eklenen sur duvarları ve tepenin kuzey eteğinde yer alan kutsal alanın teras duvarlarıdır. Kadıkulesi Tepesi üzerinde yer alan savunma sistemi, sur boyunca konumlanan kule ve kapılarıyla birlikte takip edilebilmektedir. Duvarların yüksekliğinin yanı sıra, farklı ölçü ve planlara sahip sur kapıları da Klasik Dönem öncesinde bu alana verilen önemi göstermektedir. Kentte savunma sistemi ve kentleşmenin bu dönemlerde ulaştığı ileri seviye, yüzeyde görülen kalıntılara göre yapılan tespitlerle bile ortaya konabilmektedir¹⁸.

Figür 4: Kadıkulesi Tepesindeki Kireç Taşı Surun Detayı

Yapılan kazılar ve temizlik çalışmaları sonrasında Aşağı Kentin batı, kuzey ve doğu surlarında MÖ 4. yüzyıl ve sonrasına ait geniş bir hat üzerine inşa edilen sura ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bazı yerlerdeki tahribatlar nedeniyle tümü izlenemese de yaklaşık 3600 m uzunluğunda olduğu anlaşılan surun kentin büyük bir kısmının etrafını çevirdiği bilinmektedir. Aşağı Kentin surunun inşası ve Yukarı Kentin

17. Strabon XIV, II, 25; Şahin, Stratonikeia III, s. 4-6; Murat Aydaş, "Stratonikeia ve Lagina, Polis ve Peripolion", *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, Stratonikeia Çalışmaları-1, ed. B. Söğüt, İstanbul, 2015, (Polis), s. 75-77.

18. Ahmet Adil Tırpan, "Stratonikeia Şehir ve Sur Planı", *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi* 5, 1990, s. 219-221, Res. 2-8; Söğüt, Hellenistik Dönem Öncesi, s. 605-611. Yerleşimin savunma sistemleri ile ilgili en geniş ve detaylı çalışma M. T. Özdemir tarafından yapılmıştır. Buradaki savunma sistemleri ve yapıları hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Tuncay Özdemir, *Stratonikeia Savunma Sistemi*, Stratonikeia Çalışmaları 8, Bilgin Yayınları, Ankara, 2023.

surunun tamir edilmesi, kentin bütününde inşa faaliyetlerinin arttığı önemli dönemlerden birine ait izler olarak değerlendirilmelidir. Bu süreçte, burada MÖ 4. yüzyılda yeniden düzenlenen aynı bölgedeki Halikarnassos, Myndos ve Theangela gibi kentlerde olduğu şekilde söz konusu imar faaliyetleri çerçevesinde yerleşim bütün olarak planlanmış olmalıdır. Kentin tamamında kazı yapılmamış olmakla birlikte, şimdilik kentin ilk bütüncül planlamasının MÖ 4. yüzyılda, ciddi bir gelişim gösterdiği ve ızgara planlama şeması baz alınarak gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Yerleşim merkezindeki ana akslar da aynı planlama aşamasında belirlenmiş ve birbirini dik kesen cadde ve sokakların şekli düzenlenmiş olmalıdır. Stratonikeia ile Lagina arasındaki Börükçü'de Arkaik ve Klasik dönem yerleşiminde, özellikle MÖ 4. yüzyılda ciddi bir imarın olduğu yerleşimin düzenli bir şekilde birbirini dik kesen cadde ve sokaklara dönüştüğü net bir şekilde görülmüştür¹⁹. Daha küçük demoslarda bile görülen bu uygulamaların sadece çevrede olması beklenemez ve bu imar faaliyetlerine yönelik merkezi yerleşimde daha fazla uygulamalar gerçekleştirilmiş olmalıdır. Özellikle bölgedeki yapılaşma ve planlama dışında, yeni anlayışların da olduğu dikkate alındığında, MÖ 4. yüzyılın bölge yerleşimleri için bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Bölgede görülen MÖ 4. yüzyıl imar ve gelişim faaliyetlerinden Stratonikeia da en iyi şekilde yararlanmış olmalıdır. Stratonikeia ve yakın çevresindeki yerleşimler ve mezar buluntularında da bunları görebilmekteyiz.

Hellenistik Dönem boyunca Stratonikeia, Hellenistik Krallıklar ve bölgenin önemli ekonomik ve siyasi gücü olan Rhodos arasında el değiştirmiştir. Kent, söz konusu egemen güçlerin yönetimi altında kaldığı bu dönemden MÖ 168 tarihine kadarki süreçte yapıların inşa edildiği bilinmekle birlikte²⁰, sikke darp edecek bir konumda olmamış ve bu nedenle Rhodos ve Hellenistik Kraliyet sikke darpları kentte resmi olarak sirkülasyonda olmuştur²¹. Rhodos egemenliğinden kurtulmasının ardından, MÖ 167 yılından sonra Stratonikeia ilk sikkelerini, III. Makedonia Savaşı sonrasında Roma Senatosu tarafından özgür ilan edilmesini takiben gümüş ve bronz birimlerde darp etmeye başlamıştır²² (Fig. 5). Bu siyasi ve ekonomik özgürlük kentte yeni yapıların inşa edilmesinin de önünü açmıştır. Kentte, Hellenistik Dönem'e tarihlenen Gymnasion bu dönemde inşa edilen yapılar arasında yer almaktadır.

746

Figür 5: Stratonikeia Sikkesi (MÖ 130-88)

Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde kullanılmaya devam eden kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu ana caddelerin yanı sıra, bunları dik kesen ve bunlara paralel devam eden başka caddelerin de varlığı bilinmektedir. Bu veriler ışığında, surlar ile çevrili MÖ 1. bin erken yerleşimin Kadıkulesi Tepesi ve kuzey yamacında yer aldığını, izleyen yerleşim evresinde savunma sisteminin öncekinin devamı olarak kuzeydeki düzlük alanı kaplayacak şekilde genişletildiğini ve Aşağı Kentte düzenli bir kent sisteminin kurulduğunu söyleyebiliriz²³.

19. Börükçü'de MÖ 4. yy'da görülen düzenli kentleşme uygulaması ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bilal Söğüt, "Börükçü 2003-2006 Yılları Kazıları", *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, ed. Bilal Söğüt, İstanbul, 2012, s. 556-557, Fig. 6-9.

20. Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Bilal Söğüt - Fatih Gürsoy, "Stratonikeia'dan Geç Klasik Döneme ait bir İon Başlığı", *Havva İşkan'a Armağanı LYKIARKHISSA*, ed., Erkan Dünder-Şevket Aktaş-Mustafa Koçak-S. Erkoç, İstanbul, 2016, (İon Başlığı), s. 587-604.

21. Kazılarda bulunan sikke buluntularının genel dağılımı için bkz. Ahmet Tolga Tek - Hüseyin Köker - Emin Sarıöz, "Stratonikeia 2008-2014 Sezonları Sikke Buluntuları Hakkında Ön Rapor", B. Söğüt (Ed.), *Stratonikeia Çalışmaları 1, Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s. 137-141.

22. Meadows Andrew, "Stratonikeia in Caria: the Hellenistic City and its Coinage", *NC 162*, 2002, s. 116-126; Emin Sarıöz, "Stratonikeia'da Roma Kültürleri: Kentin Roma Şehir Sikkeleri Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", ed., B. Söğüt *Stratonikeia Çalışmaları 4, Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, İstanbul, 2019, s. 65-66.

23. Söğüt, *Stratonikeia Rehberi*, s. 33-36.

Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerine tarihlenen yapılardan yola çıkarak, bu dönemler boyunca kentin yerleşim dokusunun gelişimine ilişkin genel değerlendirmeler yapmak mümkündür. Açığa çıkarılan Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerine ait kalıntılar arasında, Tiyatro, *Gymnasion*, *Bouleuterion*, Anıtsal Çeşmesi ile birlikte Kuzey Şehir Kapısı ve devamında Kuzey Sütunlu Cadde, Batı Cadde, Hamam, Latrina, Tapınak ve Su yapısı bulunmaktadır. Kentin adının değiştirilmesi MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreğinde gerçekleşmiş olmakla birlikte, bu döneme tarihlenebilecek kentsel ölçekli imar faaliyetlerine ilişkin herhangi bir bulgu veya anıtsal bir yapı tespit edilmemiştir. MÖ 3. yüzyıl'da Seleukos hakimiyeti altında adları değiştirilen çoğu başka kentte de Stratonikeia'ya benzer biçimde isim değişikliğine denk düşen dönemlerde, bu kentlerde uzun süreli kazılar yapılmamış olmakla birlikte, anıtsal yapıların inşa edilmiş olduğuna dair veriler çok sınırlıdır²⁴.

Kentte varlığı bilinen MÖ 4. yüzyıla ait anıtsal İon düzenindeki yapılar haricinde²⁵, kazılarda ortaya çıkarılmış en erken Hellenistik yapı MÖ 2. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen *Gymnasion*'dur²⁶. Kentin Tiyatro'su, Kadıkulesi Tepesi'nin kuzeydeki düzlük alan ile birleştiği noktadaki doğal eğime Greko-Romen tipinde inşa edilmiştir. Güneyde, Tiyatro'nun hemen üst terasında ise kutsal alan yer almaktadır. Kutsal alan terasında Klasik Dönem, Tiyatro'da ise MÖ 2. yüzyıl öncesine giden mimari izlere rastlanmıştır. MÖ 2. yüzyıl ve Augustus Dönemi'nde Tiyatro ve daraltılan küçük kutsal alanda yeniden düzenlemeler yapılmış²⁷, bu alanlardaki inşaat aktiviteleri kentte yaşanan depremlere bağlı olarak MS 2. yüzyıl ve Roma İmparatorluk Dönemi boyunca da devam etmiştir.

Kuzey Şehir Kapısı'ndan başlayan ve kent merkezinde dört yönden gelen caddelerin buluştuğu *Tetrapylon* ile birleşen Kuzey Cadde, *Tetrapylon*dan dört yöne dağılan ve kazı buluntularına göre en azından üç tanesinin sütunlu olduğu kesin olan caddeler ile bunlara bağlanan sokaklar yerleşimin ızgara planda olduğunu desteklemektedir. Hellenistik Dönem'den itibaren özellikle MÖ 2. yüzyılda varlığı kesin olarak bilinen ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde de genişletilmiş olduğu anlaşılan sütunlu caddelerin ilk düzenlemelerinin, Erken Hellenistik Dönem'e kadar gidebileceği anlaşılmaktadır. Kuzey ve Batı sütunlu caddelerdeki Roma İmparatorluk Dönemi değişiklikleri, bu caddelerin *Gymnasion* gibi Hellenistik yapılar ile birleşmesi, Batı Cadde Su yapısı ve Kuzey Cadde Hierokles Anıtı ve Doğu Cadde Kütüphane gibi tarihleri Hellenistik Dönem'e kadar giden yapıların caddeye göre konumlandırılmalarından anlaşılabilir. Batı Cadde Su yapısının güney kenarı, Roma İmparatorluk Dönem'i caddesi içinde kalmaktadır. Bu Batı Cadde'nin kuzey peristasisinin genişletilmesi sonrasında bu şekilde ortada kalmış olmalıdır. Benzer bir uygulama Kuzey Cadde Hierokles anıtında da görülmektedir. Kuzey Cadde Doğu Portik düzenlemeleri söz konusu bu yapıyı mevcut yerinde koruyacak şekilde düzenlenmiştir. Böylece Kuzey Cadde'nin doğu ve batı portik peristasisleri farklı hizalardan başlamıştır.

Kuzey Şehir Kapısı'ndaki çeşme anıtından akan fazla sular ve Kuzey Cadde'nin her iki kenarından gelen pis sular kanalizasyonda birleşerek güneye doğru akmakta ve Batı Cadde'den gelen kirli su ile kavşak noktasında birleşerek güneye doğru devam etmektedir. Her iki caddedeki eğimler bu boşaltım sistemi için uygun eğimdedir. Yapılan kazılar sonucunda bulunan kanalizasyon sisteminin temizlenen bölümlerinde, günümüzde biriken yağmur sularının boşaltımı da devam etmektedir. Bu suların güneyde aktığı yer kesin olarak belirlenmiş olmasa da ve kanalizasyon sisteminin kuzey ve batı cadde çevresindeki yapılarda aktif olarak çalıştığı bilinmektedir. Bunlar bize şimdilik Hellenistik Dönem'de varlığını kesin olarak bildiğimiz kanalizasyon sisteminin Roma İmparatorluk ve Erken Doğu Roma dönemleri boyunca da tamir edilerek kullanılmaya devam edildiğini göstermektedir.

24. Bilal Söğüt, "Antik Dönemde Salbakos Dağı ve Kalıntıları", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri-2*, ed. Ayfer Özçelik vd., (Denizli 6-8 Eylül 2006), 2007, s. 20-21.

25. Söğüt – Gürsoy, *Ion Başlığı*, s. 587-604.

26. İbrahim Hakan Mert, "Anadolu Gymnasionları ve Stratonikeia Gymnasionu", *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi* 13, 1999, 417-435; İbrahim Hakan Mert, *Untersuchungen zur Hellenistischen Kaiserzeitlichen Bauornamentik von Stratonikeia*, *IstForsch* 50, Tübingen, 2008, s. 16-20, 151-174; Söğüt, *Stratonikeia Rehberi*, 56-60, Res. 26-29, Çiz. 7-8.

27. İbrahim Hakan Mert, "Der Theater-Tempelkomplex von Stratonikeia", *Patrius und Imperium*, *Bulletin Antieke Beschaving*, *Annual Papers on Classical Archaeology Supplement* 8, Haz.: C. Berns- H. von Hesberg-L. Vandeput-M. Waelkens, Leuven-Paris, Dudley, 2002, s. 187-203.

Figür 6: Gymnasion'un Kuzey Kenarındaki Mekanlar

3. Roma İmparatorluk Dönemi ve Sonrasında Yerleşim

Kent merkezinde yer alan Hellenistik yapıların yanı sıra, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen agora, hamam ve latrina ile caddeler ve sokaklara ait kalıntılar da tespit edilmiştir. Yapıların yerleşimi ve tespit edilen sokak sistemi göz önüne alındığında, tüm kentin Hellenistik Dönem'de oluşturulan ızgara plana uygun olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. *In situ* kalıntıların yanı sıra kent içinde dağınık biçimde tespit edilen mimari elemanlara göre bilinen yapıların Hellenistik Dönem'lerde var olduğu, bunların depremlere ve yeni imarlara bağlı olarak tamir edilmiş veya yenileri inşa edilmiştir. MÖ 2. yüzyılda inşa edildikten sonra farklı dönemlerde oluşan hasarlara bağlı olarak birden fazla yenilenmenin olduğu yapılar arasında *Gymnasion* bulunmaktadır. *Gymnasion* batı duvarı ile birlikte buradaki mekanların önünde bulunan sütunların aynı şekilde uzun süre kullanıldığı, kuzey duvarı aynı kalmak kaydıyla, orta ve doğu bölümündeki duvarların ve sütunların Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki depremlerde zarar gördüğü ve Augustus Dönemi'nden itibaren sürekli yenilendiği anlaşılmaktadır. Bu yenilemelerin Augustus Dönemi ve MS 2. yüzyılda yoğun olduğu ve bunun MS 3. yüzyılda da devam ettiği dikkati çekmektedir (Res. 6). Bu yapı sonraki dönemlerde de ana duvarları korunarak kullanılmaya devam etmiştir. Geç Antik Çağ'da işliklerin de olduğu bir yer olan bu yapının üst seviyeleri, Menteşe Beyliği, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde köy meydanı yakınında olmasına bağlı olarak yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Hatta bunun son evresi olarak, 1977 yılından önce *Gymnasionun coryceum*/torba odasının (doğudan ikinci odasının) kuzeybatı köşesinin bir evin odasının iç duvarı olduğu ve Prof. Dr. Yusuf Boysal'ın bu eve geldiği, odanın duvarındaki Hellenistik Dönem'e ait duvar ve duvarla birlikte yapılmış yarım sütunun üst bölümünü ve Korinth başlığını gördüğü ve daha sonra Stratonikeia'da kazıların başladığı bilinmektedir.

Kentte, Geç Klasik ve Hellenistik dönem yapılarının yerine inşa edilen Roma İmparatorluk Dönemi yapılarında da belirli dönemlerde yenilemeler olmuştur. Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen ve sonraki dönemlere ait imar aşamalarının görüldüğü yapılardan birisi de Kuzey Şehir Kapısı ve Çeşme anıtıdır. Kuzey sur üzerinde kentin ana giriş kapılarından birisi olan Kuzey Şehir Kapısı'nın MS 139 yılı depreminde yıkıldığı ve Roma İmparatoru Antoninus Pius'un kente 25.000 *denarius* miktarında bir destek verdiği yazıtlardan bilinmektedir²⁸. Bu dönemde yeniden inşa edilen yapılar arasında, iki girişi arasında çeşme anıtının olduğu Kuzey Şehir Kapısı ve devamındaki sütunlu cadde bulunmaktadır. Benzer tamirat ve yeniden düzenleme izlerine Batı Cadde, Latrina, Roma Hamamı ve Tiyatro gibi başka yapılarda da rastlanmaktadır. Bu imar aşamaları, kentin bu dönemlerde depremlerden sonra gerektiğinde kendi imkanları ve imparatorluk desteği ile hızlı bir şekilde yeniden yapılandırıldığını göstermektedir.

MS 3. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren, özellikle pagan inancına ait dini yapıların tamir edilmesi ya da deprem sonrasında ağır hasar görmüş yapıların yeniden yapımı kent bağlamında öncelik verilen alanlar olmaktan çıkmış ve bu yapıların yenilenmesi aksamaya başlamıştır. MS 4. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren,

28. Aydaş, Polis, s. 75.

Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesiyle birlikte dini yapılarda değişim başlamış ve bölge genelinde olduğu gibi Stratonikeia için de yeni dini, siyasi ve ekonomik merkezler ortaya çıkmıştır.

Stratonikeia'da da aynı bağlamda, MS 4. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra yaşanan serbestlik nedeniyle, resmi inanç değişikliğine bağlı olarak bir takım yeni yapılar inşa edilirken, bazı yapılar ise yeniden düzenlenmiştir²⁹. Yeni inşa edilmeye başlanan kilise ve şapeller ile bu yapı komplekslerin çevresinde oluşan kentsel doku, bu dönemde öne çıkan alanların başında gelir³⁰. Kentte bu alanların yeniden düzenlenmesinde her zaman olduğu gibi depremlerin tahribatı da etkili olmuştur. Örneğin MS 365 yılındaki depremin sonrasında kentte tamiratlar ve yeni inşaat faaliyetleri gerçekleşmiştir. Bu sürecin bir devamı olarak MS 4. yüzyılın sonu ve MS 5. yüzyılda da kent genelinde imar faaliyetleri artarak sürmüştür. Bu dönem Stratonikeia'da kentleşme açısından önemli bir süreç olarak dikkati çekmekte; kent genelinde yeni dini yapı ve komplekslerin yapımının yanı sıra, halkın kullandığı dini olmayan yapıların da tamir edilerek işlevlerini sürdürdüğü görülmektedir. Kuzey Şehir Kapısı ve güneyindeki sütunlu cadde ile sütunlu cadde kenarındaki yeni yapı ve işlik alanları, bu yaklaşımın en güzel örneklerinden birisini oluşturmaktadır.

MS 4-5. yüzyılda tamir edildiği düşünülen en önemli yapı Kuzey Şehir Kapısı'nda bulunan çeşmedir. Yazıtlardan dolayı alanda bulunan portrelerin Apollinarios ve eşine ait olduğu düşünülmektedir³¹. Maximus'un Kuzey Cadde ve kent içinde yaptığı imar faaliyetleri de aynı dönemlerde görülmektedir³². Bu alandaki yeni düzenlemeler, havuza mozaik döşemenin eklenmesi ve havuzun su sistemindeki değişiklikler bu dönemde gerçekleştirilmiş olmalıdır³³. Bu düzenlemeler çeşmenin bu dönemde aktif olduğunu doğrulamaktadır. Tanrı ve İsa kiliseleri ile Kuzey Cadde Doğu Portik mozaiklerinin de aynı dönemde yapılmış olduğu önerilmiş ve kabul görmüştür³⁴. Bu süreçte başka yerden taşınarak yeniden inşa edilen portik sütunlarının yanı sıra, önceki dönemlere ait Kuzey Cadde batı portik kuzeydeki ilk paye olan taşıyıcının da restore edilerek yeniden kullanıldığı ve Kuzey Cadde girişinde yeni kemerli düzenlemenin inşa edildiği dikkati çekmektedir (Fig 7). Kuzey Cadde başlangıcına eklenen ve üzerinde dua yazıtlarının olduğu kemer ayaklarının alt bölümü, yeni inşa edilmiş yapılardan günümüze ulaşan kalıntılardandır³⁵. Yazıtlar ve arkeolojik kalıntılar ile kesinleştirilmiş olan bu yapılaşmalar, kentte önemli bir imar atılımının gerçekleştirildiğini göstermektedir. Kazılarda bulunan erken dönem liturjik eserler de bu düşünceleri desteklemektedir³⁶.

29. Söğüt, Stratonikeia Rehberi, s. 94.

30. Söğüt, Stratonikeia Rehberi, s. 106-108.

31. Ramazan Özgan – D. Stutzinger, "Untersuchungen zur Porträplastik des 5. Jhr. n. Chr. Anhand Zweier neugefundener Porträts aus Stratonikeia", *Istanbul Mitteilungen* 35, 1985, s. 237-274; Şahin, Stratonikeia III, s. 65-66, Söğüt, Stratonikeia Rehberi, s. 206, Res. 193.

32. Maximus'un yaptığı yardım halkın takdirini kazanmış ve yazıtla onurlandırılmıştır. Bu konuda bkz. Mehmet Çetin Şahin, *Die Inschriften von Stratonikeia, Teil II, 2: Neu Inschriften und Indices*, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 22.2, Bonn, 1990, (Stratonikeia II,2), no: 1387; Şahin, Stratonikeia III, s. 66-67, no: 1530; Murat Aydaş, "Epigrafya Çalışmaları", 2010, (Yazıtlar) s. 278; Bilal Söğüt, "Stratonikeia 2008 Yılı Çalışmaları", 31. Kazı Sonuçları Toplantısı-4: s. 263-286 içinde; Söğüt, Stratonikeia Rehberi, 96-97, Res. 58.

33. Bilal Söğüt, "Stratonikeia 2008 Yılı Çalışmaları", 31. Kazı Sonuçları Toplantısı -4, 2010, s. 269.

34. Bilal Söğüt - Fatma Aytakin, "Stratonikeia Kuzey Sütunlu Cadde Doğu Portik Mozaik", *Yrd. Doç. Dr. Barış Salman'a Armağan*, ed. Işık Adak Adıbelli - Elif Baştürk, - Gulcin Ilgezdi Bertram – Kimiyoshi Matsumura, İstanbul, 2017, s. 221-232; Ali Yaşar, "Stratonikeia Doğu Portik Taban Mozaiklerinin Mevcut Korunma Durumu ve Konservasyonuna Yönelik Öneriler", *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, Stratonikeia Çalışmaları-1, ed. Bilal Söğüt, İstanbul, 2015, s. 265-276; Söğüt, Stratonikeia Rehberi, s. 109-114.

35. Bilal Söğüt, "Stratonikeia'daki Koruma Uygulamalarından Örnekler", *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, ed. Emre Okan - Atilla Cenker, İstanbul, 2015, s. 381-383, Res. 2-4.

36. Gökçen Kurtuluş Öztaşkın, "Stratonikeia Kenti Bizans Dönemi Liturjik Taş Eserleri", B. Söğüt (Ed.), *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, Stratonikeia Çalışmaları-1, İstanbul, 2015, s. 159-174.

Figür 7: Kuzey Şehir Kapısı ve Güneyindeki Kuzey Sütunlu Cadde Başlangıcındaki Kemer Ayakları

MS 4. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen imar faaliyetleri, sadece Kuzey Şehir Kapısı ile sınırlı kalmamış, Aşağı Kentin bütününe de yayılmıştır. Geç Antik Çağ'a tarihlenen; Batı Caddesi'nin batı başlangıcı ve devamında, Bouleuterionun avlusunda ve Tiyatro'ya giden yolun yakınındaki alanlarda dini ve sivil yapılara ait kalıntılar bulunmaktadır. Kentin dışında, sur duvarlarının yaklaşık 600 m batısındaki Erikli mevkiinde bazilikal planlı bir kilise ve ilişkili mekanların varlığı da tespit edilmiştir³⁷. Surların dışındaki bu tekil yapı haricinde, aynı dönemden yapılara Aşağı Kentte kazı yapılan alanların tamamında rastlanmış olması, Geç Antik Çağ'da yapılaşmanın Aşağı Kentin diğer alanlarına da yayılmış olduğunu (Fig. 8) ve hatta Kuzey Şehir Kapısı dış kısmı olan kuzey bölüme de yayıldığını göstermektedir. Aşağı Kentteki bu yapı yoğunluğuna rağmen, Kadıkulesi Tepesi yamaçlarındaki Yukarı Şehirde kazı yapılan alanlarda, kaynaklara bağlı düzenlenen havuzlar haricinde bu döneme tarihlenen yerleşim kalıntısı tespit edilmemiştir. Bu da bize Geç Antik Çağ'da Yukarı Şehirde yerleşimin olmadığını ya da çok sınırlı bir kullanım olduğunu düşündürmektedir.

Figür 8: Batı Cadde ve Çevresindeki Farklı Dönemlere Ait Yapılardan Örnekler

Bu süreçte Roma İmparatorluk Dönemi'ne göre nüfus ve yapılarda azalma yaşanmış olmakla birlikte, yerleşim devam etmiştir. Yapılaşmalar ve deprem gibi doğal afetler sonrasında gerçekleştirilen tamir ve yapıların zarar görmüş kısımlarının veya tümünün yeniden inşaatı bu dönemde oldukça başarılı

37. Bazilikal planlı kilise buradaki kalıntılar hakkında geniş bilgi için bkz. Söğüt, Stratonikeia Rehberi, s. 100-103, Res. 59-61, Çiz. 17-18.

uygulamalarla devam etmiştir. Kuzey Şehir Kapısı'ndaki çalışmalarda bulunan bir yazıttan, Maximus'un annesinden kendine kalan mal varlığının tamamını kentin imarına harcadığını biliyoruz³⁸ ve bu cömert banilik örneğinin kazılarda bulunan mimari bulgulara paralel olarak yaygın bir tavrın yansımaları olduğunu söyleyebiliriz. Yapım faaliyetleri esnasında Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait başka yerlerdeki taşıyıcı ve üst yapı sistemlerine ait mimari parçalar da toplu ya da teklı olarak başka alanlara taşınmış, yeni yapılan düzenlemeler sonrasında tekrar kullanılmıştır. Yeni inşa edilen yapıların yanı sıra aralarında cam ve seramik üretiminin de yapıldığı örnekler olan pek çok atölye de bu dönemde aktif olarak çalışmış olmalıdır³⁹.

Figür 9: Batı Cadde Başlangıcında Bulunan Gymnasion Propylon Kilise Kalıntısı ve Mezarlar

Geç Antik Çağ'da yapılaşmalar MS 7. yüzyılın ilk çeyreğine dek devam etmiş ve bundan sonraki süreçte kentsel bağlamda ciddi bir küçülme yaşanmıştır. Bu küçülme ve gerilemeye dair verilerin net olarak gözlemlendiği yerler aralarında Erikli Kilisesi, Batı Cadde başlangıcındaki Gymnasion Propylon Kilisesi ve Kuzey Şehir Kapısı'ndaki Geç Antik Dönem Yapısı bulunmaktadır (Res. 9). Bu süreçteki küçülmenin sebebi ile ilgili olarak aynı dönemlerde yaşanan Sasani akınlarının doğrudan etkilediğini düşünmekle birlikte, bu kadar büyük küçülme ve nüfusun ciddi bir şekilde azalmasının nedeninin sadece akınlar değil de depremler veya salgın hastalıklar gibi doğal bir afet olabileceği düşünülmektedir.

MS 7. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, Stratonikeia'da yerleşim alanının küçüldüğü bilinen bir gerçektir⁴⁰. Mevcut araştırmaların sonuçları, Stratonikeia'nın genelinde MS 7. yüzyılın ilk çeyreğinden sonraya ve özellikle de MS 8. ve 9. yüzyıllara tarihlenebilen bulguların azaldığını ve yerleşimin daha çok kentin kuzeydoğu bölümündeki Kulebaşı mevkiinde ve Kuzey Sütünlü Cadde'nin doğu kısmında yoğunlaştığını göstermektedir. Bunun en önemli sebeplerinin Kuzey Şehir Kapısı'ndaki çeşme anıtının kısmen de olsa su ihtiyacını karşılaması ve Kulebaşı yakınındaki su kaynaklarının olabileceği düşünülmektedir. Gelecekte bu alanlarda yapılacak kazılar ve yeni araştırmalar ile bu durumun biraz daha açıklığa kavuşacağı beklenmektedir. Yapılan ilk tespitler, MÖ 2. binde olduğu gibi Doğu Roma Dönemi'nde özellikle MS 7. yüzyıl sonrasında aynı bölgenin tekrar yeni yerleşim alanının merkezi olduğu yönündedir.

MS 10. yüzyıl başlarından itibaren MS 13. yüzyıl ortalarına kadar kentin nüfusu iyice azalmış ve halk bu dönemin sonuna doğru daha küçük ve daha kolay savunulabilecek kalelerde yaşamaya başlamıştır. Bu yüzyıllar kent surları içerisinde nüfusun en az olduğu dönem olarak nitelendirilebilir. Stratonikeia'da sur

38. Şahin, Stratonikeia II, 2, no: 1387; Şahin, Stratonikeia III, s. 66-67, no: 1530; Aydaş, Yazıtlar, s. 278; Söğüt, Stratonikeia Rehberi, 96-97, Res. 58

39. Muradiye Öztaşkın, "Stratonikeia Bizans Dönemi Cam Buluntuları", B. Söğüt (Ed.), Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları-1, İstanbul, 2015, s. 175-188.

40. Bilal Söğüt, "Geç Antik Çağda Stratonikeia", *Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi 1, Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi*, ed. Celal Şimşek - Turhan Kaçar, İstanbul, 2018, s. 451-452.

sisteminin kuzeybatı köşesinde, duvar içinde yer alan ve kentin farklı noktalarından toplanan mimari parçalar ile inşa edilen alan, söz konusu iyi tahkim edilmiş küçük kalelerden birisi olmalıdır. Kuzey Cade'nin doğusu ile Kulebaşı mevkiinde ele geçen buluntulara göre bu alanın MS 13. yüzyıl başlarına kadar kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Gelecekte Kulebaşı'ndaki kalede yapılacak çalışmalar ile bunlar net olarak ortaya konulacaktır. Bu alandaki iyi tahkim edilmiş savunma sisteminin yanı sıra burada suya ulaşımın kolay olması da Türk Dönemi'ne kadar kentin kuzeybatı bölümünün yerleşim alanı olmasının en önemli etkenlerinden birisi olduğu öngörülmektedir.

4. Türk Dönemi Yerleşimi

MS 11. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Anadolu'nun fethi sonrasında ilk Türk uç beylerinin güneybatı Anadolu Bölgesi'ne kadar geldikleri, Latmos dağlarındaki keşişlerin Türkler yüzünden manastırlarını terk ettikleri ve Türklerin Ege sahillerine kadar ulaştıkları bilinmektedir⁴¹. Bunlar bize bu tarihlerde önemli hareketlilikler ve bölgenin genelinde de yönetim değişiminin başladığını göstermektedir. Özellikle MS 17 Eylül 1176 tarihinde, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın Bizans İmparatoru Manuel Comnenos'u yenilgiye uğrattığı Miryokefalon Savaşı'nın getirdiği zafer bu bölgeyi etkilemiş ve önceden başlamış olan Türklerin bölgeye yerleşimi artmış olmalıdır⁴². Bu dönemlerde yerelde küçük gruplar halinde idare Türklerle ait olmakla birlikte, siyasi olarak Doğu Roma ya da Türklerle ait bir yönetim net olarak görülmemektedir. Stratonikeia içinde Batı Cade kazılarında II. Kılıç Arslan (1155-1192) ve kentin yakın çevresinde Beybağ ve Tepecik'te yapılan kazılarda I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat (1205-1211) ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) gibi sultanlara ait Selçuklu sikkeleri⁴³ ile Candaroğlu ve Alanya gibi uzak beyliklerin yanı sıra yoğun olarak Aydın ve Menteşe beylikleri ile Osmanlı Dönemi'ne ait sikkeler ele geçmiştir. Stratonikeia içinde, özellikle son yıllarda yapılan kazılarda ele geçen sikke ve diğer küçük buluntu sayıları da sürekli artmaktadır⁴⁴. Bu buluntular ve yayılım alanı sayesinde, Stratonikeia merkezindeki Beylikler Dönemi yerleşim alanı sınırları da genel olarak belirlenebilmektedir. Yapılan çalışmalar ve ele geçen buluntular burada merkezi köy meydanını içine alan bir yerleşim olduğunu göstermektedir. MS 12. yüzyıldan itibaren küçük buluntular tespit edilmiş ve bunlar 13. yüzyıldan sonra artmış olmakla birlikte, anıtsal yapılardan tarihi bilinenler 14. yüzyıl ilk yarısı ve sonrasına tarihlenmektedir. Anıtsal yapılardan Menteşe Beyliği dönemi cami, hamam ve diğer sivil yapılardan örnekler burada yerleşimde bulunmaktadır. Yerleşim merkezinde ele geçen bu buluntuların çağdaşı eserler, Stratonikeia'nın yaklaşık 6 km kuzeyinde Tepecik'te yapılan kazılarda tespit edilmiştir⁴⁵. Tepecik kazılarında, sikke⁴⁶ ve küçük buluntu grubunun yanı sıra Türk Dönemi'ne ait yaklaşık 75 yıl boyunca kullanıldığı düşünülen MS 15-16. yüzyıllara tarihlenen küçük bir karye veya yayla yerleşimi kalıntıları bulunmuştur⁴⁷. Söz konusu mimari, sikke ve diğer buluntulara göre bu bölgedeki Menteşe Beyliği

41. Bu dönemde Doğu Roma alanda yeniden hükümlerlik kurmak istese de bölgede Türklerin gruplar halinde devamlı bir fethi söz konusu olduğundan bu gerçekleşemedi. Bu nedenle bölgede net bir siyasi yönetim görülemedi ancak genel anlamda kontrolün Türklerin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği, 13-15 inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkikler*, Çev. O. Ş. Gökyay, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1986, s. 3; Söğüt, Kent Dokusu, s. 498-499.

42. Denizli ili Çivril ilçesinde sınırlarında gerçekleştiği düşünülen Miryokefalon Savaşı'nın yeri ile ilgili yapılan en son çalıştay ve bunun bildiri metinleri için bkz. İbrahim Balık, *Miryokefalon Savaş Alanı Tespit Çalıştayı*, Çivril, 16 Eylül 2022, Denizli, Boy Yayınları. II. Kılıç Arslan Dönemi'nde, 17 Eylül 1176 tarihinden sonra Anadolu'da siyasi üstünlük, Doğu Roma'dan Selçuklulara geçmiş ve Anadolu'nun Türkleşmesi hız kazanmıştır.

43. Saim Cirtil, "Muğla-Yatağan Tepecik Kazısı Türk Dönemi Buluntuları 2007", *12. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, ed.: A. O. Uysal vd., 15-17 Ekim 2008, Çanakkale, İzmir: 2010, s. 96-97; Ahmet Adil Tırpan, "Son Araştırmalar Işığında Lagina ve Çevresinin Tarihsel Süreci", *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, ed. Emre Okan-Atıla Cenker, İstanbul: 2015, s. 437-438.

44. 2022 ve 2023 yıllarında *gymnasion*, batı cadde ve Roma hamamı-1 kazılarında Beylikler dönemine ait mimari ve küçük buluntu ile sikkeler artmıştır.

45. Tepecik hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Adil Tırpan – Bilal Söğüt, "Tepecik Erken Osmanlı Dönemi Yerleşimi", *Gıbye (Yeşilbağcılar), Stratonikeia Çalışmaları-3*, haz. Bilal Söğüt - Sezai Gencer, Bilgin Yayınları, Ankara, 2018, s. 44-48, Fig. 3.1-3.7.

46. Burada ele geçen sikkeler ve bunlar ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Saim Cirtil, "Gıbye (Yeşilbağcılar) Çevresi Kazılarında Çıkan 13-16. Yüzyıldan Bazı Sikkeler", *Gıbye (Yeşilbağcılar), Stratonikeia Çalışmaları-3*, haz. Bilal Söğüt - Sezai Gencer, Bilgin Yayınları, Ankara, 2018, s. 49-60.

47. Ahmet Adil Tırpan – Bilal Söğüt, "Lagina ve Börükçü 2006 Yılı Çalışmaları", 29. Kazı Sonuçları Toplantısı-3, 2008, s. 399-400, Res. 12-13; Saim Cirtil, "Muğla-Yatağan Börükçü Kazısı Türk Dönemi Buluntuları", *11. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, 17-19 Ekim 2007, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayın No:8, İzmir, 2009: s. 117-125; Cirtil, S. "Muğla-Yatağan Tepecik Kazısı Türk Dönemi Buluntuları 2007", *12. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, ed.: A. O. Uysal vd., 15-17 Ekim 2008, Çanakkale, İzmir: 2010, s. 93-102; Cirtil, S. "Muğla-Yatağan Tepecik Kazısı Türk Dönemi Buluntuları 2007", *12. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat*

Dönemi yerleşimlerinin MS 13. yüzyıldan itibaren başladığı anlaşılmaktadır⁴⁸. Bu bölge Menteşeoğlu İbrahim Bey'in ölümünden sonra kardeşler arasında süren hükümlanlık mücadelesi esnasında Ahmed Gazi'nin eline geçmiş olmalıdır⁴⁹ (Fig. 10).

Figür 10: Menteşe Beyi Ahmet Gazi Sikkesi (1359-1391)

Figür 11: Stratonikeia'da Ele Geçen 14-15. Yüzyıl Seramiklerinden Örnekler

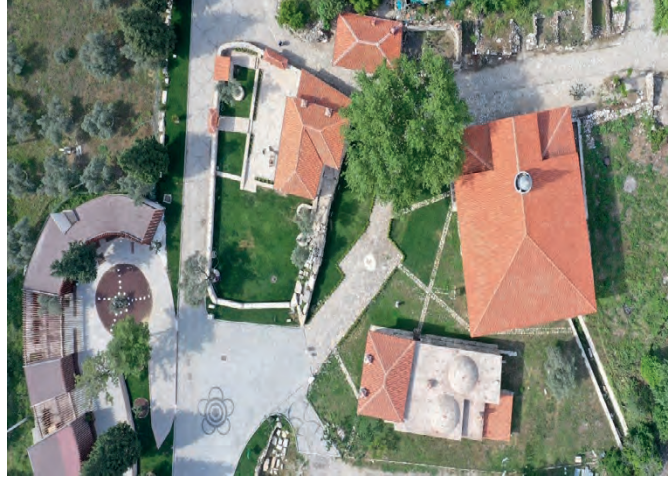
Beylikler Dönemi yerleşiminin merkezi kentin batı bölümünde yer aldığı için Türk Dönemi erken yapılarına ait kalıntılar da burada ve yakın çevresinde ele geçmektedir. Köy meydanı çevresinde yapılan kazılarda, Batı Cadde ve yakın çevresinde tespit edilen, Milet işi seramikler olarak isimlendirilen ancak Anadolu Beylikler Dönemi'ne ait olan 14-15. yüzyıl seramikleri⁵⁰ (Fig. 11) ile tam plan vermeyen ve sivil yapılara ait oldukları anlaşılan kalıntılar buradaki Beylikler Dönemi yerleşimin yayılım alanının belirlenmesini sağlamıştır.

Tarihi Sempozyumu, ed.: A. O. Uysal vd., 15-17 Ekim 2008, Çanakkale, İzmir: 2010, s. 19-32.

48. Söğüt, Stratonikeia Rehberi, s. 121. Beçin Kalesi'ndeki MS 14. yy yapıları ve bunlar ile ilgili bölgesel değerlendirmeler için bkz. Kadir Pektaş, "Karia'dan Menteşe'ye: Güneybatı Anadolu'nun Yeni Hakileri ve Eserleri", *Karialılar, Denizcilerden Kent Kuruculara*, ed. Olivier Can Henry-Ayşe Belgin-Henry, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 78-80.

49. Ali Baş, Eskişehir s. 265; Söğüt, Kent Dokusu, s. 499.

50. Bu seramikler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mükerrrem Paker, "Anadolu Beylikler Devri Keramik Sanatı", *Sanat Tarihi Yıllığı I*, 1965, s.155- 182; Lale Doğer-Dilek Maktal Cankö, "İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolis) Bizans Sarnıcı Buluntusu "Milet Tipi" Seramikler", *Sanat Tarihi Dergisi*, XXX/2, Ekim 2021, s. 1301-1333, Kat. No. 1-16; Form tipolojisi üzerine yapılan bir değerlendirme için bkz. Turgay Polat, "Milet İş Seramiklerde Form Tipolojisi Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Dergisi XXV/2*, Ekim 2016, s. 213-247.

Figür 12: Köy Meydanı Girişinde Restorasyonu Yapılan Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Yapıları

Osmanlı Dönemi kayıtları Stratonikeia'nın Eskişehir adıyla anılmaya başladığına işaret etmektedir. Eskişehir merkezindeki Beylikler Dönemi yapılarının en azından MS 14. yüzyıldan itibaren varlığı bilinmektedir⁵¹. Menteşe Beyliği Dönemi'ne ait olan Selçuk Hamamı kazılarında ele geçen sikkeler ve diğer mimari buluntular ise MS 14-15. yüzyıla tarihlenmektedir⁵². Beylikler Dönemi hamamı ve camisi gibi bu döneme ilişkin önemli yapılar kentin batısında tespit edilmiş ve antik dönem sonrasında kent merkezinin bu dönemde batıya kaydığı anlaşılmıştır (Res. 12).

Türk Dönemi erken yapılarına ait benzer kalıntılar kentin diğer kısımlarında tespit edilmemiştir. Bu alanın günümüzde süregelen yaşamın en önemli alanlarından birisi olan merkezdeki büyük köy meydanına dönüşmesi de tesadüf değil ve Beylikler ile Erken Osmanlı dönemlerinden itibaren devam eden sürekliliğin yansımasıdır. Beylikler Dönemi yerleşiminin devamı olarak, Osmanlı Dönemi'nde köy meydanları artmış ve yerleşim alanı genişlemiştir⁵³.

Önemli yol güzergahında olması nedeniyle buraya seyyahlar ve bunlar arasında 1670 yılında kente gelip bilgi verenlerden birisi Evliya Çelebi olmuştur. Evliya Çelebi burası için "...üç mahalle olduğunu, 280 hane bulunduğunu, tüm evlerin toprak örtülü yapıldığını ve 10 dükkan ile 40-50 tabbağhane dükkânlarının yer aldığını, iki camisinin bulunduğunu, yukarıdaki Menteşe oğlu Sultan Ahmet ve aşağı çarşıdaki ise Tabbağhane Cami olduğunu, buna Sulu Cami denildiğini..." belirtmektedir⁵⁴. Kazılarda da tek katlı ve toprak damlı benzer mimariye sahip evlere ait kalıntılara rastlanmıştır. Evliya Çelebi büyük konak türü evlerden bahsetmemiş olmakla birlikte, 19 ve 20. yüzyıllara ait gravürlerden burada gösterişli bazıları üç katlı evlerin olduğu da bilinmektedir. Bu bilgiler, günümüze kalıntıları ulaşan evlerin Evliya Çelebi döneminden sonrasına ait olduğunu düşündürmektedir. Bunlardan günümüze ulaşan ve üzerinde kitabesi olan evlerden Abdullah ve Celal Eskişar Konağı Hicri 1293, Miladi 1876-1877 ve diğeri olan Mehmet Eskişar Konağı ise 1909 yıllarına tarihlenmektedir⁵⁵. Günümüze ulaşmamış olmakla birlikte eski resimler ve anlatılardan Eskişehir köyünde çok katlı başka evlerinde olduğu bilinmektedir. Bunların yanı sıra Cumhuriyet Dönemi geleneksel mimariye ait tek ve iki katlı evlerin örnekleri bulunmaktadır⁵⁶.

51. Baş, Ali, "Eskişehir'deki Türk Devri Yapıları", *Vaktflar Dergisi* 22, 1991, s. 365-382, s. 368; Söğüt, Kent Dokusu, s. 499.

52. Saim Cirtil, "8 Türk Hamamı Kazısı", s. 204, Res. 11, Çiz. 4: B. Söğüt, "Stratonikeia 2009 Yılı Çalışmaları", 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı-4*: 2011, s. 194-211 içinde.

53. Söğüt, Kent Dokusu, s. 499.

54. Evliya Çelebi, *Seyahatname* 9, 108-109

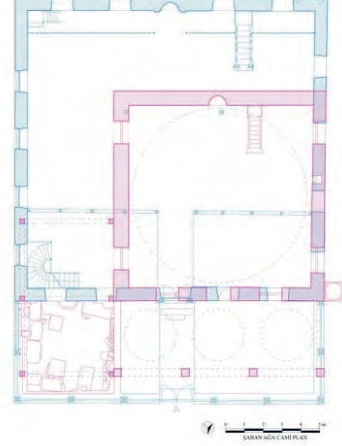
55. Bu evlerin her ikisi de Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescillenmiş ve kamulaştırması ile ilgili süreç devam etmektedir. Bu evler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Söğüt, Stratonikeia Rehberi, s. 143-147, Res. 111-118.

56. Stratonikeia'da bulunan geleneksel mimari örneklerle ait sivil yapılar hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Kunduracı, *Muğla-Yatağan Çevresindeki Türk Devri Mimarisi ve El Sanatları*, Muğla, 2007, s. 73-129; Osman Kunduracı, "Stratonikeia'da Geleneksel Türk Evleri", 14. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri, "2020 UNESCO Bilge Tonyukuk Yılı

19. yüzyıl mimari eserlerine ilave olarak kazılarda sikke, metal, seramik, lüle⁵⁷ ve porselen eserler de (Fig. 13) ele geçmiştir. Bunlar arasında en tipik örneklerden birisini 19. yüzyıl Osmanlı pazarı için özel üretilmiş, Avrupa damgalı üzerinde ay ve yıldız ile çiçek betimlemelerinin olduğu porselen tabak parçalarıdır.

Figür 13: 19. Yüzyıl Osmanlı Pazarı için üretilmiş, Avrupa Damgalı Tabaklardan Örnekler

Figür 14: Şaban Ağa Cami'nin Eski ve Yeni Planı

19. yüzyıl ve sonrasına ait ev, çeşme ve boya atölyesi gibi yapıların Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri taş döşeli yollara göre olan konumları, kentsel dokunun Beylikler Dönemi sonrasında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde aynı şekilde devam ettiğini göstermektedir. Farklı şekillerde düzenlenmiş yol döşemelerinin yanı sıra, çeşme ve kalıntılar ile eski gravürlerden bilinen sivil mimari örnekleri göz önüne alındığında, bu dönemdeki nüfusun bir kısmının zenginlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, Eskişehir'in yerleşim sınırları içinde büyüklük ve fonksiyon bakımından farklı özellikler gösteren meydanların varlığı da bilinmektedir. Meydanların tümünün genel anlamda amacı aynı olsa da meydanların her birinin çevresindeki yapısal düzenlemeler ve yerel bağlamları, kendi aralarında morfolojik ve işlevsel farklılıklara yol açmıştır⁵⁸.

Merkezi köy meydanının en eski Türk Dönemi yapılarından birisi olan Beylikler Dönemi Selçuk Hamamı'nın planında ve mimarisinde genel anlamda değişiklik olmamıştır⁵⁹. Yapı bu hali ile restore edilmiş ve bir bölümü cam altında sergilenmek kaydıyla tüm ziyaretçilerin gezebilecekleri ve hamamın tüm mekanlarını görebilecekleri bir alana dönüştürülmüştür. Ancak Şaban Ağa Cami daha önceden merkezi kubbeli küçük bir yapı iken 1912-1913 yılından sonra büyütülmüştür (Fig. 14). Yerleşim merkezinde başka camiler olmasına rağmen köy meydanındaki bu caminin köy için yeterli gelmediği için Geç Osmanlı Dönemi'nde genişletilmiş olduğunu göstermektedir⁶⁰.

Merkezi köy meydanında bulunan yapıların dışında, yerleşim alanı içinde dağınık şekilde Osmanlı Dönemi yol döşemeleri kenarındaki çeşme, yüksek bahçe duvarları ve evler ile dükkanlar, döneminin yerleşim dokusunu net bir şekilde göstermektedir. Bu yapıların bazıları, üzerindeki Rumi ve Hicri yazıtlar, bazıları da kazılarda ele geçen buluntular sayesinde kesin bir şekilde tarihlenebilmektedir. Yazıtlar ve kalıntıların haricinde, burada yapılan kazı ve araştırmalarda bulunan mühürler de buradaki zenginliği doğrular niteliktedir. Osmanlı Dönemi taş döşeli merkezde yürürken, yol kenarında korunmuş olan mimarilerden söz konusu yapısal durum ve kültürel zenginlik kolayca anlaşılabilir. Korunmuş olan

Armağan", ed. Osman Kunduracı – Ahmet Aytac, 2-4 Aralık 2020, s. 45-51.

57. Kazılarda bulunan Lüle örnekleri için bkz. Selda Özgün Cirtil, "Bir Ehl-i Keyf Eşyası Lüle: Stratonikeia'dan Örnekler (2012-2013)", ed. Bilal Söğüt, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları 1*, Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s. 213-231.

58. Bu meydanlardan, yerleşimin Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait dini, ticari ve sosyal alanı olan merkezi köy meydanındaki yapılardan Şaban Ağa Cami ve Selçuk Hamamı'na ilave olarak dükkanlar, evler kahvehanelerin de restorasyonuna devam edilmektedir. Bu çalışmalar ile meydan kendini daha iyi göstermiş ve ziyaretçiler tarafından daha iyi algılanabilir hale gelmiştir. Bu meydanlar ve burada bulunan yapılar ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Söğüt, *Stratonikeia Rehberi*, s. 121-142; Söğüt, *Kent Dokusu*, s. 500.

59. Hamam ve bölümleri hakkında geniş bilgi için bkz. Söğüt, *Stratonikeia Rehberi*, s. 124-126, Res. 88-93, Çiz. 25.

60. Cami ve evreleri hakkında geniş bilgi için bkz. Söğüt, *Stratonikeia Rehberi*, s. 136-142, Res. 103-110, Çiz. 33-34.

anıtsal eserlerin dışında tespit edilen kültürel yapı ve sosyal yaşantı ile ilgili de tespit edilen mimari detaylar yerlerinde korunmuştur. Bu grup içerisinde değerlendirilen Şaban Ağa Camii önündeki sadaka taşı, Mehmet Eskişar Evi önündeki binek taşı, sokak köşelerindeki mola taşı ve farklı noktalardaki antik dönemlerden günümüze oyunlar⁶¹ ile ilgili kalıntılar farklı güzel örneklerden sadece bazılarını oluşturmaktadır.

Figür 15: Adnan Menderes Dönemi, 15.04.1954 Tarihli Köy Meydanı Çeşmesi

Adnan Menderes Dönemi'nde köyde pek çok çeşme inşa edilmiştir. Bunlardan en anıtsal olanı köy meydanında yer alan 15.04.1954 tarihli dört yönünde su akan meydan çeşmesidir (Fig. 15). Aynı çeşmelerin daha basit örnekleri diğer küçük köy meydanları ve yol kenarlarına da yapılmıştır. Yapılan çeşmeler de bu yolların ve meydanların bu dönemde aktif olduğunu doğrulamaktadır. Günümüzde Stratonikeia antik kenti içindeki tarihi köy evlerinde halen yaşamakta olan ve evini restore edip oturan aileler bulunmaktadır. Özellikle gündüz vaktinde köy meydanındaki dükkanların işletilmeye başlanmış olması, antik kent içinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi köy meydanı olarak ayrı bir kültürel ve ticari değer oluşturmaktadır⁶².

Bütün olarak düşünüldüğünde, Stratonikeia'da Tunç Çağı'ndan günümüze uzanan kalıntı ve yapılar tespit edilmiştir. MÖ 2. binde Kulebaşı, MÖ 1. binin ilk yarısında ise Kadıkulesi Tepesi'nin kuzey yamaçlarında gözlemlenen yerleşim Geç Klasik Dönem'den sonra genişlemiş ve Kadıkulesi Tepesi ile birlikte kuzeyindeki düzlük alana yayılmıştır. Geç Antik Çağ boyunca yerleşim olarak Aşağı Kent kullanılmıştır. MS 7. yüzyıl ilk çeyreğinden sonra Aşağı Kentteki yerleşim küçülmüş ve daha çok kentin kuzeydoğu bölümüne, MÖ 2. bin yerleşiminin olduğu alana toplanmıştır. Buradaki yerleşimin MS 13. yüzyıla kadar devam ettiği düşünülmektedir. Beylikler Dönemi ile birlikte yerleşim merkezi kentin batısına, şimdiki Merkezi köy meydanının bulunduğu alan ve çevresine kaymıştır. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yerleşim aynı merkezin etrafında şekillenmiş ve yerleşim dokusu köy meydanları, yollar ve bazı ev örnekleriyle korunagelmiştir. Stratonikeia (Eskihisar)'da halen hem antik dönemlerden günümüze uzanan farklı dönemlere tarihlenen iç içe geçmiş kalıntılar arasında, hem de Osmanlı Dönemi'nden kalan taş döşeme yollarda gezinmek ve tarihi dokunun izlerini yerinde gözlemlemek mümkündür. Hatta daha da ileri olarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi köy meydanında oturma ve alışveriş yapmanın yanı sıra dini, ticari ve sivil yapıları kendi işlevinde görme ve kullanma şansı bulunmaktadır.

61. Nihal Durnagözü – Bilal Söğüt, "Stratonikeia'da Antik Dönem Oyunlarından Örnekler", 4. Uluslararası Turizm ve Kültürel Miras Kongresi Bildiri Kitabı, (16-20 Kasım 2022, Bodrum), ed. Çağla Özer – Taner Dalgın – Zekeriya Bingöl, Muğla, 2022, s. 97-110.

62. Söğüt, Kent Dokusu, s. 500.

Kaynaklar

- Aydaş, Murat, “Epigrafya Çalışmaları”, 2010, s. 276-278: B. Söğüt, “Stratonikeia 2008 Yılı Çalışmaları”, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı-4*: s. 263-286 içinde.
- Aydaş, Murat, “Stratonikeia ve Lagina, Polis ve Peripolion”, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları-1*, ed. B. Söğüt, İstanbul, 2015, s. 71-78.
- Balık, İbrahim, *Miryokefalos Savaş Alanı Tespit Çalışması*, Çivril, 16 Eylül 2022, Denizli, Boy Yayınları.
- Baş, Ali, “Eskihisar’daki Türk Devri Yapıları”, *Vakıflar Dergisi* 22, 1991, s. 365-382.
- Boysal, Yusuf, “Lagina Kazıları”, *8. TTK Kongresi*, Cilt 1, 1979, s. 389-390.
- Boysal, Yusuf, “Stratonikeia Nekropolünün Tarihsel Süreci”, *Remzi Oğuz Arık Armağanı*, 1987, s. 51-69.
- Boysal, Yusuf, “Karia Bölgesinde Yeni Araştırmalar”, *Anatolia* 11, 1967, s. 1-56.
- Aytekin Büyüközer- Zeliha Gider Büyüközer -Zafer Korkmaz - Deniz Sevmen, “Stratonikeia Territoriumundan Bir Yerleşim: Koranza Geç Tunç Çağı’ndan Roma İmparatorluk Dönemi’ne Arkeolojik ve Epigrafik Veriler Işığında Yerleşimin Tarihsel Süreci”, *Lycus Dergisi* 4, Aralık 2021, s. 1-55.
- Doğer, Lale - Maktal Canko, Dilek, “İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolisi) Bizans Sarnıcı Buluntusu “Milet Tipi” Seramikler”, *Sanat Tarihi Dergisi*, XXX/2, Ekim 2021, s. 1301-1333.
- Cirtil, Saim, “Muğla-Yatağan Börükçü Kazısı Türk Dönemi Buluntuları”, *11. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, 17-19 Ekim 2007, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayın No:8, İzmir: 2009, s. 117-125.
- Cirtil, S. “Muğla-Yatağan Tepecik Kazısı Türk Dönemi Buluntuları 2007”, *12. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, ed.: Ali Osman Uysal vd., 15-17 Ekim 2008, Çanakkale, İzmir: 2010, s. 93-102.
- Cirtil, Saim, “8 Türk Hamamı Kazısı”, 204: “Stratonikeia 2009 Yılı Çalışmaları”, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı-4*, ed. Bilal Söğüt, 2011, s. 194-211 içinde.
- Cirtil, Saim, “Gibye (Yeşilbağcılar) Çevresi Kazılarında Çıkan 13-16. Yüzyıldan Bazı Sikkeler”, *Gibye (Yeşilbağcılar), Stratonikeia Çalışmaları-3*, haz. Bilal Söğüt - Sezai Gencer, Bilgin Yayınları, Ankara, 2018, s. 49-60.
- Çelebi, Evliya, *Seyahatname*, 9. Kitap, Haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman - R. Dankoff, İstanbul, 2005.
- Durnagözü, Nihal - Söğüt, Bilal, “Stratonikeia’da Antik Dönem Oyunlarından Örnekler”, *4. Uluslararası Turizm ve Kültürel Miras Kongresi Bildiri Kitabı*, (16-20 Kasım 2022, Bodrum), ed. Çağla Özer - Taner Dalgın - Zekeriya Bingöl, Muğla, 2022, s. 97-110.
- Güterbock, H. G. “The Hittite Seals in the Walters Art Gallery Source” *The Journal of the Walters Art Gallery* 36: 1977, s. 7-16.
- Hanfmann, George M. A. - Waldbaum, Jane C., “Two Submycenaean Vases and a Tablet from Stratonikeia in Caria”, *American Journal of Archaeology* 72.1: 1968, s. 51-56.
- Hawkins, J. D. “Tarkasnawa King of Mira ‘Tarkondemos’, Boğazköy Sealings and Karabel”, *Anatolian Studies* 48, 1998, s. 1-31.
- Herda, A. “Karkışa-Karien und die Sogenannte Ionische Migration”, *Die Karer und die Anderen*, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, ed. Frank Rumscheid, 13. bis 15. Oktober 2005, Bonn, 2009, s. 27-108.
- Kara, Onur, *Karia Bölgesi Tunç Çağı Yerleşimler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013.
- Kunduracı, Osman, *Muğla-Yatağan Çevresindeki Türk Devri Mimarisi ve El Sanatları*, Muğla, 2007.
- Kunduracı, Osman, “Stratonikeia’da Geleneksel Türk Evleri”, *14. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri, “2020 UNESCO Bilge Tonyukuk Yılı Armağanı”*, ed. Osman Kunduracı - Ahmet Aytaç, 2-4 Aralık 2020, s. 45-51.
- Meadows, Andrew, “Stratonikeia in Caria: the Hellenistic City and its Coinage”, *NC* 162, 2002, s. 79-134.
- Mert, İbrahim Hakan, “Anadolu Gymnasionları ve Stratonikeia Gymnasionu”, *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi* 13, 1999, 417-435.
- Mert, İbrahim Hakan, “Der Theater-Tempelkomplex von Stratonikeia”, *Patrius und Imperium*, Bulletin Antieke Beschaving, Annual Papers on Classical Archaeology Supplement 8, Haz.: C. Berns- H. von Hesberg-L. Vandeput-M. Waelkens, Leuven-Paris, Dudley, 2002, s. 187-203.
- Mert, İbrahim Hakan, *Untersuchungen zur Hellenistischen Kaiserzeitlichen Bauornamentik von Stratonikeia*, *IstForsch* 50, Tübingen, 2008.
- Oğuzhanoğlu, Umay, “Stratonikeia Antik Kenti Çevresinde Erken Yerleşim İzleri”, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları 1*, ed. B. Söğüt, İstanbul, 2015, s. 9-28.
- Oğuzhanoğlu, Umay, “Erken Tunç Çağı’nda Stratonikeia”, *Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları 4*, ed. Bilal Söğüt, İstanbul, 2019, s. 1-11.

- Oğuzhanoğlu, Umay, “The Early Bronze Age in Caria Revisited”, *TÜBA-AR* 30, 2022, s. 11-30.
- Oğuzhanoğlu, Umay, “Atriya and Stratonikeia in the Late Bronze Age: Some Remarks On Carian Historical Geography”, *Archivum Anatolicum (ArAn)* 16/1, 2022, s. 147-183.
- Oğuzhanoğlu, Umay – Pazarıcı, Sabiha, “Karia Bölgesi’nde Yeni Bir Erken Tunç Çağı Merkezi: Çapalıbağ”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran/June 2020 – 37(1), s. 195-219.
- Özdemir, Mustafa Tuncay, *Stratonikeia Savunma Sistemi, Stratonikeia Çalışmaları* 8, Bilgin Yayınları, Ankara, 2023.
- Özgan, Ramazan - Stutzinger, D., “Untersuchungen zur Porträplastik des 5. Jhr. n. Chr. Anhand Zweier neugefundener Porträts aus Stratonikeia”, *Istanbul Mitteilungen* 35, 1985, s. 237-274.
- Özgün Cirtil, Selda “Bir Ehl-i Keyf Eşyası Lüle: Stratonikeia’da Örnekler (2012-2013)”, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları-1*, ed. Bilal Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s. 213-231.
- Öztaşkın, Muradiye, “Stratonikeia Bizans Dönemi Cam Buluntuları”, ed. Bilal Söğüt, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları-1*, Ege Yayınları, İstanbul, 2015, 175-188.
- Öztaşkın, Gökçen Kurtuluş, “Stratonikeia Kenti Bizans Dönemi Litujik Taş Eserleri”, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları-1*, ed. Bilal Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s. 159-174.
- Paker, Mükerrrem, “Anadolu Beylikler Devri Keramik Sanatı”, *Sanat Tarihi Yıllığı* I, 1965, s.155- 182
- Pektaş, Kadir, “Karia’dan Menteşe’ye: Güneybatı Anadolu’nun Yeni Hakileri ve Eserleri”, *Karialılar, Denizcilerden Kent Kuruculara*, ed. Olivier Can Henry-Ayşe Belgin-Henry, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s.78-93.
- Polat, Turgay, “Milet İşi Seramiklerde Form Tipolojisi Üzerine Bir Deneme”, *Sanat Tarihi Dergisi* XXV/2, Ekim 2016, s. 213-247.
- Sarız, Emin, “Stratonikeia’da Roma Kültürleri: Kentin Roma Şehir Sikkeleri Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, ed., B. Söğüt *Stratonikeia Çalışmaları 4, Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, İstanbul, 2019, s. 65-83.
- Söğüt, Bilal - Aytekin, Fatma, “Stratonikeia Kuzey Sütunlu Cadde Doğu Portik Mozaığı”, *Yrd. Doç. Dr. Barış Salman’a Armağan*, ed. Işık Adak Adıbelli - Elif Baştürk, - Gulcin İlgezdi Bertram – Kimiyoshi Matsumura, İstanbul, 2017, s. 221-232.
- Söğüt, Bilal - Gürsoy, Fatih, “Stratonikeia’da Geç Klasik Döneme ait bir Ion Başlığı”, *Havva İşkan’a Armağan LYKLARKHISSA*, ed., Erkan Dündar-Şevket Aktaş-Mustafa Koçak-S. Erkoç, İstanbul, 2016, s. 587-604.
- Bilal Söğüt - Sezai Gencer, *Gıbye (Yeşilbağcılar), Stratonikeia Çalışmaları-3*, Bilgin Yayınları, Ankara, 2018.
- Söğüt, Bilal, “Antik Dönemde Salbakos Dağı ve Kalıntıları”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri-2*, ed. Ayfer Özçelik vd., (Denizli 6-8 Eylül 2006), 2007, s. 15-24.
- Söğüt, Bilal, “Stratonikeia 2008 Yılı Çalışmaları”, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı -4*, 2010, s. 263-286.
- Söğüt, Bilal, “Stratonikeia 2009 Yılı Çalışmaları”, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı-4*, 2011, s. 194-211.
- Söğüt, Bilal, “Börükçü 2003-2006 Yılları Kazıları”, *Stratonikeia’dan Lagina’ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, ed. Bilal Söğüt, İstanbul, 2012, s. 553-586.
- Söğüt, Bilal, “Stratonikeia’da Hellenistik Dönem Öncesi”, *K. Levent Zoroğlu’na Armağan*, ed. Mehmet Tekocak, İstanbul, 2013, s. 605-623.
- Söğüt, Bilal, “Stratonikeia’daki Koruma Uygulamalarından Örnekler”, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan*, ed. Emre Okan - Atila Cenker, İstanbul, 2015, s. 379-396.
- Söğüt, Bilal, “Stratonikeia 2015 Yılı Çalışmaları: Yerleşim ve Kentleşme”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 156, 2017, s. 153-168.
- Söğüt, Bilal, “Geç Antik Çağda Stratonikeia”, *Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi 1, Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi*, ed. Celal Şimşek - Turhan Kaçar, İstanbul, 2018, s. 429-458.
- Söğüt, Bilal, *Stratonikeia (Eskibisar) ve Kutsal Alanları*, Stratonikeia Çalışmaları 5, Ege Yayınları, İstanbul, 2019.
- Söğüt, Bilal, “Stratonikeia’da Yerleşim Tarihi ve Kentsel Doku”, *Karialılar, Denizcilerden Kent Kuruculara*, ed. Olivier Can Henry-Ayşe Belgin-Henry, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 488-504.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, Çev.: A. Pekman, İstanbul, 2009.
- Şahin, Mehmet Çetin, *Die Inschriften von Stratonikeia I: Panamara, I, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien* 21, Bonn, 1981.
- Şahin, Mehmet Çetin, *Die Inschriften von Stratonikeia, Teil II,2: Neu Inschriften und Indices*, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 22.2, Bonn, 1990.
- Şahin, Mehmet Çetin, *The Inscriptions of Stratonikeia III*, (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 68), Bonn, 2010.
- Tek, Ahmet Tolga - Köker, Hüseyin - Sarıöz, Emin, “Stratonikeia 2008-2014 Sezonları Sikkeler Buluntuları Hakkında Ön Rapor”, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları 1*, ed. Bilal Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s. 137-141.
- Tırpan, Ahmet Adil - Gider, Zeliha “Lagina ve Börükçü 2009 Yılı Çalışmaları”, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı-2*, 2011, s. 374-395.

- Tırpan, Ahmet Adil – Söğüt Bilal, “ Lagina ve Börükçü 2006 Yılı Çalışmaları”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı-3*, 2008, 387-410.
- Tırpan, Ahmet Adil – Söğüt, Bilal, “Tepecik Erken Osmanlı Dönemi Yerleşimi”, *Gıbye (Yeşilbağcılar), Stratonikeia Çalışmaları-3*, haz. Bilal Söğüt - Sezai Gencer, Bilgin Yayınları, Ankara, 2018, s. 44-48.
- Tırpan, Ahmet Adil, “Stratonikeia Şehir ve Sur Planı”, *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi 5*, 1990, s. 217-234.
- Tırpan, Ahmet Adil, “Buluntular Işığında Lagina ve Yakın Çevresinin Tarihi Süreci”, *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi 11*, 1997, s. 75-98.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği, 13-15 inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetikler*, Çev. O. Ş. Gökyay, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1986.
- Yaşar, Ali, “Stratonikeia Doğu Portik Taban Mozaiklerinin Mevcut Korunma Durumu ve Konservasyonuna Yönelik Öneriler”, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları-1*, ed. Bilal Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s. 265-276.

Figürlerin Listesi

1. Figür 1- Kumyer'de Bulunmuş Altı Kulplu Pithos Mezarın Kazıda Bulunuş Hali
2. Figür 2: Hierokles Anıtı'nda Ele Geçen MÖ 2. ve 1. Bin Seramikleri
3. Figür 3: Stratonikeia'da Tunç Dönemi Yerleşiminin Bulunduğu Alan
4. Figür 4: Kadıkulesi Tepesindeki Kireç Taşı Surun Detayı
5. Figür 5: Stratonikeia Sikkesi (MÖ 130-88)
6. Figür 6: Gymnasion'un Kuzey Kenarındaki Mekanlar
7. Figür 7: Kuzey Şehir Kapısı ve Güneyindeki Kuzey Sütunlu Cadde Başlangıcındaki Kemer Ayakları
8. Figür 8: Batı Cadde ve Çevresindeki Farklı Dönemlere Ait Yapılardan Örnekler
9. Figür 9: Batı Cadde Başlangıcında Bulunan Gymnasion Propylon Kilise Kalıntısı ve Mezarlar
10. Figür 10: Mentеше Beyi Ahmet Gazi Sikkesi (1359-1391)
11. Figür 11: Stratonikeia'da Ele Geçen 14-15. Yüzyıl Milet İşi Seramiklerinden Örnekler
12. Figür 12: Köy Meydanı Girişinde Restorasyonu Yapılan Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Yapıları
13. Figür 13: 19. Yüzyıl Osmanlı Pazarı için üretilmiş, Avrupa Damgalı Tabaklardan Örnekler
14. Figür 14: Şaban Ağa Cami'nin Eski ve Yeni Planı
15. Figür 15: Adnan Menderes Dönemi, 15.04.1954 Tarihli Köy Meydanı Çeşmesi

NÜMİSMATİK VERİLER İŞİĞİNDA MENTEŞE BEYLİĞİ VE KOMŞULARIYLA İLİŞKİLERİ

Ali MIYNAT

Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
ORCID: 0000-0001-9000-6550, alimiynat@hotmail.com

ÖZET

Batı Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin en önemli siyasi aktörlerinden biri hiç şüphesiz Menteşeoğulları Beyliği'dir. Malazgirt Zaferi'yle (1071) birlikte Anadolu, "Türk yurdu" olarak anılmasına gidecek yoğun bir siyasî, idarî, demografik, sosyo-kültürel değişimler sürecine tanıklık etmiştir. Selçuklu Türkleri ve beraberindeki Türkmen grupların öncülük ettiği bu süreç söz konusu coğrafyanın 12. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Batılı kaynaklar tarafından "Türkiye" olarak anılmasına sebep olmuştur. Bu ilk etap Moğolların tarih sahnesinde boy göstermesi ve 13. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yönlerini Batı'ya çevirerek Anadolu'ya ulaşmasıyla sona ermiştir

13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Anadolu coğrafyasında kartlar yeniden karılmış ve dağıtılmıştır. Kurulan bu oyunun içinde çok sayıda Türk beyi rol almış, Malazgirt Zaferi'nin akabinde olduğu gibi yurt edinecekleri topraklar aramaya ve sahip oldukları bu yeni yurtlarında hakimiyetlerini tesis edip büyümeye çalışmışlardır. Muğla ve çevresini ele geçiren Menteşe Bey bu kişilerden bir tanesidir. Bir buçuk asırdan kısa bir süre¹ bölgede faal görülmesine rağmen Menteşe beyleri gerek tarihî kaynaklara yansıyan siyasî ve ticarî faaliyetleri gerekse günümüze ulaşan eserleri itibariyle bölgeye damgasını vurmuştur. Menteşeoğullarının gerek ticari faaliyetleri gerekse siyasi tarihleri ve komşularıyla ilişkileri açısından nümismatik veriler önemli bir yere sahiptir. Menteşe Beyliği coğrafyasında bastırılan sikkelerin izlerini takip ederek, gerek bölgedeki siyasi iddiaları, ekonomik faaliyetleri, gerekse komşularıyla ilişkileri hakkında önemli bilgilere ulaşmamız mümkündür. Bu çalışma, Menteşe beylerinin topraklarında bastırdıkları sikkelerin, Türkiye Selçukluları, İlanlılar, Venedik Cumhuriyeti ve Osmanlılarla ilişkileri konusunda ne tür bilgiler verdiğine odaklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Menteşeoğulları Beyliği, Sikkeler, Türkiye Selçukluları, İlanlılar, Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti

Diğer çağdaş beyliklerde benzer örneklerine rastlanıldığı gibi Menteşe beylerinin de ilk zamanlarda son Türkiye Selçuklu sultanları III. Alaeddin Keykubad ve II. Mesud adına para bastırdıkları görülmektedir. Menteşeoğlu Mesud Bey'in söz konusu sultanlar adına Bafa, Milas, Finike, Döğe ve Meğri'de (Fethiye) H. 698-702 (M. 1299-1303) yılları arasında sikkeler darp ettirdiği görülmektedir.²

1. Kuruluş tarihi tam olarak bilinmese de 13. yüzyılın sonlarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Beylik 1224 yılında Osmanlı sultanı II. Murat tarafından yıkılmıştır.

2. Gültekin Teoman ve Betül Sağıt, "Sahillerin Sultanları ve Sikkeleri", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-II, Menteşeoğulları Tarihi*, 25-27 Nisan 2012-Muğla, (Bildiriler), ed. Adnan Çevik ve Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016 s. 472-478.

Şekil 1 Mesud, III. Alaaddin Keykubad Adına, Gümüş Dirhem, Finike, H. 700 (M. 1300-01), 1,70 gr, 20 mm. Bkz. <https://www.acsearch.info/search.html?id=6605294> (erişim tarihi: 04.09.2023)

Ön Yüz: Anadolu panteri sağa doğru, çevresinde kelime-i tevhid

Arka Yüz: es-Sultânü'l-azam Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad, etrafında: Feramurz duribe Finike Sene Seb'a Mie (H.700)

Şekil 2 Mesud, II. Mesud Adına, Gümüş Dirhem, Meğri, H. 702 (M. 1302-03), 2,90 gr, 25 mm.

Bkz. <https://www.acsearch.info/search.html?id=8219516> (erişim tarihi: 04.09.2023)

Ön Yüz: el-Azametü Lillah (Büyüklik Allah'a aittir), etrafında Duribe bi-medine Megri fi sene isna seb'a mie

Arka Yüz: es-Sultânü'l-azam Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebu'l-feth Mesûd bin Keykavus

Şekil 3 Mesud, III. Alaaddin Keykubad Adına, Gümüş Dirhem, Bafa, H. 700 (M. 1302-03), 2,00 gr, 22 mm. Bkz. <https://www.acsearch.info/search.html?id=8909651> (erişim tarihi: 04.09.2023)

Ön Yüz: Arslan-Güneş tasviri (Hurşid), etrafında kelime-i tevhid

Arka Yüz: es-Sultânü'l-azam Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad bin Feramurz, etrafında: Duribe Bafa Sene Seb'a Mie (H. 700)

Bunların dışında ilk defa Gültekin Teoman ve Betül Teoman, 2012 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin ev sahipliği yaptığı *II. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri, Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu*'nda (*Menteşeoğulları Tarihi*) Dadya (Datça) darplı, İlhanlı sultanı Olcaytu Hüdabende Muhammed Han (1304-1316) adına basılmış ve bilinen tek örnek olan bir gümüş dirhemi araştırmacılarla buluşturmuştur.³

3. Teoman ve Sağıt, agm, s. 479, sikke no. 11.

Söz konusu sikke H. 710 (M. 11-1310) tarihli olmakla birlikte geleneksel İlhanlı sikkelerinin özelliklerini taşımaktadır. Aydınöğulları Beyliği sınırları içerisinde yer alan Ayasuluk'ta da (Efes, Selçuk) aynı tarihli (H. 710) Olcaytu adına bastırılan sikkelere denk gelmektedir.⁴

Şekil 4 Mesud, (Olcaytu Adına) Gümüş Dirhem, Dadya, H. 710 (M. 1310-11), 1,98 gr, 24 mm. Bkz. Teoman ve Sağıt, 2016, s. 479, no. 11.
Ön Yüz: es-Sultânü'l-azam Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn Hüdabende Muhammed,
 Halledallahü Mülkehu, etrafında: fi Sene Aşer Seb'a Mie.
Arka Yüz: Kelime-i Tevhid

İlhanlıların güçlü hükümdarı Olcaytu'nun selefi Gazan Han (1295-1304) adına Ladik (Denizli), Larende, Tire ve Konya gibi şehirlerde 1300 yılı civarında sikkeler basılmış olmasına karşın Menteşeöğulları topraklarında basılan sikkesine henüz rastlanılmaması dikkat çekicidir. Bunun sebebi beyliğin kuruluşundan 1308 yılına kadar Türkiye Selçuklu Devleti'nin kontrolünde olması, bu tarihten itibaren de bölgede İlhanlı tahakkümünün kendini göstermesiyle açıklanabilir. Dolayısıyla İlhanlı sultanlarının sahillerdeki kontrolü tam anlamıyla sağlamaları Olcaytu devrinin ortalarına denk gelmiş olmalıdır. Yine sikkenin darp yerinin Dadya yani modern Datça olması da buranın Menteşe Beyliği'nin ilk yıllarında sikke darp edilmeye değer bir kasaba olduğunu göstermektedir. Buna karşın 1330'lu yıllara kadar bölgede etkin bir rol oynadığını düşündüğümüz İlhanlılar adına Menteşe beyleri tarafından basılmış bir başka sikke örneğine rastlamamız da ilgi çekicidir.

Yine aynı iki araştırmacı Mesud Bey'in bizzat kendi adına bastırıldığı Karabağ (Turgut Reis) darplı bir gümüş sikkeyi de araştırmacılara sunmuştur. Bu ünik sikkenin en önemli özelliği Mesud Bey'in kendi adına bastırıldığı bilinen tek sikke olması, aynı zamanda Menteşeöğullarına ait yeni bir darp yeri olarak Karabağ'ın ilk defa karşımıza çıkmasıdır.⁵ Bu sikkenin basım tarihi okunmazken, Menteşeöğlü Mesud Bey'in kendisini Melik Mesud olarak paraya nakşettirmesi de ilgi çekicidir.

Şekil 5 Mesud, Gümüş akçe, Karabağ, Tarihsiz, 1,24 gr, 21 mm. Bkz. Teoman ve Sağıt, 2016, s. 480, no. 12.
Ön Yüz: el-Melik Mesud, Karabağ
Arka Yüz: Kelime-i Tevhid, el-İmam el-Musta'asım-billah, Emirü'l Mü'minîn, "el-mülkü lillah"

4. Ömer Diler, *Ilkhans, Coinage of the Persian Mongols*, İstanbul 2006, s. 345, 381; Gültekin Teoman, "Western Anatolian Beylik Coins in the Name of Ilkhans", *İkinci Uluslararası Akdeniz Dünyasında Para Tarihi ve Numismatik Kongresi (5-8 Ocak 2017) Bildiriler*, ed. Oğuz Tekin, AKMED, Antalya 2018, s. 554, sikke no. 12.

5. Teoman ve Sağıt, *agm*, s. 480, sikke no. 12.

Günümüze dek Mesud Bey'den sonra beyliğin başına geçen oğlu Orhan Bey'in adının yer aldığı sadece bir adet sikkeye denk gelinmiştir. Bu sikke Milas darphanesinde üretilmiştir.⁶

Şekil 6 Orhan Bey, Gümüş Akçe, Milas, Tarihsiz, 0,64 gr, 17 mm. Bkz. Teoman ve Sağıt, 2016, s. 481, no. 13.

Ön Yüz: Şücâü'd-dîn Orhan, duribe Milas

Arka Yüz: Kelime-i Tevhid

Balat'da (Palatia) Basılan İmitasyon Gigliatiler:

İlk kez 19. yüzyılın ikinci yarısında Josef Karabacek⁷ ve ardından Gustave Schlumberger⁸ tarafından, Batı Anadolu sahillerinde Venedik *gigliatilerinden* esinlenilerek hazırlanmış bazı gümüş sikkeler tespit edilerek yayınlanmıştır. Aşağıda belirtileceği gibi üzerlerinde Latince ifadeler bulunan bu taklit sikkeler 14. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Aydınogulları, Saruhanogulları ve Menteşeoğulları topraklarında bastırılmıştır.

Bu Latince gümüş *gigliati*⁹leri değerlendirirken aşağıdaki sorulara yanıt aramamız yerinde olacaktır:

1. Bu sikkeler kim tarafından, nerede ve ne zaman bastırılmıştır?
2. Sikkelerin kalıpları kim tarafından hazırlanmıştır?
3. Neden basılma ihtiyacı duyulmuştur?
4. Ne miktarda basılmıştır?
5. Dolaşımında ne kadar kalmıştır?
6. Sonrasında benzer örnekler basılmaya devam etmiş midir?

Bu *gigliatilerin* konumuzla doğrudan ilgili bir tanesinin ön ve arka yüzlerinde Latince olarak “bu sikke Orhan için yapılmıştır, Palatia efendisinin emriyle” ifadesi yer almaktadır:

HANC MONETAM F:JER[I] I[VSSI]T VRCN: I: E (Bu sikke Orhan için yapılmıştır)

MANDAVIT DOMINVS PA:LATIE (Palatia efendisinin emriyle)

Öncelikli olarak arka yüzünde yer alan Latince “Palatie (Balat) efendisinin izniyle basıldı” ifadesinden söz konusu gümüş sikkenin Balat'ın hakimi tarafından bu kentte bastırıldığı sonucunu çıkarabiliriz. Diğer taraftan söz konusu sikke Napoli kralı Anjou'lu Robert'in basım yılı belirtilmeyen *gigliatilerinden* esinlenilerek türetilmiştir. Robert'in hakimiyet yılları ise 1309-1343 yılları arasına tekabül etmektedir. Dolayısıyla sikkenin 1309 yılından önce üretilmiş olma ihtimali yoktur.

6. Teoman ve Sağıt, *agm*, s. 481, sikke no. 13

7. Josef Karabacek, “Gigliate des karischen Turkomanenfürsten Urchân-bej”, *Numismatische Zeitschri*, 9 (1877), s. 200-215.

8. Gustave Schlumberger, *Numismatique de l'Orient Latin*, Paris 1878, s. 487-489, pl. xviii, 16.

9. Gümüş *carlino* ya da *gigliato* ilk kez Napoli Krallığı'nda 1278'de Charles d'Angio döneminde ortaya çıkmış, ağırlığı bu dönemde 3,3 gram ve binde 934'lük alışım bir para birimi idi. XIV. yüzyılın başında, II. Charles alışımı binde 934'te tutarak sikkenin ağırlığını yaklaşık 4 grama çıkarmıştı. Napoli *carlinosu* ilerideki yüzyıllarda sürekli binde 934'lük alışımı koruyarak 3 ile 4 gram arasında kaldı. Devrinin en revaçta ve makbul para birimlerinden biri durumundaydı. (E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, Venice, 1983, s.142)

Ayrıca sikkenin ön yüzünde “Bu sikke Orhan için yapılmıştır” ibaresi Mentешеoğlu Orhan Bey’e işaret ediyor olmalıdır. Orhan Bey ise Mentешеoğulları Beyliği’ni yönetmeye 1320 yılında başlamış, 1337 yılından önce ise yerini oğlu İbrahim Bey’e bırakmıştır. Dolayısıyla söz konusu sikke Orhan Bey tarafından 1320 ile 1337 yılları arasında bir tarihte üretilmiş olmalıdır.

Yukarıda belirtildiği üzere, Batı Anadolu’da bu tür sikke basımına tevessül eden tek beylik Mentешеoğulları olmayıp, Aydınoğulları ve Saruhanoğulları beyleri de Robert’in *gigliat*lerinin imitasyonlarını sırasıyla Theologos (Efes) ve Manglasia (Manisa) Darphanelerinde bastırmışlardır.

PALATIA (Balat)

+HANC · MONETAM · F:IERIT VRCaN: I ·
Et (Bu sikke Orhan için imal edilmiştir ve)
+MANDAVIT · DOMINVS · PA:LATIE
(Palatia efendisinin emriyle)

THEOLOGOS (Ayasuluk/Efes)

+MONETA · QVE · FierIT · IN · THEOLOGOS
(Sikke Theologos’ta imal edilmiştir)
+DE · MANDATO · DomiNI · EIVSDE[M] ·
LOCI (Aynı yerin efendisinin emriyle)

MANGLASIA (Manisa)

+MONETA · QVE · FierIT · IN · MANGLASIA ·
DE (Sikke Manglasia’da (Manisa) imal edilmiştir)
+VOLVNTATE · SARCANI · DomiNI · DICTi ·
LOCI (Aynı yerin efendisi Saruhan’ın isteğiyle)

Şekil 7 Figürler ve Latince İbarelerin Okunmasında Adrian Gheorghe’un Çalışmasından İstifade Edilmiştir.¹⁰

Önemli Türk nümismatlarından Cüneyt Ölçer (ö. 1990), 1985 yılında yayınlanan bir çalışmasında Ayasuluk darplı *gigliat*ilerin Aydınoğulları Beyliği tarafından bastırılmadığını yazmaktadır.¹¹ Söz konusu eserde kendisini bu sonuca ulaştıran gerekçelerden bahsetmeyen yazar, bilahare bu konuda bir makale kaleme alacağını belirtmişse de bu çalışmayı yapmasına muhtemelen ömrü yetmemiştir. Böylelikle biz de onun gerekçelerini öğrenme imkanına şu anda sahip değiliz. Yılmaz İzmirli ise, bu *gigliat*ileri Latinlerin Avrupa’da bastırıldığı sikkeler şeklinde ifade ederken,¹² Celil Ender bu sikkelerin Venedikli ve Cenevizli tüccarlar tarafından Batı Anadolu limanlarında, yerel beylerin izni dışında illegal bir şekilde üretildikleri

10. Adrian Gheorghe, *The Metamorphoses of Power Violence, Warlords, Akıncıs and the Early Ottomans (1300–1450)*, Brill, Leiden, Boston, 2023, s. 136.

11. Cüneyt Ölçer, *Aydınoğulları Beyliği Paraları*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1985, s. 7, n. 2.

12. Yılmaz İzmirli, *Aydınoğulları Beyliği Paraları*, Lebib Yalkın Basımevi, İstanbul 2005, s. 41-42.

fikrini savunmaktadır.¹³ Ender iddiasını desteklemek için, aşağıda bahsedeceğimiz Venedik Cumhuriyeti'ne tabi Girit dukalarıyla 1331 ve 1337 yıllarında yapılan anlaşmalarda Giritli tüccarlara Aydın ve Menteşe beyleri tarafından verilen imtiyazları, Balat ve Ayasuluk gibi kentlerde ikamet iznini, güvenlik içinde yaşama ve ticaret yapma hakkını gerekçe olarak sunmaktadır. Dolayısıyla Ender'e göre Balat, Ayasuluk gibi kentlere yerleşen ve çeşitli imtiyazlar elde eden Venedikli tüccarlar kendi kurdukları darphanelerde "illegal" biçimde söz konusu sikkeleri bastırmış olmalıdırlar.

Yine Ender iddiasını güçlendirmek için günümüzde Fitzwilliam Museum'da muhafaza edilen 14. yüzyıla tarihlenen "Theologos" baskılı bir altın *florin*¹⁴i delil olarak sunmaktadır.¹⁵ Ender, Türkiye Selçuklularından sonra Anadolu'da kurulmuş olan beyliklerden hiçbirinin altın para bastırmadığını ve hatta bir görüşe göre Türk geleneğine göre ancak han soyundan olanların altın para basma yetkisine sahip olduğunu belirtir. Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin bile II. Mehmed devrinde ancak H. 882 (M. 1477-8) yılında altın sikkeler darp ettirmeye başladığını vurgular. Neticede tüm bunları delil göstererek Batı Anadolu'daki beyliklerin altın sikke bastıramayacağı sonucuna ulaşmış, sadece altın *florini* değil, gümüş *gigliatileri* de bölgedeki Latin tüccarların bastırıldığını belirtmiştir.¹⁶

Şekil 8 Fitzwilliam Museum, İngiltere, CM.328-1997.

Ön Yüz: O/ S.IOHANNES B, Ayakta St Ioannes'in portresi

Arka Yüz: R/ THEOLOGOS, fleur de lys (zambak)

Öncelikli olarak Balat, Ayasuluk ve Manisa'da basılan *gigliatilerin* illegal yollarla Venedikli tüccarlar tarafından basılmasının onlara tanınan imtiyazlarla açıklanmasının sağlıklı bir çıkarım olmadığını belirtmek gerekir. Bölgedeki tüccarlar ticaretlerini büyük oranda Venediklilerin bastırıldığı paralarla yapmaktaydılar. Ayrıca sikke buluntularından da anlaşılmaktadır ki bölgeye Batı'dan büyük miktarda para akışı sağlanmaktadır.

İllegal yollarla, ikamet ettikleri ve ticaret yaptıkları toprakların hakiminin haberi olmadan Latin tüccarların bastırdıkları paraların üzerine +HANC · MONETAM · F:IERIT VRCaN: I (Bu sikke Orhan için imal edilmiştir) / +MANDAVIT · DOMINVS · PA:LATIE (Palatia efendisinin emriyle) şeklinde yazılar nakşettirmeleri de akla yatkın görülmemektedir. Eğer bölgede yeterli miktarda değerli sikke (altın ve gümüş) yoksa ve amaç, bölgede daha fazla sikke üretip onları Batı'dan gelen tüccarlarla alışverişlerinde kullanmaksa, yukarıdaki ifadeleri kullanmak yerine taklit edilen Anjou'lu Robert'in paralarındaki yazıya sadık kalmaları daha akla yatkın durmaktadır.

Dahası Robert'in Napoli ve Provence darphanelerinde üretilmiş orijinal *gigliatilerinin* dışında Rodos'ta faaliyet gösteren St. John şövalyelerinden Elion de Villeneuve'in (1319-1346) muhtemelen 1332 yılı sonrası

13. Celil Ender, *Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beylikleri Paraları*, Ender Nümismatik Yayınları, İstanbul 2000 s. 213-216. Bu fikirler başka araştırmacılar tarafından da savunulmuştur. Bkz. Hasan Kireç, "Aydınogulları Beyliği'nin Ayasuluk Darplı Sikkeleri", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri, Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I, Aydınogulları Tarihi, 04-06 Kasım 2010, Aydın, Bildiriler*, Ankara 2013, s. 344-345.

14. Florin, Floransa'da 1252 yılından itibaren 1533 yılına kadar tasarımında pek bir değişiklik olmadan basılan 3,5 gr ağırlığındaki altın sikkelerdir.

15. Fitzwilliam Museum, CM.328-1997. Bu sikke 1997 yılında Avrupa'nın saygın müzayede şirketlerinden Sotheby's tarafından görücüye çıkarılmış ve bahsi geçen müze tarafından satın alınmıştır. Ünik olan bu sikkenin ön yüzünde Aziz Ioannes'in boydan portresi ve adı yazılı iken arka yüzünde *fleur de lys* (zambak) figürü ile beraber Theologos ifadesi okunmaktadır.

16. Ender, *age*, s. 213-216.

benzer türde bastırıldığı sikkelere de Anadolu limanlarında denk gelmekteyiz. Yine Sakız Adası'nda (Chios/ Khios) 1347 yılı sonrasında Cenevizlilerin de bazı küçük değişikliklerle bu *gigliatileri* taklit ederek sikkeler darp ettirdikleri bilinmektedir.¹⁷ Yani devrin en makbul sikkeleri sadece Batı Anadolu'da değil, bazı Ege adalarında da taklit edilerek, bu bölgelerin hakimleri tarafından kendilerine mal edilmişlerdir.

Ender'in altın sikke basma hususundaki iddialarına gelecek olursak, Türkiye Selçuklu Devleti sonrası kurulan beyliklerde basılan herhangi bir altın sikkeye rastlanmadığı doğrudur. En erken altın sikke bastıran Osmanlı hükümdarı II. Mehmed'in de ancak hükümdarlığının son yıllarında altın para darp ettirdiği de bilinmektedir. Ancak bu durum çok farklı parametreler çevresinde değerlendirilmelidir: ekonomik güç, devletin topraklarındaki maden varlığı, altın sikkeye duyulan ihtiyaç, uluslararası ticaretin düzeyi gibi.

Diğer taraftan, sadece han soyundan olanların altın sikke bastırabileceği hususu tartışmalıdır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan ancak bir asır sonra ilk gümüş ve altın sikkelerini darp ettirdiği unutulmamalıdır. Bastırılan altın sikkelerin ayarları, ağırlıkları, çapları uluslararası ticaret ilerledikçe tam bir standartta kavuşturulmuş, sayıları da artmıştır. Yine "han soyu"ndan olmayan Erzincan ve çevresinde hüküm süren Mengücekoğlu Behramşah'ın Türkiye Selçuklu varlığına rağmen altın sikkeler bastırıldığı yakın zamanda tespit edilmiş ve yayınlanmıştır.¹⁸

Ayrıca Batı Anadolu'da konumuz olan dönemde (14. yüzyılın ortaları) otorite boşluğunun olduğu unutulmamalıdır.¹⁹ Bölgede faaliyet gösteren Türkmen beylerinin de altın veya gümüş sikke basma konusunda icazet alacakları makamlar yoktur.

Menteşe beylerine dair bir veri olmasa da Aydınogulları Beyliği'nin 14. yüzyılın ikinci yarısında *gigliatilerin* yanında devrin en makbul altın paralarından olan Venedik *duka*²⁰larını da taklit ederek sikkeler ürettikleri bilinmektedir. Bu altın oranı daha düşük olan sikkeler 1367 senesinde Venedikli yöneticiler tarafından fark edildiğinde, ticareti sekteye uğratmasından duyulan endişeyle birlikte bu sikkelerin basımını engellemek için kim tarafından üretildiğini araştırma yoluna gitmişlerdir. Sikkelerin Theologos'dan (Ayasuluk/ Efes) geldiği tespit edildiğinde Aydınogulları Beyliği ile 1370 yılında bir anlaşma yaparak, bu düşük ayarlı imitasyon *dukaların* toplatılıp imha edilmesi ve basımına devam edilmemesi hususunda bir anlaşma tesis edilmiştir.²¹ Bu anlaşmadan iki yıl sonrasında (1372) Venedik senatosu imzalanan anlaşmanın şartlarına tam anlamıyla uyulmadığını fark edecektir.²² Buradan hareketle söz konusu altın dukaların 1370 anlaşmasından sonra bir süre daha piyasalarda dolaşımında olduğu sonucuna varabiliriz. Kaynaklar, gerek Menteşeoğulları, gerekse Aydın ve Saruhanoğlu Beyliklerinin bastırarak *gigliatilerle* ilgili Venediklilerin bir reaksiyonundan, bir başka deyişle bu sikkelerin basımını engellemeye dair bir girişiminden bahsetmezler. Bunun sebebi olarak Batı Anadolu'da bastırılan *gigliatilerin* az sayıda darp edilmesi, dolayısıyla ticareti sekteye uğratabilecek miktarda olmamasıyla açıklanabilir. Yine söz konusu gümüş *gigliatilerin* ne kadar süre dolaşımında kaldığı tam olarak tespit edilemese de en azından bahsi geçen altın *dukalarla* birlikte pazarlarda dolaşımında olduğunu düşünebiliriz.

17. Gheorghe, *age*, s. 136; Julian Baker ve Lale Pancar, "A Coin Hoard from Ayasuluk and the Arrival of Silver Gigliati from Mediterranean Europe in Early 14th-Century Western Anatolia", *Anatolian Studies*, 71 (2021), s. 160, no. 7-8.

18. Bkz. Ali Miynat, "Bir Mengüceklî **Türkmen Beyi**: Fahreddîn Behrâmşâh ve Yeni Keşfedilen Altın Sikkeleri", *Tarih Dergisi*, Sayı: 70, 2019 / 2, İstanbul Aralık 2019, s. 19-36.

19. 14. yüzyılın başlarında İlhanlılar, aynı yüzyılın sonlarında Osmanlılar, yine Fetret Devri'nin akabinde Osmanlı Devleti bölgede gücünü gösterecektir. Bu süreci sikkelerden de takip edebilmekteyiz.

20. Duka, Venedik'te 1285 yılından itibaren, Floransa'da bastırılan florinlere rakip olarak üretilen, ağırlığı da yine florinde olduğu gibi yaklaşık 3,5 gram civarında olan altın paralardır.

21. Zachariadou, *age*, s. 141; Alan M. Stahl, "The Fourteenth-Century Ducats Of The Emirs Of Aydın", *Ege Dünyası Liman Kestleri, Sikke, Mühür ve Ağırlıkları / Port Cities Of The Aegean World Coins, Seals And Weights*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2018, s. 303-304 (s. 303-312)

22. Stahl, *agm*, s. 304.

Şekil 9 Aydınöğulları Beyleri Tarafından Bastırılan Taklit “Duka”lara bir örnek. Bkz. <https://www.acsearch.info/search.html?id=517758>

Bu sikkelerin kalıpları kim tarafından hazırlanmıştır? Clive Foss’un 2019 yılında kaleme aldığı makalesinde belirttiğı üzere, işçiliğindeki kalite ve Latince ibarelerin doğruluğı beyliklere ait *gigliatilerin* İtalyan zanaatkarlar tarafından hazırlandığına işaret etmektedir.²³ İtalyanlarla gerçekleştirilen yoğun ticari faaliyetler, Batı Anadolu limanlarına yerleşen çok sayıdaki İtalyan tüccar göz önüne alındığında söz konusu beyliklerin bu zanaatkarlara ulaşmasının hiç de zor olmayacağını göstermektedir.

Menteşeoğullarına ait taklit *gigliatilerin* neden bastırılma ihtiyacı duyulduğı hususuna gelince bastırıldığı Balat şehrine odaklanmamız yerinde olacaktır. Balat, günümüzde Aydın ilinin Didim ilçesinde bulunan antik Milet şehrinin harabeleri üzerine inşa edilmiş Ortaçağların en önemli ticaret limanı ve şehirlerinden biridir. 14. yy ve 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Menteseoğlu beylerinin elinde olduğunu bildiğimiz bu kentin ticarî ve fizikî yönden büyük bir gelişme gösterdiği açıktır.²⁴ Bu dönemde Balat’ın Anadolu’nun Batı’ya açılan en önemli ihraç limanlarından biri olduğu görülmektedir.²⁵ Balat limanından özellikle İtalyan tüccarlara buğday, safran, susam, bal, balmumu, şap, maroken deri gibi ticarî emtianın yanında kadın ve erkek esirler satılmaktaydı.²⁶ Aynı zamanda meyan kökü de Balat’ta ki ihraç malları arasındaydı.²⁷ Buna karşılık İtalyanların Avrupa’dan ya da Mısır’dan temin ettikleri kumaşları, sabun, kalay ve kurşun gibi malları Balat’a getirdikleri görülür.²⁸ Ayrıca Menteseoğulları Beyliğı’nin donanması 14. yüzyılda Balat’ta üslenmiş durumdaydı.²⁹

Menteşeoğlu Orhan Bey, 13 Nisan 1331 tarihinde Venedik’le bir ticaret anlaşması imzalamış, bu anlaşmayla birlikte Balat’ta Venedikli tüccarların mülkî sorunlarıyla ilgilenecek bir konsolos bulundurulacak, ayrıca Balat’ta İtalyanlar için inşa edilmiş kilise ve tüccarların evleri korunacaktı.³⁰ Girit dükü Marino Morosini ile imzalanan bu anlaşma 1337, 1358, 1375 yıllarında yenilenecektir. Bu anlaşmalar aynı zamanda yakın Ege adalarının güvenliğinin sağlanması, korsanlık ve yağma faaliyetlerinin durdurulmasına yönelik de maddeler içermekteydi. Bu yönüyle Venedik’le imzalanan bu anlaşmaların ticarî olmasının dışında askerî ve siyasî mahiyette olduğu düşünülebilir.³¹

23. Clive Foss, “The Puzzling Coins of the Earliest Ottomans and Their Neighbours”, *Revue Numismatique*, 6. Seri, C. 176, 2019, s. 197.

24. 1389-1390 yıllarında Osmanlı sultanı II. Bayezid Balat’ı ele geçirmişse de 1402 Ankara Savaşı’ndan sonra Timur’un eline geçtiğı ve kışı burada geçirdiğı bilinmektedir. Ancak Timur kısa süre sonra buradan ayrılmış, kent tekrardan Menteseoğullarının eline geçmiştir. Menteseoğlu İlyas bin Mehmed’in 24 Temmuz 1403’te Venediklilerle imzaladığı anlaşmada geçen Balat’la ilgili hususlar bunu teyit etmektedir. (Feridun Emecen, “Balat”, *DİA*, C. 5, s. 5)

25. Detaylı bilgi için bkz. Emecen, “Balat”, s. 4-7.

26. Kürşat Solak, “Memluk Devleti-Menteşe Beyliğı Münasebetleri”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-II, Menteseoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012-Muğla, (Bildiriler)*, ed. Adnan Çevik ve Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 91.

27. Solak, *agm*, s. 91.

28. Paul Wittek, *Menteşe Beyliğı*, çev. Orhan Şaik Gökyay, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 122-123; Wilhelm von Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s. 607-608; Solak, *agm*, s. 91. Balat’ın dışında Menteseoğullarının en işlek limanları Meğri (Fethiye) ve Marmaris’te bulunmaktaydı. Özellikle Meğri’den Mısır’a (Memluklar) düzenli olarak kereste ihraç edilmekteydi. (Bkz. Wittek, *age*, s. 123) Ayrıca Meğri’de Menteseoğulları, Selçuklu sultanı adına sikkeler darp ettirmişlerdir.

29. Solak, *agm*, s. 79.

30. Zachariadou, *age*, s. 18-20, 187-189.

31. Yegana Gezalova, “Menteşe Beyliğı’nin Venedik’le Ticari İlişkileri”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-II, Menteseoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012-Muğla, (Bildiriler)*, ed. Adnan Çevik ve Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 149.

1331 yılındaki anlaşmada Menteşeoğlu Orhan Bey'in adı geçerken, 1337 yılındaki anlaşmanın Menteşe Beyliği tarafından Menteşeoğlu İbrahim tarafından imzalandığı görülmektedir.³² Nisan 1337'de imzalanan anlaşmada İbrahim için Latince "filium quondam Orhani" (merhum Orhan'ın oğlu) ifadesinin geçiyor olması bu tarihte ya da öncesinde Orhan'ın vefat ettiğine işaret etmektedir.³³

İlyas Bey 24 Temmuz 1403 tarihinde bu sefer Venediklilerin Girit dükü Marco Faledro ile bir anlaşma yapacak, söz konusu anlaşma da 1407 ve 1414 yıllarında yakın Ege adalarında devam eden korsanlık hareketleri ve yağmalar sebebiyle yenilenecektir.³⁴

Tüm bu anlaşmalar Menteşe Beyliği ile İtalyanlar arasında yoğun bir ticareti, aynı zamanda siyasi ilişkileri göz önüne sermektedir. Bahsi geçen Napoli kralı Robert'in sikkelerinin imitasyonu olarak Menteşe beyi tarafından üretilmiş *gigliatiler* tüm bu gelişmelerin nişanesi olarak görülebilir. Muhtemelen ticari ilişkileri daha sağlıklı bir şekilde yürütmek için ortak bir para birimi olarak o dönemin en makbul para birimlerinden *gigliatileri* taklit etme yoluna gitmişlerdir.

Buna karşılık Clive Foss bölgede tespit edilen sikke definelerindeki bulgulardan hareketle bu sikkelerin çok fazla sayıda basılmadığını savunur.³⁵ Ege Adalarıyla ve onların İtalyan idarecileriyle yoğun ticari ilişkilerini göz önüne bulduğumuzda (ki yukarıda bahsettiğimiz çok sayıdaki anlaşma bunun kanıtlarıdır), Menteşeoğullarının bastırdığı sikkelerin tür ve hacim olarak çok da fazla olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu noktada sikkelerin birer ekonomik alım satım aracı olmalarının dışında bir güç sembolü, medya aracı ya da mesaj taşıyıcı olduklarını hatırlatmak gerekir. Bu bağlamda Menteşeoğullarının bastırdığı imitasyon *gigliatilerin* ticaretin yanında "prestij" amaçlı olarak da bastırıldığı düşünülebilir.

Şücaeddin Orhan Bey'den sonra Menteşeoğulları Beyliğinde tahta çıkan hükümdarlardan İbrahim Bey'in (öl. 1355 civarı) kendine adına Milas'ta bastırdığı sikkeye rastlanmaktadır.³⁶ Ardından Musa Bey (öl. 1375'ten önce) Milas ve Balat'ta sikke bastırırken, halefi Mehmed Bey'e (öl. 1403) atfedilen bir sikke söz konusu olsa da³⁷ bu sikkenin onun adını taşıyıp taşımadığı tartışmaya açıktır.³⁸ Mevcut numismatik veriler, Menteşe Beyliği'nin son dönemine damga vuran Ahmed Gazi (öl. 1391) ve İlyas Bey'in (öl. 1421) seleflerine göre çeşitlilik gerekse sayısal olarak çok daha fazla sikke darp ettirdiklerini göstermektedir. Ancak bu sikkelerin birçoğunun darp yeri yoktur ve tarihsizdirler.³⁹ Beylik adına son sikke basan kişinin Leys (Üveys) Bey olduğu görülür ki H. 825 (M. 1422) yılına ait bir sikkesi bilinmektedir.⁴⁰ Bu da beyliğin Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılmasından kısa bir süre öncesine tekabül etmektedir. Bunların dışında Menteşeoğulları dönemine tarihlenen çok sayıda anonim akçe ve mangıra da denk gelinmektedir.⁴¹

Ahmed Gazi'nin son yılları ve özellikle İlyas Bey devri bölgede iki büyük gücün hakimiyet mücadelesine şahitlik etmiştir. Menteşeoğlu Ahmed Gazi 1391 yılının Temmuz ayında (H. 793, Şaban ayı) Beçin'de vefat etmiştir.⁴² Muhtemelen aynı yıl Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid (1389-1402) Menteşe bölgesini ele geçirmiş, Ahmed Gazi'nin kardeşi Mehmed ve Mehmed'in oğlu İlyas Kastamonu'ya iltica etmiştir. 1392-1393 yıllarında

32. Gezalova, *agm*, s. 146; Murat Keçiş, "Menteşeoğlu İlyas Bey tarafından Venediklilerin Girit Dukası Marco Faledro'ya verilen 24 Temmuz 1403 Tarihli Ahidname", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-II, Menteşeoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012-Muğla, (Bildiriler)*, ed. Adnan Çevik ve Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 169. Bu anlaşma metninde *ulu beg İbrahim'in* dışında Menteşeoğulları adına farklı kişilerin, ona bağlı bazı küçük beylerin de adları bulunmaktadır. (Zachariadou, *age*, s. 35; Gezalova, *agm*, s. 146)

33. Bkz. Zachariadou, *age*, s. 35 ve 195.

34. Keçiş, *agm*, s. 170.

35. Foss, *agm*, s. 197.

36. Teoman ve Sağıt, *agm*, s. 482, no. 15.

37. Ender, *age*, s. 177.

38. Teoman ve Sağıt, *agm*, s. 483-484.

39. Ender, *age*, 180-202; Teoman ve Sağıt, *agm*, s. 485-491, no. 19-30.

40. Teoman ve Sağıt, *agm*, s. 492, no. 33.

41. Teoman ve Sağıt, *agm*, s. 493-498, no. 34-43; Ender, *age*, s. 212; Gültekin Teoman, "Batı Anadolu Beylik Mangırları", *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi Ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013, Bildiriler*, Suna – İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2014, s. 584-586.

42. Wittek, *age*, s. 142-143.

Bayezid'in Kastamonu'yu aldığı dönemde İlyas Bey'in Timur'a bağlılığını arz edip onun korumasına girmiştir. Muhtemelen de bağımsızlığını kazanabilmek için Timur'u Anadolu'daki seferleri noktasında desteklemiştir.⁴³ 1402 yılında gerçekleşen ve Osmanlı kuvvetlerinin ağır bir yenilgisiyle sonuçlanan Ankara Savaşı'na kadar Batı Anadolu sahillerinde Bayezid'in bariz bir üstünlük kurduğu görülmektedir. Ancak bu tarihten itibaren işin seyri değişecek, Timur bölgedeki beyleri kontrolü altına alacaktır. Bu süreçte Timur, Menteşeoğlu Mehmed Bey'e Ayasuluk ve Aydın'ı vermiştir.⁴⁴ Muhtemelen bu dönemde Mehmed Bey "ulu bey" konumunda iken, oğlu İlyas Bey Menteşe havalisini yönetmekteydi.⁴⁵ Mehmet Bey, H. 805 yılı ortalarında (1403 yılı başları) vefat edince, İlyas Bey yönetimi eline almıştır.⁴⁶

Timur'un bölgede çeşitli faaliyetlerde bulunduğu ve bir süre Ayasuluk'ta vakit geçirdiği 1403 yılı başlarında da bölgeden ayrıldığı belgelerle sabittir.⁴⁷ Mehmed Bey ise ona hediyeler sunarak Timur ile anlaşma zemini aramış, pek muhtemeldir ki böylece Balat'ın istila ve yağmalanmasına mâni olmuştur.⁴⁸ Osmanlı ve Timurluların bölgedeki siyasi emelleri ve beraberindeki çatışmalar neticesinde hiç şüphesiz Menteşeoğulları ile Latinler arasındaki ticaret olumsuz etkilenmiştir. 24 Temmuz 1403 yılında Menteşe beyi İlyas ile Venediklilerin Girit dukası Marco Faledro arasındaki anlaşma sekteye uğrayan bu ilişkileri yeniden inşa etme amacı güdüyor olmalıdır.⁴⁹ Günümüze değin diğer Anadolu beyliklerinin birçoğunda Timurlular adına para bastırdıkları görülürken Menteşeoğullarının Timur adına bastırdıkları bir sikkeye rastlanılmamıştır.

Çelebi Mehmed 1413 yılında tahta çıktığında Aydınolu Cüneyd Bey ve Menteşeoğlu İlyas Bey yeni sultanı tanımıştır. Ancak Cüneyt Bey Ayasuluk'tan (Theologos/Efes) sürülmüş, İlyas Bey ise Osmanlıların vassal olması karşılığında Menteşe topraklarındaki varlığını devam ettirmiştir.⁵⁰

Çelebi Mehmed'in bastırdığı H. 816 (M. 1413-4) tarihli Ayasuluk ve Balat darplı akçeler, Ayasuluk'tan başka Menteşeoğulları'nın elinde bulunan Balat şehrini de hakimiyetlerine aldıkları şeklinde yorumlanabilir.⁵¹ 1403 ve 1407 yıllarında İlyas Bey ile Venediklilerin Girit dukasıyla imzalanan anlaşmaların revizyonu şeklinde olan 17 Ekim 1414 yılında gerçekleştirilen ahitnamenin Beçin'de imzalanması bu sebeple olabilir. Ancak Söz konusu ahidnamede İlyas Bey'in halen "signor de la Palatia, de tuta la provincia di Mandachia / Bütün Menteşe Eyaleti'nin ve Palatia'nın Senyörü" şeklinde ifade ediliyor olması da dikkat çekicidir.⁵²

43. Anthony Luttrell, "Timur and Menteşe: 1389-1407", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-II, Menteşeoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012-Muğla, (Bildiriler)*, ed. Adnan Çevik ve Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 108.

44. Luttrell, *agm*, s. 108-109; Timur'un çekilmesinin ardından kısa bir süre sonra 1404 yılına doğru Aydınolu Cüneyt Bey şehri ele geçirmiştir. (Feridun Emecen, "Ayasuluk", *DİA*, C. 4, s. 226.

45. Keçiş, *agm*, s. 169.

46. Emecen, "Menteşeoğulları", *DİA*, C. 29, s. 153.

47. Bkz. Luttrell, *agm*, s. 109.

48. Luttrell, *agm*, s. 109-110; Keçiş, *agm*, s. 169.

49. Anlaşma için bkz. Keçiş, *agm*.

50. Zachariadou, *age*, s. 88; Wittek, *age*, s. 95-96.

51. Bkz. <https://www.acsearch.info/search.html?id=5307308> ; Balat'ta Osmanlı hakimiyeti için Feridun Emecen tarafından 1415'e işaret edilmesine karşın, (Emecen, "Balat", s. 6) numismatik verilerin ışığında bu tarihten önce Menteşe beyi İlyas'ın burayı kaybettiği düşünülmelidir.

52. Zachariadou, *age*, s. 238. Bir diğer husus Ekim 1414 yılında Venedikliler ve Menteşeoğulları arasında imzalanan anlaşmadan birkaç ay önce Temmuz 1414 tarihinde Venedikliler Francesco Foscari'ni elçi olarak yeni sultan Çelebi Mehmed'e göndermişler, Theologo (Efes/Ayasuluk) ve Palatia'daki (Balat) imtiyazlarının devam etmesi yönünde bir talep iletmışlerdir. (Zachariadou, *age*, s. 88) Bu talep ve bahsi geçen sikkeler söz konusu kentler üzerinde Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu gösterir niteliktedir.

Şekil 10 Çelebi Mehmed, Balad, H. 816, <https://www.acsearch.info/search.html?id=5307308>

Şekil 11 Çelebi Mehmed, Ayasuluk, h. 816, <https://www.acsearch.info/search.html?id=5307308>

Sonraki süreçte İlyas Bey'in H. 818 (M. 1415-6) tarihli Çelebi Mehmed'in adına da yer verdiği gümüş akçeler⁵³ yukarıda bahsettiğimiz Mentешеoğullarının artık Osmanlılara tabi olarak varlıklarını sürdürdüklerine açık bir delil niteliğindedir. Aynı yıl içerisinde İlyas Bey'in Leys ve Ahmed adlarındaki oğullarını Osmanlı sarayına göndermek zorunda kaldığına şahit oluyoruz.⁵⁴ Yine İlyas Bey'in darp yeri ve darp tarihi olmayan Osmanlı sultanı adına bastırıldığı bir başka akçe daha mevcuttur.⁵⁵ İlyas Bey'in bunlardan başka tarihi mevcut olan sikkelerinin Çelebi Mehmed'in tahta çıkmasından öncesine rastladığını da ifade etmeliyiz

Şekil 12 İlyas bin Mehmed, Gümüş Akçe, H. 818 (1415-6), Basım Yeri Yok, 0,87 gr. <https://www.acsearch.info/search.html?id=11218213> (erişim tarihi: 05.09.2023)

Ön Yüz: İlyas bin Muhammed, ...

Arka Yüz: Mehmed bin Bayezid, H. 818 (M. 1415-6)

İlyas Bey'in H. 824 (M. 1421) yılında vefatının ardından Osmanlı sarayında esaret altında tutulan iki oğlu Leys ve Ahmed'in buradan firar ederek babalarının topraklarını yönetme çabası içerisinde giriştiklerini bastırıldıkları sikkeler gösteriyor. İki kardeşin firarlarına imkan tanıyan olayın Çelebi Mehmed'in vefatının da babalarıyla aynı döneme denk gelmesi, bunun da Osmanlı Devleti'nde kısmî karışıklara sebep olması olduğu

53. Teoman ve Sağıt, *agm*, s. 489, no. 26.

54. Wittek, *age*, s. 97; Emecen, "Menteşeoğulları", s. 153.

55. Teoman ve Sağıt, *agm*, s. 489, no. 27.

söylenebilir.⁵⁶ Leys'in bizzat kendi adına bastırıldığı ve Osmanlı sultanının adına yer vermediği sikkeleri onun Mentеше topraklarında bağımsız hareket etme arzusunu göstermektedir.⁵⁷ Bu sikke, ilk örneği Saruhanoğlu İshak Bey'in H. 776 (1374-5) darplı sikkelerinde karşımıza çıkan, Aydınolu Cüneyt Bey ve Fetret Devri sikkelerinde de kullanılan "tuğra" formunda hazırlanmıştır.⁵⁸

Ancak Leys ve Ahmed kardeşlerin Mentешеoğullarının başındaki hakimiyetleri çok kısa süreli olmuş, II. Murad 1424 yılında beyliğin topraklarını ele geçirip, iki kardeşi esir etmiştir. Böylelikle Mentеше Beyliği yıkılmış, bir başka deyişle Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş, bir sancak merkezi olarak varlığına devam etmiştir.⁵⁹

Şekil 13 Leys Bey, Gümüş Akçe, H. 824, darp yeri yok, 0,76 gr, 14 mm. <https://www.acsearch.info/search.html?id=5307213>

Kaynakça:

- Baker, Julian ve Pancar, Lale, "A Coin Hoard from Ayasuluk and the Arrival of Silver Gigliati from Mediterranean Europe in Early 14th-Century Western Anatolia", *Anatolian Studies*, 71 (2021), s. 157-170.
- Diler, Ömer, *Ilkhans, Coinage of the Persian Mongols*, İstanbul 2006.
- Emecen, Feridun, "Ayasuluk", *DİA*, C. 4, s. 225-227.
- Emecen, Feridun, "Balat", *DİA*, C. 5, s. 4-7.
- Emecen, "Menteşeoğulları", *DİA*, C. 29, s. 152-153.
- Ender, Celil, *Karesi, Saruhan, Aydın ve Mentеше Beylikleri Paraları*, Ender Nümismatik Yayınları, İstanbul 2000.
- Foss, Clive, "The Puzzling Coins of the Earliest Ottomans and Their Neighbours", *Revue Numismatique*, 6. Seri, C. 176, 2019, s. 181-201.
- Gezalova, Yegana, "Menteşeoğulları'nın Venedik'le Ticari İlişkileri", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-II, Mentешеoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012-Muğla, (Bildiriler)*, ed. Adnan Çevik ve Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 141-149.k
- Gheorghe, Adrian, *The Metamorphoses of Power Violence, Warlords, Akıncıs and the Early Ottomans (1300-1450)*, Brill, Leiden, Boston, 2023.
- Heyd, Wilhelm von, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2000.
- İzmirli, Yılmaz, *Aydınolu Beyliği Paraları*, Lebib yalkın Basımevi, İstanbul 2005.
- Karabacak, Josef, "Gigliate des karischen Turkomanenfürsten Uchân-bej", *Numismatische Zeitschri*, 9 (1877), ss. 200-215.
- Keçiş, Murat, "Menteşeoğlu İlyas Bey tarafından Venediklilerin Girit Dukası Marco Faledro'ya verilen 24 Temmuz 1403 Tarihli Ahidname", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-II, Mentешеoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012-Muğla, (Bildiriler)*, ed. Adnan Çevik ve Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 165-180.
- Kireç, Hasan, "Aydınolu Beyliği'nin Ayasuluk Darplı Sikkeleri", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri, Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I, Aydınolu Beyliği Tarihi, 04-06 Kasım 2010, Aydın, Bildiriler*, Ankara 2013, s. 341-359.
- Luttrell, Anthony, "Timur and Mentеше: 1389-1407", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-II*,

56. Wittek, *age*, s. 97. Emecen, "Menteşeoğulları", s. 153.

57. Teoman ve Sağıt, *agm*, s. 492, no. 32-33.

58. Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968, s. 60.

59. Wittek, *age*, s. 98; Emecen, "Menteşeoğulları", s. 153.

Menteşeoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012-Muğla, (Bildiriler), ed. Adnan Çevik ve Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 107-112.

Mıynat, Ali, "Bir Mengüceklî Türkmen Beyi: Fahreddin Behrâmşâh ve Yeni Keşfedilen Altın Sikkeleri", *Tarih Dergisi*, Sayı: 70, 2019 / 2, İstanbul Aralık 2019, s. 19-36.

Ölçer, Cüneyt, *Aydinoğulları Beyliği Paraları*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1985.

Pere, Nuri, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968.

Schlumberger, Gustave, *Numismatique de l'Orient Latin*, Paris 1878.

Solak, Kürşat, "Memluk Devleti-Menteşe Beyliği Münasebetleri", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-II, Menteşeoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012-Muğla, (Bildiriler)*, ed. Adnan Çevik ve Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 77-95.

Stahl, Alan M., "The Fourteenth-Century Ducats Of The Emirs Of Aydın", *Ege Dünyası Liman Ketleri, Sikke, Mübür ve Ağırlıkları / Port Cities Of The Aegean World Coins, Seals And Weights*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2018, s. 303-312.

Teoman, Gültekin, "Batı Anadolu Beylik Mangırları", *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013, Bildiriler*, Suna – İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2014, s. 575-587.

Teoman, Gültekin, "Western Anatolian Beylik Coins in the Name of Ilkhans", *İkinci Uluslararası Akdeniz Dünyasında Para Tarihi ve Numismatik Kongresi (5-8 Ocak 2017) Bildiriler*, ed. Oğuz Tekin, AKMED, Antalya 2018, s. 549-559.

Teoman, Gültekin ve Sağıt, Betül, "Sahillerin Sultanları ve Sikkeleri", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-II, Menteşeoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012-Muğla, (Bildiriler)*, ed. Adnan Çevik ve Murat Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 469-499.

Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, çev. Orhan Şaik Gökyay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Zachariadou, E. A., *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, Venice, 1983.

NOTITIAE EPISCOPATUUM KAYITLARI'NA GÖRE MOGOLA COĞRAFYASI (VII-XII. YÜZYILLAR)

Cüneyt GÜNEŞ

Dr. Öğr. Üyesi. Milli Savunma Üniversitesi/Kara Harp Okulu/Tarih Bölümü.
e-mail: cgunes@kho.msu.edu.tr. Orcid: 0000-0001-5960-5926

GİRİŞ

Tarihin görmüş olduğu en güçlü imparatorluklardan birisi olan Roma İmparatorluğu'ndan miras alınan yönetim yapısı, İmparator I. Konstantinos (306-337) tarafından kabul edilen Hıristiyanlık ile farklı bir boyuta taşınmıştır¹. I. Konstantinos, sadece gerçekleştirmeyi hayal ettiği siyasî projelere yardımcı olabileceği düşüncesiyle Hıristiyanlığı ve kiliseyi değil ülkenin önemli kurumlarının ve halkın büyük bir çoğunluğunun “pagan”lardan oluştuğu bir ortamda devletin resmî inanç ve anlayışından gelen bazı uygulamaları da tatbik etmiştir. Bu çerçevede imparatorluk, özellikle uzak bölgelerin yönetimini idarî ve askerî olarak kolaylaştıran “eyalet” sistemine benzer bir sistemi dinî yönetime de entegre etti. Böylece üst-ast hiyerarşisi çerçevesinde din adamlarının atamaları yapılarak imparatorluk tarafından Hıristiyanlığın uzak bölgelerde yayılması ve denetlenmesi kolaylaştırıldı. Bu entegrasyona göre, imparatorluk eyaletlerinin merkezlerine en üst rütbeli olarak metropolit, astı olarak başpiskopos ve piskoposlar atandı². Taşradaki halkın, hem dinî hem de sosyo-ekonomik sorunlarının muhatabı ise piskoposlar; üstte ise metropolitler oldu³. Konstantinopolis Patrikliği'ne bağlı olan bu yapılanma ve özellikle de piskoposluk bölgelerinin gelişimi, imparatorlukta kentsel ve sosyal hayatın daha iyi anlaşılması için sağlam bir zemin hazırlamaktaydı⁴.

Bu hiyerarşi, imparatorluğun sadece dinî değil aynı zamanda idarî, askerî ve sosyo-ekonomik yapısına da ışık tutmaktadır. İmparatorluğun hâkim olduğu coğrafyalarda, bu hiyerarşiyi ve piskoposlukları takip edebilmek ve bölgeler bazında tespit edebilmek için imparatorluk yetkilileri tarafından Konstantinopolis'te *Notitiae* olarak adlandırılan kayıtlar tutulmuştur⁵. Görünüşte her ne kadar dinî hiyerarşi ve piskoposluk coğrafyasını gösteriyor olsa bu kayıtlar, belirtildiği üzere imparatorluğun idarî, askerî coğrafyasını ve sınırlarının tespit edilmesine de kaynaklık etmektedir. Dolayısıyla ciddi belirsizliklerle karşılaştığımız VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar Anadolu tarihinin araştırılmasında bu kayıtlar ciddi önemi haizdir.

1. İmparator I. Konstantinos'un Hıristiyanlığı kabul edip etmemesi meselesi, hem ilahiyatçılar hem de tarihçiler arasında hala tartışılan bir konudur. Burada ifade edilen Hıristiyanlığın resmî olarak imparatorluğun dini olması değildir. Genel kanı, I. Konstantinos'un Hıristiyanlığı kabul ettiği yönündedir. Ancak onun Hıristiyanlığı kabul ettiğine dair resmî bir kayıt günümüze ulaşmamıştır. Hıristiyanlığın resmî olarak imparatorluk dini olması ise, İmparator I. Theodosios (379-395) dönemindedir. Bk. Zafer Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Yayınları, İstanbul 2017, s. 205, 283.

2. Aristeides Papadakis, “Bishop”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, ed. A. P. Kazhdan vd., Oxford: s. 291-292; Duygu, *age.*, s. 194-196.

3. John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s. 85.

4. V. Ruggieri, “A Historical Addendum to the Episcopal Lists of Caria”, *Revue des études byzantines*, 54, Année 1996, s. 222.

5. *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae* olarak adlandırılan bu kayıtların, günümüz Türkçesi'ne çevirisi bulunmamakla beraber bu çalışmada, J. Darrouzès tarafından geniş bir giriş ve tanıtım bölümünün verildiği ve onun tarafından editörlüğü yapılan Grekçesi kullanılmıştır. Bk. *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. Jean Darrouzès, Paris 1981.

Notitiae Episcopatum Kayıtları ve Mogola Coğrafyası

Bizans yönetim coğrafyasını tespit ederken yapılan çalışmalar genellikle dört ana kaynağa dayanmaktadır. Bunların ikisi, VI. yüzyıla tarihlendirilen Hierokles (482-565)'in *Synekdēmos*⁶ ve Stephanos Byzantinos'un *Ethnika*⁷, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae* Kayıtları⁸ ve İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenetos (913-920/945-959)'a atfedilen ve X. yüzyıla ait olan *peri tōn Thematōn* (Themalar hakkında)⁹ adlı eserlerdir. Bunlardan Hierokles ve Stephanos Byzantinos'un eserleri, Bizans İmparatorluğu'nun özellikle VI. yüzyıl coğrafyasının tespit edilmesinde oldukça önemlidir. Stephanos'un eseri, coğrafî ve etnografik bir sözlük niteliği taşıırken; Hierokles'in eseri ise, imparatorluğun VI. yüzyıl piskoposluk coğrafyasının tespit edilmesinde oldukça kıymetlidir. Bu çalışmada mevzu bahis edilen *Notitiae* da imparatorluğun dinî coğrafyasının tespit edilmesinde kullanılmakla birlikte Hierokles'in vermiş olduğu piskoposlukların sonraki dönemlerde tarihî sürekliliğinin olup olmadığının tespit edilmesine ciddi bir altyapı oluşturmaktadır. X. yüzyıla tarihlendirilen ve İmparator VII. Konstantinos'a atfedilen *peri tōn Thematōn* adlı tarihî coğrafya eseri ise, VII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da kurulmaya başlanan askerî, idarî ve sosyo-ekonomik yönetim birimleri olan *thema* bölgelerinin coğrafyası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu eserde bilgiler verilirken kendisinden önce yazılmış olan tarihî ve coğrafî metinlerin dikkate alındığı anlaşılmaktadır¹⁰. Dolayısıyla burada ifade edilen dört yazılı metin, imparatorluğun VI. yüzyıldan başlayarak XII. yüzyıla kadar imparatorluğun idarî, askerî ve dinî yönetim coğrafyalarının tespit edilmesinde bir çıkış noktasıdır.

Bu çalışmada mevzu bahis edilen imparatorluğun metropolitlikleri, başpiskoposlukları ve piskoposlukları hakkında önemli bilgiler edindiğimiz ve imparatorluğun başşehri Konstantinopolis'te kaydedilen *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae* kısaca "*Notitiae*" olarak adlandırılan "*Kilise Kayıtları*", hem imparatorluk hem de Anadolu'nun dinî/kilise, idarî, askerî ve coğrafî yönetimi açısından oldukça kıymetlidir. Tarihî bir kaynak niteliği taşıyan ve VII. yüzyıldan başlayarak XII. yüzyıla kadar çeşitli aralıklarla kaydedilen bu kayıtlar, XVIII *Notitiae*'den oluşmaktadır ve imparatorluk dinî yapısına uygun olarak üstten astta doğru metropolitlik, başpiskoposluk ve piskoposluk şeklinde listelemeye sahiptir. Bu kayıtlarda, imparatorluğa ait yönetim bölgelerinin, Geç Roma Eyalet yönetimindeki adlandırmalarla ancak eyaleti tanımlamak için "*Eparkhia*" tabiriyle, örneğin "*Asia Eparkhia=Asia Eyaleti/Yönetimi*" ve "*Metropolitliği Ephesos*" şeklinde kaydedildiği görülmektedir¹¹. Nitekim günümüzdeki Muğla ve çevresi ise, "*Karia Eparkhiasi*" yani "*Karia Eyaleti/Yönetimi*", "*Metropolitliği Stauroupolis*" ve "*Başpiskoposluğu Miletos*" olarak listelenmiştir¹². Dolayısıyla Karia Eparkhiasi başlığının altında listelenen yirmi sekiz piskoposluğun üstleri, metropolitliğinin merkezi olan Stauroupolis [Aphrodisias/Geyre] ve başpiskoposluğunun merkezi olan Miletos [Balat]'tur. Bu kayıtlarda, Karia Eparkhiasi'nda Stauroupolis Metropolitliği'ne bağlı yirmi sekiz piskoposluk kaydedilmiştir¹³. Ancak bu piskoposlukların hepsinin günümüz Muğla il sınırları içerisinde yer almadığı belirtilmelidir.

Dönemin diğer tarihî ve coğrafî kaynaklarıyla kıyaslanabilirliğinin kolay olmasının yanı sıra bu kayıtların, kendi içerisinde bazı tutarsızlıkları ve zorlukları söz konusudur. Dolayısıyla bu durum

6. Yaşamı hakkında detaylı bilgiler bulunmamakla birlikte Hierokles, imparatorluğun VI. yüzyıldaki önemli coğrafyalarından birisidir ve 527 yılına tarihlendirilen *Synekdēmos* adlı coğrafya eserini kaleme almıştır. Bu eserinde Hierokles, imparatorluk coğrafyasını altmış dört eparkhia'ya yani yönetim bölgesine bölerek özellikle imparatorluğun dinî yönetim coğrafyasını tespit etmeye çalışmıştır. Eser hakkında bkz. Hierokles, *Synekdēmos*, Rec. Augustus Burckhardt, Leipzig 1893.

7. İmparatorluğun önemli coğrafyacılarından birisi olan Stephanos Byzantinos, VI. yüzyılda *Ethnika* adında bir coğrafya sözlüğü kaleme almıştır. Bu sözlükte, imparatorluğun hâkimiyetinde bulunan şehirlerin ve halkların isim etimolojileri, kökenleri, ne anlama geldiği, şehir adlarının değişimi gibi konularda önemli bilgiler vermiştir. Eser hakkında bkz. Stephani Byzantini, *Ethnicorum Quae Supersunt*, Berlin 1849.

8. Bk. *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. Jean Darrouzès, Paris 1981.

9. Bk. Konstantinos Porphyrogenetos, *De Thematibus*, ed. A. Pertusi, 1952.

10. Paul Magdalino, "Constantine VII and the Historical Geography of Empire", *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space*, ed. S. Bazzaz vd., Harvard University Press 2013, s. 23-42; Johannes Koder, "Bizans Anadolu'sunun Coğrafyası", *Bizans Dönemi'nde Anadolu*, çev. Deniz Sever Georgousakis, haz. Engin Akyürek-Koray Durak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s. 4; Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. XXVI.

11. *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. Jean Darrouzès, Paris 1981, 1.204.

12. *Notitiae*. 1.25, 53.

13. *Notitiae*. 1.283-311.

kayıtların dikkatli bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Örneğin VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaydedildiği düşünülen *Notitiae* 1'de kaydedilen bir piskoposluğun, *Notitiae* 2'de veya *Notitiae* 7'de kaydedilmediği sonrasında *Notitiae* 10 veya *Notitiae* 13'te kaydedildiği yani bir istikrarsızlığın olduğu tespit edilebilmektedir¹⁴. Bu istikrarsızlık hakkında çeşitli yorumlar yapılabilmekle beraber bunun en önemli sebebi, Sâsâni ve arkasından Anadolu'ya ulaşan Arap ve Türk saldırılarının Anadolu'daki olumsuz etkisi ve bu etkiye bağlı olarak piskoposlukların kaydedilmemesidir¹⁵. Bu etkenler, aynı zamanda taşradan merkeze, bilgi alışverişinin de sağlıklı bir şekilde ulaşmasını engellemiştir. Kayıtlarda karşılaşılan diğer bir zorluk ise, örneğin *Notitiae* 1'de kaydedilen bir piskoposluğun diğer *Notitiae*lerde aynı adla kaydedilmediği sonrasında tekrar eski adı ile kaydedilmesidir¹⁶. Ramsay'in de belirttiği gibi bu durum bazen kâtiplerin dikkatsizliğinden ve yanlış yazmalarından gerçekleşmiştir¹⁷. Bu tarz kayıtlar hakkında da farklı yorumlar yapmak mümkün olmakla beraber bunların tespit edilmesi başlı başına bir problemi teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu kayıtların, sadece diğer tarihî ve coğrafi kaynaklarla değil aynı zamanda kendi içerisindeki *Notitiae*lerle de kıyaslanarak dikkatli bir şekilde kullanılması gerektiği aşîkârdır.

VII. yüzyılın ilk yarısından IX. yüzyıla kadar Anadolu'nun Bizans ile İslam devleti arasında bir çekişme alanı olduğu bilinmekle beraber bu çekişme, iç bölgelerde olduğu gibi Karia bölgesinde de istikrarsızlığa neden olmuştur. Nitekim Konstantinopolis'e deniz yoluyla ulaşılabilir güzergâhın başlangıç noktasında yer alan Karia'nın istikrarlı şekilde Arap saldırılarına maruz kaldığı belirtilmelidir¹⁸. Dolayısıyla imparatorluk adına bu saldırılar ve saldırılar neticesinde ortaya çıkan istikrarsızlık, bölgedeki sadece kentlerin büyüklüklerinde değil aynı zamanda bu kentlerin büyümesine katkı sağlayan ticaret rotasının değişmesine¹⁹, iktisadî faaliyetlerin kesilmesine, yüksek kesimlere savunma duvarlı yeni kastronların²⁰ inşa edilmesine, kıyılarda yaşayan halkın saldırılar dolayısıyla bu kastronlara sığınmasına neden olmuştur²¹.

Arap saldırılarından dolayı istikrarsız bir döneme giren Karia Eparkhisi özelinde de *Notitiae* kayıtlarında istikrarsızlık söz konusudur. Bu çerçevede Karia bölgesi özelinde kaydedilen kayıtlardan anlaşılabilir yirmi sekiz piskoposluğun²² günümüz Muğla il coğrafyası sınırları içerisinde lokalizasyonları yapılabilenleri on ikidir. Bu piskoposluklar, genellikle öneminden ve iç bölgelere ulaşımın zor olmasından dolayı kıyı bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu piskoposluklar, tablo halinde aşağıda listelenmiştir:

Karia Eparkhisi'nda Stauroupolis Metropolitliği'ne Bağlı Piskoposluklar
Στρατονικείας/Stratonikeia
Μυλάσων/Mylasa

14. Bu duruma örnek için bkz. *Notitiae*. 1.102; *Notitiae*. 2.118; *Notitiae*. 3.127; *Notitiae*. 4.112; *Notitiae*. 7.141; *Notitiae*. 9.35; *Notitiae*. 10.32; *Notitiae*. 13.36.

15. VII. yüzyılın başlarında ilk önce Sâsâniler'in; arkasından da Arapların Karia bölgesine ulaşması, hiç şüphesiz bölgedeki kentlerin küçülmesine neden olmuştur. Ancak bu saldırılardan sonra da Karia'daki kentlerin büyük bir çoğunluğu, küçülmekle birlikte özellikle askerî ve idarî bölgeler olarak varlıklarını devam ettirmiştir.

16. *Notitiae*. 10.32; *Notitiae*. 13.36.

17. W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 112.

18. Frédéric Imbert, "Grafitti Arabes de Cnide et de Kos: premières traces épigraphiques de la conquête musulmane en mer Égée", *Constructing The Seventh Century-Travaux et Mémoires*, (17), ed. Constantin Zuckerman, Paris 2013, s. 731-758.

19. X. yüzyılda bu bölgedeki deniz ticaret rotası önemini tekrar kazanacaktır.

20. Bir savunma duvarı tarafından korunan ve içinde askerî birliğiyle birlikte belli bir nüfus barındıran savunma hatlarıdır. Bu kastronların kıyılarda örnekleri bulunmakla birlikte düşman saldırılarından korunmak için yüksek kesimlere daha çok inşa edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Arap saldırılarının bölgeye ulaştığı zaman kıyılardaki nüfus, yüksek kesimlere kaçmış ve savunma amaçlı ya kastronlar inşa etmişler ya da var olan kastronlara sığınmışlardır. Bk. Clive Foss, "Kastron", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, ed. A. P. Kazhdan vd., Oxford 1991, s. 112.

21. Anna M. Sitz, "Geç Antikçağ ve Bizans Dönemi'nde Karia", *Kariyalılar-Denizcilerden Kent Kuruculara*, çev. Haz. Olivier C. Henry-Ayşe Belgin-Henry, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 71.

22. VI. yüzyıla tarihlendirilen Hierokles'in *Synekdemos* adlı eserinde Karia Eparkhisi'nde yirmi sekiz kent listelenmiştir. Bk. Hierokles, *Synekdemos*, Rec. Augustus Burckhardt, Leipzig 1893, 687.7-14; 688.1-11.

Ἰασσοῦ/Iassos
Βαρβυλίου/Barbylion/Bargyia
Ἁλικαρνασσοῦ/Halikarnassos
Ἵλλαρούμων/Hyllaryma
Κνίδου/Knidos
Μετάρων
Μύνδου/Myndos
Κεράμων/Keramos
<Σ>ταδίας/Stadia

Tablo 1

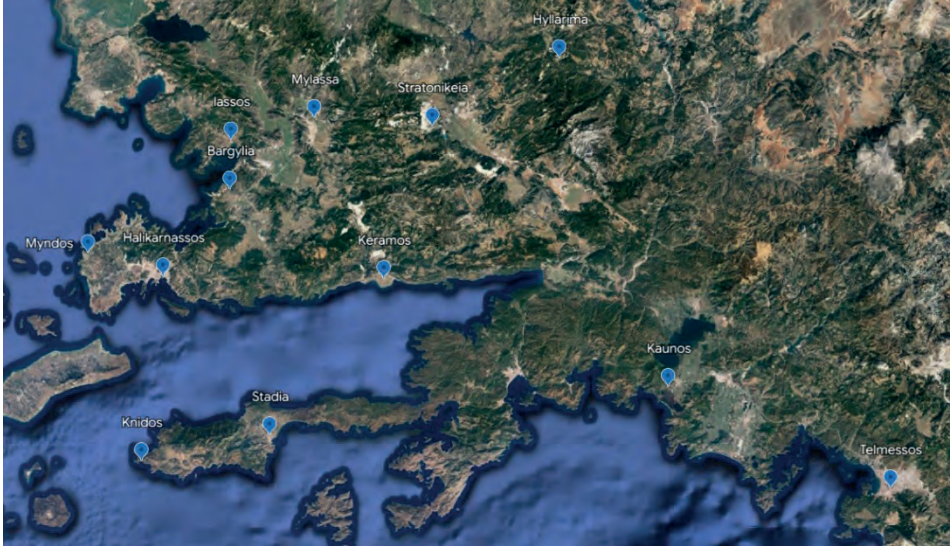
Bu piskoposluklara ek olarak Karia ile sınır olan Lykia Eparkhiasi'nda, günümüzde Antalya ili sınırlarında bulunan Myra [Demre] Metropolitliği'ne bağlı Telmesos [Fethiye] ve Kaunos [Dalyan] piskoposlukları da kaydedilmektedir²³. Erken ve Orta Bizans dönemlerinde önemleri bilinen bu iki piskoposluk merkezi de günümüz Muğla il sınırlarının içerisinde yer almakla birlikte *Notitialarda* neredeyse kesintisiz kaydedilmişlerdir. Nitekim Karia ve Lykia Eparkhiasi'ndaki piskoposluklara bakıldığında Muğla il sınırları içerisinde on iki piskoposluk kaydedilmektedir.

Lykia Eparkhiasi'nda Myra Metropolitliği'ne Bağlı Piskoposluklar
Τελμησοῦ /Telmesos
Κάνου /Kaunos

Tablo 2

Dolayısıyla Stratonikeia [Eskihisar], Mylasa [Milas], Iassos [Kıyıkışlacık], Barbylion/Bargyia [Boğaziçi], Halikarnassos [Bodrum], Hyllaryma [Kavaklıdere], Knidos [Tekir], Myndos [Gümüşlük], Keramos [Ören], Stadia [Datça], Telmesos [Fethiye] ve Kaunos [Dalyan] *Notitia* kayıtlarında VII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar Mogola çevresinde kaydedilen piskoposluklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

23. Telmesos için *Notitiae*. 1.248; *Notitiae*. 2.310; *Notitiae*. 3.360; *Notitiae*. 4.265; *Notitiae*. 10.259; Kaunos için *Notitiae*. 1.261; *Notitiae*. 2.323; *Notitiae*. 3.273; *Notitiae*. 4.278; *Notitiae*. 7.333; *Notitiae*. 9.215; *Notitiae*. 263; *Notitiae*. 13. 267.

Harita 1: Notitia Kayıtlarına Göre Mogola Coğrafyasındaki Piskoposluklar

*Notitia*elerde geçen bu piskoposlukların, imparatorluğun uzak bölgelerinde özellikle Anadolu dikkate alınrsa, her birinin dinî yönetimin yanı sıra idarî ve askerî bir yönetim statüsünde olduğu da belirtilmelidir. Nitekim imparatorlukta bir bölgeye piskoposluk statüsünün verilmesi, o bölgede Hıristiyan bir nüfusun olmasını gerektirmekteydi ki anlaşılan imparatorluğun diğer bölgelerinde de olduğu gibi, imparatorluğun güneybatı coğrafyasında da Hıristiyan nüfus mevcuttu. Dolayısıyla bölgede nüfusun olması, bölgenin idare edilmesini ve korunmasının da imparatorluk tarafından bir idareci ve askerî birlik göndererek sağlanmasını gerektirmekteydi. Bu durum bölgede en azından savunmada oldukça etkili olan kastronlarda bir idarî ve askerî bölgenin teşkil edilmesini sağlamıştır. Ancak tehditler dolayısıyla Geç Antikçağ'daki refah durumlarıyla kıyaslandığında bu piskoposluk merkezlerinin, VII. yüzyıldan itibaren küçüldüğü de bir gerçektir²⁴. Her ne kadar merkezler küçülmüş olsa da bu yüzyıllar arasında kıyı bölgelerinin, özellikle Arap saldırılarından korunması ciddi bir öneme haizdi. Çünkü bu coğrafya, sadece Arapların Akdeniz'den Konstantinopolis'e ulaştıkları deniz güzergâhının ulaşım noktasında değil aynı zamanda çeşitli iktisadî kaynakların özellikle kereste ihtiyacının karşılanması/ele geçirilmesi noktasında da stratejik bir öneme sahiptir²⁵.

Bu piskoposluk kayıtlarının yanı sıra bölge coğrafyasının tespit edilmesinde, X. yüzyıla tarihlendirilen ve İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'a atfedilen *peri tōn Thematōn* (Themalar Hakkında) adlı kaynak oldukça önemlidir. Bu kaynak, Bizans'ın Anadolu'suyla bağlantılı olarak ilk büyük idarî ve askerî bölgeler olan *themalardan* başlayarak X. yüzyıla kadar ortaya çıkan tüm *themaların*, isim kökenleri, idarî ve askerî yönetimi ve bu yönetimleri oluşturan "polis"ler hakkında bilgiler vermektedir²⁶. Dolayısıyla bu kaynaktan sadece Anadolu'nun iç bölgeleri değil aynı zamanda Karia coğrafyasını oluşturan polisler hakkında da bilgi edinebilmekteyiz. Karia olarak adlandırılan coğrafya bu esere göre, imparatorluğun güney ve güneybatı Anadolu kıyılarını koruyan Kibyrraioton deniz *themasına* dâhildir²⁷. Anlaşılan bu *thema* yönetiminde sadece kıyı bölgelerinde değil aynı zamanda kuzeyden gelebilecek olan tehlikelere karşı koyabilecek ve önemli stratejik yolları koruyabilecek kastronlar da teşkil edilmiştir.

Bu idarî ve coğrafi eserin, imparatorluk deniz *themasının* polislerinin ve sınırlarının verildiği Kibyrraioton *theması*²⁸ bölümünde, batıda Miletos [Balat]'tan başlayarak, Iasos [Kıyıkışlacık], Mylasa [Milas],

24. Sitz, agm., s. 62.

25. Sitz, agm., s. 69, 71; Güneş, age., s. 214.

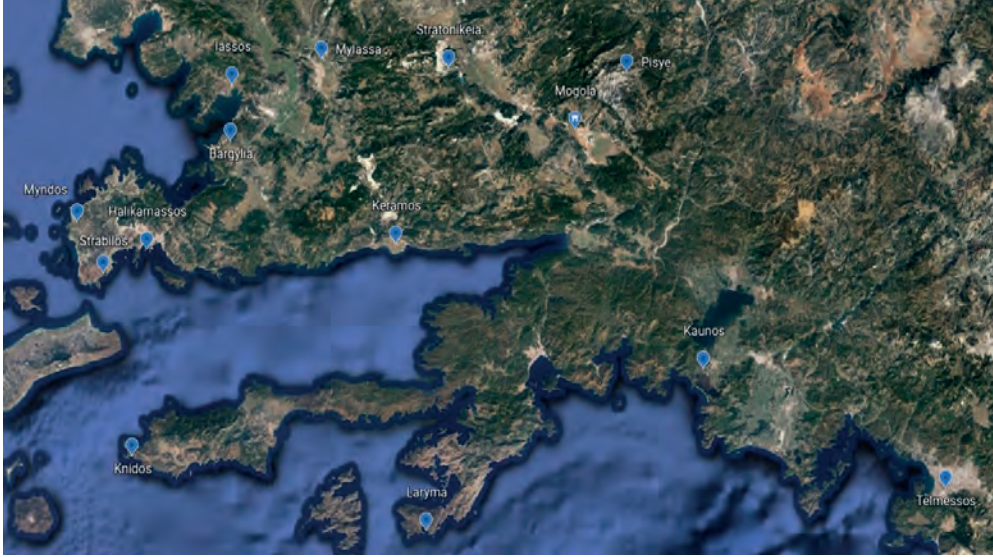
26. Bk. Güneş, age., s. 215-221.

27. Themanın idarî ve askerî yönetim coğrafyası, Miletos [Balat]'tan başlayıp; doğuda İslam devleti ile sınır oluşturan Lâmis [Limonlu] Nehri'ne kadar ulaşmaktadır. Bu yönetim coğrafyası aynı zamanda Karia, Lykia, Pamphylia ve Isauria'nın güney kısımlarını ve Ege Adaları'nı da kapsamaktaydı. Themanın coğrafi ve stratejik konumu, sadece askerî faaliyetlerde ve kıyı bölgelerinin korunmasında değil aynı zamanda Kuzey Afrika'nın en önemli kentlerinden birisi olan Mısır ve Doğu Akdeniz kentleri ile olan ticarete de önemliydi. Bk. Güneş, age., s. 217-218.

28. İmparatorluk deniz temasıdır.

Bargylia Körfezi ve aynı adı taşıyan Bargylia [Boğaziçi], Myndos [Gümüslük], Strabilos [Aspat], Halikarnassos [Bodrum], Keramos [Ören], Knidos [Tekir], Loryma [Bozukkale] ve Kaunos [Dalyan], Telmessos [Fethiye] kıyı kentleri²⁹; İç kesimlerinde ise, Pisyae [Yeşilyurt], Mogola [Muğla] ve Stratonikeia [Eskihisar] “polislerine” atıf yapılmaktadır³⁰.

Bu atıflardan da anlaşılacağı üzere denize kıyısı olmasından dolayı günümüzdeki Muğla coğrafyası, imparatorluk deniz *theması* olan Kibyrraioton *theması*'na dâhildir ve bölgede on dört polis kaydedilmektedir. Bu kaydında da gösterdiği üzere polisler kıyı kesimde yoğunlaşmakta birlikte Strabilos, Loryma, Pisyae ve Mogola da Orta Bizans dönemine ait bir piskoposluk kaydedilmemiştir. Bunun yanında Stadia ve Hyllaryma polis olarak kaydedilmemekle birlikte Notitiaelerde piskoposluk olarak kaydedilmişlerdir.

Harita 2: *peri tōn Thematōn* adlı esere göre Mogola ve Çevresi

Harita 2'de de görüleceği üzere bu kaynağın vermiş olduğu bilgiler, doğu-batı ve kuzey-güney yönünde büyük ölçüde günümüz Muğla il sınır coğrafyasını oluşturmaktadır. Kaynaktaki diğer dikkat çekici bilgi ise, “Μόγολα/Mogola” polisine yani kentine atıf yapılmasıdır. “Mogola” günümüzde Muğla il merkezine tekabül etmekle birlikte bu adlandırma, Geç Antikçağ dönemi coğrafya eserlerinde karşımıza çıkmamaktadır³¹. Ancak *peri tōn Thematōn* adlı eserin, kendisinden önceki coğrafya eserleri dikkate alınarak yazıldığı/derlendiği bilinmekle birlikte özellikle kaynaktaki, “Mogola olarak adlandırılan” yerin ifadesi, Mogola adının, X. yüzyıl öncesinde veya en azından X. yüzyılda kullanıldığını düşündürmektedir. Dolayısıyla bu bilgi ile günümüzde “Muğla” olarak adlandırılan şehrin adının, Orta Bizans döneminde “Mogola” olarak tespit etmek mümkündür. Ayrıca *Notitiaelerde* bir piskoposluk olarak kaydedilmemekle birlikte denizden uzak olan Mogola'nın, Kibyrraioton *theması*nun kuzeybatı sınırını oluşturan ve bu sınırı koruyan bir *kastron* yani idarî ve askerî bir bölge olduğu da düşünülmelidir. Bu çerçevede İmparator VII. Konstantinos'un *peri tōn Thematōn* adlı eserine göre Mogola ve çevresi tablo 3'teki gibidir:

peri tōn Thematōn'da Mogola ve Çevresi
Iasos
Bargylia
Mylasa

29. Konstantinos Porphyrogennetos, *De Thematibus*, ed. A. Pertusi, 1952, XIV.1-16.

30. Konstantinos Porphyrogennetos, *age.*, XIV.33-34.

31. Hierokles'in *Synekdemos* adlı eserinin Karia Eparkhisi bölümünde “Mogola” kaydedilmemiştir. Bkz. Hierokles, *age.*, 687.7-14; 688.1-11; Günümüzde Asar ya da Masa Dağı olarak adlandırılan tepenin, Antikçağ'da “Mabolla” olarak adlandırıldığı bilinmektedir.

Myndos
Strabilos
Halikarnassos
Keramos
Knidos
Loryma
Kaunos
Telmesos
Pisyē
Mogola
Stratonikeia

Tablo 3

Sonuç

Güneybatı Anadolu'da yer alan Muğla coğrafyası, tarihte “Karia” olarak adlandırılmış ve bu coğrafya, sadece antik dönemde değil Bizans İmparatorluğu döneminde de önemini korumuştur. Bölge hakkında Geç Antikçağ coğrafya eserlerinin yanı sıra VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaydedilen ve esasında imparatorluk dinî coğrafyasını tespit edebildiğimiz *Notitia*elerde de önemli bilgiler mevcuttur ve anlaşılabilir bu kayıtlar bölge tarihi açısından ayrıntılı bir çalışmanın konusu olmamıştır. XII. yüzyıla kadar imparatorluğun hâkim olduğu tüm coğrafyalardaki metropolitlik, başpiskoposluk ve piskoposlukların listelendiği bu kayıtlar, genelde Bizans İmparatorluğu; özelde ise, “Karia”/“Mogola” ve çevresine ait kayıtları da ihtiva etmektedir. Bu kayıtlarda, Karia ve Lykia *Eparkhialarında* günümüz Muğla coğrafyasına tekabül eden on iki piskoposluk tespit edilmiş ve bu piskoposluklar, X. yüzyıldaki bilgilerle de teyit edilmiştir. Mogola coğrafyası özelinde on iki piskoposluğun yeri tam olarak belirlenebilmekle birlikte bölgenin geniş, dağlık ve adalara yakın bir coğrafya olması dolayısıyla bu piskoposluk sayısının özellikle Orta Bizans döneminde artabileceği düşünülmektedir.

*Notitia*elerde atıf yapılmamakla birlikte X. yüzyıldaki *peri tōn Thematōn* adlı eserde “Mogola” adına atıf yapılması, bölge adının belki de Geç Antikçağ'dan itibaren bu adla anıldığını göstermesi açısından oldukça kıymetlidir. Metropolitlik, başpiskoposluk ve piskoposlukların sadece dinî bir yönetimi değil aynı zamanda imparatorluğun idarî ve askerî yönetim anlayışını, bölgede “kastron”larda Hıristiyan nüfusun yaşadığını ve Arap saldırılarına rağmen bölgenin önemini özellikle X. yüzyıldan sonra giderek arttırdığını kanıtlamaktadır. Bu çerçevede dönem yazılı kaynaklarının detaylı incelenmesinin yanı sıra özellikle bölgede yapılan ve yapılacak olan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarının, Türk fetihleri öncesinde bölgenin idarî, askerî ve sosyo-ekonomik yapısının aydınlatılmasına ciddi katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Kaynaklar

Byzantini, Stephani, *Ethi corum Quae Supersunt*, Berlin 1849.

Duygu, Zafer, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Yayınları, İstanbul 2017.

Foss, Clive, “Kastron”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, ed. A. P. Kazhdan vd, Oxford 1991, s. 1112.

Güneş, Cüneyt, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

Imbert, Frédéric, “Grafitti Arabes de Cnide et de Kos: premières traces épigraphiques de la conquête musulmane en mer Égée”,

Constructing The Seventh Century-Travaux et Mémoires, (17), ed. Constantin Zuckerman, Paris 2013, s. 731-758.

Haldon, John, *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Hild, F., *Meilensteine, Straßen und das Verkehrsnetz der Provinz Karia*, Vienna 2014.

Hieroklis, *Synekdēmus*, Rec. Augustus Burckhardt, Leipzig 1893.

Koder, Johannes, "Bizans Anadolu'sunun Coğrafyası", *Bizans Dönemi'nde Anadolu*, çev. Deniz Sever Georgousakis, haz. Engin Akyürek-Koray Durak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s. 4-13.

Magdalino, Paul, "Constantine VII and the Historical Geography of Empire", *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space*, ed. S. Bazzaz vd., Harvard University Press 2013, s. 23-42.

Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, ed. Jean Darrouzès, Paris 1891.

Papadakis, Aristeides, "Bishop", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, ed. A. P. Kazhdan vd, Oxford 1991, s. 291-292.

Porphyrogenetos, Konstantinos, *De Thematibus*, ed. A. Pertusi, 1952.

Ramsay, M. W., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.

Ruggeri, V., "A Historical Addendum to the Episcopal Lists of Caria", *Revue des études byzantines*, 54, Année 1996, s. 221-234.

Sitz, M. Anna, "Geç Antikçağ ve Bizans Dönemi'nde Karia", *Karialılar-Denizcilerden Kent Kuruculara*, çev. Haz. Olivier C. Henry-Ayşe Belgin-Henry, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 62-77.

XVI. YÜZYIL BAŞLARINDA MENTEŞE SANCAĞINDAKİ MUKATAALAR

Bülent ÇELİK

Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih
Bölümü Öğretim Üyesi. bcelik@adu.edu.tr

GİRİŞ

XIII. yüzyılın son çeyreğinde kurucusunun adı ile anılan Menteşe Beyliği, bugün Muğla ili sınırlarımız içinde kurulmuş bir Türkmen beyliğidir. Muğla, Peçin (Milas), Balat, Bozöyük, Mazun, Çine, Tavas, Pınaz, Marmaris, Köyceğiz (Meğri) ve Fethiye bölgeleri¹ hâkimiyet sahası olarak ön plana çıkan bu beylik ile Osmanlıların ilişkileri Sultan I. Murad'ın oğlu Bayezid'i, Germiyan beyi Süleyman Bey'in kızı ile evlendirdiği düğün sırasında farklı bir evreye çıkar. Hiç kuşkusuz Osmanlılar 1386'daki bu düğünden önce de Menteşe Beyliğini biliyorlardı. Ancak Rumeli'deki gazâ faaliyetleri ve daha çok Anadolu'da, Karaman Beyliği ile olan mücadeleleri nedeniyle Batı Anadolu bölgesindeki Türkmen beyliklerini bir rakip olarak görmüyorlardı. Osmanlıların Batı Anadolu'daki en köklü beyliklerden biri olan Germiyanlılarla kurdukları bu akrabalık ilişkisi, kız tarafından çeyiz olarak gelen Germiyan toprakları ve Menteşe Beyliği'nin doğu komşusu olan Hamid Beyliği topraklarının büyük bir bölümünü yine bu düğün sırasında para ile satın almaları, onları Anadolu'daki bütün Türkmen beyliklerinin üstünde bir yere yerleştiriyordu. Bu düğün sayesinde Germiyan ve Hamid Beyliklerinden elde edilen kazanımların yanı sıra Osmanlılar, Saruhan, Aydın ve Menteşe gibi Batı Anadolu beyliklerinden Rumeli'de yaptıkları gazâ faaliyetlerinde askeri destek sözü almışlardı. Gerçekten de Sultan I. Murad'ın vefat ettiği Kosova savaşında bu beyliklerden gelen askeri birlikler de çarpışmışlar ve bu şekilde fiilen Osmanlı önderliğinde birleşmişlerdi². Savaş sırasında Osmanlı sultanı I. Murad'ın vefatı sonrasında onun zamanında oluşturulan bu Osmanlı egemenliği zayıflamış, babasının yerine geçen I. Bayezid, 1389'da uzun bir sefer dönemi sonrasında içlerinde Menteşe Beyliği'nin de olduğu, Karamanoğlu ile ittifak halindeki bölgeyi tekrar Osmanlı yönetimine bağlamıştır³. 1402'deki Ankara savaşından sonra Timur diğer Türkmen beyliklerine yaptığı gibi beyliği eski beylerine iade etmiş, Osmanlıların bu bölgede tekrar hâkim olmaları ancak II. Murad zamanında, 1424 yılında gerçekleşmiştir⁴.

Osmanlı Devleti'nin her bakımdan en güçlü olduğu dönem olan XVI. yüzyıl, aynı zamanda temel kurumlarının da olgunluğa eriştiği, uzun yıllar boyunca devam edebilmelerini sağlayan işlerliğe ve veri birikimine kavuştuğu bir dönemdir. İmparatorluğun mali veri birikimi bu dönemde mükemmelliğe kavuşmuş, devlete ait çeşitli eyaletlerdeki mali kaynaklar yine bu dönemde olgunlaşmış ve düzenli olarak kayıt altına gelmiştir. Bir gelirin ihdası kadar devamlılığının da sağlanması son derece önemli olduğundan devletin akıllı mali bürokratları bu kaynakları oldukça dikkatli bir şekilde gözetmiş ve bu kaynaklarla ilgili mali

1. Vedat Turgut, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşei ve Menteşeoğulları'nın Vakıflarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, c. XLIX, Yıl 2017, s.38.

2. Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't Tevârih*, Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu, c.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 176-177. Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 82.

3. I. Bayezid'in Kosova zaferinden sonra Anadolu'daki beylikler üzerine çıktığı ve Batı Anadolu bölgesinde ve bu arada Menteşe Beyliği'nde yaptığı askeri faaliyetler için bkz. Paul Wittek, *Menteşe Beyliği 13-15inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Çev. O.Ş. Gökyay, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1986, s. 77-82.

4. Erdoğan Merçil, "Menteşe Beyliği", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara 2004, s.153.

verileri yıllar boyunca titizlikle kayıt altına almışlardır. Osmanlı mali düzeni bu gelirleri defterlerine mukataa olarak kaydetmiştir. Mukataa başlarda devlete ait bir kısım vergilerin merkez hazineye yapılacak belirli bir ödeme karşılığında iltizama verilmesi anlamına gelirken zamanla bu anlam iltizam usulüyle işletilecek vergi birimi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı mali metinlerinde XV. yüzyılın ortalarından başlayarak yüzyılın sonuna doğru tamamlanmış görülen bu anlam değişmesi, XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçerli olmuş ve “hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birim” anlamını kazanmıştır. Mülkiyeti devlete veya vakıflara ait araziden ve arsalardan ifraz edilerek özel şahıslara veya kurumlara kiralanen parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödene parayı ifade etmek üzere “mukataa-i zemin” veya “mukataalı” gibi tabirlerde de kullanılmıştır⁵. Osmanlı Devleti’nde devletin ekonomik hayatla olan ilgisi sadece vergi koymak ve tahsil etmek gibi konularda değildir. Mîrî toprak rejimi ile bağlantılı ancak gelirlerin kaynağında bırakılmayıp merkez hazineye havale ettirildiği mali kaynakların idaresi de devletin uhdesindeydi. Mukataa olarak adlandırılan ve madencilik, ziraat, esnafılık ve ticaret alanlarında faaliyet gösteren bu kaynaklar; madencilikte özellikle altın ve gümüş madenlerinin tamamı ile bakır ve kurşun madenlerinin büyük bir bölümünü, şap madenleri ile tuzlaların (memlehâ) tamamını, ziraatte özellikle pirinç istihsalini, esnaf imalatında da özellikle devlet sermayesini gerektiren apre (mengene) tesislerini, boya ve basma atölyelerini, mum imalathanelerini, kahve değirmenlerini ihtiva ediyordu. Bütün bu kuruluşların hemen hemen tamamı birer mukataa olarak örgütlenmiş bulunuyordu⁶.

XVI. Yüzyıl’da Menteşe Sancağındaki Mukataa Yönetimi

Osmanlı yönetimi Menteşe bölgesinin hâkimiyetini sağladığında bölgeyi mîrî toprak rejimi gereğince tahrir etmiş ve gelir kaynaklarını belirlemiş olmalıdır. Araştırmamızın konusu olan XVI. yüzyıl’daki Osmanlı Devleti’nin Menteşe Sancağı’ndaki mukataaları ile ilgili temel kaynağımız Topkapı Sarayı Arşivindeki TS MA.d 2194 numaralı Anadolu eyaleti sancaklarındaki mukataaların kaydedildiği defterdir⁷. Bu defterde 1522-1525 yılları arasında Menteşe Sancağı’na ait 53 ayrı kalemede kaydedilmiş olan mukataalar, gelirleri ile deruhte eden kişi ve tarihleri aşağıdaki tablo halinde verilmiştir. Defterdeki mukataaların gelirleri bazı mukataalar için 3, bazıları için de 1 yıllık olarak gösterilmiştir. Osmanlı maliyesi ayrıca bu mukataaların reel tahmini gelirlerini de deftere kaydetmiştir. Bu tahmini gelirler de 3 veya 1’er yıllık olarak kaydedilmiştir:

Mukataa adı	Derute eden(ler)	Tarih (Hicri/Miladi)	3 yıllık gelir (akçe)	Yıllık gelir (akçe)	Tahmini gelir (akçe)
Memlehâ-i Meğri	Mehmed Veledi Tırko	An evvel-i Ağustos-19 Ramazan 929/1 Ağustos 1523	345.000	-	240.000
Gümrük-i İskele-i Meğri	Nurullah	22 Rebiülahir 928/27 Mart 1522	71.000	-	55.000
Karye-i Falarya ve Germiyan. Tabi-i Meğri	Yusuf bin Süleyman	18 Rebiülevvel 928/15 Şubat 1522	38.000	-	30.000
Karye-i Aluviz. Tabi-i Meğri	Osman bin Zenbil	19 Safer 928/18 Ocak 1522	76.500	-	54.500
Memlehâ-i Peçin	Yunus bin Hızır ve Yusuf veledi Ali	An evvel-i Ağustos-19 Ramazan 929/1 Ağustos 1523	1.460.000	-	1.033.360

5. Mehmet Genç, “Mukataa”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31, Ankara 2020, s.129.

6. Genç, A.g.e., s.130.

7. Bkz Ek 1.

Karye-i Peksimed	Mustafa bin Ahmed	An evvel-i Ağustos-19 Ramazan 929/1 Ağustos 1523	31.500	-	28.000
Çeltik-i enhâr-ı Dalamani	Durmuş ve İsmail	19 Ramazan 930/21 Temmuz 1524	-	80.000	65.500
Cemaat-i Günebarza	Resul ve Hızır	Gurre Şaban 928/26 Haziran 1522	477.000	-	382.003
Cemaat-i Horzumbarza	Mustafa veledi Ali hisse-i vakıf, Hızır bin Yunus	Gurre Şaban 928/26 Haziran 1522	262.000	-	235.000
Cemaat-i Kürebarza	Yahşi Fakih bin Musa, Şah Veli	Gurre Şaban 929/15 Haziran 1523	195.000	-	151.000
Cemaat-i Mazunbarza	Behşayış veledi İshak	Gurre Ramazan 929/14 Temmuz 1523	161.000	-	130.900
Cemaat-i Karacakoyunlu	Polad bin Hızır Fakih	Gurre Şaban 929/15 Haziran 1523	141.500	-	110.500
Cemaat-i yürügân-ı İskender Bey	Hacı İlyas bin Ahmed, Manol veledi Yunus	Gurre Şaban 930/4 Haziran 1524	117.000	-	92.600
Cemaat-i Kayı ve Yahşi Bey	Arab Ali bin Selvan	Gurre Şaban 930/4 Haziran 1524	185.000	-	144.000
Cemaat-i Kızılcakeçilü	İnal veledi Nasuh, Kara Musa	Gurre Şaban 930/4 Haziran 1524	-	26.000	20.500
Cemaat-i Kızılcalıklıca	Yahşi veledi Ahi	Gurre Şaban 930/4 Haziran 1524	-	28.000	21.000
Bahçehâ-i Mandaca	Kara Memi veledi Bekir	Gurre Şaban 928/16 Haziran 1522	99.000	-	74.570
Bahçehâ-i Milas	Sarı veledi Mustafa	Gurre Şaban 930/4 Haziran 1524	36.000	-	29.500
Bahçehâ-i Çine	Hızır veledi Rum Bey,Hacı Süleyman	19 Safer 930/28Aralık 1523	80.000	-	63.000
Bahçehâ-i Meğri	Mustafa bin Çoban	10 Zilhicce 928/31 Ekim 1522	19.700	-	15.500
Şemhâne-i Menteşe	Karaman veledi Musa, Ramazan veledi Ahmed	13 Safer 928/12 Ocak 1522	220.000	-	170.351
Zeamet-i Güneyyaka. Tabi-i Köyceğiz	Ali Çelebi bin Güns, Seydi Ali	19 Zilhicce 928/9 Kasım 1522	165.000	-	110.804
Çeltik-i nehr-i Baş. Enhâr-ı Çine	Hacı Ali bin Hasan Fakih	931/1524-1525	-	76.000	65.000
Nehr-i Orta. Enhâr-ı Çine	Durmuş veledi Hızır	930/1523-1524	-	50.000	30.000

Çeltik-i nehr-i Kargı	Hüsam veledi Hamza, Bali...	931/1524-1525	-	35.000	30.000
Bac-ı keyl-i Meğri	Mustafa veledi Güdük Ali	13 Safer 928/12 Ocak 1522	1700	-	Kıst'a cevab ider
Eşcâr-ı Günlük. Der Meğri ve Köyceğiz ve Marmarus	Nikola	3 Rebiülahir 930/9 Şubat 1524	16.500	-	Kıst'a cevab ider
Meyhâne-i Muğla	Yunus bin Yahşi	18 Rebiülevvel 930/25 Ocak 1524	6.200	-	Kıst'a cevab ider
Bac-ı keyl-i liva-i Menteşe	Turgud veledi Hamza	13 Safer 931/10 Aralık 1524	19.090	-	10.079
Nehr-i Karayid. Nam-ı diğer arığ-ı Küçük. Tabi-i Peçin	Ramazan bin Ahmed	18 Rebiülevvel 928/15 Şubat 1522	44.000	-	35.000
Koru-yı Balat	Veli veledi Yusuf	Gurre Şaban 928/26 Haziran 1522	13.150	-	Kıst'a cevab ider
Damga-i bogasi kaza-i Bozöyük ve Çine	Seydi Halil	Gurre Şaban 928/26 Haziran 1522	85.500	-	Kıst'a cevab ider
Cemaat-i Alilü	Ali bin Mustafa	18 Rebiülevvel 931/13 Ocak 1525	10.000	-	Kıst'a cevab ider
Niyabet-i Balat ve bac-ı bazar-ı Mendece	Kasım bin Mustafa, İshak bin Hacı	18 Rebiülevvel 931/13 Ocak 1525	-	30.500	25.000
Bac-ı bazar-ı Muğla	Cafer, Hasan, Ali	18 Rebiülevvel 928/15 Şubat 1522	23.650	-	Kıst'a cevab ider
Rüsûm-ı re'âyâ-yı müteferrika-i Muğla	Hamza, Mehmed, Yusuf	18 Rebiülevvel 931/13 Ocak 1525	1100	-	Kıst'a cevab ider
Rüsûm-ı re'âyâ-yı müteferrika-i kaza-i Milas	Ramazan	18 Ramazan 929/11 Ağustos 1522	2100	-	Kıst'a cevab ider
Meyhâne-i Bozöyük	Yunus veledi Yahşi	18 Cemaziyelevvel 929/4 Nisan 1523	-	1400	Kıst'a cevab ider
Zeminhâ-i hassa. Der kaza-i Peçin ve Milas	Hüseyin veledi Hasan	18 Rebiülevvel 928/15 Şubat 1522	-	14.400	Kıst'a cevab ider
Cemaat-i Arabân ve Kürdân ve rüsûm-ı re'âyâ-yı müteferrika der nefsi Peçin	Kebe? Musa bin Hızır	18 Rebiülevvel 930/25 Ocak 1524	-	1800	Kıst'a cevab ider
Çeltik-i nehr-i Gelibolu. Tabi-i Muğla	Hacı İmad bin Ömer Fakih, Yusuf	18 Rebiülevvel 930/25 Ocak 1524	-	2000	Kıst'a cevab ider
Aşâr-ı Bozöyük	Üveys bin Hüseyin, Cafer bin Ali, Halil bin Mustafa	17 Cemaziyelevvel 930/23 Mart 1524	-	76.000	67.373
Karye-i Zeytin	Mehmed, Divane Mustafa	17 Cemaziyelevvel 930/23 Mart 1524	-	18.000	Kıst'a cevab ider

Karye-i Tepecik	Divane Turgud bin Musa	17 Cemaziyelevvel 931/12 Mart 1525	-	14.000	Kıst'a cevap ider
Karye-i Layna ma' tevabihâ. Tabi-i Bozöyük	Turgud bin İshak, Hacı Muradca,...	930/1523-1524	-	26.000	20.300
Bac-ı bazar-ı Bozöyük	Ali bin İdris, Ali bin Mustafa	17 Cemaziyelevvel 931/12 Mart 1525	-	6500	Kıst'a cevap ider
Karye-i Falarya. Tabi-i Muğla	Kâtip Ahmed	17 Cemaziyelevvel 931/12 Mart 1525	-	33.000	Kıst'a cevap ider
Nân-ı fırın-ı darı? Tabi-i divân-ı Bozöyük	Kulfal, Ahmed	17 Cemaziyelevvel 930/23 Mart 1524	-	1400	Kıst'a cevap ider
Çeltik-i nehr-i Bozöyük ve mahsul-i erzen. Tabi-i aşâr-ı Bozöyük	Ahmed kethüda	17 Cemaziyelevvel 931/12 Mart 1525	-	22.000	14.500
Niyâbet-i divân-ı Bozöyük	Ali bin Mürsel, Bayram, Bali yörük?	17 Cemaziyelevvel 931/12 Mart 1525	-	42.700	Kıst'a cevap ider
Gümrük-i iskele-i Gökova ve Dadya ve Trahiye. Tabi-i iskele-i Marmarus. Der kaza-i Muğla	Hüseyin	9 Rebiülevvel 931/4 Ocak 1525	-	15.000	Kıst'a cevap ider
Gümrük-i iskele-i Balat	Hamza bin İskender, Bali bin Hüseyin	9 Rebiülevvel 931/4 Ocak 1525	5500	-	Kıst'a cevap ider
Gümrük-i İskelehâ-i ferde. Der kaza-i Peçin	Ali bin Bali	9 Rebiülevvel 931/4 Ocak 1525	15.000	-	Kıst'a cevap ider
YEKÜN 53 kalem mukataa-i livâ-i Menteşe			6.192.290	2.064.096	4.906.686 (3 yıllık) 1.635.562 (1 yıllık)

Yukarıdaki tablo içindeki 7 ayrı köyün 101.239 akçelik toplam geliri de defterin Menteşe Sancağı ile ilgili kayıtlarının sonunda ayrıca padişah hassı olarak belirtilmiş durumdadır.

İkinci kaynağımız ise 166 numaralı Anadolu vilayeti muhasebe defteri olup H.937/M. 1530 tarihlidir⁸. Tıpkıbasımı 1995 yılında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan bu defter, Osmanlı Devleti'nin Anadolu vilayetini oluşturan diğer sancaklar ile birlikte Menteşe Sancağına dair verileri de ihtiva etmektedir⁹. Defterin 481 ve 574. sayfaları arasında Menteşe Sancağına ait veriler bulunmaktadır. Araştırmamız içinde oluşturduğumuz sancaktaki mukataalara ait tablolar bu sayfalardaki kayıtlardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Defterde mukataalar sancağı oluşturan kazalar içindeki bazen tek bir kaynağı bazen de birden fazla yerleşim birimindeki kaynakların birleştirilmesi ile oluşturulan gelir kaynakları hakkında kaydedilmişlerdir. Bazen mukataalara ait bazı bilgiler de bu kayıtlar arasında görülebilmektedir. Örneğin Peçin kazasına ait mukataalar şunlardır:

8. Bkz. Ek. 2.

9. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye), Ankara 1995.

Kaza	Mukataa	Hane	Kara	Mücerred	İmam	Muhassıl	Meblağ (akçe)	Açıklama
	Bağat ve bağ. Der Bademiye						5000	Elan harab olup koru olmuştur.
	Dalyan-ı Mahi? Der civar-ı Acısu						220	-
	Cemaat-i İskender Bey	367	157	29	3	6	33500	-
Peçin	Beytümâl-i nahiye-i Peçin ve Milas ve Isravlos ve mâl-ı gaib						8000	
	Memlehâ-i Varvil						533333	Elan 415 ocak tuzla işlenüb 188 ocağını zıkr olunan tuzcular işleyüb 17 tuzlasını dahi karye-i Varvil reâyâsından 17 nefer kimesne ki Tafsilî karyesi içine yazılmıştır anlar işleyüb maadası akçe ile işlenüb hasıl olan tuz 11 deyü anda sarf olunur.

Görüldüğü üzere Peçin kazası içinde en büyük mukataa Varvil memlehâsıdır. Osmanlı'da tuz çok önemli bir katkı maddesidir ve tuz çıkarılan memlehâlarla ilgili yapılmış pek çok düzenleme bulunmaktadır. Osmanlı coğrafyasında deniz kıyısında, büyük göllerin yakınlarında veya yer altındaki tuz yataklarından çıkarılan bu maden sanayide, yiyecek maddelerinin, özellikle de etin, uzun süre saklanmasında ve halkın gündelik tüketiminde kullanılmaktadır¹⁰. Gelirleri Osmanlı hazinesinin önemli kalemlerinden olan tuzlalar ülkenin birçok yerinde faaliyet göstermekte idiler. Başlıcaları Akdeniz sahillerinde, Kıbrıs, Menteşe sancağındaki Peçin'de, Aydın sancağındaki Batnos'da, İzmir, Menemen, Rodos, Çandarlı, Midilli, Kızılcatazla, Enez Gümölcine, Selanik, Ağrıboz, Mora, İnebahtı Adriyatik sahillerinde Avlonya ve Delvine'de, Karadeniz bölgesinde Ahyolu Tekfurköyü'nde, Anadolu'da Koçhisar Gölü'nde, Hacıbektaş ve Divriği'de, Rumeli'de İzvornik'te, Boğdan, Eflak, Transilvanya ve Ragusa'da bulunuyordu¹¹. Mukataa şeklide işletilen bu tuzlaların gelirleri çoğunlukla ya padişah hasarının ya da yüksek görevlilerin dirliklerinin gelir kalemleri arasında yer almakta idi¹².

Varvil'deki memlehâ'da tuz işleyen birden fazla cemaat bulunmaktaydı. Bunlardan ilki 32 hane ve 2 mücerred olarak kaydedilmiş olan Cemaat-i tuzcu'yân'dır. Varvil yakınlarında birer tuzla işleyen ve tuzlayı bekleyen bu grup, bu hizmetleri mukabelesinde kadîmden beri avârızdan muaf tutulmuşlardı¹³.

10. Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Belleten*, c. LII, Yıl 1988, s. 531, Lütfi Güçer, "XV.- XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XXI, Yıl 1963, s.1. Bu memlehâlara Mehmet Demiryürek Bastiya iskelesi, Draç, Hrişte nam-ı diğer Orman, Narda ve Salina iskelesi memlehâlarını da eklemiştir. Bkz. Mehmet Demiryürek, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Mukataat-ı Emlâh", *T.C. İzmir Demokrasi Üniversitesi Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2* içinde, İzmir 2019, s.193-194

11. Robert Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi) - I*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 189.

12. Ergenç. A.g.e., aynı yer.

13. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 488.

İkinci tuz işleyen grup cemaat-i azabân, 36 hane ve 6 mücerred olarak defterde kayıtlıdır. Bunlar defterde geçen tabirle *ektikleri* balık öşürlerini verip, cürm ve arusiyelerini sancak beyine öderler, ayrıca Varvil tuzlasından 30 tuzla *eşerlerdi*. Buna karşılık avarızdan muaf olagelen bu grup defter-i atikde de kayıtlıydılar. Haliyâ evlâdı ve insanı mütezâyid olduğundan bundan sonra 35 tuzla eşmeleri mukarrer kılınmıştı¹⁴.

Bunlar ektikleri? balık öşürlerini verip, cürm ve arüsiyelerini sancak beyine verirler ayrıca Varvil tuzlasından 30 tuzla eşerlerdi. Buna karşılık avârizdan emin olagelen bu grup defter-i atik'de de mesturlardı. *Haliyâ evlâdı ve insanı mütezâyid olduğundan bundan sonra 35 tuzla eşmeleri mukarrer kılınmıştır*.

Varvil memlehasından üretim yapan üçüncü tuzcu grubu Börekçiler karyesinde 143 hane, 2 mücerred ve 6000 akçe gelir ile kayıtlı tuzculardır. Bu cemaat *Varvil tuzlasının ocakları indikleri sebepten has olmuşlardır deyü defter-i atikte mesturdur* açıklaması ile kaydedilmişler halen 81 tuzla işleyip *avâriz ve rüsûmdan muaf ve haneleri mütezâyid olduğundan elan 111 tuzla eşmek üzere mukarrer olmuşlardır*¹⁵.

Mukataa-i memlehâ-i Varvil başlığı altında tuzlanın genel bilgileri yer almaktadır. Buna göre tuzlada halihazırda 415 ocak tuzla işlenip ve 188 ocağını adı geçen tuzcular işleyip 17 tuzlasını karye-i Varvil re'âyâsından olup ancak Tafsilî karyesine kaydedilmiş durumda olan 17 nefer kimse işlemektedir. Geri kalan ocaklar akçe ile işlenmekte, hasıl olan tuz, onda bir olarak sarf olunmaktadır¹⁶.

İkinci büyük mukataa İskender Bey cemaatini oluşturan Türkmen aşiretleri tîrleridir. 1 cemaat ve 9 ayrı tîr olarak kaydedilmiş olan bu Türkmen topluluklarına ait hane sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Cemaat/Tir	Hane	Kara	Mücerred	Muhassıl	İmam	Hasıl (Akçe)
İskender Bey	35	7	2	-	-	
Nasuh yörügân. Tabi-i Çine	37	12	12	-	-	
Dirmillü yörügân. Tabi-i Muğla	80	32	5	-	1	
Bucak yörügân. Tabi-i Peçin	28	12	-	1	-	
Akhoca	18	11	4	-	-	
Zekeryalu. Tabi-i mezkur	26	23	1	2	1	
Zekeryalu. Tabi-i Peçin	38	2	4	1	-	
Zekeryalu-ı diğer. Tabi-i mezkur	38	13	-	2	1	
Eyerciler	56	37	-	-	-	
Has Paşa. Tabi-i Meğri	11	8	1	-	1	
YEKÜN ¹⁷	367	157	29	6	3	33500

Büyük Türkmen gruplarının padişah hası olarak ayrılması, bu grupların bu şekilde vergilendirilmeleri Osmanlı mali yapısı içinde alışlageldik bir uygulamadır. Burada ise bu 10 tîr'lik İskender Bey cemaati mensupları bir mukataa olarak kaydedilmişlerdir. Burada en dikkati çeken konu, çoğu belgede geçmeyen tîr terimidir. Büyük cemaatlerin çoğu tîr'lere ayrılmıştır. Yani tîr bir cemaatin alt birimini teşkil etmektedir. Mesela, "Tir-i Bali Barzası an Cemaat-i Oturak Barza" gibi ifadelerle büyük ve önemli bir cemaatin alt kolu olduğu belirtilmiştir. Tîrler nüfus olarak büyük ve Osmanlı Devleti'nde ve Menteşe bölgesinde önemli bir ağırlığa sahip olan Yörüklere tabi bir alt birim olarak kaydedilmişlerdir. Bu tîr'lerin aldığı isimlerin büyük çoğunluğu insan ismidir. Yani büyük ihtimalle o cemaatin ileri gelenleri veya kethüdasının adı bu isimlendirmede etkili olmuştur. Ayrıca buldukları bölgenin ve mevkiinin adı, kullandıkları eşya, ekonomik faaliyetlerinin de etkili olduğunu görmekteyiz. Burada birçok cemaatin alt bölümlerinin tîr olarak kaydedilmesi devletin daha iyi kayıt altına alma, kontrol etme, belirli kişilerin sorumluluğuna sokma düşüncesinin ürünüdür¹⁸.

14. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 488.

15. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 489.

16. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, aynı yer.

17. İmam sayısı defterde yanlış verilmiştir. 4 olmalıdır. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 483.

18. Behset Karaca, "1522-1532 Menteşe Yörükleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 18, sa. 2, Elazığ 2008, s. 425-426.

Menteşe sancağında mukataa olarak işletilen bir diğer üretim biçimi çeltik üretimidir. Tarım ekonomisinin yaygın olduğu Osmanlı Devletinde pirinç en önemli besin kaynaklarından bir tanesi olup, üretimini teşvik amacıyla vergisel muafiyetlerde tanınmıştır¹⁹. Çeltik, değişimi gereken bir su kaynağına ihtiyaç duyması, özel iklim koşulları altında yetişmesi ve yetiştirme sürecinde çok emek gerektirmesi nedenleri ile maliyetli bir zirai ürün olduğunu da belirtmek gerekir²⁰. Osmanlıda çeltik üretimi için araziler mukataa usulü ile kiraya verilerek veya ortaklık usulü ile işletilmekteydi. Her bir mukataanın idaresini çeltik emini yürütmekteydi. Çeltik ziraatı yapan “çeltikçi reâyâ” veya su kanallarını temizleyen “çeltük kürekçileri” mukataanın idaresi altında görev yaparlardı²¹. Osmanlı’da pek çok devlet adamının bu ziraati gerçekleştirdikleri çiftliklerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu üretim biçiminde en önemli ihtiyaç duyulan şey sudur. Mentese sancağında memlehâ dışında çeltik ziraatında kullanılan nehirler de bu ürünün üretim sürecinde bol suya ihtiyaç duyulması nedeniyle birer mukataa olarak kaydedilmişlerdir. Örneğin 150 hane, 3 kara ve 4 mücerredin yaşadığı Çine kazası karyelerinden Cebel-i hassakırk köyünün enhar mahsulü, bir mukataa olarak kaydedilmiştir.

Arık	Tohum	Hasıl (Akçe)
Baş	30	96250
Orta. Nam-ı diğer İkili	26	77000
Kargı	15	46950

Söz konusu enharda carî olan uygulama şöyle tarif edilmektedir. Bir sonraki ekim için önce tohum ayrılmakta, ürünün öşrünü arık sahibi almakta, geri kalan hâsılın yarısı beylik için diğer yarısı da kürekçilerin payı olarak ayrılmaktadır. Ayrıca defter-i atikte kayıtlı olan üç arığın kürekçilerinden her bir arıktan çeltik-i adet-i padişahî için 1000’er akçe alınmış, halen bu uygulama devam ettirilmektedir. Arık geliri yıllık toplam 3000 akçe ile kaydedilmiştir²².

Öte yandan Mentese Sancağındaki bazı iskelelerden elde edilen gelirler de mukataa olarak kaydedilmiştir. Örneğin *mukataa-i mahsul-i iskelehâ-i Marmaris ve Balat ve Bodrum ve Köyceğiz ve Meğri ber vech-i maktu* 70000 akçe ile kayıtlıdır²³. Ayrıca bu iskeleler Ege ve Doğu Akdeniz’in güvenliği için askeri nitelikleri olan birer noktadır da. Hac yolculuğu sırasında tüm bu iskeleler güvenliğin sağlanmasına çalışırdı. Deniz yoluyla hacca giden hacı adaylarını taşıyan gemilerin küffar donanması, levend ve korsan gemileri tarafından ele geçirilip hacı adaylarından tutsak edilenlerin olduğu, mallarına el konduğu bilgileri üzerine hacı adaylarını taşıyan gemilerin korunması için gurre Şaban 991/20 Ağustos 1583’de Rodos, Midilli, Sakız, Biga ve Muğla Beylerine hüküm yazılmıştı²⁴.

Deniz kıyısındaki bazı kazalarda yaşayan balıkçılar da ayrı cemaat ve vergi mükellefi olarak defterde kayıtlıdır. Örneğin nefis-i Balat’ta yaşayan 54 hane ve 13 mücerred cemaat-i balıkçıyan önceden Hüdavendigâr hassı ve Balatçık dalyanına tabii iken sonradan timar geliri olarak kaydedilmişlerdi. 1530’da da hala timar geliri olarak kayıtlıdır. *Dalyan sahibi, avlayanlardan öşrünü aldıktan sonra çöğürmeğin*²⁵ *beşte bir alırlar ve denizde avlayanlar yarısını alırlar geriye ne kaldıysa beylik için zapt olunmuş* açıklamasıyla ve yıllık 15000 akçelik bir gelir olarak deftere kaydedilmiştir²⁶.

19. Baki Çakır, “Maraş Çeltük Enharı Mukataası: Osmanlı Döneminde Maraşta Çeltik Üretimi”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004* içinde, Editör. Said Öztürk, Mahmut Nedim Tepebaşı, Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları 2005, s. 555.

20. Hamza Sankaya, *T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri’nin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2014, s.29.

21. Feridun M. Emecen, “Çeltik”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, s. 265.

22. *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s. 497.

23. *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s.507.

24. BOA. A{DVNS.MHM 51, s.68, 211 nolu hüküm.

25. Çöğürmek fiili bugün Kastamonu halk ağzında çevirmek anlamında kullanılmaktadır. Bkz. <http://kastamonuca.blogspot.com/2015/01/kastamonu-agzi-derleme-sozlugu-f.html> Bir nehirden suyun etrafını çevirerek dalyan haline getirip balık avlayanlar için kullanıldığını tahmin ediyoruz.

26. *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s.509.

Milas kazası ise Menteşe Sancağının en fazla maktu gelir çeşitliliğine sahip kazası gibi görünmektedir. Bunlar; Padişah hasası gelirleri arasında 15000 akçelik tahunhane kısı geliri, ehl-i karyeden gelip padişah emriyle kasabalarda oturarak yazılan mütemekkinlere düşen 638 akçe, mirlivâ hasası geliri olarak Milas başhanesi ile birlikte Milas, Peçin ve İsravlos şemhanelerinin 25000 akçelik maktu geliri, yine mirlivâ hasası gelirleri içindeki nefsi Milas'ın Ali pazarına gelen buğday, arpa, alef, çavdar ve ....buğdayının 1 kilesine 1 akçe ve geri kalan ürünlerin 2 kilesine 1 akçe olarak yazılan 3524 akçelik gelir ve ber vech-i maktu 6900 akçelik Milas ihtisab gelirleridir.

Menteşe sancağındaki Osmanlı mukataalarının bazıları ileriki yıllarda da işletilmeye devam etmişlerdir. Örneğin Varvil memlehâsı, Peçin memlehâsı adını alarak Aydın muhassılları uhdesinde Osmanlı maliyesine gelir getirmeye devam etmiştir. Yine Milas şaphanesi, Menteşe livâsı çift resmi ve zevâid-i aşar'ı, Balat dalyanı, Kırançatak köyü, Arslanlı köyü, Mendelyat ve tevabihu, Horzumbarza ve Göme?barza, küre-i mamure-i duhan, Balçık memlehâsı ve Menteşe livâsı beytülmal'i mukataa olarak XVII. yüzyıl sonlarında karşımıza çıkan mukataalardır²⁷. Önceden emin, amil gibi Osmanlı mali görevlilerince idare edilen mukataalar XVII. yüzyılın ortalarında bazı coğrafyalarda birleştirilerek muhassılların kontrollerine bırakılmıştır. Menteşe coğrafyası da bu türden bir coğrafyadır. Bu sancaktaki büyük gelire sahip bazı mukataalar, Aydın, Saruhan, Teke, Alaiye gibi sancaklardaki bazı mukataalarla birleştirilmiş, idaresine Aydın muhassılı adı verilen görevliler getirilmeye başlanmıştır²⁸.

Sonuç

XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı devleti idaresindeki Menteşe bölgesi konargöçer grupların kesif bir biçimde yaşadıkları bir coğrafyadır. Yerleşik tarıma pek de izin vermeyen bu dağlık coğrafya, dağlarında daha çok hayvancılıkla geçinen Yörükler ile az sayıdaki ovalarında Osmanlı devletinin temel tarımsal üretim biçimi olan hububat üretimiyle uğraşan yerleşik Türkmenlerin yaşadığı bir alandır. Timar rejiminin uygulandığı her Osmanlı sancağında olduğu gibi bu sancakta da zaman zaman yapılan tahrirlerle has, zeamet ve timar gelirleri ile mukataa gelirleri ve kaynakları belirlenmiş ve bu iki farklı usulle işletilmiştir. Timar gelirleri başta sefer yükümlülüğü olmak üzere kaynağında bırakılmış, mukataa gelirleri ise işletmelerin başındaki emin ve amil denilen görevlilerce tahsil edilip, başkent İstanbul'daki merkez hazineye gönderilmiştir. Çalışmamız Menteşe Sancağı timar rejimi ile ilgili bir çalışma değildir. Çalışma sadece sancaktaki mukataalar ve bunlara ait akçe cinsinden gelirleri içermektedir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Menteşe Sancağı'nın mukataalarını aynı coğrafyadaki Aydın ve Saruhan sancakları ile kıyaslayabilecek verilere sahibiz. Ancak bu kıyaslamayı XVI. yüzyıl için ne yazık ki yapamıyoruz. XVII. ve XVIII. yüzyıllar için Menteşe Sancağı'nın kuzeydeki komşuları olan Aydın ve Saruhan Sancakları kadar çok gelire sahip olmadığını belirtelim. Bunun nedeni hiç kuşkusuz sınırlı sayıda tarımsal üretime izin veren dağlık coğrafyadır. Kuzeydeki Aydın Sancağı ile doğal sınırı oluşturan Büyük Menderes nehrinin güneyinde kalan tarıma elverişli alanlar ile sancağın çeşitli nehir vadileri etrafındaki mümbit araziler dışında tarıma uygun, verimli arazilere rastlanmaz. Yüksek dağlardaki yaylaların çok sulak olması araziye verimli hale getirmekle birlikte engebeli arazi bu verimli alanlarda ancak sınırlı bir şekilde ziraat yapılmasına izin verir. Suyun bol oluşu nedeniyle yoğun emek gerektiren ancak yüksek kazanç sağlayan çeltik üretimi sancakta çok sık görülür. Yine akarsular tarafından şekillendirilen yüksek vadilerin ziraat alanlarını bölmesi nedeniyle Muğla, Milas, Çine, Meğri gibi kazalarda ziraat yapan re'âyânın elinde nadiren işleyebileceği bir çift arazi bulunmaktadır. Bunun yanında bölgedeki büyük tuzlalar çok erken tarihlerden beri işletilmektedir. Osmanlı idaresi de uzun yıllar boyunca bu önemli gelir kaynaklarını işletmeye devam edecektir.

Sancaktaki en önemli ve en büyük mukataa gelirleri tuzlalardan sağlanmaktadır. Meğri, Peçin/Varvil memlehâlarında gerçekleştirilen tuz üretimi sancaktaki en önemli üretimi meydana getirmektedir. Toplamda

27. BOA Cevdet Maliye, 21930, Manisa Şer'iyye Sicili, 167/II, s.21, 22, 23. Burada adı geçen köy ve mukataa isimleri XV. ve XVI. yüzyıllarda da mevcuttardı. Bkz. Zekai Mete, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2004, s. 221-222.

28. Bkz. Bülent Çelik-Tanju Demir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği Aydın Muhassıllığı (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, Aydın 2010.

iki milyon akçeye yaklaşan yıllık gelirleriyle bu mukataalar sancaktaki devlete ait en önemli işletmelerdir. Ancak iki ayrı defterde bu mukataaların gelirlerine ait önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. 1523 yılında Peçin memlehası geliri 1.460.000 akçe olarak gösterilirken, 1530 tarihinde bu memlehası, Peçin kazası Varvil memlehası adıyla ve 533.333 akçelik bir gelire sahip olarak kaydedilmiştir. 1530 yılında Peçin kazasında başka memlehası kaydı görünmemektedir. Burada ya tuzlalarda önemli bir işletme sorunu yaşanmış ya da bazı tuzlalarda üretim sona ermiş ve tuz çıkarılmamaya başlanmış olmalıdır.

Öte yandan sancaktaki büyük konar-göçer aşiretlerin ödeyecekleri çeşitli vergiler de birer mukataa olarak kaydedilmiş durumdadır. Karacakoyunlu, İskender Bey, Güneşbarza, Kürebarza, Horzumbarza, Mazunbarza, Kızılçakeçili, Kayı ve Yahşi Bey gibi sancağın çeşitli bölgelerinde yaşayan büyük Türkmen topluluklarından toplanacak olan vergiler timar rejimi içinde değil, birer mukataa usulüyle işletilmeye çalışılmıştır. Keza sancaktaki iskelelerdeki gümrükler de bu şekilde kayıt altına alınmıştır. XVI. yüzyıl başlarında Menteşe’de gümrük getirisine sahip dört iskele bulunmaktadır. Bunlar Meğri, Balat, Marmaris ve Peçin’deki *Gümrük-i İskele-hâ-i ferde. Der kaza-i Peçin* adıyla kayıtlı iskelelerdir. Meğri ve Balattaki gümrükler dışında Marmaris iskelesine bağlı üç ayrı gümrük-Gökova, Dadya ve Trahiye-sancağın mukataa usulüyle işletilen gümrükleridir. Peçin’de her hangi bir gümrük kaydı bulunmamaktadır.

Bu mukataalar dışında sancaktaki balık üretimi (dalyanlar), çeşitli köylerde yapılan bağcılık ve bahçecilik, oşür, bac, niyabet, şemhane, meyhane ve bugün Muğla’ya özgü bir ağaç olan Günlük ağacı üretimi, mukataa usulüyle işletilen gelir kaynakları olarak göze çarpar.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA. A{DVNS.MHM 51.

BOA Cevdet Maliye, 21930.

Manisa Şer’iyye Sicili, 167/II, s.21, 22, 23.

TS MA.d 2194.

Yayımlanmış Eserler

Çakır, Baki, “Maraş Çeltük Enharı Mukataası: Osmanlı Döneminde Maraşta Çeltik Üretimi”, *I. Kabramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004* içinde, Editör. Said Öztürk, Mahmut Nedim Tepebaşı, Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları 2005, s. 555-558.

Çelik, Bülent-Tanju Demir, *Osmanlı Devleti’nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği Aydın Muhassıllığı (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, Aydın 2010.

Demiryürek, Mehmet, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda *Mukataat-ı Emlâh*”, *T.C. İzmir Demokrasi Üniversitesi Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2* içinde, İzmir 2019, s.195-205.

Ergenç, Özer, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Bellekten*, c. LII, Yıl 1988, s. 501-533.

Emecen, Feridun M., “Çeltik”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, s. 265-266.

Emecen, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Genç, Mehmet, “Mukataa” *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31, Ankara 2020, s.129-132.

Güçer, Lütfi, “XV.- XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XXI, Yıl 1963, s.1-47.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tacüt Tevârih*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, 4 cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

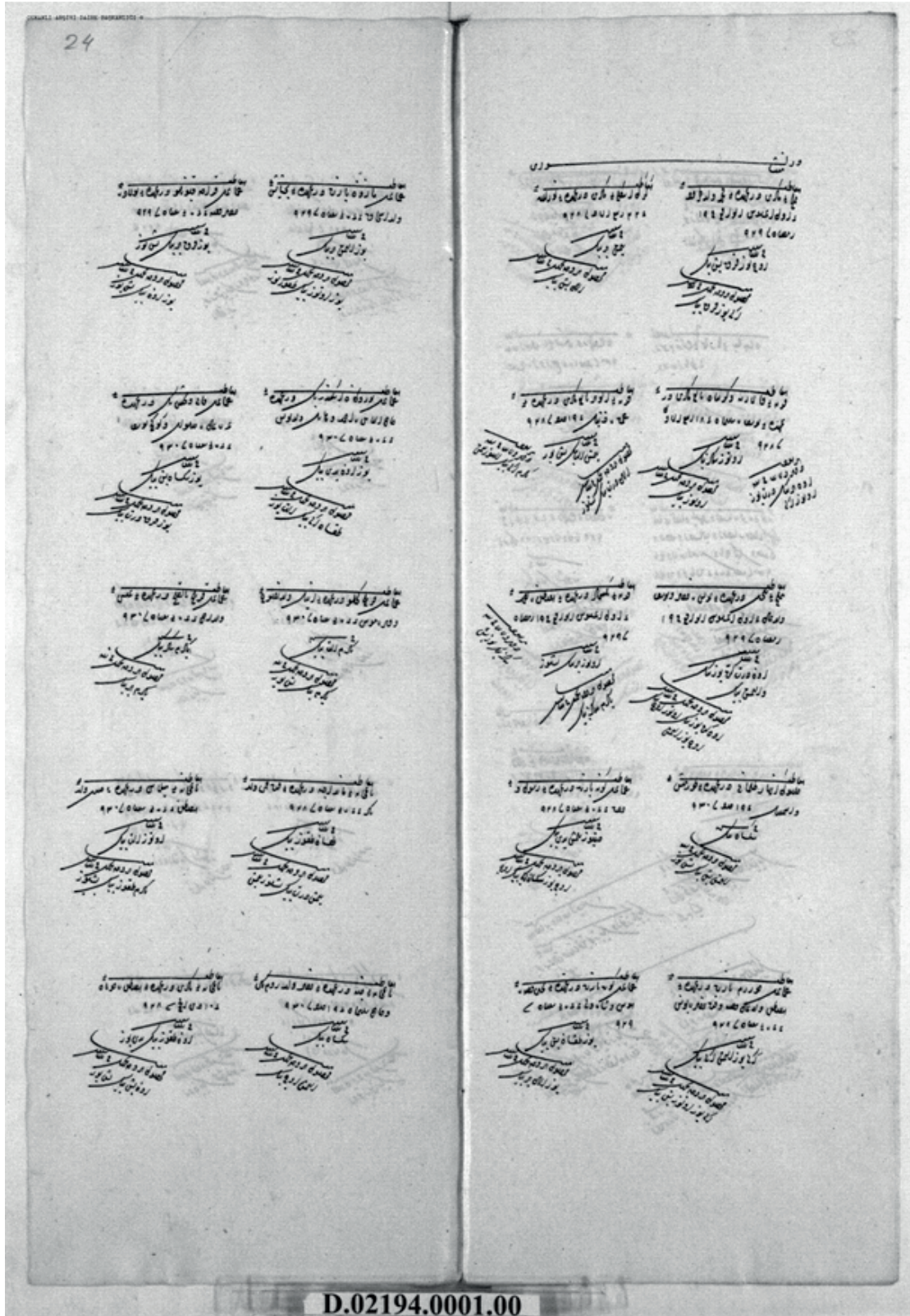
Karaca, Behset, “1522-1532 Menteşe Yörükleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 18, sa. 2, Elazığ 2008, s. 403-441.

Mantran, Robert, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi) - I*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, TTK Yayınları, Ankara 1990.

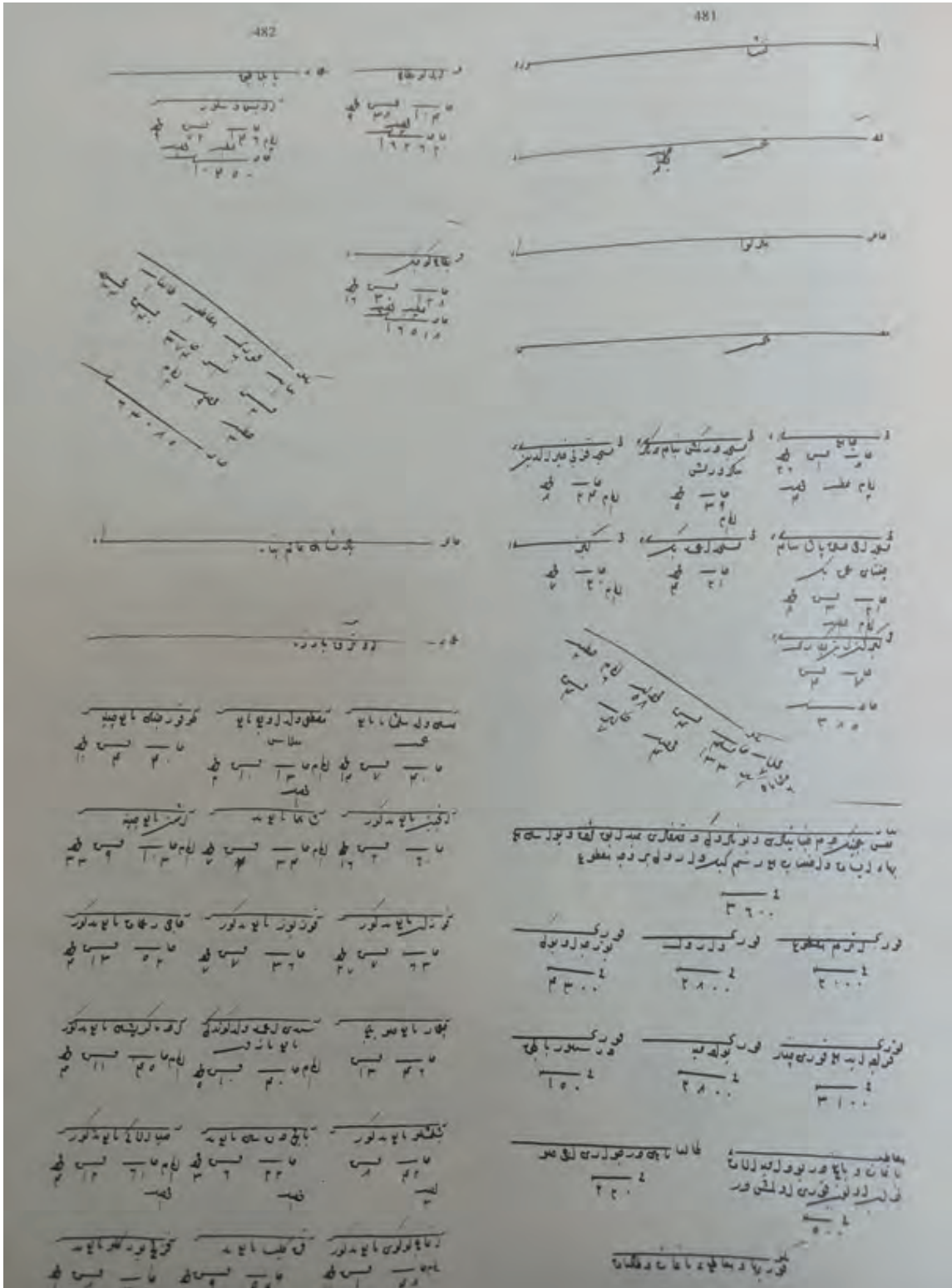
Merçil, Erdoğan, “Menteşe Beyliği”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara 2004, s.152-153.

Mete, Zekai, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2004.

- Sarıkaya, Hamza, T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2014.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı *166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri* (Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye), Ankara 1995.
- Turgut, Vedat, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşe'i ve Menteşeoğulları'nın Vakıflarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, c. XLIX, Yıl 2017, s. 25-55.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği 13-15inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Çev. O.Ş. Gökyay, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1986.
- <http://kastamonuca.blogspot.com/2015/01/kastamonu-agzi-derleme-sozlu-gu-f.html> (Erişim tarihi 07.08.2023 10:26)

Ek 1. TS. MAD. d.2194. Menteşe sancağı ile ilgili kayıtların ilk sayfası.

Ek 2: 166 numaralı Muhasebe Defteri'nin Mentеше sancağına ait kayıtların ilk sayfası.

18. YÜZYILDA MENTEŞE'DE TÜTÜN MUKATAASI

Ayşe Nükhet ADIYEKE

Prof. Dr. (Emekli), Mersin Üniversitesi, Mersin/Türkiye,
nukhetadiyeko@gmail.com, ORCID: 000-0002-6088-7737.

GİRİŞ

Çalışmamızın ana çerçevesini iki kavram oluşturmaktadır: Tütün ve mukataa. Öncelikle mukataa kavramı üzerinde durmak gerekir. Zira mukataa kavramı tütün ile birlikte diğer tüm ürünlerin işletilmesinde ve vergilendirilmesinde kullanılan bir araçtır.

İki taraf arasında sözleşmede kararlaştırılan meblağ (kat' edilen kesilen meblağ-maktu') anlamında kullanılan "mukataa" terimi, Osmanlı maliyesinde 17. yüzyıldan itibaren vergilerin iltizama konu olan vergi birimi anlamında kullanılmıştır. Mali açıdan daha geniş anlamıyla *mukataa*, genel olarak devlete ait bir gelir kaynağı, hazineye gelir sağlayan bir vergi kaynağı veya devletin satın alma hakkı anlamına gelir. Bu içerikle işaret ettiği olgular gümrük, ihtisâb gibi devlete ait vergi gelirleri, devlete ait tuzla, mumhane, başhane gibi işletmeler ile altın ve gümüş madenlerinden satın alma tekeli şeklinde örneklendirilebilir.¹ Ekonominin tüm bileşenlerindeki üretim ve ticaretten elde edilen gelir ile alınan her türlü vergileri kapsayan unsurlar, mukataa birimlerini oluşturmaktadır. İltizama konu olan mukataa, hazinece yıllık nakdi bir gelir yekûnu olarak kıymetlendirilen ve içerik ve mekan itibarıyla birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleşimini temsil ve ifade eden mali birimler olarak kavramsallaştırılmıştır.² Devlete ait vergi ve işletme gelirleri kimi zaman tek tek kimi zaman da birleştirilerek bir paket/demet halinde mukataa birimi haline getirilmiş ve işletilmiştir.

Mukataa birimlerinin içeriğini oluşturan gelir kalemlerinin çeşitliliği ile kapsadığı mekanın genişliği arasında genellikle ters orantı vardır.³ Yani mukataa paketinin içerdiği vergi ve resimlerin çeşidi arttıkça, kapsadığı coğrafyanın sınırları daralmakta; buna karşılık tütün rüsumu, miri kahve rüsumu gibi tek bir vergi unsuru içeren mukataa biriminin sınırı da o ölçüde genişlemekte, örneğin tüm Akdeniz Limalarını içine alabilecek kadar genişlikte bir coğrafyaya ulaşabilmektedir.

Mukataa birimlerinin oluşturulmasında gözetilen etkenlerden biri de vergilendirme masraflarının en aza indirilmesidir. Örneğin küçük bir coğrafi alanda birçok vergi kaleminin toplanmasında çok sayıda görevli ayrı ayrı işlem yapmak yerine bunlar bir demet haline getirilmiş ve hepsi tek bir görevlinin ya da mültezimin sorumluluğuna verilmiştir.

Merhum Mehmet Genç hazineye sağladığı yıllık gelir hacmi itibarıyla birkaç yüz akçeden 10-20 milyon akçeye kadar değişen büyüklükte mukataalar olduğu gibi, mekan boyutu olarak bir köy veya mezra

1. Deniz Karaman, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler", *Bilig*, Bahar / 2004, sayı 29, s.140.

2. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul: 2000, s.101.

3. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı" *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler1*, (ed.) M. Genç, E. Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul: 2006, s.58.

sınırları içinde kalan mukataalar yanında bir kaza ya da sancağı kapsayan hatta birkaç eyaleti içine alanları da olduğunu ifade etmektedir.⁴

Mukataa haline getirilen gelir kaynağına ait hasılatın kim tarafından toplanacağı konusu aynı zamanda mukataanın nasıl yönetileceği veya hangi yöntemle işletileceği sorununu da beraberinde getirmektedir. Klasik dönemde hem aynı verginin merkeze ulaşmasındaki zorluk, hem de asker ihtiyacının yerinde karşılanması amacıyla hizmet eden tımar sistemi görevlilerin vergi kaynağı halkı korumasını sağlıyor ve güvenlik ihtiyacını karşılıyordu. Ancak 17. yüzyılın sonunda Osmanlı hazinesi, karşı karşıya kaldığı mali krize çözüm getirmek ve artan nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla hazineye ait vergi gelirlerinin satışında yeni bir yöntem geliştirdi. İltizam verginin hazineye nakit olarak ulaşmasını sağlıyordu.⁵ Mukataanın işletilmesinde bu noktadan itibaren giderek yaygınlaşan yöntem de emanet⁶ veya iltizam oldu.

Sermaye sahibi bireylerin, devlete yaptıkları peşin/nakdi ödemeler karşılığında belirli bir coğrafyanın ya da vergi kaynağının oluşturduğu mukataa birimindeki vergileri toplama imtiyazı elde ettiği sistem, iltizam sistemidir. Devlet, artan masraflarını karşılamak amacıyla mevcut vergi haklarını süratle nakdi mekanizmanın içine sokma ihtiyacı duymuş, böylece 16. yüzyılın ortalarından itibaren vergi gelirlerinin tahsisinde tımar ile iltizam eşit oranlarda uygulanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren iltizam tımar sistemi aleyhine genişlemiş; tımarı oluşturan dirlikler mukataaya dönüştürülerek iltizam yöntemi içine alınmıştır. Diğer yandan ...*devletin 18. yüzyıl başlarından itibaren genişlettiği iktisadi faaliyet ve yatırımları da yeni mukataaların oluşmasına katkıda bulunmuştur.*⁷

İşte bu iktisadi faaliyetlerin başında tütün ve kahve üretimi ile ticareti gelmektedir. Tütün, kahve ile birlikte 18. yüzyılda Osmanlı hazinesinin en önemli nakit kaynaklarından. 17. yüzyıl boyunca devam eden savaşlar, Avrupa seferleri ve bozgunlar hazinenin nakit stokunu tüketmişti. Yanı sıra sarayın genel harcamaları israf da bu yükü arttırdı.

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi hazinenin artan nakit ihtiyacının karşılanması amacıyla dönük olarak ekonomik bazı reform uygulamalarına sahne olmuştur. Talep gören ihraç ürünlerinden gümrük vergisinin yanı sıra miri rüsum alınması uygulaması da bunlardan birisidir. 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bazı malların ihracatında patlama yaşanmıştır. Bunlar zeytinyağı, sabun, pamuk, ipek, yün, tütün ve balmumdur. Merhum Mehmet Genç'in ifade ettiği şekliyle *bu mallarda tarifedeki normal gümrük vergisinden ayrı olarak resm-i miri adı ile başlangıçta sadece ihracattan alınmak üzere vaz edilen ek vergi*⁸ 1760'dan itibaren iç ticarete de uygulanmaya başlamış ve sadece gayri Müslim tüccardan değil Müslüman tüccardan da alınmıştır. Özellikle kahve ve tütünün iç ticaretinde uygulanan bu vergiler günümüzün özel tüketim vergisi ile benzetilebilir.

Fehmi Yılmaz, Osmanlı'da tütün üretimi konulu doktora tezinde ...*Osmanlı coğrafyasında tütün tarımına ilk defa 1583 yılında Anadolu'nun Ege kıyısındaki Milas kazasında başlanmış olmalıdır. Bu varsayım başka verilerle kanıtlanırsa, Amerika kıtasından sonra tütünün ticarî amaçla ekildiği ilk yerin Osmanlı toprakları olduğu ihtimali kuvvetlenir*⁹ diyor. Yılmaz, bu tezini 1583 tarihli Muğla tahrir defterinde geçen Milas adlı ürüne dayandırmaktadır.¹⁰ Zira aşağıda da ayrıntılı olarak görüleceği gibi Milas, Anadolu'da üretilen kaliteli bir tütün cinsidir. Ancak Milas adlı bu ürün, Zekai Mete *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi*¹¹ adlı doktora tezinde 1517 tarihli Beçin tahrir defterinde de görülmektedir. Eğer Yılmaz'ın ileri sürdüğü üzere tahrir defterlerinde

4. Genç, *agm*, s.58.

5. Genç, *age*, s.103-105.

6. Emânet yönteminde hazîne tarafından görevlendirilen ve emin denilen kişi ve ona tabi belli bir memur kadrosu ile işletme söz konusudur. Emin devletten maaş alır ve zarar durumunda sorumluluk üstlenmezdi. Karaman, *agm*, s.140.

7. Genç, *agm*, s.62.

8. Genç, *age*, s.199.

9. Daha ayrıntılı olarak söylemek gerekirse Zekai Mete'nin Muğla Tarihine ilişkin çalışmasında geçen Milas adlı ürün diye bahsedilen olgunun tütün olması ihtimaline dayanarak bu sonuca ulaşıyor. Fehmi Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlili (1600-1883), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tez), İstanbul 2005.

10. Yılmaz, *agt*, s.15.

11. Zekai Mete, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tez), İstanbul 2004, s.255.

geçen Milas adlı bu ürün tütünse, o zaman tütünün Osmanlı topraklarına girişi 1500'lü yılların başlarına kadar geriye götürmek gerekir.

Kesin olan şudur ki tütün 16. yüzyılda dünyaya yayılarak Akdeniz üzerinden Osmanlı topraklarına girmiştir. 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Aydın, Saruhan, Biga, Bursa, Edirne, Filibe, Sofya, Belgrad, Halep ve Şam bölgelerinde tütün üretiliyordu. İlk ticarî amaçlı tütün tarımı da Menteşe sancağı sınırları içinde Beçin nam-ı diğer Milas kazasında başladı.

17. yüzyılda 1609-1649 yılları arasında kırk yıl boyunca tütün gerek tarımında gerekse tüketiminde çeşitli sınırlamalara ve hatta yasaklara konu oldu. Bunun temel nedeni halkın müptela olması ve kahvehanelerde tütün ve kahve içmek için bir araya gelmeleriydi. Ayrıca tütün içmeden kaynaklı olduğu düşünülen büyük yangınlar da bu yasaklamalarda gerekçe oluşturdu. Diğer yandan ...*Temmuz 1631'de imparatorluğun çok geniş bir alanını kapsayan Rumeli'nin sağ, sol ve orta kolundaki, Köstendil sancağındaki, Boğdan sınırına kadar olan güzergahtaki kazalar ile aynı şekilde Anadolu'da Ankara, Karahisar-ı Sahib, Aydın, Saruhan, Sığla, Menteşe sancaklarındaki kazaların tamamına gönderilen diğer bir hükümde buralarda tütün ekilmesine kesinlikle izin verilmemesinin bildirilmesi, ekenlerin ve müsamaha gösteren devlet görevlilerinin sert bir şekilde cezalandırılacağı belirtilmesi*¹² yasaklamının sadece tüketimi değil üretimi de kapsadığına somut bir örnek oluşturmaktadır.

Kırk yıl süren yasaklamalara karşın sağladığı yüksek gelir ve hazineye verdiği katkı nedeniyle 17. yüzyılın ortalarında yeni düzenlemelerle tütünün gerek üretiminden gerekse ticaretinden önemli ölçüde kazanç sağlandı.

Tütün Tarımı Vergilendirilmesi ve Mukataası

18. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlı coğrafyasında Balkanlardan Ortadoğu'ya, Ege'den Karadeniz'e çok geniş bir coğrafyada tütün ziraatı yapılmaktaydı. Üretilen tütünün vergilendirilmesinde belirleyici olan kalitesidir. Buna göre Osmanlı coğrafyasında Rumeli ve Anadolu topraklarında üretilen tütünler ayrı ayrı kendi içlerinde sınıflanmışlardır. Rumeli tütünleri Yenice, Vardar Yenicesi ve Kırcaali olmak üzere üç sınıftır. Anadolu tütünleri ise Ortadoğu kökenli imdadiye ve cebeliye ile Ege bölgesi kökenli Milas tütünüdür. Menteşe sancağı sınırları içinde de tütün üretiminin yoğun olarak Beçin-Milas hattında yapıldığı ve oldukça kaliteli olarak tanımlanan Milas tabir olunur tütün üretildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütünün tarım ve ticaretinden olmak üzere iki temel vergi alınır. Tarımından alınanların ilki % 10 oranında aynî veya nakdî şekilde tumar sahibine ödenen öşür vergisiydi. Öşrün yanı sıra 1691 yılında nisf vergi uygulaması başlatıldı. Ürettiği tütünün yarısını ayni veya çoğunlukla değeri üzerinden nakdî olarak devlete vergi olarak verme yükümlülüğü ile karşı karşıya kalan çiftçi, bir süre tütün üretimini durdurarak tepkisini gösterdi. Vergilendirmenin ağır olması tütün kaçakçılığının başlamasına sebep olmuştu. Bu durumda devlet 1697 yılında nisf vergi uygulamasından vazgeçti. Fehmi Yılmaz'ın belirttiğine göre bunun yerine 1697'den Tanzimat'ın ilanına kadar 143 yıl devam edecek olan dönüm duhan resmi getirildi.¹³

Ancak Menteşe Sancağı tütün mukataaları üzerine yaptığımız bu çalışmada ortaya çıkan belgeler duhan resminin 1697'den çok önce 1670'lerden itibaren alındığını göstermektedir. 1083 (1672/3) tarihli *mukataa-yı tahmis-i kahve ve resm-i duhan ve damga-yı bogasi-yi elvan ve beyaz ve tevabiha der liva-yı Aydın ve Saruhan ve Menteşe* adını taşıyan mukataa Ali Ağa adlı bir tarafından işletilmektedir.¹⁴ Buradaki resm-i duhan, nisf-i duhan rüsumundan farklı olmalıdır. Zira belgelerde nisf-i duhan rüsumu hep bu adla açık açık yazılmaktadır. Yine 1690'ların başında bu mukataanın İstanköy muhafızı Hasan Paşa'ya hass olarak verildiği anlaşılmaktadır. Hasan Paşa merkeze yazdığı arzında kendisine hass olarak verilmiş olan Aydın ve Saruhan ve Sığla ve Menteşe sancaklarında vaki tahmis-i kahve ve resm-i duhan mukataası gelirlerini talep ettiğinde bu sancakların ahalisinin kendisine karşı çıktığını belirtmiştir. Tütün üreten ...*resm-i duhan için hass-ı mezbure reayası biz nisf*

12. Yılmaz, *agt*, s.26.

13. Yılmaz, *agt*, s.129.

14. BOA. AE.SMMD.IV 48-5552

rüsüm-u duhan veririz deyü taallül etmeleriyle...¹⁵ 1103 (1692) yılına ait duhan resmi toplanamamıştır. Yine aynı belgede defterhane-yi amirede mukataanın derkenarında bunların ayrı ayrı mukataalar olduğu ...*resm-i duhan başka ve nısf-ı rüsüm-u duhan başka mukataa olub birbirlerini münafi ve rafi’ olmadığından*...¹⁶ sözleriyle de açıkça ifade edilmiştir. Buradan yola çıkarak tütünde çifte vergilendirme ve bunun yarattığı sıkıntılar her zaman söz konusu olmuştur. İstanköy Muhafızı Hasan Paşa’nın hassı olan tütün resmi toplanamamıştır. Devlet halkın bu yakınmasını haklı görerek Hasan Paşa’nın zararının nakdi olarak hazineden karşılanmasını sağlamıştır. Bu durum belgede şu cümlelerle ifade edilmektedir:

...*Vezir-i müşarünileyhin arzıhali mucibince emr-i şerif verilmek ahali-yi vilayete taaddiyi münettec olduğundan gayrı nısf rüsüm-u duhan tahsiline kesri zahir ve nısf rüsüm-u duhan Aydın Muhassılı Esseyid Ahmed Paşa’nın uhdesinde olmağla mahsulat-ı sairesi ile maan yedd-i vahidden tahsil olunmak için hass-ı mezbur Paşa-yı mümaileyh tarafından zabt olunmak üzere deruhde olunub Vezir-i müşarünileyh hazretleri tarafından hass-ı mezkurun yazusu olan sekiz yüz seksen sekiz bin yüz kırk bir akçeyi Paşa-yı mümaileyhe bervech-i nakd vermek üzere emr-i şerif verilmek babında emr ü ferman devletlü sultanım hazretlerindir.*¹⁷

1697 yılında nısf-ı rüsüm-u duhan kaldırılmış ve resm-i dönüm-ü duhan yeniden düzenlenmiştir. Bununla birlikte resm-i duhan, kahve tahmisi, bogası damgası ile birlikte ayrı bir mukataa birimi oluşturmuş olan ve Aydın Saruhan Mentese sancaklarını kapsayan mukataa da işletilmeye devam etmiştir. Kısacası 18. yüzyılda da çifte vergilendirme ve tütün üretiminden hazineye sağlanan iki adet vergi kalemi söz konusudur.

1-Mukataa-yı tahmis-i kahve ve rüsüm-u duhan ve damga-yı boğası elvan

Aydın ve Saruhan ve Mentese ve Sığla sancaklarında vâki’ olan tahmîs-i kahve ve resm-i duhân ve damga-yı bogası-i elvân ve tevâbi’i mukataası 1684 yılında sekiz yüz bin akçe yıllık mal ile 154 nolu Manisa Sicil defterinde kayıtlıdır.¹⁸ Bu mukataa içinde duhan rüsümü ayrı olarak H.1108 (1697) yılında emaneten Aydın Muhassılı İsmail Paşa’nın uhdesine verilmiştir. Ancak aynı yıl İsmail Paşa vefat etmesiyle ...*Mümaileyh feot olup muhassıllık Seyyid Ahmed Paşa’ya tevcih olunmağla müteveffa-yı mümaileyhin reaya zimmetinde kalan bekayası Seyyid Ahmed Paşa mübaşeretiyile tahsili ferman olunmağın*... üzerine irad kayd olunmuştur.¹⁹ Adı geçen mukataanın yıllık geliri elli bir bin akçedir. Bunun otuz bin akçesi ölmeden İsmail Paşa zamanında tahsil edilmiş ve reaya zimmetinde kalan yirmi bir bin akçesi de Seyyid Ahmed Paşa tarafından tahsil olunması emredilmiştir.

Mukataa 1702 yılında Tevkii Abdullah Paşa’nın hassı iken ref’ olunarak El-hac Abdullah Ağa’ya malikane olarak satılmıştır.²⁰ 1706 yılında bu malikane sahibi El-hac Abdullah Ağa’nın kendi rızasıyla altı ayrı mukataaya bölünmüş ve taliplerine satılmıştır. Bunlar:

1. Mukataa-yı Damga-yı bogası ve tahmis-i kahve ve rüsüm-u duhan der kaza-yı Yenişehir der liva-yı Aydın
2. Mukataa-yı Damga-yı bogası ve tahmis-i kahve ve rüsüm-u duhan der kaza-yı Mandalyat ve tevabiha der liva-yı Mentese
3. Mukataa-yı Damga-yı bogası ve tahmis-i kahve ve rüsüm-u duhan der kaza-yı Güzelhisar ve tevabiha der liva-yı Aydın
4. Mukataa-yı Damga-yı bogası ve tahmis-i kahve ve rüsüm-u duhan der kaza-yı Tire ve tevabiha
5. Mukataa-yı Damga-yı bogası ve tahmis-i kahve ve rüsüm-u duhan der kaza-yı Nazilli ve Sandra der liva-yı Aydın
6. Mukataa-yı Damga-yı bogası ve tahmis-i kahve ve rüsüm-u duhan der liva-yı Sığla

15. BOA. AE.SMST.II 125-13779

16. BOA. AE.SMST.II 125-13779

17. Aynı belge.

18. Hediye Önderođlu, *154 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1095 -1096/1684 -1685)*, Celal Bayar Üniversitesi (Yayınlanmamış YL Tezi), Manisa 2015, s.205-206.

19. BOA. D.MMK.d 22714-00005

20. BOA. C.ML. 209-8636

Şeklinde listelenmiştir. Bu mukataaların yıllık toplam malı yedi yüz yirmi bin akçe olarak hesaplanmıştır. Bunlardan Mentese livasında olan Mandalyat ve tevabii mukataası 1117 Martı (Mart 1706) başından itibaren yıllık 151000 akçe mal ile Aydın Muhassılı tarafından deruhde edilmiştir.²¹ Bu tarihten itibaren adı geçen bu mukataaya ait başkaca bir kayda rastlanmamıştır.

2-Mukataa-yı resm-i dönüm-ü duhan kaza-yı Beçin (Milas) der liva-yı Mentese

Resm-i dönüm-ü duhan Osmanlı coğrafyasında belli mukataalara bölünmüş ve iltizama verilmiştir. Bu vergi aynı zamanda hazine için önemli nakit akışı sağlayan bir gelir kaynağıdır. Mukataa haline getirilen gelir kaynağına ait hasılatın kim tarafından toplanacağı konusu aynı zamanda mukataanın nasıl yönetileceği veya hangi yöntemle işletileceği sorununu da beraberinde getirmektedir. Bu düzenleme ile birlikte Osmanlı genelinde yirmi bir adet resm-i dönüm-ü duhan mukataaları oluşturulmuştur.²² Fehmi Yılmaz bu mukataalardan birinin de, mukataa-i resm-i dönüm-i duhan-ı Aydın, Saruhan, Mentese, Sığla, Alaiye, Teke, Hamidili livaları adıyla Mentese Sancağı’nın da içinde yer aldığı vergi birimi olduğunu ifade etmektedir. Bu mukataa biriminden Mentese Sancağı resm-i dönüm-ü duhan mukataası Aydın Muhassıllığı malına verilmiştir.²³ Bu mukataa birimi içinden de anlaşıldığı kadarıyla Beçin (Milas) ve Mandalyat ve tabi kazaların duhan dönüm rüsumu ayrı bir mukataa haline getirilmiştir.²⁴

Mukataa-i resm-i dönüm-i duhan-ı der liva-yı Aydın, Saruhan, Mentese, Sığla, Alaiye, Teke, Hamidili => Mukataa-yı resm-i dönüm-ü duhan liva-yı Mentese
=> Mukataa-yı resm-i dönüm-ü duhan kaza-yı Beçin nam-ı diğer Milas

1115 (1704) yılında Mehmed Efendi merkeze yazdığı arzuhâlinde Mentese sancağına bağlı Beçin duhan rüsumunun birkaç yıldan beri sahipsiz kaldığını ve yıllık 1500 kuruş mal ve 500 kuruş muaccele ile kendisine malikane olarak satılmasını uygun görülürse geriye dönük olarak berat verilmesini rica eder.²⁵ Mehmed Efendi’nin bu isteği üzerine bu birim malikane olarak kaydedilmiştir.²⁶ 1158 (1746) yılına gelindiğinde bu malikanenin Abdülaziz Ağa oğlu Mehmed Ağa ile birlikte iki ortağı daha vardır. Bunlar Sermehteran Elhac Veli Ağa ve Ali Paşa’dır. ²⁷ Ayrıca bu tarihte malikanenin yıllık malı 1500 kuruştan 1700 kuruşa yükselmiştir.

1179 (1766) yılına kadar yıllık malı değişmemekle birlikte malikane ortakları arttıkça sonradan dahil olan bu ortakların katılım payı olan muaccelelerinin de arttığı anlaşılmaktadır. Örneğin Sultan Mustafa’nın tahta çıkışı nedeniyle beratların yenilenmesi sırasında malikane hissedarı Sermehteran Veli Ağa’nın muacceleleri 1900 kuruş ve Mehmed Ağa’nın muacceleleri de 1125 kuruş olarak kaydedilmiştir.²⁸ 1165 (1752) yılında en büyük hissedarı Veli Ağa olmak üzere malikanenin beş hissedarı bulunmaktadır. 1166 (1753) yılında hissedar sayısı dörde düşmüştür. Bu tarihlerde malikanenin yıllık malı da 1700 kuruş olarak görünmektedir.²⁹

1181 (1768) yılında Milas tütün mukataası hissedarları arasında yine bir el değiştirme yaşanmıştır. Bu el değiştirme sırasında Milas’ta tütün üretimi yapılan arazi hakkında tahrir çalışması yapılmıştır. Kadı ve kaza ahalisinin birlikte yaptığı bu sayım sonucunda toplam 1400 dönümde üretim yapıldığı tespit edilmiştir. Tahrirde ayrıntılı bir şekilde köy köy ve dönüm dönüm üretim yapanların isimleri ve dönüm miktarları kaydedilmiştir.³⁰

21. BOA. D.KFM_d 26386, s.2.

22. Yılmaz, *agt*, s.160.

23. BOA. MAD.d 03393-00022, s.25B.

24. “Mentese sancağında vaki Beçin duhan dönümü rüsumu Aydın ve tevabii sancaklarının duhan dönümü iltizamı dahilinden olub...” BOA. IE. DH. 16-01462

25. BOA. IE. DH. 16-01462

26. BOA. C. ML. 438-17683

27. BOA. MAD. d 03393-00023, s.26B.

28. BOA. D.BŞM.MLK. d 14129-00047

29. BOA. D.MMK.DHN. d 23266-00002, s.3.

30. BOA. D.BŞM.d 03897

Tütün Ticareti Vergilendirilmesi ve Mukataası

Tütün Osmanlı coğrafyasında yaygın olarak üretildiği 17. yüzyıl ortalarında 18. yüzyıl ortalarına gelinceye dek bir asırlık süre içinde Avrupa'ya ihraç edilen en önemli ticaret ürünlerinden biri haline geldi. Tütün ticaretinin imparatorluk sınırları içinde ve dışarıya satışta gümrük vergisine tabi tutulması ise 1600'lü yılların sonuna denk gelmektedir. Bu dönemde merkezi idare bu kârlı ticaretin nimetlerinden yararlanmak için sık sık tarife değişikliği yapmıştır. Fehmi Yılmaz'ın aktardığına göre ...9 Ağustos 1688'de tütünden ilk defa vergi alınmasına karar verildi. Alınan bu karara göre, Rumeli ve Anadolu taraflarından İstanbul'a gelen İsakçı ve Boğazhisarlarına varıncaya kadar tütün ticareti yapanlardan yenice cins tütünün okkasından 10 akçe, Kırcaali cins tütünün okkasından da 4 akçe vergi alınacaktı. Kayıtları Maden Kaleminde tutulacak, İstanbul Gümrük Emni Ali Ağa bir yıl emanetle idare edecekti.³¹ Belirlenen oranlar tütünün kalitesine tam olarak karşılık gelmiyor ve özellikle düşük kaliteli tütün ticareti yapan tüccarın zarara uğramasına yol açıyordu. Bu nedenle tüccar ürünün okkası üzerinden değil cinsine göre belirlenen satış bedelinin yüzdesi üzerinden vergilendirme talebinde bulundu. Böylece Kasım 1688'de satış bedelinin %12.5 oranında gümrük ödenmesi kabul edildi.³² Osmanlı gümrüklerinde tarife genellikle %3-5 civarındadır. Ancak 1688 yılında ilan edilen kararla tütünden gümrük vergisi %12,5 olarak belirlenmesi bu ürünün ticaretinin ne kadar karlı olduğunun da açık ve net göstergesidir. Ayrıca bu vergi sadece imparatorluk içinde üretilip ticareti yapılanlar için değil, aynı zamanda Akdeniz, Karadeniz ve Tuna iskelelerine, başka bölgelerden getirilen tütünlerden de alınacaktı.³³

1696 yılında bu tarife yeniden düzenlenerek ticareti yapılan tütünler ala ve evsat ve edna olarak üç guruba ayrıldı. Bu üç guruba göre tütünlerin kıyyesi yeniden değerlendirilerek gümrük vergisinin bu yeni değerlendirme üzerinden oranlanması kararlaştırıldı. Bu yeni değerlendirme, tütün üzerinden alınan gümrük vergisini satış bedelinin %25-33 oranına kadar yükseltmişti.³⁴ Düzenleme içine Milas tabir olunur Ege tütünü bir yıl sonra dahil edildi. Buna göre ...Milas tabir olunur duhanın alasının vukiyyesinden yarımşar guruş ve evsatının vukiyyesinden kırkar ve ednasının vukiyyesinden yirmişer akçe olmak üzere gümrük tayin... olundu.³⁵ Bu karlı vergilendirme sonucu kısa sürede Tuna sahillerinden Ege kıyılarına kadar tütün ticareti yapılan merkezler, bağımsız mukataa birimleri haline getirildi ve taliplerine malikane olarak satıldı. Bu merkezler sadece kıyı şeridindeki iskeleler değil aynı zamanda Marmara İç Ege ve Karadeniz'deki önemli ticaret kavşak noktalarını da içine alıyordu. Anadolu'da gümrük oluşturulan merkezler, Hüdavendigâr, Saruhan, Menteşe, Aydın, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Çankırı, Ankara, Kayseri, Maraş, Adana livaları ile Sivas eyaleti ve Diyarbakır idi.³⁶ Bu mukataaların tümü İstanbul Gümrük Eminliği'ne bağlı olarak işletiliyordu. Ancak 17. yüzyılın sonunda gümrükler İstanbul gümrüğünden ayrılarak her biri maden kaleminden idare edilmek üzere bağımsız mukataa birimleri haline geldiler.³⁷

Menteşe duhan gümrüğü, Aydın Saruhan ve Sığla livaları ile birlikte bir mukataa birimi haline getirildi ve emaneten idare edilmek üzere Serbevvabin Kenan Ağa'ya bırakıldı. Mukataanın öngörülen yıllık geliri 147.386 akçe idi.³⁸ Bu mukataanın 18. yüzyıl başlarında malikane olarak satılmış olduğu anlaşılmaktadır. 1151 (1739) tarihli bir kayıt mukataanın malikanecilerinden birinin vefat ettiğini ve boş kalan hisselerin Aziz Ağazade Mehmed tarafından satın alındığını ortaya koymaktadır. Buna göre yıllık 200 kuruş malı olan birim yerinde açık arttırmaya çıkarılmış ve Mehmed 2300 kuruş muaccele ile malikaneyi satın almıştır. Kendisine verilen malikane beratında askeri ve idari hiç kimsenin kendisine muhalefet ve müdahale etmemesi gerektiği de vurgulanmıştır. Yine bu kayıta ...Yenicevardar bikçesi tabir olunur duhanın vukiyyesinden yarımşar guruş ve Karaca alinin vukiyyesinden kırkar ve kaba duhanın vukiyyesinden yirmişer sağ akçe ... ve kezalik celile ve amadiye ve Milas tabir olunur duhanın alasının vukiyyesinden yarımşar guruş ve evsatının vukiyyesinden kırkar ve ednasının

31. Yılmaz, *agt*, s.176

32. Yılmaz, *agt*, s.177.

33. Aynı yer

34. Yılmaz, *agt*, s.179.

35. BOA. C.ML. 00055-02551

36. Yılmaz, *agt*, s.153.

37. Yılmaz, *agt*, s.155.

38. BOA. D.MMK.d 22714-00006, s.12.

vukiyyesinden yirmişer sağ akçe... gümrük rüsumu alınacağı teyit edilmiştir.³⁹ Mentese duhan gümrüğünün de dahil olduğu bu mukataa birimine ait son malikane kaydı 1165-1167 (1752-1754) yılları arasına tarihlenen muhasebe kayıdır. Buna göre malikanenin yıllık maktu geliri 200 kuruş olarak sabit kalmıştır. Ancak hissedarların sayısı ikiden sekize yükselmiştir. Bu hissedarların birbirlerinden farklı miktarda hisseleri olduğundan muacceleleri de farklılık göstermektedir. Yine duhan rüsumu mukataasında olduğu gibi bu malikanede de hissedar sayısı 1165’de (1752) sekiz kişi iken 1166’da (1753) yediye düşmüştür.⁴⁰ 1168 (1755)’den itibaren Mentese’nin de dahil olduğu bu mukataanın malikane kaydına ait başka belgeye rastlanmamıştır. Bunun nedeni muhtemelen merkezi yönetimin gündeme aldığı yeni bir gümrük tarifesi ve duhan gümrüklerini idare şeklinde uygulamaya başladığı yeni sistemdir. Fehmi Yılmaz’ın verdiği bilgiye göre 1759 yılında malikane sahiplerinin büyük bir kısmına muacceleleri ödenerek, mukataalar, devlete döndürüldü ve idaresi Darphane-i Amire’ye verildi. Bundan sonra Mukataa-i Gümrük-i Duhan-ı İstanbul ve Tevabi adı altında Darphane tarafından emanetle idare edilecekti.⁴¹ Kısacası duhan gümrükleri bu tarihte yeniden merkezileşti ve merkezi yönetimin kontrolüne ve idaresine alındı. 1776’da bu sisteme duhan dönüm rüsumu mukataaları da dahil edilerek tütün üretiminde ve ticaretinde tüm imparatorluk genelinde tek el kurulmuş oldu.⁴²

Gerek merkezi yönetimin gerekse mukataayı yöneten malikanecilerin tütün gümrüğü gelirleri açısından karşı karşıya kaldıkları en önemli sorun tütün kaçakçılığıdır. Kimi zaman üreticiler ve tüccar kimi zaman da askeri ve idari yetkililer gümrük ödememek için kaçak yollara başvurmaya, tütünleri gümrük merkezi olmayan noktalara götürerek alışverişleri burada gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Buna dair en ilginç örnek 1699 yılına ait 1 nolu Kütahya Şer’iye sicili kayıtları arasında yer almaktadır. Kütahya kadısına yazılan bir emirde ...*Milâsda hâsıl olan duhâmı ba’zı tüccâr tâifesi alub karîb olan iskelelerde ve ol havâîlerde vâki’ kasabât ve kurâyâ kaçırub bir vechle gümrüğü tahsîl mümkün olmamağla*” yetki alanlarında buna izin verilmemesi konusunda gerekli uyarılar yapılmıştır.⁴³ Yine Milas’tan kaçak yollarla Kütahya ve Karahisar-ı sahip sancaklarına getirilen tütün üzerinden alışveriş yapanların kadı marifetiyle yakalanarak gerekli cezalara çarptırılması konusunda, adı geçen merkezlere tekrar tekrar uyarılar gönderilmiştir.⁴⁴

Bir başka sorun da tüccarın satın aldığı merkezin bağlı olduğu gümrük noktasında tütün gümrüğünü ödediği halde yolculuğu sırasında başka noktalarda da yeniden vergi talebiyle taciz edilmesidir. Bu konuda tüccarın merkeze ilettiği şikayetlerine cevap olarak, ellerinde eda tezkeresi olanlardan bir daha vergi talep olunmaması konusunda uyarılar yazılmıştır. Bu eda tezkerelerine bir örnek de yine 1 nolu Kütahya Şer’iye sicilinde bu uyarının altında yer bulmuştur. Tütün ticaretinin tarafları arasında önemli bir belge niteliği taşıyan bu kayıt şu bilgilere yer vermektedir:

Mah-ı Cemaziyelevvel yevm 5 eda-yi Molla Hasan

Ba’is-i tahrîri huruf oldur ki bin yüz on bir senesine mahsub olmak üzere Aydın ve Saruhan ve ve Mentese sancaklarının duhan gümrüğü berat-ı ‘alişân ile uhdemizde olub iş bu darende-i temessük Şaban Ağa’nın yedinde olan bin yediyüz atmış vukiyye mikyas duhânının resm-i gümrüğü alınıb yedine iş bu memhur temessük verilmişdir tarafımızdan ve taraf-ı aherden kimesne mani’ olmaya.

Tahrîren fi şehri-i Cemaziyelevvel sene 111245

Sonuç olarak 18. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında, tımarların mukataalaşması ve bazı mukataaların merkezleşmesi açısından toprak rejiminin ve hazineye nakit akışını arttırmak amacıyla bazı malların ihracatından gümrük vergisi dışında mîrî rûsûm (bid’at) alınması açısından mali rejimin ciddi değişikliklere

39. BOA. C.ML 306-12499

40. BOA. D.MMK.DHN.d 23266-00002, s. 2.

41. Yılmaz, *agt*, s.156.

42. *Aynı yer.*

43. Leyla Sarıavcı, *1 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili (III. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği*, Dumlupınar Üniversitesi, Yayınlanmamış YL Tezi, Kütahya, 2007, s.63.

44. *Aynı tez*, s.220-221.

45. *Aynı tez*, s.171 (Bazı okuma hataları tarafımızdan düzeltilmiştir.)

uğradığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılda üretimi ve ticareti patlama yapan iki ürün kahve ve tütün başlangıçta merkezi yönetimin tepkisine ve kısıtlama/yasaklama girişimlerine maruz kalmışsa da sonrasında gerek üretimde gerekse ticaretinde yıldızı paralayan iki ürün haline gelmiştir. Kahvenin ve tütünün üretimindeki ve ticaretindeki kar oranlarının 17. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl ortalarına kadar iki üç kat artması Osmanlı ekonomisine ve hazinesine canlılık kazandırmıştır. Osmanlı merkezi yönetimi bu ürünlerin karından hazineye nakit akışını arttırmak için özel bir takım vergilendirme yöntemlerine başvurmuştur. Genellikle mali kayıtlarda "Miri Rüsüm"⁴⁶ iç ticarete de uygulanmış ve sadece gayri Müslim tüccardan değil Müslüman tüccardan da alınmıştır. Özellikle kahve ve tütünün iç ticaretinde uygulanan bu vergiler günümüzün özel tüketim vergisi ile benzetilebilir. Ahalinin bu ürünlere düşkünlüğünün artması da bu özel vergilerin uygulanmasına yol açan önemli etkenlerden biridir.

Resm-i dönüm-ü duhan ile duhan gümrüğü de hazineye doğrudan nakit akışını sağlayan iki önemli gelir kalemidir. Bu iki kalem de mukataa haline getirilmiş ve taliplerine iltizam olarak geçici süreyle ya da malikane olarak kaydı hayat şartıyla işletilmek üzere merkez tarafından devredilmiştir. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında bu karlı sektöre devlet müdahale ederek gerek üretimdeki vergileri gerekse ticaretindeki vergileri merkezileştirmiş ve tek elde toplamıştır.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA. AE.SMMD.IV 48-5552
 BOA. AE.SMST.II 125-13779
 BOA. C.ML 306-12499
 BOA. C.ML. 438-17683
 BOA. C.ML. 55-02551
 BOA. C.ML. 209-8636
 BOA. D.BŞM.d 03897
 BOA. D.BŞM.MLK.d 14129-00047
 BOA. D.KFM_d 26386
 BOA. D.MMK.d 22714
 BOA. D.MMK.DHN.d 23266-00002
 BOA. IE.DH. 16-01462
 BOA. MAD.d 03393-00022

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Adıyeke, Ayşe Nükhet, "Miriye Gadr ve Zararı Mücib Olmağın- 18. Yüzyılda Merkezi Hazine Gelirlerinden Miri Rüsüm Açısından Kıbrıs ve Girit Karşılaştırması", *Mehmet Genç Anısına Osmanlı İktisat Tarihi Çalışmaları*, Editör. Fehmi Yılmaz, (17-19 Aralık 2021 tarihinde yapılan sempozyum kitabı, Basım yeri ve Yılı Yok.)
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2000.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler1*, (ed.) M. Genç, E. Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s.57-64.
- Karaman, Deniz, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler", *Bilig*, Bahar / 2004, sayı 29, s.139-176.
- Mete, Zekai, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2004.

46. Ayşe Nükhet Adıyeke, "Miriye Gadr ve Zararı Mücib Olmağın- 18. Yüzyılda Merkezi Hazine Gelirlerinden Miri Rüsüm Açısından Kıbrıs ve Girit Karşılaştırması", *Mehmet Genç Anısına Osmanlı İktisat Tarihi Çalışmaları*, Editör. Fehmi Yılmaz, (17-19 Aralık 2021 tarihinde yapılan sempozyum kitabı, Basım yeri ve Yılı Yok.)

- Önderođlu, Hediye, *154 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1095 -1096/1684 -1685)*, Celal Bayar Üniversitesi (Yayınlanmamış YL Tezi), Manisa 2015.
- Sarıavcı, Leyla, *1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili (III. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği*, Dumlupınar Üniversitesi, Yayınlanmamış YL Tezi, Kütahya 2007.
- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tablili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

18. YÜZYIL SONU VE 19. YÜZYIL BAŞLARINDA MİLAS'TA TEVABİ KAZALAR

Nuri ADIYEKE

Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Buca İzmir Türkiye, nuri.adiyeke@deu.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-8577-2357.

GİRİŞ

Çalışmamız, Osmanlı tarihi için iki az bilinen konunun kesişme noktasında bulunuyor. Birinci az bilinirlik, dönemle ilgilidir. 18. yüzyıl Osmanlı tarihi için birçok konuda hala karanlık bir dönemdir. Detaylarını daha iyi bildiğimiz Klasik dönem ve Tanzimat dönemleri arasında kalan post-klasik veya klasik sonrası dönem, özellikle 18. yüzyıl birçok bilinmezi içinde barındırıyor.

Bir başka az bilinen konu ise, her ne kadar yeni ve iyi çalışmalar yapılmış olsa da Osmanlı taşra idaresidir. Modern döneme kadar benzer özellikler gösteren bir taşra idari organizasyonunu aşağıdaki tablo 1 deki gibi düşünüyoruz. Bu tablodan da anlaşılacağı gibi, eyalet ve sancaklarda görev yapan ve görev tanımını net olarak bildiğimiz iki mülki amir vardır. Eyaletlerde beylerbeyi, sancaklarda ise sancakbeyi. Fakat kazada görev yapan bir mülki amir yoktur. Kazanın mülki işlerini sancak beyi adına kadı efendi yüklenmiştir. Bu noktada kazanın mülki bir birim olup olmadığı tartışmaya açıktır.¹ Bu durum modern dönem öncesi için sürekli bir realitedir. İleride detaylandıracağımız üzere, 1839 yılında muhassıllıkların kurulması ve muhassıllık meclisleri² de kazalar için mülki bir yöneticiyi yaratamadı. Çünkü farklı fonksiyonlarla donatılmış sancak muhassılları da vardı ve sistem iki sene içinde ilga edildi, akabinde kazalara *kaza müdürü* adı ile bir mülki amir atandı.³ Kazaların mülki bir idareciye kavuşması ile 1842 tarihinden itibaren artık kazalar da tartışmasız bir mülki birim oldu.

Tablo 1: Modern Dönem Öncesi Osmanlı Taşra Organizasyonu

Modern Dönem Öncesi Osmanlı Taşra Organizasyonu					
Eyalet	Beylerbeyi	Kadı	Bey Divanı	Diğer Görevliler -Voyvoda -Mütesellim -Subaşı vs.	Ayan
Sancak	Sancakbeyi	Kadı	Bey Divanı		
Kaza	Kadı				
Nahiye	-Tımarlı Sipahi -Din Görevlisi -Kocabaşı	Naip			
Karye/Köy					

18. yüzyıl kazası için tartışılması gereken bir başka konu ise ayanların idari pozisyonları idi. Sicillerde ve vesikalarda sürekli karşımıza çıkan, kaza yönetiminde çok önemli bir fonksiyon üstlenen ayanların idari/

1. Kazanın en net tanımlanabilecek statüsü adli merkez olmasıdır.

2. Muhassıllık ve muhassıllık meclisleri ile ilgili bkz; Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s. 208 vd; İlber Ortaylı, Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, Hil Yayınları, [İstanbul], 1985, s. 33 vd.

3. Kaza müdürü hakkında, Çadırcı, age., s. 240 vd.

mülki şemadaki yerleri henüz aydınlatılamamıştır.

İdari tablodaki konumuzu ilgilendiren bir başka problem ise nahiyelerdir. Nahiyeler kavramı klasik dönem tapu tahrir defterlerinde de karşımıza çıkan bir birimdir. Modern dönem öncesi için nahiyenin ifade ettiği birimin ne olduğu tam olarak izah edilememiştir. Tapu defterlerinde nahiyeler bazen bir kazaya tekabül etmekte, bazen de bir kaza içinde birkaç nahiyeye rastlanmaktadır. Kişisel görüşümüz modern dönem öncesinde, nahiyenin idari/mülki bir birim değil tımara ilişkin bir birim olduğudur. Nahiyeler, ilk kez 1864 Vilayet Nizamnamesi ile dillendirildiyse de⁴ nizamnamede nahiyeler yönetimi ile ilgili bir şey yoktur. Nahiyelerin idari bir birim olarak kabul edildiği ilk düzenleme 1871 Vilayet Nizamnamesi'dir. Nizamnamenin birinci maddesinde *vilayetler livalara ve livalar kazalara ve kazalar nevahiyeler ve nahiyeler karyelere münkasım olub...*⁵ denmektedir. Keza bu nizamnamenin 50-58 arası maddeleri nahiyeler idaresi, 94-106 maddeleri de nahiyeler meclisi hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Nisan 1876 tarihli *Nevahi Nizamnamesi* düzenlemeleri ile nahiyeler yönetimleri tüm Osmanlı sınırlarında standart bir düzenlemeye tabi tutulmuştur.

Yukarıda tartışıldığı üzere, modern dönemlere değin Osmanlı idari yapılanmasında kaza ve nahiyeler terimleri net olmayan, tartışmalı terimlerdir. Bütün bu karışıklığın üzerine 18. yüzyılda karşımıza çıkan *tevabi kazalar* da koyduğumuz zaman durum biraz daha karmaşık bir hale gelmektedir. Bu kazalara *mülhak kaza* denildiği de oluyordu.⁶ Çalışmamızda *tevabi/mülhak/bağlı kazalar*, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları içinde Menteşe sancağına bağlı Milas kazası örnek alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

18. Yüzyıl sonu ve 19. Yüzyıl Başlarında Milas'ta Tevabi Kazalar

18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı belgelerinde *tevbii* kavramının kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Öncelikle mali bir organizasyon olarak mukataalara bağlı farklı gelirleri ve bölgeleri belirlemek için kullanılmış olmalıdır. Bu çerçevede; ...*Vidin kazası mukataatı tevbiiinde olan kaza ve kuralarda sakin ...*⁷ söylemi, Yenişehir ve *tevbii kazaları mukataatı*,⁸ Şemhane-i Milas ve *tevbii mukataası*,⁹ keza el-hac Mustafa Efendi'nin, *Milas ve tevbii mukataasına ber vech-i malikane mutasarrıf tayin edilmesi*,¹⁰ bu terimin başlarda mali bir anlam taşıdığını düşündürmektedir. Bu durumun zamanla idari bir fonksiyona dönüştüğünü düşünüyoruz. Nitekim 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarına ait belgelerde artık *tevabi kaza ve nevahi* terimlerinin kullanıldığını görüyoruz. Bir şikayet dilekçesinde ...*Yenişehir Feneri ve tevbii kaza ve nevahi ve kuralarında mutavattın reaya...*,¹¹ Patrikhane'ye ait bir belgede Kapudağı *tevbii kaza ve nevahi ve kurasından*,¹² bir başka belgede Ahyolu ve *tevbii kazalar, nevahi ve kuralarından*,¹³ ipek vergisi ile ilgili bir emirnamede, Sakız, Sisam, Çeşme ve *tevbii kazalar kadıları ve naiplerinden söz edilmektedir*.¹⁴ Keza tanzimat dönemi masraf defterlerinde de, İçel sancağında vaki Ermenek ve *tevbii muhassıllığı*,¹⁵ Niğbolu ve *tevbii kazaları masarifat defteri*¹⁶ gibi örnekler *tevabi kaza* şeklinin Osmanlı'nın birçok bölgesinde hayat bulduğunu göstermektedir. Ne var ki bu teşkilatlanmanın Osmanlı'nın bütününe şamil olmadığını düşünmekteyiz. Nitekim, Efe ilk atamalarda muhassıl sayısının 137 olduğunu söylemektedir.¹⁷

4. "Madde dört: ... Bazı kuranın içtimandan hasıl olan küçük daireler hasebü'l-mevki müstakil kaza olamayub diğeri bir kazaya ilhak-ı idare olunur ve bunlar nahiyeler itibarı kılınır." *Düstur*, Matbaa-yı Amire, 1289. [1872-73] s. 608.

5. *Düstur*, s. 625.

6. BOA. C. DH. no: 76-3763; BOA. C. ML. no: 222-9213.

7. BOA. AE. SOSM III. no: 88-6753, (22 Ekim 1755).

8. BOA. C. ML. no: 606-25014, (23 Haziran 1806).

9. BOA. AE. SOSM III. no: 33-2313, (3 Mayıs 1757).

10. BOA. İE. TZ. no: 8-888, (28 Kasım 1723).

11. BOA. C. ADL. no: 59- 3563, (27 Ekim 1778).

12. BOA. AE. SABH. I. no: 44-3120, (19 Nisan 1783).

13. BOA. AE. SSLM III. no: 197-11813, (27 Ekim 1797).

14. BOA. C. BH. no: 85-4076, (23 Haziran 1811).

15. BOA. ML. MSF. d. no: 1097, (12 Mart 1840).

16. BOA. ML. MSF. d. no: 3203, (15 Ekim 1841).

17. Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2002, s. 11.

Anlaşıldığına göre bazı büyük kazalar, mali ve idari açıdan bir ara merkez olarak kabul edilmişti. Bu merkez kazalara *müstakil kaza* da deniliyordu. Bu kazalar aynı zamanda muhassıllık merkezi idi.¹⁸ Merkez kazalara bağlı tevabi kazalar oluşturulmuştu. Bu tevabi kazalar, klasik dönem defterlerinde gördüğümüz kaza ve/veya nahiyelerin devamı olan ara merkezler idi. Tevabi kazaların kurumsal bir kimlik kazandıkları dönem 1839 da muhassıllık teşkilatının kurulması ile oldu. Buna göre sancak ve kaza merkezlerinde kurulan *büyük* meclislerden başka tevabi kazalarda da *küçük* meclisler kuruldu. Bu organizasyon tevabi kazaları artık idari bir kuruma dönüştürdü. Ne var ki özellikle muhassıllık döneminde tarihsel akışın dışında kimi zaman, bazı küçük merkezlerde küçük meclislerin kurulması için yeni başvurular da yapılabiliyordu. Örneğin 1840 yılı Temmuzunda Kuşadası'na bağlı Çeşme kazası yöneticileri, buraya tabi Alaçatı nahiyesinin nüfusça Çeşme'den büyük olduğu ve kazaya altı saat mesafelik bir yerde olduğunu ve bura halkının işlerinin takibi için Çeşme meclisine ulaşmakta zorluk çektiklerini bildirmişlerdi. Yerleşimin umur-u şeriyesi Çeşme'de olsa da diğer işlerini daha rahat görebilmeleri için Alaçatı'da, *kaza-yı saire misillü* küçük meclis vaz olunması... için bir dilekçe vermişlerdi. Kuşadası büyük meclisince de bu durum uygun bulunup merkeze gönderildi.¹⁹ Böylesi büyük yerleşimlerde meclis yokken, coğrafi konumuna göre kimi zaman küçük bir karyede meclis kurulabiliyordu. Örneğin Aydın'ın Köşk kazası Canlı karyesinde hiçbir memur bulunmadığı halde küçük meclis kurulmuştur. Karyede hiçbir memur olmadığı için resmi işleri de meclis üyeleri üstlenmişlerdi.²⁰

Kaza düzenlemeleri çerçevesinde merkezi otorite kimi zaman kazaların statülerini değiştirebiliyordu. 1841 yılı Kasım ortasında İzmit muhassılına gönderilen bir yazı ile; *akdemce reis-i muhassıllık olup bu defaki tesviyede lağv ile İzmid muhassıllığına ilhak olunan Karamürsel ve Gökböze ve Adapazarı ve Gebze kazalarında olan büyük meclislerin...* kaldırılarak küçük meclislere dönüştürülmesi istenmiştir.²¹ Böyle bir karar almanın gerekçesi ise bildirilmemiştir.

Müstakil ve tevabi kazaların şekillenmesi net olarak buralarda kurulan muhassıllık meclisleri ile oluştu. Merkezden gönderilen talimatla meclislerin kuruluş biçimi, görevleri ve çalışma biçimleri kabaca tanımlanmıştı. Buna göre tevabi kazalarda kurulacak olan küçük meclislerde 5 üye bulunacaktı, bunlar; 1 muhassıl vekili, 1 naip/müftü, 1 zaptiye memuru ve 2 aza idi. Eğer kazada gayri Müslim cemaat varsa onun temsilcisi de bu meclise katılacaktı.²² Ne var ki ülke genelinde kurulan küçük meclislerde ne bu sayıya uyulmuş ne de bu görevliler meclislerde varlık gösterebilmiştir. Fakat bu meclislerin başkanlık görevi kesinlikle muhassıl vekillerinde olmuştur. Seçilen iki azanın nasıl bir seçimle görev aldığı ise tartışmalıdır. Belgelerde bazen *kura-yı* şeriye ile bazen ise *ahaliden bi'l-intihab* tayin olduğu yazılmaktadır. 1841 yılı başında, Ferecik kazasında yanlış yapılan meclisin bozularak, ... *yeniden kura-yı şeriye ve cümle intihabıyla* yapıldığı bildirilmiştir.²³

Bütün meclis üyelerine olduğu gibi küçük meclis üyelerine de maaş bağlanmıştır. Başkan olan muhassıl vekillerinin hem merkezden gelen bir maaşı, hem de meclisçe tayin edilen bir maaşı vardı. Diğer görevlilerin maaşları meclisçe tayin ediliyordu. Özellikle statülerine uygun olarak müftülerin maaşları ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Bazı küçük kazalarda müftü bulunmaması, olan yerlerde ise merkezden gelen bir maaşının olamaması onların diğer azalardan daha çok maaş talep etmesini meşrulaştırmıştı.²⁴ Meclis üyeleri için standart bir maaş uygulaması yoktu.

Küçük meclislerin görevi de büyük meclislere paralel bir şekilde düzenlenmişti. İlk görevi yönetimi altındaki coğrafyada vergilerin kaydedilmesi, toplanması ve ilgili yerlere iletilmesidir. Henüz tam olarak merkezi mali düzenlemelerin hayat bulamadığı bu dünyada kimi zaman yerel maaş ödemeleri de buradan

18. Efe, *agt.*, s. 12.

19. BOA. C. DH. no: 5969. Şunu da belirtmeliyiz ki aynı tarihlerde Çeşme de Kuşadası'na bağlıdır ve burada da bir *küçük meclis* bulunmaktadır. BOA. C. ML. no: 270-11090.

20. BOA. C. DH. no: 76-3763.

21. BOA. C. DH. no: 113-5640.

22. BOA. C. DH. no: 76-3763.

23. BOA. MAD. d. no: 20989. Meclis üyelerinin seçimi için bkz: Efe, *agt.*, s. 57 vd.

24. BOA. C. ML. no: 222-9213.

kontrol ediliyordu. Naiplerin,²⁵ muhtarların,²⁶ mukayyidlerin,²⁷ meclis üyelerinin ve diğer görevlilerin maaşları ile ilgili düzenlemeler bu meclislerce yapılıyordu. Kendi bölgelerindeki nüfus ve yoklama defterlerinin düzenlenmesi de bu meclislerin görevi idi. Ne var ki nüfus defterlerinde de vergi defterlerinde de defterin başına tevabi kaza olduğuna dair bir ibare yazılmıyordu. Doğrudan Bodrum kazası, Mandalyat kazası vs. defteridir şeklinde yazılıyordu.

Talimatnameye göre küçük meclislerde alınan kararlar ve yapılan işlemler mutlaka büyük meclislere gidecek ve onun onayı ile merkeze bildirilecekti hiyerarşik düzen atlanmayacaktı. Yapılan uygulamalar ve alınan kararlar, bir takım tabirlerle detaylara boğulup karışık bir hale getirilmeyecek, *hulasa ve anlaşılacak vechle* kayıt altına alınacaktı.²⁸ Nitekim küçük meclislerde alınan kararların İstanbul'a büyük meclisin onayı ile gönderildiği anlaşılmaktadır.

16. yüzyılda 12-14 kazası bulunan Menteşe Sancağı'nın²⁹ daha geç tarihlerde kaza sayısı artmış, Tanzimat öncesinde bu sayı 27 ye kadar çıkmıştır.³⁰ Şüphesiz ki, Menteşe Sancağı'nın en önemli kazalarından birisi Milas idi. Menteşe beyliğinin de merkezi olan Milas bu pozisyonunu imparatorluğun sonuna kadar sürdürdü. Bu 27 kazanın da bir kısmı da daha sonra karşımıza çıkan tevabii kazalardı.

Muhassıllığın kurulması ile Menteşe sancağı üç bölgeye ayrılmıştı. İlk bölge; Muğla, Bozöyük, Eskihisar, Ulubor, Keski ve Kurekabad kazalarını kapsıyordu. Buranın muhassılı Midilli hanedanından Hilmi Bey idi. İkinci bölge; Subice, Misuli, Keranis, Maden, Germe, Arpa ve Taraça kazaları idi. Buraya muhassıl hacedandan Mehmet Efendi atanmıştı. Üçüncü bölge; Milas, Mandalyat, Sralos ve Bodrum idi ve buranın muhassılı da Aziz Ağa idi.³¹ Daha sonra buna dördüncü bir grubun daha eklendiği anlaşılıyor. Köyceğiz merkezli bölgede Köyceğiz, Birnaz, Döğer, Megri, Eser, Eğridos ve Üzümlü vardı.³² Muhassıllık merkezli bu düzenlemenin kısa süre içinde çok büyük değişikliklere uğradığı anlaşılmaktadır.

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Menteşe sancağına bağlı Milas kazasının 4-6 tevabi kazası vardı. Bunlar; Mandalyat, Bodrum, Sralos, Karaabad, Dadye ve Taraça idi. Bazen Germe de Milas'ın tevabi kazaları arasında sayılıyordu. Bu kazalar içinde Mandalyat ve Bodrum'un ayrıcalıklı durumları vardır. Mandalyat kazası Milas'ın 15 kilometre kuzeyindedir ve Milas'ın yoğun etki alanındadır. Bu çerçevede Milas ayanı, voyvodası olan kişiler birçok kereler Mandalyat'ın da ayanı, voyvodası görevini üstlenmişlerdir.³³ İki birim adeta iç içe geçmiştir. Bodrum ise Milas'ın hatta Menteşe'nin deniz çıkış kapısıdır. Liman ticaret özelliği, korsan tehlikesine açık olması³⁴ ve önemli bir tersaneye sahip olması burayı ayrıcalıklı kılıyordu. Deniz girişinin bu noktadan olması neticesi, Milas karantinahanesinin de Bodrum'da örgütlenmesi³⁵ bu kazayı diğer kazalardan farklılaştırıyordu.

Dadye ve Taraça'nın da olumsuz anlamda bir ayrıcalığı vardı. Bu iki kaza Milas merkezden oldukça uzaktı ve karayolu bağlantısı adeta yoktu. Nitekim kimi zaman Milas muhassıllığı ile ilgi yazışmalarda bu iki kazanın adı geçmemektedir. Aralık 1840 tarihli, Anadolu'da *...reis-i kaza olan mahallerden* mülhakat naipleri maaşlarını gösteren defterde Dadye ve Taraça naipleri, Muğla mülhakatından görünmektedir.³⁶ Maliye Nezareti'ne gönderilen Mart 1840 tarihli bir yazıda Menteşe Sancağı'nda olan Subica, Mazon, Misuli, Keramisi,

25. Nuri Adıyeke, *XIX. Yüzyılda Milas Kazası*, Milas Belediyesi Kültür Yayını, Milas 2017, s. 35.

26. BOA. ML. MKT. d. no: 33, s. 280.

27. Adıyeke, *age.*, s. 51.

28. BOA. C. DH. no: 109-5413; BOA. C. ML. no: 231-9697.

29. Ekrem Uykucu, *Muğla Tarihi*, İstanbul 1983, s.72-73.

30. Adıyeke, *age.*, s.33-34.

31. Efe, *aqt.*, s. 152.

32. BOA. C. DH. no: 135-6736.

33. Adıyeke, *age.*, s. 40 vd.

34. Örneğin geç bir tarihte, 1860 Şubatında, 60-70 Sisam eşkıyası Güvercinlik iskelesine çıkıp eşkıyalık yapmışlardı. BOA. A. MKT. UM. no: 16-13.

35. Adıyeke, *age.*, s. 65.

36. BOA. ML. MSF. d. no: 2113. Bu defterde az sayıda kaza kayıtlıdır ve Milas kazası yoktur.

Kerme, *Dadye* ve *Taraça* kazaları muhassıllığına Sadık Efendi, Milas ve tevabi kazaları (vesikada kazaların isimleri sayılmamaktadır) muhassıllığına da Abdülaziz Ağa'nın görevlendirildiği bildirilmektedir. Ne var ki Misuli, Dadye ve Taraça kazalarının muhassıllık merkezi olan Subice kazasına çok uzak (seksen, doksan saat) mesafede olduğu ve bu yüzden Subice'ye ayrı bir muhassıl tayin edilip Karaabad'ın buraya bağlandığı, Dadye ve Taraça'nın da Milas'a bağlandığı bildirilmiştir.³⁷ 30 Ocak 1841 tarihli bir başka yazıda Karaabad'ın Milas'a yakın olduğu dolayısıyla buraya bağlanabileceği dillendirilmiştir.³⁸ Anlaşılan o ki; Dadye, Taraça, Karaabad ve Kerme Milas'ın tevabi kazaları içine kimi zaman dahil edilmiş kimi zaman da dahil edilmemişti. Nitekim Milas muhassılı Abdülaziz Ağa, merkeze bir arzuhal yazarak bu kazaların Milas muhassıllığından ayrılması isteğinde bulunmuştu. Fakat gelen yazıda bu ayrılma işinin uygun olmadığı kendisine bildirildi.³⁹

Ağustos 1840 tarihli muhtarlara maaş verilmesine dair bir belgede Milas'ın tevabii kazalarını durumu tablo 2 de gösterilmektedir.

Tablo 2: 1840 Yılında Milas Tevabi Kazaları Köy ve Mahalle Sayıları

Tevabi Kaza İsmi	Köy Sayısı	Mahalle Sayısı
Mandalyat	15	-
Sralos	16	-
Dadye	7	-
Taraça	7	-
Bodrum	-	6

Kaynak: BOA. C. DH. no: 218-10870

Bu tablodan anlaşıldığına göre Bodrum hariç diğer hiçbir kazada birden çok mahallesi olan kaza merkezi yoktur. Kaza merkezleri tek muhtarlıktır. Mandalyat için Kızılca, nefsi Dadye, karye-i Taraça bunu göstermektedir. Bodrum'da ise hiç bir karyenin kayıtlı bulunmamasına rağmen 6 tane mahalle bulunması ilginç bir özelliktir. Bodrum'a bağlı iskele, yalı gibi yerleşimlerin de köy statüsüne sahip olmayan küçük yerleşimler olduğu düşünülebilir veya karyelerin hepsinin de oldukça eski bir kadılık ve Bodrum'a çok yakın olan Sralos'a bağlı olması akla gelmektedir. Nitekim 1817 yılının ilk gününe ait bir vesikada; Mentеше sancağında vaki kazalardan Karadağ nam-ı diğer Sralos kazası ahali kalyoncu bedeliyesine itiraz ederken, kazalarını ... *cesim ve müstakil kasabası olmayup...* şeklinde tanımlamışlardı.⁴⁰

Merkez kaza tevabi kaza ilişkisi askeri açıdan pek bir anlam ifade etmemektedir. Askerlerin maaş defterlerinden çıkan sonuç askeri açıdan Mentеше'nin bir bütün örgütlenme içinde olduğunu gösteriyor.⁴¹ Modern dönem askeri örgütlenmesine gidişte askeri örgütlenme artık kendi içinde bir düzene gitmişti bu da yukarıdaki durumu anlaşılır kılmaktadır.

Merkez-tevabi kaza ilişkisi açısından adli örgütlenmenin sorunlu bir yapı oluşturduğunu düşünüyoruz. Milas örneğinden yola çıkarsak, Milas kadı sicilleri incelendiği zaman bütün kayıtların Milas kasabası mahalleleri ve Milas kazasına bağlı 20 köyü içerdiği görülmektedir. Tevabi kazalara bağlı 45 köy ile ilgili kayıtlar Milas sicillerinde hiçbir şekilde yoktur. Bu durumda bağlı kazaların ayrı kadıları olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Ancak Mandalyat, Sralos gibi eski kazalarda kadıların varlığının bilinmesine rağmen arşivlerde döneme ait tevabi kazaların hiçbir kadı sicilinin olmaması bilgilerimizi detaylandırmamıza engel olmaktadır. Yukarıdaki anılan bir vesikadan *mülhakat naipleri* nin varlığını teyid edebiliyoruz.

Milas merkezinde oluşturulan büyük meclisin doğal üyelerinden birincisi *hakim efendi*⁴² dir.⁴³ Halbuki

37. BOA. İ. DH. no: 9-441.

38. BOA. İ. DH. no: 31-1479.

39. BOA. ML. MKT. d. no: 33. s.278.

40. BOA. C. BH. no: 113-5453.

41. BOA. ML. MSF. d. no: 4260.

42. Bu dönemde kadılara artık hakim de denilmeye başlanmıştır. Bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1984, s.83.

43. Adıyeke, *age.*, s. 46.

Milas tevabi kazalarında kurulan küçük meclislerin hiç birinde hakim veya benzeri bir üye söz konusu değildir. Sadece Karaabad kazası küçük meclisinde üyelerin arasında *mahkeme katibi ve mukayyid efendi* bulunmaktadır. Diğer kazalarda da bir mahkeme vardı ama kurulan küçük meclislerde görünür değillerdi.

Merkez kaza tevabi kaza ilişkisindeki en önemli organizasyon mali yapıda kendisini göstermektedir. Mukataa çerçevesinde başlayan tevabi kaza kavramı⁴⁴ muhassıllığın kurulması ile daha net ve anlaşılır olmuştur. Çadırcı ve Ortaylı, muhassılların, sadece sancaklara tayin edildiğini söylüyorlar.⁴⁵ Devamında Ortaylı, kazalara muhassıl vekili atandığını söylüyor.⁴⁶ Oysa kazalara da muhassıl tayin ediliyordu. Milas örneğinde tayin edilen görevliden, bütün belgeler muhassıl olarak söz ediyor. Muhassıl vekili ise tevabi kazalara tayin ediliyordu. Nitekim ileride üzerinde duracağımız *küçük meclisler* oluşumu bu durumu çok net olarak ortaya koymaktadır. Muhassılın görev yetki sınırı bütün tevabi kazaları kapsamaktadır. 1840 yılında Milas muhassılı Abdülaziz Bey, sadece Milas'ın değil, Mandalyat, Sralos, Bodrum, Germe ve Karaabad'ın da muhassılıdır.⁴⁷ Bundan birkaç ay sonra, Abdülaziz Bey Tanzimat-ı hayriyeyi anlamayıp gereklerini yerine getirmede için azledilmiştir. Azil belgesinde de Abdülaziz Bey'den, *Milas ve Mandalyat ve Sralos ma Bodrum ve Karaabad ve Kerme kazaları muhassılı*⁴⁸ olarak söz etmektedir. Bu listede Taraça ve Dadye yoktur.

Yukarıdaki bilginin devamı olarak şunu belirtmeliyiz ki, sayın Çadırcı'nın önerdiği gibi büyük meclisler sadece sancak merkezlerinde kurulan meclisler değildi.⁴⁹ Kazalarda kurulan meclisler de sancaklarda kurulan meclisler gibi büyük meclislerdi. Küçük meclisler ise *tevabi kazalar* da kurulan meclislerdi. Milas örneğinde bu durum çok açık bir şekilde görülmektedir.

1840 yılının başlarında Tanzimat'a dahil olan yerlerde muhassıllık meclislerinin kurulması ve kurulan meclislerin üyelerinin isimlerinin ve maaşlarının defter edilerek merkeze gönderilmesi istenildi.⁵⁰ Bunun üzerine Milas kazasında da 1 büyük meclis, 6 tane de küçük meclis kuruldu ve meclis üyelerinin isimleri ve maaşları listelenip, iki ayrı defter olarak merkeze gönderildi.⁵¹ Merkez kazadaki büyük meclis 13 kişiden oluşuyordu ve bu meclis yanlış kurulmuş bir meclisti. Nitekim düzeltilmesi için merkezden sert bir yazı geldi.⁵² Tevabi kazalarda kurulan ve üye sayısı 3-5 kişiden oluşan küçük meclislerin, öyle olmasa da prosedüre uygun kurulduğu kabul edildi. Bu meclislerin oluşumu tablo 3 te görülmektedir.

Tablo 3: Milas Tevabi Kazalarında Küçük Meclis Üyeleri ve Maaşları

Dadye kazası	3 kişi <u>Maası Gurus</u>	Taraça kazası	3 kişi <u>Maası Gurus</u>
Muhassıl vekili Hüseyin Ağa Azadan Mustafa Ağa Azadan diğer Mustafa Ağa	500 150 150	Muhassıl vekili Osman Ağa Azadan Hüseyin Ağa Azadan Ali Ağa	500 150 150
Sralos kazası	5 kişi <u>Maası Gurus</u>	Karaabad kazası	5 kişi <u>Maası Gurus</u>
Muhassıl Vekili Salih Beğ Müftü Efendi Vücuhdan Mehmed Ağa Hatipoğlu Molla Mehmed İmakoglu Hasan Ağa	1000 200 200 120 120	Muhassıl vekili Hacı Hüseyin Vücuhdan Mehmed Molla Hacı Ali Ağa Misafir ve Kirahanelere memur Salih Ağa Mahkeme katibi ve Mukayyid Efendi	750 120 150 100 80

44. Mesela Ağustos 1782 tarihinde, geliri yetmediği için Sralos kazası mevacib taksitlerinin Mandalyat nahiyesi mukataasınca karşılanması kararlaştırılmıştır. (BOA. AE. SABH I. no: 250-16759).

45. Ortaylı, *age.*, s.36; Çadırcı, *age.*, s.209.

46. Ortaylı, *age.*, s.36.

47. Adıyeke, *age.*, s.43.

48. BOA. C. ML. no: 686-28151; BOA. C. ML. no: 10-427. (Kasım 1840)

49. Çadırcı, *age.*, s.212.

50. BOA. KK. d. no: 60/70, s. 78.

51. Bu defterler için, BOA. C. DH. no: 12974 ve BOA. C. DH. no: 312-15576.

52. Adıyeke, *age.*, s.47.

Bodrum kazası	5 kişi <u>Maaşı Gurusu</u>	Mandalyat kazası	4+1=5 kişi <u>Maaşı Gurusu</u>
Muhassıl vekili	750	Muhassıl vekili Mehmed Ağa	850
Müftü Hüseyin Efendi	200	Vücuhdan Hacı Mehmed Ağa	200
Mustafa Ağa	200	Hacı Mustafa Ağa	150
Hacı Mollaoğlu Hasan Ağa	200	Camuscu Hacı Mustafa Ağa	150
REayadan Papas	100	Mahkeme ve jurnal mukayyid memuru	100

Kaynak: BOA., C. DH., no: 12974 ve BOA. C. DH. no: 312-15576.

Küçük meclislerin başkanı istisnasız muhassıl vekilleri idi. Muhassıl vekili olarak müşir ve defterdarın onayı ile yerliden uygun bir kişi atanıyordu.⁵³ Milas'ın tevabi kazalarından sadece Bodrum kazasının muhassıl vekilinin kimliği belirtilmemiştir. Dadye kazası muhassıl vekili Hüseyin Ağa, Taraça kazasının Osman Ağa, Karaabad kazasının Hüseyin Ağa, Mandalyat kazasının Mehmed Ağa ve Sralos kazasının muhassıl vekili Salih Beğ'dir. Meclis başkanı olan muhassıl vekillerinin maaşları diğer üyeleri maaşlarından oldukça fazladır. 500 ila 1000 kuruş arası değişen maaşları belirlenme kıstası nedir bilemiyoruz. Meclis başkanlarına mahallinden verilen bu maaşa yakın bir meblağ da merkezden gönderilmiştir.⁵⁴ Milas tevabi kazaları meclis üyelerinin 80 ila 200 kuruş arası değişen maaşları vardır.

Milas tevabi kazaları küçük meclis üyelerinin büyük bir çoğunluğunu memleket vücuhundan olan kişiler oluşturmaktadır. Dadye, Taraça ve Mandalyat küçük meclisi üyelerinin hepsi *Ağa* olarak kaydedilmiştir. Sralos ve Bodrum meclis üyeleri içinde ilmiyeden müftü, Sralos kazasında bir molla vardır. Resmi görevli olarak sadece Karaabad kazası meclisinde misafir ve kirahaneler memuru ve mahkeme katibi ve mukayyid efendi meclis üyesidir. Diğer dört kazada resmi bir görevli olan mukayyid meclise alınmamıştır. Halbuki bu tarihlerde bağlı kazaların hepsinde resmen mukayyidin varlığı bilinmektedir.⁵⁵ Keza Mandalyat kazasında eski tarihlerden beri bir müftünün varlığı da bilinmektedir.⁵⁶ Ne var ki müftü efendi meclis üyeleri arasında görünmemektedir.

Milas merkezden başka Mandalyat, Bodrum, Dadye ve Taraça'da Rum cemaati vardır. Tevabi kazalarda Rum cemaat olmasına rağmen, Bodrum hariç diğer kazaların küçük meclisinde Rum cemaatin temsilcisi yoktur. Bodrum küçük meclisinde *reayadan papas* meclis üyesidir. İstanbul'dan gönderilen talimatnameye göre Rum milletinden temsilci olması istenildiği halde bir çok yerde buna uyulmamış bu da çok sayıda şikayete yol açmıştır. Osmanlı merkez yönetimi bunu önlemek için uyarılar göndermişse de⁵⁷ ne kadar etkili olmuştur bilemiyoruz.

Milas tevabi kazaları küçük meclislerinde; 4 mecliste 5 er üye 2 mecliste 3 er üye vardı. Talimatnameye göre 5 üyeli olması gereken bu küçük meclislere merkezden bir itiraz gelmemiştir. Osmanlı geneli incelendiği zaman da küçük meclis üyelerinin standart 5 kişiden oluşmadığı görülmektedir.

Coğrafyanın geniş bir alana yayılması, yapısal düzenlemelerin her yerde aynı şekilde yürümemesi, Osmanlı'nın birçok yerinde olduğu gibi Milas'ta da sorunlar oluşturuyordu. Örneğin; 1840 yılı Temmuzunda; Milas, Mandalyat, Sralos ve Bodrum kazalarının Ruz-ı Hızır ve Kasım tevziat defterleri geldiyse de Dadye ve Taraça kazalarının defterleri henüz ortada yoktu.⁵⁸ Yukarıda da belirtildiği gibi bu iki kaza Milas'tan oldukça uzak bir mesafede idi. Bu iletişimsizliğin bir çok konuda yaşandığını söylenebilir.

1839 düzenlemeleri sonrasında Osmanlı mali ve idari sistemi tamamen değiştirilmeye çalışılmıştır. Maliye Nezaretî'nin kurulması, maaş sistemine geçiş, iltizamın kaldırılması, vergi sistemi değişimleri gibi hayati yapısal değişimler zaten bir kabuk dönüşüm olan Tanzimat reformları çerçevesinde çok büyük problemleri de doğurmuştur. Özellikle taşralarda Tanzimat'ı anlayıp ve uygulayacak insanların henüz

53. Efe, *agt.*, s.23.

54. Adıyeke, *age.*, s. 46, 47.

55. Adıyeke, *age.*, s. 51.

56. 11 Kasım 1670 tarihli, bir belgede Mandalyat müftüsünden söz edilmektedir. BOA. İ. E. EV. no: 4-453.

57. BOA. İ. MVL. no: 9-14.

58. BOA. ML. MKT. d. no: 33. s. 279.

olmaması, vergilerde yaşanan problemler ve çok sayıda meclis üyelerine verilecek maaşların getirdiği mali külfet muhassıllık sisteminin kısa bir sürede ortadan kalkmasını gerekli kıldı. Nitekim, *tanzimat-ı mülkiyede icra olunmuş olan mahallerde kain bazı küçük ve bî-lüzum meclislerin terk ve ilgası...*⁵⁹ gündeme gelmiş ve küçük meclislerin tümü, *hacet kalmadığı için* Nisan 1842 de kaldırılmıştır.⁶⁰

Tevabi kazalar yukarıda da vurgulandığı gibi sptontan bir şekilde ortaya çıkmış ve muhassıllık döneminde kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Oldukça kısa ömürlü olan bu kurumlar muhassıllığın ilgası ile de sessiz sedasız yine spontan bir şekilde ortadan kalkmışlardı.

1842 yılından itibaren Vilayet düzenlemelerine kadar geçen sürede tevabi kazaların durumu muğlaktır. Muhassıllık düzenlemeleri ile ete kemiğe bürünen bu birimler muhassıllığın kaldırılması ile belirsiz bir hal almıştır. Fakat kaza statüsü devam ettirilmeye çalışıldı. 1840'lı yıllarda yapılan temettuat sayımlarında Dadye⁶¹ ve Taraça⁶² kazaları *Muğla muhassıllığı dahilinde kain Dadye/Taraça kazası...* olarak yazılmıştır. Keza 1854 yılı Şubatında ketebeden İbrahim Efendi'nin Milas, Köyceğiz ve Mandalyat kaza müdürlüklerinden birisine atanması için bir başvuru yapılmış,⁶³ 1863 yılı 17 Kasım da Mandalyat kazası müdürü bila maaş çalışan İsmail Efendi istifa etmiş ve yerine aylık 350 kuruş maaşla Hafız Ahmed Efendi tayin edilmişti.⁶⁴ Tevabi kazalara da müstakil kazalar gibi kaza müdürü tayin edildiği anlaşılmaktadır. 1842 düzenlemelerinden sonra tevabi kazaların bir şekilde varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

1868 yılında yeni idari düzenlemeler yapıldı. Megri (Fethiye) ve Bodrum kazalarının Cezayir-i Bahri Sefid Eyaleti dolayısıyla Rodos'a bağlanması gündeme gelmişse de bu durum sakıncalı bulunmuş⁶⁵ ve aynı yıl içinde Bodrum ve Dadye, Menteşe livasına bağlı müstakil kaza, Mandalyat ve Germe de Milas'a bağlı nahiye statüsüne getirilmiştir.⁶⁶ 20. yüzyılın başlarında Karaabad, Bodrum'un Dadye de Marmaris'in nahiyesi haline gelmiştir.⁶⁷ Keza 1902 yılında, günümüzde Turgutreis olan Sralos da Bodrum'a bağlı bir nahiye olmuştur.⁶⁸ Böylece Milas'ın eski tevabi kazalarının bir kısmı kaza olmuş bir kısmı da nahiyelere dönüşmüştür.

Sonuç olarak; 18. yüzyılda spontan bir şekilde ortaya çıkan *tevabi* kazalar önce mukataalara bağlı olarak mali bir organizasyona hizmet etmiş zamanla bu terim idari bir pozisyona evrilmiştir. Muhassıllıkların kurulması ile hukuksal bir nitelik kazanmış lakin bu dönem kısa sürmüş ve 1842 yılında küçük meclislerin kaldırılması ile bu kazaların durumu yine belirgin olmaktan çıkmıştır.

Tevabi kaza çerçevesinde üzerinde durulması gereken bir başka sorun da ismi konmamış merkez kazalarıdır. Bazı kazalar adeta bir sancak merkezi gibi konumlandırılmıştır. Bu kazalara başka *küçük meclisli* kazalar bağlanmış, bu kazalara tayin edilen muhassıllar tevabi kazaların da muhassılı olarak görevlendirilmişlerdi. Statüleri normal bir kazadan farklılaştırılmamış olan bu kazalar sanki bir sancakmış gibi geniş coğrafyaya egemen olmuşlardı. Merkez kaza ile tevabi kaza arasındaki ilişki, sadece 1839-1842 yılları arasında formel bir biçim gösterebilmiştir.

59. BOA. İ. MVL. no: 27.

60. BOA. MM. d. no: 12367, s. 19.

61. BOA. VRD. TMT. d. no: 1778.

62. BOA. VRD. TMT. d. no: 1842.

63. BOA. A. MKT. UM. no: 152-53.

64. BOA. MVL. no: 660-38.

65. BOA. A. MKT. MHM. no: 407-46.

66. Adıyeke, *age.*, s.45. 20. yüzyılın başlarında Mandalyat Selimiye, Germe de Ören adını almışlardır.

67. Arzu Baykara, "1927-1950 Muğla ve Bodrum'da Nüfus", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu*, 24-26 Ekim 2007, *Bildiriler*, (Yay. Haz: Ahmet Özgiray, Mehmet Akif Erdoğan), Bodrum, 2008, s.89.

68. BOA. BEO. no: 1797-134725.

Kaynakça:

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA. A. MKT. UM. no: 16-13; 152-53.
BOA. A. MKT. MHM. no: 407-46.
BOA. AE. SABH. I. no: 44-3120; 250-16759.
BOA. AE. SOSM III. no: 33-2313; 88-6753.
BOA. AE. SSLM III. no: 197-11813.
BOA. BEO. no: 1797-134725.
BOA. C. ADL. no: 59- 3563.
BOA. C. BH. no: 85-4076; 113-5453.
BOA. C. DH. no: 5969; 12974; 76-3763; 109-5413; 113-5640; 135-6736; 218- 10870; 312-15576.
BOA. C. ML. no: 10-427; 222-9213; 231-9697; 270-11090; 606-25014; 686-28151.
BOA. İ. DH. no: 9-441; 31-1479.
BOA. İ. E. EV. no: 4-453.
BOA. İ. MVL. no: 27; 9-14.
BOA. İE. TZ. no: 8-888.
BOA. KK. d. no: 60/70.
BOA. MAD. d. no: 20989.
BOA. ML. MKT. d. no: 33.
BOA. ML. MSF. d. no: 1097; 2113; 3203; 4260.
BOA. MM. d. no: 12367.
BOA. MVL. no: 660-38.
BOA. VRD. TMT. d. no: 1778; 1842.

Araştırma ve İnceleme Eserler:

- Adıyeke, Nuri, *XIX. Yüzyılda Milas Kazası*, Milas Belediyesi Kültür Yayını, Milas 2017.
Baykara, Arzu, "1927-1950 Muğla ve Bodrum'da Nüfus", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Bildiriler*, (Yay. Haz: Ahmet Özgiray, Mehmet Akif Erdoğan), Bodrum 2008.
Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.
Düstur, Matbaa-yı Amire, 1289. [1872-73]
Efe, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2002.
Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul 1985.
Uykucu, Ekrem, *Muğla Tarihi*, İstanbul 1983.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1984.

OSMANLI DÖNEMİNDE MEĞRİ (FETHİYE) ŞEHİRİ

Behset KARACA

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta, Türkiye, behsetkaraca@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5214-3818>.

GİRİŞ

Meğri kazasının kapladığı alan çok geniş sınırlara sahip olup Likya bölgesinde yer almaktadır¹. Burada Telmessos (Fethiye), Tlos (Kale Asar-Döğler), Kadyanda (Üzümlü), Letoon (Bohsullu), Pınara (Minare), Karmylessos (Kayaköy), Oinoanda (İncealiler) gibi birçok antik şehir kurulmuştur². Bölge, şehir kültürü, şehrin sağladığı sosyal ve kültürel etkinlikler ile etkileşime çok eski dönemlerden itibaren alışıktır. Bu antik şehirler içerisinde de konumu, limanı vb. özellikleri ile en önemlisi günümüzde Fethiye olarak geçen şehirdir. M.Ö. V. yüzyıla ait sikkelerde burası *Telebehi* olarak ifade edilmiştir³. Daha sonraki dönemlerde Telmessos olarak isimlendirilmiştir. *Telmessos*, Bergama kralı III. Attalos'un vasiyeti üzerine Likya'nın batısıyla birlikte Roma idaresine bağlanmış ve Roma senatosu M.S. 43 yılında Likya'yı bir Roma Eyaleti olarak ilan etmiştir. Bu arada şehrin adı da *Makri* (*Mekri*) olarak değiştirilmiştir. Latince uzak anlamına gelmektedir. Roma'ya hayli uzak bir mesafededir. Yine bu dönemde yeni yol şebekesi kuzeye kaydığı için buna da uzak kalmıştır. Bundan dolayı şehir bu ismi almış olmalıdır. Myra (Demre) Metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkezi olan Makri, VIII. yüzyılda Bizans imparatoru II. Anastasius döneminde imar edilmiş ve şehrin ismi onun onuruna izafeten değiştirilerek *Anastasiupolis* adını almıştır. Fakat bu isim fazla tutmamış ve IX. asırda şehrin adı yeniden *Makri* olarak değiştirilmiştir⁴. Türkler burayı fethettikten sonra da burası Makri, Mekri ve yöre ağzında geçtiği şekliyle *Meğri* olarak kullanıla gelmiştir⁵. Ayrıca Meğri ismi, şehirle birlikte bütün kazayı da ifade etmeye başlamıştır⁶.

Menteşe Bölgesi, Türklerin eline 1261 yılından itibaren geçmiştir⁷. Beyliği kuran Mentеше Bey, 1282'den sonra vefat ederek Meğri'ye defnedilmiştir. Mentеше Beyden sonra tahta Mesud, Orhan, İbrahim Bey ve onun oğulları Musa, Mehmed ve Ahmed Gazi geçmiştir. Fethiye tarihi ve kültürü üzerinde en fazla etkisi görülen hiç şüphesiz Ahmed Gazi'dir. Bu bölge, Osmanlılar tarafından ilk olarak 1391'de fethedilmiş, 1402'deki Ankara Muharebesi'nden sonra Mentеше Beyliği tekrar kurulmuş ve II. Murad 1424'de burayı kalıcı olarak

1. Likya bölgesi ve şehirleri ile ilgili bkz. Nihal Tüner, "Lykia'nın Yerleşim Coğrafyasında Yeni Lokalizasyonlar", *Likya İncelemeleri I*, Yayınlayanlar: Sencer Şahin-Mustafa Adak, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 63-78.

2. Likya'daki tarihi şehirler ve özellikleri konusunda bkz. Nevzat Çelik, *Taşların İzinde Likya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012; Senem Dinç, *Hellenistik ve Roma Çağlarında Likya'da Kent Birlikleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

3. Mesut Doğan, "Tarihi Coğrafya'dan Bir Örnek: Telmessos", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 19, İstanbul, Ocak 2009, s. 61.

4. Doğan, *agm.*, s. 61-66.

5. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993, s. 537.

6. Osmanlı dönemindeki Meğri kazası veya Fethiye ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Behset Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 30, Aralık 2013, s. 13-54; Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 31, Nisan 2014, s. 1-44; Karaca, "1522-1532 Tarihlerinde Mentеше Bölgesi Yörükleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 18, Sayı 2, Temmuz 2008, Elazığ, s. 403-440; Ahmet Yiğit-Ömer Karayumak, *Menteşe Beyliğinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Belgelerle Fethiye*, Fethiye Belediyesi 2012.

7. Zekai Mete, "Menteşe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 29, Ankara 2004, s. 151.

ele geçirmiştir. Fatih zamanında Venediklilerle girişilen uzun savaş döneminde bir Venedik filosunun 1473'te Meğri'yi bombardımana tutarak tahrip etmesi dışında bölge çok önemli bir olaya sahne olmamıştır. Bu olay ve daha sonraki saldırılar sonucunda şehirden kaçan halk kuzeyde emin bir mevkiye Seki Yaylası'nda yeni bir kasaba kurmuşlardır. Ayrıca tahrir ve vakıf defterlerinde düşman korkusundan kaçarak Üzümlü'ye (Amas) gidenlerden ve uzun süreden beri burada bulduklarından bahsedilmektedir. Özellikle Rodos alınana kadar bölgede huzur ile istikrar tam sağlanamamış ve korsan saldırıları şehri tehdit etmiştir. Bu korsan saldırıları haricinde diğer birçok sancak ve kazada olduğu gibi XVI. asrın ikinci yarısında Suhte ayaklanmalarını ve etkisini burada görmekteyiz⁸. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin ifadesine göre Seki ve çevresinde *Topaçoğlu* eşkiyasının faaliyetleri vardır⁹. Yine XVIII. asırda hemen hemen bütün Menteşe bölgesinde ayanlar hâkim olmuş ve bu durum asrın sonlarına kadar sürmüştür. Bu kaza ve şehir Osmanlı döneminde çok faal olmamıştır. Önemi genelde Rodos'la olan bağlantısıyla sınırlı kalmıştır¹⁰.

Meğri kazasının sınırları da XVI. yüzyılın sonlarından XIX. asra kadar değişiklik göstermiştir. XVI. asrın sonlarına kadar daha büyük bir alana sahiptir. XVII-XIX. yüzyıllardaki Ağirdos, Üzümlü, Döğer, Eşen ve Meğri kazaları hemen hemen XVI. asırdaki Meğri kazasının alanına tekabül etmektedir. Yani XVI. yüzyılın sonu veya XVII. yüzyılın başında burası beş kazaya ayrılmış ve beş kadı tarafından idare olunmaya başlamıştır¹¹. Bunun bir sonucu olarak da bölgeye "*Beşkaza*" denilmiştir. Hatta 1851 tarihli bir belgede de "*bir birine bitişik bulunan beş kaza tabir olunan*" diye bu kazaların isimleri sayılmıştır¹². 1844-1845 yılında bölge Meğri, Eşen, Döğer ve Üzümlü kazalarından meydana gelmektedir¹³. 1910'da Meğri kazası, merkez nahiyesi ile Eşen, Seki ve Köyceğiz'den alınan bazı köylerden ibaret olan Pınaz nahiyesinden oluşmaktadır ki Eşen, Üzümlü, Ağirdos ve Döğer kazaları da buraya bağlanmıştır¹⁴.

Meğri veya Mekri ismi, "*Esami-i Yunaniyeden*" olması sebebiyle 15 Mart 1914'te Osmanlı padişahu Sultan Reşad'ın irâde-i seniyyesi ile Fethiye'ye çevrilmiştir¹⁵. Bu tarihten itibaren de şehir ve kaza artık Fethiye ismiyle anılacaktır. Ancak 2012 yılındaki Büyükşehir Yasası kapsamındaki düzenlemeyle eski Fethiye kazasının sınırları ikiye ayrılmış ve Fethiye ile Seydikemer ilçeleri ortaya çıkmıştır¹⁶.

Biz burada Meğri şehrinin XVI. asırdaki idari, siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu başta tahrir ve vakıf defterlerinden istifade etmek suretiyle ortaya koymaya çalışacağız. Zaman zaman da şehir ve şehirli unsurlarla kazanın kırsal bölgesi ve kırsalda yaşayan halkının durumunu karşılaştıracacağız. Bu konuda 1530¹⁷ ve 1583 tarihli¹⁸ tapu tahrir defterleri ile 1562¹⁹ ve 1583²⁰ tarihli vakıf defterleri bize önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca başka kaynaklardan da yararlanarak sonraki yüzyıllardaki durumu değerlendirilecektir.

8. Menteşe Beyliği ve bölge tarihi konusunda bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1984, s. 70-82; Ekrem Uykucu, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi (Coğrafya ve Sosyal Yapı)*, İstanbul 1983, s. 56-63; Erdoğan Merçil, "Menteşeoğulları", *DİA*, C 29, Ankara 2004, s. 152-153; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği 13-15 İnci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev. O. Ş. Gökay, TTK, Ankara 1986, s. 82-86; Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası", s. 16-19.

9. Eyliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, C 2, 9 Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 30.

10. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 57; Mete, "Menteşe", s. 151; Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK, Ankara 2010, s. 12.

11. 8 Şaban 993/05.08.1585 tarihli Mühimme hükmü Menteşe beyine, Meğri ve Döğer kadılarına gönderilmiştir. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri (MD) 58*, s. 197/515; Yine 1 Muharrem 997/20.11.1588 tarihli hükümde Döğer kadısından bahsedilmektedir. *MD 64*, s. 190/489; 27 Rebiülahir 1040/03.12.1630 tarihli hükümde Meğri, Döğer, Pınaz, Üzümlü, Eşen ve Ağirdos kazaları geçmektedir. Bu ifadelerden buradaki kazaları ve kadılıkları öğrenme imkânına sahip oluyoruz. *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2002, s. 52-53; Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde de Meğri, Eşen, Ağirdos, Döğer ve Üzümlü kazaları geçmekte olup XVII. yüzyılda kesin olarak burasının beş kazadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Eyliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *age.*, s. 139; Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası", s. 15.

12. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 66.

13. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 82.

14. 1830 yılında Menteşe Sancağı 26 kazadan meydana gelmektedir. Menteşe Sancağının XIX. asırdaki idari taksimatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kütükoğlu, *age.*, s. 13-33.

15. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 129.

16. http://tr.wikipedia.org/wiki/Seydikemer,_Mu%C4%9Fla/31.03.2014; Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", s. 4.

17. *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri: 937/1530*, Ankara 1995, s. 564-574.

18. *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM), Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.)*, 110, s. 132-b/159-b, 247-a/254-a

19. *BOA, TT.d.*, 338, s. 123-142.

20. *TKGM, TT.d.*, 569, s. 82-103.

Yerleşmeyi Etkileyen Faktörler, Şehirlerin Genel Özellikleri ve Meğri Şehri

Yerleşmeyi, ekonomik şartlar, yerleşim alanının korunaklı ve güvenli bir konum arz etmesi, bir akarsuyun yanında bulunması, bölgedeki yol şebekelerinden yararlanma imkânlarına sahip olma gibi faktörler etkilemektedir²¹. Ayrıca *kentsel* ve *kırsal* yerleşme alanları birbirinden farklı nitelikler taşımaktadır. Kentsel yerleşme kavramı, daha yoğun nüfusa sahip ve özellikle tarım dışı faaliyetlerle uğraşan topluluklar için kullanılmaktadır. Kırsal yerleşme kavramı ise daha dağınık bir şekilde yerleşmiş ve geniş ölçüde tarımsal işlerle uğraşan zümreler için kabul edilmiştir. Bu ifadelerle göre, kentsel ve kırsal yerleşmenin en belirgin ayrımcı kıstası nüfus yoğunluğu, üretim biçiminin tarım dışı alanlara yönelik olması ve pazar etkinliklerinin bulunması ile idari olarak da kadının yer almasıdır²².

Pazaryeri, çarşı, esnafa ait dükkânların bulunması, şehir çevresindeki kırsal bölge ve köylerde hâsıl olan tarımsal ürün ile şehirde üretilen çeşitli malların değişimi için gerekli altyapıyı oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra han, hamam, kervansaray, medrese, cuma camisi, şehrin ve kasabanın sahip olduğu ticari ve kültürel altyapının diğer elemanlarıdır. Şehri çevreleyen surlar da oraya korunmuşluk özelliği katan bir husus olarak eklenebilir²³. Ayrıca liman da şehrin ticari ve ekonomik gelişiminde etkili olan yapıların başında gelmektedir.

Şehir genel olarak ticarî ve sınaî faaliyetlerin geliştiği, hizmet sektörünün önemli yer tuttuğu bir merkezdir. Bu yüzden Osmanlı şehri "*cuma kılınur ve bazarı durur*" yer olarak tanımlanmıştır²⁴. Ancak şehir büyük ölçüde tarım dışı üretimle geçimini temin etmekle beraber şehir çevresinde yapılan tarım faaliyetleri ve bilhassa bağcılık ve bahçecilik şehir hayatında önemli yer işgal eder²⁵. Bundan dolayı şehir tanımı, üretimde tarımın yanında tarım dışı faaliyetlerin ağır bastığı yerleşim merkezleridir²⁶.

Osmanlıda şehir ve kasabalarda yaşayanlar, kır iskân birimleri olan köylerde geçimlerini tarımla sağlayan çiftçi-köylülere göre devlet nazarında farklı bir statüdedirler. Yerleşik hayatta sosyal yapının temel unsurunu şehirliler ve köylüler oluşturmaktadır. Şehirlilerin farklı statüleri kanunnamelerle tespit edilmiştir. Bu statü devlete karşı olan mükellefiyetler çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak onların sosyal kademede yerini tayin edici bir özellik taşımaktadır. Şehirliler toprak sahibi olmadıkça bir takım şahsi vergi ve mükellefiyetlerden muaf bulunmaktaydılar. Ancak avarız denilen ve genellikle fevkalade durumlarda alınan vergileri verirlerdi. Bu arada şehirlilik ve köylülük arasında çok katı bir çerçevenin olmadığı da belirtilmelidir²⁷.

Tapu defterlerinde kasaba ve şehir özelliği taşıyan yerler umumiyetle "*nefs*" olarak gösterilmiştir. Nejat Göyünç, *nefs*'in genellikle "*şehir, kasaba*" anlamına geldiğini belirtmekte, ancak XVI. yüzyılda bu terimin kasabası bulunmayan kimi bölgeler için de kullanıldığına dikkati çekmekte ve *nefs* sözcüğünün kadı bulunmayan yeri anlatabileceği üzerinde durmaktadır²⁸. Bu kıstasları göz önüne aldığımızda Meğri şehrinin hemen hemen hepsine belirli ölçüde sahip olduğunu görmekteyiz. Ulaşım ve liman konusunda şanslı yerlerdendir. İlk zamanlar etkili şekilde kullanılan kalesi bulunmakta ve yerleşim ile bölgenin korunmasında önemli rol oynamaktadır. Az da olsa tarım dışı faaliyetler, ticaret ve sanayi vardır. Zaman zaman düşman saldırısına maruz kalsa ve tahrip olsa da sosyal yapıları bulunmaktadır. Ancak burayı başka birçok şehir ve

21. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren, İstanbul 1989, s. 206–211; Fikret Yılmaz, *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1995, s. 108–109.

22. Sabri Çakır-Mehmet Erbaş, "Giresun'da Kentleşme ve Kentsel Yerleşmelerin Kademelenmesi", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1–3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun 1990, s. 35; Talip Yücel, "Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl 17, s (No) 21, İstanbul 1961, s. 31–44; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 16; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Derleyen: Salih Özbaran, İzmir 1984, s. 4–5.

23. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Faroqhi, *age.*; Hamit Sadi Selen, "XVI. XVII. Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", *III. Türk Tarih Kurumu Kongresi (1943)*, Ankara 1948, s. 390–398; Gönül Tankut, "Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonların Mekansal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi, (25–29 Eylül 1970) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C II, TTK, Ankara 1973, s. 773–779.

24. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. TTK, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C II, Ankara 1981, s. 1265; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2019, s. 16.

25. Selen, *agm.*, s. 390-398; Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 16.

26. Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 16.

27. Feridun M. Emecen, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı*, C IV, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 92.

28. Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK, Ankara 1991, s. 56.

kasabayla mukayese ettiğimizde çok gelişmiş olmadığını da ifade etmekte fayda vardır. Özellikle XVIII. yüzyıla kadar şehir durağan bir yapıya sahip olmuştur. Bunda da dış saldırılara açık olması, iklimsel olumsuzluklar, ticaretin fazla gelişmemiş olması başlıca rolü oynamıştır. Şimdi şehir ve yerleşme ile ilgili bu değerleri de hesaba katarak Meğri şehrindeki değişim ve gelişimi daha ayrıntılı incelemeye çalışalım.

Coğrafi mevkii özellikleri itibarıyla Telmessos veya Meğri'nin gerek deniz yoluyla gerekse kara yoluyla antik dünyanın birbirinden farklı bölgeleriyle sıkı bir ticari bağı bulunmaktadır. Yani yol şebekelerinden yararlanma imkânına sahiptir. Bu şehir hemen yakınındaki verimli kıyı ovasına da sahip olduğu için ilkçağdan itibaren yerleşme bakımından cazip bir yer olmuştur. Fethiye veya Meğri körfezi genişliği 15–18 km'yi bulmakta olup, liman kurmaya, gemilerin barınmasına doğal olarak en elverişli yer olarak görülmekte ve tabii bir liman durumunda bulunmaktadır. Burası Karya kıyılarından Likya kıyılarına seyreden gemiler için ilk önemli liman şehridir. Ayrıca Batı Anadolu'da Ege âlemini Akdeniz dünyasına veya Rodos, Girit üzerinden Mısır ve Batı Avrupa kıyılarına bağlayan deniz yollarının birleştiği bir yerdedir. Buranın iktisadi hayatında Milet'in ve daha sonraki devirlerde Balat'ın önemi çok fazla olmuştur. Batı Anadolu'daki liman şehirlerin önemi Helenistik çağ başlarında da sürmüştür. Ancak Roma döneminde İtalya'nın ön plana çıkması ile Ege Denizi kıyıları ve burası kenarda kalmaya başlamıştır. Eski dönemde canlı bir ticareti olan Telmessos, Roma ve Bizans döneminde küçük bir iskele şehri özelliği taşıyacaktır²⁹. Fakat Meğri iskelesi, Türklerin bu bölgeyi fethiyle tekrar önem kazanmaya başlayacaktır. Özellikle Rodos'un alınmasıyla bölgede güvenlik problemleri azalmış, Rodos ile Meğri arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler artmıştır. Hatta Rodos'un birçok ihtiyacı buradaki kıyılardan sağlanmıştır. Bilhassa zahire ihtiyacının Menteşe ve Teke Sancaklarından sağlandığını *Mühimme* hükümlerinden öğrenmekteyiz³⁰. Yine bu iskeleden, İskenderiye'ye ve başka yerlere kereste götürülmektedir. Bu bölgedeki mahsulün ihracatı da Marmaris ve Meğri limanlarından yapılmaktadır. Ayrıca bu bölgedeki günlük yağ da bu iki limandan çok eskiden beri ihraç edilmektedir³¹. 1583 tarihinde Meğri iskelesi hâsılı 11000 akçedir. Bu da Osmanlı döneminde buranın durumunu ortaya koymaktadır³². Rodos Adası çoğunlukla Menteşe'nin Meğri, Döğer ve Pınaz kazalarından erzak talep etmekte ve bazı askeri ihtiyaçlar için de Menteşe'ye müracaat etmektedir. Kale, köprü ve gemi yapımında kullanılan kereste de buradan sağlanmaktadır³³. Bu ticari ilişkilerin ve adaya erzak temininin adanın fethinden itibaren olduğu ve 1760 tarihinde de devam ettiği görülmektedir. Bu ticari ilişkiler o kadar gelişmiştir ki, Rodos ve Meğri'de tüccarlar karşılıklı olarak dükkân ve mağaza bile açmışlardır³⁴. Rodos ile Rodos'a en yakın yerler durumunda olan Meğri ve Marmaris arasında sürekli idari ve ticari ilişkiler olmaktadır³⁵. Kısacası iskele ticari anlamda bölgeye hizmet vermektedir. Bu iskelenin yanında doğal bazı koylar ve limanlar da kullanılmaktadır.

1770 yılındaki Rusların Osmanlı donanmasına düzenlediği Çeşme baskınının etkisi bölgede büyük olmuştur. Bu olaydan sonra Akdeniz bölgesindeki kıyılarda tersaneler kurularak gemi ve kalyon yapımı ön plana çıkmıştır. Bodrum, Rodos ve Meğri bu dönemde ehemmiyet kazanan yerlerin başında gelmektedir. Bölgede Meğri, iskelesiyle öne çıkarken, gemi yapımında kullanılan kereste, katran gibi malzemenin dağlardan kolayca elde edilmesiyle de önemini arttırmıştır. Meğri limanının önemi stratejik açıdan XVIII. yüzyılın sonlarında biraz daha yükselmiştir. Çünkü Mısır Meselesi esnasında yani Fransızların 1798'de Mısır'a asker çıkarması sırasında Ege bölgesinden Mısır'a gönderilen askerlerin toplanma yeri burası olmuştur. Yine donanma ve asker için gerekli olan zahire ile ekmek bu limana yakın kazalardan sağlanmıştır. XIX. asırda İstanbul'un zahire ihtiyacı için Menteşe Sancağından hububat satın alınarak Bodrum ve Meğri iskelelerinden sevk edilmiştir. Bütün bunlardan başka aynı yüzyılda Adalardaki isyanların bastırılması için asker sevki ve ihtiyaçların temininde burası kullanılmıştır. Bunların yanı sıra Meğri bölgesinde zeytin ve palamut yetiştiriciliği önemlidir. Bu sanayi ürünlerinin de Meğri iskelesinden Osmanlı'nın son zamanlarına kadar

29. Doğan, *agm.*, s. 57-65.

30. Rebiülahir 973/Kasım 1565 ve 21 Rebiülahir 973/15.11.1565 tarihli hükümler: *BOA, MD 5*, s. 206/513, 206/514; 18 Safer 985/07.05.1577 tarihli hüküm: *BOA, MD 30*, s. 116/282.

31. Wittek, *age.*, s. 2, 123; Eyliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *age.*, s. 139.

32. *TKGM, TT.d.*, 295, s. 4-a.

33. Mete, "Menteşe", s. 151.

34. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 58-59, 122.

35. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 58.

ihraç edildiği görülmektedir³⁶. Salnamelerde de Meğri limanı ile ilgili bilgiler bulunmakta ve mühim olduğu vurgulanmaktadır. 1884 tarihli Salnamede Meğri'ye haftada 4 defa vapurun uğradığı belirtilmektedir. Bu gemiler genelde İzmir'den hareket etmektedir. Buraya gelen gemi ve vapurların Ege ve Akdeniz kıyısındaki liman ve adalara uğradıkları görülmektedir. Taşınan mallar ise genelde zahire, palamut ve kerestedir³⁷. Yine Salnamelere göre, Meğri kazasının en önemli ticari gelirinin XIX. yüzyılın sonlarında tarım, hayvancılık, ormancılık ve madencilik olduğu görülmektedir³⁸. Özellikle krom madeni Meğri'de mühimdir. Burada bulunan madenlerin işletilmesi ile ilgili yabancı bazı kişilere imtiyazlar verilmiştir. İmtiyazların da II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı yıllarında yoğunluk kazandığı gözlenmektedir. Doğal olarak madenlerin işletilmesi ve ticareti Meğri şehrini ekonomik yönden etkileyen hususlardandır³⁹. Kazada hayvan üretimi ve ticareti de mühimdir. Meğri kazasındaki hayvan miktarı ise 1891 yılında şu şekilde verilmiştir: Koyun 34.232, keçi 64.626, bargir 2066, ester (katır) 21, merkep 1600, deve 1161, öküz 2563, inek 3740, canavar 2'dir⁴⁰. Ayrıca vahşi hayvanlardan tilki, çakal, ayı, kurt gibi hayvanların da Meğri ve çevresinde bulunduğu görülmektedir⁴¹. 1894 yılına ait Salnamede kazanın ziraat ve ticareti, yetiştirilen ve elde edilen ürünler ve bunların ihracat ile ithalatı değerlendirilmiştir. Buna göre, Meğri kazası mahsulatı hınta (buğday), şair (arpa), mısır, sisam (susam) gibi hububat ile palamut vesaireden ibaret olup geçen sene kaza-i mezkureden 70.000 kilo hınta, 20.000 kilo şair, 8.000 kilo mısır, 15.000 kilo sisam, 15.000 kantar palamut, 300 kantar yapağı, 3000 re's (baş) koyun ve keçi, 300 re's sığır ihracat ve mukabilinde 160 çuval kahve, 220 çuval sabun, 250 çuval pirinç, 160 denk manifatura, 1300 kantar timur (demir) vesaire ithalat vuku bulmuştur⁴². 1894 yılında kazadaki nakliye vasıtaları da verilmiştir. Meğri kazasında 711 bargir, 94 ester, 1700 merkep, 1457 deve vardır⁴³. Böylece bu salnameden kazadan ihraç ve ithal edilen malların detayını görmek mümkün olmuştur.

Meğri kazası Mentеше Sancağında orman alanı konusunda da mühim yerlerdendir. Kazadaki orman ürünlerinin tarih boyunca ihraç olduğunu yukarıda belirtmiştik. 1891 yılında kaza 4489 kilometre kare alana sahip olup bunun 1080 kilometre karesi ormanlıktır⁴⁴. Bu ormanlardan her türlü kereste imal olunarak senevi 120.000 parçadan ziyade kereste harice satılmakta ve orman hasılatı 430.000 kuruş civarında olmaktadır. Bu rakamlar da ormanların kazadaki durumunu ve şehir hâsılına katkısını ortaya koymaktadır⁴⁵. 1894 tarihli salnamede kazanın sanayisi ile ilgili de bilgi verilmektedir. Sanayi ile ilgili "*Kaza-i mezkurede senevi 50.000 kuruşluk 500 parça halı, seccade, kilim ve heybe, nesc (dokuma) ve imal olunduğu misillü sanayi-i adiye-i dâhiliye dahi vardır*" denilmektedir. Ormanlar hakkında ise "*Meğri kazası ormanları vilayetin en cesim ormanlarından olup 1080 kilometre mürebbi raddesinde vast' ak ve kızılçam ile sair birçok nevi eşçarı havidir. İşbu ormanlarda her türlü kereste imal olunarak senevi 120.000 parçadan ziyade kereste harice satılmakta ve orman hasılatı 430.000 kuruşa baliğ olmaktadır*" denilerek 1891 yılındaki orman hasılatının tekrarlandığı görülmektedir⁴⁶. Kazanın üretim ve ihracatında önemli mallardan birisi de yukarıda ifade ettiğimiz üzere madenciliktir. 1894 yılına ait salnamede madenlerle ilgili olarak "*Kaza-i mezkurede haylice mahalde krom ve manganez madenleri olup bâ-imtiyaz işletilmektedir. İşletilen madenden geçen sene 7000 tonnellata (ton) krom ve 1000 tonnellata kadar da manganez cevheri ihraç ve Avrupa'ya imrar olunmuştur*"⁴⁷ denilmektedir. Velhasıl Meğri limanı, şehrin gelişmesinde tarih boyunca önemli rol oynamıştır. Hem ticari ilişkilerde hem de ulaşım, stratejik ve askeri konularda iskele kullanılmış ve bölgeye hizmet vermiştir.

36. Yiğit-Karayumak, *age.*, s.58-64.

37. Süleyman Konukçu, *Salnâmelere Göre Meğri (Fethiye) Kazası*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2017, s. 129-132.

38. Konukçu, *agt.*, s. 125.

39. Meğri (Fethiye)'deki krom madenleri ve işletme imtiyazları konusunda daha geniş bilgi için bkz. Arzu Baykara, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XXV, Sayı 1, Temmuz 2010, s. 77-100.

40. İbrahim Cavid, *Aydın Vilayet-i Salnamesi R. 1307/H. 1308*, TTK, Ankara 2010, s. 477.

41. Cavid, *age.*, s. 656-665.

42. 1311/1894 AVS, s. 403-404.

43. 1311/1894 AVS, s. 404.

44. Cavid, *age.*, s. 637, 656.

45. Konukçu, *agt.*, s. 17.

46. 1311/1894 AVS, s. 404.

47. 1311/1894 AVS, s. 404.

Şehirle ilgili liman haricindeki diğer kıstasları ölçüt olarak aldığımızda Meğri şehri, sosyal ve kültürel etkinliklerin çok yoğun olduğu bir bölge değildir. Az önce belirttiğimiz üzere Rodos Adası'nın alınmasına ve çevredeki deniz güvenliğinin sağlanmasına kadar problemlerle karşılaşmıştır. Yazların çok sıcak olması insanların yaylalara gitmesine sebep olmuştur. Ayrıca korsan saldırıları, güvenlik meselesi gibi olaylar dolayısıyla yakında bulunan Üzümlü (Amas) ve biraz daha uzaktaki Döğer (Sandlu) tercih edilen yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine yayla olarak da Seki Yaylası kullanılmıştır.

Bu yerlerin haricinde Kayaköy veya Elviz'in tercih edilen yerlerden olduğunu görmekteyiz. 19 Haziran 1913 tarihli bir belgede hava sıcaklığının yazın 40 dereceleri bulduğu belirtilmektedir. Hatta Meğri civarında bulunan bataklıkların hararetin ve sıcaklığın artmasında etkili olduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı halkın yaz aylarında yaylalara ve yakın adalara gittikleri açıklanmıştır. Yaz aylarında hükümet binası ve görevlilerinin Kayaköy'e gittikleri, bu âdetin 20 seneden beri terk edildiği ve tekrar halkın bu istekte bulunduğu tespit edilmiştir⁴⁸.

İşte coğrafi şartlar ve güvenlik nedeniyle Meğri şehri uzun yıllar pek fazla gelişme imkânı bulamamıştır. Biraz sonra bahsedeceğimiz üzere bu olumsuzluklardan bazı vakıfların, bilhassa burada düşman saldırısına uğrayan vakıfların Döğer (Sandlu), Üzümlü (Amas), Seki gibi yerlerde tekrar kurulduğu ve buraların köy olmasına rağmen şehirdeki birçok sosyal müesseseye ve iktisadi faaliyete sahip olduğu görülmektedir. Buralarda ayrıca çok sayıda dükkân olup ticari faaliyetler de yapılmaktadır. Özellikle de Meğri kazasının bölünerek buradan Üzümlü, Döğer, Eşen gibi kazaların çıkmasıyla buralar daha fazla gelişme ve şehir özelliği taşımaya başlayacaktır. Ancak Meğri, liman için çok uygun bir yer olması dolayısıyla hiçbir zaman çok önemsiz bir şehir de olmamış ve iskelesi devamlı kullanılmıştır.

Şehirlerin gelişiminde önemli bir yeri olan vakıflar da burada çoğunlukla kırsal alanlarda yer almaktadır. 1530, 1562 ile 1583 tarihli defterlerde kaydedilen ve kazada yer alan 44–81 arasındaki vakıf eserin birkaçı hariç diğerleri kırsal kesimdedir. Burada da Üzümlü, Döğer, Eşen, Seki, Vakıf Yakası nam-ı diğer Ömerler, Mengen, Uğurdaş, Ebuhora, Ovacık ve Bey gibi köyler öne çıkmaktadır⁴⁹. Meğri şehrindeki bazı sosyal yapılar da kâfirlerin şehri basıp tahrip etmesi üzerine zarar görmüş ve başka yerlerde tekrar yapılmıştır. Bunlardan birisi de Meğri Camisi'dir. Bu cami ile ilgili 1530 yılı kayıtlarında asıl camiye kâfirlerin harap ettiği, İvaz Çelebi'nin kendi malından Hızır İlyaslık demekle maruf yerde yeni cami bina ettiği, hatibinin yazın Seki Yaylağı Camii'nde kışın ise bu zikir olan camide hitabet ettiği belirtilmektedir⁵⁰. 1562 yılında ise Meğri Camisi ile ilgili olarak caminin kâfirler tarafından harap edildiği ve Amas'ta bina olduğu belirtilmektedir. Hızır İlyaslık denilen yerin de Amas (Üzümlü)'ta olduğu anlaşılmaktadır. Hatibi Mevlana Alâeddin olup yazın Seki Yaylağı Camii'nde kışın da bu camide hatip olduğu kaydedilmiştir. 1583 yılında da aynı benzer kayıt yenilenmiştir⁵¹. Şehir merkezinde olan fakat zarar gören yapılardan birisi de Hacı İvaz Mescidi'dir. Her üç tarihte de ismi geçen bu mescid, kâfir Meğri şehrini harap ettiği sebepten Pırnaz'a bağlı Amas köyünde Hacı İvaz tarafından bina edilmiştir. 1530 yılında 2 adet bağın geliri bu mescid için verilmiştir⁵². 1562'de yine aynı ifadeler geçmekte olup "*Kâfir Meğri'yi harap ettiği sebepten ona bedel Amas tabi-i Pırnaz köyünde bir mescid bina etmiş mezkûr mescidin imamına cihet-i imâmet öşür ve harc verir yerleri ve bağları var deyu defter-i atikde mukayyedir*" denilerek, Amas'da 2 pâre bağ olduğu belirtilmiştir. 1583 yılında yine cihet-i imâmet için öşür ve harc verip Amas'da iki pâre bağ, Meğri'de mevâzi-i müteferrikada 4 pâre yer olup hâsılı 100 akçedir⁵³.

Meğri şehrinde Ahmed Gazi'nin inşa ettirdiği Ahmed Gazi Medresesi vardır. Meğri şehrindeki medresenin yapım tarihi belli değildir. Fethiye'de Menteşe Beyin Türbesinin güneyinde türbeye bitişik eski duvar kalıntıları bulunmaktadır. Bu kalıntıların medreseye ait olabileceği tahmin edilmektedir. Fethiye'de

48. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 127.

49. XVI. yüzyıldaki Meğri Kazası vakıflarının ayrıntısı için bkz. Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", s. 1-44.

50. 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, s.569; Ayrıca bkz. Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", s. 7-8, 30, 33, 36.

51. BOA, *TT.d.*, 338, s. 127; BOA, *TT.d.*, 569, s. 86; Ayrıca bkz. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 21-53.

52. 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, s. 570.

53. *TT.d.*, 338, s. 31; *TT.d.*, 569, s. 90; Ayrıca bkz. Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", s. 12.

bundan eskiye giden yapı veya kalıntı da bulunmamaktadır⁵⁴. XVI. yüzyıla ait vakıf defterlerinde bu medreseyle ilgili kayıtlar yer almaktadır. Bu kayıtlardan burada bulunan bu medreseyi kâfirlerin harap etmesi üzerine Hacı İvaz isimli kişinin Seki Yaylağı'nda bir medrese ve yine Üzümlü denilen yerde kış günleri için başka bir medrese yaptırmış olduğunu öğrenmekteyiz. Ancak Hacı İvaz öldükten sonra bu medreseler harap olmuş ve tamir eder kimesne bulunmamıştır. Daha sonra emr-i Sultani ile Döğ'er'de bu vakfın çeltik arklarının yakınında Hızır Bali isimli bir kişi medrese bina etmiştir. Ayrıca aynı vakfa, Çalış adlı bir başka kişi de Seki Yaylasında birkaç hücre ihdas etmiştir⁵⁵. Bu medrese 1530, 1562 ve 1583 tarihli defterlerin hepsinde geçmektedir⁵⁶. Çalış isimli bu kişinin Gerişburnu'nda hamam geliri ile Elviz köyünde bir bağ hâsılını buna vakfetmiş olduğunu görmekteyiz. Çalış isimli bu zatın Meğri tarihinde önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu zatın türbe niteliğinde olan mezarı bugün Koca Çalış olarak isimlendirilen plajda olup yöre insanı tarafından ziyaret edilmekte ve Fethiye'deki "Çalış" ismi de ondan gelmektedir⁵⁷.

Şehirde Menteşe Beyliğinin kurucusu Menteşe Beyin türbesi de bulunmakta ve kayıtlarda "Türbe-i Merhum Menteşe Bey" diye geçmektedir. Bu türbeyi Ahmed Gazi yaptırdığı için halk arasında Ahmed Gazi Türbesi olarak da bilinmektedir. Ancak onun mezarı Peçin'de medresesi içerisinde olup Fethiye'deki türbe ve mezar Menteşe Beye aittir. Bu Meğri kazasındaki en eski Türk-İslam eseridir⁵⁸. Türbenin inşa veya tarihine ait herhangi bir kitabe mevcut değildir. Türbeye zaman zaman bazı müdahaleler yapılmış olsa da günümüze sağlam olarak gelebilmiştir. Menteşe Bey Türbesi'nin batısından bitişik oldukça büyük ebatlı bir yapı bakiyesi bugün de mevcuttur. Bu yapı az önce değindiğimiz üzere Ahmed Gazi Medresesi'nin kalıntısı olup günümüze sadece doğu cephe duvarı ulaşabilmiştir. Malzeme ve yapı tekniği bakımından her iki yapının XIV. yüzyıl mimari özelliklerini taşıdığı belirtilmiştir. Ahmed Gazi Beyin Meğri hâkimiyeti döneminde (1360-1391) yani XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaptırıldığı düşünülmektedir⁵⁹. Bu vakfın hâsılı her üç defterde de 400 akçedir⁶⁰. Bu türbe Sarnıç Mahallesi Akıncı İlkokulu'nun hemen yakınında Tekke Gül Camii'nin doğusunda yer almaktadır⁶¹. Burada türbenin yanı sıra birçok mezar da bulunmaktadır. Meğri'nin en eski yerleşim yerlerinden birisi burasıdır.

Eşref Paşa Zaviyesi de bölgedeki önemli zaviyelerdendir. Meğri kazasının neresinde olduğu defterlerde belirtilmeyen bu zaviyenin Seki'de olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü günümüzde Eşref Paşa Türbesi burada bulunmaktadır. Türbenin olduğu yer buranın eski yerleşimini de göstermekte olup bölgeye hâkim bir tepededir. Evliya Çelebi, Meğri kazasına geldiğinde Eşen Çayı (Nehr-i Ulusu) civarında iken Tekyeşinler köyünden beş on adam gelmiş ve onlara köylerini sorduğu zaman (Onlar buradaki köprüleri korumak şartıyla bazı vergilerden muaf kişilerdir) yüz evli köy olduklarını, "ecdâd-ı ızâmımız Seki Yaylası'nda Eşref Paşa tekyesişinleriyiz. Anıniçün köyümüze Tekyeşinler derler. Ol sultanın evlâdlarındanız" demişlerdir⁶². Bu ifadeler de bizim görüşümüzü doğrulamaktadır. Eşref Paşa önemli bir zat olmasına rağmen ne zaman yaşadığı hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak onun vakıflardaki bazı kayıtlardan Fatih'ten önce yaşadığını söylemek mümkündür. Hatta muhtemeldir ki çok daha önce yaşamıştır. Seki'deki türbede XIV. yüzyılda yaşadığı ile ilgili ifadeler bulunmasına rağmen bu teyit edilememiştir. Her üç tarihte de kaydedilen bu zaviyenin hâsılı 5305 akçe

54. Remzi Duran, *Menteşe Beyliği Mimârîsi I (Metin)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 1995, s. 286.

55. Bu medrese 1583 yılı kayıtlarında şu şekilde geçmektedir: "Vakf-ı Medrese-i Ahmed Gazi der nefis-i Meğri sâbikan kâfir harâb eyleyüb ba'âde Hacı İvaz nâm kimesne Seki Yaylağı'nda medrese ve eyyâm-ı şita için Üzümlü yerde dahi bir medrese bina etmiş imiş sonra zikr olan medreselerin ikisi bile harâb olmuş mezbûr Hacı İvaz dahi fevt olub tamir eder kimesne dahi bulunmayub emr-i sultani ile Hızır Bâlî nâm kimesne Döğ'er nâm kasabadaki medresenin evkafi olan çeltüğe karib imiş bir medrese bina edüb ve Çalış nâm kimesne dahi Seki Yaylağı'nda birkaç hücre ihdas idüb emr-i padişahi ile hayli zamanki zikr olan hâdis medreseler ma'mûl imiş deyu defter-i atikde mukayyedir". *TT.d.*, 569, s. 85-86.

56. 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, s. 569-570; *TT.d.*, 338, s. 126.

57. Çalış isimli zatın mezarı ile ilgili bkz. Ek 1.

58. İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1347-1929, s. 163; Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 23.

59. Duran, *agt.*, s. 181-183.

60. 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, s. 570; *TT.d.*, 569, s. 89; Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", s. 15.

61. Duran, *agt.*, s. 179; Menteşe Beyi Türbesi ile ilgili bkz. Ek 2-3.

62. Eyliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *age.*, s. 137-138.

olup Meğri kazasının en önemli zaviyelerinden birisidir⁶³. Bu zaviye daha sonraki dönemlerde de varlığını korumakta ve Meğri memlehasının da buna bağlı olduğu belirtilmektedir⁶⁴. Eşref Paşa'nın Vakıf Yakası nam-ı diğer Ömerler köyünde evlatlık vakfı da vardır⁶⁵. Meğri şehrinde olmamasına rağmen önemli bir zat olması ve Meğri tarihinde mühim bir yere sahip bulunması hasebiyle bu zaviyeden burada bahsetme gereği duyduk.

Zaviye-i Ahi Saltuk, Meğri şehrinde yer alan zaviyelerdendir. Bu zaviye üç tahrirde de bulunmaktadır⁶⁶. Şehrin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir.

Zaviye-i Kapu (Der Piş-i Meğri)'nun Meğri şehri önünde bulunduğu belirtilmiştir. Ancak yerini tam olarak tespit edemedik. Ancak bu zaviyeye kâfirlerin zarar vermiş olması şehir merkezinde ve iskeleye yakın olduğunu ortaya koymaktadır. Her üç defterde de kaydedilmiştir. Hâsılı bütün defterlerde 390 akçe olarak verilmiştir. Bu zaviye 1530'da "*Zâviye-i Kapu der piş-i Meğri mezkûr zaviyeyi kâfirler harâb edüb Kadı Kasım binâ ettiği cami ki ka'ten vakf yağmuş ber-mûceb-i hükm-i şerif cihet-i hatib olmuş*" diye kaydedilmiştir. Bu kayıttan zaviyenin kâfirler tarafından harap edildiği ve kadı Kasım tarafından aynı yerde cami bina edildiği ve bunun vakfının olmadığı, bundan dolayı da zaviyenin gelirinin caminin hatibine harcanmak için tahsis edildiğini görmekteyiz⁶⁷. 1583 yılında ise "*Zâviye-i mezbûre Meğri'yi kâfir vurdukda harab olucak kadı zâviye-i mezbûrenin evkâfın zâviye nâm mucibde merhûm Kasım Kadı bina ettiği cami ki ka'tan vuku bulmuş iki hatibine cihet olmağışün bu hibe edüb arz ettiğinden mukarrer tutub merhûm Sultan Bayezid han hükm-i cedide eylemiş el'ân der-tasarraf-ı Hatib Mevlânâ Hüsam Fakih hükm-i hümayûn öşr ve harc verir deyu defter-i atikde mukayyed*" denilmektedir⁶⁸. 1562'de de benzer hüküm vardır⁶⁹. Görüldüğü üzere şehir merkezinde XVI. asırda birçok sosyal müessese bulunmaktadır. Bunlar şehir halkının ihtiyaçlarını karşılayacak nitelik ve niceliğe sahiptir. Ancak kâfir baskısı ve korsan saldırısı bunlara zarar vermiştir. Bu saldırılar da uzun süre özellikle Rodos fethedilene kadar etkili olmuştur. Doğal olarak da şehrin gelişmesi ve sosyo-kültürel yapısı bundan olumsuz etkilenmiştir.

Meğri şehrinde olmamakla birlikte vakıf kayıtlarında geçen Sancakbeyi Sinan Beyin Bolvadin'deki camisinin vakıf gelirlerinin önemli bir kısmı Menteşe Sancağından verilmiştir. Buradaki gelirlerden Meğri kazası ve buradaki bazı yerleşim yerlerinin sosyo-ekonomik durumu ile ilgili bilgi sahibiyiz. Bu doğrultuda birçok yerdeki dükkân geliri bu vakfa ayrılmıştır. 1583'te Muğla'da 211, Seki'de 157, Mazun'da 108, Döğ'er'de 90, Uğurdaş'ta 69 dükkân yer alırken Meğri pazarında 6 dükkân bulunmaktadır⁷⁰. Bu vakıf kayıtlarından da anlaşıldığı üzere bazı köyler Meğri şehrinde daha fazla ticari etkiye sahiptir.

XIX. yüzyılda Meğri şehrindeki dükkân sayıları artmıştır. 1891 tarihli Salnameye göre şehir merkezinde 120, köylerde ise 13 dükkân vardır⁷¹. Yine başka Salnamelere göre 1897 ile 1908 tarihleri arasında Meğri şehrinde 400 ile 514 arasında dükkân görülmektedir. 1897'de 400 dükkân var iken 1908'de bu sayı 514'e çıkmıştır. Aynı şekilde şehirde 1897'de bir han bulunurken 1902'den itibaren 2 han görülmektedir⁷². Ayrıca 1891 tarihli Salnamede şehir merkezinde 199 mağaza, 1 han, 9 fırın, 5 lokanta, 1 Rumhane, 2 hamam, 5 meyhane, 5 hayvanhane, 6 gazino, 3 karakolhane, 1 telgrafhane, 1 liman odası, 1 hapishane ve mescid, cami, tekke, kilise ile mektep gibi diğer yapıların olduğunu görmekteyiz⁷³. 1902 tarihli Salnamede Meğri kasabasında 2 hamam, 2 otel, 2 un değirmeni, 1 hükümet konağı, 1 telgrafhane, 2 cami-i şerif, 1 mescid, 1 tekke ve 1 kilise yer almaktadır. 1908 yılında ise 2 hamam, 3 otel, 2 un değirmeni, 1 hükümet konağı, 1 depo-yı hümayun, 2 cami-i

63. 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, s. 569; TT.d., 338, s. 128; TT.d, 569, s. 87; Ayrıca bkz. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 21-53; Eşref Paşa Türbesi ile ilgili bkz. Ek 4.

64. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 64-65, 208.

65. 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, Ankara, 1995, s. 569.

66. 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, s. 570; TT.d., 569, s. 91; TT.d., 338, s. 131; Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", s. 18.

67. 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, s. 570.

68. TT.d., 569, s. 92; TT.d., 338, s. 133; Ayrıca bkz. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 21-53.

69. Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", s. 19-20.

70. TKGM, TT.d., 569, s. 93; Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", s. 12.

71. Cavid, *age.*, s. 408-411.

72. Konukçu, *agt.*, s. 125.

73. Cavid, *age.*, s. 408-411; Ayrıca daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 1.

şerif, 1 mescid, 1 tekke ve 1 kilise vardır⁷⁴. Bütün bu ticari, sınai, sosyal ve dini yapılar şehrin XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında ne kadar geliştiğini göstermektedir.

Tablo 1: Aydın Vilayet Sâlnâmesine Göre H.1308/M.1891 Yılında Meğri Kazasının Nüfus ve Emlak Toplamı⁷⁵

	Meğri Kasabası	Meğri Köyleri	Toplam
Hane	824	6394	7218
Dükkân	120	13	133
Mağaza	199	-	199
Han	1	-	1
Fırın	9	1	10
Lokanta	5	-	5
Rumhane	1	-	1
Kereste Fabrikası	-	7	7
Hamam	2	-	2
Arsa	20	-	20
Değirmen	-	37	37
Meyhane Damı	5	1	6
Hayvanhane	5	630	635
Saman Damı	-	260	260
Gazino	6	-	6
Karakolhane	3	-	3
Rufai Tekkesi	1	1	2
Cami-i Şerif	1	59	60
Mesâcid	3	4	7
Mekteb-i İslamiye	1	45	46
Rum Mektebi	1	1	2
Rum Kilisesi	1	3	4
Türbe	1	-	1
Hapishane	1	-	1
Telgrafhane	1	-	1
Liman Odası	1	-	1

İlkçağda Meğri'de bir kale olmasına ve bu kale kalıntıları günümüze kadar gelmesine rağmen, XVI. asırda burası koruma amaçlı kullanılmamaktadır. Belgelerde Rodos adasında kale eri olan sipahilerden bahsedilmesine karşılık Meğri kale erleri geçmemektedir. Evliya Çelebi de XVII. yüzyılda buranın kalesinden *"leb-i deryâda bir azîm kal'a imiş ve bir kal'a dahi kayalar üzredir..."* diyerek bahsetmekte ve başka ayrıntıya girmemektedir⁷⁶. XVI. yüzyılda kale eri kaydedilmediğine ve XVII. asırda da kale erlerinden bahsedilmediğine göre artık dış saldırıların azaldığı ve güvenliğin bölgede büyük ölçüde sağlandığı anlaşılmaktadır. Kale aktif olduğu dönemde şehrin yerleşiminde ve korunmasında mühim rol oynamıştır⁷⁷.

Meğri şehrinin sosyal ve ekonomik durumu ile ilgili bilgi vermek ve bu yönden şehri değerlendirmek gerekirse şunları söylemek mümkündür: Şehrin ekonomik durumunu az önce belirttiğimiz bazı hususlar haricinde pazar vergisi, ihtisab resmi, ihzar resmi, memleha resmi, niyabet vergisi gibi vergilerden daha iyi öğrenme imkânına sahibiz. Bu vergiler tahrir defterlerinde belirtilmiştir. Direk Meğri şehrinin hâsılı 1530 tarihinde 35200 akçe olarak verilmiştir. Bu hâsılın çoğunluğunun pazar vergisi olduğunu görmekteyiz⁷⁸.

74. Konukçu, *agt.*, s. 32.

75. Cavid, *age.*, s. 408-411.

76. Eyliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *age.*, s. 137; Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası", s. 23.

77. Meğri (Fethiye) Kalesinin günümüzdeki görünümü ile ilgili bkz. Ek 5.

78. 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (927/1530), s. 564.

Bunun haricinde şehrin çevresinde olan ve şehir hâsılına dahil ettiğimiz, “niyâbet⁷⁹, tahunhâne⁸⁰, ihtisâb⁸¹, Beytül-mâl der nahiyeye-i Meğri ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mevûd ve mürde-i abd-ı abık ve yuvası ve bahaları ve Elviz (Kayaköy) Rumlarının işlediği 138 ocak tuzla vergisi” şehrin ekonomik durumunu ortaya koymaktadır. Bütün bu vergilerle şehir hâsılı 218.167 akçe yapılmaktadır. Toplam hâsıla baktığımız zaman önemli miktarda olduğunu görmekteyiz. Ancak bunun 150.000 akçesi tuzladan alınmaktadır. Bu anlamda da tuz üretimi Meğri’de mühim olup bunların da Meğri, Pınaz ve Köyceğiz kadılıklarında satıldığı belirtilmiştir⁸².

1583 tarihinde “Nefs-i Meğri” şeklinde geçen şehrin hâsılı 35000 akçedir. Bu hâsıla Meğri, Seki, Seyyidlü ve Karaöz pazar bacı da dâhil edilmiştir. Ancak bu hâsıla şehrin çevresinde olan ve şehirle ilgisi olan diğer bazı vergileri de kattığımızda (Meğri iskelesi gümrük vergisi, tahunhâne, şem’hâne⁸³, Meğri pazar bacı, ihzâr⁸⁴, niyâbet, a’şâr⁸⁵ gibi) şehir hâsılı 127.400 akçeye çıkmaktadır⁸⁶. Bu hâsıl 1530 tarihine göre önemli oranda azalmıştır. Bunun da sebebi tuz ocakları 188 ocağa çıkmasına rağmen alınan vergi 60.000 akçeye düşmüştür. Yine toplam hâsıldaki düşüşte Meğri şehrinde Üzümlü’ye göçenlerin olması ve 1583 tarihindeki tahrirde onların Üzümlü’de kaydedilmeleri etkili olmuştur. Hatta Meğri’den Üzümlü’ye gidenlerden 300 akçe pazar bacı alındığını görmekteyiz⁸⁷. Bu vergilerden Meğri şehri haricinde Üzümlü, Seyyidlü, Seki ve Karaöz gibi yerlerde pazar kurulduğu anlaşılmaktadır. 1894 yılına ait salnamede Meğri kasabası dâhilinde umuma mahsus panayır olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca yalnız Meğri kasabasına 16 saat mesafede kâin Sekü (Seki) Yaylası’nda her sene Haziran ayı başından Eylül ayı başına kadar Cumartesi günleri Sekü pazarı namıyla bir pazar kurulduğu ifade edilmektedir⁸⁸. Görüldüğü üzere Seki her dönem pazar ve panayır konusunda önemli yerlerden olmuştur.

Bu tuz ocaklarının ve tuz üretiminin XIX. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir. Menteşe Sancağına bağlı Ağırdos kazasında Bedevi Şeyh Yusuf Efendi’nin iltizamında bulunan Meğri tuzlasının Eşref Paşa Zaviyesine bağlı olduğuna dair İzmir Valisi İsmail Paşa’nın 17 Ocak 1854 tarihli arzı vardır⁸⁹. Yine 8 Mart 1863 tarihli bir yazıda Meğri memlehasına bir keşif yapılmıştır. Bu memlehanın iskeleye yakın bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Tuzladan sorumlu olan Muğlalı Osman Ağa’nın tuzlayı işletmediği ve Mısır’dan tuz getirdiği ve bunun sonucunda işletilmeyen tuzlanın harap hale geldiği belirtilmiştir. Yine deniz suyunun tuzlayı bastığı ve deniz ile tuzlayı ayıran duvarların yıkıldığı rapor edilmiştir. Tuzlanın ilavelerle 44.625 kuruşa onarılabileceği ve tuzlanın kapladığı alanın da tahminen 30-35 dönüm civarında olduğu ifade edilmiştir. Tuzladan yıllık 7000-8000 kile kadar tuz üretimi yapılabileceği ve yakında bulunan iskele vasıtasıyla satışının gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir⁹⁰. Bu tespitler de göstermektedir ki şehrin en önemli üretim ve geçim kaynaklarından birisi tuzdur.

Şehirlerin en önemli göstergelerinden birisi de nüfus ve nüfus yoğunluğudur. Meğri şehrini bu yönden değerlendirirsek şunları ifade edebiliriz. Meğri VI. yüzyılda Likya’daki zengin şehirlerden olmasına rağmen diğer şehirler gibi büyük bir nüfusu hiçbir zaman barındırmamıştır. Bu eksiklik de bütün zenginliğe

79. Niyâbet: Bâd-ı hevâ demektir. Köy reayasının cürm ve cinayet ve sair bâd-ı hevâsını sipahi alır. XVI. asır sancak kanunnamelerinde niyâbet daha özel bir manada yalnızca cerime olarak görülmektedir. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2011, s. 522.

80. Tahunhâne: Susamdan tahin ve helva imal edilen atölye demektir. Ünal, *ags.*, s. 663.

81. İhtisâb: Kelime olarak hesap sorma, hesaba çekme anlamına gelir. Çarşı ve pazardaki fiyatları, alışverişi ve kalite kontrolü işlerine ihtisap, bu görevi yürüten kişiye de muhtesip denilmiştir. Ünal, *ags.*, s. 342.

82. Karaca, “XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası”, s. 23; Ayrıca bkz. Tablo 2.

83. Şem’hâne: Mum imal edilen atölyelere denilmektedir. Ünal, *ags.*, s. 645.

84. İhzâr veya ihzariye: Eski şer’i mahkemelerde mahkemeye işi düşenlerden kendiliğinden gelmeyip muhızrlar vasıtasıyla getirilmesi halinde ihzariye adı altında bir para alınır. Ünal, *ags.*, s. 343.

85. Öşürün çoğulu olup mahsullerden alınan onda birlerdir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ak Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 46.

86. *TKGM, TT.d.*, 110, s. 132-b. Ayrıca bkz. *TKGM, TT.d.*, 295, s. 4-a.

87. Karaca, “XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası”, s. 23-25, 54; Ayrıca bkz. Tablo 2.

88. 1311/1894 AVS, s. 403.

89. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 208.

90. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 64-65.

karşın bölgenin ticari ve ekonomik gelişimini devamlı sekteye uğratmıştır⁹¹. Osmanlı Devleti zamanında da XIX. yüzyıla kadar fazla nüfusun şehirde yer almadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca şehir özelliğinin önemli bir göstergesi olan mahalleye ayrılma burada son dönemlere kadar görülmemektedir. Kayıtlarda burası “*Nefs-i Meğri*” şeklinde geçmektedir. Hatta 1583 tarihinde şehir nüfusu kaydedilmemiştir. Az önce bahsettiğimiz üzere muhtemelen tahrir esnasında halk Üzümlü’de olduğu ve 30 yıldan beri burada yaşadıkları için oraya kaydedilmişlerdir. Yine, şehir nüfusu Üzümlü (Amas), Gerişburnu, Girdab ve Uğurdaş gibi köylerden bile düşüktür. 1530 tarihinde Meğri şehrine 152 hane, 8 kara, 7 mücerred, 1 imam, 2 hatip, 3 muhassıl, 3 sâhib-i berat kaydedilmiştir. Bu verilere dayanarak Meğri şehrinin nüfusunun 767 kişi civarında olduğunu söyleyebiliriz. Az önce de değindiğimiz üzere 1583 tarihinde şöyle bir kayıt vardır: “*Cemâ’at ki nefis-i Meğri’den kâfir vehminden firâr eyleyüb zikr olan Amas nâm karye toprağında 30 yıldan beri mütemekkinler olub hîn-i tahrirde esâmileri defter-i atıkde nefis-i Meğri’de bulunub tefahhus olundukda cema’ât-i mezbûre nefis-i Meğri’de sâkin değillerdir 30 yıldan mütecaviz Amas toprağında mütemekkinlerdir deyu a’yân-ı vilâyet haber verdiklerinde hîn-i Bayezid’e sahib-i arz olan ahoâlin südde-i sa’âdete arz ettikde 10 yıldan ziyâdeyse mütemekkinler olduğu toprağa kanun üzere defter-i cedîde kayd oluna fermân olunmağla nefis-i Meğri’de yazulmayub zikr olan Amas nâm karyeye kanun üzere kayd olundular ve rüsûm-ı ra’iyyetlerin sâhib-i arza edâ etmek üzere defter-i cedîde yazıldılar*”⁹². Bu kayıttan da anlaşıldığı üzere Meğri’den düşman korkusundan kaçarak Üzümlü’ye gelmişler ve 30 yıldan beri burada oldukları için kaydedilip vergilerini de burada vermişlerdir. Bu şekilde Üzümlü’de 3 nim çift, 68 bennâk, 112 kara, 2 zâviyedâr, 1 hatip, 2 pir-i fâni, 2 danişmend, 11 muhassıl, 5 imam, 3 şeyhzade, 2 müteveli, 1 fakirü’l-hal, 1 muarriif ve 5 özelliği olmayan zümre kaydedilmiştir. Toplamda 218 nefer yapmaktadır. Bu neferleri de 3 ile çarparsak 654 civarında kişi olduğunu söyleyebiliriz⁹³.

Şehir nüfusu, şehrin mahallelerinde meskûn ahali, yani şehirli ile başta idareciler olmak üzere, muaf olarak kabul edilen askerî zümrelerden meydana gelmektedir. Bu idareci zümrelerin yanında, şehirde vergi muafiyetine sahip kimseler de bulunmaktadır. Bunlar 1530’da 9 kişidir. 1583’de Üzümlü’de kaydedilen ise 35 kişidir.

Tablo 2: 1530 ve 1583 Tarihlerinde Meğri Şehir Hâsılı⁹⁴

Meğri Şehri Gelir Nevi	1530	1583
Nefs-i Meğri	35200	35000*
Niyâbet-i divân-ı Meğri ki serbest olmayan tumarların nısf cürmü ve nısf resm-i ganemidir ma’a cürm-i katl ve post-ı kaplan hass-ı hümâyûn fi sene	5000	4000
Mahsûl-i gümrük-i iskele-i Meğri hass-ı hümâyûn fi sene	-	11000
Mahsûl-i Tahunhâne-i Meğri hass-ı hümâyûn fi sene	24366	10000
Mahsûl-i Şemhane-i Meğri hass-ı hümâyûn fi sene	-	800
Mahsûl-i bac-ı keyl-i bazârhâ-i Meğri hass-ı hümâyûn fi sene	-	100
Mahsûl-i ihzâr-ı Meğri hass-ı hümâyûn fi sene	-	1500
Mahsûl-i a’şâr-ı kaza-i Meğri hass-ı hümâyûn fi sene	-	5000

91. “Lycia”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, V.2, ed. Alexander P. Kazhdan-Alice- Mary Talbot, Oxford University Press, New York 1991, s. 1257-1258.

92. TKGM, *TT.d.*, 110, s. 145/a-146a.

93. TKGM, *TT.d.*, 110, s. 145/a-146/a; Ayrıca bkz. Tablo 3.

94. Karaca, “XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası”, s.25.

İhtisâb-ı kaza-i Meğri uzak tasarruf olunur fi sene	1500	-
Beytül-mâl der nahiye-i Meğri ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mevkûd ve mürde-i abd-ı abık ve yuvası ve bahaları yine yerin minval hass kayd olundu fi sene	1500	-
Ez-haric kaza-i mezbûrede mütemekkinlerdir	601	-
Memlehâ-i Meğri ki 138 ocak tuzla işlenür hâric-i amilden müddüne ikişer akçe ücret ile karye-i mezbûre (K. Elviz) zimmilerinden tayin olunan tuzcular eşerler Meğri ve Köyceğiz ve Pınaz kadılıklarında satılır fi sene 150000 (166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, s.565), Memlehâ-i Meğri ki sâbıkan 138 ocak tuz işlenüb hâric-i âmilden müddüne ikişer akçe ücret ile karye-i mezbûre zimmilerinden tayin olunan tuzcular işler hâlâ hîn-i tahrirde 6 ocak dahi fazla bulunub cem'an 188 ocak olmuştur. Meğri ve Köyceğiz ve Pınaz kadılıklarında satılır deyu defter-i atikde kayd olunmağın defter-i cedide dahi işlenüb sâbıka üzere kayd olundu fi sene 60000 (TKGM. TT.d., 110. s. 133-b)	150000	60000
Toplam	218167	127400

*35000 akçe hâsıl şu kalemlerden meydana gelmektedir: Hınta 50 müdd, hınta kıymet 7000, şair müdd 20, şair kıymet 1800, dıhn müdd 2, dıhn kıymet 180, öşr-i penbe 110, öşr-i kovan 100, tapû-yı zemin 400, deştbanı 135, öşr-i çeltik sınır-ı Akça deyu defter-i atikde mukayyed hâlâ bî-hâsıl, ihtisâb-ı bazâr-hâ-i Meğri ve bâc-ı bazâr-ı Seki ve Seyyidlü ve Karaöz fi sene 20000, Koruhâ-i Karataş ve Sorgun ve Köse İsa fi sene 5000.

Tablo 3: 1530 ve 1583 Tarihlerinde Meğri Kazasının Nüfusu⁹⁵

Tarih	1530	1530'da birbirine oranı	1583	1583'de birbirine oranı
Şehir Nüfusu	767	%4,61	*	-
Köy Nüfusu	11769	%70,82	10755	%75
Yörük Nüfusu	4080	%24,55	3576	%24,95
Toplam Meğri Kazasının Nüfusu	16616	-	14331	-

*654 civarında olduğunu hesapladığımız kişiler Üzümlü'de (Amas) kaydedilmiştir. Bunlar düşman vehminden (korkusu) Meğri'den kaçıp burada yaşamaktadırlar.

Meğri şehri ve kazanın tamamında 1583 yılında daha önceki tahrire göre bir düşüş söz konusudur. Bu nüfus düşüşü XVI. asrın ortalarında Köyceğiz kazası civarında meydana gelen veba salgını ile ilgili olabilir. Aynı bu tarzda durum Muğla kazasında da görülmektedir⁹⁶. Mahalleye ayrılma ve nüfus yönünden şehrin gelişmesini XIX-XX. asırda daha belirgin bir şekilde görmekteyiz. 1894 yılında Meğri şehrinin 8 mahallesi vardır⁹⁷. 1902-1910 yılları arasında ise Meğri merkez, Bavadi, Behhuri, Çakallık, Fezlek, Göztepe, Hristiyan, İslam, Karagözler, Kesikkapı, Keşenköyü, Yazlayurdu ve Yahudi mahallelerinden meydana gelmektedir⁹⁸.

XVI. asırda şehirde gayrimüslim yoktur. Gayrimüslimler sadece Elviz (Kayaköy)'de bulunmaktadır. Elviz köyündeki gayrimüslimlerin bir kısmı Meğri şehrindeki tuz ocaklarında tuzcu olarak çalışmaktadır⁹⁹. 1731 yılında da kazada Elviz köyünden başka bir yerde zimmi olmadığı görülmektedir¹⁰⁰. Ancak XIX. yüzyılda Çobanlar köyünde Hristiyan bir kitlenin olduğu, bunların 1873 yılında kiliselerinin onarılması ile ilgili isteklerinden anlaşılmaktadır. Bu Hristiyan zümre muhtemelen adalardaki kargaşalardan sonra bölgeye

95. Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası", s.26.

96. Mete, "16. Yüzyılda Osmanlı'da Kaza Yönetimi: Muğla, Milas ve Peçin Kazaları", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed. Erol Özvar-Arif Bilgin, TDBB, İstanbul 2008, s. 134-135.

97. 1311/1894 AVS, s. 402.

98. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 122-123.

99. Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası", s. 24.

100. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 54.

gelmiştir¹⁰¹. 31 Mart 1899 ve 27 Şubat 1902 tarihli telgraf ve belgelerden Meğri kaza merkezinde Rum kilisesinin olduğunu ve tamir edilmesi için müsaade verildiğini anlamaktayız¹⁰². Bunların yanı sıra salnamelerde XIX. yüzyılda gayrimüslimler görülmeye başlamıştır. XIX. ve XX. asırda hem şehir merkezinde hem de köylerde önemli miktarda gayrimüslim yer almaktadır¹⁰³.

Meğri şehrinin XVII. asırda da pek bir gelişme göstermediğini görmekteyiz. Evliya Çelebi burasını “*ma’mûr şehri-i azim imiş. Ammâ hâlâ leb-i deryâda bir küçük kasaba*” olarak nitelemektedir. Menteşe Sancağı hududunda 150 akçe kaza olduğunu, nahiyesinin 70 köyden ibaret bulunduğunu, gayet mahsulünün bol olduğunu, iskelesinin yedi yük iltizam ile gümrük emini yer aldığını belirtmektedir. Ayrıca 50 toprak örtülü evi, 40 bezirgân mahzeni, bir kargır bina hanı, bir toprak örtülü cami (minaresinin tahtalı olduğunu), bir küçük hamamı ve 10 dükkânın yer aldığını ifade etmektedir. Teke ve Hamid’in mallarının buraya geldiğini belirterek limanın işlek olduğunu ortaya koymaktadır. Yine bağ ve bostanın bolluğunu ve kavun ile karpuzun Rodos’a gittiğini yazmaktadır¹⁰⁴. Görüldüğü üzere XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla çok önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir.

1830 yılında Menteşe Sancağının 26 kazası içinde “*nefs*” adıyla kayıtlı şehir veya kasabalar içerisinde Meğri yer almamaktadır. Ancak “*nefs*” kelimesi kullanılmamla beraber Meğri’ye yakın olan Üzümlü kazası şehir özelliği gösteren yerlerdendir¹⁰⁵. 1830’da Eşen’de 21, Döğër’de 19, Meğri’de 15, Ağirdos’ta 9 ve Üzümlü’de 3 köy olduğu belirtilmiştir¹⁰⁶. 1830 yılında Meğri’de 752 hane ve 1731 erkek nüfus, Eşen’de 756 hane ve 1725 erkek nüfus, Ağirdos’ta 560 hane ve 1248 erkek nüfus, Döğër’de 472 hane ve 1017 erkek nüfus, Üzümlü’de 188 hane ve 408 erkek nüfus yer almaktadır¹⁰⁷.

1842 yılında Likya bölgesinde yolculuk yapan ve bu bölgeyi gezen T.A.B. Spratt ve E. Forbes, Meğri’yi şu şekilde değerlendirmektedir: “*Burayı bir köy olarak tanımlamakta ve bataklık ortasında kurulmuş, dolayısıyla yılın büyük bir bölümünde neredeyse hiç oturulmayacak kadar sağlıklı, berbat bir iskele, ancak kış aylarında iklim çok hoş ve sağlığa yararlı olur, epler insanlarla dolar ve birçok teknenin son derece güvenli bir yer olan limana uğramasıyla yoğun bir alışveriş başlar, çevredeki doğal görünüm çok güzeldir demektedir*”. Yine bu bölgedeki en güvenli limanın Meğri limanı olduğunu belirtmektedirler¹⁰⁸. Görüldüğü üzere XIX. yüzyılın ilk yarısında da Meğri şehri yazları çok tercih edilen bir yer olmayıp, nüfus konusunda pek fazla gelişmemiştir.

Aydın Vilayeti Salnamesine göre 1891 yılında Meğri kasabasının nüfusu 6861 ve emâkini de 1800’dür. Meğri kazası köylerinin de nüfus ve emâkini burada verilmiştir. Kazada 20880 İslam, 4048 Rum ve 26 Yahudi yer almaktadır. Toplam kaza nüfusu ise 24954 kişidir. Görüldüğü üzere önemli miktarda gayrimüslim bulunmakta ve şehir nüfusu artmış görülmektedir¹⁰⁹. Yine Salnamede Meğri kasabasına hane olarak 824 ve köylerine ise 6394 hanenin kayıtlı olduğunu ve toplamda da kazada 7218 hanenin yer aldığını görmekteyiz¹¹⁰.

101. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 65-66.

102. Yiğit-Karayumak, *age.*, s. 66, 180.

103. Bölgedeki Gayrimüslimler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mutlalip Şimşek, *20. Yüzyılın Başlarında Aydın ve Menteşe Sancaklarında Gayr-i Müslimlerin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Durumu (1900-1925)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2013; Serdal Soyluer, “XX. Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağı’nın İdari ve Nüfus Yapısı”, *ÇTTAD*, 5/13, 2006 Güz, s. 109-135.

104. Eyliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *age.*, s. 137.

105. Kütükoğlu, *age.*, s. 16.

106. Kütükoğlu, *age.*, s. 28.

107. Kütükoğlu, *age.*, s. 36, 73.

108. T.A.B. Spratt-Edward Forbes, *Milyas, Kıbratis ve Likya’da Yolculuklar*, çev. Doğan Türker, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Çeviri Dizisi: 3, Antalya 2008, s. 2, 5.

109. Cavid, *age.*, s.467; Yine bu salnamede Meğri kazası nüfusu ise şu şekilde verilmiştir. İslam 20880 kişi olup bunun 10599’u erkek, 10147’si kadın yerli nüfus, 97 erkek ve 27 kadın yabancı nüfustan meydana gelmektedir. Toplam Rum nüfus 4048 olup 2052 erkek ve 1902 kadın yerli nüfus ile 58 erkek ve 26 kadın nüfustan oluşmaktadır. Toplamda 26 Yahudi olup 16 erkek ve 10 kadın yabancidan meydana gelmektedir. Yekûn olarak 24954 kişi vardır. Bunun 12651 erkek ve 12059 kadını yerlidir. 171 erkek ve 63 kadını da yabancidir. Eşen nahiyesinin ise toplamda 6157 nüfusunun olduğunu ve 3106’sının erkek ve 3051’nin kadın olduğunu görmekteyiz. Cavid, *age.*, s. 398; Tablo 1; Emâkin: Mekân, yerler, mevkiler demektir. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C II, Ötüken, İstanbul 2007, s. 1427.

110. Cavid, *age.*, s.408; Bkz. Tablo 1.

H.1311/M.1894 yılına ait salnamede Meğri'nin Üzümlü adlı bir nahiyesi, 79 karyesi ve 8 mahallesi vardır¹¹¹. Nüfus ve emakini ise: Kaza-i mezkûr 11880'i zükûr, 11642'si inâs olarak 23522 İslam ve 2223'i zükûr ve 2063'ü inâs olarak 4286 Rum ve yabancı zükûr olarak 6 Ermeni ve 13'ü zükûr ve 10'u inâs olarak 23 Musevi ve 5'i zükûr ve 3'ü inâs olarak 8 Ecnebi ki ceman 27845 nüfus ve 5672 emakini havidir¹¹². Eşen nahiyesinin de 65 karyesi vardır. Nüfus ve emakini: Nahiy-i mezkure 4960'ı zükûr ve 4824'ü inâs olarak 9784 nüfus-ı Müslime'yi ve 2018 emâkini camidir¹¹³. 1897 yılında Meğri kasabasında 362 İslam, 421 Rum, 6 Ermeni, 4 Yahudi, 7 Teba-yı Ecnebiyye, 249 yabancı olup toplamda 1049'dur¹¹⁴. 1897 yılında Meğri kazasının genel nüfusu ise 29072 olup 24244'ü İslam, 4562'si Rum, 6'sı Ermeni, 4'ü Yahudi, 7'si Teba-yı Ecnebiyye ve 249'u yabancıdır¹¹⁵. 1901 yılında kasabanın emâkini mevcûdesi 678 hane, 406 dükkân, 1 han, 2 hamam, 2 un değirmenidir. Kasabanın emâkin-i emiriye ve hayriyesi ise 1 tekke, 1 mescid, 1 cami-i şerif, 1 telgrafhane, 1 hükümet konağı, 1 havra ve 1 kilisedir¹¹⁶. 1902 tarihli Salnamede Meğri kasabasında 979 hane yer almaktadır. 1908 yılında ise 1260 haneye çıkmıştır¹¹⁷. 1905 yılında Meğri kasabasının toplam nüfusu 1308 iken kazanın nüfusu se 33548'dir¹¹⁸. 1908'de 715 İslam, 664 Rum, 13 Musevi, 1593 yabancı olup toplam kasaba nüfusu 2985'dir¹¹⁹. Burada en önemli hususlardan birisi şehirde yabancı nüfusun dikkat çekici derecede fazla olmasıdır. Muhtemelen bunda madenlerde çalışma ve bunun ticareti konusunda etkili olmalarıdır.

Tablo 4: 1897 Yılında Meğri Kasabasının Nüfusu¹²⁰

Milel	Zükûr	İnâs	Yekûn
İslam	182	180	362
Rum	343	178	421
Ermeni	6	-	6
Yahudi	2	2	4
Tebaa-yı Ecnebiyye	4	3	7
Yabancı	178	71	249
Yekûn	619	434	1049

Tablo 5: 1897 Yılında Meğri Kazasının Genel Nüfusu¹²¹

Milel	Zükûr	İnâs	Yekûn
İslam	11856	12388	24244
Rum	2372	2190	4562
Ermeni	6	-	6
Yahudi	2	2	4
Tebaa-yı Ecnebiyye	4	3	7
Yabancı	178	71	249
Yekûn	14418	14654	29072

111. 1311/1894 AVS, s. 402.

112. 1311/1894 AVS, s. 402.

113. 1311/1894 AVS, s. 403.

114. Konukçu, *agt.*, s. 38-39; Ayrıca bkz. Tablo 4.115. Konukçu, *agt.*, s. 39; Ayrıca bkz. Tablo 5.116. Mestan Avlar, *XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti Salnamelerinde Menteşe Sancağı*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Denizli 1997 s.62; Ayrıca bkz. Tablo 6-7.117. Konukçu, *agt.*, s. 32.118. Konukçu, *agt.*, s. 43.119. Avlar, *agt.*, s.162; Ayrıca bkz. Tablo 8.120. Konukçu, *agt.*, s. 38-39.121. Konukçu, *agt.*, s. 39.

Tablo 6: 1901 Yılında Meğri Kasabasının Nüfusu¹²²

Milel	Zükûr	Înâs	Yekûn
İslam	191	288	379
Rum	296	185	481
Ermeni	6	-	6
Yahudi	2	2	4
Tebaa-yi Ecnebiyye	4	3	7
Yabancı	178	71	249
Yekûn	677	549	1126

Tablo 7: 1901 Yılında Meğri Kazasının Genel Nüfusu¹²³

Milel	Zükûr	Înâs	Yekûn
İslam	12568	12715	25283
Rum	2536	2332	4868
Ermeni	6	-	6
Yahudi	2	2	4
Tebaa-yi Ecnebiyye	4	3	7
Yabancı	174	71	245
Yekûn	15290	15123	30413

Tablo 8: 1908 Yılında Meğri Kasabasının Nüfusu¹²⁴

Milel	Zükûr	Înâs	Yekûn
İslam	360	350	715
Rum	344	320	664
Musevi	6	7	13
Yabancı	973	620	1593
Yekûn	1683	1297	2985

I. Dünya Savaşı öncesinde Meğri (Fethiye) Menteşe Sancağına bağlıdır. Bu kazanın da Kaya, Üzümlü, Eşen adlarında üç nahiyesi ve bunlara bağlı 84 köyü vardır. Fethiye kazasında 35.368'i Müslüman, 7.976'sı Rum, 13'ü Musevi ve 4'ü Ermeni olmak üzere toplam 43.361 nüfus vardır. Meğri Kasabasının yani şehrin nüfusu ise 882 İslam, 1027 Rum, 13 Musevi ve 4 Ermeni'den meydana gelmektedir¹²⁵. 24 Eylül 1915 yılında ise idari yapılanmada herhangi bir değişiklik olmamıştır. Fethiye kazasının 34.537'si Müslüman, 8.060'ı Rum, 13'ü Musevi, 4'ü Ermeni ve toplam 42.614 nüfusu vardır. Meğri Kasabasında ise 891 İslam, 1037 Rum, 18 Musevi ve 4 Ermeni bulunmaktadır¹²⁶. 8 Haziran 1916 tarihli bir telgrafta Fethiye'de yaşayan Rumların Meis Adası'na geçerek Fransızlarla işbirliği içerisinde oldukları ve Fransızlara casusluk yaptıkları, Fransızların da burada yaşayan Rumlar arasında fesat tohumu ekmeye çalıştıkları ile ilgili haber alınmıştır. Bunun üzerine de Fethiye kazası ile Kaya, Kalamaki ve Demre köylerindeki Rumların 3-4 günlük mesafede olacak şekilde iç bölgelere sevk edilmeleri istenmiştir. Fethiye'de bu tür faaliyetlere katılan Rumlar, Menteşe Mutasarrıflığı tarafından Denizli'ye

122. Avlar, *agt.*, s.61-62.123. Avlar, *agt.*, s.62.124. Avlar, *agt.*, s.162.125. Soylier, *agm.*, s. 115, 132.126. Soylier, *agm.*, s. 115, 133.

sevk edilmeye başlamıştır. Bu tür hareketler de nüfusu etkileyen faktörlerdendir¹²⁷. Fethiye Kazasından Denizli Sancağına nakledilen Rumların büyük bir kısmı 1918'in Eylül ayına kadar memleketlerine iade edilmiştir. Ancak, çok az bir kısmı nakliye vasıtası bulunmamasından nakledilmemişlerdir. Daha sonra askeriyeden alınan deve ve merkepler sayesinde kalan Rumlar da Fethiye'ye getirilmiştir¹²⁸. 1921 yılı nüfus sayımında kişi sayıları dini sınıflandırma esasına göre verilmiştir. Fethiye kazası 17.397 Müslim, 5.574 Gayrimüslim olmak üzere toplam 22.971'dir. Bu sayımda sancağa ait pek çok köyün nüfusu hakkında bilgi yoktur. Dolayısıyla Menteşe Sancağının 1921 yılına ait nüfus miktarı tam olarak bilinmemektedir. Daha öncesine göre hem sancağın hem de kazanın nüfusu artmış olmalıdır. Yine 1921 yılında iç bölgelerde bulunan Rum nüfusun Yunanistan'a geçişte kolaylık sağlamak için adalara yakın kıyı yerleşim birimlerine kaydığı görülmektedir¹²⁹. Meğri kasabasında bu tarihte 572 Müslim ve 619 Gayrimüslim yer almaktadır¹³⁰. Gayrimüslimler daha çok ticaretin ve nüfus hareketliliğinin yoğun olduğu kazalarda toplanmışlardır. Meğri kazası da bu anlamda önemli olduğu için burada da yer almaktadırlar. Bunun haricinde bölgede tuz işletmesi, yağhane, mermer ocağı, kereste atölyesi gibi işletmelerin bulunduğu kırsal alanlarda da görülmektedirler. Ancak bu gruplardan Lozan Antlaşması sonucu Rumlar Yunanistan'a ve ona ait adalara, İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonra Museviler İsrail'e göç ederek bölgeyi tamamen Türk nüfusun egemenliğine bırakmışlardır¹³¹.

Sonuç

Meğri, İlkçağda önemli bir limana sahip olup, bölgenin gelişmiş şehirlerinden birisi olmasına rağmen gittikçe önemi azalmıştır. Fakat yine de Batı Anadolu'daki en mühim liman kentlerindedir. Zaman zaman düşman saldırılarına uğraması, ticaret yollarının değişmesi, iç bölge ile bağlantı konusunda coğrafyanın fazla müsait olmaması gibi sebeplerle çok gelişmese de XVIII. ve XIX. asırda (Çeşme baskını, Mısır'a Fransızların çıkması, adalardaki ayaklanmalara müdahale ve madencilik dolayısıyla) stratejik önemi artmıştır. Limandan kereste, günlük yağ, son zamanlarda da maden ihraç edilmektedir. Şehrin nüfusunda, XVI. asırdan XIX. asra kadar çok fazla bir değişiklik görülmemektedir. Şehir nüfusu 1530'da 767 kişi olup genel nüfusa oranı %4,61'dir. 1583'de ise nüfus kaydedilmemiştir. Ancak düşman korkusundan kaçarak Üzümlü'de kaydedilen 654 civarında kişi Meğri'den buraya gitmiştir. Bunlar Meğri'den kaçan gruptur. 1891 yılında Meğri kasabasının nüfusu 6861'dir. 1901 yılında 678 hane vardır. 1908'de 715 İslam, 664 Rum, 13 Musevi, 1593 yabancı olup toplam kasaba nüfusu 2985'dir. Meğri Kasabasının yani şehrin nüfusu I. Dünya Savaşı öncesi ise 882 İslam, 1027 Rum, 13 Musevi ve 4 Ermeni'den meydana gelmektedir.

XVI. asırda kaza vakıflar yönünden zengin olmasına rağmen şehir merkezindeki vakıf sayısı azdır. Şehirde olan vakıfların da bir kısmı düşman saldırısı sonucu yıkılmış ve zarar görmüştür. Bunlar da Üzümlü, Döğer ve Seki gibi yerlerde tekrar kurulmuşlardır. Üzümlü, Döğer, Eşen gibi köyler XVI. yüzyılın sonu veya XVII. yüzyılın başında Ağırδος'la birlikte kaza olmuşlardır. Özellikle bölgede Üzümlü, Döğer ve Eşen nüfus ve sosyal yapılar konusunda öne çıkan yerler olmuştur. XIX. asırda şehirdeki sosyal ile ticari yapıların arttığını ve ticaretin mühim olduğunu görmekteyiz.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TT.d., 338.

Mühimme Defterleri (MD): 5, 30, 58, 64.

Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKGM), TT.d., 110.

TKGM, TT.d., 569.

127. Şimşek, *agt.*, s. 50.

128. Şimşek, *agt.*, s. 52.

129. Soylier, *agm.*, s. 134.

130. Soylier, *agm.*, s. 115.

131. Soylier, *agm.*, s. 135.

TKGM, TT.d., 295.

Salnameler

1311/1894 Tarihli Vilayet-i Aydın Salnâmesi (AVS)

Yayınlanmış Vesikalar

166 Numaralı Mubasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri: 937/1530, Ankara 1995.

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040–1041 (1042)/1630–1631 (1632) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2002.

Kaynak ve Araştırma Eserler

Avlar, Mestan, *XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti Salnamelerinde Menteşe Sancağı*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Denizli 1997.

Baykara, Arzu, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XXV, Sayı 1, Temmuz 2010, s.77-100.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren, İstanbul 1989.

Cavid, İbrahim, *Aydın Vilayet-i Salnamesi R. 1307/H. 1308*, TTK, Ankara 2010.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C II, Ötüken, İstanbul 2007.

Çakır, Sabri-Erbaş, Mehmet, “Giresun’da Kentleşme ve Kentsel Yerleşmelerin Kademelenmesi”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1–3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun 1990, s. 24–43.

Çelik, Nevzat, *Taşların İzinde Likya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ak Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

Dinç, Senem, *Hellenistik ve Roma Çağlarında Likya’da Kent Birlikleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

Doğan, Mesut, “Tarihi Coğrafya’dan Bir Örnek: Telmessos”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 19, Ocak–2009, s. 55–68.

Duran, Remzi, *Menteşe Beyliği Mimârîsi I (Metin)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 1995.

Emecen, Feridun M., “Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylü”, *Osmanlı*, C IV, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 91-97.

Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII. TTK, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C II, Ankara 1981, s. 1265-1274.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, C 2, 9 Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Faroqi, Suraiya, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK, Ankara 1991.

Karaca, Behset, “1522–1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 18, Sayı 2, Temmuz 2008, Elazığ, s. 403–440.

Karaca, Behset, “XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 30, Aralık 2013, s. 13-54.

Karaca, Behset, “XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 31, Nisan 2014, s. 1-44.

Konukçu, Süleyman, *Salnâmelere Göre Meğri (Fethiye) Kazası*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2017.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK, Ankara 2010.

“Lycia”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, V.2, Ed. Alexander P. Kazhdan–Alice Mary Talbot, Oxford University Press, New York 1991, s. 1257–1258.

Merçil, Erdoğan, “Menteşeoğulları”, *DİA*, C 29, Ankara 2004, s. 152–153.

Mete, Zekai, “Menteşe”, *DİA*, C 29, Ankara 2004, s. 150–152.

Mete, Zekai, “16. Yüzyılda Osmanlı’da Kaza Yönetimi: Muğla, Milas ve Peçin Kazaları”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed. Erol Özvar-Arif Bilgin, TDBB, İstanbul 2008, s. 129–161.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, derleyen: Salih Özbaran, İzmir 1984.

- Selen, Hamit Sadi, "XVI. XVII. Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", *III. Türk Tarih Kurumu Kongresi (1943)*, Ankara 1948, s. 390-398.
- Serdal Soyler, "XX. Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağı'nın İdari ve Nüfus Yapısı", *ÇTTAD*, 5/13, 2006 Güz, s.109-135.
- Spratt, T.A.B.-Forbes, Edward, *Milyas, Kibyris ve Likya'da Yolculuklar*, çev. Doğan Türker, Suna-İnan Kırar Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Çeviri Dizisi: 3, Antalya 2008.
- Şimşek, Muttalıp, *20. Yüzyılın Başlarında Aydın ve Menteşe Sancaklarında Gayr-i Müslimlerin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Durumu (1900-1925)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2013.
- Tankut, Gönül, "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi, (25-29 Eylül 1970) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C II, TTK, Ankara 1973, s. 773-779.
- Tüner, Nihal, "Lykia'nın Yerleşim Coğrafyasında Yeni Lokalizasyonlar", *Likya İncelemeleri I*, yayımlayanlar: Sencer Şahin-Mustafa Adak, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 63-78
- Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993.
- Uykucu, Ekrem, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi (Coğrafya ve Sosyal Yapı)*, İstanbul 1983.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984.
- Uzunçarşılıoğlu, İsmail Hakkı, *Kitabeler ve Sabip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1347-1929.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2011.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2019.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği 13-15 İnci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev. O. Ş. Gökay, TTK, Ankara 1986.
- Yılmaz, Fikret, *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1995.
- Yiğit, Ahmet-Karayumak, Ömer, *Menteşe Beyliğinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Belgelerle Fethiye*, Fethiye Belediyesi 2012.
- Yücel, Talip, "Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl 17, s (No) 21, İstanbul 1961, s. 31-44.
- http://tr.Wikipedia.org/Wiki/Seydikemer,_Mu%C4%9Fla/31.03.2014.

EKLER

Ek 1. Çalış Baba Mezarı (Fethiye Koca Çalış Plajı)

Ek 2. Mentеше Bey Türbesinin Dış Görünüşü (Fethiye)

Ek 3. Mentese Bey Türbesi İçeriden Görünüm (Fethiye)

Ek 4. Eşref Paşa Türbesi (Seki)

Ek 5. Fethiye Kalesi

EGE ADALARI İLE MENTEŞE SANCAĞI İLİŞKİLERİ

Ali Fuat ÖRENÇ

Prof. Dr. / İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi
Anabilim Dalı. ORCID: 000-0002-0431-2621.

GİRİŞ

Türkler, Anadolu'ya ve adalara hâkim olduktan sonra Ege Adaları'nı, Anadolu'nun ayrılmaz birer parçası olarak (ecza-yı mütemmimi) görmüşlerdir¹. Dolayısıyla Adalar Denizi'ndeki Türk hâkimiyet stratejisi, Anadolu ile bağlantılı gelişmiştir. Anadolu Türkleştikçe, adalardaki hâkimiyet istikrar kazanmıştır.

Adalar Denizi'ndeki binlerce ada, adacık ve kayalıklardan oluşan Ege Adaları, coğrafi kriterler dikkate alınarak beş ana grupta sınıflandırılmıştır. Bunlar, Anadolu kıyısı boyunca uzanan *Boğazönü Adaları*, *Saruhan Adaları*, *Menteşe Adaları* ile Yunan ana karası sahillerini kuşatan *Kuzey Sporad Adaları* ve *Kiklad Adaları* gruplarıdır. Türk fetihlerinden itibaren Anadolu ile irtibatlı yönetilen *Menteşe*, *Boğazönü* ve *Saruhan* adaları *Doğu Akdeniz Adaları* olarak da anılmaktadır. Osmanlı döneminde *Akdeniz Adaları*'nın tamamı *Cezâyir-i Bahr-i Sefid* adı altında teşkilatlandırılmıştır. Anadolu Beylikleri döneminde temelleri atılan *Menteşe bölgesinin*² karşısında yer alan *Menteşe Adaları*, *Balkan Savaşı* esnasındaki uluslararası müzakerelerde *Rodos ve Oniki Ada* olarak zikredilmişlerdir³.

Ege Adalarında İlk Türk Hâkimiyetinin Kurulmasında *Menteşe Bölgesi*

Türklerin adalara yönelik ilk stratejik faaliyetleri, Batı Anadolu'da hâkimiyet kuran Selçuklu beylerinden *Çaka Bey* devrinde olmuştur. *Emir Çaka*, *İzmir* ile çevresinde ilk Türk Donanması'nı oluşturmuştur. Bu Türk tarihi için dönüm noktasıdır. Zira *Çaka Bey*'in donanmasını denize indirdiği 1081 tarihi, günümüzde *Türk Deniz Kuvvetleri* ve *Deniz Harp Tarihinin* başlangıcı olarak kabul edilmektedir. *Çaka Bey*, *Ege*'nin sahil şehirlerinde hâkim olduktan sonra, *Rodos*, *Midilli*, *Sakız*, *Sisam* ve *İstanköy* gibi stratejik adaları fethetmeye başlamıştır. Bu dönemde *Rodos*'a yerleşen Türkler, korsanlık için gemi donatmaktaydılar. *Çaka Bey*'in *Bizans* ile mücadelesi sürecinde 1093'te ölümü, Türklerin Batı Anadolu ve Adalar Denizi'ndeki hâkimiyetlerini yaklaşık iki asır kesintiye uğratmıştır⁴.

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (AFTE), nr. 9/75.

2. Tarihte *Menteşe bölgesi* sınırları için bkz. Zekai Mete, "Menteşe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2004, c. 29, s. 15-152.

3. *Menteşe Adaları (Güney Sporad Adaları)*, *Menteşe Sancağı sahilleri boyunca uzanan Batnoz (Patmos), Lipsos (Lipsi), Leryoz (Leros), Kalimnoz (Kelemze/Kalymno), İstanköy (Kos), İncirli (Nisero), Sömbeki (Symi), İlyaki (Tilo), Herkit (Chalki), Rodos (Rhodes), Kaşot (Casso/Kasos), Kerpe (Karpathos/Scarpanto), Astropalya (Stampalia), Karyot (Nikaria) ve Meis (Kastelo-Roso) adalarından oluşmaktadır. Ege Adaları grupları ve hâkimiyet dönemleri için bkz. Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 25-178; Necdet Hayta, *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 4-5; Hazal Papuççular, *Türkiye ve Oniki Ada, 1912-1947*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. IX-XI; Gürhan Yellice, *Ege Adaları Meselesi (1911-1914)*, Sosyal Kitapevi Yayınları, Ankara 2022, s. 27-42.*

4. Mücteba İlgürel, "Çaka Bey", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 186-188; Emre Kaymakçı, *Ege Adalarında Hâkimiyet Mücadelesi, Bizans ve Venedik'in Türkleri Durdurma Teşebbüsleri (XI. – XV. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 41-49.

Büyük Selçuklular sonrası Anadolu'da etkili olan *Türkiye Selçuklularının* Moğol baskısı ile 1308'de yıkılması akabinde Anadolu'da uç beylikleri yeniden kurulmuştur. Bu beylikler içinde Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde kurulanlar, Anadolu'daki ilk Türk denizcilik mirasını devralmışlardır. Denizcilik faaliyetleriyle öne çıkan beylikler ise *Menteşeoğulları*, *Aydınoğulları*, *Saruhanogulları*, *Karesioğulları*, *Çobanoğulları*, *Candarogulları*, *Tekeoğulları*, *Hamitoğulları*, *Karamanoğulları* ve *Alaiye Beyliği*'dir. Denizci Türkmen beylikleri, Osmanlı hâkimiyeti kurulana kadar Anadolu sahillerinde Türk varlığının devamını sağlamıştır.

Anadolu Beyliklerinden Menteşeoğulları, Selçuklu komutanlarından *Menteşe Bey* tarafından kurulmuştur. Sahil Beyi unvanını taşıyan Menteşe Bey, *Toroslardan* sahil ovalarına inen *Türkmenleri* örgütlemiş, *Muğla* bölgesinde etkili bir deniz beyliği oluşturmuştur. Menteşe Bey'in Bizans karşısındaki en büyük başarısı *Aydın* şehrini ele geçirmesi olmuştur (1282). Menteşe Bey'in yerine geçen oğlu *Mesud Bey*, donanmayı güçlendirmiş ve Ege'de faaliyetlere başlamıştır. İlk olarak Bizans'ın elindeki Menteşe Adaları'na akınlar yapılmıştır⁵. Hatta 1300 tarihinde Rodos ele geçirilmiştir. Bir süre Menteşeoğulları hakimiyetinde kalan Rodos, *Kudüs*'ten kovulan *Saint Jean Şövalyelerinin* eline geçmiştir (1309). Şövalyelerin Rodos'a gelişi, Ege'de güç dengesinin sarsmıştır. Şövalyeler bir asır sonra *Marmaris*'i de ele geçirmişler ve burada inşa ettikleri müstahkem kale sayesinde Anadolu ile bir güvenlik hattı oluşturmuşlardır. Rodos merkezli Menteşe Adaları, 1522'de *Kanuni Sultan Süleyman* (1520-1566) tarafından fethedilene kadar şövalyelerin idaresinde kalmış, *Haçlı* faaliyetlerinin ileri karakolu olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir⁶.

Menteşeoğlu Beyliği, 1360'da dağılma sürecine girmiştir. Nihayet Menteşe arazisi 1425 yılında Osmanlı sınırlarına katılmıştır. Osmanlı Devleti, Menteşe Beyliğinin de denizcilik tecrübelerinden yararlanmışır⁷.

Batı Anadolu Türk hâkimiyeti ve denizcilik geleneğinin gelişmesinde *Aydınoğulları Beyliği* önemli bir yere sahiptir. Beyliğin kurucusu *Gazi Mehmed Bey*, Adalar Denizi'nde Cenevizliler ve Rodos Şövalyeleri ile mücadele etmiştir. *Aydınoğlu Beyliği*'nin denizcilikte zirveye ulaşması *Gazi Umur Bey* devrinde olmuştur. Umur Bey, Ege'de etkili olmak için İzmir'i ele geçirmiştir, Aydın civarında etkili olmuştur (1328). Umur Bey, İzmir'in fethi akabinde Adalar Denizi'nde faaliyetlere başlamıştır. Umur Bey, 150 gemiden oluşan donanmasıyla Bozcaada, Sakız, İpsara, İşkiros ve İşkopelos adalarına akınlar düzenlemiştir (1332). Umur Bey'in Ege'deki fetihleri ve diğer Türk beyliklerinin Akdeniz ticaretindeki etkileri, Rodos Şövalyeleri yanı sıra Venedik ve Ceneviz gibi bölge aktörlerini de rahatsız etmiştir. Nitekim Türklere yönelik yeni bir *Haçlı Seferi* başlatılmıştır. Bu mücadeleler esnasında Umur Bey İzmir'i kaybetmiştir (1344). Bu süreçte *Saruhan*⁸ ve *Karesioğlu*⁹ beylikleri Umur Bey'i desteklemişlerdi. İzmir Limanı'nı Haçlılardan geri almak için birçok teşebbüste bulunmuş ise de 1348 tarihindeki bir kuşatma esnasında askerleri ile birlikte ön safta çarpışırken şehit olmuştur. Batı Anadolu'nun en önemli limanlarından olan İzmir ve Aydın civarında yaklaşık 125 yıl hüküm süren *Aydınoğulları Beyliği*, 1425 yılında Osmanlı Devleti sınırlarına katılmıştır. *Gazi Umur Bey*'in denizcilik mirası Türk bahriyesine kalıcı etkiler bırakmıştır. Nitekim Osmanlı denizcilerinin en büyük yemini "*Umur Bey başı için*" şeklindeydi¹⁰.

Batı Anadolu sahilleri boyunca kurulan denizci Türk Beyliklerinin Adalar Denizindeki mücadelelerde biriktirdikleri tecrübeler, bu beylikleri sınırlarına katan ve Anadolu'da birliği sağlayan Osmanlı'ya intikal etmiştir.

5. Yusuf Ayönü, "XIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XIV. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Menteşe Beyliği'nin Güneybatı Anadolu'daki Faaliyetleri", *Menteşeoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012- Muğla-Bildiriler*, Ed. A. Çevik-M. Keçiş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 3-36; Kaymakçı, *Ege Adalarında Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 50-55.

6. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, s. 25-45.

7. Ekrem Uykucu, *XVI. Yüzyılda Menteşe Sancağı (Tapu-Tahrir Defterlerine Göre)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul 1974, s. 1-31; Erdoğan Merçil, "Menteşeoğulları", *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 152-153.

8. Batı Anadolu'da etkili olan Saruhanogulları Beyliği, Manisa bölgesinde kurulmuştu (1292). Beyliğin kurucusu *Saruhan Bey*, 1305'den itibaren Bizans ile mücadeleye başlamıştır. Manisa'nın 1313'de fethi sonrasında, Çandarlı Körfezi'nde bulunan tersanede donanma inşa edilmiştir. Beylik, 1320'den itibaren ise *Aydınoğulları* ile birlikte hareket etmiştir. *Saruhan Beyliği*, 1410 yılında Osmanlı'ya katılmıştır. Beyliğin zengin mirası, Osmanlı denizciliğine katkı yapmıştır. Bkz. Feridun Emecen, "Saruhanogulları", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 173-174.

9. Karesioğulları Beyliği 1297 tarihinde kurulmuştur ve Kuzeybatı Anadolu'da hüküm sürmüştür. Beyliğin kurucularından *Karesi (Karası) Bey*, Bizanslılar'ın *Erdek*, *Biğa*, *Edremit*, *Bergama* gibi şehirlerini fethedip Balıkesir, Bergama ve Çanakkale topraklarının büyük bir kısmına hâkim olmuştur. Diğer Türk beylikleri ile Haçlılara karşı mücadelelerde yer alan Karesioğulları, 1345 sonrası Osmanlı sınırlarına katılmıştır. Bkz. Zerrin Günel, "Karesioğulları", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 488-489.

10. Feridun Emecen, "Umur Bey", *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 156-159; Kaymakçı, *Ege Adalarında Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 55-60.

Osmanlı Fetihleri Sonrası Ege Adaları ve Menteşe Sancağı İlişkileri

Denizci Anadolu Beyliklerinin aksine bir kara devleti olarak öne çıkaran Osmanlı Beyliği, kuruluşundan yaklaşık bir asır sonra *Yıldırım Bayezid* (1384-1402) devrinde Saruhan, Aydın, Menteşe beyliklerini sınırlarına katarak Batı Anadolu'da hâkim olmuştur. Adalar Denzinde Türk hâkimiyetinin kalıcı hale gelmesi ise İstanbul'un 1453'te fethi sonrasında olmuştur. *Fatih Sultan Mehmed* (1451-1481), Ege Denizi'nde stratejik önemi bulunan adaları fethederek Batı Anadolu sahillerinin güvenliğini sağlamıştır. Bu dönemde Menteşe Adaları'nın fethi için seferler düzenlenmiş ise de başarılı olunamamıştır¹¹.

Menteşe Adaları, Kanuni Sultan Süleyman'ın bizzat katıldığı sefer sonucu Türk hâkimiyetine girmiştir (25 Aralık 1522). Kanuni, *Marmaris* üzerinden Rodos'a geçmiş ve adanın kuşatmasına katılmıştır. Fethin akabinde Rodos'un imarı ve adalara Türk iskânı için *Menteşe, Karesi, Aydın* ve *Saruhan* sancakbeylerine emirler verilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında *Bozulus* Türkmenlerine bağlı unsurlar Menteşe Adaları ile birlikte Kuşadası, Karaman, Akşehir, Kütahya, Saruhan ve Aydın'a yerleştirilmişlerdi. Kanuni, bir süre Rodos'ta kaldıktan sonra tekrar Marmaris'e geçmiştir¹².

Menteşe Adaları'nın fethi tamamlanınca Ege Denizi adeta bir Osmanlı iç denizi haline gelmiştir. Bu dönemde Akdeniz'deki savaş ortamı ve hâkimiyet mücadeleleri, adaların güvenliğinde Anadolu sahil şehirlerini öne çıkarmıştır. Fethi sonrasında bilhassa Menteşe Adaları ile Menteşe bölgesi arasında idari, askeri ve ticari bağlar güçlenmiştir. Marmaris, Şövalyeler döneminde olduğu gibi Osmanlı fethi sonrasında da Rodos'a bağlı olarak teşkilatlandırılmıştır. Klasik dönem boyunca Rodos kalesindeki ulufeli askerlerin maaş ve giderleri Aydın ve Menteşe mukataasından karşılanmıştır. Rodos idarecileri ile adanın muhafazasındaki askerlerin zahire ihtiyacı adanın karşı kıyıdaki *Döğër, Pırnaz, Köyceğiz* ve *Fethiye (Mekri)* kazalarından karşılanıyordu. Rodos'a bağlı *Meis Adası* muhafızlarının timarları *Teke* ve *Alanya* sancaklarında idi. *Bodrum Kalesi*, İstanköy Adası'ndaki *Narince Kalesi*'ne bağlıydı¹³.

Menteşe Adaları'nın fethi, Adalar Denizi'ndeki Osmanlı idari yapılanmasında köklü değişimlere imkân sağlamıştır. Aslında 1534'te ilk *Deniz Beylerbeyliği/Eyaleti* kurulana kadar geçen süreçte adalar, bir-ikisi hariç, genellikle yakın buldukları ana karalara bağlı idare edilmişlerdi. Fakat Kanuni devrinde büyük Türk denizcisi *Barbaros Hayreddin Paşa* devlet hizmetine girince adaların yönetiminde yeni bir dönem başlamıştır. Nitekim 1534'te *Gelibolu* merkezli *Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği* adıyla kurulan ve bütün adaları içine alan eyaletin ilk idarecisi de Kaptanıderya Barbaros Hayreddin Paşa olmuştur. Bu büyük eyaletin sınırları Batı Anadolu sahillerinden başlayarak, Yunan ana karasının batı sularıyla birlikte *Adriyatik Deniz*'ne kadar olan bölgeye uzanmaktaydı. Müstakil bir adalar eyaleti kurulmasına rağmen Anadolu kıyı şehirleri ile irtibat korunmuştur. Bu durum eyalet merkezinin Gelibolu'dan Rodos Adası'na nakledilişinden sonra da devam etmiştir. Nitekim Rodos Sancakbeyi sefer görevi ile adadan ayrıldığında, yerine genellikle *Menteşe, Kocaeli* ve *Aydın* beyleri tayin edilmekteydi¹⁴.

11. Ali İhsan Gencer, "Anadolu Türk Denizciliğinin Başlaması", *İpek Yolları, Deniz Araştırma Gezisi ve Konferansları*, Ankara 1993, s. 43, 50-51; İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitapyayınevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 20 vd.

12. Ali Fuat Örenç, "Doğu Akdeniz'in Kadim Muhafızları: Rodos Türk Cemaati", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. H. Çoruh- M. Y. Ertuş- M. Z. Köse, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 353-386; Cemalettin Taşkıran, "Fethi Sonrası Rodos ve Onikiada'da İskan (Şenlendirme) Politikası", *Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos ve İstanköy Türkleri*, Ed. M. Kaymakçı-C. Özgün, Eğitim Yayınları, Konya 2019, s. 189-197; Cihan Özgün, "Society And Economy On The Island Of Rhodes In Western Travel Journals In The 19th Century", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2019, sa. XXXIV/1, s. 201-203.

13. Feridun M. Emecen, "XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Osmanlı İdarî Teşkilâtı", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ed. İ. Bostan, SAEMK Yayınları, Ankara 2003, s. 24-25; Ahmet Korkmaz, *16. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un İfaşesinde Rodos'un Yeri ve Adanın İfaşesinin Temini (Mühimme Defterlerine Göre)*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2019, s. 70-78; Orçun Nalazen, *Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulmasında Ve Sürdürülmesinde Kalelerin Rolü*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2021, s. 15, 288, 354-355.

14. Emecen, "XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Osmanlı İdarî Teşkilâtı", s. 7-31; Feridun M. Emecen, İlhan Şahin, Ömer İşbilir, Ali Fuat Örenç, *Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, Ed. C. Küçük, SAEMK Yayınları, Ankara 2002, s. 50-60; Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, s. 45-61.

19. Yüzyıl Sonrasında Ege Adaları Mentеше Sancağı İlişkileri

Osmanlı klasik döneminde adaların yönetiminde ve güvenliğinde Anadolu kentleri ile olan sıkı irtibat, 19. Yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Bölgede oluşan statükoyu etkileyen ilk ciddi gelişme 1821 *Rum İsyanı* olmuştur. İsyan Ege Denizi'ne yayılınca hem Anadolu sahil şehirlerinde hem de adalarda güvenlik öncelikli düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle *Sisam, Sakız, Girit, Kıbrıs, Çamlıca* ve *Suluca* gibi stratejik adalarda isyanın etkisinin görülmesi, Mentеше Sancağı ile İzmir bölgesinin önemini artırmıştır. Yaklaşık on yıl süren isyan döneminde Mentеше Adaları ile Batı Anadolu ilişkileri daha da güçlenmiştir. Rodos'un muhafazası için Mentеше, Saruhan, Aydın, Sığla, Teke, Hamid, Burdur, Muğla, Milas, Tavas, Kaş ve Elmalı'dan asker ve erzak takviyesi yapılmıştır¹⁵.

Batı Anadolu sahil şehirleri Rum isyancıların saldırılarına karşı dururken bir taraftan da Mora'daki isyanın bastırılması için sevk edilen orduya asker ve erzak göndermekteydiler. Mora için Mentеше, Sığla, Saruhan, Teke, Hamid, Aydın ve İzmir sancaklarından sık sık asker toplanmıştır. Ayrıca Osmanlı Donanması'nın isyan halindeki adalara yönelik operasyonlarına da destek olunmaktaydı. Bu arada Rum İsyanı sürecinde Mora'da ve bazı adalarda katliama uğrayan Türklerin önemli kısmı Batı Anadolu şehirlerine sığınmıştır. Bu muhacirlerden Mentеше Sancağına iskân edilenler olmuştur. Rum İsyanı sonunda 1830'da Yunanistan bağımsız olunca, Mora yarımadası etrafındaki adalarının bir kısmı ile Eğriboz Adası bu ülke sınırlarına bırakılmıştır. Ege'deki bu kısmi paylaşım sonrasında Boğazönü, Saruhan ve Mentеше adalarında Osmanlı hâkimiyeti devam etmekteydi¹⁶.

Daha Rum İsyanı tam bitmeden patlak veren *Kavalalı Mehmed Ali Paşa* isyanı, Doğu Akdeniz'de güvenlik politikalarını tekrar önemli hale getirmiştir. Mısır Valisinin Akdeniz'de etkili olma potansiyeli karşısında güvenlik amaçlı olarak Mentеше Sancağı doğrudan Rodos Mutasarrıfına bağlanmıştır (1834). Böylece kısa bir süreliğine de olsa Mentеше Adaları ile Mentеше Sancağı aynı idari birim içine alınmıştır¹⁷. Bu arada Mısır birliklerinin Anadolu'da hâkim olmaları, ülkede yeni bir idarî ve askerî teşkilâtın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda Kaptanpaşa Eyaleti bünyesindeki Kocaeli Sancağı Bursa'ya (Hüdavendigar), Sığla ise Aydın'a bağlanmıştır (1836)¹⁸.

Doğu Akdeniz'de 1821'de başlayan kaos dönemi sona erince 1839 *Tanzimat Fermanı* sürecinde hem Ege Adaları'nın hem de Mentеше Sancağı'nın idari yapılanmasında köklü değişimler yaşanmıştır. Tanzimat düzenlemeleriyle adalar eyaletinde sınırlar önemli ölçüde Akdeniz Adaları'nda kaydırılmıştır. Bu dönemde Mentеше Sancağı'nın Batı Anadolu ile tek irtibatı Marmaris Nahiyesi olmuştur. Rodos'ta oluşturulan Muhassıllık Meclisinde, *Marmaris Kadısı Mustafa Ağa* Muhassıl vekili olarak görev yapmaktaydı. Klasik dönemden itibaren Rodos, Marmaris ve Mekri (Fethiye) gümrükleri birbirleriyle irtibatlandırılmıştı. Tanzimat ile birlikte Mekri İskelesi Rodos'tan ayrılarak Mentеше Sancağına bağlanmıştır¹⁹.

Tanzimat düzenlemeleri yapılırken Rodos Adasının *Aydın Eyaletine* ilhaki gündeme gelmiştir. Bu teklif *Seraskerlik* tarafından yapılmıştı. Serasker Paşa, bu konuya dair Sadarete sunduğu mütalaasında, 1835 yılında yapılan ilhak uygulamasını hatırlatmıştır. Paşa, Mentеше Sancağı'nun coğrafi olarak Rodos'la irtibatı dikkate alınarak, askeri birimlerin de birleştirilmesini ve tek elden komuta edilmesini önermiştir. Buna göre Rodos Muhafızı olan *Ferik Hacı Ali Paşa*, Mentеше Sancağında ikamet edecekti. O sırada *Aydın Eyaleti Muhafızı* olan *Arif Paşa* ise İstanbul'a çekilecekti. Seraskerliğin yazısı önce *Meclis-i Umumide*, ardından *Meclis-i Mahsusta* görüşülmüştür. Rodos Adası'nın stratejik mevkide olması nedeniyle muhafızlık merkezinin Rodos'ta kalması

15. BOA, AD, nr. 580, s. 10-150; BOA, AD, nr. 583, s. 1-350; Mübahat S. Kütükoğlu, "Yunan İsyânı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Ankara 1986, s. 135-140; Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, BKY Yayınları, İstanbul 2009, s. 29-57.

16. Ali Fuat Örenç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, sa. 11/1, 2011, s. 5-32; Metin Menekşe, "Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış", *Tarih Okulu Dergisi*, sa. XLV, Nisan 2020, s. 793-832.

17. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, s. 70-84.

18. Ali Fuat Örenç, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı (1830-1923)", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, SAEMK Yayınları, Ankara 2003, s. 34.

19. BOA, A. MKT, nr. 153/38.

şartıyla Menteşe Sancağı ile Menteşe Adaları zaptiye teşkilatının birleştirilmesi uygun bulunmuştur. Bu konuya dair *Sultan Abdülmecid*'in (1839-1861) iradesi 1 Temmuz 1841 tarihini taşımaktadır²⁰.

Tanzimat reformları uygulanırken Sultan Abdülmecid iki defa olmak üzere Ege Adaları seyahatine çıkmıştır. Tanzimat uygulamalarının teftişi amacıyla da güden bu seyahatlerden ilki 1845 yılında gerçekleşmiştir. Sultan İmroz, Bozcaada ve Midilli adalarını ziyaret edip Gelibolu'ya dönmüştür. Padişahın ikinci Ege seyahati 2 Haziran 1850 tarihinde başlamıştır. Sultan ve maiyeti Menteşe Adalarını da ziyaret etmiştir. Sultan, Rodos'ta kaldığı müddet içerisinde halkın sorunlarına eğilmiştir. 15 Haziran'da Rodos Limanı'ndan ayrılan Padişah Marmaris Limanı'na geçmiştir. Böylece Marmaris, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1522 Rodos Seferinden sonra ikinci defa bir Padişahı ağırlamış oluyordu. Marmaris'ten hareket eden Sultan, *Sömbeki Adası* ile *Bodrum* kaleleri önünde bir müddet kalmış, ardından İstanköy Adası'nı ziyaret etmiştir. Kfile Sisam Adası önünden geçerek akşama doğru Kuşadası'na ulaşmış, bir gün sonra da Sakız'a hareket edilmiştir. Padişah, Sakız'da kendi adına yapılmış camii ve diğer önemli yerleri ziyaret ederek Çeşme'ye geçmiştir²¹.

Adalarda Tanzimat reformları başarılı olunca 1849 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti yeniden düzenlenmiştir. Eyaletin idaresinde Kaptanpaşanın yetkisi kaldırılarak, sivil bir vali atanması uygun bulunmuştur. Yeni eyaletin merkezi yine Menteşe Adaları olmuştur. Bu son teşkilatta Marmaris'in Rodos'a bağlılığı devam etmiştir. Eyaletin ilk kuruluşundan itibaren sınırlarda olan ve bir süre Paşa Sancağı da olan Gelibolu ise eyalet sınırları dışına çıkarılmıştır²².

Ege Adalarında idari düzenlemeler sürerken 1853-56 *Kırım Harbi* esnasında Osmanlı topraklarına akın eden muhacirlerden bir kısmının Menteşe Adaları ile Menteşe Sancağına iskânı gündeme gelmiştir. İstanbul'daki Çerkez muhacirlerinden 145 hanenin Rodos ve Marmaris'e yerleştirilmesi istenmişti. Dönemin Cezâyir-i Bahr-i Sefid Valisi, muhacirlerin iskânı için Marmaris'teki boş devlet arazileri ile Menteşe Sancağında bulunan *Sultan Çiftliği* arazilerini belirlemiştir. Ancak, daha sonra yapılan araştırmalarda bu arazilerin devlet mülkü olmasına rağmen halk tarafından tasarruf edildiği ve boş olmadıkları anlaşılmıştır. Nihayetinde Çerkez muhacirlerinin *Kuşadası*'na yerleştirilmesi uygun bulunmuştur (1860)²³.

Bir süre sonra Ege Adaları eyaletinin idari merkezi Menteşe Adalarından alınarak Saruhan Adalarına nakledilmiştir. Bu kararla 1862 yılı itibariyle eyaletin yeni merkez *Midilli Adası* olmuştur. Kısa süre sonra eyalette çok daha kapsamlı bir idari düzenleme gündeme gelmiştir. Adalarda eyalet sistemine vilayet sistemine geçiş sağlanmıştır (1867). Bu kararın en önemli yönü adaların idaresinde tekrar Anadolu merkezli yapılanmanın benimsenmiş olmasıdır. Yeni vilayet yapılanması için önce Bursa (Hüdavendigâr) Eyaleti'ne bağlı *Biga Sancağı* adalar eyaleti bünyesine alınmıştır. Ardından Biga Sancağının merkezi olan Çanakkale (*Kala-i Sultaniye*), yeni kurulan *Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti*'nin merkezi olarak belirlenmiştir. Vilâyetin diğer büyük sancaklarını Rodos, Sakız ve Midilli oluşturmuştu. Marmaris Nahiyesi vilayet yapılanmasında da Menteşe Adaları sınırlarında kalmayı sürdürmüştür²⁴.

Adalar vilâyetin ilk Valisi olan *Kayserili Ahmed Paşa*, yeni sistemin daha sağlıklı işlemesi adına vilâyet tarafından tasarruf edilen veya başka vilâyetlerin sınırlarında yer alan Ege Adaları ile sahildeki kazaların genel bir envanterinin çıkarılması çalışmalarına başlamıştır. Yapılan incelemeler sonrası, daha sağlıklı bir idari yapının kurulabilmesi için Aydın Vilâyeti sınırlarındaki Menteşe Sancağı'nın tamamen, eğer bu mümkün olmazsa sahildeki kazalarının eskiden beri süre gelen yakın münasebetler dikkate alınarak Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ne bağlanması talep edilmiştir. Ahmed Paşa, Menteşe Sancağının yönetim merkezi olan Muğla'nın sahile 8 saat mesafede yer almasının bölgenin yönetiminde olumsuz duruma yol açtığını ifade etmişti. Vali, eğer teklif kabul edilirse hem güvenlik ve hem de ekonomik canlılık açısından devlete yarar sağlayacağını öne sürmüştür. Ahmed Paşa'ya göre, Menteşe Sancağının üçte birini oluşturan deniz sınırları,

20. BOA, İ. DAH, nr. 41/2015.

21. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, s. 106-109.

22. Adalar eyaleti sınırlarından çıkarılan Gelibolu, Edirne Eyaleti'ne bağlı *Keşan*, *Şarköy*, *Mürefte* ve *Eceabat* kazalarından müteşekkil bir sancak haline getirilmiştir. Bkz. Örenç, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı (1830-1923)", s. 36-40.

23. Çerkez muhacirlerinin yevmiye ve diğer masrafları için Menteşe Sancağından veya diğer uygun bir mahalden havale edilmek üzere yaklaşık 200.000 kuruş tahsis edilmiştir. Bkz. BOA, A. MKT. MHM, nr. 194/45; Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, s. 235-239.

24. Örenç, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı (1830-1923)", s. 40-43.

sahilden 60-70 mil içeri girmek suretiyle zaten bir ada görünümü taşımaktaydı. Dolayısıyla Menteşe bölgesi adalar vilayeti sınırlarında olmalıydı. Ayrıca Menteşe Sancağı sahil hattı boyunca ufak ve meskûn olmayan adalar bulunmaktaydı. Vali, bu küçük ada ve adacıklardan bazılarının denetimsizlik nedeniyle haksız yere tasarruf edilmekte olduğunu ve bu nedenle devletin vergi kaybına uğradığını tespit etmişti. İdari birliktelik sağlanırsa bu sorun da ortadan kalmış olacaktı.

Vali Ahmed Paşa ayrıca Rodos merkezli Menteşe Adaları içinde yer alan İstanköy, Kalimnoz, Leryoz, Batmoz, Sömbeki, İlyaki, İncirli ve Karpot adalarının sahil ile uzaklıklarının 5 ila 20 mil arasında değiştiğini, bu durumun tam karşıda yer alan Menteşe sahillerinin güvenliği açısından önem taşıdığını, Menteşe Sancağı boyunca sahilde 100 saatlik bir mesafe içerisindeki birçok limanın hırsız ve kaçakçılar için elverişli şartlar oluşturduğunu dile getirmişti. Adalıların *vahşî* tabiatları gereği rahat durmayıp bazen kayık ile denizde ve bazen de Menteşe Sancağı sahillerindeki kazalara çıkarak hırsızlık yaptıklarını hatırlatan Ahmed Paşa, bu yüzden adalılar ile sahil kasabaları Türk halkı arasında düşmanlığın arttığını hatta ara sıra tartışmaların yaşandığını dile getirmişti. Paşaya göre, şayet Menteşe Sancağı, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne bağlanırsa, iki taraf ahalisi aynı idari yapı içerisinde yer alacaklarından birbirlerine ısınacaklar ve zarar vermekten çekineceklerdi.

Ahmed Paşa, Menteşe Sancağının İzmir'e yakın gibi görünmesinin yanıltıcı olduğunu, bura ile karadan mesafenin 50 saat ve denizden ise hiçbir irtibatın olmadığını, telgraf hattı itibarıyla da İzmir ile yeni vilayet merkezi Çanakkale'nin (Kala-i Sultaniye) hiçbir farkının bulunmadığını, hatta işletilecek posta vapurları sayesinde merkez vilâyet ile Menteşe bölgesinin rahatlıkla haberleşmesinin mümkün olabileceğini dile getirmişti. Bundan başka daha önce *Yanya Vilâyeti'*nde olduğu gibi Menteşe Sancağının yerli Müslüman ahalisinden oluşturulacak askeri kuvvetin, adalarda ortaya çıkabilecek güvenlik sorunlarında kullanılabilmesini, sahil boyunca bilhassa Fethiye (Mekri) ve Köyceğiz ormanlarından kaçak kesilen ağaçların hem hazineye verdiği ekonomik zararının ve hem de Kaşot, Meis ve Sömbeki gibi adalarda Yunanistan için kaçak gemi yapımında kullanılmasının önüne geçilebilmesi için denizden kontrol gerektiğinden Menteşe'nin adalar vilâyetine bağlanmasında bu yönlerin de dikkate alınmasını talep etmiştir. Ahmed Paşa'nın teklifleri kısmen kabul görmüştür. Keyfiyetin öncelikle İzmir Vilâyetine yazılması ve eğer bir mahzuru yoksa, hiç olmazsa Fethiye ve Bodrum kazalarının adalar vilayetine bağlanması düşünülmüştür.

Ahmed Paşa'nın Anadolu sahillerindeki adaları gündeme getirmesi ve konunun mecliste müzakeresinden sonra Aydın Vilayeti yanı sıra Teke Sancağı'nın bağlı olduğu Konya Vilâyeti'ne durum iletilerek, sınırlarında yer alan adaların listesi gönderilmiş ve mütalaaları istenmiştir. Bu talep Aydın Vilâyeti İdare Meclisi'nde müzakere edilmiş ve bir mazbata hazırlanmıştır. Bu mazbatada, Aydın Vilâyeti sahillerinde yer alıp, gelirleri belirlenmiş olarak tasarruf edilen toplam 37 ada olduğu, bunların coğrafi konum ve yakınlıkları hasebiyle İzmir sahillerinde buldukları, dolayısıyla eskisi gibi Aydın Vilâyetinden idarelerinin yerinde olacağı ifade edilmiştir. Ancak, bu adalardan Menteşe Sancağına bağlı Milas ve Bodrum kazaları sahillerinde yer alan 26'sının kuvvetli bir delile dayanmamakla beraber Sisam, Sömbeki ve Kalimnoz adaları ahalisi tarafından tasarruf edildiği, vilâyetin kontrolünde olmadıkları, bu adaların ancak bazılarında çok az miktarda vergi alınabildiği halde çoğunun hiçbir şey vermedikleri vurgulanmıştır. Aydın Vilayeti meclisi, bu küçük adaların ticari işlerini etraftaki büyük adalarla yürüttüklerini, bunların mevki olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti dahilindeki Rodos'a bağlı Marmaris Nahiyesi ile Menteşe Sancağı dahilinde yer alan *Tırakya Nahiyesi* ile yakın mesafede bulunan *Gökabad Nahiyesi* arasındaki sahilde yer aldıklarından ve Muğla'ya Rodos'tan daha yakın olduklarından, Menteşe Sancağına ilhaklarının daha yerinde bir karar olacağını öne sürmüştü. Aydın meclisinin görüşüne göre gerek mevki ve gerekse güvenliğin daha kolay sağlanabilmesi dikkate alınarak Marmaris Nahiyesi ile bahsi geçen adaların birleştirilmesi, bütün bu yapının bir kaymakam idaresinde teşkilatlandırılıp Menteşe Sancağına bağlanması, Milas ve Bodrum kasabalarına bağlı adaların ise Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne dahil edilmesi ve son olarak İzmir sahilindeki adaların yine Aydın Vilayeti sınırlarında kalması en uygun çözümdü.

Osmanlı Hükümeti, bahsi geçen 26 adanın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne bağlanması için vilâyetçe öne sürülen, bu adaları tasarruf edenlerin yine ada ahalisi olmaları ve denetimsizlik ile yetkisizlik yüzünden bunların idarî bakımdan ıslah edilemediği gerekçesini haklı bulmuştur. Konun Aydın Vilâyetine tekrar sorulmasına ve işin ekonomik boyutunun da Maliye Nezareti'nden öğrenilerek bir neticeye varılmasına karar

verilmiştir. İlgili evrak bir de Şura-yı Devletle ele alınmış ve Bodrum ile Mekri kazalarının Cezâyir-i Bahri Sefîd Vilâyeti'ne bağlanması, başta ulaşım olmak üzere çeşitli mahzurları dikkate alınarak uygun bulunmamıştır. Karar verilirken bilhassa Muğla'nın idari durumu dikkate alınmıştır²⁵.

Adalara dair yapılan son müzakereler esnasında Marmaris'in durumuna dair önemli bir karar alınmıştır. Buna göre fetihten itibaren Rodos ile idari ve askeri bağı bulunan Marmaris, müstakil bir kaymakamlık haline getirilmiştir. Bu kararda Aydın Vilâyetinin görüşü etkili olmuştu. Marmaris'in Menteşe Sancağına yakın mesafede oluşu dikkate alınarak, önce Tirahya Müdürlüğü'nün Dadca Müdürlüğü'ne dönüştürülmesi ve sonra hepsinin birleştirilerek Marmaris Kaymakamlığı'na bağlanması, Marmaris'in de Menteşe Sancağına ilhakı yerinde bulunmuştur. Yeni idari karar Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne 23 Eylül 1869 tarihiyle tebliğ edilmiştir²⁶.

Bu arada Konya Vilâyeti Teke Sancağı sahilindeki 10 meskûn adanın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetine bağlanmasında sorun yaşanmamıştır. Zira, Konya Valiliği konu ile ilgili mütalaasında, diğer adalardaki başarılı islahat programının buralarda da tatbikinde her yönüyle yarar görüldüğü belirtilmiştir. Bu cevap üzerine gereği başta Maliye Nezareti olmak üzere ilgili birimlere havale edilmiştir. Tam bu esnada yine Konya Vilâyetine bağlı Antalya'nın Kaş Kazasının Meis Adası'na bağlanması gündeme gelmiştir. Ancak valilik bu teklifi reddetmiştir. Buna benzer bir diğer müracaat Bodrum Kazası'nın Kalimnoz Adası'yla birleştirilip her ikisinin İstanköy Adasına bağlanması şeklinde olmuştur. Bu talep, Bodrum'un Anadolu sahilinde bulunduğu halde bir ada olmadığı ve ana karadan idari birimlerin ayrılarak adalara ilhak edilmesinin idari ve askeri zorluklara neden olacağı düşüncesiyle kabul edilmemiştir²⁷.

Vilayet teşkilatı uygulamaları kapsamında adalar ve Menteşe Sancağındaki bu son düzenlemeler, *Birinci Meşrutiyet*in ilanı kadar sürmüştür (23 Aralık 1876). Meşrutiyet sonrası adalar vilâyetinin merkezi Çanakkale'den alınarak tekrar Menteşe Adalarına nakledilmiştir. Yeni vilayet merkezi Rodos Adası olunca, Biga Sancağı vilâyet sınırlarından çıkarıp, müstakil sancak hâline getirilmiştir. Bu esnada *Kıbrıs Adası* İngiltere'ye devredilince adalar vilâyetinde bir kere daha merkez değişimi yaşanmıştır. Zira Kıbrıs ayrılmadan önce Bozcaada'dan itibaren Kıbrıs'a kadar uzanan adalar hattında vilâyetin orta noktasında bulunan Menteşe Adaları, Kıbrıs'ın ayrılışından sonra vilâyetin en son noktasında kalmış oluyordu. Bu durumda idari merkezin coğrafi olarak daha orta konumda kalan Saruhan Adalarından Midilli veya Sakız'a taşınması talep edilmiştir. Yapılan müzakere sonucu Sakız Adası vilâyetin yeni merkezi olmuştur.

Yeni yapılanmadaki en önemli değişikliklerden biri Marmaris'in tekrar Rodos'a bağlanması olmuştur. Bir önceki kararla Menteşe Sancağı'na ilhak olunan Marmaris sakinleri devlete müracaat ederek, bağlı oldukları vilayet merkezleri Aydın'a uzak mesafede olduklarını, bu nedenle resmi muamelelerde zorluk yaşadıklarını dile getirmişlerdi. Ahalinin müracaatı önce Cezâyir-i Bahr-i Sefîd İdare Meclisi'nde ele alınmış, oradan da Dâhiliye Nezareti'ne havale edilmiştir. Bu talep uygun bulunmuştur. Böylece Menteşe Adaları ile Menteşe Sancağının idari irtibatı yeniden sağlanmıştır. Bu arada Sakız merkezli adalar vilâyetinde bir süre sonra Girit Adasındaki olaylar nedeniyle tekrar değişim yaşanmıştır. Yunanistan'ın tahrikleri ile 1886'da Girit'te karışıklıklar artınca, Ege'de güvenlik politikaları ön plana çıkmıştır. Böylece vilayet merkezinin tekrar Menteşe Adalarına taşınması uygun bulunmuştur. Böylece 1887 yılı itibariyle Rodos Adası yeniden vilâyet merkezi yapılmıştır²⁸.

Adalar vilâyetindeki son düzenlemelerin etkisi 1908'de *İkinci Meşrutiyet*'in ilanına kadar sürmüştür. Meşrutiyet dönemi mebus seçimleri kapsamında adalarda düzenlemeye gidilmiştir. Nitekim Meis Adası ile Menteşe Adaları bir seçim bölgesi yapılmıştır. Yine Limni Sancağında nüfus 25 binden az olduğu için yalnızca seçim zamanlarına münhasır olmak üzere *Taşöz Adası* ile birlikte bir seçim bölgesi haline getirilmiştir. Bu arada seçimler sonrasında, vilâyet taksimatı için oluşturulmuş olan *Vilâyat Taksimat-ı Mülkiye ve Askeriye Komisyonu*'nun 1910 yılındaki çalışmaları sonucu Rodos'a bağlı *Tersane Adası*'yla etrafında yer alan *Yahya*,

25. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, s. 109-116.

26. BOA, AD, nr. 860, s. 118.

27. BOA, AD, nr. 860, s. 84, 102, 105, 152.

28. Örenç, "Ege Adaları'nın İdari Yapısı (1830-1923)", s. 107-111.

Kızılada ve Eski Mekri adalarının Fethiye Kazasına bağlanması uygun bulunmuştur. Yine Aydın Vilâyeti Urla Kazasına bağlı olup çeşitli şekillerde tasarruf edilen Hekim, Pınarlı, Yassıca, İncirli ve Manova adalarının statüleri yeni baştan belirlenmiştir. Midilli'ye bağlı Yunda (Cunda) Adası'nın ise Ayvalık'a bağlanması kararlaştırılmıştır (1 Eylül 1910). Bu idari düzenlemeler esnasında Rodos'un Muğla'ya bağlanacağı söylentisi ortaya çıkmıştır. Bu durum üzerine Rodos Müslim-Gayrimüslim halkı müşterek olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefid Valisine müracaat ederek, şayiaların doğru olup olmadığını sorarak, endişelerini dile getirmişlerdi²⁹.

Meşrutiyet döneminde, seçim bölgelerinde olduğu gibi askere alma işlemlerinde de düzenlemeye gidilmişti. Bu kapsamda Menteşe Adaları, III. Ordu muntikasına dâhil edilmişti. III. Ordu'nun askerlik işlemleri Muğla Vilayeti tarafından yapılmaktaydı. Menteşe Adalarında asker yazımı için bir heyet Marmaris'ten Bafra savaş gemisi ile hareket etmiştir. Heyetin çalışmaları sonucu Leryoz, Kalimnoz, Kerpe, Kaşot, Sömbeki ve Herkit adalarında asker yazımı tamamlanmıştır. Bu yazımda Menteşe Adalarından 2 bin askerin muamelesi bitirilmiştir³⁰.

Ege Adalarının İşgali Sonrası Menteşe Bölgesi İle İlişkiler

Meşrutiyet dönemlerinde adalarda ve Menteşe bölgesinde oluşan idari yapı, İtalya'nın saldırısı ile başlayan *Trablusgarp Harbi'*ne kadar sürmüştür (1911). Bu savaş esnasında İtalya, Menteşe Adalarını işgal etmiştir. İtalyanlar bölgedeki telgraf ağlarını tahrip edince vilayet merkezi geçici olarak Midilli'ye taşınmıştır. Yaşanan işgale rağmen devletin bazı yazışmalarda Midilli'de görev yapan valiye *Rodos Valisi* olarak hitap edilmeye devam edilmiştir. Osmanlı Hükümeti, aldığı bir kararla Menteşe Adaları grubunda yer alan Meis Adası'nı Antalya Sancağına bağlamıştır³¹.

Osmanlı Devleti İtalyan işgalleri ile uğraşırken 1912'de *Balkan Harbi* patlak vermiştir. Bu savaşta Osmanlı ordusu kara ve deniz savaşlarında başarısız olunca Ege'deki Boğazönü ve Saruhan adalarının tamamı Yunanistan tarafından işgal edilmiştir (20 Ekim 1912-18 Nisan 1913)³².

Bu arada İtalyan işgalinden sonra Rodos ve bağlı mahallerde görevli olup bir kısmı esir düşen ve bir kısmı da İstanbul ve Batı Anadolu vilâyetlerine geçen polis memurlarının maaşlarının ödenmesi için çalışma yapılmıştır. Bu konuda Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine yapılan tebligatta, Rodos'un işgalinden dolayı özlük olarak buraya bağlı Sakız ve Midilli işlemlerinin Aydın Defterdarlığı'na, Limni'nin ise Çanakkale Muhasebecliğine bağlanması, bütçeye dair işlerin de Hazine kanalıyla görülmesine dair evrakın hazırlanması istenmişti.

İtalyanlar, işgal akabinde Rodos Hapishanelerindeki Müslim ve Gayrimüslim 3 kadın, 225 erkek toplam 228 mahkûmdan bir kısmını karşı Anadolu sahillerinde serbest bırakmışlardı. Aydın Vilâyetinin çalışmaları sonucu serbest bırakılan bu mahkûmlardan 30 kadarı yakalanmıştır. Yakalananlardan 19'u Muğla'ya gönderilmek üzere Marmaris'te bekletilmiştir. Marmaris sahillerine çıkan mahkûm grubu kendi rızasıyla güvenlik güçlerine teslim olduklarını bildirerek, kalan cezalarının affı için devlete müracaat etmişlerdi. Ancak, durum Sadareten İzmir'e sorulmuş ve gelen cevapta teslimin yaşanmadığı, bunlardan tamamının asker tarafından yakalandığı bildirilmişti³³.

Menteşe Adalarında işgal sonrasında zahire sıkıntısı yaşanmıştır. Osmanlı Hükümeti, adalardaki Türklerin durumu yakından takip ettiği için sorunun çözümü amacıyla Aydın Vilâyetine emir göndermiştir. Nitekim Rodos halkına dağıtılmak amacıyla Fethiye ve Marmaris'ten hayvan ve zahire nakline başlanmıştır. Ayrıca alınan bir kararla Rodos ve İstanköy adalarından getirilecek her bir şeker ve pirinç çuvalına karşılık 2 çuval, 1 çuval kahve için de 3 çuval unun adaya yollanabileceği uygun bulunmuştur. Adalara yardım kararı

29. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, s. 123-161.

30. Ali Fuat Örenç, "Ege Sorunu'nda Sporad Adaları Maktu Vergisi Meselesi", Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I, Ed. I. Bostancı- A. Hüseyinliklioğlu- A. Değerli- O. Kılıç, İdeal Kitap Yayınları, İstanbul 2021, s. 600-602.

31. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, s. 161-168.

32. Yellice, *Ege Adaları Meselesi (1911-1914)*, s. 135-163.

33. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, s. 339-340.

sonrası Teke Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne yapılan bir müracaatta, karşılıklı mal değişimi kapsamı içine çok ihtiyaç duyulan petrolün de dâhil edilmesi istenmişti. Halen sandığı 85 kuruşa satılan petrolden adalardan getirilecek 2 sandığa karşılık 3 çuval un veya buğday ihracı teklif edilmekteydi. Bu talep Meclis-i Vükelada görüşülmüş ve uygun bulunmuştur. Bir müddet sonra işgal altındaki Rodos Kadısının talebi üzerine, Rodos ve İstanköy Müslümanları adına her ay 2000 çuval kadar sevkiyat yapılabilmesine izin verilmiştir.

Osmanlı Hükümeti işgal altındaki adalar Türklerinin sorunlarıyla *Birinci Dünya Savaşı* (1914-1918) sürecinde de ilgilenmeyi sürdürmüştür. Mesela Fethiye Kaymakamlığı'ndan yapılan bir müracaatta, Rodos'taki Müslümanlar için her hafta 200 çuval buğday ile 200 çuval unun gönderilmesi talebi önce Menteşe Mutasarrıflığından sorulmuş ardından Meclis-i Vükelada görüşülmüş ve uygun bulunmuştur. Yine savaş yıllarında Teke Sancağından yapılan bir başvuruda, İstanköy ve Rodos Müslüman halkının ihtiyaç duyduğu 3000 çuval unun nakline izin verilmiştir (1915). Aynı yıl içinde İstanköy Müftüsünün, her ay gönderilen 300 çuval un ve arpadan ayrı olarak, hasat mevsiminde ihtiyacın artması üzerine 800 kile arpanın daha yollanması talebi de olumlu karşılanmıştır³⁴.

Anadolu'da *Milli Mücadele* başarıyla sonuçlanıp *Mustafa Kemal Paşa* önderliğinde yeni Türk Devletinin kurulması akabinde imzalanan *Lozan Antlaşması'nın* 15. maddesine göre işgal altındaki Menteşe Adaları İtalya'ya verilmiştir. Boğazönü ve Saruhan adaları ise Yunanistan'da kalmıştır. Lozan'dan sonra İtalyan tehdidi karşısında Türkiye Menteşe bölgesinde savunma ve istihbarat etkinliğini artırmıştır. Özellikle Muğla'nın tahkimatına önem verilmiştir. Bu süreçte Rodos ve Oniki Ada'dan bazı Türkler Muğla'ya göç etmişti³⁵. Fakat devlet, bilhassa Menteşe Adaları Türklerinin Anadolu'ya gelmelerine sıcak bakmamaktaydı. Nitekim *Dahiliye Vekili Şükrü Kaya*, 8 Ocak 1934'te Başvekalet'e gönderdiği bir yazıda, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihte Rodos ve İstanköy'de bulunarak İtalyan vatandaşı olan adalardaki Türklerin mallarını terk etmek suretiyle sahillere kaçmakta olduklarının haber alındığını ve bu Türklerin dağılmasına meydan bırakılmayarak, gelenlerin geri gönderilmesi tedbirlerin alınmasını, adalarda propaganda yapılarak Anadolu'ya gelmelerine meydan verilmemesinin Hariciyeye, Muğla ve İzmir vilayetlerine yazıldığını bildirmişti³⁶.

İtalya hâkimiyetindeki Menteşe Adaları, *İkinci Dünya Savaşı* (1939-1945) yıllarında önce Almanya'nın, sonra da İngiltere'nin işgaline uğramıştır. Savaş süresince adalardan Anadolu'ya göç yeniden başlamıştır. 1943 yılının Aralık ayı itibarıyla toplam 9.176 mülteci karşı sahil şehirlerine gelmişti. Ertesi bir kaç yıl boyunca Menteşe Adaları'nda kıtlık da başlayınca göç hızlanmıştır. Açlık ve sefalet sebebi ile Türkiye'ye sığınan mültecilerin Muğla ili dışına çıkarılmadığı ve meslek sahibi olan İtalyan mültecilerin ise Aydın, Nazilli ve İzmir'e gönderilerek daha faydalı bir konuma getirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Menteşe Adaları'nda açlığın şiddetli bir şekilde sürmesi üzerine Türkiye'den gıda desteğine devam edilmiştir³⁷.

İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri, savaş sonunda Menteşe Adalarını Yunanistan'a verme kararı almışlardır. Böylece 1947 yılından itibaren Menteşe Adaları Türkleri, Yunan vatandaşı olarak yeni sorunlarla ve asimilasyonla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunlar günümüzde de devam etmektedir³⁸.

34. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, s. 479-480.

35. Tarık Demir, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Menteşe Adaları (1923-1947)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 36; Papuççular, *Türkiye ve Oniki Ada, 1912-1947*, s. 40-223.

36. Hilal Şen, *Lozan Antlaşması Sonrası Oniki Ada Sorunu Ve Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi 1923-1947*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Samsun 2015, s. 65.

37. Şen, *Lozan Antlaşması Sonrası Oniki Ada Sorunu Ve Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi 1923-1947*, s. 66; Demir, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Menteşe Adaları (1923-1947)*, s. 55.

38. Rodos ve İstanköy Türklerinin günümüzdeki statüleri ve yaşanan sorunlara dair bkz. Elçin Macar, "Lozandan Günümüze Oniki Ada Türklerinin Sorunları", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, İstanbul 2006, sa. 34, s. 35-52; Mustafa Kaymakçı, "Rodos ve İstanköy Türklüğünün Güncel Sorunları ve Çözümler", *Rodos ve İstanköy Türklüğü*, Ed. M. Kaymakçı-C. Özgün, Rodos, İstanköy ve Onikiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İzmir 2016, s. 3-22; Mustafa Kaymakçı-Aslı Başaran, "Rodos ve İstanköy Türklüğü", *Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos ve İstanköy Türkleri*, Ed. M. Kaymakçı-C. Özgün, Eğitim Yayınları, Konya 2019, s. 15-30; Willy Fautre, "Rodos ve İstanköy'de Yunan Yönetimi Altındaki Etnik Türkler", *Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos ve İstanköy Türkleri*, Ed. M. Kaymakçı-C. Özgün, Eğitim Yayınları, Konya 2019, s. 125-139.

Sonuç

Türklerin Batı Anadolu'da hâkim oldukları her dönemde, coğrafyanın sağladığı imkânlarla Adalar Denizinde etkili oldukları görülmektedir. Anadolu merkezli bu Ege stratejisi, Çaka Bey'den itibaren hemen hemen aynı anlayışla sürmüştür. Adalarda en uzun süre hâkimiyetin sağlandığı Osmanlı döneminde ise Ege Adaları ile Batı Anadolu şehirleri arasında idari ve askeri irtibatın sürekli hale getirildiği görülmektedir. Aslında Bağazönü, Saruhan ve Menteşe adalarının coğrafi şartlar gereği her bakımdan Anadolu'ya bağımlı olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Türk hâkimiyeti boyunca adaların Anadolu'nun ayrılmaz birer parçaları olarak görülmeleri biraz da bundan kaynaklanmaktadır.

Türk hakimiyeti dönemleri boyunca Menteşe bölgesi, karşısında yer alan ve adını verdiği Menteşe Adaları ile idari, askeri ve ticari irtibatını hiç koparmamıştır. Bilhassa Marmaris, Türk fethinden itibaren Menteşe Adaları ile Menteşe Sancağı ilişkilerinde hep ön planda olmuştur. Diğer taraftan adalarda yaşayanların, ortaya çıkan her olumsuz durumda sığındıkları ve yardım gördükleri yer Anadolu olmuştur. Dolayısıyla Ege Adaları, Anadolu'nun ecza-yı mütemmimleridir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (AFTE), nr. 9/75.

Ayniyat Defterleri (AD), nr. 580, nr. 583, nr. 860.

İrade Dahiliye (İ. DAH), nr. 41/2015.

Sadaret Mektubi Kalemî (A. MKT), nr. 153/38.

Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM), nr. 194/45.

Yayınlanmış Eserler

Ayönü, Yusuf, "XIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XIV. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Menteşe Beyliği'nin Güneybatı Anadolu'daki Faaliyetleri", *Menteşeoğulları Tarihi, 25-27 Nisan 2012- Muğla-Bildiriler*, Ed. A. Çevik-M. Keçiç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 3-36.

Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitapyayınevi, İstanbul 2006.

Demir, Tarık *Türk-İtalyan İlişkilerinde Menteşe Adaları (1923-1947)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Emecen, Feridun, "Saruhanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2009, c. 36, s. 173-174.

Emecen, Feridun, "Umur Bey", *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 156-159.

Emecen, M. Feridun, "XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Osmanlı İdarî Teşkilâtı", *Ege Adaları'nın İdarî, Mali ve Sosyal Yapısı*, Ed. İ. Bostan, SAEMK Yayınları, Ankara 2003, s. 7-32.

Emecen, M. Feridun, ŞAHİN, İlhan, İŞBİLİR, Ömer, ÖRENÇ, Ali Fuat, *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, Ed. C. Küçük, SAEMK Yayınları, Ankara 2002.

Fautre, Willy, "Rodos ve İstanköy'de Yunan Yönetimi Altındaki Etnik Türkler", *Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos ve İstanköy Türkleri*, Ed. M. Kaymakçı-C. Özgün, Eğitim Yayınları, Konya 2019, s. 125-139.

Gencer, Ali İhsan, "Anadolu Türk Denizciliğinin Başlaması", *İpek Yolları, Deniz Araştırma Gezisi ve Konferansları*, Ankara 1993, s. 43-54.

Günel, Zerrin, "Karesioğulları", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 488-489.

Hayta, Necdet, *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

İlgürel, Mücteba, "Çaka Bey", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 186-188.

Kaymakçı Mustafa - BAŞARAN, Aslı, "Rodos ve İstanköy Türklüğü", *Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos ve İstanköy Türkleri*, Ed. M. Kaymakçı-C. Özgün, Eğitim Yayınları, Konya 2019, s. 15-30.

Kaymakçı, Mustafa, "Rodos ve İstanköy Türklüğünün Güncel Sorunları ve Çözümler", *Rodos ve İstanköy Türklüğü*, Ed. M. Kaymakçı-C. Özgün, Rodos, İstanköy ve Onikiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İzmir 2016, s. 3-22.

- Kaymakçı, Emre, *Ege Adalarında Hâkimiyet Mücadelesi, Bizans ve Venedik'in Türkleri Durdurma Teşebbüsleri (XI. – XV. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- Korkmaz, Ahmet, *16. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un İaşesinde Rodos'un Yeri Ve Adanın İaşesinin Temini (Mühimme Defterlerine Göre)*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2019.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Yunan İsyânı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s. 133-159.
- Macar, Elçin, “Lozandan Günümüze Oniki Ada Türklerinin Sorunları”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2006, sa. 34, s. 35-52
- Menekşe, Metin, “Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış”, *Tarih Okulu Dergisi*, sa. XLV, Nisan 2020, s. 793-832.
- Merçil, Erdoğan, “Menteşeoğulları”, *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 152-153.
- Mete, Zekai, “Menteşe”, *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 15-152.
- Nalazen, Orçun, *Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulmasında Ve Sürdürülmesinde Kalelerin Rolü*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2021.
- Örenç, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Örenç, Ali Fuat, “Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, sa. 11/1, 2011, s. 5-32.
- Örenç, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, BKY Yayınları, İstanbul 2009.
- Örenç, Ali Fuat, “Doğu Akdeniz'in Kadim Muhafızları: Rodos Türk Cemaati”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. H. Çoruh- M. Y. Ertaş- M. Z. Köse, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 353-385.
- Örenç, Ali Fuat, “Ege Sorunu'nda Sporad Adaları Maktu Vergisi Meselesi”, *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I*, Ed. I. Bostancı- A. Hüseyinlioğlu- A. Değerli- O. Kılıç, İdeal Kitap Yayınları, İstanbul 2021, s. 581-615.
- Örenç, Ali Fuat, “Ege Adaları'nın İdarî Yapısı (1830-1923)”, *Ege Adaları'nın İdarî, Mali ve Sosyal Yapısı*, SAEMK Yayınları, Ankara 2003, s. 32-56.
- Özgün, Cihan, “Society And Economy On The Island Of Rhodes In Western Travel Journals In The 19th Century”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2019, sa. XXXIV/1, s. 201-203.
- Papuççular, Hazal, *Türkiye ve Oniki Ada, 1912-1947*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.
- Şen, Hilal, *Lozan Antlaşması Sonrası Oniki Ada Sorunu Ve Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi 1923-1947*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Samsun 2015.
- Taşkıran, Cemalettin, “Fetih Sonrası Rodos ve Onikiada'da İskan (Şenlendirme) Politikasi”, *Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos ve İstanköy Türkleri*, Ed. M. Kaymakçı-C. Özgün, Eğitim Yayınları, Konya 2019, s. 189-197.
- Uykucu, Ekrem, *XVI. Yüzyılda Menteşe Sancağı (Tapu-Tahrir Defterlerine Göre)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul 1974.
- Yellice, Gürhan, *Ege Adaları Meselesi (1911-1914)*, Sosyal Kitapevi Yayınları, Ankara 2022.

MUĞLA'DA BİR YÖRÜK YERLEŞİMİ: GEVENES

İlhan ŞAHİN

Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
İSTANBUL, isahin@29mayis.edu.tr ORCID: 0000-0002-3472-2007.

GİRİŞ¹

Osmanlı döneminde Muğla sancağının Bozüyük kazasına bağlı olan Gevenes köyü (bugünkü adı: Çaybükü), bugün Muğla ilinin merkez ilçesi Menteşe'ye bağlı bir mahalledir. Menteşe'ye 25 km uzaklıkta ve ana yoldan 8 km içeride yer alan Gevenes köyü, özellikle ünlü Ormancı türküsünün geçtiği yer olarak bilinir. 1946 yılında köyün en hakim tepesi olan Belen Kahvesi'nde meydana gelen ve köyü yasa boğan elim kazanın ardından köyün sakinelerinden Zariye Erdinç tarafından bir ağıt yakılır. Bu ağıt Zariye Erdinç'in eşi Kemancı Tahir Usta tarafından bestelenir. Bu elim kaza köyü yasa boğduğundan bestelenen bu ağıt uzun süre düğün ve derneklerde söylenmez olur. Ancak aradan uzun bir zaman geçtikten sonra bestelenen ağıt, türkü olarak söylenmeye başlar ve Ormancı türküsü Gevenes'in ve Muğla'nın sınırlarını aşarak Türkiye'ye mal olur. Bu elim olayın geçtiği Belen Kahvesi de Muğla Valiliği'nce onarılarak elim olayı anlatan dekor, resim ve belgelerle müze haline getirilir. Müzenin açılışı 6 Nisan 2005 tarihinde yapılır. Belediye tarafından işletilen Belen Kahvesi, yurtiçi ve yurt dışında her yıl binlerce kişinin ziyaret ettiği ve köyün yerli ürünlerinin tadına bakıldığı bir yer haline gelir².

2023 yılında yaz döneminde tarafımızca yerinde yapılan alan çalışmaları esnasında Gevenes köyü ve Ormancı ağıtının ilk dörtlüğünde geçen "Çıktım Belen Kahvesi'ne baktım ovaya" misali köyün en hâkim tepesindeki Belen Kahvesi üç defa ziyaret edildi. Bu ziyaretlerde hem Belen Kahvesi'nin atmosferi hem de köy halkının misafirperverliği bizi adeta büyüledi. Bu bağlamda ilk ziyaretimizi takiben dağları çam ormanları, ova kısmı zeytinlikler ve çiçekli çayırarla kaplı bu güzel köyle ilgili tarihi malzemelere dayalı bir araştırma yapmanın yerinde olacağı düşüncesiyle köyün tarihi ile ilgili Osmanlı arşivlerindeki malzemeleri toplamaya başladık. İlk malzemeleri topladıktan sonra özellikle köydeki aile ve sülale adlarıyla ilgili köyü iki defa daha ziyaret etme ve tespit edilebildiği kadarıyla bazı konuları yerli yerine oturtma imkanı da oldu.

Gevenes köyü ile ilgili bu araştırma için şöyle bir yol izlenmeye çalışıldı. Bir taraftan yerinde araştırma ve incelemeler yaparken diğer taraftan köy ile ilgili Osmanlı arşiv belgeleri tespit edilmeye başlandı. Köyün adı Gevenes olduğu için bilinen bir adın arşivde daha kolay tespit edilebileceği düşüncesiyle önce yakın dönemlere ait arşiv belgeleri taranmaya başlandı. Bu bağlamda konuyla ilgili ilk bakılan arşiv malzemeleri, 19. yüzyıl Nüfus ve Temettuat defterleri oldu. Bunu takiben kronolojik bir sıra dahilinde bu yüzyılın öncesinden daha erken dönemlere doğru köy ile ilgili kayıtların tespit edilmesi yoluna gidildi. Arşiv malzemesi toplanıp bir araya getirildikten sonra belgeler okunmaya ve değerlendirilmeye başlandı. Nihayetinde konu yazılacağı

1. Gevenes köyü ile ilgili çalışmamızın girizgâhı olan bu yazıyı hazırlarken alanda yaptığım çalışmalarda yardımlarını esirgemeyen değerli meslektaşlarım Prof. Dr. Mustafa Gökçe ve Prof. Dr. Ahmet Yiğit ile Nuray Şahbudak'a, şimdiki adı Çaybükü olan Gevenes köyünün eski muhtarı Necati Cezayir'e ve muhtarı Bilal Özsoy'a yardımları için teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

2. Ormancı ağıtının yakılmasına sebep olan bu elim olay, özellikle Belen Kahvesi müzesinin açılmasından sonra pek çok basın ve yayın organlarında haber olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu elim olayla ilgili Muğla Ağır Ceza Mahkemesi'nin verdiği karar sureti müzede camekân içinde sergilenmektedir.

zaman bu defa en erken tarihli kayıtlardan başlayarak kronolojik bir sıra dahilinde daha sonraki yüzyıllara yani yakın dönemlere doğru gelmeye ve köyün tarihçesi ile ilgili monografik bir araştırma ortaya konulmaya çalışıldı.

Gevenes'in Adına Dair

Osmanlı döneminde Gevenes köyü ile ilgili şimdilik en eski arşiv kayıtları, 16. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Bu belgelerde Muğla sancağının Bozüyük kazasına bağlı bir köy olan Gevenes'in adı, 906 (1501) tarihli tahrirde (ككنوس) Geionos>Geyonos okunabilecek şekilde yazılmıştır³. Bu ad, 923 (1517), 970 (1562) ve 991 (1583) tarihlerinde (ككنوس)⁴ Geionos > Geyenos okunabilecek biçimde karşımıza çıkmaktadır. Köyün adının 1062 (1651-52) ve 1087 (1676-77) tarihli avarız defterlerinde 'vav'dan sonra 'elif' harfinin ilavesiyle Gevenes (كوانس) okunabilecek şekilde yazıldığı görülmektedir⁵. 1830'da Genevez (كنوز) okunacak şekilde yazılan köyün adının⁶, daha sonraki tarihlerde bazen Gevesen (كوهسن)⁷ ve bazen de Gevenes (كوهسن)⁸ adıyla yazıldığı ve nihayetinde Gevenes'in günümüze kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu yazılış şekillerine göre köyün adının erken tarihlerde nasıl telaffuz edildiğini ve söylendiğini kestirmek çok güçtür. Söz konusu adın, bölgede yetişen 'geven' bitkisinin okunuşunu çağrıştıran yazılış şekline daha ziyade 19. yüzyıl belgelerinde rastlanmaktadır. Bu bağlamda söz konusu adın erken dönemde yazılış ve okunuş şekli nasıl olursa olsun, ağızdan ağıza söylenerek 16. yüzyıldaki ilk yazılış şekillerinden sonra önce Gevenes'e, sonra Genevez'e, daha sonra Gevesen'e ve nihayetinde Gevenes'e dönüştüğü söylenilebilir⁹.

Nüfusu

Gevenes köyünün en eski tahriri olan 1501 senesinde 99 nefer vergi nüfusu vardı¹⁰. Bu vergi nüfusuyla köyün toplam nüfus 430-450 civarında idi. Bu tarihte köyün vergi mükellefleri arasında ilk sıranın başında Alioğlu Turmuş (Turmuş veled-i Ali) ve bunu takiben oğulları Mehmed, İlyas ve Hızır gelmektedir. Tahrir defterlerine bir mahalle veya köy yazılırken genelde mahallenin veya köyün ileri gelenleri, imamı ve hatibinin ilk başa yazıldığı dikkate alınacak olursa, Alioğlu Turmuş'un da köy sakinleri arasında böyle bir vasıfta olduğu söylenebilir. Alioğlu Turmuş'u takiben yazılan vergi mükellefleri arasında hayatta olmayan İlyas'ın Han Paşa, Balı, Hasan ve Ahmed adlarında evli dört oğlu kayıtlıdır. Bu oğullardan Han Paşa'nın Ali ve Hamza, Balı'nın Ali ve Veys, Hasan'ın İlyas ve Hızır adlarında oğulları mevcuttur. Ahmed'in ise vergi mükellefi oğlu mevcut değildir. Hasan'ın oğullarından birinin adı ise İlyas'tır. Bu ad, dedesi İlyas'ın adına veya az bir ihtimalle de olsa daha önce yaşamış atasına izafeten verilmiş bir ad olmalıdır. Bu durum 1501'de hayatta olmayan İlyas'ın köyde en geniş aile veya sülaleyi teşkil ettiğini gösterir.

İlyas'ın oğulları arasında ilk başta yazılan kişinin adının Han Paşa olması dikkat çekicidir. "Han" veya "kan" sözcüğü, Türk ve Moğol devletlerinde hükümdarların kullandıkları bir unvandır. Sözcüğün ortaya çıkışı ve "kağan" unvanıyla ilişkisi üzerine farklı görüşler olmasına rağmen¹¹ burada asıl olan "Han" adının kullanılmış olmasıdır. "Paşa" ise halk ağzı derlemelerinde baba, ağabey ve büyük kardeş anlamında

3. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], *Tapu-Tahrir Defteri* [TD], nr. 47, s. 143.

4. BOA, TD, nr. 61, s. 434; BOA, TD, nr. 337, s. 265a; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü [TK.GM.]d. 142, 230a (BOA'daki kopyadan istifade edilmiştir).

5. BOA, KK.d. 2620, s. 26; BOA, KK.d.2672, 3b.

6. BOA, KK.d.6305, s. 181; BOA, NFS.d. 3120, s. 97.

7. BOA, D.CRD.d. 40514, s. 5.

8. BOA, NFS.d.3128, s. 53; BOA, NFS.d.3129, s. 193; BOA, ML.VRD.TMT.d. 2810, s. 254.

9. Ormancı ağıtının ağızdan ağıza söylenen ve derlenen mısralarında dahi Gevenes adının bazen Gireniz (bk. Sevil Oluç, "Ormancı Türküsü Hikayesi'nin Mahkeme Kararı Ortaya Çıktı", *Muğla Gazetesi*, 5 Temmuz 2019 tarihli nüsha), bazen de Geneves/Gireniz (bk. Merdan Güven, "Türkiye Sahasındaki Hikâyeli Türküler Üzerine Bir Araştırma", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2005, s. 341) şeklinde telaffuzu, sözcüğün geçmiş yıllardan günümüze değişerek geldiğini göstermesi bakımından önemlidir.

10. BOA, TD, nr. 47, s. 143-144.

11. İleri sürülen bu görüşlerle ilgili olarak bk. Hayrettin İhsan Erkoç, "Eski Tür Devletlerinde Kağan ve Han Unvanları", *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1-5 Eylül 2018, Kongreye Sunulan Bidirler*, X. Cilt, haz. S. Nurdan-M. Özer, Ankara 2022, s. 379-396.

kullanılır¹². Onun böyle bir adla bilinmesi, en azından köyün ileri gelenlerinden ve belki de köyü ilk teşkil eden Yörüklerden olabileceği intibasını vermektedir. Bu Yörükler ise kuvvetli bir ihtimalle Harezmsahlara devletinin yıkılmasından (1231) sonra Anadolu'ya göç eden ve Mentеше yani Muğla bölgesinde geniş bir bölgeyi yurt tutan Yaylacık, İskender Bey, Horzum, Kayı, Kızılcakeçili gibi yörük grupları olmalıdır¹³.

Bunun yanında 1501'de köyün sakinleri arasında Mesudoğlu Saruhan (Saruhan veled-i Mesud) adını taşıyan bir şahsın olduğunu da belirtmek gerekir. Saruhan'ın Hamza, Mehmed ve Ali adlarında üç de oğlu vardı. Burada "saru" sıfatının Türkçede yaygın olarak bir rengi bildirmesine rağmen Türk devletlerinin sosyo-politik geleneği içinde "kara" kelimesinin karşıtı olarak halk ve topluluklarda asli unsuru vurgulamak için de kullanılması; bu bağlamda Kırgızcada bilge, çok bilen, danışman anlamına gelmesi¹⁴ ve hatta Kırgız toplumunda bir etnonim olarak Saruu ve içinden "manap" unvanlı idarecileri çıkartan Sarıbağış adlarını taşıyan idareci boyların olması¹⁵, büyük bir ihtimalle bu sözcüğe "han" kelimesinin ilavesiyle "Bilge Han" anlamında "Saruhan" adının verildiği intibasını uyandırmaktadır. Bu bağlamda erken dönemlerde Balkanlar'ın manevi mimarlarından Sarı Saltuk ve Manisa merkez olmak üzere kurulan Saruhanoğullarının kurucusu Saruhan isimlerindeki "sarı" kelimesinin kişi adlarından önce bahsettiğimiz anlamlarda kişileri niteleyici bir unsur olarak kullanıldığını gözden uzak tutmamak gerekir. 1501 senesinde bu adların yanında köyün vergi mükellefleri arasında en çok verilen ismin sekiz kişi ile Ali ve altı kişi ile Ahmed olduğu görülmektedir. Bunu beşer kişi ile Mehmed, Mustafa ve Yusuf; dörder kişi ile Hasan ve İbrahim takip etmekteydi.

923 (1517) senesinde Gevenes köyünün vergi nüfusu 79 nefer idi¹⁶. Bu vergi nüfusu ile köyün toplam 400 civarında bir nüfusunun olduğu söylenebilir. 1501 tarihine göre nüfusun azalması, köyden dışarıya bir göçün olduğunu düşündürmektedir. Muhtemelen bunun en önemli sebebi, köyün sakinlerinin Yörük menşeli olmasından ve yerlerini terk etmeye daha mütemayil olmalarından ileri gelmelidir. Tahrir kayıtlarında köyün vergi mükellefleri, genelde "Ahmed veled-i Mehmed", "Ali birâder-i O" gibi baba adı ve biraderlerin adlarına atfen yazıldığı için bir önceki tahrirde ismi yazılanların, bir sonraki tahrirde isimlerini tespit etmek bir hayli güçtür. Ancak Gevenes köyü ile ilgili 1501 ve 1517 tarihli defterler arasında uzun bir süre olmadığı için bir önceki tahrirde ismi yazılanları, nadir de olsa bir sonraki tahrirde tespit etmek mümkün olabilmektedir. Nitekim 1501'de Turmuş veled-i Ali yani Alioğlu Turmuş'un oğlu olan Hızır, 1517'de Hızır veled-i Turmuş yani Turmuşoğlu Hızır; 1501'de Han Paşa veled-i İlyas yani İlyasoğlu Han Paşa'nın oğlu olan Ali, 1517'de Ali veled-i Han Paşa yani Han Paşaoğlu Ali adlı kişiler idiler. Keza 1517'de Han Paşaoğlu Ali'nin Hüseyin adında bir de biraderi vardı. 1501'de ismi geçmeyen Hüseyin'in 1517'de isminin geçmesi, onun 1501-1517 tarihleri arasında hane sahibi olduğuna ve vergi mükellefi haline geldiğine bir işaret olmalıdır. 1517'de vergi mükellefleri arasında dokuz kişi ile Ali ve 6 kişi ile Hızır'ın, köyde kişi adı olarak en fazla verilen adlar olduğu dikkati çekmektedir.

970 (1562) senesinde Gevenes köyünün vergi nüfusu 61 nefer idi¹⁷. Bu vergi nüfusu ile köyün toplam nüfusunun 300 civarında olduğu söylenebilir. Köyün nüfusunun 1517 tarihine göre azaldığı dikkati çekmektedir. Bu durum daha önce de bahsedildiği gibi köy halkının muhtemelen Yörük menşeli olması ile ilgili olabilir. Nitekim 1562'de Bozüyük'e bağlı Mazon'da perakende cemaatlerin olması¹⁸, onların yaşadıkları hayat tarzının icabı olarak sağa sola dağılmış olabileceklerini düşündürmektedir.

991 (1583)'de köyün 39 nefer vergi nüfusu mevcuttu¹⁹. Bu vergi nüfus ile köyün 200 civarında bir nüfusunun olduğu tahmin edilebilir. Köyün nüfusunun daha önceki tahrirlere göre oldukça azalmasında köyden yakın çevreye göçler veya salgın bir hastalığın sebep olduğu düşünülebilir. Bunun yanında 16.

12. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, IX, Ankara 1993, s. 3405.

13. BOA, TD, nr. 166, s. 482-488.

14. *Kırgız Tilinin Sözdüğü*, Haz. A. Akmatalliev ve diğerleri, Bişkek 2010, s. 1076.

15. A. Jumagulov, "O termine manap", *İzvestiya Akademii Nauk Respubliki Kyrgyzstan, Koomduk ilimderi / Obshchestvennye nauki*, 4 (1991), s. 61-68; B. Soltonov, *Kyrgyz taryhy*, Bişkek 2003, s. 115.

16. BOA, TD, nr. 61, s. 434-435.

17. BOA, TD, nr. 337, 265a-b.

18. BOA, TD, nr. 337, 251b.

19. TK.GM.d. 142, 230a-b.

yüzyılın sonlarına doğru 1578-1590 Osmanlı-Safevi mücadelesi, sonra 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşı ve 1603-1612 Osmanlı-Safevi Savaşı'nın Osmanlıları uzun bir süre doğuda ve batıda mücadele etmek zorunda bırakması ve bunun yanında Celâli isyanları ile suhte ve levend ayaklanmaları, Anadolu'nun geniş bir bölgesine ve bu arada Muğla yöresine de önemli ölçüde tesir etmiş olmalıdır.

1062 (1651-52) senesinde köyde 10 avarızhane ve 1087 (1676-77) senesinde 14 avarızhane nüfus vardı²⁰. Osmanlılarda vergi terimi olarak yerine ve vergisine göre dört ilâ 50 hane, bir avarızhaneyi oluşturmaktaydı. Bu bağlamda söz konusu tarihlerde Muğla'da bir avarızhanenin kaç avarızhaneye tekabül ettiğini tespit edememekle beraber ortalama olarak bir avarızhanenin 25 haneye tekabül ettiği kabul edilecek olursa, 1651-52 senesinde köyün nüfusunun 250 ve 1676-77'de ise 300 civarında olduğu söylenilebilir.

19. yüzyılda devletin yeniden yapılandığı ve köklü ıslahatların yapıldığı II. Mahmud döneminde (1808-1839) yapılan nüfus sayımlarında Gevenes köyü ile ilgili kayıtlar da yer almaktadır. 1830'da imparatorluk topraklarının bir bölümünde gerçekleştirilen bu nüfus sayımının amacı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra askerî sistem için ihtiyaç duyulan insan kaynağını tespit etmektir. Bu bakımdan 1830 senesi ve bunu takiben yapılan nüfus sayımları, sadece hanelerdeki erkek nüfusu içine almaktaydı. Bunun yanında 1839'da Tanzimat'ın ilanından sonra hane bazında temettüat denilen mal ve varlık sayımlarını içeren defterler de hazırlanmıştır.

1830 tarihli nüfus defterine göre Gevenes köyünde toplam 122 hane mevcuttu. Bu hanelerdeki erkeklerin toplam sayısı 365 idi²¹. Köyde mevcut erkek nüfusun sayısı kadar kadın ve kızların da olduğu hesaba katılacak olursa 1830 senesinde köyün nüfusunun 700-730 arasında olduğunu söylemek mümkündür. 1256 (1840)'da yapılan nüfus sayımında Gevenes köyü iki grup halinde kaydedilmiştir. Bu gruplardan biri, 66 hane nüfus ile köyün sakinleri arasında yer alırken 58 hane nüfusu olan diğer grup "perâkende-i karye-i Gevenes" adı altında verilmiştir²². Her iki gruptaki toplam hane sayısı 124 ve erkek sayısı ise 311 idi. Erkek sayısı kadar kız ve kadınların da olabileceği göz önüne alınacak olursa 1840'da köyün toplam nüfusunun 600 civarında olduğu söylenebilir. 1256 (1840) senesinde mal ve varlık sayımlarını içeren temettüat defterinde Gevenes köyünün yine yerleşik ve perakende olmak üzere iki grup halinde kaydedildiği görülmektedir. Bu grupların 63 hanesi yerleşik ve 56 hanesi perakende idi. Toplam hane sayısı ise 119 idi²³. Her hanede ortalama 5 kişinin olduğu hesaba katılırsa köyün 1840 tarihli temettüat defterinde nüfusunun 600 civarında olduğu tahmin edilebilir.

Nüfus ve temettüat defterlerinde Gevenes köyü halkından bir grubun yerleşik ve diğer bir grubun perakende olarak defterlere yazılması, perakende grubun geleneksel konargöçer hayatı devam ettirdikleri intibahı vermektedir. Perakende olarak yazılanlar için 1840 tarihli nüfus defterinde "tahrîr-i sâbıkda Gevenes karyesiyle yazılmış olduğu" ifadesi²⁴, onların daha önceki tahrirde yani 1830'da da perakende bir halde yaşadıklarını ve bir şekilde 1830 nüfus sayımında yerleşiklerle birlikte karışık yazıldıklarını göstermektedir. Perakende grubun 1840 tarihli temettüat defterindeki kayıtlarda görülen en önemli özelliği, yerleşiklere nazaran keçi ve koyunlarının daha fazla ve ziraatçılık yaptıkları tarlaların daha az olmasıdır. Bu durum onların en azından yarı göçebe veya yarı yerleşik hayatı devam ettirdiklerinin işareti olmalıdır. Ancak onlar bu hayatı yaşarken Gevenes köyünde sakin olanlar ile uzaktan veya yakından akraba olduklarını da gözden uzak tutmamak gerekir. Bu bağlamda Gevenes köyü perakendesini olarak kayıtlarda yer alan grubun, bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte yaylaya çıktıklarını ve kış mevsimini de Gevenes köyünde veya köyün sınırları dahilinde geçirdiklerini düşünmek mümkündür.

20. BOA, KK.d. 2620, s. 26; BOA, KK, d. 2672, 3b.

21. BOA, KK.d.6305, s. 181-182; BOA, NFS.d.3120, s. 97-104.

22. BOA, NFS.d.3129, s. 193-200, 205-212.

23. BOA, ML.VRD.TMT.d. 2810, s. 254-284.

24. BOA, NFS.d.3129, s. 205.

Aile ve Sülale Adları

Gevenes köyünde hemen hemen her hanenin mensup olduğu bir aile veya sülale adı vardı. Genellikle kişilerin adının başına gelen, belli bir süreç içinde oluşan ve onların hem toplum hem de devlet nazarında tanınmasında ve bilinmesinde rol oynayan aile veya sülale adları, bir babanın veya atanın adını, fizikî özelliğini veya meslekî bir faaliyetin adını taşıyabilirdi. Ancak bu adlar daha çok çekirdek bir aileye değil birbiriyle akrabalık bağları olanlara aitti. Aynı aile veya sülaleye mensup olan haneler şüphesiz bir çınar ağacının dalları ve budakları gibi aynı baba ve atanın soyundan geldiklerini bilirlerdi.

Yerleşik ve perakende olanların karışık olarak kaydedildiği 1830 tarihli nüfus defteri örnek alındığında, 50 civarında aile veya sülalenin yer aldığı Gevenes köyündeki aile ve sülaleler hakkında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Parantez içinde "sinn" kelimesiyle yaşları verilen kişi adlarının başına gelen aile veya sülale adlarının çoğu defa Ateşlioğlu Ömer bin Hüseyin (50), Balıkoğlu Koca Mehmed bin Ahmed (45), Çavuşoğlu Ali bin Osman (55), Değirmencioğlu Ali bin Mustafa (60), Ganiyoğlu Mustafa bin Hüseyin (40), Göncüoğlu İbrahim bin İsmail (70), Hacı Mazanoğlu Hacı Hasan bin Mehmed (55), Hacıoğlu İsmail bin Mehmed (40), Kadioğlu Mehmed bin Hasan (50), Kara Çolukoğlu Osman bin Hüseyin (45), Karadayıoğlu İbrahim bin Abdullah (45), Koyunoğlu Hacı Osman bin Hasan (60), Köseoğlu İsmail bin Ömer (55), Kuloğlu İsmail bin Hacı İbrahim (40), Ömer Beyoğlu Ali bin İsmail (42), Receptoğlu Hacı Ali bin Süleyman (45), Sığırtaçoğlu Osman bin İbrahim (45), Tamgaliyoğlu Veli bin Hacı Ömer (60), Tıraşoğlu İsmail bin Mehmed (45) Tosunoğlu Memiş bin Memiş (40) şeklinde yazıldığı görülmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere asıl ismin baş tarafına falanın oğlu falan olarak gelen adlar, o şahsın babasına değil, sülale adına işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile ilk başta yer alan Ateşlioğlu Ömer bin Hüseyin'deki Ateşlioğlu sülale adı, "bin"den sonra gelen Hüseyin ise Ömer'in babasıdır. İsimlerin yanında parantez içinde verilen kişilerin yaşlarında dikkati çeken husus, 40 yaş ve üzeri olanların "orta boylu", "kara sakallı" gibi özelliklerinin yazılmamış olmasıdır. Bu durum 40 yaş ve üstünde olanların yaşlarına binaen askerlik hizmeti için artık uygun sayılmamaları ve fizikî özelliklerinin yazılmasına ihtiyaç duyulmamasından ileri gelmiş olmalıdır.

1830'da Gevenes köyünün aile veya sülale adları incelendiğinde, bazı sülalere çok sayıda, bazısına ise az sayıda ailenin mensup olduğu görülmektedir. Bu durum bazı sülalelerin çok geniş, bazılarının ise daha dar olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Koyunoğlu sülalesine dokuzar; Sığırtaçoğlu sülalesine sekizer; Göncüoğlu sülalesine altışar aile mensuptu. Bunları dörder aile ile Çavuşoğlu, Devencioğlu, Göleoğlu, Köseoğlu, Receptoğlu, Tıraşoğlu; üçer aile ile Ateşlioğlu, Çolukoğlu, Karadayıoğlu, Koca İsmailoğlu, Küçük Süleymanoğlu, Mazanoğlu, Ömer Beyoğlu, Yeni Mehmedoğlu sülaleleri takip etmekteydi. Geriye kalan sülalelerden Balıkoğlu, Fettah Kadioğlu (Kadioğlu), Ganiyoğlu, Hacı İbrahimioğlu, Kel Hasanioğlu, Kuloğlu ve Yaşar Ağaoğlu'nun ikişer ve diğerleri ise birer aileye sahipti. Geniş sülalelerin toplum nazarında en önemli hususiyeti, onların güçlü ve nüfuzlu olarak telakki edilmeleri idi.

Gevenes köyünde aile veya sülale adlarının önemli bir kısmının daha önce yaşamış olan baba veya ataların isimlerine binaen alındığı anlaşılmaktadır. Ancak bu gibi aile veya sülale adlarının belli bir zaman zarfında oluştuğunu belirtmek gerekir. Bu aile ve sülale adları arasında Türkçenin çok geniş bir coğrafyasında kullanılan sözcükler de vardı. Bunlardan biri Sığırtaçoğlu aile veya sülalesi idi. Sığır çobanı anlamına gelen sığırtaç kelimesindeki *+maç* eki, tercüman, çevirmen anlamındaki dilmaç (*til+maç*) sözcüğü örneğinde olduğu gibi Orta Türkçe'den itibaren Türkmençe, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe gibi Türk lehçelerinde kullanılmıştır²⁵. Bu sözcüğün Gevenes'de aile veya sülale adı olarak kullanılması ve canlı olarak yaşaması, onların sadece sığır çobanı olduğunu değil, dil, tarih ve kültür değerleri bakımından dayandığı temelleri de gösterir.

Nüfus defterlerine hane bazında aile veya sülale adları kaydedilirken iki sözcüğün sık sık kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bu bağlamda "Koyunoğlu orta boylu kumral bıyıklı Hasan bin Hacı Osman, sinn 25 ve oğulları Hüseyin" örneğinde olduğu gibi babanın adı yazıldıktan sonra erkek çocukları için genelde "oğul" sözcüğü kullanılmaktadır. Bunun yanında özellikle yeni bir erkek çocuk dünyaya geldiği zaman oğul sözcüğünün yerine nadir de olsa "veled" sözcüğü yazılmaktadır. Eski Türkçede hem kız hem de erkek çocuklar

25. Nuri Yüce, "Orta Türkçedeki +mat Eki", *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 37, 2012, s. 181-90.

için evlat anlamında kullanılan ve Orhon Yazıtları ile Dîvânu Lugâti't-Türk'te sık sık geçen "oğul" kelimesi²⁶, giderek anlam daralmasına uğrayarak sadece erkek çocukları ifade eder olmuştur. Bunun yanında Gevenes köyünde erkek kardeşleri ifade etmek için genelde Farsça "birader" kelimesi kullanılmaktadır. Ancak bu kelimenin yerine nadir de olsa 1830'da "Koca Mestanoğlu uzun kumral bıyıklı Osman, sinn 25 ve karındaşları Hüseyin, sinn 10"²⁷, "Kara Ovaloğlu orta boylu kara bıyıklı Mestan bin Halil, sinn 30 ve karındaşları ve kezâ Ahmed, sinn 25 ve Hüseyin, sinn 12"²⁸ ve 1840'da "İmamoğlu orta boylu kara bıyıklı Ali bin Mehmed, sinn 25, redîf, karındaşı orta boylu ter bıyıklı Hüseyin sinn 18" ve "Hacı Osmanoğlu sabi Mehmed, sinn 6, karındaşı Osman sinn 4"²⁹ örneklerinde olduğu gibi "karındaş" kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Eski Uygurcada bugünkü anlamı ile "kardeş", Dîvânu Lugâti't-Türk'te aynı karından olan iki çocuk, karın arkadaşı olarak kullanılan ve Harezmi Türkçesi ile Dede Korkut Hikâyelerinde de geçen kelimenin³⁰ Osmanlı kayıtlarına da yansdığı dikkat çekicidir.

Şahısların Fizikî Özellikleri ve Görünümleri

Gevenes köyünde 1830'da aşağıda parantez içinde yaşları verilen 40 yaşın altındaki şahısların isimleri yazılırken genelde "Koyunoğlu Yusuf oğulları ter bıyıklı Mehmed (18)", "Kara Çolukoğlu orta boylu kara sakallı Halil bin Hüseyin (34)", "Kara Çalikoğlu orta boylu sarı bıyıklı Ali bin Hüseyin (25)", "Kara Çolukoğlu orta boylu sarı sakallı Hüseyin bin Hüseyin (35)", "Ateşlioğlu orta boylu sarı bıyıklı Mustafa bin Hüseyin (25)", "Hacı İbrahimioğlu orta boylu kara bıyıklı İbrahim bin Mehmed (25)", "Sığırtmaçoğlu İsmail bin İbrahim (50) ve oğulları Topal Mustafa (20)" örneklerinde olduğu gibi aile veya sülale adlarından sonra kişilerin boyunun uzunluğu, sakal veya bıyığının rengi verilmekte ve sanki o kişinin toplum ve devlet nazarında bir sùreti çizilmiş olmaktadır. Onların tanımlanmasında boy, sakal ve bıyığın seçilmesi, Osmanlı kültürünün bir yansıması olmalıdır. Bu bilgilerin merkezi idarece verilen talimat çerçevesinde kişinin kendi beyanına ve mahallinde bu kayıtları tutan kâtiplerin gözlemlerine dayanmış olduğunu söyleyebiliriz

1830 senesinde Gevenes köyünde 20-35 yaşları arasında olanların boy uzunlukları verilmiştir. Bu yaşlar arasında olanların boy uzunluğunun verilmiş olması, onların bu yaşlar arasında artık boylarının uzamayacağı anlayışından ileri gelmiş olmalıdır. Bu bağlamda 66 kişi "orta boylu"; 5 kişi de "uzun boylu" olarak kaydedilmiştir. Şüphesiz bu uzunluklar o dönemin şartları içinde ölçülerek değil, kaba bir göz kararıyla yerinde kişiler görülerek verilmekteydi. Boy uzunluklarının o dönemin şartları içinde kaç santimetreye tekabül ettiğini söylemek çok güçtür. Ancak orta boyda olanların yaklaşık 160-170 santimetre arasında; uzun boyda olanların ise 170 santimetre üzerinde olduğunu düşünmek mümkündür. Göz kararıyla da olsa kabaca verilen boy uzunluklarında kişilerin önemli bir kısmının "orta boylu" gözükmeleri, onların daha ziyade kendi içinde kız alıp verdiklerini ve genetik bakımdan çevre Yörük gruplarıyla ve topluluklarla pek karışmamış olduklarını ister istemez hatıra getirmektedir. Bunun yanında çok fazla farklılık göstermeyen gıdalarla beslenmenin de bu konuda tesirli olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Boy uzunlukları verilenler yanında 11 kişi, bıyığı yeni terlemiş anlamında "ter bıyıklı" olarak yazılmıştır. Bunlardan 10'unun 18 ve birinin 20 yaşında olması, genelde 18 yaşında olanların "ter bıyıklı" olarak vasıflandırıldığını göstermektedir. Henüz daha sakalı bıyığı çıkmamış olanlar "şâbb-ı emred" adı altında kaydedilmiştir. Bu kişilerin sayısı 23'tür. Bunların 22'si 15 ve 16, birinin de 17 yaşında olması, bu vasıfta olanların 15 ve 16 yaşlarında olduğunun bir işareti olmalıdır. Bıyığı yeni çıkmış, delikanlı, kusursuz yani dört dörtlük olanlar ise "çâr-ebrû" adı altında yazılmıştır. 19-22 yaşları arasında olan bu kişilerin sayısı yedidir. "Tüvânâ" adı altında yazılanlar ise askere alınma yaşını ifade ediyordu. Bu yaş 15'ten başlamakta ve 39 yaşına kadar çıkmaktaydı.

Nüfus defterlerinin bir diğer özelliği kişilerin belirli yaşlarda sakal ve bıyık renklerine göre tanımlanmış

26. Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara 2010, bk. s. 158 oğul; Erhan Aydın, *Orhon Yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*, İstanbul 2018, Dizin, s. 141, "ogul"; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara 2014, s. 771, "ogul-ogul".

27. BOA, NFS.d.3120, s. 99.

28. BOA, KK.d.6305, s. 181-182.

29. BOA, NFS.d.3129, s. 199.

30. Jale Öztürk, "Türkiye Türkçesinde Kökü Açık Olarak Görülmeyen Kelimeler", *Kafdağı*, 4/2 (Aralık 2019), s. 113.

olmasıdır. Bu bağlamda 1830'da Gevenes köyünde 11 kişi kara sakallı, 9 kişi kumral sakallı ve iki kişi de sarı sakallıdır. Bu kişilerin 30-35 yaşları arasında olduğu görülmektedir. Bunun yanında bıyıklarının rengine göre de vasıflandırılanlar vardı. 22 kişi kumral bıyıklı, 17 kişi kara bıyıklı, 11 kişi de sarı bıyıklı idi. Sakal ve bıyıkları bu vasıfta olanlar 22-35 yaşları arasındaydı. Onların sakal ve bıyıklarının renkleri, şüphesiz tenlerinin hangi renkte olduğuna da bir işaret olmalıdır.

Bir Aile Profili Örneği Olarak Kadioğlu Ailesi

1830 senesinde Gevenes köyünde Fettah Kadioğlu adıyla bilinen bir ailenin varlığı dikkati çekmektedir. Fettah Kadioğlu ailesinden olan "Mehmed bin Hasan" yani Hasan oğlu Mehmed, nüfus sayımının yapıldığı 1830 senesinde 50 yaşındadır ve üç çocuk babasıdır. Nüfus defteri 1830 tarihli olduğuna göre Mehmed'in doğum tarihi 1780 senesi civarı olabilir. Bu tarihte çocuklarından Mehmed 8, Ahmed 5 ve 1248 (1832-33)'de doğan Salih üç yaşındadır³¹. 1251 (1835)'de uzun boylu ve aksakallı olarak tavsif edilen Fettah Kadioğlu Mehmed bin Hasan'ın 60 yaşında olduğu belirtilmektedir. Oğullarından Mehmed 14, Ahmed 12, Mustafa 4 ve Salih 2 yaşındadır. Ayrıca 15 Zilkade 1251 (3 Mart 1836)'de Ali isminde bir çocuğu dünyaya gelmiştir³². 1830 tarihli defteri ile 1835 tarihli defter arasında 5 yıllık bir zaman farkı olmasına rağmen oğulların yaşlarının bu zaman farkından daha fazla veya az olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum yaşların beyan üzerine verilmesinden veya itibari olarak yazılmasından ileri gelebilir. 1256 (1840) tarihli nüfus sayımında ailenin adı Abdülfettah Kadioğlu olarak yazılmıştır. Mehmed bin Hasan'ın adı ise bu tarihte Mehmed Ağa bin Hasan olarak geçmektedir. Orta boylu ve 60 yaşında olduğu kaydedilen Hasan Ağa'nın oğullarından Mehmed 17, Ahmed 13, Mustafa 7, Salih 5 ve Ali 3 yaşındadır³³. 1840 tarihli temettuat defterinde ak sakallı olarak tavsif edilen Mehmed Ağa'nın ailesinin adı Abdülfettah Kadızade olarak geçmektedir³⁴

1830'da Fettah Kadioğlu ailesi adından başka Kadioğlu adıyla bir aile veya sülale adı geçmektedir. Bu ailenin Fettah Kadioğlu ailesiyle olan ilgisini ilk anda tespit etmek mümkün olamamaktadır. Bu tarihte söz konusu aileden erkek çocuğu olmayan 35 yaşındaki Hasan bin İbrahim, orta boylu, kara sakallı olarak tavsif edilmektedir³⁵. 1251 (1835)'te 45 yaşında olan uzun boylu, kırca sakallı Kadioğlu Hasan bin İbrahim'in 5 yaşında İbrahim ve 2 yaşında Mehmed adlı oğulları vardır³⁶. 1256 (1840)'da Kadioğlu ailesinin ismine rastlanmamasına rağmen bu defa Abdülfettah Kadioğlu adında ikinci bir aile adına rastlanmaktadır. Ailede 45 yaşında orta boylu, kara sakallı Hasan Ağa bin Mustafa'nın adı geçmektedir. Burada Hasan'ın adı 1830 ve 1835 tarihlerindeki Kadioğlu Hasan'ın adıyla örtüşmekle beraber baba adıyla örtüşmemektedir. 1840 tarihli nüfus defterinde Hasan'ın 11 yaşında Memiş adlı bir oğlu ve 25 yaşında Ali adında zenci bir hizmetçisi vardır³⁷. Bu farklılıkların sehven yazılmış olabileceği düşünülecek olursa 1830 ve 1835 tarihlerinde Kadioğlu olarak yazılan ailenin Fettah Kadioğlu ailesiyle aynı olduğu söylenebilir. 1256 (1840) tarihli temettuat defterinde uzun boylu ve kara bıyıklı olarak vasıflandırılan Mehmed Ağa'nın ailesi Abdülfettah Kadioğlu olarak yazılmıştır³⁸

Burada dikkati çeken hususlardan biri 1840 senesinde Mehmed ve Hasan Ağa'nın "ağa" unvanını taşımasıdır. Moğolcada büyü erkek kardeş manasındaki "aka" kelimesinden gelen ağa unvanı³⁹, en geniş anlamda Türk ve Moğol devlet ve imparatorluklarında itibarlı yöneticilere, emirlere, yörelerin idaresini ellerine almış kimselere ve birçok kurumun başındaki kişilere verilmiştir. Bu durum Mehmed ve Hasan Ağa'nın hem Gevenes köyünde hem de çevrede bilinen ve tanınan kimseler olduğunu düşündürmektedir. Esasında 1256 (1840) tarihli temettuat defterinde Mehmed Ağa'nın köyde bir misafirhanesinin olması ve bu misafirhanede gelip geçen yolculara hizmet vermesinden dolayı tekâlif vergilerinden muaf tutulması, onun en azından yerel

31. BOA, NFS.d. 3120, s. 97; BOA, KK.d.6305, s. 181.

32. BOA, NFS.d.3128, s. 55, 64.

33. BOA, NFS.d.3129, s. 193.

34. BOA, ML.VRD.TMT.d. 2810, s. 254.

35. BOA, NFS.d. 3120, s. 102; BOA, KK.d.6305, s. 182.

36. BOA, NFS.d.3128, s. 64.

37. BOA, NFS.d.3129, s. 194.

38. BOA, ML.VRD.TMT.d. 2810, s. 255.

39. G. Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Wiesbaden 1963, I, 131-139, 155-158, 191-198.

idareciler tarafından bilinen, tanınan, itibarlı bir kimse olduğunu gösterse gerektir. 1840'da Mehmed Ağa ile aynı aile veya sülaleye mensup olan Hasan Ağa'nın 1840'da köyü için hizmette bulunmasına binaen tekalif vergisinden muaf olduğu belirtilmektedir.

Fettah Kadioğlu ailesinden Avukat Nuray Şahbudak'ın verdiği bilgiye göre⁴⁰, Fettah Kadioğlu ailesinden Fettah Kadı ile kardeşi Ahmet Kadı, kalabalık bir kafile halinde Kafkasya'dan göç ederek önce Selçuk'a geliyorlar. Fettah Kadı, bilge kişi, kürsü sahibi, kafilenin lideri ve söz sahibi imiş. Ancak ilk kondukları yer bataklık imiş. Bu durum kafilenin ikiye ayrılmasına sebep olmuş ve Fettah Kadı Gevenes'e, Ahmet Kadı ise Bozüyük'e yerleşmiş. Gevenes'in muhtarına satılan evlerinin yanında su değirmeni varmış. Ayrıca köyde şimdi kahvehane olan misafirhaneleri mevcutmuş. Bu misafirhane şüphesiz 1840'da arşiv kayıtlarına yansıyan misafirhane olmalıdır. Gelip giden misafirler burada ağırlanıyormuş. Bal üretimi de yapan aile, buğday vs gibi mahsullerini develeriyle Milas'a ve Muğla'ya kadar ulaştırıyormuş.

Ekonomik Faaliyetleri

1501 senesinde Gevenes'in vergi hasılatında buğday, arpa, burçak, ve darının olması, köy halkının tarlalarında bu ürünleri ettiklerini ve ziraatçılık yaptıklarını gösterir. Bostan, kiraz, ceviz gibi vergi hasılatının olması ise bağ ve bahçelerinin olduğuna işarettir. Bu bağlamda köy halkı arıcılık da yapmaktaydı. Bunlara ilaveten hayvancılık alanında daha ziyade koyun türünden hayvanları beslemekte idiler. Ayrıca köyde alt ay işleyen iki taşlı bir de değirmen vardı⁴¹. Değirmenin taşlarının 1517, 1562 ve 1583'de dört taşlı olması, ihtiyaca binaen taşların sayısında bir artma olduğunu göstermektedir⁴².

1840 tarihli temettüat defterinde vergi mükelleflerinin gayrimenkul ve hayvanlarıyla ilgili kayıtlar, Gevenes'in ekonomik faaliyetinde hem ziraatçılığın hem de hayvancılığın önemli olduğunu göstermektedir. Köy sakinleri az veya çok genelde aynı tür mal varlıklarına sahiptiler. Bu durum Fettah Kadioğlu ailesinden Mehmed Ağa ve Hasan Ağa'nın mal varlıklarının dökümünün yapılmasıyla daha iyi anlaşılacaktır⁴³.

Mehmed Ağa'nın 700 guruş kıymetinde 70 dönüm tarlası; 30 guruş kıymetinde bağı; 400 guruş kıymetinde su değirmeninden hissesi; 150 guruş kıymetinde üç kara sığırı; 20 guruş kıymetinde 1 danası; 360 guruş değerinde 3 öküzü; 130 guruş değerinde erkek merkebi ve 1445 guruş değerinde emlakı vardı. Toplam mal varlığı ise 3395 guruş idi. Hasan Ağa'nın mal varlığı ise 4220 guruş kıymetinde 422 dönüm tarla; 500 guruş kıymetinde değirmenden hisse; 700 guruş kıymetinde sebze bahçesi; 90 guruş kıymetinde 6 adet ceviz ağacı; 100 guruş kıymetinde asmalık; 400 guruş kıymetinde 8 kara sığır ineği; 100 guruş kıymetinde 5 dana; 1050 guruş kıymetinde 7 öküz; 1200 guruş kıymetinde 3 at; 360 guruş kıymetinde 3 kısrak; 700 guruş kıymetinde 3 katır; 600 guruş kıymetinde zenci köle ve 5510 guruş kıymetinde emlak idi. Toplam mal varlığının değeri ise 12200 guruş idi.

Bu mal varlıklarıyla Mehmed Ağa ve özellikle Hasan Ağa köyün en zenginlerindendi. Mal varlıklarının çeşitliliğinden anlaşılacağı üzere Mehmed Ağa ve Hasan Ağa, ziraatçılıkla uğraşmanın yanında hayvancılıkla da uğraşmaktaydılar. Bu durum köy halkının uğraş alanını da yansıtmaktadır. Köy halkı esasında Yörük menşeli olduğu için hem hayvancılıkla uğraşmakta hem de ziraatçılık yapmaktaydı.

Sonuç

16. yüzyıl başlarında Gevenes, Menteşe sancağında Bozüyük'e bağlı bir köy idi. Bu dönemde köy, vergi nüfusu ve vergi hasılatıyla oturmuş bir köy özelliğindedi. Bu durum köyün 16. yüzyıldan daha önceki yıllarda teşkil edilmiş olduğunu göstermektedir. Erken dönemlerde bu mevki iskana açanlar, şüphesiz yaşadıkları hayat tarzı itibarıyla tabiatın azami ölçüde istifade eden konargöçer guruplardı. 19. yüzyıl gibi geç bir dönemde Gevenes'e bağlı perakende Yörük gruplarının olması, onların erken dönemlerden itibaren

40. 1 Eylül 2023 tarihinde Muğla iline bağlı Yatağan ilçesinde yapılan görüşmeden.

41. BOA, TD, nr. 47, s. 144.

42. BOA, TD, nr. 61, s. 435; BOA, TD, nr. 337, s. 265b; TK.GM.d. 142, 230a-b.

43. BOA, ML.VRD.TMT.d. 2810, s. 254-255.

Gevenes ve çevresinin iskanında önemli bir rol oynadıklarını gösterir. Bu Yörük grupları ise Harezşahlar Devleti'nin yıkılmasından (1231) sonra Anadolu'ya göç eden ve önemli bir kısmı Menteşe (Muğla) bölgesini yurt tutan Kayı, Horzum, İskender Bey, Güne Barza, Küre Barza gibi büyük teşekküller ve bu teşekküllerin içinden zamanla ayrılan alt birimler olmalıdır. Sonraki süreçte Fettah Kadıoğlu veya Kadızade olarak bilinen aileler başta olmak üzere diğer ailelerin de köye gelip yerleşmesi, bir geçit mahallinde olan köyde misafirhane açarak gelip geçen yolculara hizmet verilmesi, köyün tanınmasında ve ekonomik bakımdan dışa açılmasında önemli bir rol oynamıştır diyebiliriz. Bunun yanında 1946 yılında Belen Kahvesi'nde meydana gelen elim kazanın ardından yakılan ağıt ve bu ağıtın bestelenmesiyle söylenmeye başlanan Ormancı türküsü, Gevenes köyü ve Belen Kahvesi'ni her yıl binlerce kişinin ziyaret ettiği evrensel bir yer haline getirmiştir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Defteri Ceride Odası Defterleri (D.CRD.d.),

BOA, D.CRD.d. 40514

Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.),

BOA, KK.d. 2620

BOA, KK.d.2672

BOA, KK.d.6305

Tapu-Tahrir Defteri [TD]

BOA, TD, nr. 47

BOA, TD, nr. 61

BOA, TD, nr. 166

BOA, TD, nr. 337

Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d.),

BOA, ML.VRD.TMT.d. 2810

Nüfus Defterleri (NFS.d.),

BOA, NFS.d. 3120

BOA, NFS.d.3128

BOA, NFS.d.3129

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü [TK.GM.]

TK.GM.d. 142

Kitap ve Makaleler

Abduvaliyev, İ. & Akmatallyev, A., vd. Kırgız tilinin sözdüğü, Avrasya Yayınları, Bişkek 2011

Aydın, E. Orhon Yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor, İstanbul 2018.

Doerfer, G. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Wiesbaden 1963

Erkoç, İ. H. "Eski Tür Devletlerinde Kağan ve Han Unvanları", XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1-5 Eylül 2018, Kongreye Sunulan Bidirier, X. Cilt, haz. S. Nurdan-M. Özer, Ankara 2022, s. 379-396.

Güven, M. "Türkiye Sahasındaki Hikâyeli Türküler Üzerine Bir Araştırma", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2005

Jumagulov, A. "O termine manap", İzvestiya Akademii Nauk Respubliki Kyrgyzstan, Koomduk ilimderi / Obshchestvennye nauki, 4 (1991)

Kâşgarlı Mahmud, Divânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, Ankara 2014.

Öztürk, J. "Türkiye Türkçesinde Kökü Açık Olarak Görülmeyen Kelimeler", Kafdağı, 4/2, Aralık 2019, s. 113.

Sevil Oluç, "Ormancı Türküsü Hikayesi'nin Mahkeme Kararı Ortaya Çıktı", Muğla Gazetesi, 5 Temmuz 2019 tarihli nüsha

Soltonoev, B. Kyrgyz taryhy, Bişkek 2003,

Tekin, T. Orhon Yazıtları, Ankara 2010.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, IX, Ankara 1993, s. 3405.

Yüce, N. "Orta Türkçedeki +mat Eki", Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, 2012, s. 181-90.

Görüşme

1 Eylül 2023 tarihinde Muğla iline bağlı Yatağan ilçesinde yapılan görüşmeden.

MİLLÎ MÜCADELE'DE MENTEŞE'NİN (MUĞLA) YERİ

Bayram AKÇA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye,
abayram@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7396-3498

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı devam ederken İtalya ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 26 Nisan 1915 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile İtalya'ya savaşa girme karşılığı olarak Antalya ve 12 Adalar verilmişti. Ancak Ocak 1916 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Ortadoğu topraklarını kendi aralarında pay eden Sykes-Picot Antlaşması'nın imzalanması diğer ittifak İtalya'yı rahatsız etti. Bu durum üzerine 19 Nisan 1917 tarihinde İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında İtalya'nın Sykes-Picot Antlaşmasını tanuması karşılığı kendisine İzmir ve çevresini veren Saint Jean de Maurienne Antlaşması imzalandı. Diğer taraftan 26 Haziran 1917 tarihinde Yunanistan ile de İtilaf Devletleri arasında Yunanistan'ın yanlarında savaşa girmesi karşılığında kendisine Batı Anadolu'nun verilmesini içeren gizli bir anlaşma imzalandı. Ancak bu antlaşmadan İtalya'nın haberi olmadı. I. Dünya Savaşı sonrası savaşın galip ve mağlup devletleri Paris'te bir araya geldiler.30 Aralık 1918 tarihinde Paris'te Yunanistan Başbakanı daha önce yapılan gizli antlaşma gereğince kendilerine vaat edilen Batı Anadolu topraklarının hemen verilmesini istedi. Bu haberin İzmir'de duyulması üzerine bölgenin Yunan işgaline uğramasını önlemek için İzmir Müdafı-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet 17 Mart 1919 tarihinde bütün Batı Anadolu Bölgesi'ni kapsayan bir kongre topladı. Bu kongrede Muğla'yı Belediye Başkanı Ragıp Bey temsil etti. 20 Mart 1919 tarihinde kongre, Batı Anadolu Bölgesi'nin Türklere oluşturgunu ve Wilson İlkeleri gereğince bölgenin işgal edilemeyeceğini içeren bir karar aldı¹

15 Mayıs 1915 tarihinde İzmir'in işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Anadolu'da işgallere karşı protestolar başladı. Bu durum Osmanlı Hükümetini ve İtilaf Devletlerini rahatsız etti. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti işgallere karşı tepkileri engellemek için Anadolu'ya Nasihat heyetleri gönderdi. Bu heyetlerden birisi de 30 Nisan 1919 tarihinde Muğla'ya geldi. 1 Mayıs 1919 tarihinde bu heyette bulunan Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi Mutasarrıflık Binası önünde (Şimdiki Büyük Şehir Belediyesi Binası) toplanan halka bir konuşma yaparak; devletin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıktığını, memleketi bu hale getirenlerin mutlaka cezalandırılacağını, devletin huzuru için asayişin temin edilmesi gerektiğini ve bu nedenle Muğla halkının hilafet ve saltanata bağlılığının devam etmesi gerektiğini, belirtti.²

Menteşe (Muğla) Sahillerinin İtalyan İşgaline Uğraması ve İşgale Karşı Tepkiler

I. Dünya Savaşı sırasında müttefikleriyle imzaladığı Londra Antlaşması ve Saint Jean de Maurienne Antlaşması ile Batı ve Güneybatı Anadolu toprakların kendisine verilmesini sağlayan İtalya savaş sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'nda Mentеше (Muğla) Bölgesini de içeren Batı ve Güneybatı Anadolu topraklarını

1. Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşımı*, Ankara 1976, s.11-12; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Millî Mücadeleye Giriş, C.5, İstanbul,1997, s.145-148; Bayram Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)* ATAM, Ankara 2002, s.8-9.

2. Ünal Türker, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul 1973, s.161-163; Mustafa Albayrak, *Millî Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri, 17 Mart 1919-2 Ağustos 1920*, Ankara 1998, s.54-55.

hemen kendisine terk edilmesini istedi. Fakat bu istek aynı yerlerin 1917 yılında yapılan gizli bir antlaşma ile Yunanistan’a da verilmesinden dolayı ret edilince İtalyan Başbakanı Orlando Roma’ya döndü. 6 Mayıs 1919 tarihinde konferansa katılan İtilaf Devletleri tarafından İzmir’in Yunanlılar tarafından işgaline izin verilmesi üzerine İtalya Yunanlılardan daha hızlı davranarak Batı Anadolu ile Güneybatı Anadolu Bölgelerinde yeni bir İtalyan işgal hareketi başlattı. İtalyanlar ilk olarak 11 Mayıs 1919 tarihinde Menteşe sahillerinden Fethiye kazasını işgal etti. Bu işgal olayı sebepsiz yapıldığı için Fethiye Kazası Kaymakamı tarafından protesto edildi. Yine 11 Mayıs 1919 tarihinde Fethiye gibi Marmaris Kazası ve Bodrum Kazası da İtalyanlar tarafından işgal edildi. Her iki işgal de sebepsiz yapıldığı için Marmaris Kazası ve Bodrum kazası Kaymakamları tarafından protesto edildi. Bu kazaların yanında Menteşe Sancağının Köyceğiz Kazası 11 Mayıs 1919 tarihinde, Datça Nahiyesi 11 Mayıs 1919 tarihinde, Milas Kazası 2 Haziran 1919 tarihinde, Yatağan Nahiyesi 5 Haziran 1919 tarihinde, Muğla-Merkez 23 Temmuz 1919 tarihinde ve Ula Nahiyesi de 23 Temmuz 1919 tarihinde sebepsiz olarak İtalyan işgal kuvvetleri tarafından işgal edildi³.

Batı Anadolu’nun Yunan İşgaline Uğraması ve Menteşe’nin (Muğla) Tepkisi

Paris Barış Konferansı’ndan İtalyan Başbakanı Orlando’nun ayrılmasını fırsat bilen İtilaf Devletleri 6 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir’i işgaline izin veren kararı aldılar. Bu karar gereğince 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. İzmir’in işgali üzerine aynı gün Muğla’da, Muğla Belediye Başkanı Ragıp Bey’in Başkanlığında Dr. Cemil Şerif Bey, Müftü Mehmet Zeki Efendi, Hacı Abbaszâde Emin Efendi, Hacı Kadızade Sabri Efendi ve Dava Vekili Mehmet Cemal Efendi’den oluşan bir Miting Heyeti oluşturuldu. Bu heyet aynı gün İzmir’in işgalini protesto eden bir 4 maddelik bir protesto metni hazırlayarak Mutasarrıf Hilmi Bey’e sundu. Bu metinde; İzmir’in işgalini Muğla halkı adına protesto ederiz, İzmir’in işgaline karşı İzmir’de kurulan Redd-i İlhak Cemiyeti’ne destek olmak amacıyla Muğla’da bir Heyet-i Milliye kurmak isteriz, bu konuda gereken bilgilerin Mutasarrıflık makamı aracılığıyla İstanbul Hükümeti’ne bildirilmesini isteriz, oluşturulacak bu heyete Mutasarrıflığın her türlü maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyeceğini umarız, şeklinde bilgiler vardı. Bunun üzerine Mutasarrıf Hilmi Bey Miting Heyeti’ne karşı şu konuşmayı yaparak; “Muğla’nın kahraman evlatlarının istekleri Mutasarrıflık Makamının da istekleridir. Mutasarrıflık size muin ve zahirdir. Müsterih olun ve teşkilatınızı yapın. İcap eder ise Allah’a kadar beraber yürüyeceğiz ve şikâyetimizi birlikte yapmaktan geri durmayacağız” dedi.⁴

İzmir’in işgalini İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri nezdinde protesto den Muğlalılar 22 Mayıs 1919 tarihinde de Muğla’da bir protesto mitingi düzenledi. Tarihe “Kocahan Mitingi” olarak geçen bu toplantıda Bozüyükü Hacı Süleyman Efendi, Dr. Cemil Şerif Bey ve Encümen Baş Mümeyyizi Zekai Bey Anadolu’daki işgallerin hukuksuz yapıldığına dair birer konuşma yaptı⁵.

Batı Anadolu’daki Yunan işgalleri Menteşe Sancağı merkezi olan Muğla dışında Marmaris Kazasında, 23 Mayıs 1919 tarihinde Fethiye Kazasında, 23 Mayıs 1919 tarihinde Bodrum Kazasında, yine 23 Mayıs 1919 tarihinde Milas Kazasında ve Köyceğiz Kazasında ve 24 Mayıs 1919 tarihinde de Datça Nahiyesinde mitingle, İtilaf Devletlerine gönderilen telgrafla veya mektupla protesto edildi⁶.

Menteşe-Merkez ve Kazalarında Kuva-yı Milliye Teşkilatının Kurulması

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilince aynı gün akşam Muğla’da işgallere karşı alınacak tedbirleri görüşmek üzere 9 kişilik bir heyet oluşturuldu. Bu heyette Belediye Başkanı Ragıp Bey, Dr. Cemil Şerif Bey, Hafız Sabri Bey gibi kişiler yer aldı. Bu heyet 16 Mayıs 1919 akşamı tekrar toplandı. Bu toplantıya daha önce çeşitli nedenlerle katılmayan Bozüyükü Hacı Süleyman Efendi, Hüseyin Avni Bey, Cemal Bey gibi 12 kişi daha katıldı. Bu toplantı sonucu yukarıda adı geçen 21 kişi gizli olarak Menteşeliler

3. Mevlüt Çelebi, “Menteşe Sancağı’nda İtalyan ve Yunan İşgallerine Karşı Tepkiler”, *Muğla Üniversitesi SOBE Dergisi* (İLKE), Sayı.21, Muğla Güz 2008, s.82-83; *Şehir ve Kasabaların Harp Belgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)*, Genelkurmay Baş Yay, Ankara,1922

4. Akça, *age.*, s.11.

5. Ekrem Uykucu; *Muğla Tarihi*, İstanbul 1983, s.141.

6. Çelebi, *Menteşe Sancağında Yunan ve İtalyan İşgallerine Karşı Tepkiler*, s.86-90.

Müdafa-yı Vatan Cemiyetini kurdular.19 Mayıs 1919 tarihinde ise bu cemiyet Ejderoğlu Muhammet Efe, Topaloğlu Mehmet Efe, Çakıcı Mehmet Efe vb. Muğlalı efe ve zeybeklerden oluşan Muğla Serdengeçtiler Müfrezesini kurdu⁷.

11 Mayıs 1919 tarihinde Fethiye İtalyanlar tarafından işgal edilince kazada görev yapan Ulalı Jandarma Yüzbaşı Cavit Bey işgallere karşı bir Kuva-yı Milliye Teşkilatı kurmak için çalışmalarına başladı. Bu çalışma sonucu Fethiye’de Yüzbaşı Cavit Bey’in başkanlığında bir Kuva-yı Milliye Teşkilatı kuruldu⁸.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in Yunan işgaline uğraması Milas İlçesi’nde tepkiyle karşılandı. Bunun sonucu olarak Milas’ta büyük katılımlı bir protesto mitingi yapıldı. Bu faaliyetler merkezi Çine’de bulunan 57.Fırka Kumandanı Şefik Bey ve Muğla’da kurulan Menteşeliler Müdafa-yı Vatan Cemiyeti tarafından yakından izleniyordu. Bu durum üzerine 57.Fırka Kumandanı Şefik Bey ve Menteşeliler Müdafa-yı Vatan Cemiyeti’nin desteği ile Halil İbrahim Efendi’nin Başkanlığında Milas Kuva-yı Milliye Teşkilatı kuruldu⁹.

11 Mayıs 1919 tarihinde Fethiye gibi Marmaris’te İtalyan işgaline uğradı. Ancak 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in Yunan işgaline uğraması Marmaris’te Kuva-yı Milliye ruhunun doğmasına neden oldu. İşte bu bağlamda İstanbullu Emekli Binbaşı Edip Bey’in başkanlığında Marmaris Müdafa-yı Vatan Cemiyeti kuruldu¹⁰.

11 Mayıs 1919 tarihinde Bodrum İlçesi’nin de İtalyan işgaline maruz kalması ve hemen ardından da İzmir’in Yunan işgaline uğraması kazada büyük infiale neden oldu. Bu iki olayın hemen ardından Bodrum ileri gelenleri kazada Kuvayı Milliye Teşkilatı kurma çalışmalarına başladı.Sonuçta Hasan Efendi, Müftü Yusuf Ziya ve Resulzade Hacı Halil Efendi’nin öncülüğünde Bodrum Kuva-yı Milliye Teşkilatı kuruldu¹¹.

11 Mayıs 1919 tarihinde Köyceğiz Kazası da İtalyan işgaline uğradı. Bu işgal olayı bir taraftan Osmanlı Hükümeti ve İtilaf Devletleri nezdinde telgrafla protesto edilirken diğer taraftan da Kuva-yı Milli teşkilatı kurma çalışmaları başlatıldı. Sonuçta Köyceğiz’ de Tavaslı Hacı Osman Ağa ve kardeşi Tahir Ağa liderliğinde Köyceğiz Kuva-yı Milliye Teşkilatı kuruldu¹².

11 Mayıs 1919 tarihinde Datça Nahiyesi’de diğer Menteşe sahilleri gibi İtalyan işgaline maruz kaldı.15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in Yunan işgaline uğraması Datça’da da infiale neden oldu. Bunun üzerine 5 Eylül 1919 tarihinde Datça’da Rüştü Efendi’nin liderliğinde Reşadiye Müdafa-yı Vatan Cemiyeti kuruldu¹³.

Millî Mücadele döneminde Ulalı Hamza Hayati Bey, Yüzbaşı Cavit Bey ve Teğmen İdris Bey’in Menteşe Kuva-yı Milliye Teşkilatı’nda görev almaları Ula’nın önemini daha da artırdı.15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in Yunan işgaline uğraması Ula’da da tepkiyle karşıladı. Bu durum üzerine Ula’da da Hamza hayati Bey’in Başkanlığında Ula Kuvayı Milliye Teşkilatı kuruldu¹⁴.

Yatağan Nahiyesi’nin Muğla-Aydın ve Muğla-Milas yollarının kavşak noktası olması bölgenin önemini daha da artırdı.15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in Yunan işgaline uğraması Yatağan’da da infiale neden oldu Bu durum üzerine Yatağan’da Yerkesikli Fehmi Ağa liderliğinde Yatağan Kuva-yı Milliye Teşkilatı kuruldu¹⁵.

7. Türkeş, *age.*, s.255-256.

8. Pınar Gün, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Fethiye (1923-1960)*, 2006, s.13.

9. Bilgi Taşkıran, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas 1923-1960*, Milas 2004, s.8.

10. Recep Arslan, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Marmaris (1923-1960)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, SOBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2011, s.10-11.

11. Türkeş, *age.*, s.266-267.

12. Türkeş, *age.*, s.276-282.

13. Türkeş, *age.*, s.268-270.

14. Türkeş, *age.*, s.290-290.

15. Türkeş, *age.*, s.294-297.

Menteşe-Merkez’in (Muğla) İtalyanlar Tarafından İşgali

I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan Londra Antlaşması ve Saint Jean de Maurienne Antlaşması ile İtalya kâğıt üzerinde de olsa Menteşe ve havalisini elde etmişti İtalya, savaş sonrası toplanan Paris Barış Konferansı’nda kendine vaat edilen Menteşe ve havalisinin kendisine hemen terk edilmesini istedi. Bu talep konferans tarafından ret edilmesi üzerine İtalyan temsilci hemen Roma’ya döndü. Bu durumu fırsat bilen konferans heyeti de 6 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir’i işgaline onay verdi. Bunun üzerine İtalya İzmir’in işgalinde önce yani 11 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Fethiye, Marmaris ve Bodrum’u işgal etti. Bu durum ise Muğlalılar tarafından şiddetle protesto edildi¹⁶.

2 Haziran 1919 Çine’deki 57. Fırka Kumandanı İstanbul’a çektiği bir telgrafta, İtalyanların Muğla’yı işgal için hazırlık yaptığını, bildirdi. Haziran 1919’da İtalyanlar telsiz-telgraf hattı kurmak için Muğla’ya geldi.15 Temmuz 1919 tarihinde Milas-Güllük’ten gelen bir İtalyan Birliği Bademlik Mevkii’ne yerleşti. Daha sonra Muğla Mutasarrıfını ziyaret eden İtalyan General Badistoni şehri sadece güvenlik amacıyla işgal edeceklerini söyledi. 23 Temmuz 1919 tarihinde de Muğla İtalyanlar tarafından işgal edildi. Bu işgal olayı Muğla mülki ve askeri makamları tarafından protesto edildi¹⁷.

Menteşe’nin (Muğla) Nazilli Kongrelerindeki Yeri

8 Haziran 1919 tarihinde Aydın-Nazilli’de I. Nazilli Kongresi toplandı. Bu kongrenin amacı, Aydın cephesindeki acil askeri ihtiyaçları belirlemek ve sonra da karşılamaktı. Bu kongreye Muğla zamanında katılmadı. Ancak daha sonra Muğla’dan oluşturulan bir heyet hem efelerle görüşmek hem de bölgede incelemeler yapmak üzere Aydın’a gönderildi. Bu heyet Çine’de Yörük Ali Efe’nin adamları ile ve Köşk’te de Demirci Mehmet ile görüştüktan sonra Nazilli’ye ulaştı. Burada Nazilli Kongresi Delegasyonu ile görüşen heyet kendilerine verilen Muğla ile ilgi kararları alarak tekrar Muğla’ya döndü. Burada Muğla ile ilgili alınan karar Aydın Cephesi’nin para, silah, erzak, cephane v.b ihtiyaçlarını Muğla’dan toplayarak cepheye ulaştırmaktı. Bu bağlamda Muğla’dan 11.221 Lira toplanarak Aydın’a gönderildi¹⁸.

19 Eylül 1919 tarihinde ise Nazilli’de, Heyet-i Millîye’nin idaresini daha iyi tanzim etmek için II. Nazilli Kongresi toplandı. Bu kongreye Muğla adına Mutasarrıf Hilmi Bey, Belediye Başkanı Ragıp Bey ve Kuva-yı Milliye Genel Başkanı Hamza Hayati Bey katıldı. II. Nazilli Kongresi’nde Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey Demirci Mehmet Efe’nin büyük takdirini kazandı. Hatta Hilmi Bey Demirci Mehmet Efe’yi Atatürk’ün yolundan döndürmek isteyenlere engel oldu. İşte bu nedenle Mutasarrıf Hilmi İstanbul Hükümeti tarafından görevden alındı ve yerine Canik Mutasarrıfı Ethem Bey atandı¹⁹.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunan işgaline uğrayınca Aydın’daki 57. Tümen Çine’ye taşındı. Yüzbaşı Faik Bey, Teğmen Zekai Bey gibi vatansız subaylar Yunan işgaline karşı burada Kuva-yı Milliye Teşkilatı kurmak istediler. Ancak bu dönemde Çine’nin mülki ve askerî erkanı bunu yapacak kapasitede kişiler değildi Bunun üzerine bu genç subaylar Çine’de Yörük Ali Efe ile görüştüler.31 Mayıs 1919 tarihinde yapılan görüşmede Yörük Ali Efe Kuva-yı Milliye’ye katılmayı kabul etti.5-6 Eylül 1919 tarihinde Yörük Ali Efe Çine’de 57.Fırka Kumandanı Albay Şefik Bey ile görüştü. Böylece Yörük Ali Efe’nin Kuva-yı Milliye’ye katılması ile Millî Mücadele’nin Güney-Batı Cephesi’nin Yörük Ali Efe Müfrezesi kurulmuş oldu. 5 Haziran 1919 tarihinde Teğmen Kadri Bey bu haberi Muğla’ya getirdi. Daha sonra Teğmen kadri Bey Muğla’dan silah, para, cephane alarak tekrar Aydın Cephesi’ne döndü²⁰.

Temmuz 1919’da 1894-1898 arası doğumlular silah altına alınarak Aydın’da Demirci Mehmet Efe komutasında Milli Menderes Alayı kuruldu. Bu alayın dağ taburunu Yörük Ali Efe Müfrezesi oluşturdu. Daha

16. Bayram Akça, Millî Mücadelede Batı Cephesi, Menteşe (Muğla) Sancağı, Türkiye Günlüğü, Millî Mücadele’nin Batı Cepheleri, Sayı.149, Ankara, Kış 2022, s.242.

17. Mevlüt Çelebi, Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, Ankara 1999, s.107-108.

18. Albayrak, age., s.112.

19. Akça, Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla, s.19-21.

20. Akça, Millî Mücadelede Batı Cephesi, s.245.

sonra bu tabur alay oldu. Bu alayın bir taburunu Muğlalı Serdengeçtiler oluşturdu. Ancak bir süre sonra Köşk Cephesi’nde bulunan Demirci Mehmet Efe ile Çine Cephesi’nde bulunan Yörük Ali Efe arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Bu görüş ayrılığında taraf olmak istemeyen Muğla Yüzbaşı Seyfettin Bey komutasında Mentеше Grubu adında bir birlik oluşturdu. Bu birlik ise Köşk Cephesi’nin Çayyüzü Mevkii’nde Yunanlılara karşı savaştı²¹.

Menteşe (Muğla) Birliklerinin Düzenli Ordudaki Yeri

Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi sırasında yani 9 Eylül 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa’yı Batı Anadolu’daki Kuva-yı Milliye birliklerinin dağınkılığını gidermesi için Batı Anadolu Kuva-yı Umumiye Komutanlığına atadı²².

16 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Bursa’daki 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey’e gönderdiği bir telgrafta; Batı Anadolu’daki milli kuvvetlerin düzenli ordu birlikleri haline getirilmesinden, söz etti. 23 Nisan 1920’de TBMM açıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa defaten milli ve düzenli orduya sahip olmanın öneminden bahsetti. 18 Haziran 1920 tarihinde Batı Cephesi Kumandanlığı Batı Cephesi Kumandanlığı kurularak başına Ali Fuad Paşa atandı. Bu atamadan sonra İzmir Güney Cephesi yine Albay Şefik Bey’e bırakıldı. Yörük Ali Efe’nin komuta ettiği Muğlalı birlikler de Albay Şefik Bey’in emrine girmiş oldu²³.

Batı Cephesinde Düzenli Ordunun Kazandığı Zaferler ve Mentеше’nin (Muğla) Tepkisi

I. İnönü Savaşı ve Muğla

6 Ocak 1921 tarihinde Yunan ordusu, Eskişehir ve Ankara’yı ele geçirerek TBMM dağıtmak ve Sevr Antlaşmasını zorla kabul ettirmek için Eskişehir ve Afyon istikametine doğru bir saldırı başlattı. 10 Ocak 1921 tarihinde Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey Yunan kuvvetlerini İnönü mevzilerinde karşılayarak imha etti. Bu durum Mentеше Sancağında da sevinçle karşılandı ve Ankara’ya aşağıdaki telgraflar çekildi²⁴.

Muğla’dan Birinci İnönü Zaferi’ni Tebrik Mitingi ve Destek Telgrafı:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Müdafaa-i Milliye Vekâletine 18 Ocak 1921

Bugün öğleden sonra saat dörtte binlerce Muğla halkı bütün mektep talebelerinin iştirakiyle büyük bir kutlama yaparak hain ve alçak düşman olan Yunanlıların İnönü Meydan Muharebesindeki hezimetini ve ordumuzun elde ettiği zaferi büyük ve coşkun sevinçlerle karşılamışlardı. Bu müjdeli haber bütün halk üzerinde nihayetsiz bir sevinç meydana getirmiştir. Hükümet konağı ile askeri daireleri ayrı ayrı ziyaret ettirerek ordunun muhtaç olduğu maddi ve manevi her türlü ihtiyaçlarına malen, bedenlen hazır olduklarını vaat eylediklerinin yüce milli gayemizin ve ordumuzun muzafferiyetinin temini için Allah’a dua edildiği ve bu mukaddes gayemizin elde edilmesine çalışan muhterem ordumuza selam ve hürmetlerinin iletilmesini bizden rica ettikleri maruzdur”²⁵.

Kalem Reisi Nuri

21. Akça, *Millî Mücadelede Batı Cephesi*, s.246-247.

22. Ayfer Özçelik, Ali Fuad Cebesoy, Akçağ Yay. Ankara, 1993, 92-93.

23. Özçelik, *age.*, s.148-149.

24. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C.2, Kısım:3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s.205-225.

25. *Millî Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*, haz. Haluk Selvi-Bülent Cırık, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No.162, Ankara 2020, s.295.

Milas’tan Birinci İnönü Zaferi’ni Tebrik Mitingi ve Destek Telgrafı:

“Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine 25 Ocak 1921

Necip milli emelleri temin için her türlü felakete karşı harikulade tedbirler ve metanet gösteren ve medeniyet serlevhası altında tertip edilmiş akurane hücumlara şirane mukabele edilerek milletin mukadderatını cihanı hayretlere gark eden kıyaseti siyasiye ile temin eylemekte olan Büyük Millete Meclisinin büyük emelleri bugün bütün vuzuhıyla tecelli etmiş ve hakkın bizimle beraber bulunduğuna düşmanlarımızın bile şüphesi kalmamıştır. Kahraman ordumuzun son kazandığı muvaffakiyetleri temin eden Büyük Millet Meclisine ve Reisi meali enisine derin hissiyatla teşekkür eder ve her türlü müzaherete hazır bulunduğumuzun tebliğiyle kesb-i şeref eyeriz”²⁶.

II. İnönü Savaşı ve Muğla

Yunanlılar ordusu I. İnönü Savaşı’nda bozulan imajlarını düzeltmek, TBMM ordusunu imha etmek ve Sevr Antlaşmasını TBMM kabul ettirmek için yeni bir saldırı hazırlığına başladı. İngilizler ise Londra Konferansında isteklerini TBMM heyetine kabul ettiremediği için Yunanlıları bu konuda teşvik etti. Bu bağlamda Yunan ordusu 23 Mart 1921 sabahı Bursa ve Uşak bölgesinden harekete geçti. Bunlardan bir kol Dumlupınar üzerinden Afyon’a doğru ilerlerken diğer kol da Eskişehir’e saldırdı. İnönü mevzilerinde Türk ordusu ile Yunan ordusu arasında çetin savaşlar oldu. 31 Mart 1921 tarihinde karşı saldırıya geçen Türk ordusu Yunan kuvvetlerini İlk hareket noktası olan Bursa’ya çekilmek zorunda bıraktı. 1 Nisan 1921 tarihinde bu zafer TBMM’ne bir telgrafla bildirildi. Bu başarıyı Mustafa Kemal Paşa İsmet Bey’e gönderdiği bir telgrafla kutladı. Mentеше Sancağında da bu zafer büyük sevinç yarattı ve TBMM’ne aşağıdaki kutlama telgrafları gönderildi²⁷.

Milas’tan İkinci İnönü Zaferi’ni Tebrik ve Bağış Telgrafı:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Müdafaa-i Milliye Vekâletine 9 Nisan 1921

Düşmanın çeşitli zulüm ve hakaretleri altında ezilen Türk namus ve hayatını kurtarmak için şanlı tarihine sürülen lekeleri mukaddes kanlarıyla temizleyen kahraman ordumuzun büyük muzafferiyetlerini mazlum kalplerimizden feveran eden en samimi hissiyatla tebrik ve tesid eyeriz. Bugün asalet ve necabet-i merdanesi cihanı yerinden sarsan buna önder olan muhterem, gayretli millet meclisi minnettarlıkla alkışlayan Milaslılar muzafferiyet şerefine orduya on beş bin kilo zeytinyağı bağışlayarak naçizane şu yardımı lütfen kabulünü istirham eder. Ve bunun orduya ve meclise iletilmesini ve bundan sonra da bütün varlığımızı kahraman ordumuza teberrüken fedaya her an hazır bulunduğumuzun arzıyla kesb-i şeref eyeriz.

Milas Kaymakamı Mehmed Bahri, Belediye Reisi Mehmed Ali, Müftü Mehmed Sadık”²⁸.

Sakarya Savaşı ve Muğla

Yunan Hükümeti I. Ve II. İnönü Savaşlarını kaybedince işin ciddiyetini anlayarak ordusunu güçlendirme yoluna gitti. Bu bağlamda Yunanlılar bir taraftan İngilizlerden silah ve cephane alırken diğer taraftan da Yunan Kralı Konstantin İzmir’e kadar gelerek askere moral verdi. 10 Temmuz 1921 tarihinde saldırıya geçen Yunan kuvvetleri 13 Temmuz’a Afyon’u ve 17 Temmuz’da da Kütahya’yı ele geçirdi. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa daha fazla kayıp vermemek için Türk ordusuna Sakarya Irmağının doğusuna çekilme emri verdi²⁹. Türk ordusunun Sakarya Irmağının doğusuna çekilmesi TBMM’de ordunun iyi yönetilmediği konusunda sert tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa’ya Başkumandanlık yetkisinin verilmesine ve acil askeri ihtiyaçların karşılanması için Tekalif-i Milliye Emirlerinin yayınlanmasına

26. Millî Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, s.295

27. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s.247-500; İsmet İnönü, *Hatıralar 1*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yay. Ankara 2020, s.248-253.

28. Millî Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, s.295-296

29. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s.520-590.

neden oldu. Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık yetkisini aldıktan sonra Fevzi Paşa ile birlikte cepheye giderek hem ordunun durumunu yerinde inceledi hem de onlara moral verdi. Bu işler olurken 23 Ağustos 1921 tarihinde Yunan ordusu saldırıya geçti. Başlangıçta Türk ordusu kayıplar verdiyse de mevzilerini terk etmeyerek büyük başarı gösterdi. 5 Eylül 1921 tarihinde Yunan saldırılarının zayıflaması üzerine 10 Eylül 1921 tarihinde Türk ordusu karşı saldırıya geçti. Türk saldırısına dayanamayan Yunan ordusu 13 Eylül 1921 tarihinde Sakarya Irmağının doğusunu boşaltarak eski yerlerine dönmek zorunda kaldı. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa bir beyanname yayınlayarak Sakarya Savaşı’nın ordularımızın kesin zaferiyle sonuçlandığını ilan etti. Bu zafer tüm Anadolu’da olduğu gibi Mentеше’de de sevinçle karşılandı ve TBMM’ne ve Mustafa Kemal Paşa’ya aşağıdaki kutlama telgrafları gönderildi³⁰.

Marmaris’ten Sakarya Savaşı Günlerinde Miting Kararları ve Destek Telgrafı:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine 22 Ağustos 1921

Vatanı çiğneyen pis ayaklardan kurtarmak için yalnız Türk silahından doğabilecek kabiliyet ve kudretle hareket eden orduların muhterem kumandan, subay ve pek muazzez erlerine düşmana indirdiği kahhar darbelerinden dolayı teşekkür eyeriz. Bu hususta hükümet meydanında binlerce kadın ve erkekten oluşan büyük bir kalabalık tekbir tehlil sedaları arasında aşağıdaki kararları almışlardır.

1-Orduya selam, hürmetler ve şükran,

2-Misak-ı Milli şartları en ufak bir değişikliğe mahal kalmamak şartıyla sulh imzalanmasına kadar kadınlar da dâhil olduğu halde hayatımızı fedaya ahd ve yemin,

3- Düşman ayağı altında zulüm içinde inim inim inleyen ve medeniyet âleminin nazarlarından uzak kalan yurdumuzun temizlenmesi ve tek düşman neferi kalmayınca kadar çalışmak,

Bu kararlardan sonra ordumuza zafer elde etmesi için dua okutarak içtima son verilmiştir.

Müftü Vekili Yusuf, Müdafaa-i Hukuk Reisi Edip, Belediye Reisi Mehmet Ali, Eşraftan: Kamil, Mehmet Turfan, Mustafa”³¹.

Fethiye’de Sakarya Savaşı Günlerinde Miting ve Destek Telgrafı:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine 23 Ağustos 1921

Asırlardan beri İslam ciğerlerine uzanan kirlî ve kanlı tırnaklar son iki ay zarfında bütün vahşetiyle masum bir milletin sinesine saplanmış, olanca kuvvetiyle İslam dünyasını, devirmeğe kast ettiği anlaşılmıştır. Camilerini, mukaddesatını yıkılmış, Kur’anı’nı kitabını çiğnenmiş görmek istemeyen bütün halk köylerden kasabaya üşüştü ve kaza merkezinde toplandı. Sararmış yorgun çehreleri, kanlı gözyaşları ile kararmış gözleri, hariçten işitilecek kadar çarpan kalpleri her birinin hissiyatının açık tercümanı oldu. Ruhlarında biriken, mustarip feryatları bütün cihana ilan için garbın bütün zulmüne karşı isyan ile çoluğumuzla, çocuğumuzla, malımız ve mülkümüzle bu mukaddes mücadeleyi takviyeye karar verdi.

Belediye Reisi Veli Hasan, Azalar: Hüseyin, İhsan, Abdullah Niyazi, Ahmed Fehmi, Kamil, Arif, Osman, Süreyya, Abdülkadir, Ali, Ahmet, Bahri, Salih”³².

30. Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C.IV, MEB Yay. İstanbul 1991, s.97-160.

31. Millî Mücadelede TBMM’ ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, s.296-297

32. Millî Mücadelede TBMM’ ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, s.297

Muğla’da Sakarya Zaferi Üzerine Yapılan Miting ve Tebrik Telgrafı:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Matbuata 10 Eylül 1921

Bugün bütün Muğla ahalisi Kocahan mevkiinde toplanan bir miting yapmışlardır. Müteaddit nutuklarla, milletin üzerine düşen vazifelerini yerine getirmesiyle elde edilen zafer, savaş meydanında asker ve kumandanlarımızın göstermekte oldukları insanlık üstü cesaret ve kahramanlar hürmetle yâd edilmiştir. Bütün ahali tek gönül ve tek emel olarak millî emellerin katiyyen tahakkukuna kadar malen ve bedenen her türlü fedakârlığa amade bulduklarını bildirmişlerdir. Her zaman için insanlığın yüzünü karartacak barbar bir milletin tasallutuna maruz kalmış olan büyük milletimizin topraklarını fedakârca müdafaa ve dindaşlarımızın namusunu muhafazaya koşmuş olan kahraman subay ve erlerimize selamlar ve şehitlerimize de Fatihalar ithaf olunarak içtimaya son verilmiştir.

Miting Heyeti Reisi Hacı Süleyman”33.

Muğla’da Sakarya Zaferi’ni Tebrik Telgrafı:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine, 12 Eylül 1921

Ordumuzun muzafferiyetini tebrik eder muvaffakiyetlerinin devamını temenni ederim Muğla’da Selanikli Rasim”

Sakarya Zaferi TBMM tarafından büyük bir coşku ile kutlandı. Ardından TBMM’de zaferi değerlendiren konuşmalar yapıldı. Bu konuşmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın ordunun taltif edilmesine dair verdiği kanun teklifi TBMM tarafından kabul edildi. İki gün sonraki oturumda Türk Ordusuna bir teşekkür name gönderildi. Kozan Milletvekili Fevzi Paşa (Çakmak) ile Edirne Milletvekili İsmet Paşa (İnönü) Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya Mareşallik ve Gazilik unvanı verilmesine dair bir önerge vermişti. Bunun üzerine Saruhan Milletvekili İbrahim Süreyya Bey ile 62 arkadaşı aynı konuda bir kanun teklifi hazırlayarak TBMM’ne sundular. Bu teklif 19 Eylül 1921 tarihinde TBMM’de alkışlar arasında kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa’nın Mareşallik ve Gazilik unvanları almasından dolayı Muğla’dan aşağıdaki telgraf çekildi:

Muğla’dan Mustafa Kemal Paşa’ya Müşirlik ve Gazilik Nişanını tebrik Telgrafı:

“Büyük Millet Meclisi Reisi ve Sevgili Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine 24 Eylül 1921

Zat-ı Samilerine tevcih buyrulan müşirlik ve gazilik nişanını tebrik eder ordumuzun kat-i zaferlerini Allah’tan temenni eylerim.

Muğla’da Selanikli Rasim”34.

Büyük Taarruz ve Muğla

Sakarya Savaşı’nda Türk ordusu madden ve manen çok yıpranmıştı. İşte bu nedenle kesin sonuç alınacak bir taarruz için hazırlık yapılması gerekiyordu. Bu bağlamda orduya, taarruz talimi yaptırıldı, silah ve asker takviyesi yapıldı, başkumandanlık yasası uzatıldı, zaman kazanmak için bazı diplomatik barış girişimleri yapıldı ve ordunun taarruz planları gizli tutuldu. 26 Ağustos 1922 sabahı topçu ateşi ile başlayan Büyük Taarruz Yunan Ordusunu kısa sürede panikletti. Türk ordusu planlı bir şekilde ilerler iken Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kalıyordu. 27 Ağustos’ da Afyon Yunan işgalinden kurtarıldı.30 Ağustos 1922 tarihine gelindiğinde uygulanan savaş planı büyük oranda başarıya ulaştı. Çünkü 5 Yunan Tümeni birbirinden habersiz Afyon’un Akarçay mevkiine toplandı. Bu bölgenin iki tarafı sarp kayalık olan

33. Millî Mücadelede TBMM’ ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, s.297.

34. Millî Mücadelede TBMM’ ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, s.298

vadi idi ve çıkışı da Fahrettin Paşa tarafından tutulmuştu. Burada düşmanın gücünü tamamen yok etmeye yönelik bir imha savaşı yaşandı. Tarihi Başkumandanlık Meydan Muharebesi olarak geçen bu zaferden sonra Yunan orduları Başkumandanı Trikopolis esir alınarak Uşak'ta Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna getirildi. 1 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa "Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir" diyerek İzmir'e doğru kaçan Yunan ordusunun ordularımız tarafından takip edilerek denize dökülmesini sağladı. Bu bağlamda 1 Eylül'de Uşak, 2 Eylül'de Eskişehir, 8 Eylül'de Manisa ve 9 Eylül'de de İzmir Yunan işgalinden kurtarıldı. Hem Büyük Taarruzun kazanılması hem de Afyon'un kurtulması Menteşe- Marmaris'te sevinçle karşılandı ve Afyon'un kurtuluşunu tebrik amacıyla Marmaris'ten Başkumandanlığa aşağıdaki telgraf gönderildi³⁵.

Marmaris'ten Afyon'un Kurtuluşunu Tebrik 29 Ağustos 1922:

Kahraman ordularımız Başkumandanına

Avn-ı bari imdat-ı ruhaniyet-i peygamberi ile Afyon'un istirdat haberi-i muzafferiyeti halkımızı garik-i meserret eylediğinden bunu tebrikle zafer-i kat'îye muvaffakiyetlerini tazarru eylemektedir. Marmaris Müdafaa-i Hukuk Reisi Rifki"36.

Lozan Antlaşması ve Muğla

Türk ordusunun, Yunan ordusunu bozguna uğratarak İzmir'e girmesinin ardından kuzeye ilerleyen birliklerimizin karşısına Çanakkale ve İstanbul Boğazı önlerinde İngiliz birlikleri çıktı. Her iki tarafın askerleri elleri tetikte beklerken İngiltere buradaki birliklerini takviye için Fransa ve İtalya'dan destek istedi. Bu ülkeler destek vermeyince İngiltere ateşkes görüşmelerinin yapılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın katıldığı Mudanya Konferansı'na Yunanistan katılmadı. Ancak Yunan temsilci konferansı İngiltere aracılığı ile takip etti. Konferansta Türkiye'yi Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine İsmet Bey temsil etti. 3 Ekim 1922 tarihinde başlayan görüşmeler 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile sonuçlandı³⁷.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra barış görüşmelerinin nerede yapılacağı konusunda değişik teklifler gündeme geldi. Ancak sonunda konferansın tarafsız bir yer olan İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılması benimsendi. Bu konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa liderliğinde Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey (Saka) den oluşan bir heyet temsil etti.

Konferans 20 Kasım 1922 tarihinde başladı. Konferansın açılışında İsmet Paşa söz alarak; Misak-ı Milli kararlarından taviz veremeyeceklerini ve Türkiye'nin tam bağımsızlığını sağlamakta kararlı olduklarını, vurguladı.

İlk gün çok çetin geçen görüşmeler sırasında İsmet Paşa isteklerimizi şu sözler ile dile getirdi; "Çok acı çektik, çok kan döktük, bütün uygar milletler gibi özgürlük ve bağımsızlık istiyoruz".

Lozan'da en çetin görüşmeler Türkiye ile İngiltere arasında geçerken İngiltere, Musul ve Boğazların statüsü, Fransa, borçlar ve kapitülasyonlar, İtalyanlar, Ege Adaları'nın geleceği ve kabotaj ve Rusya Boğazların statüsü konularında kedi çıkarlarına göre düzenleme yapılması için çalıştı. Burada İtilaf Devletleri'nin hala Sevr Antlaşmasını esas alarak hareket etmesi görüşmeleri zora sokmaktaydı. Nitekim 4 Şubat 1923 tarihinde İtilaf Devletleri'nin kabul edilemez talepleri neticesinde görüşmeler kesintiye uğradı. Türkiye, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması üzerine Misak-ı Milli'yi gerçekleştirme konusundaki kararlılığını göstermek için yeni askeri hazırlığa başladı. Diğer taraftan Türk heyetinin yurda dönmesinden sonra TBMM'de Lozan görüşmeleri üzerine sert tartışmalar yaşandı. Türk tarafının kararlı tutumu ve savaş hazırlıklarına başlaması bazı devletleri rahatsız etti. Bu devletlerin sorunu barışçıl yolla çözmek için yaptığı girişimler sonucu 23 Nisan 1923 tarihinde görüşmeler yeniden başladı. Sonuçta iki dönem halinde olmak üzere toplam 8 ay süren Lozan Barış Konferansı 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı, 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM tarafından onaylandı

35. Tansel, *age.*, s.121-220; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 5.Cilt, Emre Yayınları, İstanbul,1996, s.2419-2421.

36. *Milli Mücadelede TBMM' ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, s.298.

37. Tansel, *age.*, s. 212-220.

ve 6 Haziran 1924 tarihinde de yürürlüğe girdi. Bu antlaşma ile Misak-ı Milli büyük oranda gerçekleşti, Türkiye tam bağımsızlığına kavuştu. Bu başarıyı Meclis-i Mebusan Eski Başkanı ve Milaslı Halil (Menteşe) Bey TBMM’ne aşağıdaki telgrafı çekerek kutladı³⁸.

Milas’tan Lozan Antlaşması’nı tebrik Telgrafı:

“Ankara Büyük Millet Meclis Riyaset-i Celilesine 10 Temmuz 1923

Akd-i sulh (Lozan) muvaffakiyet-i devletlerinden dolayı tebriklerimi arz eylerim efendim.

Meclis-i Mebusan Eski Reisi Halil”39.

Menteşe-Merkez (Muğla) ve İlçelerinin İtalyan İşgalinden Kurtuluşu

Menteşe Sancağının sancak merkezi olan Muğla ile ona bağlı kaza ve nahiyelerin İtalyan işgalinden kurtuluş tarihleri birbirinden farklılık arz eder. Bunun en önemli sebepleri; Mentеше Sancağının sahil ve iç bölge olmak üzere iki farklı coğrafyaya sahip olması, bölge coğrafyasının ulaşım imkanlarını zorlaştırması, İtalyanların sahillerdeki limanları ve iskeleleri biraz daha ellerinde tutmak istemesi ve İtalyan iç siyasetindeki belirsizlikti. İşte bu bağlamda Mentеше Sancağındaki İtalyan işgal kuvvetlerinin çekiliş tarihleri şöyle gerçekleşti; 24 Nisan 1920 tarihinde Muğla-Merkezden, 24 Nisan 1920 tarihinde Yatağan Nahiyesinden, 26 Nisan 1920 tarihinde Ula Nahiyesinden, 26 Nisan 1920 tarihinde Datça Nahiyesinden, 26 Nisan 1920 tarihinde Köyceğiz Kazasından, 26 Nisan 1920 tarihinde Marmaris Kazasından, 1 Mayıs 1920 tarihinde Bodrum Kazasından, 10 Haziran 1920 tarihinde Milas Kazasından ve 21 Haziran 1920 tarihinde de Fethiye Kazasından İtalyanlar çekildi.⁴⁰

Sonuç

Mili Mücadele döneminde Mentеше (Muğla) Sancağı hem Yunan hem de İtalyan işgaline maruz kaldı. İşte bu nedenle bölgede hem Yunan işgallerine hem de İtalyan işgallerine karşı hem bireysel hem de toplumsal olarak protestolar yapıldı. Bu protestoların ardından da başta Mentеше Sancağının merkezi olan Muğla olmak üzere her bir ilçede Kuva-yı Milliye Teşkilatları kuruldu. Bu teşkilatlar bir yandan işgallere karşı halkı örgütlerken diğer yandan da Aydın Vilayetinde yaşanan Türk-Yunan Savaşı’na maddi ve manevi destek sağladı.

Diğer taraftan Mentеше Sancağı İtalyan işgaline maruz kalmasına rağmen bölgede bir İtalyan-Türk çatışması yaşanmadı. Bunun nedeni ise İtalyanların bölgede halkla çatışmaktan ziyade bölge kaynaklarını sömürme gayreti içinde olması idi. Bu nedenle de Muğla Sancağının halkı İtalyanlardan ziyade Yunanlıları gerçek düşman olarak görüp insan, para, silah, yiyecek ve giyecek yardımını Aydın Cephesine ulaştırmaya çalıştı.

Kaynaklar

Akça, Bayram, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, ATAM, Ankara 2002

Akça, Bayram, “Milli Mücadelede Batı Cephesi: Mentеше (Muğla) Sancağı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı.149, Ankara, Kış 2022, s. 233-250

Albayrak, Mustafa, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri*, 17 Mart 1919-2 Ağustos 1920, Ankara 1998

Arslan, Recep, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Marmaris (1923-1960)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, SOBE Yayınlanmamış YLT, Muğla 2011

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş*, C.5, İstanbul 1997

Çelebi, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 1999

38. *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1995)*, Haz. Mehmet Gönübol, Cem Sar v.d, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996,48-58.

39. *Milli Mücadelede TBMM’ ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*, s.298.

40. Şehir ve Kasabaların Harp Belgeleri, *Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)*, Genelkurmay Başkanlığı Yay. Ankara 1922

- Çelebi, Mevlüt, "Menteşe Sancağı'nda İtalyan ve Yunan İşgallerine Karşı Tepkiler", *Muğla Üniversitesi, SOBE Dergisi (İLKE)*, Sayı.21, Muğla Güz 2008, s.82-90
- Gün, Pinar, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Fethiye (1923-1960)*, Fethiye 2006
- İnönü, İsmet, *Hatıralar 1*, haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yay. Ankara 2020
- Karabekir, Kazım İstiklal Harbimiz, 5.Cilt, Emre Yayınları, İstanbul 1996
- Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşımı*, Ankara 1976
- Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, haz. Haluk Selvi-Bülent Cırık, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No.162, Ankara 2020
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, haz. Mehmet Gönübol, Cem Sar v.d, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996
- Özçelik, Ayfer, *Ali Fuad Cebesoy, Akçağ Yayınları*, Ankara 1993
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Örgün Yayınları, İstanbul 1981
- Şehir ve Kasabaların Harp Belgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)*, Genelkurmay Başkanlığı Yay. Ankara 1922
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, MEB Yay. İstanbul 1991
- Taşkıran, Bilgi, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas 1923-1960*, Milas 2004
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C.2. Kısım:3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994
- Türkeş, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul 1973,
- Uykucu, Ekrem; *Muğla Tarihi*, İstanbul 1983.

MENTEŞE MEBUSU MEHMED ESAD (İLERİ) VE FAALİYETLERİ

Nilgün Nurhan KARA, Selin Ezel ÇAKAR

Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü, nilgunnurhan.kara@ikcu.edu.tr,
Uzman, İzmir Türkiye, lilaselin@hotmail.com.

GİRİŞ¹

Darülfünun mezunlarından Fatih Camii Dersiamı ve II. Dönem Meclis-i Mebusan vekili Gümülcineli Mehmed Hilmi'nin² oğlu olan Mehmed Esad (İleri), Yunanistan'ın Gümülcine şehrinde 1882 (H.1298) yılında dünyaya geldi.³ Gümülcine'de ilköğrenimi tamamladıktan sonra medresede müderrislik eğitimi aldı. Görevine müderris olarak başladıktan sonra idadide muallimlik ve Gümülcine kasabasının cami-i kebirinde kürsü şeyhliği yaptı. Muallimlik ve kürsü şeyhliğinin getirdiği sorumlulukların yanında siyasetten de geri durmayıp İttihat Terakki Derneği'nin Gümülcine reisliği görevini üstlendi. Ayrıca bu dönemde Balkan Savaşlarına gönüllü katıldı ve Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin⁴ kurulmasında da görev aldı. Balkan Savaşları'nın ardından Gümülcine'nin Yunan topraklarına dâhil olmasıyla ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi ve Aydın Sultanisi Ulum-ı Diniye ve Fars'i Muallimi olarak bu şehre atandı.⁵ Burada Aydın Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisliği ve Müdafaa-i Milliye azalığı⁶ görevlerini de üstlendi.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in ve 27 Mayıs 1919'da Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle bölgesel direnişe destek veren İleri, Kuva-yı Milliye'ye katıldı, Aydın ve Ödemiş cephelerinde aktif görevler üstlendi. Cephede askerleri vaazlarıyla cesaretlendirdiği için Demirci Mehmet Efe tarafından "Milli Ordu Fahri Müftüsü" unvanı⁷ verildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 yılında Ankara'da ulusal çapta meclisin açılacağını duyurmasıyla Mehmed Esad, Ankara'ya gelerek mecliste yerini aldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde I. Dönem Aydın'dan ve II. Dönemde Menteşe bölgesinden Milletvekili⁸ olarak seçilen Mehmed Esad, mecliste de önemli görevler üstlendi. Cephede ve mecliste yaptığı çalışmalarından ötürü 21 Kasım 1923 tarihinde Meclis kararıyla, kırmızı-

1. Bu çalışma Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Doç. Dr. Nilgün Nurhan Kara danışmanlığında Selin Çakar tarafından hazırlanan, "Esat İleri Hayatı ve Faaliyetleri" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiş bir çalışmadır.

2. Mehmed Hilmi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA), Maarif Nezareti Mektubi Kalem (MF.MKT), Dosya No: 1155, Gömlek:36, 06.07.1912; Meclis-i Mebusan 2.Dönem, c001.Cilt,16.Birleşim, s.385,06.06.1912; Ayten Can Tunalı, "Kurtuluş Savaşı'nda Esat Efendi (İleri)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.26, S.41,ss.81-100. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/discover?query=esat+ileri&submit=> (Son Erişim: 23.09.2023).

3. TBMM II.Dönem Hal Tercümesi, No:104. <https://www.tbmm.gov.tr/Kutuphane/MazbataAramaSonuc>

4. Kader Özlem, "Tarihteki İlk Türk Cumhuriyeti, Turan-Sam Turan Araştırmalar Merkezi, 2008. <http://www.turansam.org/makale.php?id=54> (Son Erişim: 23.09.2023)

5. CDA, İrade Dosya Usulü, Dosya No:62, Gömlek No: 75, 14.01.1918.

6. Esat İleri'nin Aydın'daki Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye görevleri için bkz. CDA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 41-44; ayrıntılı bilgi için bkz. Selin Çakar, *Esat İleri Hayatı ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 2018, s.6.

7. Çakar, a.g.t, s.5; Ayrıca belgenin ayrıntısı için bkz Ek 1.

8. Hal Tercümesi No:104,

yeşil şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi.⁹ Ayrıca gösterdiği başarılı vazifeler sonrasında aydın kişiliği nedeniyle Mustafa Kemal Atatürk tarafından kendisine “İleri” soyadı verilmiştir.¹⁰

Mehmed Esad’ın siyasi ve askeri görevleri dışında edebi yönüyle de dikkat çekmektedir. 1911-1954 yılları arasında kaleme aldığı risale ve şiirleri dönemin gazetelerinde yayımlandı. Yazılarını cephedeki askerleri cesaretlendirmek ve halkı eğitmek amacıyla yazdı. Mehmed Esad’ın Risaleleri; Hadis-i Şerif Tercümesi, Türk Dilinde Darb-ı Meseller, Türk Dilinde Kinayat, *Düşündüklerim Dilediklerim Emeklerim*, Verin Zavallılara, Halk Şiirleri, Reşahât-ı Hikemiyye, Rahmetli İmam-ı Birgivî, Sözlerin Özü Atalar Sözü, Bu Suyu Sen de Eğil, Cihad-ı Ekber, Hilâl-i Ahmer, Kadınların Vatan İşlerine Girmesine Dâir. Şiirleri ise; Vatan Yavrularına, Ah Aydın!, Güzel Aydın, Güzel Vatan, Münacat, Şanlı Orduya, Yaralı Gazilerimize, Terane-ı Cihad 1, Terane-ı Cihad 2, Terane-ı Cihad 3, Terane-ı Cihad 4.¹¹

Menteşe Mebusu Mehmed Esad Hoca’nın (İleri) Meclis Faaliyetleri

10 Ekim 1920’de Aydın’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne katılan Mehmed Esad; birinci dönemde çeşitli komisyonlarda ve ordu geri hizmetlerinde çalıştı. Meclis kürsüsünde; biri gizli oturum olmak üzere toplamda on bir konuşma yaptı. Dört soru önergesi verdi ve başkanlığa sunduğu ihracat vergisinin kaldırılmasına dair kanun teklifi kabul edildi.

11 Ağustos 1923’de Türkiye Büyük Millet Meclisi ikinci döneminde Mentеше’den [Muğla] meclise dâhil oldu. II. Dönem görev almasında Mustafa Kemal Paşa’nın 17 Nisan 1923 tarihli itimatnamesi önemli bir yere sahiptir. İtimatname¹²;

“Yeni başlayan seçim devresi vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığı bakımından hayati ehemmiyete sahip bulunmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Aydın Mebusu olarak vazife yapmış olan kıymetli arkadaşarımdan Esad Efendi’nin Mentеше livası dâhilinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının muvaffakiyetinin temini için vaki olacak mesaisinin kolaylaştırılmasını ve azami yardıma mazhariyetini rica ederim.”

Mehmed Esad, bu dönemde de komisyonlarda görev aldı. Beş kanun önerisi ve yirmi bir önerge verdi ve meclis kürsüsünde yetmiş yedi konuşma yaptı.¹³ Ayrıca bu dönem Lozan Anlaşması’nın imzalandığı ve pek çok önemli kararın mecliste onaylandığı bir dönem olması bakımından kritik bir meclistir. Bu kritik dönemde Mehmed Esad, farklı görüş ve hassasiyetleriyle bazı kararlara ret verdi. Ret verdiği kararlardan birisi Lozan Anlaşması’dır. Bilindiği üzere Lozan Anlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı ve ardından 21 Ağustos 1923 yılında mecliste müzakerelere başlandı. Müzakereler esnasında anlaşmanın Batı Trakya ile ilgili maddeleri Mehmed Esad tarafından eleştirilere maruz kaldı. Ona göre Batı Trakya’nın elden çıkması demek orada yaşayan Müslüman azınlıkların ilerleyen günlerde yeni problemlerle karşılaşılacağını dile getirmiş bu nedenle Lozan’a ret veren 14 milletvekili arasında yer almıştır. Dönemin liderleri Mehmed Esad’ın Lozan’a ret vermesini de haklı görmekle birlikte yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin orasıyla ilgili siyasi bağını koparmayacağını belirtmişlerdir.¹⁴

Mehmed Esad, Mentеше bölgesinin birden farklı konularını meclis gündemine getirdi. Özellikle Mentеше sahillerindeki asayiş sorununu, Marmaris limanına gemi seferlerinin yapılmasını ve ticari gelişmişliğin artması için Mentеше kaplıcalarının tanıtımının yapılması gibi konulara dikkat çekti.

9. *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923*, TBMM Vakfı Yayınları, N.4, C.I, ss.649-652.

10. Cemal Kutay, *İstiklal Savaşı’nın Manevi Ordusu*, İstanbul 1977, s.254.

11. Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çakar, a.g.t.s.68.

12. *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)*, 71-28, 001; *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, Kaynak Yayınları, C.15, s.295.

13. *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, TBMM Vakfı Yayınları N.6, C.III, s.139; ayrıca ayrıntılı meclis çalışmalarını için bkz Çakar, a.g.t., s. 34.

14. Çakar, a.g.t, s.45.

Menteşe Bölgesinde Yunan Korsanlar Meselesi

Akdeniz ve Ege'nin kesiştiği kısımda yer alan Menteşe'nin tarihi M.Ö.3000'li yıllara kadar uzanmaktadır. Coğrafi konumu ve bereketli topraklara sahip olmasıyla da birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Menteşe bölgesi Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasıyla Menteşe Bey tarafından 1284'te kurulmuş ve 1391'de Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk nüfus sayımı verilerine göre Menteşe Sancağı'nın 1831 yılındaki nüfusu 49.830'u Müslüman, 2.578'i gayrimüslim (Rum, Yahudi, Ermeni, yabancı [Levanten], Roman) olmak üzere toplam 52.460; 1860 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 56.109'u Müslüman, 2.470'i gayrimüslim olmak üzere toplam 58.579; 1881/82-1893 Osmanlı Genel Sayımı sonuçlarına göre 135.207'si Müslüman, 10.815'i gayrimüslim olmak üzere toplam 146.022'dir. 1921 yılı ise 101.537'si Müslim, 13.422'si Gayrimüslim olmak üzere toplam 114.959 kişidir.¹⁵ Menteşe sancağının demografik yapısından da anlaşılacağı üzere bölgede ki nüfus yoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır.

19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girmesi beraberinde sınır güvenliği meselesinin gündeme gelmesine neden oldu. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı Devletinin kaybettiği 12 adalar, Birinci Dünya Savaşında siyasi amaç güden Rum eşkıyaların bir üssü haline geldi. İtilaf devletlerinin desteğini alan Rum çeteler Menteşe sahillerine saldırmak gibi faaliyetlerin yanında casusluk, hırsızlık, propaganda gibi faaliyetleri de gerçekleştirdiler. Ayrıca bağımsızlığını ilan eden Yunanistan'ın da "*megali idea*" propagandası da Rum çeteler üzerinde etkisini gösterip Menteşe sahillerine eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına neden oldu.¹⁶ Her ne kadar Osmanlı Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri ile Menteşe Mutasarrıflığı, Rumların çete faaliyetlerine karşı çeşitli önlemleri almaya çalışmış olsalar da¹⁷ Yunan korsanlar meselesinin 1924 yılına kadar devam ettiği görülmektedir.

Yunan korsanlar meselesinin 1924 yılına kadar devam ettiği Mehmed Esad'ın meclis gündemine taşıdığı soru önergelerinde yer almaktadır. Bilindiği üzere TBMM'nin ikinci dönemi Cumhuriyet'in ilan edildiği ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin inşası için önemli siyasi ve iktisadi adımların atıldığı yıllardır. Ancak bu çalışmaların haricinde sınırların korunması ile ilgili olarak bazı asayiş sorunlarının devam ettiği de görülmektedir.

Mehmed Esad, Meclis-i Celile'ye verdiği soru önergesiyle Yunan korsanları meselesine değinmiş, Menteşe ve Ege kıyılarının asayiş meselesine dikkat çekmiştir.¹⁸ Mehmed Esad ayrıca Yunan korsanların bahsi geçen sahillerde büyük tehlikelere neden olduklarını ve bunlara karşı ne gibi tedbirlerin alındığına dair Müdafaa-i Milliye Vekil'ine bir soru önergesi vermiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa bu durum ile ilgili olarak yaptığı açıklamada gerçekte bir güvenlik meselesi olduğunu bundan dolayı da konunun Dâhiliye Vekâletini ilgilendirdiğini ve sahilde bulunan bahriyeler tarafından korsanların sahillere sokulmaması için de bazı tedbirlerin alındığını sözlerine eklemiştir. Mehmed Esad, aldığı cevap üzerine bu kez aynı soruyu Dâhiliye Vekâlet'ine yöneltmiştir. Dâhiliye Vekili Ferid Bey ise konunun öncelikle güvenlik meselesi ve vekâletini ilgilendiren bir sorun olduğunu kabul etmekle birlikte sınırların güvenliği meselesinin ise hudut muhafaza kıtaatına ait olduğunu belirtir. Ayrıca konuyla ilgili bazı vekâletler arasında müzakereler yapıldığını ve sonuçta bir komisyon kurulmasına karar verildiğini ancak henüz bu komisyonun müzakerede olduğunu bu sebeple sorunların kesin bir suretle tamamlamak için komisyonun kararlarını beklemek zorunda olduklarını beyan eder. Ancak Mehmed Esad, Menteşe ve Ege sahillerinde yaşayan halkın bu sorunun acil çözümlenmesi konusunda ısrarı doğrultusunda konu hakkında gizli celse teklif etmesinin ardından meclis başkanının nizamnamede böyle bir maddenin olmadığını beyan etmesi üzerine tartışma kapanmıştır.¹⁹

15. Serdal Soylier, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı'nın İdari ve Nüfus Yapısı", ÇTTAD, V/13, (2006/Güz), 110.(ss109-135.)

16. Ayrıntılı bilgi için bkz. Talha Hızal- Hasip Saygılı, *Menteşe Sancağında Eşkıyalığın Kronikleşmesi*, Siyasi Eşkıyalık ve Casusluk (1914-1916), Sosyal Bilimler Alanındaki Gelişmeler 2, Ankara 2022, s.609.

17. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurettin Gülmez, "Bodrum, Muğla ve Çevresinde Asayiş Durumu (1918-1920)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel Sayı, 2018, ss.341-373.

18. Bkz. Ek 1; CDA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 6-36-6, 31.01.1924.

19. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem 5.Cilt 91.Birleşim, Sayfa 411-412-413,28.01.1340; TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Dönem 5. Cilt 100. Birleşim - sayfa 737 Tarih: 12.02.1340

Menteşe Bölgesinde Kaplıcalar ve Seyrisefâin [Denizyolları] Vapurları

Mehmed Esad, yeni Türkiye'nin inşasında sosyal ve ekonomik gelişmişliğe önem vermiş ve bu anlamda milletvekili olduğu bölgenin gelişmesi için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan ilki Mentese bölgesinde yer alan kaplıcaların bölgeye ekonomik katkı sağlayacağı hususudur. Bilindiği üzere Muğla Köyceğiz'de Çavuş ılıcası, Sultaniye ve Veli Bey kaplıcası olmak üzere il genelinde 9 adet kaplıca bulunmaktadır.²⁰ Kaplıcalar eskiçağlardan günümüze hem sağlık hem turizm açısından ekonomiye önemli katkıları bulunmakla birlikte turizmin gelişmesi içinde önemli katkıları vardır. Bu anlamda Mehmed Esad, 1926 yılında meclise taşıdığı önerge önemlidir. Bu önergede:

“Hak-pâ-yı vatanda mevcud kaplıcaların havass-ı şifaiyesini müş'ir risaleleri tab'a ve neşri hakkında himmet, heyet-i umumiyyeye büyük hizmettir. Heyet-i umumiyenin teminine hadim-i sadık, bu hususta hizmet aşkımca vekâlet-i celilyeden himmet-i rica ederim efendim.” 21

Burada kaplıcalar konusunda dikkat çektiği hususlarla Mehmed Esad, vekili bulunduğu bölgeye hizmete devam ettiği görülmektedir.

Mehmed Esad'ın bir diğer önergesi ise, 21.01.1925 yılında Marmaris kazasına seyrisefâin vapurlarının uğramasına dair temenniler hakkındadır.²² Bu önerge sonrası bütçe görüşmelerinde ortaya çıkan diyaloglar ise dikkat çekici olmakla birlikte Mehmed Esad 'ın konuya dair görüşleri önemlidir.²³

Bütçe görüşmelerinde Karesi milletvekili Vehbi Bey²⁴, I.Dünya Savaşı esnasında Seyrisefâin İdaresi'nin birçok vapurunun battığını ya da kullanılmaz halde olduğuna dikkat çekerken Eskişehir milletvekili Arif Bey ise gazetelerde Seyrisefâin idaresinin gereksiz harcamalarından ve kötü idare edildiğiyle ilgili haberlerin çıktığını buna istinaden Ticaret Vekili'ne çıkan haberleri soruduğunu ve konuya dair bir tetkik yapıldığı cevabını aldığını ancak tetkikin neticesinin duyurulmadığına dikkat çekmektedir. Ardından da mevcut deniz seferlerin bir önceki yıla göre zarar ettikleri gemilerin tamirleri ve tamir bedelleri hakkında bazı usulsüzlüklere dikkat çekerek Ticaret Vekilinden cevap istemiştir. Antalya milletvekili Rasih Efendi de Akdeniz ve Karadeniz sahillerine vapur nakliyesinin yapılmasının zorunluluğundan bahsettikten sonra idari anlamda da vapur seferlerinin müfettişlerin işlerini yapmalarında daha hızlı olacağını aynı zamanda yabancıların yaptığı kaçaklığın da önüne geçileceğine ve bu sayede devletin kar edeceğine değinmiştir. Ayrıca bu seferlerin sebze ve meyve üretimine de katkı sunacağını da sözlerine eklemiştir.²⁵ Bu konuşmaların ardından Mehmed Esad de şu sözleriyle tartışmaya dâhil olur;²⁶

“Antalya Mebusu fâzılı, Seyrisefâine teşekkürlerini beyan ettiler. Bendeniz de, Seyrisefâine karşı, hizmeti umumiyesinden dolayı pek büyük teşekkür, fakat seçim bölgemi nazar-ı dikkate almamasından dolayı teessürlerimi beyan edeceğim. Arkadaşlar! Tatil günlerimi, seçim bölgeme Marmaris kazasına gittiydim. Hepinizin indinde kesbi katiyet etmiş mesaili riyaziye gibi, cümleler bilirsiniz ki bütün yolsuzlukların başı yolsuzluktur. Benim seçim bölgemin kara yolu olmadığı gibi, deniz yoluyla da Seyrisefâin vapurlarının uğramasına mazhar olmamış, iki kazası bundan mahrum bulunmaktadır. Efendim! Karadeniz mintikasında nahiyelere varıncaya kadar, vapurların düdüğü ötsün de, Mentese Vilâyetinin iskelelerine uğramamasına karşı kalb-i pakiniz razı oluyor mu?”

20. Ozan Bahar, “Muğla Turizminin Türkiye Ekonomisi Açısından Yeri ve Önemi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2008, S.21, s.72.

21. CDA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 176-213-3; TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem 23.Cilt 71.Birleşim,15.03.1926. s.166.

22. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 12.Cilt, 38.Birleşim, s.190, 21.01.1925

23. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 17 Cilt, 91.Birleşim, 01.04.1925, s.11-15.

24. Vehbi (Bolak) hakkında bakınız: Nilgün Nurhan Kara, Muhallif Bir Kuvva-i Milliyeci Mehmet Vehbi Bey (Bolak), Uluslararası Balıkesir'e Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu (7-8 Kasım 2013), Balıkesir 2014, ss.327-334.

25. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 17.Cilt, 91.Birleşim, 01.04.1925, ss.11-19.

26. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 17.Cilt, 91.Birleşim, 01.04.1925, s.15.

Mehmed Esad'ın bu sözlerine Ticaret vekili Ali Cenani Bey'in , "Para ver vapur alalım!" ifadesi ile karşılık vermesi üzerine sözlerine devam etmiştir.²⁷

"Beyefendi! Dünyaca müsellemler olan Marmaris nedir efendim? Marmaris'ten kayığa bindim, Fethiye'ye gittim. 28 saatte Fethiye'ye vardım. Milletin çektiğini gördüm, haline acıdım. Binaenaleyh bu sene oralara vapur uğratamazsam huzuru millete varacak yüzü, söyleyecek sözü kendimde bulamayacağım. Binaenaleyh Vekili muhterem bütün iskelelere uğrayacağını işaret buyursunlar. Kendisinden duymak istiyorum. Akdeniz kıyılarında, Mentşe'nin iskelesi bulunan beş altı milyon kilo kadar tütün, birçok eşya ithal ve ihraç eyleyen bu Mentşe merkezine Gökabat iskelesine, Bodrum'a, Marmaris'e..."

Ticaret vekili Ali Cenani Bey'in, "Fethiye'ye" demesine karşılık Mehmed Esad;²⁸

"Fethiye'ye gidiyor efendim! Çünkü orası sağmal inektir. Oradan çok menfaat temin ettiği için oraya gidiyor efendim. Beride nakliyat az olduğu için oralara uğramıyor. Binaenaleyh Vekili muhteremden rica ediyorum. Bodrum'a, Marmaris'e, Gökabat iskelelerine uğrayıp, uğramayacağını şu kürsüye mübarekten lütfen söylesinler."

Mehmed Esad'ın sözlerinden sonra Trabzon milletvekili Muhtar Bey de söz almıştır. Uzun meclis konuşmasında Ticaret vekili Ali Cenani Bey'i eleştirerek gelir gider dengesinin hesaplanmadığı dolayısıyla devletin deniz taşımacılığı alanında kar elde edemediğine dikkat çekmiştir. Biga milletvekili Şükrü Bey ve İzmir milletvekili Mustafa Necati Bey, iki yıl öncesine kadar vapurların içler açısı durumunda olduklarını belirterek yenilenen vapurlardan dolayı zararın meydana geldiğini söyleyerek bakanlıktan yana açıklamalarda bulunurlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki bu konuşmalardan sonra Ticaret vekili Ali Cenani Bey iddialara cevap olarak bazı hususlara değinmiştir. İstanbul hükümetinden teslim alınan vapurların kötü durumda olduğunu Cumhuriyet, *Gülnehal, Gelibolu, Alemdar, Harem, Burgaz, Moda, Maltepe, Miralay Nazım Bey* isimli vapurların tamiratının yapıldığını ve diğer işleyemez halde olan vapurların da işler hale getirildiğini, altı adet yeni vapur satın alındığını dolayısıyla bu giderler bakanlığın gelirlerinden karşılandığını, idarenin zarar etmediğini ifade etmiştir. Ayrıca gemilerin küçük kasabalara uğramamasının nedenini de bazı gemilerin tamiratta olmasından kaynaklandığını şeklinde açıklamıştır. Ayrıca idarenin özelleştirilmesi ile ilgili fikirlere de "*Seyrüsefain İdaresi başka bir şirket eline katıyen devredilemez*" sözleriyle karşı çıktığı görülmektedir. Tüm gemilerin tamiratu yapıldıktan sonra ve yeni gelen vapurlarla birlikte sahilde bulunan kasabalara mümkün mertebe uğrayacakları bilgisini paylaşmıştır.

Sonuç

Mehmet Esat İleri, Osmanlı Devletinin 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesini imzalamasının ardından başlayan işgaller karşısında halkı mücadeleye sevk eden önemli bir isimdir. Aydın ve çevresinde istiklal mücadelesi boyunca faaliyetlerde bulunmuştur. TBMM'de I. Dönem de Aydın ve II. Dönemde Mentşe (Muğla)den milletvekili seçilmiş ve siyasi alanda da ülkeye hizmet etmiştir. Mentşe mebusluğu döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisinde gündeme getirdiği konular arasında bölge sahillerinde emniyeti tehdit eden korsanlar, kaplıcalar ve bölge kıyılarında bulunan yerleşim yerlerine vapurların uğraması gereğine dairdir. Meclis gündemine getirdiği bu meselelerle birlikte seçilmiş bulunduğu bölgenin insanlarına karşı duyduğu sorumluluğa da vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda mentşe bölgesinde yolculuğun güçlüklerine değinen konuşması ile halkın mevcut şartlarına dikkat çekilmektedir.

Esat İleri, Türk milletinin Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde vatan uğruna verdiği istiklal mücadelesinde hiçbir hizmetten geri durmayarak hizmet etmiş ve sonrasında milletvekili olarak Meclis'te görev almış önemli bir isimdir.

27. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 17.Cilt, 91.Birleşim, 01.04.1925, s.15.

28. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 17.Cilt, 91.Birleşim, 01.04.1925, s.15.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE), 71-28, 001.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi

İrade Dosya Usulü, Dosya No:62, Gömlek No: 75, 14.01.1918.

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 41-44.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, Dosya No: 1155, Gömlek:36, 06.07.1912.

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 176-213-3.

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 6-36-6, 31.01.1924.

TBMM Arşiv ve Tutanaklar

Meclis-i Mebusan 2.Dönem, c001.Cilt,16.Birleşim, s.385,06.06.1912.

104 Nolu Hal Tercümesi (II.Dönem)

Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, 23. Cilt, 71. Birleşim, 15.03.1926.

Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 5.Cilt, 91.Birleşim,28.01.1924.

Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, 5. Cilt, 93. Birleşim, 28.01.1924.

Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, 5. Cilt, 100. Birleşim,12.02.1924.

Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 12.Cilt, 38.Birleşim, 21.01.1925.

Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 17.Cilt, 91.Birleşim, 01.04.1925.

Kitaplar

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, C.15.

Hızal, Talha - Saygılı, Hasip, *Menteşe Sancağında Eşkıyalığın Kronikleşmesi, Siyasi Eşkıyalık ve Casusluk (1914-1916)*, Sosyal Bilimler Alanındaki Gelişmeler 2, Ankara 2022.

Kutay, Cemal İstiklal Savaşı'nın Manevi Ordusu, İstanbul 1977.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1.Dönem 1919-1923, TBMM Vakfı Yayınları, N.4, C.I.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, TBMM Vakfı Yayınları N.6, C.III.

Tezler

Çakar, Selin, *Esat İleri Hayatı ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisan Tezi, Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 2018.

Makaleler

Bahar, Ozan, "Muğla Turizminin Türkiye Ekonomisi Açısından Yeri ve Önemi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2008, S.21.

Can Tunalı, Ayten, "Kurtuluş Savaşı'nda Esat Efendi (İleri)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.26, S.41, ss.81-100.

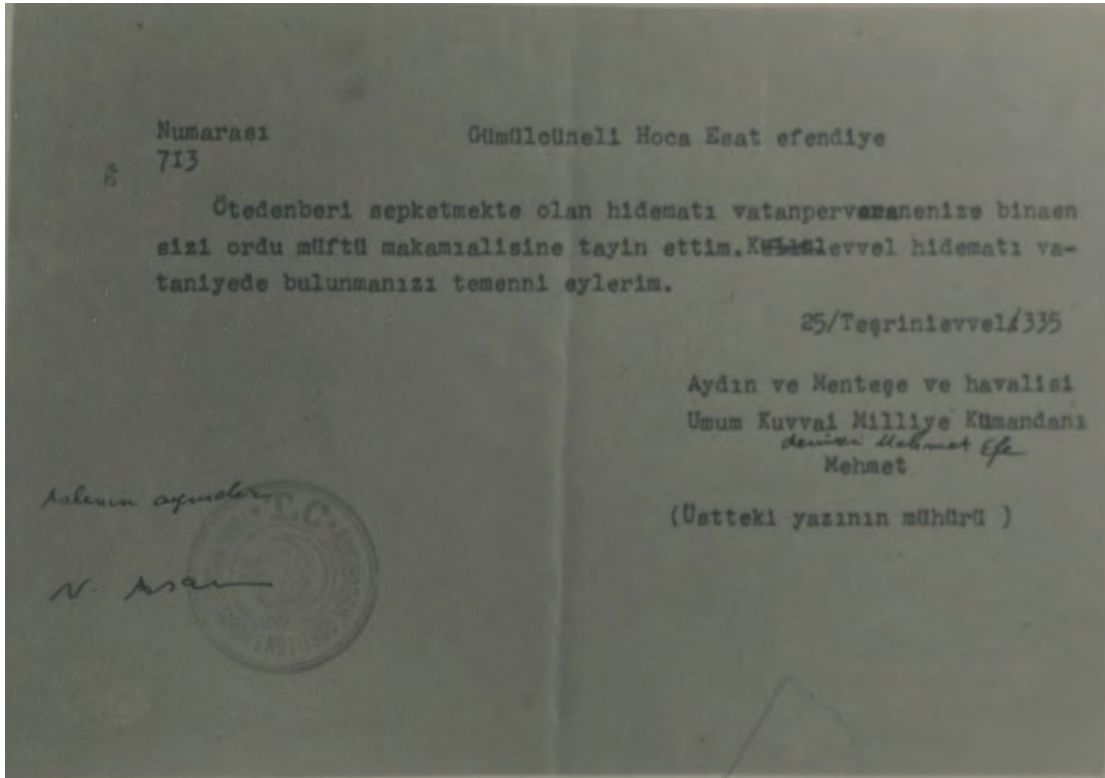
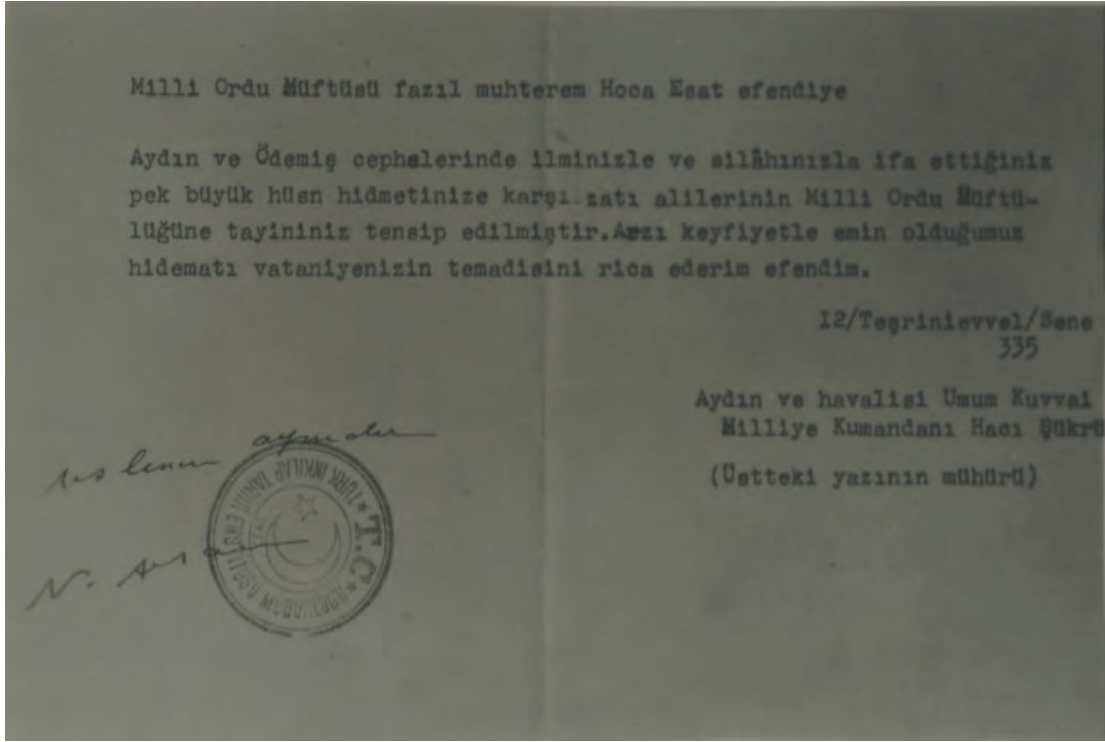
Gülmez, Nurettin, "Bodrum, Muğla ve Çevresinde Asayiş Durumu (1918-1920)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel Sayı, 2018, ss.341-373.

Kara, Nilgün Nurhan *Muhafız Bir Kuvva-i Milliyeci Mehmet Vehbi Bey (Bolak)*, Uluslararası Balıkesir'e Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu (7-8 Kasım 2013), Balıkesir 2014, ss.327-334.

Özlem, Kader, "Tarihteki İlk Türk Cumhuriyeti, Turan-Sam Turan Araştırmalar Merkezi, 2008.

Soyluer, Serdal, "XX.Yüzyılın Başlarında Mentşe Sancağı'nın İdari ve Nüfus Yapısı", *ÇTTAD*, V/13, (2006/Güz),ss.109-135.

Ek 1. Demirci Mehmet Efe'nin Esad Hoca'yı "Milli Ordu Müftüsü" tayin ettiğine dair TİTE'ye ait belge.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MUĞLA TÜRK OCAKLARI VE FAALİYETLERİ (1923-1931)

Günver GÜNEŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi- İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi- Tarih Bölümü- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı- Aydın
ggunes@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4255-5288.

GİRİŞ

Türk Ocakları, İmparatorluktan milli devlete geçiş dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve rejiminin yerleşmesinde önemli rol oynayan yakın tarihe damgasını vurmuş önemli bir sosyokültürel kurum olarak dikkati çekmektedir.¹ Resmî olarak faaliyete başladığı 1912 yılından CHF'ye katıldığı 1931 yılına kadar pek çok çalkantıların yaşandığı bir dönemde, Ocaklar önemli işlevleri yerine getirmişlerdir. Cumhuriyetin ilan edildiği tarihsel süreçte, milli sermaye yaratmayı hedefleyen, ulus-devlet nitelikli Türkiye'nin oluşumu, Türk Ocaklarının güçlenerek yaşamına devam etmesini sağlayan maddi koşulları içinde barındırıyordu.² Cumhuriyet döneminde yeniden örgütlenen Türk Ocaklarının bu dönemde milliyetçiliğin bir yandan devlet politikasının temel eksenine haline gelmesi, öte yandan da iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkasının ilkeleri arasında yer alması, özellikle devlet- hükümet özdeşliğinin bulunduğu dönemde Türk Ocaklarının siyasal-ideolojik amaçlara uygun faaliyetlerde bulunmasına yol açmıştır.³ Cumhuriyet döneminde başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bütün yönetim kademeleri Türk Ocaklarını yeni rejimin ilkelerinin benimsenmesi ve yayılması için üzerine dayanılması gereken bir güç olarak görmüşler, yoğun bir ilgi ve destek sağlamışlardır. Türk Ocağı mensupları da temel konularda yeni rejime tam destek sağlamışlardır.⁴

Millî Mücadele Döneminde işgal güçlerinin baskıları sonucu büyük tahribata ve takibata uğrayan Türk Ocakları üyeleri Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele'ye destek olmuşlardır. İşgalden kurtuluş sonrası faaliyetlerine 1922 yılı sonunda tekrar başlamıştır. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, bütün yönetim kademeleri Türk Ocaklarını yeni rejimin ilkelerinin benimsenmesi ve yayılması için üzerine dayanılması gereken bir güç olarak görmüşler, yoğun ilgi göstermişler ve destek sağlamışlardır. Cumhuriyet'in ilanından sonra başlatılan inkılâpların başlıca destekçisi ve yayıcısı, Türk Ocakları olmuştur. Hamdullah Suphi, Cumhuriyet'in en büyük inkılâp olduğunu vurgulamış, vatanın ve Cumhuriyet'in Cumhuriyetçi gençlere emanet edildiğini "Cumhuriyet'ten sonra, Cumhuriyetçi" sözleriyle ifade etmiştir.⁵ Kurtuluşun hemen ardından Türk Ocaklarında yeniden bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Anadolu'da ilk açılan ocak Ekim 1922'de İzmir Türk Ocağı olmuştur. Ardından Bursa Türk Ocağı açılmış, Mayıs 1923 sonunda yurt genelinde 43 şubeye ulaşılmıştır. İstanbul Türk Ocağı, 1 Haziran 1923'te faaliyete geçmiştir. 13 Eylül 1923'ten itibaren *Yeni Mecmua*, Türk Ocaklarının resmî yayın organı olurken, Ankara Türk Ocağı ise 29 Aralık 1922'de fiilen açılmış, 1923 sonunda şehirlerde açılan Türk Ocakları sayısı 60'a ulaşmıştır.⁶ 23 Nisan 1924'te 71'e, 1926'da 217'ye,

1. Yusuf Sarnay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, s. 336.

2. François, Georgeon, *Osmanlı – Türk Modernleşmesi 1900-1930*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 30.

3. Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği*, Türk Ocakları 1912-1931, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 402.

4. Sarnay, *age*, s. 335.

5. Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Gazi'nin En Büyük Eseri", *Türk Yurdu*, C. 3-23, Ağustos 1929, s. 53.

6. Hüseyin Tuncer, Yücel Hacaloğlu, Ragıp Memişoğlu, *Türk Ocakları Tarihi*, C.1, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1998, s. 120-363.

1927'de 266'ya çıkmış, 1928'den itibaren sayıdaki artış kısmen yavaşlamaya başlamış, 1928-1930 döneminde sadece 9 yeni ocak açılmıştır.⁷

Şimdiye dek sayıları bir elin parmakları kadar az olan Türk Ocakları üzerine yapılan bilimsel araştırmalar ancak makro düzeyde kalmıştır. Genel merkez bakış açısıyla ve resmî raporlarla yapılan bu araştırmalar Anadolu'nun her bölgesine yayılmış ve 1931 yılında sayıları 267'yi bulmuş olan şubelerle ilgili bilgiler dar çerçevede kalmıştır. Bunu Muğla Türk Ocakları için de söyleyebiliriz. Bugüne kadar Muğla Türk Ocakları hakkında yapılmış tek araştırma 2011 tarihli olup Bayram Akça'ya aittir.⁸ Çalışma sadece Muğla Türk Ocağı merkezli olmuş kaza Türk Ocaklarına yer verilmemiştir. Muğla Halkevi ve Kaza Halkevleri çalışmaları da bütünüyle Türk Ocakları eksik bırakılarak hatalı bir şekilde kaleme alınmıştır. Oysa Türk Ocakları üye profili, emlaki, yapısıyla kapatıldığı 1931 yılı sonrasında CHF'ye geçmiştir. Pek çok Halkevi, Türk Ocağı binasını kullanmış, üyeleri Türk Ocağından intikal etmiştir. Bu sıcak bağlantı nedeniyle Halkevi çalışmalarının içeriği mutlaka Türk Ocakları ile ilişkilendirilerek değerlendirilmelidir.

Halka yönelik kültür ve eğitim çalışmaları yapan Türk Ocakları, Cumhuriyet döneminde de konferans, kitap, tiyatro, köycülük, müzik, spor gibi toplumun ufkunu zenginleştirecek ve bilinçli, kültürlü Cumhuriyet insanı oluşturacak çalışmalar yapmıştır. 1931'de faaliyetlerine son verilerek CHF'ye katılan Türk Ocakları bu zaman dilimine kadar 267 şubesiyle çalışmalarını yürütmüştür. Bu 267 şubenin 6'sı Muğla ili ve kazalarında kurulmuş, CHF'ye katıldığı 1931 yılına kadar sosyokültürel etkinlikleri ile Cumhuriyet döneminin en canlı kurumlarından biri olmuştur.⁹ 1920'li yılların ortalarından Nisan 1931 tarihine kadar Muğla'da faaliyet gösteren Türk Ocağı şubeleri Muğla, Milas, Bodrum, Fethiye, Marmaris ve Köyceğiz idi.¹⁰ Bu araştırmada Muğla'da açılmış olan Türk Ocağı şubelerinin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki faaliyetlerine yer verilerek Muğla ve çevresinde gerçekleştirdikleri çalışmalar ve bunların yarattığı etkiler ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

Muğla Türk Ocakları

Tarihiyle ilgili kesin verilere ulaşamadığımız Muğla Türk Ocağı'nın kuruluşu Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanmaktadır.¹¹ Ocağın kesin açılma tarihini ne arşiv kayıtlarından ne de basında çıkan haberlerden henüz tespit edebilmiş değiliz. 1924 yılı Ocak Kurultayında Muğla ve Kazaları Türk Ocaklarının temsilinin olmaması buralarda henüz Türk Ocaklarının faal olmadığını göstermektedir. Öyle ki kurultaya katılan dönemin Mentеше Mebusu Hoca Esad (İleri) Efendi bile Söke Türk Ocağı'nı temsilen yer almıştır.¹² Muğla Türk Ocağı Saburhane Mahallesi'ndeki iki katlı taş binadan meydana gelmiştir.¹³ Mehmet Çanlı'nın ifadesine göre Muğla ve Milas Türk Ocakları binaları emvali metruke mallarından Türk Ocaklarına aktarılmıştı.¹⁴ 1925 yılında yapılan seçimler sonucunda Muğla Türk Ocağı İdare Heyetine, Reis: Sıhhiye Müdürü Hüseyin Avni Bey, Murahhas: Vilayet Jandarma Kumandanı Binbaşı Süleyman Bey, Kâtip: Muallim Sadık Efendi, Muhasip: Tahrirat Müdürü Bahaeddin Bey, Veznedar: Muhasebe-i Hususiye Mümeyyiz İskender Bey, Aza: Mahkeme-i Asliye Müdde-i Umumisi Saffet Bey, Mahkeme-i Asliye azasından Necati Beyler seçilmiştir.¹⁵ Aynı yıl Ankara'da yapılan Türk Ocakları Kurultayına Muğla adına Cemil Şerif Bey katılmıştır.¹⁶

1925 yılında Muğla Türk Ocağı'nı ziyaret eden Adliye Vekili Mahmut Esad Bey, merkezi heyet

7. Üstel, *age*, s. 125-133; Sarıay, *age*, s. 272-280; Tuncer vd, *age*, s. 85-114.

8. Bayram Akça, "Cumhuriyet Döneminde Muğla Türk Ocağı Faaliyetleri", *Türk Yurdu*, C. 31(63), S. 282, Ankara, 2012.

9. Üstel, *age*, s. 403.

10. "Eski Türk Ocaklarının İsimlerini Gösterir Liste", *Türk Yurdu*, C. 3, S. 301, Ankara 1963, s. 64; Sarıay, *age*, s. 380-382; Üstel, *age*, s. 387-389.

11. 1925- 1926 *Devlet Salnamesi*, İstanbul 1926, s. 852.

12. 1340 *Senesi Nisan'ında Toplanan Türk Ocakları Umumi Kongre Zabıtları*, Yenigün Matbaası, Ankara 1341, s. 3-4.

13. Akça, *agm*, s. 215.

14. Mehmet Çanlı, "Balkanlar'dan Muğla'ya Göç ve Sosyo- Ekonomik Değişim", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Kış 2007, İzmir 2007, s. 60.

15. "Muğla Türk Ocağı Yeni İdare Heyeti", *Yeşil Yuva Dergisi*, No:23-24-25, *Muğla*, 31 Ağustos 1341, s. 18; "İdare Heyeti", *Türk Yurdu*, C.16/2, S. 172/11, Ağustos 1341, Ankara 1341, s. 261.

16. Tuncer vd, *age*, C.1, s. 235.

idaresine şu telgrafi çekmiştir; “*Türk Ocağı’na ziyaret ettim. Oradan büyük biri itimat ve hisse-i iftiharla ayrıldım. Ocaklılar aşk ve şevk içinde çalışıyorlar*” mesajını iletmıştır.¹⁷ Muğla Türk Ocağı aynı yıl içerisinde binasını tamir ettirmiş ve 150 kişinin toplanmasına müsait hale getirmiştir.

1927 yılından Türk Ocaklarının kapatılış yılı olan 1931 yılına kadar Muğla Türk Ocağı Başkanlığını Cavid (Aker) Bey yürütmüştür.¹⁸ 1927 Kurultayına Muğla Türk Ocağını temsilen Cemil Şerif Bey, Milas Türk Ocağını, Selim Bey, Bodrum Türk Ocağını temsilen Şemsettin Bey, Fethiye Türk Ocağını temsilen Saim Bey katılmışlardır.¹⁹ 1928 senesi, Türk Ocakları Beşinci Kurultayına, Muğla Türk Ocağını temsilen Nuri Bey, Bodrum Türk Ocağını temsilen Hilmi Bey katılmıştır.²⁰ V. Türk Ocağı Umumi Kurultayı’nda ise Muğla Türk Ocağını Nuri Bey temsil etmiştir.²¹

1930 yılında yapılan Türk Ocakları kurultay raporlarına göre ise Muğla Türk Ocağı, 1928- 1930 yılları arasında hem teftiş geçirmiş hem de binasını tamir ettirmiştir.²² Muğla Türk Ocağı diğer sosyal kuruluşlarla da iyi ilişkiler kurmuş ve salonlarını Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Muallimler Birliği ve Türk Tayyare Cemiyeti’ne tahsis etmiştir. Türk Tayyare Cemiyeti’ne bir de üye seçtiği bilinmektedir.²³

Muğla Türk Ocakları, Cumhuriyetin ilk yıllarında oldukça kısıtlı bütçelerle faaliyetlerini yürütmüştür. İzmir Türk Ocağının yıllık bütçesi 62 bin lira,²⁴ Ankara’nın 59 bin, Bursa’nın 46 bin, Malatya’nın 43 bin civarında iken, Muğla Türk Ocağı 14 bin lira gibi mütevazı bir bütçeye sahipti. Bu Muğla’da faaliyet gösteren ocaklar içindeki en güçlü bütçedir. Kazalardaki ocakların ekonomik durumu gelir kaynakları olmadığı için oldukça zayıftı. Doğal olarak bu durum faaliyet kısırlığına da yol açmıştır. Muğla Türk Ocağının 1927 yılı bütçesi 11.074 lira, 1928 yılı bütçesi 14.672 lira idi.²⁵ 1930 yılında Muğla Türk Ocağı, 1930 yılında umumi bir teftişe uğramış,²⁶ kapatılıncaya kadar faaliyet gösteren ve bölgenin fikri ve toplumsal kalkınması için önemli emek ve mesai harcamıştır.

Muğla Türk Ocaklarında Gerçekleştirilen Sosyal-Kültürel ve Spor Faaliyetleri

Muğla Halkevinde Düzenlenen Konferanslar

Cumhuriyetin ilk yıllarında kuruluşunu takip eden tarihlerde Muğla Türk Ocağının konferanslar vermeye başladığı bilinmektedir. Bu konferanslar, taşrada halkın eğitimi ve sosyal yaşantısı adına önemli bir gelişmedir. Söz konusu konferanslardan haberdar olmamıza karşın bunların düzenli bir şekilde yapıp yapılmadığını çoğu kez de kimler tarafından verildiğini öğrenemiyoruz.²⁷

Ocaklar halkın çeşitli konularda aydınlatılması için konferans faaliyetlerine büyük önem veriyordu. Konferanslara halkın ilgisini çekmek için zaman zaman musikiden yararlanarak konferans ve konser faaliyetini birlikte yürütüyorlardı. 1925 yılında Muğla’yı ziyaret eden Darülfünun heyetince bir konferans verilerek halk çeşitli konularda aydınlatılmıştır.²⁸ 1925 yılı boyunca amaca uygun olarak Muğla Türk Ocağında konferanslara

17. Şuun, *Türk Yurdu*, C.16/2, S. 171/10, Temmuz 1341, Ankara 1341, s. 119; İbrahim Karaer, *Türk Ocakları ve Türk İnkılabı*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1992, s. 84-85; Tuncer vd, *age*, C.I, s. 216.

18. Ünal Türkes, *Cumhuriyeti Kucaklayan Muğla*, Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2019, s. 60.

19. İkdam 25 Nisan 1927; Tuncer vd, *age*, C.I, s. 214-215.

20. *Türk Ocakları, 1928 Senesi 5. Kurultay Zabıtları*, Ankara,1930, s. 10.

21. Üstel, *age*, s. 313.

22. *Türk Ocakları, Merkez, Murakebe, İlim ve Sanat Heyetlerinin 1930 Kurultayına Arz Edilen Raporları*, Ankara, 1930, s. 3-8.

23. “Şuun”, *Türk Yurdu*, C.16/2, S. 171/10, Temmuz 1341, Ankara 1341, s. 119.

24. “Ocak Bütçeleri”, *Türk Yurdu*, C.21/7, S. 197/36, Mart 1928, Ankara 1928, s. 180; Üstel, *age*, s. 314; İzmir Türk Ocağının borcu bile 50 bin liranın üzerinde bulunuyordu. Günver Güneş, “Kurtuluşun Sonra İzmir’in Yeniden Kuruluşunda İzmir Türk Ocağı ve Faaliyeti”, *Kurtuluş ve Kuruluş’un Sembol Kenti İzmir*, Haz: Murat Alper Parlak, ATAM Yayını, Ankara 2015, s. 399.

25. “Ocaklar Bütçesi”, *Türk Yurdu*, C.21/1, S. 197/3, Mart 1928, Ankara 1928, s. 63-66; “Bir Aylık Ocak Haberleri, Ocaklar Bütçeleri”, *Türk Yurdu*, C. 22/2, S. 201/7, Temmuz 1928, Ankara 1928, s. 47-48, Üstel, *age*, s. 319; Tuncer vd, *age*, C.I, s. 292.

26. “Teftişler”, *Türk Yurdu*, C.4/24, S. 27/28-221/222, Mart -Nisan 1930, Ankara 1930, s. 100.

27. “Şuun”, *Türk Yurdu*, C.16/2, S. 171/10, Temmuz 1341, Ankara 1341, s. 119; Karaer, *age*, s. 84-85; Tuncer vd, *age*, C.I, s. 216.

28. Akça, *agm*, s. 216.

devam edilmiştir.²⁹ 1926 yılı faaliyet raporlarında da Muğla Türk Ocağında düzenli olarak konferanslar verildiği belirtilmektedir.³⁰ 1927 yılında da bu konferanslara devam edildi ve bunlardan birisini Muğla'da çıkan *Halk* gazetesi Mesul Müdürü Cavit (Aker) Bey "Türk Tarihine, Eski Türklerin Adet ve Ahlakına Dair" adlı bir konferans verdi.³¹ Aynı yıl içinde "İktisat" adında başka bir konferans daha gerçekleştirilmiştir.³²

Yine aynı yıl "İktisat" konusunda bir başka konferans verildi.³³ 1928 yılında ise Muğla Türk Ocağında sağlık konusunda, Fethiye Türk Ocağında ise eğitim konusunda birer konferans verilmiştir.³⁴ 1929 yılında da Türk Ocakları Genel Merkezi tarafından bütün ocaklarda "Yeni Harfler ve Türk Dili" hakkında konferanslar verilmesi tavsiye edildi.³⁵ 1930 yılında da konferanslara devam eden Muğla Türk Ocağı halkı ilgilendiren milli, sıhhi ve iktisadi başlıklarda konferanslar gerçekleştirmiş, konferanslar Muğla halkı tarafından yoğun ilgiyle karşılanmıştır.³⁶

Muğla Türk Ocağında Gerçekleştirilen Tiyatro Oyunları ve Müsamereler

Türk Ocakları düzenledikleri müsamerelerle halkın aydınlatılmasına Türk kadının toplum hayatında yer almasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Müsamereler sadece eğlence amaçlı düşünülmemeli, eğitim yönü ile de değerlendirilmelidir. Bu müsamerelere gerek izleyici olarak gerekse sahnede kadınlar da yer alarak bizzat iştirak etmiştir. Muğla Türk Ocağı 1925 yılında 9 kişiden oluşan musiki şubesi birçok müsamere düzenlemiş ve bu müsamerelerden birisini yoksul çocukların menfaati için tertip etmiştir.³⁷ 1927 yılında Muğla Türk Ocağında düzenlenen müsamerede Reşat Nuri (Güntekin)'nin *Bir Gece Faciası* adlı piyesi temsil edildi. "Arapça Değil mi Uydur Uydur Söyle" komedisi oynandı. Büyük ilgi gören müsamerayı Muğla'da ilk defa kadınlarla erkekler yan yana oturarak birlikte izlemişlerdir.³⁸ Bu gelişme günlerce Muğla'da konuşulmuştu.

Aynı müsamere Milas Türk Ocağında da tekrarlanmıştır.³⁹ 1928 yılında da Ocak bayramını kutlamak için 25 Mart'ta düzenlenen müsamerede Türklük ve milliyetçilik hakkında konuşmalar yapılmış. "Bozkurt" şiiri okunmuş, iki perdelik komedi yanında temsilden sonra beş perdelik "Seni Seviyorum" adlı film gösterilmiştir.⁴⁰ Ocakta aynı yılın Ağustos ayında düzenlenen müsamerede de Ahmet Vefik Paşa'nın Moliere'den tercüme ettiği üç perdelik "Zoraki Tabip" ile Reşat Nuri (Güntekin)'in iki perdelik "Taş Parçası" eseri temsil edilmiş, şehirde büyük ilgi görmüştür.⁴¹ Muğla basınında çıkan haberlerde de Ocak tarafından düzenlenen müsamerelerin şehir hayatına canlılık getirdiği belirtildi.⁴² 1928 yılında Bodrum Türk Ocağında da müsamere verildiğini dönemin basınından öğreniyoruz.⁴³

29. Farklı tarihlerde iktisadi, edebi, içtimai konularda konferanslar düzenleyen Muğla Türk Ocağına ciddi bir ilgi ve rağbet gösterilmiştir. *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1925, "Şuun", *Türk Yurdu*, C.16/2, S. 171/10, Temmuz 1341, Ankara 1341, s. 119; *Türk Yurdu*, 12 Eylül 1342, s. 614; Karaer, *age*, s. 159; Tuncer vd, *age*, C. I, s. 169.

30. *Türk Yurdu*, S. 16 Şubat 1926, s. 467; Karaer, *age*, s. 162; Tuncer vd, *age*, C. I, s. 194; Yücel Namal, Ümit Turan, "Türk Ocaklarının 1926 Yılı Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13 S. 69 Mart 2020, s. 367.

31. *Halk*, 1 Kanunisanı 1928.

32. Karaer, *age*, s. 87.

33. *Halk*, 22 Mayıs 1928, Tuncer, *age*, C. I, s. 225.

34. *Halk*, 2 Şubat 1928, *Halk*, 6 Şubat 1928, *Halk* 17 Şubat 1928, Karaer, *age*, s. 168, Tuncer vd, *age*, C.I, s. 293.

35. Karaer, *age*, s. 84-89.

36. *Türk Yurdu*, S. 37/231, Ankara 1931, s. 42.

37. "Şuun", *Türk Yurdu*, C.16/2, S. 171/10, Temmuz 1341, Ankara 1341, s. 119.

38. *Halk*, 2 Eylül 1927; *Halk* 25 Eylül 1927; *Halk*, 27 Eylül 1927; *Halk*, 28 Eylül 1927; Tuncer vd, *age*, C.I, s. 227.

39. *Halk*, 3 Teşrinievvel 1927, *Halk*, 6 Teşrinievvel 1927.

40. *Halk*, 27 Mart 1928.

41. *Halk*, 24 Ağustos 1928, *Halk*, 27 Ağustos 1928, Karaer, *age*, s. 96.

42. *Halk*, 28 Ağustos 1928; *Halk*, 29 Ağustos 1928; Karaer, *age*, s. 92-96; Tuncer vd, *age*, C. I, s. 295.

43. *Halk*, 17 Haziran 1928.

Muğla Türk Ocağında Açılan Dersler, Kurslar ve Okullar

Türk Ocakları halkın eğitilmesi için her türlü araçtan yararlanmışlardır. Bunlardan biri de Ocakta açılan dershaneler ve kurslar olmuştur. Açılan kurslar ile halk eğitimine ciddi destek sağlamışlardır. Türk Ocakları Harf İnkılabından sonra yeni harfleri öğretmek için açılan kursların yanında daktilo, ticaret, muhasebe kursları, yabancı dil dersleri vb. faaliyetlerde de bulunmuştur. 1925 yılında Muğla Türk Ocağında okuma yazmayı öğretmek amacıyla halka gece dersleri verilmiştir.⁴⁴ Gece derslerinin açılmasını sağlayan Muğla Türk Ocakları gençlerin eğitim alması içinde kurslar düzenlemiştir.⁴⁵

1926 yılında da gece derslerine devam edildiği gibi bunun yanında halk dershaneleri de açıldı.⁴⁶ Yine 1926 yılı içinde okuma yazma bilmeyenler ve ilerletmek isteyenler için okuma kursları açılmış, kurslar Muğla'nın eğitim ve kültür hayatına önemli katkılar sağlamıştır.⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul Sarayburnu'nda düzenlenen bir münasabere Harf İnkılabının ilk işaretini vermesinin hemen ardından, Türk Ocakları Genel Merkezi 16 Ağustos 1928 tarihinde yeni Türk harflerini Ocak matbaasında bastırarak bütün Ocaklara dağıtmaya karar verdi. Bunun hemen ardından da 20 Ağustos 1928 tarihinden sonra Muğla Türk Ocağında yeni Türk harflerini halka öğretmek için bir kurs açtı.⁴⁸ Eylül 1928'de Milas Türk Ocağında da yeni Türk harflerinin öğretilmesi için kurs açılmıştır.⁴⁹ Yeni harflerin öğretilmesi amacıyla Muğla'da 26 Ekim 1929 tarihinde başlayan Millet Mektebi kursları Büyük Mektep, II. Mektep, Sakarya, Cumhuriyet Mektebi dışında Muğla Türk Ocağında da açılmıştır.⁵⁰

Muğla Türk Ocağında Müzik Faaliyetleri

1926 yılında bir musiki encümeni oluşturulan Muğla Türk Ocağında müzik çalışmaları düzenli bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır.⁵¹ Türk Ocakları halk ruhunun en canlı unsuru olan musikiye de büyük önem vererek, Türk ve Batı musikisi vasıtasıyla halkın eğitime ve millî duygularının gelişmesine yardımcı olmaya çalışmıştır.⁵² Muğla Türk Ocağında da zaman zaman Muğlalı sanatçılardan Galip (Birgili) Bey, Hafız Sabri Bey ve Azmilerin Sadık Bey gibi kişiler tarafından konserler verilmiştir.⁵³

Muğla Türk Ocağında Spor Faaliyetleri

Türk Ocakları bedenen ve ruhen sağlıklı bir nesil yetiştirmek için spora da büyük önem verdi. Geleneksel ve modern sporların Muğla'da tanıtılmasında ve geliştirilmesinde Muğla Türk Ocağı'nın etkisi büyük olmuştur.

Muğla'da 1925 yılında bir futbol takımı oluşturulmuş,⁵⁴ oyuncuların antrenman yapabilmeleri için bir saha tahsis edilmiştir.⁵⁵ Bir spor encümeni meydana getiren Muğla Türk Ocağı bu kurulla bölgedeki spor faaliyetlerini daha düzenli bir getirmiştir.⁵⁶ Bu amaçla 1927 yılında Muğla ve Milas Türk Ocaklarında çeşitli sportif faaliyetler

44. *Türk Yurdu*, S. 10, Temmuz 1341, Ankara 1341, s. 378.

45. "Şuun", *Türk Yurdu*, C.16/2, S. 171/10, Temmuz 1341, Ankara 1341, s. 119.

46. Tuncer vd, *age*, C. I, s. 195; Karaer, *age*, s. 109-110.

47. "Şuun", *Türk Yurdu*, C.17/3, S. 177, 16 Şubat 1926, Ankara 1926, s. 177.

48. Karaer, *age*, s. 74; Tuncer vd, *age*, C.I, s. 256.

49. Tuncer vd, *age*, C. I, s. 272.

50. *Halk*, 26 Teşrinievvel 1929; Melek Çolak, "Muğla'da Millet Mektepleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 159, Mart 1997, İstanbul 1997, s. 49.

51. "Şuun", *Türk Yurdu*, C.17/3, S. 177/16, Şubat 1926, Ankara 1926, s. 177.

52. Karaer, *age*, s. 97.

53. Bayram Akça, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, ATAM Yayını, Ankara 2002, s. 139.

54. "Şuun", *Türk Yurdu*, C.16/2, S. 171/10, Temmuz 1925, s. 119; Ezgi Tuna, "Batı Anadolu Türk Ocakları", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2015, s. 78.

55. Mehmet Şahingöz, Tekin, Ünal, "Türk Ocaklarının Spor'a Bakışı ve Faaliyetleri", *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları III*, Ed. Cengiz Buyar, Mehmet Türkmen, Nurdin Useev, Kırgızistan Manas Üniversitesi Yayını No: 307, Bişkek 2019, s. 545.

56. "Şuun", *Türk Yurdu*, C.17/3, s. 177/16, Şubat 1926, Ankara 1926, s. 177.

yapılıyordu.⁵⁷1928 yılında ise Muğla Türk Ocağı tarafından geleneksel oyunlardan pehlivan güreşleri ve at yarışları düzenlenmiştir.⁵⁸

Muğla Türk Ocağında Kütüphanecilik ve Yayın Faaliyeti

Türk Ocağı kurulduğu tarihten itibaren kütüphanelere gereken önemi vererek kütüphaneler vasıtasıyla halkın aydınlanmasına yardımcı olmuştur. 1925 yılında Muğla Türk Ocağı da kütüphanesine büyük önem vererek değerli eserler toplamış ve kütüphanenin geliştirilmesi için de girişimlerde bulunmuştur.⁵⁹

Türk Ocağında da kütüphanenin kurulduğu ve okuyucuların istifade ettiği raporlardan anlaşılmaktadır.⁶⁰ 1928 yılı Türk Ocakları 5. Kurultay Raporlarında her ocağın bir kütüphaneye sahip olduğu ve bunlara merkezden kitaplar gönderildiği gibi çeşitli kişiler tarafından da bağışlarda bulunduğu belirtilmektedir.⁶¹ 1930 yılı Türk Ocakları Kurultayına sunulan raporlarda ocak kütüphanelerine merkezden *Türk Yılı, Akıllı Selim, Matbaacılık, Mustafa Kemal, Üç Medeniyet, Çoban Şiirleri, Milliyetçilik* ve *Bolşevizm* vb. eserler gönderildiği belirtilmektedir.⁶²

Faaliyette kaldıkları 1931 yılına Muğla Türk Ocaklarının yayın konusunda bir girişimine rastlamadık. Muğla Türk Ocaklarının ne bir matbaası ne yayınladığı bir kitap ne çıkardığı bir ne de bir gazete bulunmaktadır.

Diğer Sosyal ve Kültürel Etkinlikler

Türk'e Türklüğü tanıtmak için Türk Ocakları millî kültürü ilgilendiren her sahada çalışmalar yaptı. 1927 yılında Muğla Türk Ocağı da halk şairlerinin eserlerini toplayarak merkez heyetine gönderdi.⁶³ Türk Ocakları radyo vasıtasıyla da halk eğitime katkıda bulundu. 1928 yılı kurultay tutanaklarında Türkiye genelinde 41 ocakta radyo bulunduğu bu ocaklardan birinin de Muğla Türk Ocağı olduğu belirtilmiştir.⁶⁴ İlk radyonun Muğla Türk Ocağı tarafından getirildiği belirtilerek Ocak tebrik edilmektedir.⁶⁵

Millî günlerin kutlanması, Ocaklıların kaynaşması, inkılâbın sosyal hayata yansıtılması, bazı hayır kurumlarına gelir temin etmek ve eğlence amacıyla zaman zaman ocaklar tarafından balolar düzenlenmiştir.⁶⁶ Muğla Türk Ocağı'nda belli program çerçevesinde balolar düzenlenmiş, hazırlıkları yönetmesi adına heyetler oluşturulmuş ve bu şekilde daha düzenli ve başarılı şekilde baloların düzenlenmesi sağlanmıştır.⁶⁷ İşte bu amaçla 1927 yılından itibaren Muğla Türk Ocağında balolar tertip edilmiştir.⁶⁸ Muğla Türk Ocaklarının en iyi yaptığı işlerden biri olan baloların 1928 yılında da birkaç kez düzenlendiğini basından öğreniyoruz.⁶⁹ 1929 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katkıda bulunup daha görkemli geçmesi için de 29 Ekim 1929 akşamı

57. Muğla'da faaliyet gösteren Türk Ocakları şubelerine ilişkin ilk spor faaliyetlerine dair haberler ancak 1927 yılında karşımıza çıkmıştır. *Halk*, 27 Mayıs 1927; *Halk*, 14 Teşrinievvel 1927; Tuncer vd, *age*, C. I, s. 208.

58. 1928 kurultayına sunulan raporlardan ülke genelinde 45 Türk Ocağı şubesinde spor faaliyetlerinin yürütüldüğü bunlar arasında Muğla Türk Ocağı'nın da olduğu kaydedilmiştir. *Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultay Zabıtları*, Türk Ocağı Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1930, s. 40; Karaer, *age*, s. 17; Akça, *age*, s. 217.

59. *Türk Yurdu*, S. 10, Temmuz 1341, Ankara 1341, s. 378; Karaer, *age*, s. 109-110.

60. Tuncer vd, *age*, C.I, s. 167.

61. Türk Ocakları, 1928 Senesi 5. Kurultay Zabıtları, Ankara, 1930, s. 39- 40.

62. Türk Ocakları, Merkez, Murakabe, İlim ve Sanat Heyetlerinin 1930 Kurultayına Arz Edilen Raporları, Ankara, 1930, s. 9. Cemal Madanoğlu Muğla'da görev yaparken Muğla Türk Ocağına giderek burada çeşitli kitaplar okuduğunu ve arkadaşlarıyla sohbetler yaptığını belirtmektedir. Cemal Madanoğlu, *Anılarım*, İstanbul, 1982, s. 60; Bayram Akça, *age*, s. 140.

63. *Halk*, 28 Temmuz 1927; Tuncer vd, *age*, C. I, s. 224.

64. *Türk Ocakları 1928 Kurultayına Arz Edilen Merkez, Hars ve Murakabe Heyetleri Raporları*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1930, s. 13; *Halk*, 7 Haziran 1927.

65. *Halk*, 7 Haziran 1927; Karaer, *age*, s. 169-170; Tuncer vd, *age*, C.I, s. 216; Akça, *age*, s. 140.

66. Karaer, *age*, s. 300.

67. Tuncer vd, *age*, C.I, s. 216

68. *Halk*, 25 Eylül 1927; *Halk*, 24 Teşrinievvel 1927; *Halk*, 31 Teşrinievvel 1927.

69. *Halk*, 5 Teşrinievvel 1928; *Halk*, 9 Teşrinievvel 1928; *Halk*, 28 Teşrinievvel 1928; *Halk*, 31 Teşrinievvel 1928.

belediye binasında Cumhuriyet Bayramı Balosu düzenlemiştir.⁷⁰ Ocak baloları sınırlı dar bir kitleye hitap etmesine karşın, çağdaş yaşama geçişte özellikle taşrada önemli bir araç olmuştur.

Muğla Türk Ocağı ülke ekonomisine katkıda bulunup yerli mallarını teşvik etmek için de çalışmalarda bulunuyordu. İşte bu bağlamda Muğla Türk Ocağı tarafından yerli mallarını tanıtmak için 15 Kasım 1929 tarihinde bir sergi açılışı gerçekleştirilmiştir.⁷¹

Muğla Türk Ocağı sosyal yardım faaliyetleri çerçevesinde 1930 yılında 30 fakir talebenin ihtiyaçlarını karşılamış, ihtiyaç sahibi talebeler ocak tarafından giydirilmiştir.⁷²

Bodrum Türk Ocağı

Bodrum Türk Ocağının kuruluş tarihi ve faaliyetleriyle ilgili çok fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Ocak başkanı tarafından, 15 Haziran 1926 yılında Gazi Mustafa Kemal'e yapılan suikast girişimine telgrafla tepki gösterilmiştir. İzmir suikastını protesto eden ve kınayan Ocak, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafi göndermiştir: *"Büyük mefkuremiz ve aziz rehberimize karşı mürettep suikastı şiddetle tel'in eder, hainlerin en seri vasıta-i adalette hemen kahr ve imhasını isteriz. Büyük Gazimize geçmiş olsun der, sadakat ve tazimatımızın arzunu istirham eyleriz. Bodrum Türk Ocağı Reisi H.Mümtaz"*⁷³

Bodrum Türk Ocağında görev yapmış kişilere yönelik bilgimiz 1928 yılına aittir. Bodrum Türk Ocağı yönetim kurulu 1928 yılında şu isimlerden oluşuyordu⁷⁴ Reis Başmuallim Suphi, Katib: Muhasebe-i Hususiye Memuru Süleyman Sami, Mrahhas:Karakayalıoğlu Arif Hıfzı, Muhasib:Komisyoncu Ali, Veznedar:Kadioğlu Firdevs, Aza: Sefain Acentesi Katibi Avni, Muallim Ali Galib Beyler.

Bodrum Türk Ocağı Muğla'da faaliyet gösteren diğer ocaklar gibi kısıtlı bir bütçe ile çalışmalarını gerçekleştirmiştir. 1927 yılında 4.350 lira olan bütçesi, 1928 yılında azalarak 1.573 liraya gerilemiştir. Doğal olarak kaynak bulmakta zorlanan Bodrum Türk Ocağının etkinlikleri de bundan etkilenmiştir.⁷⁵

1927 yılındaki IV. Türk Ocakları Umumi Kurultayı'nda Bodrum Türk Ocaklarını Şemseddin Bey, 1928 yılındaki V. Türk Ocakları Umumi Kurultayı'nda ise Hilmi Bey temsil etmiştir.⁷⁶ Bodrum Türk Ocağı 1928 yılında İstanbul'dan mızıka takımı getirtmiş, kazada müzik dersleri vermeye başlamıştır. Ocağın musiki öğretmenliğini Almanya ve Avusturya'da mızıka takımlarında çalışan ve Türk ordusunda da bazı takımları kurmuş olan Hüseyin Çavuş isimli bir köylü üstlenmiştir.⁷⁷ 1928 yılında Bodrum Türk Ocağında da müsamere verildiğini dönemin basınından öğreniyoruz.⁷⁸

Fethiye Türk Ocağı

İlk bilgilerine 1925 yılında ulaştığımız Fethiye Türk Ocağı'nın hangi tarihte kurulduğuna ilişkin elimizde somut bir belge bulunmuyor. Ancak Fethiye Türk Ocağı 1925 yılında kütüphane çalışmalarıyla karşımıza çıkmaktadır. 1925 yılında Ocak Reisi Feridun Osman Bey tarafından *"Oğlumun Kütüphanesi"* isimli olmak üzere ciltli 54 önemli eserin Fethiye Türk Ocağı'na bağışlandığı ve kütüphane oluşturma çalışmalarına

70. *Muğla'da Halk*, 1. İkinci Teşrin 1929; Akça, *agm*, s. 217.

71. *Muğla'da Halk*, 16. İkinci Teşrin 1929; Akça, *age*, s. 140; Akça, *agm*, s. 217.

72. *Muğla'da Halk*, 9.Şubat 1930.

73. *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Temmuz 1926; İbrahim Karaer, *Türk İnkılabı ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 1989, s. 135.

74. Tuncer vd, *age*, C. I, s. 279.

75. "Ocaklar Bütçesi", *Türk Yurdu*, C.21/1, S. 197/3, Mart 1928, Ankara 1928, s. 63-66; "Bir Aylık Ocak Haberleri, Ocaklar Bütçeleri", *Türk Yurdu*, C. 22/2, S. 201/7, Temmuz 1928, Ankara 1928, s. 47-48; Üstel, *age*, s. 315; Tuncer vd, *age*, C. I, s. 288.

76. Üstel, *age*, s. 253-313.

77. *Halk*, 17 Haziran 1928.

78. *Halk*, 17 Haziran 1928; Tuncer vd, *age*, C. I, s. 295-296.

önemli katkılar sağlandığı bilinmektedir.⁷⁹1928 yılında Fethiye Türk Ocağı yönetimi şu isimlerden oluşmuştur. Reis: İhsan Halil, Katib: Baytar Cemil, Murahhas: Dr Halit, Muhasib: Avukat Ali Rıza, Veznedar: Arif Hikmet, Aza: Hilmi Ali, Nuhoğlu Baha Kamil Beyler.⁸⁰ Mütevazi bir bütçe ile faaliyetlerini yürüten Fethiye Türk Ocağının 1927 yılında 1.676 lirası kasasında bulunurken, 1928 yılında bütçesi 2.550 lira olmuştur. Bu rakamlar Ocağın ancak zorunlu giderlerini karşılamaya yetebilmiştir.⁸¹

Köyceğiz Türk Ocağı

İlk faaliyetine 1925 yılı içinde ulaştığımız Köyceğiz Türk Ocağı 1925 yılında bir kütüphane açmış ve açılan kütüphaneye Ocak Reisi Feridun Osman Bey tarafından “Oğlumun Kütüphanesi” gibi ciltli 54 kitap hediye edilmiştir.⁸²

Köyceğiz Türk Ocağına ilişkin tek bilğimiz 1928 yılında Müzisyen Remzi Bey’in yönetiminde alafranga ve alaturka musiki şubeleri açılmış ocakta musiki derslerine başlanmış olmasıdır.⁸³ Varlığından haberdar olduğumuz Marmaris Türk Ocağına dair bu araştırma yapılmaya kadar ulaşabildiğimiz bir kayıt, bir bilgi ise henüz bulunmuyor.

Milas Türk Ocağı

Kuruluş tarihini belirleyemediğimiz aynı zamanda hakkında çok fazla bilgi sahibi olamadığımız Milas Türk Ocağı’na, 1923 yılında 164 milletvekilinin imzalayarak TBMM Başkanlığına verilen takrirler birlikte terk edilmiş mallardan bina temin edildiği bilinmektedir.⁸⁴ Basında çıkan 1925 yılına ait haberlerden Milas Türk Ocağının 1925 ya da öncesinde kurulmuş olduğunu ifade edebiliriz.⁸⁵ Ünal Türkes Milas Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti’nin kurucusu Hacı Halil İbrahim Efendi’nin Cumhuriyet kurulduktan sonra Belediye Başkanlığı yanında tarih vermeksizin Türk Ocağı başkanlığı da yaptığını belirtmektedir.⁸⁶ Türk Ocaklarının 3. Kurultayı’nda ise büyük tartışmalar yaşanan ve değişikliğe uğrayan üyeliklerle ilgili maddesi tartışılırken Yusuf Akçura’nın örnek olarak dile getirdiği Türk Ocağı üyeliğine uygun olmayan iki kişiden birinin Hamdullah Suphi’nin ifadesiyle Milas Türk Ocağı başkanlığını kısa bir süre yaptığı sonra da görevden alınmış olduğu açıklanmıştır.⁸⁷ 3. Kurultay, 1926 yılında yapıldığına ve görevden alınan bir Milas Türk Ocağı başkanından söz edildiği göz önünde bulundurulursa Milas Türk Ocağının kuruluşu 1926 yılına hatta öncesine de götürülebilir.

1927 yılında Milas Türk Ocağı’nda çeşitli spor aktiviteleri yapıldığı bilinmektedir. 1927 yılında Milas Türk Ocağında düzenlenen müsamerede Reşat Nuri’nin “Bir Gece Faciası” adlı piyesi ile “Arapça Değil mi Uydur Uydur Söyle” isimli komedi sahnelenmiştir.⁸⁸ 1928 yılında Gazi Mustafa Kemal’in Latin alfabesi hakkında kamuoyu oluşturmaya başlaması ve Türk Ocakları Genel Merkezi’nin Latin Alfabesi ile ilgili kurslar açması ile ilgili genelgenin yayınlanmasıyla birlikte derslik sayısı tespit edilemeyen kurslar açmıştır.⁸⁹ Aynı yıl içerisinde yapılan IV. Türk Ocakları Umumi Kongresi’nde Milas Türk Ocakları’nı Selim Bey temsil etmiştir.⁹⁰

79. Karaer, *age*, s. 145.

80. Tuncer vd, *age*, C.I, s. 283.

81. “Ocaklar Bütçesi”, *Türk Yurdu*, C.21/1, S. 197/3, Mart 1928, Ankara 1928, s. 63-66; “Bir Aylık Ocak Haberleri, Ocaklar Bütçeleri”, *Türk Yurdu*, C. 22/2, S. 201/7, Temmuz 1928, Ankara 1928, s. 47-48; Üstel, *age*, s. 317, Tuncer vd, *age*, C. I, s. 290.

82. *Halk*, 18 Mayıs 1927.

83. *Halk*, 2 Şubat 1928, Tuncer vd, *age*, C. I, s. 295.

84. Bilgi Taşkıran, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönleriyle Milas (1923-1960), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muğla 2003, s. 100; Karaer, *age*, s. 24-25.

85. Tuncer vd, *age*, C. I, s. 135.

86. Ünal Türkes, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, C. II, İstanbul 1973, s. 286. Benzer bilgiler Sıtkı Aydın’da de yer almaktadır. Aydın, bilgiyi Türkes’in eserinden almış olmalıdır. Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu’da Kuva-yı Milliye Harekatı*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990, s. 356.

87. *Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları*, İstanbul 1927, s. 143; Üstel, *age*, s. 192.

88. Karaer, *age*, s. 24-25.

89. Karaer, *age*, s. 75.

90. Üstel, *age*, s. 254

Milas Türk Ocağı, Cumhuriyet döneminde ilk kez yapılan nüfus sayımı hakkında bir beyanname hazırlayarak halka ve özellikle köylüye dağıtmıştır.⁹¹ 1927 yılı bütçesine dair bilgi sahibi olmadığımız Milas Türk Ocağının 1928 yılı itibarıyla bütçesi 3.627 liradır.⁹² Milas Türk Ocağının basına yansıyan faaliyetleri, genel merkeze ulaştırdığı raporları fazla görünmüyor. Bunun bütçesinin ve kaynaklarının yeterli olmayışı gibi dikkat çekici bazı sebepleri olabilir.

İnkılâplar ve Muğla Türk Ocakları

Türk Ocakları Merkez Heyeti'nin, Latin harflerinin halka öğretilmesi ile ilgili bu tamimi üzerine Ocaklardaki faaliyetlerin daha çok yoğunlaştığı görülmektedir. 1928 yılı Ağustos ve Eylül aylarında 110 Türk Ocağı şubesi dersane ve kurs açarken bunlardan 2'si Muğla'da idi. 20 Ağustos- 31 Ağustos 1928 tarihleri arasında Muğla Türk Ocağı yeni harfleri halka tanıtmak amacıyla çalışmalarına başlamıştır.⁹³ Milas, Türk Ocağı da Eylül ayında bir veya birden çok dersaneli kurslar açarak yeni harfleri halka öğretme çabası içine girmiştir.⁹⁴ Yeni alfabenin halka öğretilmesi konusunda Muğla'da Büyük Mektep, II. Mektep, Sakarya Mektebi, Cumhuriyet Mektebi ile birlikte Muğla Türk Ocağında da dersler verilmiştir.⁹⁵

Muğla'da faaliyet gösteren Türk Ocaklarının ikinci çok partili hayata geçiş sırasında yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasına fazla iltifat etmedikleri dönemin Muğla mebuslarının raporlarında da belirtilmiştir.⁹⁶ Aydın'a yakınlığı sebebiyle Milas ve çevresinde SCF güc kazanmış, eski Türk Ocağı başkanı Nazmi Bey'de SCF Milas yönetim kurulunda yer almıştır.⁹⁷ Nazmi Bey'e tepki olarak Milas Türk Ocağı yeni partiye karşı sıcak davranmadığı gibi, Muğla ve çevresindeki Türk Ocağı teşkilatlarının CHF'ye bağlı kaldığından dönemin basını ve parti raporlarında bahsedilmiştir.⁹⁸

Cumhuriyet'in attığı çağdaş adımlara karşı 11 Şubat 1925 tarihinde doğu bölgesinde çıkan Şeyh Sait ayaklanmasına karşı Muğla ve Fethiye Türk Ocakları hem basına hem de Mustafa Kemal Paşa'ya çektikleri telgraflarla rejime bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Vatani korumak adına canlarını seve seve feda etmekten çekinmeyeceklerini belirtmişlerdir.⁹⁹ Menemen'de gerçekleşen gerici ayaklanmaya karşı tepki gösteren miting düzenleyerek olayı protesto eden Türk Ocaklarından biri de Muğla Türk Ocağı olmuştur.¹⁰⁰ Muğla Belediye Başkanı, Muğla Ticaret Odası Başkanı, Muğla Himaye-i Etfal Cemiyeti Başkanı, Muğla Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanı, Muallimler Birliği Başkanı ile birlikte Muğla Türk Ocağı Başkanı Etem Bey'in imzası bulunan telgrafta şu ifadeler bulunmaktadır.¹⁰¹

91. *Halk*, 17 Teşrinievvel 1927.

92. "Ocaklar Bütçesi", *Türk Yurdu*, C.21/1, S. 197/3, Mart 1928, Ankara 1928, s. 63-66; "Bir Aylık Ocak Haberleri, Ocaklar Bütçeleri", *Türk Yurdu*, C. 22/2, S. 201/7, Temmuz 1928, Ankara 1928, s. 47-48; Üstel, *age*, s. 319; Tuncer vd, *age*, C. I, 292.

93. *Halk*, 27 Mayıs 1928, *Türk Yurdu*, S. 203, Eylül 1928, Ankara 1928, s. 44-47; Günver Güneş, Müslime Güneş, "Türk Ocakları ve Harf İnkılâbı", 80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu, Ed. Edip Başer vd, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul 2009, s. 193.

94. *Türk Yurdu*, 203 Eylül 1928, s. 44-48; *Hakimiyet-i Milliye* 3 Eylül 1928; *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Eylül 1928; Karaer, *agt*, s. 145; Güneş, *agm*, s. 193.

95. Mekteplere kayıt işlemleri 26 Ekim 1929 tarihinde başlamıştır. Melek Çolak, "Muğla'da Millet Mektepleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 159, Mart 1997, İstanbul 1929, s. 49.

96. BCA. CHP. 490.1.0.0.724.477.1.9.27.

97. Muhalif basına göre Türk Ocağı dışındaki tüm teşekküller ve herkes SCF'na yakın duruyordu. Cem Emrence, 99 *Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 138; Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 575.

98. *Hizmet*, 22 Eylül 1930. Ömer Karakaş, Serbest Cumhuriyet Fırkasının Muğla'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Dolayısıyla Oluşan Tartışmalar, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7 S. 31, Y. 2014, s. 358.

99. *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Mart 1341, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1341.

100. Karaer, *age*, s. 151.

101. *Akşam*, 2 Kanunısanı 1931.

“Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Cehil ve taassupla gözleri kararmış vatan ve milliyet mefhumundan nasibedar olmamış bazı erazilin Menemen de muazzez vatandaşımıza ve cumhuriyetimize karşı ika eyledikleri mecnunane, mürteciane ve caniyane hareketleri cumhuriyete layezal rabıtalara bağlı bulunan vilayetimiz halkı şiddetle tel'in eder. Cumhuriyete karşı denaetkarane efale teşebbüs veya iştirak edenlerin en şiddetli bir suretle tecziyelerine ve bu gibi canilerden vatanımızın tathirine Muğla halkının muntazır bulunduğunu muhitimizin samimi hissiyatına tercüman olarak arz ederiz efendim.”

Muğla Türk Ocaklarının Kapanışı ve Emlakinin Tasfiyesi

10 Nisan 1931 tarihinde Ankara'da Türk Ocaklarının son kurultayı yapıldı. Bu kurultayda Genel Başkan Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) bir konuşma yaparak, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Türk Ocaklarının feshedilerek bütün mal varlığı ile beraber Halk Fırkasına katıldığını açıkladı. Türk Ocaklarının devir işlemleri için Tasfiye Encümeni oluşturularak Encümen idare heyetine Mustafa Feyiz Bey reis olmak üzere Kazım Hüsnü, Hasan Reşit Beyler ile Kırşehir mebusu Lütfü Müfit Bey görevlendirilmiştir. Oluşturulan encümen hızla çalışmalarına başlamıştır. Türk Ocakları'nın şubeleri ile gerçekleşen yazışmalarda Tasfiye Encümeni, Ocak şubelerinin durumu hakkında geniş bilgi talep etmiş, kayıtlı tüm mal varlıklarının tahmini olarak değerleri istenmiş ve bunlardan kullanılabilir durumda olanların belirlenerek listesinin gönderilmesini belirtmiştir.¹⁰² Bu karar üzerine Muğla Türk Ocağı da mal varlığını vilayetteki Cumhuriyet Halk Fırkası idaresine devrederek faaliyetlerine son vermiştir. Kapatıldığı 1931 yılında Muğla ilinde Muğla, Bodrum, Milas, Fethiye ve Köyceğiz de olmak üzere 5 Türk Ocağı faaliyette bulunuyordu.¹⁰³ Muğla Türk Ocağı için 4 Numaralı Manolaki Hanesi, 5 Numaralı Eczacı Kara Lemyos hanesiyle birlikte, Fethiye Türk Ocağı için Hacı Nikodi Özidi (veya Öjidi) hanesi, maamüştemilat, Milas Türk Ocağı için Çanoğaki Aleksi hanesi, Kartoğlu Foli (veya Koli) hanesiyle birlikte CHF'ye devredilmiştir. Muğla Türk Ocaklarının CHF'ye aktarıldığı sıradaki varlıklarına göz attığımızda Muğla Türk Ocağına ait emlakının 3751 liraya bir şahsa satıldığı kaydedilmiştir.¹⁰⁴ Muğla Türk Ocağının mal varlığı, birisinin değeri 650 lira, diğerinin değeri ise 350 lira olan iki bina idi. Binanın birisi 18.12.1932 tarihinde 1751 liraya, içindeki malzemesi ise 250 liraya, diğeri de 01.04.1933 tarihinde müzayede ile 1750 liraya satılmıştır. Daha sonra da bu paralar birleştirilerek Halkevinin yapımında kullanılmıştır.¹⁰⁵ Fethiye Türk Ocağı'na ait olan 350 lira kıymetindeki bir arsa ile 1000 lira değerindeki Ocak binası ve 500 lira değerindeki sinema binası CHF ve Halkevi binası yapılmıştır. Köyceğiz Türk Ocağının olan 1000 lira kıymetindeki bina ise 17 Mart 1932 tarihinde 2200 liraya satılmıştır. Milas Türk Ocağının 4000 lira kıymetindeki binası da Halkevine devredilmiştir.¹⁰⁶ 15 Ocak 1937 yılı itibari ile Türk Ocaklarının partiye bırakılan mülkleri arasında Fethiye Türk Ocağına ait 1850 lira değerinde 1 arsa ve 1 de kilise binası yer almaktaydı.

Sonuç

Türk Ocakları İmparatorluktan milli devlete geçiş dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve rejimin yerleşme sürecinde önemli bir rol oynayan, yakın dönem Türkiye tarihine damgasını vurmuş önemli kurumlardan biridir. I. Dünya Savaşı sonunda işgal güçleri tarafından kapatılan ocaklar, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yeniden örgütlenmiş, 1930'ların başında 276 şubesi ve 30.000 üyesiyle ülke sathına yayılmış güçlü bir kuruluş haline gelmiştir. Türk Ocaklarının Muğla bölgesinde faaliyet gösteren 6 şubesini tespit ettik. Bunlar Muğla, Bodrum, Milas, Fethiye, Köyceğiz ve Marmaris Türk Ocaklarıdır. Marmaris Türk Ocağının sadece varlığından haberdarız. Marmaris Türk Ocağına dair şu an için elimizde başka hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

102. BCA, CHP, 490.01/80.298.2.11.

103. “Eski Türk Ocaklarının İsimlerini Gösterir Liste”, *Türk Yurdu*, C. 3, S. 301, Aralık 1963, Ankara 1963, s. 64; Sarımay, *age*, s. 380-382; Üstel, *age*, s. 387-389.

104. Ahmet Deniz, Kapanış Sürecinde Türk Ocakları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 2002, s. 42-43/60-61.

105. Tuncer vd, *age*, C.1, s. 398.

106. BCA, CHP. 490.01/71. 269.1.152; Tuncer vd, *age*, C.1, s. 398.

Fethiye ve Köyceğiz hakkında ise çok sınırlı bilgi mevcuttur. Bölgede Türk Ocaklarının hareketlerini daha çok Muğla, Bodrum ve Milas şubelerinin faaliyetleri üzerinden takip edebiliyoruz. Bir başka problem, Muğla Türk Ocaklarının hangi tarihte kurulduğuna ilişkindir. Bu da önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Muğla ili içinde pek çok köy yerleşimi olmasına karşın Türk Ocakları şubelerinin köycülük çalışmaları oldukça zayıf kalmıştır. Muğla Türk Ocaklarının en büyük eksikliklerinden biri yayın konusunda yaşanmıştır. Ocakların bir gazetesi, dergisi olmadığı gibi yayınladıkları bir kitap ve broşürleri de olmamıştır. Dolayısıyla bu durum Muğla Türk Ocaklarına ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmamıza engel teşkil etmiştir. Muğla'da faaliyet gösteren Ocak şubeleri komşu Aydın'dan, İzmir'den, Manisa'dan daha şanslı idiler. Şehirleri ve köyleri Yunan işgalinin ağır tahribatını yaşamamıştı. Fakat tüm ülke de görülen yoksulluk burada da ağır bir şekilde gözlemlenebiliyordu. Tüm bu zorluk ve sıkıntılara karşın Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Muğla Türk Ocakları, CHF'ye katıldığı 1931 yılına kadar gerçekleştirdiği etkinliklerle Muğla ve çevresinin sosyal, kültürel, iktisadi yaşamına canlılık kazandırmıştır. Yeni rejimin ortaya koyduğu yeni yaşam tarzını, devrim kanunlarını halka aktarmak ve benimsetmek konusunda öncü rol oynamıştır. Kentte valilik, belediye, sosyal ve kültürel cemiyetlerle iç içe yürüttüğü çalışmaları ile Cumhuriyet rejiminin en güçlü dayanaklarından birini teşkil etmiş, yönetim ile halk arasında aracı rol oynamaya çalışmıştır.

Kaynakça

Arşivler

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi

BCA. CHP. 490.01/71. 269.1.152

BCA. CHP. 490.01.0.0.724.477.1.9.27.

BCA. CHP, 490.01/80.298.2.11

Gazete ve Dergiler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Halk

Hizmet

İkdam

Karadeniz Araştırmaları Dergisi

Muğla'da Halk

Tarih ve Toplum Dergisi

Türk Yurdu

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Yeşil Yuva Dergisi

Kıtap ve Makaleler

Akça, Bayram, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, ATAM Yayını, Ankara 2002.

Akça, Bayram, *Cumhuriyet Döneminde Muğla Türk Ocağı Faaliyetleri*, *Türk Yurdu*, C. 31(63), S. 282, Ankara, 2012

Aydınel, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990.

1925- 1926 Devlet Salmamesi, İstanbul,1926.

1340 Senesi Nisan'ında Toplanan Türk Ocakları Umumi Kongre Zabıtları, Yenigün Matbaası, Ankara 1341.

Çanlı, Mehmet, "Balkanlar'dan Muğla'ya Göç ve Sosyo- Ekonomik Değişim", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Kış 2007, İzmir 2007, s. 49-67.

- Çolak, Melek “Muğla’da Millet Mektepleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 159, Mart 1997, İstanbul 1997, s. 48-51.
- Deniz, Ahmet, Kapanış Sürecinde Türk Ocakları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 2002.
- Emrence, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Georgeon, François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- Güneş, Günver, Güneş, Müslime, “Türk Ocakları ve Harf İnkılabı”, *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu*, Ed. Edip Başer vd, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul 2009, s. 187-197.
- Güneş, Günver, “Kurtuluştan Sonra İzmir’in Yeniden Kuruluşunda İzmir Türk Ocağı ve Faaliyeti”, *Kurtuluş ve Kuruluş’un Sembol Kenti İzmir*, Haz: Murat Alper Parlak, ATAM Yayını, Ankara 2015, s. 379-404.
- Hacaloğlu, Yücel, Memişoğlu, Ragıp, Tuncer, Hüseyin, *Türk Ocakları Tarihi*, C. 1, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1998.
- Karaer, İbrahim, Türk İnkılabı ve Türk Ocakları (1912-1931), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 1989.
- Karaer, İbrahim, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara 1992.
- Karakaş, Ömer. “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Muğla’da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Dolayısıyla Oluşan Tartışmalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31, Y. 2014, s. 355-369.
- Koçak, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Madanoğlu, Cemal, *Anılarım*, İstanbul, 1982.
- Namal, Yücel, Turan, Ümit, “Türk Ocaklarının 1926 Yılı Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13 S. 69, Mart 2020, s. 363-371.
- Sarınay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994.
- Şahingöz, Mehmet Ünal, Tekin, “Türk Ocaklarının Spor’a Bakışı ve Faaliyetleri”, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları III*, Ed. Cengiz Buyar, Mehmet Türkmen, Nurdin Useev, Kırgızistan Manas Üniversitesi Yayını No: 307, Bişkek 2019, s. 541-550.
- Üstel, Fusun, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği; Türk Ocakları 1912-1931, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- Tanrıöver, Hamdullah Suphi, “Gazi’nin En Büyük Eseri”, *Türk Yurdu*, C. 3-23, Ağustos 1929, Ankara 1929, s. 50-54.
- Taşkıran, Bilgi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönleriyle Milas (1923-1960), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muğla 2003.
- Tuna, Ezgi, “Batı Anadolu Türk Ocakları”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2015.
- Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultay Zabıtları*, Türk Ocağı Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1930.
- Türk Ocakları 1928 Kurultayına Arz Edilen Merkez, Hars ve Murakabe Heyetleri Raporları*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1930.
- Türk Ocakları Üçüncü Kurultay Zabıtları*, İstanbul 1927.
- Türkeş, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, C. II, Karaca Ofset, İstanbul 1973.
- Türkeş, Ünal, *Cumhuriyeti Kucaklayan Muğla*, Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2019.

AMERİKAN BARIŞ GÖNÜLLÜLERİNİN MUĞLA VE ÇEVRESİNDEKİ FAALİYETLERİ*

Günver GÜNEŞ, Ezgi DURMAZ

Dr.Öğr.Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, AYDIN, ggunes65@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4255-5288.
Uzman Öğretmen, Muğla

GİRİŞ

Türk-Amerikan ilişkileri konusunda pek çok bilimsel araştırma yapılmıştır. Bu zengin literatürde çalışmalar daha çok iki ülke arasındaki diplomatik, askeri ve ekonomik ilişkileri konu edinilmiştir. Bununla birlikte son dönemlerde sosyal ve kültürel etkiler üzerine de oldukça fazla araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Yabancı dillerde yapılmış çalışmalarda Amerikan Barış Gönüllüleri üzerinde ülke bazlı ve genel araştırmalar dikkat çekicidir. Türkiye özelinde ise yakın tarihlere kadar bu alanda bilimsel araştırma eksikliği apaçık görülmüyordu. Türkiye'deki gönüllüler üzerine yapılan en ciddi ve ilk çalışma, programın işleyişi üzerine detaylı bilgiler sunan 1970 yılı tarihli Müslim Özbalkan'a ait araştırmadır.¹ Özbalkan'ın ardından 2000'li yıllara kadar bu konu başlıklı olarak bir çalışma olmamıştır. 2000'lerden itibaren Oktay Akbaş², Murat Soysal³, Zafer Parlak⁴, Uygur Kocabaşoğlu⁵, Tuğba Belenli⁶, Mehmet Gündüz⁷, Gökhan Eşel⁸ Fatih Erboz-Macit Soydan⁹ Ali Erken'nin¹⁰ araştırmaları Türkiye'deki Barış Gönüllülerinin faaliyetlerini siyasi, eğitim ve program açısından ortaya koyan makale, tez ve kitaplar olmuştur. Ercan Haytoğlu'nun bildirisi¹¹, Ezgi Durmaz ve Mükremin Şahin'in yüksek lisans tezleri¹² diğer araştırmalardan farklı olarak Barış Gönüllülerinin taşrada Denizli, Aydın, Muğla ve Trabzon'daki faaliyetlerini değerlendirmiştir.

* Bildiri, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi Günver Güneş'in danışmanlığında 2013 yılında Ezgi Durmaz tarafından hazırlanmış "Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu'daki Faaliyetleri (Muğla-Aydın)" başlıklı yüksek lisans tezinin genişletilerek ve güncellenerek bir bölümünden yararlanılarak üretilmiştir.

1. Müslim Özbalkan, *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri*. Ant Yayınları, İstanbul 1970.
2. Oktay Akbaş, Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllülerinin Dünya da ve Türkiye'deki Çalışmaları, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4 (1), Ankara 2006, s. 85-99
3. Murat Soysal, Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2010; Murat Soysal, "Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 14, Ankara 2015, s. 113-146.
4. Zafer Parlak, "Kendi Anılarında Türkiye'de Bulunan Amerikan Barış Gönüllülerinin Yaşadıkları Değişim Süreci", *Kebikeç Dergisi*, S. 39, Ankara 2015, s. 291-313.
5. Uygur, Kocabaşoğlu, *Yoktur Zulme Rızamız*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
6. Tuğba Belenli, *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Eğitim Faaliyetleri (1962-1971)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019.
7. Mehmet Gündüz, "Türk Milli Eğitim Sisteminde Barış Gönüllüleri ve Faaliyetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Y. 2, C. 17, S. 34, İstanbul 2018, s. 311-336.
8. Gökhan Eşel, *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, İleri Yayıncılık, İstanbul 2016.
9. Fatih Erboz, Macit Soydan, *Barış Gönüllüleri 10 Karanlık Yıl*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.
10. Ali Erken, "Türkiye'de Barış Gönüllüleri Programına Bir Bakış: 1961-1970", *Avrasya Etüdüleri*, S. 48/2, Ankara 2015, s. 39-63.
11. Ercan Haytoğlu "Amerikan Barış Gönüllüleri'nin Denizli Merkez ve Çevresindeki Faaliyetleri", Bayram Kodaman vd. (Ed.), Murat Kılıç (Haz.), *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008*, Isparta 2008, s. 968-979.
12. Ezgi Durmaz, Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu'daki Faaliyetleri, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2013. Mükremin Şahin, ABD Barış Gönüllüleri ve Trabzon'daki Faaliyetleri Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon 2020.

Barış Gönüllülerinin Kısa Tarihçesi

SSCB ve ABD arasında Soğuk Savaş'ın sürdüğü dönemde uygulanmaya koyulan Barış Gönüllüleri Programı, ABD Başkanı John F. Kennedy tarafından 1960 yılında askeri güce alternatif olarak barış süreci için düşünülmüştür.¹³ Temelleri William James'in "The Moral Equivalent of War" adlı makalesinden esinlenerek ortaya atılan Barış Gönüllüleri projesi 1933-1942 yılları arasında uygulanan "The Civilian Conservation Corps" programından yararlanılarak geliştirilmiştir. Barış Gönüllüleri örgütlenmesi 1 Mart 1961'de ABD Başkanı John Kennedy'nin konuşmasından sonra 22 Eylül 1961'de kurulmuştur.¹⁴ Barış Gönüllüleri programı üç ana başlık üzerinde şekillenmiştir.¹⁵ Bunlar gittikleri ülke halklarını daha yakından tanımak, kalkınmakta olan ülkelerin yetişmiş insan gücü ihtiyacını karşılayarak kalkınmalarına yardımcı olmak ve gittikleri ülkede Amerikan halkını daha iyi tanıtarak Amerikalılar hakkında daha iyi bir izlenim bırakmaktır.¹⁶ Bunlarla ulaşılmak istenen amaç ise gerçekte Amerikan menfaatleriydi

Barış Gönüllüleri gittikleri ülkelerde öğretmen, çiftçi, hemşire, sağlıkçı, ev ekonomisti, mühendis, tamirci, marangoz ve duvarcı olarak farklı mesleki alanlarda görev almışlardır. Başta eğitim olmak üzere birçok farklı alanda faaliyet gösteren Barış Gönüllüleri ilk etapta Afrika'da olmak üzere dünyanın birçok farklı bölgesinde görev yapmışlardır.¹⁷

Barış Gönüllülerinin görevlendirildiği ülkelerden biri de Türkiye idi. Barış Gönüllüleri ile ilgili ilk anlaşma 1962 tarihli olmasına karşın, ilgili kanun ancak 1965 yılında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.¹⁸ Barış Gönüllüleri Türkiye'ye gelmeden önce ülkelerinde çeşitli eğitim ve kurslardan geçirilmişler, bunlara Türkiye hakkında detaylı bilgilendirmede bulunmuş ve Türkçe eğitimi verilmiştir.¹⁹ Barış Gönüllüleri'nin çalışacakları bölgeler, onlar Türkiye'ye gelmeden önce Barış Gönüllüleri Teşkilatı'nca planlanmıştır. Genellikle bir kadın bir erkekten oluşan iki kişilik gruplar halinde köylerde ve şehirlerde iki yıllığına görevlendirilmişlerdi. Barış Gönüllülerinin 1962 yılında Türkiye'de bulunan gönüllü sayısı 39, 1963 yılında 142, 1964 yılında 319, 1965 yılında 527, 1966 yılında 447, 1967 yılında 220, 1968 yılında 236, 1969 yılında 164, 1970 yılında 1 idi. 1971 yılında 1, 1972 yılında ise 5 Barış Gönüllüsünün geldiği tahmin edilmektedir. Bu veriler ekseninde 1962-1972 yılları arasında toplam 2101 Barış Gönüllüsünün Türkiye'ye geldiği anlaşılmaktadır.²⁰

Çalışmanın konusu esas olarak yereli kapsadığı için, Muğla'da döneme ait mevcut gazete taramaları yapılmıştır. Gazeteler 1965'lere kadar gönüllülerden neredeyse habersiz durumdadır. Çalışmanın özgün tarafını oluşturan sözel tarih araştırmalarına önem verilmiş, Aydın ve Muğla'da, ilçe ve köylerde konu hakkında bilgisi olan kişilere müracaat edilmiş ve görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sırasında halkın anlatılarında gönüllülerle ilgili anıların oldukça canlı bir şekilde var olduğunu gözlemledik. Hafızalarda biriken bu bilgilerin daha önce hiçbir eserde yer bulmamış olması yaptığımız araştırmayı daha çekici hale getirmiştir. Araştırmayı ortaya koyarken sözlü derlemeler yanında, dönemin yerel basını, ulusal gazeteler ve dergiler ile birlikte araştırma eserler ve en önemlisi Muğla'da Barış Gönüllüsü olarak çalışmış kişilerle eposta üzerinden bize ulaştırılan bilgilerin oldukça önemli ve değerli olduğunu düşünüyoruz.

Millî Eğitim Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Muğla İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Bodrum, Milas, Fethiye, Köyceğiz, Marmaris İlçe Millî Eğitim Müdürlüklerinde araştırdığımız konuya dair hiçbir sağlıklı dönüş olmamıştır. Dolayısıyla arşiv kayıtlarına ulaşma şansımız bulunmadı. Son yıllarda sayısı artan sözlü kaynaklar ve Amerika'da bulunan Barış Gönüllüleri arşivleri yeni veriler ortaya koymaktadır. Bu çalışma resmî belgeler, sözlü tarih çalışmaları ve gönüllülerin otobiyografik anlatılarına dayanarak Barış Gönüllülerinin ortaya çıkışı ve Soğuk Savaş dönemi Türk-Amerikan ilişkilerine etkisine dair Muğla özelinde değerlendirmeleri içermektedir.

13. Pauline Madow, *The Peace Corps*, The. H. W. Wilson Company, New York 1964, s. 3-9.

14. Velma Adams, *The Peace Corps In Action*, Follet Publishing Company, Chicago, 1964, s. 3-4.

15. Soysal, *age*, s. 38-39.

16. George Sullivian, *The Story of the Peace Corps*, Washington Square Press, New York 1964, s. 37.

17. Gündüz, *agm*, s. 313.

18. *Resmî Gazete*, S. 11976, 10 Nisan 1965, s. 4.

19. Erken, *agm*, s. 52.

20. *Peace Corps Tenth Annual Report*, Washington, 1971, s. 22, Zafer Parlak bu sayıyı 1460 olarak kaydetmiştir. Bkz. Parlak, *agm*, s. 295.

Amerikan Barış Gönüllüleri Hakkında Muğla Basınında Çıkan İlk Haberler

Muğla'da yayın yapan *Devrim* gazetesinde Amerikan Barış gönüllüleri hakkında çıkan ilk haber Mart 1961 tarihlidir. Bu haberde Amerikan Barış Gönüllüleri tanıtılmıştır.²¹ 2 Mayıs'ta çıkan bir başka yazıda ise Amerika'nın dünyanın gelişmemiş ülkelerine iktisadi ve sosyal kalkınmasına yardım edeceği ifade edilmiştir.²² Ağustos 1962 tarihli *Devrim* gazetesinde ABD Başkanı Johnson'ın Gönüllülere seslenen bir konuşması yayınlanmıştır.²³ 3 Ağustos 1962 tarihli *Devrim* gazetesinde ise Amerikan Barış Gönüllüsü olmak için başvuruların arttığını, 31 Aralık 1962'ye kadar 5000 gönüllünün 40 ülkede çalışmasının beklendiğinden söz edilmiştir.²⁴

Türkiye ile ABD arasında Barış Gönüllüleri ile ilgili ikili anlaşma daha imzalanmadan Muğla'da çıkan bir yerel gazete gelişen olayları okurları ile paylaşmıştır. Yani kamuoyu Barış Gönüllüleri hakkında bilgi sahibidir. Propaganda en ücre köşelere kadar etkisini göstermiştir. 1962 Eylül ayına gelindiğinde ise artık ABD-Türkiye İkili Antlaşması kabul edilmiş bulunmaktadır. Bu yüzden örgüt ile ilgili verilen haberlerin arasına artık Türkiye de girmiştir. Bu konudaki ilk haberde, deniz aşırı ülkelerdeki gönüllü sayılarının arttırılacağı ve 1500'den fazla gönüllünün ABD'den ayrılacağı belirtilmiştir. Bu grubun çoğunluğunun öğretmenlerden oluştuğu söylenmiştir. Bu gruptan 44 gönüllünün Türkiye'ye ziraat teknisyeni ve ortaokulda İngilizce öğretmeni olarak geleceği haberi verilmektedir.²⁵ Barış Gönüllüleri, Türkiye'ye ilk kez 1962 Eylül sonlarında İngilizce öğretmeni ve tarım teknisyeni olarak gelmiştir. Örgüt Başkanı Shriver bir konuşmasında, 50 gönüllünün Gana'ya öğretmen olarak gitmesinden sonra 600'den fazla gönüllünün Asya, Afrika, Latin Amerika'ya gittiklerini ve talep artışı yüzünden gönüllü sayısının da arttırılması gerektiğini belirtmiştir.²⁶ 1962'den sonra birçok ülkeye gönderilen gönüllü sayısında büyük bir artış yaşanmıştır.

Devrim gazetesinde Türkiye'ye ilk gelen gönüllülerden söz etmiş İngilizce öğretmeni olarak çalışacak 30 kişilik bir grubun geldiği, bunların yaşlarının 21-25 arasında olduğu ve gelenlerin 16 erkek, 2 evli çift ve 10 kadından oluştuğu ifade edilmiştir. Ayrıca gönüllülerin 3 hafta boyunca Gazi Pedagoji Enstitüsünde Türkçe, tarih ve eğitim sistemi ile sınıflarda öğretim konusunda eğitim görecekları belirtilmiştir. Eğitimleri sonrası gönüllülerin Bandırma, Bolu, Bursa, Adapazarı, Çankırı, Çorum, Karabük, Kütahya dâhil 12 ile gönderilecekleri açıklanmıştır. Gazete, Antlaşmayı imzalayan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in konuşmasını da aynen aktarmıştır.²⁷

Özbalkan, gelen ilk grupta 31 kişinin İngilizce öğretmeni olduğunu belirtmektedir.²⁸ *Devrim* gazetesi aynı yılda, 50 gönüllünün daha ülkemize geleceği, 35'inin ortaokullarda İngilizce öğretmeni olacağı, 15'inin de teknik ziraat konusunda çalışacağı belirtilmiştir. Teşkilatın "Tamamıyla idealist yükseköğrenim yapmış Amerikalı gençlerden" oluştuğu yazılmıştır.²⁹

Gazetenin 16 Ekim 1962 tarihli nüshasında dört Avrupa devletinin de Barış Gönüllüleri tipinde program tasarladıkları belirtilmiş,³⁰ dokuz devletin daha ihtiyaçlarını karşılamak için Barış Gönüllüleri tipinde program tasarladıklarına değinilmiştir.³¹ Örgütün gelişmesi ile 1962 yılında Shriver tarafından sayının arttırılması talebi ve ardından bütçe artışının ABD tarafından onaylandığını görmekteyiz.³²

21. *Devrim*, 22 Mart 1961.

22. *Devrim*, 2 Mayıs 1961.

23. Bu konuşması ile Johnson amaçlarının kültür emperyalizmi olmadığını, az gelişmiş ülkelere yardımın, asıl amaçları olduğunu belirtmektedir. *Devrim*, 1 Ağustos 1962.

24. *Devrim*, 3 Ağustos 1962.

25. *Devrim*, 4 Eylül 1962.

26. *Devrim*, 7 Mart 1962.

27. *Devrim*, 11 Eylül 1962.

28. Özbalkan, *age*, s. 149.

29. *Devrim*, 15 Haziran 1962.

30. *Devrim*, 16 Ekim 1962.

31. *Devrim*, 19 Ekim 1962.

32. *Devrim*, 22 Mart 1962.

Yerel basında 1962 yılında çıkan yazılarda Amerikan yardımları, barış ve kalkınma,³³ “hür dünyanın barış ve güvenliği³⁴ için elzem gösterilmiştir. 1962 yılı içinde köy kalkındırma programlarında çalışmaları için 58 gönüllünün daha Ankara’ya gelmiş olduğu *Devrim* gazetesi tarafından ifade edilmiştir. Sargeant Shriver’ın 1963’te Türkiye’ye geldiğinde İnönü ile köy kalkınması hakkında konuştukları, gelen gönüllülerin çocuk bakımı, marangozluk, duvarcılık, tarım vs. konularda uzman oldukları kaydedilmiştir. 2 kişilik gruplar halinde köylere gidecekleri ve 2 yıl süre ile Köy İşleri Bakanlığı ve CARE iş birliği ile hizmet edecekleri, bu programın Hindistan, Pakistan ve Güney Amerika’daki bazı ülkelerde başarılı sonuçlar verdiği 20 Ekim 1964 tarihli gazetede değinilen konulardır.³⁵ Başbakan İnönü de 58 kişilik gönüllü grubu ile görüşmüştür. İnönü gönüllülere yönelik konuşmasına “Memnun kalacaksınız” diye başlayıp “Başarı kazanmalarınızı temenni ederim” diye bitirmiştir.³⁶

Amerikan Yardımları ve Barış Gönüllüleri

1964 yılından itibaren büyük olasılıkla ABD propagandaları sonucu Muğla’da yayınlanan *Devrim* gazetesinde de ABD’nin Türkiye’ye yaptığı yardımlara ilişkin oldukça yoğun bir haber akışı vardır.³⁷

Muğla’ya da ABD yardımları çerçevesinde yardımlar yapılmıştır. Muğla ilindeki öğrencilere, Okul Beslenme ve Eğitimi programının 1961-1962 yılında 11 bin öğrenciye uygulandığı, bu sayının 1962-1963 yılında 23 bine çıkartılacağı, bu program için, CARE Teşkilatı tarafından 90 bin kg süt tozu, 48 bin kg un, 4 bin 2 yüz kg margarin verileceği *Devrim* gazetesinde belirtilmiştir.³⁸ Bu arada ABD yardımlarına ilişkin ilk itirazlar ve tepkiler de 1965 yılı ortalarından itibaren görülmeye başlanmıştır. “Niçin Amerika” başlığı ile çıkan yazıda, “Adamlar soya yağı, süt tozu, peynir gibi ucuz bağışlarla bizi kendilerine bağladılar. Sonra da... Malum!”³⁹ diyerek Amerikan yardımları eleştirilmiştir.

Gönüllüler Muğla’da

Basından takip ettiğimiz kadarıyla gönüllülerle ilgili ilk haber 1964 yılının mart ayına aittir. Sally O’Connell ve Loretta Dostal isimli iki Barış Gönüllüsü hemşire, Muğla Sağlık Koleji’nde çalışmak üzere gelmiştir.⁴⁰

Muğla ilinde gönüllü sayısı, Temmuz 1964’te gelen iki gönüllü ile beraber dörde çıkmıştır. Edremit’te İngilizce öğretmeni olarak çalışan Mr. Stoner Tracy ve Mrs. Penny Tracy, Muğla Çocuk Yuvası’nda çalışmaya başlamışlardır.⁴¹ Görüldüğü gibi Muğla’da gönüllüler İngilizce öğretimi, Sağlık (Hasta Bakımı ve Eğitimi), Çocuk Bakımı, Ev Ekonomisi öğretimi ve Toplum Kalkınması programlarında çalışmışlardır. *Devrim* gazetesinin belirttiğine göre Muğla’da bulunan iki kadın Barış Gönüllüsü Köyceğiz ya da Marmaris’te tatil kampı kurmak istemişler, ortaya çıkan yasal engeli Kadınlar Birliği ile çözmüşlerdir.⁴²

Köyceğiz’de “Camp Kennedy” adıyla kurulan kamptan birçok öğrenci ve Köyceğiz halkı faydalanmıştır. Kampta Müdür John Wintrol ve yardımcısı Larry Colbert başta olmak üzere başka gönüllüler de bulunmuştur. Kamp, nedeni belirsiz bir şekilde kapatılmış, yerel basın “insanlığa hizmet gayesi ile gönüllüleri dolup taşan bu Barış Gücü gönüllülerinden” ayrılırken Köyceğiz halkının büyük bir üzüntü yaşadığını kaydetmiştir.⁴³

33. *Devrim*, 11 Nisan 1962.

34. *Devrim*, 11 Temmuz 1962.

35. *Devrim*, 20 Ekim 1964.

36. *Devrim*, 23 Ekim 1964.

37. *Devrim*, 11 Ocak 1963; *Devrim*, 11 Temmuz 1964; *Devrim*, 15 Ocak 1964; *Devrim*, 17 Şubat 1965; *Devrim*, 19 Haziran 1965.

38. *Devrim*, 9 Ağustos 1962.

39. *Devrim*, 8 Mayıs 1965.

40. *Devrim*, 28 Mart 1964.

41. *Devrim*, 16 Temmuz 1964.

42. *Devrim*, 3 Nisan 1965.

43. Hayri Yangılı, “Camp Kennedy Vaktinden Evvel Kapandı!”, *Devrim*, 9 Ağustos 1965.

Muğla'daki gönüllülerin görev süreleri 20 ay ile sınırlandırılmıştı. Görev sürelerini dolduran gönüllülerin yerini 1965 Haziran sonlarına doğru yenileri almıştır. ⁴⁴ Muğla Sağlık Koleji'nde çalışan Sally O'Connell ve Loretta Dostal, idarecilere göre faydalı çalışmalar yapmışlardır. Mesleki derslere girmişler, boş zamanlarda öğrencilere İngilizce dersi vermişler, Halk Eğitim Merkezi'nde de dil kursu açmışlardır. Bu iki gönüllünün yerine Haziran 1965'te Barbara Moclaen, Caren Dolin, Nabarrete Trinidad adlı üç yeni gönüllü Muğla'ya gelmiştir.⁴⁵

Devrim gazetesinde, Barış Gönüllüleri ile ilgili eleştirel yazılar 1966 yılında artmaya başlamıştır. "Amerika Birleşik Devletleri geri kalmış ülkelerin hamisi (!) imiş de... Geri kalan ülkelerin ancak Amerikan kültürüyle kalkınabileceğine inanıyormuş da... Gönüllü misyonerlerini onun için göndermiş. Sevsinler..." diyen yazar, Amerika'nın kapitalist egemenliğini ve emperyalist politikalarını eleştirdikten sonra demokrasi ve özgürlükten bahsetmesinin tezatlığından söz etmiştir. "Türk örf, adet ve geleneklerimize bu denli başıbozuk giren gönüllülerin gönüllerinde bir büyük emperyalist ve kapitalist devletin tam tamına kalıbına oturmuş emperyalist emellerinden başka ne bulunabilir?" demiştir ve "ulusal gururumuzdan ödün vermeye zorlayan bu gücün de kirli oyunlarında bir gün son bulacağını" belirtmiştir.⁴⁶

Diğer bir eleştiri yazısı da Köyceğiz ile ilgilidir. İlginç olan daha önce "Camp Kennedy Vaktinden Evvel Kapandı!" yazısı ile gönüllüleri öven yazarın bu kez eleştiri yazısı ile karşımıza çıkmasıdır. Köyceğiz'de ikisi kadın biri erkek üç gönüllüden bahsedilen yazıda, kadın gönüllülerden birisinin ortaokulda İngilizce derslerine girdiği ve halka yararlı olduğu, erkek gönüllünün Hamit köyüne geçtiği, Döğüşbelen'de marmelat fabrikası kurmak istediği fakat başarılı olamadığına dikkat çekilmiştir. Kadın olan üçüncü gönüllünün Toparlar'da köylü genç kızlara ev ekonomisi dersi verdiği ifade edildikten sonra bir Amerikalının Türklere ev ekonomisine dair bir şey öğretemeyeceği, bu Barış Gönüllüsünün asıl amacının Amerikan göreneklerini yerleştirmek olduğu ve köylerde gönüllüler yerine Kız Sanat Okulu mezunlarının kullanılmasını dile getirilmiştir.⁴⁷

Gönüllülerin Ülkeden Ayrılması

19 Aralık 1966 tarihli *Devrim* gazetesinde çıkan haberde ABD'nin artık gönüllü göndermemesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Türkiye'deki gönüllü sayısı 1966 yılında 560'tan 394'e indirilmiştir. Doğu Anadolu'da gönüllü kalması mahsurlu bulunmuş ve Türk köylerine gönüllü sokulmamasına karar verilmiştir. İçişleri Bakanlığı gönüllülerin faaliyetlerini yakından takip etmeye başlamıştır. Gönüllü sayısı 1967'de 300'e indirilmesi daha sonra da sınırlanması öngörülmüştür. Gönüllüler sadece İngilizce öğretimi için kullanılacaktı. Ayrıca habere göre alınan karar sonrası ABD tarafından gönüllülerin ikinci derecede diplomatik sıfat taşımaları önerilse de bu kabul görmemiştir.⁴⁸

Gönüllülere karşı tepkilerin boyutu 1966 yılında iyiden iyiye artış göstermiş, birkaç yıl önce dost olarak bahsedilen gönüllülerden bu kez "bu kimseler ellerini kollarını sallaya sallaya faaliyette bulunmaktadır, durdurulmalıdırlar" denilmiştir.⁴⁹ 1967'de gönüllülerin köylere gönderilmeyeceği yinelenmiş ve gönüllülerin artık turizm hizmetinde, il ve ilçelerde ortaokullarda, liselerde çalıştırılacakları belirtilmiştir.⁵⁰ Aynı yıl, Türkiye'nin içinde bulunduğu bazı ülkelerdeki gönüllülerin Tunus'ta toplanacakları bildirilmiştir.⁵¹ 1968 yılında gazeteye atılan manşet şöyledir: "Amerikan Barış Gönüllülerinin Hepsi Casus". Bu manşet altında Fakir Baykurt'un konuşmalarına yer verilmiştir. Baykurt'un, eğitimimizin Amerikalılaştırıldığı ve gönüllü sayısının resmi makamların belirttiği gibi 300 değil 12 bin olduğu ve bunların casus oldukları şeklindeki temalarına yer verilmiştir.⁵²

44. *Devrim*, 13 Mayıs 1965.

45. *Devrim*, 17 Haziran 1965.

46. *Devrim*, 4 Şubat 1966.

47. Hayri Yangılı, "Köyceğiz'de Barış Gönüllüleri", *Devrim*, 19 Nisan 1967.

48. *Devrim*, 19 Aralık 1966.

49. *Devrim*, 23 Aralık 1966.

50. *Devrim*, 2 Ağustos 1967.

51. *Devrim*, 19 Ekim 1967.

52. *Devrim*, 9 Eylül 1968.

Muğla'da yerel olarak gönüllülerin gidişleri ile ilgili habere rastlanmamıştır. Ülkede genel havaya uygun olarak tepkilerin başladığı yıllarda *Devrim* gazetesinde de tepki ve eleştiri içerikli yazılar yer almıştır.

Muğla'da Halkın 'Gönüllü' Anıları

Muğla-Merkez

Muğla'da Barış Gönüllüleri ile temas kurmuş Mehmet Avcı'nın anlattıkları oldukça değerlidir. Avcı, Muğla'ya gelen bir Barış Gönüllüsü ile yakın arkadaşlık kurmuştur. Onun anlattığına göre "Gönüllüler Muğla'da Halk Eğitim Merkezinde İngilizce kursu açmışlar Mehmet Avcı da kursa katılmıştır. Orada George ile tanışmıştır. George, Yetiştirme yurdunda da öğretmenlik yapmış, burada da açtığı İngilizce kursunu 3-4 yıl devam ettirmiştir. Mehmet Avcı, George'un çok iyi bir insan olduğunu, din değiştirerek Müslüman olduğunu, onun yardımıyla ABD'ye gittiğini ve ABD'de 9 ay kaldığını bize ifade etmiştir. Avcı'nın anlattığı kadarıyla George, Kurşunlu Cami'ye gidiyor ve namaz kılıyordu:

"Çok dürüsttü. O kadar Türk seven adam görmedim. Sarışın biriydi. Bekardı. Onu yemeğe evime götürüyordum. Kızım hasta olduğunda eşim susturamıyordu. Beşikte sallarken eşim 'nenni nenni' diyordu. Sonra o sıra bende diyordu enni enni diye beşiği sallıyordu. Eşime, sen istirahat et biz bakacağız derdi. Çok değerliydi. Gece uykusunu bırakır bize İngilizce öğretmeye çalışırdı. Üçerlenlere varmadan bir evde yalnız kaldı. Hep Bismillahirrahmanirrahim diye dualar ederdi. George'un yanına zaman zaman kardeşi de Muğla'ya ziyarete geliyordu. Diğer gönüllü Jack'la görüşüyordu Türkiye'den eşyalar götürdü. Doğuyu çok gezdi. Pakistan'da hasta oldu. 1984'de vefat etti."⁵³

1964 yılının mart ayında, Muğla Sağlık Koleji'nde çalışmak üzere iki gönüllü, Sally O'Connell ve Loretta Dostal adlarında iki hemşire gelmiştir. İkinci grup dediği gönüllüler Barbara Moclaven, Caren Dolin ve Nabarrete Trinidad da 1965 sonlarında gelmiştir.

Mustafa Taşkiran, Muğla Sağlık Koleji'ne gelen gönüllüler hakkında bizimle bilgilerini paylaşmıştır. Taşkiran Barış Gönüllülerinin faaliyet gösterdiği yıllarda okulda öğrenci olarak bulunmuştur. Anlattığına göre, Muğla Sağlık Koleji'nde üç kadın gönüllü Mrs. Treyn, Mrs. Barbara, Mrs. Carren bulunuyordu. Gönüllüler Hastane İdaresi ve İlk Yardım derslerine girmiştir. Taşkiran, Semih Tuncer'in okulda tercümanlık yaptığını gönüllülerin konuşmalarını Türkçeye çevirdiğini belirtmiştir. Gönüllüler öğrencilere temizlik, hastaların yatak yapımı, bakımı konularında da tatbikat yaptırıyorlardı. Sınıfla birlikte Marmaris'e gidildiğini, servislerde beraber dolaşıldığını ve gönüllülerle ilişkilerinin oldukça iyi olduğunu ve Muğla da Göktepe Apartmanında yaşadıklarını ve epey kaldıklarını kaydetmiştir.⁵⁴

Şadi Arslan da Sağlık Koleji'ne gelen gönüllüler ile ilgili bilgilerini paylaşmıştır:

"1960'larda Muğla Sağlık Koleji açıldığında babam oraya girdi. Kolej tek katlı baraka gibi bir binada açıldı. (Şimdiki Muğla Devlet Hastanesi'nin yerinde) Babam çalışırken 8-9 yaşlarındaydım. Sağlık Müdürlüğüne bağlı olarak gelen gönüllüler bayandı. Babam onların çarşı pazardaki ihtiyaçlarını karşılamada yardımcı olurdu. Her ne kadar Türkçeyi bilseler de babam yanlarında olurdu. Artık taşıtmak için mi yoksa yanlarında Türk olması için mi bilemiyorum. Babamın çocuğu olduğunu öğrendiklerinde yanına getirmeleri istemişler. Beni hafta sonları götürüyordu babam. Okulun bünyesinde lojmana dönüştürülmüş odalarda kalıyorlardı. Biri uzun boylu diğeri orta boyluydu. İsimlerini hatırlayamıyorum. Bana sempatik gelirdi onlar çocuk olduğum için. Bana iyi davrandıklarını hatırlıyorum. Bana İngilizce harfleri ve sayıları 25'e kadar saymayı öğrettiler. Siyah ciltli İngilizce-Türkçe sözlük hediye ettiler. İngilizce kitap da hediye ettiler. O tarihlerde Türkiye'de olmayan iki taraflı 24 çeşit kuru boya hediye ettiler. Çok değerliydi. Bizim giyindiğimiz gibiydiler. Hafta sonları sık sık geziye gidiyorlardı. Bizim günlük yaşantımızda olan ama onların bilmediği küçük aletleri aldılar. Kültürümüzü öğrenmek için (Mesela dibek gibi) ... Para sorunları yoktu. Belli periyotlarla bir araya

53. Mehmet Avcı, 1932 doğumlu, Radyo Tamircisi, 03.08.2012'de Döğüşbelen'de kendi evinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

54. Mustafa Taşkiran, 1948 doğumlu, Sağlık Memuru, 07.08.2012'de Muğla Spor Tesislerinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

gelip durum değerlendirmesi yaparlarmış. Daha uzun periyotlarda ise mesela İzmir'e gidiyorlardı. Özel araçlarla onları alıyorlardı. Yanlarında fotoğraf makinesi ile sürekli fotoğraf çekiyorlar, koleksiyoner gibi eşya topluyorlardı. 1963'te Cengiz Topel'in uçağı düştüğünde burada tedirgin olmuşlardı."⁵⁵

Dönemin Muğla Sağlık Koleji Müdür Yardımcısı Ayhan Aslan da gönüllülerle ilgili oldukça zengin bilgilere sahiptir:

"İlk Barış Gönüllüleri Sally ile Lorreta 1965 gibi geldiler. Ayrıldıktan sonra ikinci grup Mrs. Barbara ile Caren geldi. Derslere giriyorlardı. Gönüllülerin Kolej'de hemşire tekniği ve hastane pratiklerinde çalıştığını Carren isimli gönüllünün California'dan geldiğini, Muğla'da aralıklarla ü. kez bulunduğunu ilkinde İsveçli eşi, ikinci kez 15 sene sonra oğlu ile üçüncü kez yaşlı birisi ile evlenmiş olarak gördük. Yalçın'da yemek yedik. Petek Otel'de kaldılar. Eskiden bizim evimize gelirlerdi. Köy okullarında da Amerikalı öğretmenler vardı. İlk gelenlerde tercüman kullanıldı. Hemşirelik tekniği tatbikatını hastanede yaptırıldılar. Kaleli Eczanesi'nin üstündeki evi tuttular. Okulda kalan olmadı. Çok samimiydiler. İsimleri Barış Gönüllüsü baksana. Halk Eğitim'de İngilizce kursu açtılar. Ben de gittim. Balolara götürürdüm. Bir iki kez Marmaris'e gittik. 1968'de yeni binaya taşındığımızda onlar yoktu."⁵⁶

Köyceğiz

Abdurrahman Tuncer, Köyceğiz Merkez Ortaokulunda İngilizce öğretmeni olarak çalışmış, gönüllü Mr. Bracus'u ve onun Köyceğiz'deki faaliyetlerini bize aktarmıştır. "1960'lı yılların ortalarında öğrenci olan Tuncer "Bracus'un, Köyceğiz Ortaokulunda İngilizce derslerine girdiğini, ilk defa teksir kâğıtlarına test hazırlayıp getirdiğini, ispirto kullandığı için ispirto koktuğunu, fazla Türkçe bilmediğini, tercüman da olmadığı için öğrencilerle işaret diliyle anlaştığını, şimdiki Meslek Lisesi'ne ait metal atölyesinin üzerinde küçük bir odada kaldığını, hafta sonları köyleri ve Dalyan'ı gezdiğini, insanlarla fazla ilişkisi olmadığını" ifade etmiştir: "Askerlik Şubesinden bir askerın oğlu derste muziplik yaptığından Bracus bu çocuğu dövmüş, bir yabancınn Türk çocuğunu hele de asker çocuğunu dövmesi tepkiyle karşılandı. Müdür ve gönüllü Bracus çok büyük tartışma yaşadılar. Sonuçta dönemin iktidarı AP, müdürü Köyceğiz'den Aydın Kuyucak'a sürgün etti. Bir süre sonra Mr. Bracus'u da buradan aldılar. Sonra Köyceğiz'e hiç barış gönüllüsü gelmedi."⁵⁷

Köyceğiz/Toparlar Köyü

Devrim gazetesinde yer alan ve Toparlar'da çalıştığı belirtilen gönüllünün ev sahibi Gülizar Kıy da Toparlar'da görev yapan Barış Gönüllüsü hakkında değerli bilgiler vermiştir. Macura adını verdiği gönüllüye dair şunları aktarmıştır:

"Barış Gönüllüsünün ev sahibiydim. Bir oda bir mutfak yeri kiraya verdim (kendi evleri ile yan yana). Bir buçuk sene kaldı. Doğum yapanlara ebeyi getirdi, hastalara doktor getirdi. Ben ona Macura derdim. Türkçeyi biraz bilirdi. Faydası olmasını istiyordu. Ufak tefek yemek yapardı. Çağırdık mı gelirdi. Tek başına kalırdı. Çay sigara çok içerdi. Biz karışmazdık ona. Giyimiyle hareketleriyle bize uymaya çalışırdı. ABD'ye gideceğinde çok güzel giyinirdi. O zaman burada tek yol vardı. Köyceğiz'e gider gelirdi bazen. Çok samimi olmadık. Bir gün tek başına gidip sabaha yakın ebe getirmişti hatta ebe bize kızdı kız çocuğunu yalnız nasıl gönderdiniz diye. Çok elbisesi vardı giderken hepsini dağıttı. Ben almaya gitmedim, koca bir kucak getirdi benim dolabıma koydu."⁵⁸

55. Şadi Arslan, 1955 doğumlu, Öğretmen, 1927 doğumlu Sağlık Kolejinde hizmetli Mustafa Arslan'ın oğlu, 07.08.2012'de Muğla Öğretmenevinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

56. Ayhan Aslan, 1935 doğumlu, Sağlık Koleji Müdür Yardımcısı-Sağlık Memuru, 18.08.2012'de Muğla'da yüz yüze görüşme yapılmıştır.

57. Abdurrahman Tuncer, 1954 doğumlu, Öğretmen, 03.08.12'de Köyceğiz Öğretmenevinde yüz yüze görüşülmüştür.

58. Gülizar Kıy, 1940 doğumlu, Ev Hanımı, Toparlar'da kendi evinde 03.08.2012'de yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Köyceğiz/Hamit Köyü

Devrim gazetesinde de söz edilen Hamitköy'de görev yapmış gönüllü hakkında köylüler bizimle anılarını paylaşmışlardır. Köyceğiz'e 3 km uzaklıkta Hamitköy'de görüştüğümüz Feridun Öner, Jack isimli gönüllü hakkında şu bilgileri vermiştir:

"Buradaki gönüllünün adı Jack idi. Annesi babası da geldi buraya. Birlikte 19 Mayıs Bayramı'na gittik. Hamit Köyü'nde kaldılar. Uzun boylu yakışıklı bir adamdı. Dostluğu iyiydi. Düğünümüz olduğunda düğünlere gelirdi. Amacını bilmiyorum. Dükkânıma gelirdi. Akşamları yer içerdik. Buradaki öğretmen İhsan Erol'a (vefat) gittikten sonra mektupta para gönderdiğini biliyorum. Sonra geldi gitti. Net bir Türkçesi yoktu. Toplumun içerisine karışırdı."⁵⁹

Aynı köyden Feridun Tanış da Jack'in dışında Marley isimli bir başka gönüllüden şöyle söz etmiştir:

"İki kişi vardı. Halen Marley ve Jack Barbaros derdik. İkisi de iyi insanlardı. Okulun lojmanında oturdular. Dönemin öğretmeni İhsan Erol'du. İkisi de evimize gelirlerdi. Yer içerdik. Köyde yapılacak işlere önderlik ederlerdi. Düğünlere gelirlerdi. Verirsen yerlerdi. Şükrü Coşkun'un teknesi vardı onunla gezerler yer içerlerdi. Benim tekneyle nadir giderdik balığa. Türkçe biliyorlardı. Kurs görerek geliyorlardı. Bir şeyler araştırıyorlar kafasına göre herhangi bir tarihi eser bulabilir miyiz falan diye. Halkla ilgisi yok bunların. Şurada şu olması lazım diye araştırıyorlardı. O zaman burada yol yoktu. Deniz motoru ile gezerlerdi. Genelde Ödemiş'te kalırdı. O zaman elektrik yoktu. Kitap okurlardı. 1965'lerde geldiler. İki üç sene kaldılar. Gittiler, bir daha ne selam ne sabah. Herkes menfaatinden, burada durdukları sürece maaş aldılar. Bir kurs açalım demediler."⁶⁰

Halil İbrahim Durgut izlenimlerini şöyle aktarmıştır:

"Milli Eğitim'de üretime yönelik uygulama bahçeleri yapıyorduk. Hamitköy pilot okulumdu. Gönüllü, Hamitköy'de okulu geçince bir bahçede otururdu, lojman değildi. Uzun boylu çok iri bir adamdı. Muğla'dan köye gübre götürecektim. 80 kg gübreyi iki kişi kaldıramadık. Bu kaptı arabanın içine koydu. Arkaya girdi koca adam jipin içine kıvrıldı öylece. Öne otur dedim oturmam dedi. Hamitköy'e kadar öyle arkada gitti. Takdirimizi alıyordu böylece. O sosyolog idi. Çok içten selam verirdi. Bir de Lebedef vardı.⁶¹ İzmir'den Muğla'ya gelirdi. Süt tozu ile ilgili Ege bölgesi koordinatörü idi. Ödemişli tercümanı vardı. Konforlu bir kapalı minibüsü vardı. Tercüman arabasını kullanır onunla gezerdi. Bizi de bazen yanında götürürdü. Ayda bir hepsini toplar İzmir'e götürürdü. Ekmeğini bile NATO'nun kantininden alırdı. Yemek yiyeceğimizde çantasından yumuşacık sarı renkli dilimli ekmelele gravyer peynirini çıkarırdı. Bazen o ekmelelerden bize de verirdi. Köyceğiz'deki gönüllü ile çok ilgilenirdi. Lebedef, Barış Gönüllüsü değildi. Dünya Gıda Örgütü Ege Bölgesi sorumlusuydu ama başka görevleri olabilirdi. Karşılıklı görüşmelerde çok saygılılardı. Tavır belirtmek, sinirlenmek yoktu. Lebedef'in annesi Gürcü'yüdü. O yüzden Döğüşbelen'e ilgisi vardı (halkı Kafkas göçmeni). Kardeş okul yaptı. Bir sürü hediye geldi okula. Bazen Jack'in olduğu yere gidilir gelinirdi. Lebedef bazen "Savaş sizin işiniz değil. Savaş çok pahalı. Siz yanlış bir şey tutturmuşsunuz milliyetçilik adı altında. Sizin yolunuz yanlış" derdi. Yuvarlak geçiştirirdi her şeyi."⁶²

Barış Gönüllüleri ve Marmaris

Mualla Karaman'ın anlattığına göre Marmaris Ortaokulunda Richard ve Ann Rimmerman isimli iki İngilizce öğretmeni görev yapmıştır. Anılarında aktardığı bilgilerde:

"Marmaris Ortaokulunda iki Barış Gönüllüsü İngilizce öğretmenimiz vardı. Ann Rimmerman ve Richard. İngilizce olarak hiçbir şey öğretmediler. Basit cümleler kuruyorlardı. Bir şeyler yazardı tahtaya, okurdu. Anlamalarını cümle kalıplarını öğretmezdi. Ayrılacaklarında Kıbrıs konusunda ne düşünüyorsunuz, sizin için ne anlam ifade ediyor dediler. Gazeteler başka görevleri olduğunu söylüyordu. Siyasi yönlendirmeleri

59. Feridun Öner, 1940 doğumlu, Terzi, Döğüşbelen kahvesinde 03.08.2012'de yüz yüze görüşme yapılmıştır.

60. Turgut Tanış (Patron Hüseyin), 1940 doğumlu, çiftçi, 03.08.2012'de kendi evlerinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

61. James Lebedeff CARE Teşkilatı Ege Bölgesi Müdürü idi, *Hür Aydın*, 29 Ağustos 1964.

62. Halil İbrahim Durgut, 1932 doğumlu, Öğretmen, 07.08.12'de Muğla Öğretmenevinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

olmadı. Onlar bizi gözlemlemeye gelmişlerdi. Bodrum'da bir arkadaşımın zeki bir kızı vardı. Onu ABD'ye götürdüler" diye paylaşmıştır.⁶³

Bodrum/Çömlekçi

Bodrum merkezde üç Barış Gönüllüsü kayıtlarda görünmektedir. Bir Bodrum Turizm Büro Şefliğinde görevlendirilen Arthur Dimond, diğeri de Bodrum Ortaokulunda faaliyet gösteren David Dethony ile Patrvia Dimond idi.⁶⁴ Hüseyin Yeter Şakar, Bodrum'dan Almanya'ya çalışmak için gittiğinde Bodrum'da iken evvela Kale Müdürü Arkeolog Haluk Elbe'nin başlattığı İngilizce kurslarında lisan öğrenip, ardından Amerikan Barış Gönüllülerinin Bodrum'da açtığı İngilizce kurslarında İngilizce öğrendiğini yabancılarla iletişimde aldığı bu kursların önemli etkisinin olduğunu belirtmiştir.⁶⁵

Bodrum'un Çömlekçi köyü, gönüllüleri ağırlayan bir başka yerleşimdi. Çömlekçi ile Bodrum arası 40 km idi. Özbalkan, kitabında bu köyde "Toplum Kalkınması" programı uygulandığını belirtilmiştir.⁶⁶ Köylü Mike'tan uzun uzadıya söz eder. Mehmet Cengiz, Mike ile ilgili anılarında şunları ifade etmiştir.

Adı Mike'tı. Benim bir arkadaşımın kazı yaptılar. Eski usul basmalı artezyen yaptı. İki tarafın düzenli olması için, temizliği için gayret ederdi. Bazı şeylerini sevmediğim için samimi olmadım. "Biz Türklere korkmayız, sarıklılar var onlardan korkarız" demişti. Çalışkanı. Yardımcı olurdu, sağlık yönünden de. Burada bir şeyler yapmak için çok uğraştı. Halıcılığa çok önem verdi. Karısı da kadınlarla çok yakındı. Onlara yol gösterirdi. Burayı çok sevdi, insanlar da onu. Dört, beş sene kaldılar. İyi Türkçe konuşurlardı. Gideceğinde "Ben gitmek istemiyorum ama çağırıldım." dedi. Her şeyden anlıyordu, boş değildi. Kooperatif kuruluşunda bulundu. Bizim kooperatif Isparta'ya mal gönderiyordu. Aynı kooperatif duruyor ama işlevi yok."⁶⁷

Mehmet Cengiz de Mike ile ilgili güzel şeyler anlatmıştır. "Mike ve ailesi vardı. Köyümüze geldiler sonra bir iki ay içerisinde sondaj icat etti. Tetanos iğnesini de o yaptı bana. Zararsız bir insandı. Herkese yardımcı olurdu."⁶⁸

Mehmet Ertok da benzer ifadelerde bulunur: "Mike köye insanlığı getirdi. Hasta olana yardım etti. Kızım hasta oldu benden önce eve varmış. Kendi tedavi etti. Kooperatif kurmak için önder oldu. Kahvenin yanındaki evde kaldılar kira alınmadı. Kurs açtı-dil üzerine- ama devam eden olmadı. Halıcılık çok ileri gitti ama insanlarımız ileri gidemedi."⁶⁹

Emin Çakır Türk insanına Mike'ın ne kadar çok güvendiğini, "benim hiç unutmadığım; arabanın içine paralar falan her şey dağınık bırakırdı. Köylüye güveniyordu."⁷⁰ ifadeleriyle aktarmıştır.

Ayhan Çakır da "Mike köyümüze Barış Gönüllüsü olarak 1963'te gelmiş olmalı. Halka yardımcı olurdu. İş kazası geçirdim mesela pansuman yapardı. Hamza ile Mike kardeş gibi yaşadı. Düğünlerimize, cenazemize hepsine gelirdi. Harç karardı. Çok iyimser görünürdü. Ama yukardan mı talimatı vardı onu bilemem. Halı kooperatifi öncülüğü vardı. Halkı bir yerlere yönlendiriyordu."⁷¹ demiştir.

Mustafa Güne, kooperatif çalışmalarını öne çıkararak: "Halı kooperatifi vardı halılar toplanır satılırdı. Benim halım aralarında birinci seçilmiş. Bunu bana yansıtmadılar. Gönüllü, Ankara'ya döndü. Buradan bir hasta vardı, orada onun misafiri olmuş. Orada sahip çıkmış. Orada bu mevzu açılmış. Halı eksperleri köylüler bana haber vermediği gibi para da vermediler. Bunu duyunca kendi cebinden halının parasını bana ulaştırdı" demiştir.⁷²

63. Mualla Karaman, 1952 doğumlu, Öğretmen, 24.08.2012'de telefon ile görüşme yapılmıştır.

64. Özbalkan, *age*, s. 254-265.

65. Hüseyin Yeter Şakar, *Mazimdeki Bodrum ve Bodrumlular*, Yayıncı Hazırlayanlar: Mehmet Kocair, Cezmi Çoban, Halikarnas Yayıncılık, Bodrum 2019, s. 388.

66. Özbalkan, *age*, s. 195.

67. Süleyman Ertul, 1939 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

68. Mehmet Cengiz, 1936 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

69. Mehmet Ertok, 1939 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

70. Emin Çakır, 1939 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

71. Ayhan Çakır, 1947 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

72. Mustafa Güner, 1934 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Yavuz Peker'de Mike'ın insan yönünü ve yöre halkı tarafından ne kadar benimsendiğini şu sözlerle dile getirmiştir.

“Mike buraya görevli de gelmiş olsa, Türk insanının sıcak yüzünü görünce burasını neredeyse ikinci vatanı bellemiş ve o köye çok katkıları olmuş bir kişidir. Sağlam arkadaşlık ilişkileri kurmuş ve yıllar sonra emekli olduğunda da Türkiye'ye, görev yaptığı yerlere ziyarette bulunmuştur. Son derecede efendi ve Türkçeyi epeyce kavramış bir insandır. Bende kötü bir izlenim bırakmadı. Genele bakacak olursa şahsi kanaatim, Amerikan devletinin, toplumların sosyolojik yapılarını öğrenme ve ona göre siyaset izlemeleri amacından doğmaktadır. Bu gönüllülerin, yapı itibarı ile iyi eğitilmiş ve sıcakkanlı kimselerden seçilmeleri gerekliliği kaçınılmazdır elbette. Ülkemiz insanının samimi misafirperverliği, bu kişilere sıcak davranıldığını göstermektedir. Halkla iç içe yaşamışlar, aynı şartlarda yemiş içmişler, birçok teknik konuda da yardımcı olmuşlardır. Bu arada bütün bunları yaparken toplum yapımızı da Amerikan bilim adamlarının tanımalarına katkıda bulunmuşlardır. Niyetleri iyi de olsa bunun böyle olması gerekmektedir. Misyonerlik konusunda ise en azından Mike'ın böyle bir girişimde bulunmadığını söylemeliyim.”⁷³

Milas

Milas Ortaokulunun sitesinde okulda çalışan Barış Gönüllüleri yer almaktadır. Buna göre Milas'ta, Ann Zimmermann, Richard Sherrington, Robert Ostrowski, Edward Kilenger, Whit Miller, Sandra Bianchi, Bob Bianchi İngilizce öğretmeni olarak çalışmıştır.⁷⁴

Turgut Meraş okul günlerine dair anılarında gönüllü öğretmenlerden bahsetmiştir:

“Ben Fransızca dersleri alıyordum onlar İngilizce derslerine giriyordu. Bizim mahallemizde kalıyorlardı. İki kişiydiler, bir kadın bir erkek (Edward). Bir yıllığına gidip geliyorlardı. Ondan sonra başka gelenler de oldu. Öğrencilerle diyalogları iyiydi. Yakınlık gösterirdi. Kendilerinin yemek için paket paket bisküvileri olurdu. Kapanık yaşarlardı. Her gelen gönüllü aynı evde kaldı. Dönemin kenar mahallesi sayılabilecek bir yerdeydi.”⁷⁵

Özgül Kayrak da Milas Ortaokulunda öğretmen olarak çalıştığı yıllarda gönüllülerin geldiğini belirtir:

“Richard ve Ann adında iki gönüllü geldi. Okulumuz için yararlı olan her şeyi yapmaya gayret gösteriyorlardı. O dönem öğretmendim. Gece de bize İngilizce dersi veriyorlardı. Bir yıl görev yaptılar Milas Ortaokulunda. Daha sonra evlendiler hatta fotoğraflarını gönderdiler. Uyum sağladılar bize. Evimize yemeğe geldiler. Hanım bana çok yakındı. Türkçe çok az konuşurlardı. Ev tutmuşlardı. Seviliyorlardı zaten bizim insanımız yabancıya daha çok değer verir.”⁷⁶

Müslim Özbalkan'ın kitabında, kendisine verdikleri bilgi, belge ve destek için teşekkür ettiği⁷⁷ ve projelerini başarılı bulduğu Charlotte A. Jirousek ve eşi Michael Miller, 1964-66 yılları arasında Milas'ın Çömlekçi Köyü'nde kırsal kalkınma projeleri yürütürler. Köydeki sürelerinin bitmesi ve Barış Gönüllüleri Merkezi'nde idari görev almaları nedeniyle Ankara'ya taşınırlar. Görevleri bittikten sonra da 1969 yılına kadar Türkiye'de kalırlar. Yaşadıkları deneyimin etkisiyle kızlarına Filiz adını verirler. 2014 yılında hayatını kaybeden Jirousek ve Miller köyün el dokuması halı ve kilimlerinin kalitesini artıracak standartlar geliştirir, ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştıracak bir kooperatif kurar ve çok az sayıda Barış Gönüllüsünün gösterebildiği bir başarıyı yakalarlar. Ankara'ya gittiklerinde de Amerika'ya döndükten sonra da köye ve projeye verdikleri desteği sürdürürler. Her ikisi de Türkiye'ye olan ilgisini hiç kaybetmez ve Türkiye'deki dostlarını sık sık ziyaret ederler.⁷⁸

73. Yavuz Peker, 1951 doğumlu, Sosyolog, 31.01.2013'te internet üzerinden görüşülmüştür.

74. <http://www.milasbilgi.com/milas-ortaokulu/ingilizce-ogretmenleri>, Erişim Tarihi:29.05.13. (Gökhan Eşel'in yönlendirmesi ile ulaşılmıştır).

75. Turgut Meraş, 1953 doğumlu, Öğretmen, 24.08.2012'de Milas Öğretmenevinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

76. Özgül Kayrak, 1941 doğumlu, Öğretmen, 24.08.2012'de Milas'ta evlerinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

77. Özbalkan, *age*, s. 7.

78. Zafer Parlak, *agm*, s. 306.

Kendi Anlatımlarıyla Amerikan Barış Gönüllüleri “Mike” ve “Richard”ın Muğla’daki Faaliyetleri

Michael Miller

Michael Miller, Bodrum Çömlekçi Köyü’ne gelen ve köylülerin Mike olarak söz ettiği gönüllüdür. Çömlekçi’de görevi Toplum Kalkınması programı dâhilindeydi. Köye 2012 yazında gittiğimizde onun da kısa bir süre önce orada olduğunu öğrendik ve internetten ulaştık. Ayrıca, Michael Miller müfettişlik görevinde de yer almıştır. İnsanların hafızasında iyi anılarla yer eden Michael Miller’ın söyleyecekleri, yaşayan bir gönüllünün ağzından karşı tarafı temsil etmesi ve eleştirilere karşılık vermesi açısından oldukça önemlidir.

Michael Miller’in Hayatı, Örgüte Katılması ve Görevleri⁷⁹

Muğla’nın Bodrum ilçesi Çömlekçi köyünde Toplum Kalkınması programında gönüllü olarak çalışan Michael Miller ile e-posta yoluyla haberleşme olanağı bulduk. Yaşayan gönüllülere ulaşma olanağı ve onların sizinle iletişime geçmesi, sorularınızı yanıtlaması gerçekten zor bir durumdu. Ancak Mike, her e-postama zaman geçirmeden ayrıntılı olarak cevap verdi. Fotoğraflarını benimle paylaştı. Mike hala Türkçeyi biliyor ve bazen kısa olarak Türkçe konuştu. Ayrıca Mike, Türkiye’den ‘ikinci vatanım’ olarak bahsediyor.

Michael Miller, 1940 yılında New York’ta doğmuş, Tarih ve Felsefe okuduktan sonra Tarih alanında yüksek lisans yapmıştır. “Barış Gönüllülerine katılmak için gençliğinizden ya da çocukluğunuzdan sizi yönlendiren bir şey oldu mu?” sorusuna: “Her zaman seyahat etmeyi, farklı kültürler ve dilleri öğrenmeye istekli biri olmuşumdur.” cevabını vermiştir.

Michael’a göre Barış Gönüllüleri fikri, Hubert Humphrey’in fikri idi ancak bu fikri 1961’de Kennedy hayata geçirmişti. “O zamanlar bu fikir, Vietnam Savaşı’nın hemen öncesi olması ve 1960’ların diğer sosyal hareketleri ile düşünüldüğünde idealist bir fikirdi.” demektedir. Daha önceki bölümde söz ettiğimiz gibi birçok kişi Barış Gönüllüleri fikrini hayata geçirmeye çalışmış ancak sadece Kennedy bu konuda başarılı olabilmişti

Michael, Barış Gönüllüleri fikrini üniversitede okuduğu zamanlarda öğrenmiş ve “...iyi bir şey olduğunu düşündük ve katıldık.” demiştir. Ayrıca, Michael’ın o dönemdeki eşinin daha önceden Türkiye’de bulunup sevmesinden ve kendisinin de tarih okumasından dolayısıyla ilk tercihinin Türkiye olduğunu söylemiştir.

Michael ve yine gönüllü olan eşi Charlotte, 1964 Ekim’de Türkiye’ye gelmiş ve kısa süre sonra 1966 Haziran’a kadar yaşayacakları Çömlekçi’ye gitmişlerdir. 1966 yazı boyunca Ankara’da ODTÜ’de Yalıncağ Köyü’nde gönüllüler için düzenlenen eğitim programında çalışmışlardır. Kısa bir süre için personel eğitimi dolayısıyla Washington’a dönüp, 1966 Aralık’ta İzmir’e gitmişler ve 1967 Temmuz’una kadar Barış Gönüllüleri Örgütü Bürosu’nda çalışmışlardır. Daha sonra ise büroyu kapatıp 1969 Mart’ına kadar Ankara’da kalmışlardır.

Michael, köylere giden ilk gruplardan biri olduklarından ve tam olarak görevlerini bilmediklerinden, yapacakları işlerin ve verecekleri kararların kendilerine bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu da Toplum Kalkınması ve Gönüllüler Projesi’nin iyi tasarlanmamış olduğunu göstermektedir.

Michael, köyde, halı kooperatifi kurulmasını organize ettiklerini, tavuk yetiştirdiklerini, kuyu açtıklarını, seracılığı tanıttıklarını, sağlık eğitimi verdiklerini, tedaviler gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bunlar köyde yaşayanların anlattıkları ile uygun düşmektedir. Barış Gönüllülerinin bir personeli olarak ise Ege Bölgesinde, Orta Anadolu’da ve Akdeniz kıyısı boyunca gönüllüleri müfettiş olarak denetlediğini ve desteklediğini söylemiştir.

79. 6.10.2012 tarihli e-postadan alınmıştır.

Gönüllü Eğitimi ve Olanaklar⁸⁰

Michael, Türkiye'ye gelmeden Amerika'da (Vermont'ta) üç aylık eğitimden geçirildiklerini belirtmiştir. Eğitimde Türkçe (360 saat), alan çalışmaları (tarih, kültür vs.) ve uygulama/teknik becerilerin yer aldığını belirtmiştir. Gönüllülere Türkçe, bir grup Türk öğretmen tarafından öğretilmiştir.

Bir önceki bölümde yer alan "Barış Gönüllülerini Yetiştiren Türkleri Açıklyoruz"⁸¹ makalesinde de Barış Gönüllülerinin Türkiye'ye hiçbir yabancılık çekmeden gelmeleri için Türkiye'den gidenler tarafından eğitildiğini iddia etmişler ve bu kişilerin isimlerini vermişlerdir. Birinci grubun çalışmalarını Hikmet Sebuktekin'in yönettiği ve yine onun "Amerikalılar İçin Türkçe" başlıklı kitabının okutulduğu belirtilmiştir. Peace Corps Training Program adı ile uygulanan eğitimde, eğitim çalışmaları (Türkçe), pratik çalışmalar ve kültürlerarası çalışmalar (halk oyunları, türküler, Türkiye hakkında bilgiler) başlıklarının yer aldığı belirtilmiştir. Ancak söz edilen eğitimin Los Angeles'ta olduğu söylenmiştir.

O dönem İsmet İnönü'nün başbakan olduğunu, Eğitim Bakanlığının istediği öğretmenlerden haberdar olduğunu ve Köy İşleri Bakanlığı altında da çalışmalarını istediğini belirtmiştir. Toplum Kalkınması Programı altında amaçlarını köy için faydalı olmak olarak tanımlamıştır.

Michael, Ayda 600 TL aldıklarını ve bunun köy öğretmenin maaşı ile aynı olduğunu belirtmiştir. Amerika'da hesaplarına ayda 75 doların yatırıldığını bunun da toplam olarak döndüklerinde üç aylık yaşama masrafı kadar olduğunu belirtmiştir. Bundan başka hiçbir imkân ve bursun olmadığını belirtmiştir. Askere gitmemek için gönüllü olma fikrine gelince, Vietnam Savaşı'nı haksız olarak gördüğünü ve bu yüzden gönüllü olanların da ona göre sadakatsizlikten değil Vietnam Savaşı'nın ahlaksızca olduğundan kaynaklanabileceğini belirtmiştir.

Muğla⁸²

Michael, birkaç ayda bir Vali Şeref Tüten'e rapor vermek için Muğla'ya gittiklerinden bahsetmiştir. Tüten'in gönüllüleri desteklediğini belirtmiştir. Gönüllülerin Türkçeyi iyice öğrendikten sonra muhtar Eyüp Oral'ın kendi isteklerini onlarla valiye göndermeye başladığını anlatmıştır. Gönüllüler aracılığı ile idari makamlarla iletişime geçilmesi çok rastlanan bir durum olmuştur. Tüten'in ileri derecede İngilizce bildiğini ve daha sonra Ankara Valisi olduğunu da eklemiştir. Şükran günü için Muğla'ya gittiklerinde, orada Milas, Köyceğiz, Muğla, Bodrum'daki İngilizce öğretmenleri ile hemşire gönüllüler ile Şükran Günü'nü kutladıklarını anlatmıştır. Tatil için Marmaris ve Rodos'a gittiklerini, o dönemde Muğla yolunun çok kötü olduğundan ve yolda çeteler olduğundan bahsetmiştir.

Çömlekçi ve Diğer Görevleri⁸³

Michael, köyde halı kooperatifi kurulması için çaba harcadığını, halıları tüccarlara satmak için uğraştığını anlatmıştır. Dikiş makinesini köye onların getirmediğini belirtmiştir (köylüler öyle demişti). Eşinin bir süre İngilizce kursu verdiğini, açtıkları kuyunun başarıya ulaşmadığını, en yakın arkadaşı Hamza Özgül ile kuluçka makinesi inşa edip tavuk yetiştirdiklerini ve evlerinde yaptığı tuvaletin köye örnek olduğunu anlatmıştır. Köylülere yardım için amatör doktorluk yaptığını söylemiştir. Kendisinin eli baltayla kesildiğinde ise İzmir NATO Hastanesine götürüldüğünü anlatmıştır.

Michael, köyden Faik Özgül'ün, Ankara'ya döndükten sonra akciğer kanseri olduğunu öğrenmiş ve onu Ankara'ya çağırmıştır. O sırada kızları Sara Filiz'in doğduğunu söylemiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın oğlu Dr. Atilla Sunay'ın ABD'de öğrenim görmüş olduğunu ve Ankara NATO Hastanesinde çalıştığını, ona danıştığını ve eşinin, Faik Özgül'ün ameliyatını gerçekleştirdiğini, bu sırada Özgül'ün eşi Saniye Hanım'ın da birkaç ay onların yanında kaldığını anlatmıştır.

80. 8.12.2012 tarihli e-postadan alınmıştır.

81. "Barış Gönüllülerini Yetiştiren Türkleri Açıklyoruz", *Ant*, 4 Kasım 1969, S. 149, s. 6

82. 8.12.2012 tarihli e-postadan alınmıştır.

83. 8.12.2012 tarihli e-postadan alınmıştır.

Arkadaşı Hamza Özgül'ün zeytinliğini çapalarken bronz bir bilezik bulduğunu ve kendisinin Bodrum'daki müzedeki görevlilere haber verdiğini belirtmiştir. Görevlilerin, birkaç yaz sonra yaptıkları kazıda, Bronz Çağı'na ait kalıntılar bulduklarını belirtmiştir.

Müfettişlik görevinde ise modern apartmanlarda yaşadıklarını ve iyi kazandıklarını belirtmiştir. Yılda iki üç kez, Ege, Akdeniz kıyıları ve Orta Anadolu'yu denetlediğini ve gönüllülere yardımcı olduğunu belirtmiştir. Yaptığı en iyi projenin ise Antalya Ziraat Müdürü ile Meksika buğdayının gönüllüler ile tanıtımının yapılması olduğunu söylemektedir. Ayrıca Özbalkan'ın kitabında geçen Toplum Kalkınma Programı Müdürünün Mike Miller'in kendisi olduğunu belirtmiştir. Kitapta yer alan raporda Miller, Toplum Kalkınması Programı'nın başlangıçta düşünüldüğü kadar başarılı olmadığını ifade etmektedir.⁸⁴

İzmir Alsancak'ta Barış Gönüllülerinin bürosunda da çalıştığını ancak Ankara ile irtibat zor olduğundan, burayı kapatıp 1967'de Ankara Kavaklıdere merkez bürosuna geçtiklerini belirtmiştir.

Michael, bizim de ulaşamadığımız MİŞ dergisini tam hatırlayamadığından bahsetmiştir.

Ülkeden Ayrılış⁸⁵

Michael, Türkiye'den gönüllülerin gönderilmesi hakkında ne düşündüğünü sorduğumuzda şunları anlatmıştır: "Anti-Amerikancılık oldukça güçlendi ve Barış Gönüllüleri kolay bir hedefti." Kıbrıs, 6. Filo, Johnson Mektubu, Büyükelçi Comer ve Vietnam Savaşı gibi durumların gidişlerine etki ettiğini belirtmiştir. Türkiye'de askeri sebeplerle binlerce Amerikalının bulunduğunu ve İncirlik Hava Üssü yüzünden de halkın rahatsız olduğunu anlatmaktadır. "İzmir Kordon'da birçok cadde Amerikalıların yaşadığı binalarla çevriliydi." demektedir. "Elbette nükleer başlıklı B-52 bombalarından çokça bulunan İncirlik Hava Üssü vardı. Bütün bunların Türkiye'ye yarattığı sorun Türkiye'yi muhtemel bir savaşın içine çekebilecek olmamız ve Türkiye'nin buna karşı koyamayacak olmasıydı." demiştir. 1960'ların sonunda oluşan Amerikan karşıtı havadan gönüllülerin de etkilendikleri düşünülmüştür. Askeri üssün ve askerlerin halkı rahatsız ettiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca dış siyasette Amerika ile gerginleştiğimiz noktalar da birer etken olarak görülmüştür.

Michael'ın 'solcu' olarak nitelendirdiği ve gönüllülere karşı makaleler yayınladığını söylediği *Akşam* gazetesinden Çetin Altan ile görüştiklerini ve gönüllülerin iyi insanlar olduğunu fakat Amerikalıların ülkeden gitmeleri için bunları yazması gerektiğini söylediğini iddia etmiştir.

Çetin Altan'ın bu konuda yazdığı bir makalesine bakacak olursak, Altan'ın *Akşam* gazetesinde çıkan 23 Nisan 1968 tarihli "Eğlenin Yavrularım Eğlenin"⁸⁶ başlıklı makalesinde Türkiye'nin egemenliği karşısında Amerikan varlığı eleştirilmiştir. Çetin Altan şöyle demektedir:

"Amerika, Karadeniz kıyılarındaki bakır madenlerimizin, yüzde elli bir oranında kendileriyle iş yapacak patronlara devredilmesini istemiş. Biliyorsunuz dostumuzdur Amerika. Topraklarımızın 32 milyon metrekaresi üstünde onun bayrağı dalgalanır. Her Bakanlığımızda onun uzmanları, gizli güvenlik teşkilâtımızda onun dolarları. Anadolu köylerinde onun barış gönüllüleri vardır. Başbakan dahi onun firmalarının komisyonculuğundan gelmiştir iktidara ve onun Başkanıyla kol kola çektiği resimleri halka dağıtmanın kıvancıyla toplamıştır oyları. ...Amerika, bakırlarımızın yüzde elli bir oranında kendisiyle iş yapacak patronlara devrini istiyorsa, elbette bu egemenliğimiz ve özgürlüğümüz içindir. ...Eğlenin yavrularım, eğlenin. Gülün, oynayın, koşun, bağırın. Egemen bir ülkede özgür ve mutlusunuz. O kadar özgür ve mutlusunuz ki kazara aklınıza vatanımızda dalgalanan çok yıldızlı bir yabancı bayrağına bakarak kuşku girerse, Savcı yapışabilir yakanıza: "Niye düştünüz bu kuşkuya, diye..."

Görüldüğü gibi Altan, Türkiye'de Amerikan etkisinin fazlalığından bahsetmiştir. Türkiye'de var olan Amerikan nüfusundan –uzman, gönüllü vs.– söz edilmiş ve Amerikan yanlısı iktidarlar da eleştirilmiştir. Çetin Altan, Türkiye'deki Amerikan etkisini ve egemenlik kavramını eleştirmiştir. Ancak bu yazıları gönüllülerin

84. Özbalkan, age, s. 193

85. 8.12.12 ve 27.01.13 tarihli e-postalarından alınmıştır.

86. http://www.medyakronik.net/arsiv/basintarh_230401.htm erişim tarihi: 06.02.13.

gitmesi için yazmış olduğu iddiasının doğruluğu bilinmemektedir. Gazetecilerin halk üzerinde etki yarattığı hele ki o yıllarda bir gerçektir. Michael'ın iddiasına göre Altan, gönüllüleri bu işten soyutlayıp aslında iktidarlar ve Amerikan politikalarını eleştirmiş olmaktadır.

Michael, köyde bazen kendilerinin casus oldukları ve CIA'ya bir şeyler anlattıkları konusunda şakalaşmalar geçtiğini belirtmiştir. (Orhan bugün erkenden tarlasını sürmeye kalktı, horozların sayısı vb.) Anti-Amerikancı öğretmenlerle karşılaştığını ve onlara göre kendisinin iyi olamayacağını söylemiş ama yine de güzel anlar paylaştıklarını belirtmiştir. Son olarak:

“Henüz orada bulunduğumuz zamanda (1969 Mart sonlarına kadar) olaylar giderek daha düşmanca hale geliyordu ve anlattığım gibi daha da kötüleşti. Bakanlıklar artık daha fazla program istemiyordu (hiçbir resmi görevli başka bir Barış Gücü programını istemekle ilişkili olmak istemiyorlardı) ve bir istek olmadan da biz kendimiz bir tane getiremiyorduk. Bence bitişi buydu. Barış Gücü görevlilerinin gidip kalmasına dair bir görüş ayrılığı vardı. Bizim gitme nedenimiz, birçoğumuz bölgelerimizde sevilmemize rağmen, Türkiye'deki genel iklimin çok da iyi olmamasıydı. Bakanlıklar programı sormayı bıraktı ve neden Vietnam'da olduğumuzu açıklamamız (hiçbirimiz olmalıydık diye düşünmüyorduk) tüketici olmaya başlamıştı, neden Türkiye'yi Kıbrıs'ta savaşa gitmekten alıkoymadığımızı, Johnson'ı mı Kennedy mi daha çok sevdiğimiz vs. ve herkes biliyordu ki Akşam gazetesinde devamlı çıkan makaleler sayesinde, casustuk, misyonerdik ya da her neyse.”

Casusluk⁸⁷

Michael, köyde kaldığı 2 yıl sürece hiç dinden bahsetmediğini, çünkü diğer dinlere ve geleneklere bir saygısının olduğunu, aksinin kültürel emperyalizm olacağını belirtmiştir. Kendisine köy imamı ve Mehmet Ağa tarafından Müslüman olabileceği teklifinin geldiğini, saygılı bir görüş alışverişinin olduğunu, kendisinin Hristiyan olduğunu belirtmesi ile konunun kapandığını söylemiştir. Michael, köyün çok dindar olmadığını, Atatürkçü ve CHP'li olduğundan bahsetmiş ve 'tüm kitaplı insanlar' olarak rahatça yaşadıklarından söz etmiştir.

Süleyman Demirel'in "Amerika'nın bir arkadaşı" olarak görüldüğünden solcular tarafından sevilmediğini ancak kendilerinin bu konuyla değil işleri ile ilgilendiklerini belirtmiştir.

Birçok Türk'ün onların Türkiye'de casusluk ya da misyonerlik için bulduklarını düşündüklerini eklemiştir ve "...başka türlü üniversite mezunu genç Amerikalılar neden bir köyde yaşasınlardı ki?" demiştir. Kimse için casusluk yapmadıklarını söyleyen Michael, Kennedy'nin özellikle Barış Gönüllülerinin hiçbir yere bağlı olmadığından emin olmak istediğinden söz etmiştir.

Gönüllülerin rapor yazmadıklarını belirten Michael, denetmen olarak görevlerinin sadece gönüllülere yardım etmek ve amaçların tartışılmasına yönelik olduğunu söylemiştir. Tek ilgilerinin insanların daha iyi ve daha sağlıklı yaşamalarını sağlamak olduğunu belirtmiştir. Casusluk iddialarına karşı köylerden nasıl bir bilgi çıkarılabileceğine dair *şöyle* demektedir: "İnsanlar diyecekti, 'Tamam, eğer Mike casussa, bugünkü raporu ne olacaktır?' Hadi bakalım. Ahmet tütün fidanları dikiyor, Orhan çift sürüyor ve akşam yağmur yağmalı". Raporun sonu ve herkes gülecekti."⁸⁸

Michael, Özbalkan'ın Çömlekçi'de bir yaz geçirdiğini, ona bazı bilgiler verdiğini ancak Özbalkan'ın bunları kendi çıkarlarına göre manipüle ettiğini belirtmiştir. Özbalkan ile Çömlekçi'de ve Ankara'da zaman geçirdiklerinden bahsetmiştir. Gönüllüler ile ilgili nesnel bir tablo çizeceğine inanıp bazı bilgiler verdiklerini fakat hiçbirinin gizli bilgiler olmadığını çünkü sırlarının olmadığını belirtmiştir. Kendisinin anlattıklarını çarpıtarak Barış Gönüllülerini Türkiye'ye karşı bir komploya çevirdiğini anlatmıştır. Onun hakkında "Köylüler Müslim'i her zaman kahvede politika ve "ilerleme"den konuştuğuna atıfla "bizim ateşli" olarak çağırıyorlardı. Onu çok ciddiye almıyorlardı ve onlara söyledikleriyle eğleniyorlardı. Onu sadece genç ve deneyimsiz görüyorlardı." demektedir.

87. 12.12.12 ve 27.01.2013 tarihli e-postalarından alınmıştır.

88. 8.12.12 ve 27.01.2013 tarihli e-postalarından alınmıştır.

Richard Sherrington⁸⁹

Richard Sherrington, Milas'ta gönüllü olarak bulunmuştur. Milas'ta sözlü tarih yaptığımız Özgül Kayrak'ın çok iyi hatırlayıp 'Richard' olarak bahsettiği gönüllü olması ihtimali yüksektir. Richard, Milas'ta İngilizce öğretmeni olarak görev yapmıştır.

Richard Sherrington, Chicago Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Ordunun dil okulunda bir sene Türkçe eğitimi aldıktan sonra, Türkiye'deki ABD ordusuna çevirmen olarak gitmiştir. O dönem, Türkiye'de çoğunlukla Ankara'da olmak üzere 18 ay kalmıştır. Barış Gönüllülerine katılma amacının da tekrar Türkiye'ye dönmek istemesi olduğunu belirtmiştir. Türkiye'deki ilk yılında Milas'ta öğretmenlik yaptığını ve Bodrum'a da gittiğini belirtmiştir. İkinci yılda ise asistan personeli olarak Ankara'da olduğundan söz etmiştir. Daha sonraki üç yıl boyunca da yine Barış Gönüllüsü olarak Ankara'da olduğunu söylemiş ve son 18 ayda programda yardımcı yöneticilik yaptığını belirtmiştir. Richard, Milas'ta ortaokul ve lise öğrencilerine ve akşamları da yetişkinlere İngilizce eğitimi vermiştir. Richard "Bence başarılı bir öğretmendim ki öğrencilere anlayabilecekleri şekilde bir şeyleri açıklamak açısından Türkçe bildiğim için, gerçi bu yabancı dil eğitiminde çok da gerekli değildir. İngilizce öğretmede bizim aldığımız eğitmenlik eğitimi çok iyiydi ve en modern yöntemler vardı." demiştir. Richard'a, Türkiye'den Barış Gönüllülerinin ayrılması konusunda ne düşündüğü sorulmuştur. Ona göre gönüllülerin Türkiye'yi terk etmeye zorlanması çok kötüdür. Richard'a göre, Türkiye kendisine ileride Birleşik Devletler'de yardımcı olabilecek ve gittikçe artan sayıda bir grup arkadaşını kaybetmiştir. "Gönüllülerin büyük bir kısmı Türkiye'yi çok seviyordu ve bugüne kadar Türkiye ile ilgili ilişkileri de takip etmişlerdir." demiştir.

Sonuç

ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 1962 yılında teati edilen ikili anlaşma doğrultusunda Türkiye'ye gelmeye başlayan Barış Gönüllülerinin faaliyetleri, kamuoyunda oluşan, siyasi ve sosyal çeşitli tepkiler nedeniyle 1970 yılında durdurulmuş ve son Barış Gönüllüsü 1971 yılının temmuz ayında Türkiye'den ayrılmıştır. Barış Gönüllüleri Örgütü Genel Merkezi 1962-1971 yılları arasında Türkiye'de toplam 1460 gönüllünün bulunmuş olduğunu belirtmektedir. Barış Gönüllüleri Türkiye'de, başta İngilizce Öğretimi olmak üzere, toplumsal kalkınma, sağlık ve sosyal hizmetler ile turizm alanlarında görev alarak, Anadolu'nun hemen her bölgesinde il merkezlerinin yanı sıra, ilçe, belde ve köylerde faaliyette bulunmuşlardır.

Barış Gönüllülerinin faaliyet gösterdiği illerden biri de Muğla olmuştur. Muğla Merkez dışında Bodrum, Milas, Marmaris ve Köyceğiz'de de Barış Gönüllülerinin izlerini bulmak mümkündür. 1964 yılından itibaren faaliyetlerini takip edebildiğimiz Barış Gönüllüleri, Muğla ve ilçe ve köylerinde halk tarafından büyük bir saygı ve sevgiyle karşılanmışlardır. Barış Gönüllüleri, eğitim, toplumsal kalkınma, sağlık ve sosyal hizmetlere ilave olarak 1966 yılında Turizm ve Tanıtım Bakanlığıyla imzalanan protokol gereği 1967 yılında turizm alanında Bodrum'da faaliyette bulunmaya başlamıştır. Gönüllülerle ilgili en çok akıllarda kalan, okullarda verdikleri İngilizce ders ve kurslarıdır. Gönüllülerin, köylülerin ihtiyacına göre davranmaları ve köylünün beklentilerini karşılamaları köylülerin sevgilerini kazanarak dar çevreli programlarda, kendi amaçlarına uygun bir ortamın doğmasını da sağlamıştır. Gönüllülerin kendi amaçlarına uygun ortam bulmaları toplumun uzun süreli ekonomik ve sosyal kalkınmasını bir kenara atmıştır. Kooperatif gibi uzun soluklu projeler yürütülemedi, kurulmak istenen kamp planı hayata geçirilememiştir. Düşünülen projelerde istenilen başarı sağlanamamış ve yeni projeler de üretilememiştir. Barış Gönüllülerinin Muğla ve köylerindeki yedi yıllık faaliyetleri halk tarafından olumlu karşılanmış, fakat yeterli ve verimli görülmemiştir. Özellikle yerel basın ve sözlü tarih çalışmalarımız sonucu elde ettiğimiz veriler neticesinde Muğla Merkez ve köylerine gönderilen Barış Gönüllülerinin başlangıçta yerel halk tarafından şüphe, şaşkınlık ve teredditle karşılanmış olsa da bu durum yerini sıcak ilişkilere ve kimi zaman da sevgiye bırakmıştır. Üzerinden epey zaman geçmiş olsa da Muğla halkının büyük çoğunluğu Barış Gönüllüleri konusu açıldığında resmî kurumların itici, sert ve kaba yaklaşımı yanında gülümseme ve tebessümle yaklaştığı gibi hafızalarındaki anıları heyecan ve coşkuyla paylaşmaktadırlar. Gönüllüler, projelerde başarılı olamasalar da halkın sempatisini ve takdirini toplayacak günlük işlerle ilgilenmişlerdir. Yalnızca Charlotte A. Jirousek ve eşi Michael Miller 1964-66 yılları arasında

89. 30.01.2013 tarihli e-postasından alınmıştır.

Milas'ın Çömlekçi Köyü'nde kırsal kalkınma projeleri yürütmüşlerdir. Burada yapılan çalışmalar belki de gönüllülerin yüz akıdır. Başkaca köy kalkınmasına yönelik somut bir gelişmeye rastlayamadık. Hayata geçirilen başarılı projelerin aksine gönüllülerin, köyde gündelik hayatta yapılan işlere yardım ettikleri görülmüştür. Bu yardımlar, halkın gönüllülere karşı sempati duymasını sağlamıştır. Gönüllüler Muğla ve köylerinde inançlara saygılı, güler yüzlü, sempatik, sevecen, karşılaşılan sorunların üstesinden gelebilen, zor durumlara dayanıklı insanlar olarak anlatılmıştır. Muğla ve çevresinde kaldıkları sürece halkın aile yaşamına saygılı olmuşlar ve bölge halkı gibi giyinmişlerdir. Yolu ve elektriği olmayan köylerde yaşamışlardır. Namaz kılan, oruç tutan, hatta Müslümanlığı seçen gönüllüler olduğu gibi halkın düğünlerine, cenazelerine, imecelerine de ortak olmuşlardır. Gönüllülerin Türkçe konuşması ise halk tarafından şaşkınlık ve takdirle karşılanmıştır. Kalıcı dostluklar oluşmuş, kimi Muğlalılar yaratılan bu dostluk ilişkileri ile ABD'ye gitmişlerdir. Michael Miller'ın Türk kültüründen esinlenerek doğan kızına Filiz ismini vermesi bu durumun en ilginç örneklerinden biridir.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

Ant

Devrim

Hür Aydın

Resmî Gazete

Kitap ve Makaleler

Adams, Velma, *The Peace Corps In Action*, Follet Publishing Company, Chicago, 1964.

Akbaş, Oktay "Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllüleri'nin Dünyada ve Türkiye'deki Çalışmaları", *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Kış 4(1), Ankara 2006, s. 1-17.

Belenli, Tuğba, *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Eğitim Faaliyetleri (1962-1971)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

Durmaz, Ezgi, *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu'daki Faaliyetleri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2013.

Erboz, Fatih ve Soydan, Macit, *Barış Gönüllüleri 10 Karanlık Yıl*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

Erken, Ali. "Türkiye'de Barış Gönüllüleri Programına Bir Bakış: 1961-1970", *Avrasya Etüdüleri*, 48 / 2 (Aralık 2015, Ankara 2015, s. 39-63.

Eşel, Gökhan, *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, İleri Yayıncılık, İstanbul 2016.

Gündüz, Mehmet, "Türk Millî Eğitim Sisteminde Barış Gönüllüleri ve Faaliyetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Y. 2, C. 17, S. 34, İstanbul 2018, s. 311-336.

Haytoğlu, Ercan, "Amerikan Barış Gönüllüleri'nin Denizli Merkez ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008*, Bayram Kodaman vd. (Ed.), Murat Kılıç (Haz.), Isparta 2008, s. 968-979.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Yoktur Zulme Rızamız*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.

Madow, Pauline, *The Peace Corps*, The. H. W. Wilson Company, New York 1964.

Özbalkan, Müslim, *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri*, Ant Yayınları, İstanbul 1970.

Parlak, Zafer, "Kendi Anılarında Türkiye'de Bulunan Amerikan Barış Gönüllülerinin Yaşadıkları Değişim Süreci", *Kebikeç Dergisi*, (39), Ankara 2015, 291-313.

Peace Corps Tenth Annual Report, Washington, 1971.

Soysal, Murat, *Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri (1962-1972)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2010.

Soysal, Murat, "Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, (56), Ankara 2015, s. 113-146.

Sulluvian, George, *The Story of the Peace Corps*, Washington Square Press, New York 1964.

Şahin, Mükremin, *ABD Barış Gönüllüleri ve Trabzon'daki Faaliyetleri* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon 2020.

Şakar, Hüseyin Yeter, *Mazimdeki Bodrum ve Bodrumlular*, Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Kocair, Cezmi Çoban, Halikarnas Yayıncılık, Bodrum 2019.

Sözlü Tarih Çalışması Yapılan Kişiler

Mehmet Avcı, 1932 doğumlu, Radyo Tamircisi, 03.08.2012'de Döğüşbelen'de kendi evinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Mustafa Taşkiran, 1948 doğumlu, Sağlık Memuru, 07.08.2012'de Muğla Spor Tesislerinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Şadi Arslan, 1955 doğumlu, Öğretmen, 1927 doğumlu Sağlık Kolejinde hizmetli Mustafa Arslan'ın oğlu, 07.08.2012'de Muğla Öğretmenevinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Ayhan Aslan, 1935 doğumlu, Sağlık Koleji Müdür Yardımcısı-Sağlık Memuru, 18.08.2012'de Muğla'da yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Abdurrahman Tuncer, 1954 doğumlu, Öğretmen, 03.08.12'de Köyceğiz Öğretmenevinde yüz yüze görüşülmüştür.

Gülizar Kıy, 1940 doğumlu, Ev Hanımı, Toparlar'da kendi evinde 03.08.2012'de yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Feridun Öner, 1940 doğumlu, Terzi, Döğüşbelen kahvesinde 03.08.2012'de yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Turgut Tanış (Patron Hüseyin), 1940 doğumlu, çiftçi, 03.08.2012'de kendi evlerinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Halil İbrahim Durgut, 1932 doğumlu, Öğretmen, 07.08.12'de Muğla Öğretmenevinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Mualla Karaman, 1952 doğumlu, Öğretmen, 24.08.2012'de telefon ile görüşme yapılmıştır.

Süleyman Ertul, 1939 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Mehmet Cengiz, 1936 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Mehmet Ertok, 1939 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Emin Çakır, 1939 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Ayhan Çakır, 1947 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Mustafa Güner, 1934 doğumlu, 24.08.2012'de köy kahvesinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Yavuz Peker, 1951 doğumlu, Sosyolog, 31.01.2013'te internet üzerinden görüşülmüştür.

Turgut Meraş, 1953 doğumlu, Öğretmen, 24.08.2012'de Milas Öğretmenevinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Özgül Kayrak, 1941 doğumlu, Öğretmen, 24.08.2012'de Milas'ta evlerinde yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Çevrimiçi Kaynaklar

<http://www.milasbilgi.com/milas-ortaokulu/ingilizce-ogretmenleri>, Erişim Tarihi: 29.05.13.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ MUĞLA'DA YEREL BASIN ÖRNEĞİ: BİZİM MUĞLA GAZETESİ

Güzin ÇAYKIRAN

Doç. Dr. Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi;
Uzman, guzincaykiran@gmail.com, ORCID ID: 0000 0002 8524 8405

GİRİŞ

Türk basın hayatı, 19. yüzyılda 1 Kasım 1831'de Takvim-i Vekâyi'nin yayınlanmasıyla başlamıştı. Gazete, Osmanlı Devleti'nin resmi yayın organı idi.¹ Yerel basın kapsamında ise vilayet gazetelerini saymak mümkündür. Beyrut'ta çıkarılan Hadika al-Ahbar bunun ilk örneğidir. İslahat Fermanı'ndan (1856) sonraki süreçte yerel basın kapsamına giren gazetelerin sayısında artış olmuş ve süreç içerisinde 28, II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra ise toplamda 36 gazete neşredilmişti.² II. Meşrutiyet ile birlikte basında yeni bir dönem yaşanmıştı. Her çeşit yayın üzerindeki kontrol ve denetim ortadan kalkmış, hürriyetin ilanından sonra iki buçuk ay içerisinde gazete imtiyazı alanların sayısı 200'ü geçmişti. Bu sayı gün geçtikçe de artmıştır. Ancak bunların çoğunun yayın hayatı birkaç sayıdan ibaret kalmıştı. 1908-1909 yıllarında 353 gazete ve dergi yayınlanmıştır. 1910'da 130, 1911'de 124, 1913'te 92 gazete ve derginin yayınlandığı anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-1918) başlamasıyla da basın-yayın faaliyetlerinde bir durgunluk dönemi yaşanmış, 1914 yılında 73 süreli yayın varken 1918 yılında bu sayı 71'e düşmüştü.³

Millî Mücadele döneminde ise basın, Türk Kurtuluş Savaşı'nı destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye ayrılmıştı. Destekleyenler arasında Tasvir-i Efkâr, Vakit, İkdam, İleri, Yenigün, Sebirülreşat, Anadolu'da Babalık, Albayrak, Öğüt, Açıksöz, İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye, İzmir'e Doğru, Yeni Adana, İstikbal gazetelerini saymak mümkündür.⁴ Anadolu'da bu dönemde Millî Mücadele'yi destekleyen toplamda 82 yayın vardır.⁵ Desteklemeyenler arasında Alemdar, Peyam-ı Sabah, Selamet, Ferda, İrşat, Zafer, Köylü, Şark, Müsavat, İslahat gazeteleri yer almaktadır. Millî Mücadele'nin kazanılmasıyla da bu gazeteler yayın hayatına son vermişti.⁶ Millî Mücadele'yi destekleyen⁷ gazetelerin sayısı Sivas Kongresi'nden sonra 15'e kadar çıkmıştı. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya taşınmasından sonra da 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmış ve yeni bir hükümet meydana getirilmişti. Meclis Hükümeti bünyesinde yeni kanunlar çıkarılmış ve 7 Haziran 1920'de Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü Teşkilat Kanunu kabul edilmişti. Cumhuriyetin ilanından sonra basın-yayın faaliyetlerini düzenlemek adına ilk basın kanunu, 25 Temmuz 1931

1. İzzet Öztoprak, Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 7.

2. Olcay Uçak ve Abdi Erkal, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yerel Basının Gelişim Süreci", Selçuk İletişim Dergisi, (2019), 12(1): 92-122 s.96.

3. Öztoprak, age, s. 8-10.

4. İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 4-13.

5. Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2018, s. 115.

6. Uçak ve Erkal, agm, s.96.

7. Ömer Sami Coşar, Millî Mücadele basını içerisinde; Doğru Söz, İzmir'e Doğru, Aydın İli, Bursa'da Hüdayendigar, Ertuğrul, Kafkas, Lokman Hekim, Çocuk, Yeni Hayat, Yolbaş, Genç Kalemler, Gündüz, İnkılap vs., Gâvurcu İrşat, Yeni Adana, Açıksöz, İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye, Babalık, Öğüt, Emel, Yenigün, Albayrak, Ahali (Edirne), İstikbal, Işık, Ahali (Samsun), Antalya'da Anadolu, Satvet-i Milliye, Küçük Mecmua, Amel-i Milliye, Dertli, Türkoğlu ve Yeşilyuva süreli yayınlarını saymaktadır. Ömer Sami Coşar, Millî Mücadele Basını, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1967.

tarihinde çıkmıştı. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü, 1931 yılında lağvedilmiş ve yerine 1934'te İçişleri Bakanlığına bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü kurulmuştu.⁸ 1935 yılında ise ilk Basın Kongresi yapılmış ve Basın Birliği teşkil edilmişti.⁹

Netice itibarıyla Mayıs 1919'dan 1938 sonuna kadar İstanbul'da 176, Anadolu'da 406 toplamda 582 gazete yayınlanmıştı. Yerel gazetelerin dağılıma bakıldığında İzmir'de 54, Trabzon'da 28, Adana'da 27, Ankara'da 25, Bursa'da 16 gazete çıkarılmıştır. 11 ilde sadece bir gazete çıkarılmış, 10 ilde ise hiç gazete çıkarılmamıştı.¹⁰ Ayrıca 1938'de Matbuat Kanunu'nda yapılan değişikliklerle basın üzerindeki baskı daha çok artırılmıştı. Aynı yıl ayrıca Basın Birliği Kanunu kabul etmişti.¹¹ Amaç, basını tek elde ve tek amaç doğrultusunda toplamak ve denetim altına almaktı.¹²

1941'de 113 gazete ve 227 dergi yayın yaparken Çok Partili Hayata Geçiş sürecinde yani 1946'da 202 gazete 302 dergi yayın yapmaktaydı. Bu dönemde ayrıca 11 Haziran 1946'da Gazeteciler Cemiyeti kurulmuştu.¹³ Yine Haziran 1946'da hükümetin elindeki gazete kapatma yetkisi, yargıya verilmişti.¹⁴ Bu karar doğrultusunda basın-yayın faaliyetlerinde bir canlılık yaşanmış ve Anadolu'nun birçok yerinde çeşitli görüşte gazete ve dergi neşredilmeye başlanmıştı. Nitekim 1950'ye kadar 1946'da 194, 1947'de 322, 1948'de 408, 1949'da 420 gazete yayınlanmıştı.¹⁵

1946 yılı seçimlerinden itibaren basının büyük çoğunluğu Demokrat Parti'yi desteklemiştir. Bu minvalde 14 Mayıs 1950 tarihinde seçimi kazanarak iktidara gelen Demokrat Parti (DP), basın özgürlüğünü sağlamayı da programına almıştı. İlk olarak 1931 tarihli Basın Kanunu kaldırmış ve yerine 15 Temmuz 1950'de 5680 sayılı Basın Kanunu çıkarılmıştı. Bu kanunla birlikte gazete ve dergi çıkarmak için yörenin en büyük mülki amirine bilgi verme koşulu yeterli bulunmuş, gazete sahiplerinin cezai sorumluluğu azaltılmış, basın suçlarının yargılanma esasları değişmiş ve cevap hakkı yeniden düzenlenmişti. İkinci olarak da 13 Haziran 1952'de 5953 sayılı "Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştırılanlar Arasındaki Münasebetleri Düzenleyen Kanun" ile gazetecilere sendika hakkı, kıdem tazminatı, iş sözleşmesi gibi basın mensupları için son derece önemli haklar tanınmıştı.¹⁶ Dolayısıyla Demokrat Parti iktidarının ilk yılları Basın Kanunu'nun etkisiyle "basının altın devri" olarak nitelendirilebilecek kadar olumlu bir havada geçmiştir.¹⁷

Demokrat Parti'nin ilk iktidar döneminde yani 1950-54 yılları arasında¹⁸ basınla olan iyi ilişkiler, ekonomideki buhranın basında yer almaya başlamasıyla bozulmaya başlamıştı. Ayrıca hükümetin bazı yolsuzluk söylentileriyle mücadele etmemesi gazete sayfasına taşınmaya başlamıştı. Bu duruma karşı Demokrat Parti Hükümeti, 9 Mart 1954 tarihinde "Neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanun tasarısı"nı kabul etmişti.¹⁹ Bu kanuna göre 1954-1957 yılları arasında basın yoluyla suç

8. Atilla Girgin, *Türkiye'de Yerel Basın*, Der Yayınları, İstanbul, 2009, s. 169-175, 177-178, 202.

9. Koloğlu, age, s. 120.

10. Girgin, age, s. 184.

11. Neşe Yeşilçayır, "Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 27, S. 79, (2011), s. 134.

12. Hüseyin Bayarslan, "1950 Basın Kanunu", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1950-basin-kanunu/>, Erişim Tarihi: 12.08.2023.

13. Koloğlu, age, s. 122-125.

14. Bayarslan, "agm", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1950-basin-kanunu/>, Erişim Tarihi: 12.08.2023.

15. Şapolya'dan aktaran Uçak ve Erkal, "agm", s. 98.

16. Ayşe Elif Emre Kaya, "Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S.39, (2010), s. 95.

17. Bayarslan, "agm", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1950-basin-kanunu/>, Erişim Tarihi: 12.08.2023.

18. Demokrat Parti'nin ilk iktidar dönemini (1950-1954) Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı içinde yer almaması sonucu ekonomik bir refah, Merkez Bankası döviz ve altın rezervlerinin yüksek seviyelerde olduğu ve buna bağlı olarak dış kaynaklı kredibilite imkanının olumlu olması neticesi son derece başarılı ve iktisadi açıdan oldukça verimli geçmiştir. 1954-1957 yılları arasında ikinci dönem, siyasi açıdan daha güçlendiği bir dönemdir. Dönem içerisinde ekonomik anlamda çok büyük değişimler yaratmasa da, diğer birçok alanda üzerindeki büyük desteğe rağmen son derece negatif eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Son iktidar döneminde (1957-1960) ise yine yüksek oranda oy almasına rağmen, gücün getirdiği zorlayıcı ve dayatmacı üslup, Demokrat Parti için son iktidar döneminde zor yılların yaşanmasına neden olmuştur. Barış Bulunmaz, "Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları", *Öneri Dergisi*, c. 10, S. 37, (2012), s. 207.

19. Adem Ayten, *Türkiye'de Basın ve Rejimi (Cumhuriyet Dönemi Basın İktidar İlişkisi ve Basın Rejimleri)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 80-81.

işleyenlere, ağır cezalar verilmişti. Dolayısıyla basın baskı altına alınmaya çalışılmış ve bu dönemde 20 kadar gazeteci tutuklanmıştı.²⁰ Demokrat Parti'nin 1957-1960 yılları arası son iktidar döneminde ise ilk iktidar döneminin sonlarına doğru başlayan ve ikinci iktidar döneminin tamamında devam eden ceza kanunlarında yapılan değişiklikler, çıkartılan özel kanunlar, tutuklamalar, kovuşturmalar, tekzip ve neşir yasakları, kapatma kararları, savcılıkların hükümetin hoşlanmadığı tüm politik gelişmelerin yazılmasını engellemesi, bazı yazıların tamamen gazetelerden çıkarılması ve ilk sayfaların beyaz boşluklarla yayınlanması ve gazetecilerin saldırılara uğraması gibi gelişmelerle diğer bir deyişle basına yönelik tam bir sansürün uygulandığı dönem olmuştur.²¹

Demokrat Parti döneminin başlarında basın-yayın faaliyetlerinin "altın devri" yaşanırken Anadolu'da basın-yayın organlarının sayısında artış olmuştur. Dolayısıyla yerel basında da bir patlama olmuştur diyebiliriz. Ulusal basın gibi yerel basında Anadolu'da Demokrat Parti iktidarının faaliyetlerini takip etmiş ve uygulamalarını yöre insanına ulaştırmaya çalışmıştır. Bu minvalde *yerel basın*ın başlıca görevi, yörede bireylerin sorunlarını çözmeye yardımcı olmak, ilişkilerin gelişmesinin sağlamak, kamuoyu oluşmasına katkı sağlamak, yerel yönetimleri eleştirerek ve denetleyerek kamu görevini yerine getirmektir. Diğer taraftan yerel basın, bölgenin ve bölgede yaşayanların her türlü sorununu ve bu sorunların karşısında üretilebilecek çözüm önerilerini gündeme getiren, tartışan, yerel yönetim ile merkezi yönetim arasında köprü işlevi gören halkın gözü kulağı olduğu kadar yerel yönetimde dili olabilen bir işleyişle kişileri küreselleşme girdabından biraz da olsa alıkoymaktadır. Esasen yerel basın her yönüyle ülke basınına malzeme sağlamaktadır. Ayrıca yöre halkının kültürel kimliğini korumak, haklarına sahip çıkmak, yöreye saygın bir konum kazandırmak görev ve yükümlülüğünü de üstlenmektedir.²² Dolayısıyla Demokrat Parti döneminde yerel basının görevi de bu minvalde olmuştur.

Demokrat Parti döneminde Muğla'da tespit edilebildiği kadarıyla Muğla, Muğla'da Demokrasi Yolu, Muğla'da Halk²³, Muğla'da Demokrat Yayla ve Bizim Muğla gazeteleri yayın yapmıştır.²⁴ Bizim Muğla gazetesinin 1951 yılında neşredildiği bilinmektedir. Ancak yayın hayatına ne zaman son verildiği tespit edilememiştir.

Çalışmada Muğla'da Bizim Muğla gazetesinin sayıları incelenecek ve 1952 yılı Muğla gündemi hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Buradaki amaç, yerel basının bölgeye ne kadar hizmet ettiğini ortaya koymaktır. Gazetenin Ankara'da Milli Kütüphanede mevcut 11 sayısına ulaşılmıştır. Ayrıca kütüphanede Demokrat Yayla gazetesinin dijital nüshaları da bulunmaktadır. Bizim Muğla gazetesinin her bir sayısı içerik analizi ile incelenmiş ve dönemin Muğla'sına dair tespitler ortaya konulmuştur.

"Bizim Muğla" Gazetesine Göre Muğla Gündemi

Bizim Muğla gazetesi imtiyaz sahibi Tahir Keskin, yazı işleri müdürü Nihat Silahdaroğlu tarafından 23 Aralık 1951 yılında yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin idare yeri olarak Muğla Halk Oteli verilmiştir. İzmir Hür matbaasında basılan gazete *haftada bir* olarak neşredilmiştir. Gazetenin tanıtım yazısı "Söz Sırası Bizde" başlığı altında verilmiştir. Gazete bu başlık altında "Bu çevrenin hakiki dert ve ihtiyaçlarına tam manasıyla tercüman olabilmek, hareketini, neşesini ve sesini bütün çizgi ve renkleriyle birlikte aksettirebilmek vazifesini bugünden itibaren Bizim Muğla gazetesi üzerine almış bulunmaktadır" şeklinde amacını açıklamıştır. Bu işe "memleket davası" saikiyle başlayan gazete, Muğla ve çevresi için büyük bir boşluğu dolduracağını öngörmüştür. Gazetenin ilk sayısı iki sayfa olarak neşredilmiştir.

Bizim Muğla gazetesinin ilk sayısında dikkat çeken haberler arasında Muğla'da vakti zamanında yaygın olan tütün yetiştiriciliği hakkındadır. Haberde Muğla Tütün Müstahsilleri Birliğinin kurulduğu haber

20. Hamza Çakır ve Deniz Elif Yavalar, "Demokrat Parti İktidarı ve Basın", MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 6, S. 3, (2017), s. 263-268.

21. Bulunmaz, "agm", s. 210.

22. Girgin, age, s. 237-238.

23. Bakınız: İstanbul Üniversitesi Gazete Koleksiyonu, <https://kutuphane.istanbul.edu.tr/tr/content/katalog/gazete-koleksiyonu> Erişim Tarihi: 06.08.2023.

24. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/6058> Erişim Tarihi: 06.08.2023.

verilirken bu birliğin üyeleri tanıtılmıştır. Ayrıca 1952 yılı tütün rekoltesinin yüksek olduğunu ve Ankara'da toplanacak olan Tütüncüler Kongresi'ne bir temsilci seçildiği bilgisi verilmiştir. Aynı sayıda başka bir haberde ise İzmir-Muğla arasında yapılan yol için iki Amerikalı mühendisin görevlendirildiği ve yol inşaatının en modern malzemelerle yapıldığı bildirilmiştir. Yol, Denizli ve Fethiye içinde ulaşım imkânı sağlayacaktır. Yerel haberlerin yansısı Bizim Muğla gazetesi, uluslararası gündemden de yöre insanını haberdar etmiştir. Örneğin ilk sayısında İkinci Dünya Savaşı'nı konu edinen bir karikatür ilk sayfada dikkat çekmektedir.²⁵

Resim-1: İkinci Dünya Savaşı'nda Çin-Sovyet Rusya ittifakına dair bir karikatür

Bizim Muğla gazetesinin 2 Ocak 1952 tarihli ikinci sayısında yine tütünle ilgili habere yer verilmiştir. Habere göre Ege tütün piyasasının 14 Ocak'ta açılmasına karar verilmiştir. Tekel Bakanı Sıtkı Yırcalı, tekelin emrine 50 milyon lira verileceğini ve bu parayla destekleme alımı yapılacağını duyurmuştur. Gazeteden 15 Ocak'ta Bornova Mücadele istasyonunda ziraat müdürleri ile pamuk uzmanları bir toplantı gerçekleştirecektir. Habere göre toplantının ana konusu *pebbe kurt hastalığı* için alınacak tedbirler olarak belirtilmiştir. Gazetenin başka bir haberinde ise Dalaman Ovası'nda *stma* kaynağı olan bataklıkların kurutulması çalışmalarının başlatılacağı üzerinedir. Gazetenin ikinci sayfasında ise "Muğla Yolu" başlığı altında Batı'yı Güney'e bağlayacak olan İzmir-Aydın-Denizli-Muğla-Fethiye-Antalya yolunun 1953 yılına bitebileceği bilgisi verilmektedir. Ayrıca bu sayfada Bizim Muğla, bir basın duyurusu yapmıştır. Duyuruda teknik imkânların arttıkça sayfa sayısının ikiden dörde çıkacağını bildirmektedir. Yine bu sayfada ulusal haberlerden Kore Savaşı hakkında bir haber yer almaktadır. Üçüncü sayfada ise "Savaşmaya hazır bir müttefikimiz Türkiye" başlığı altında 1947'den beri Amerika'nın Türkiye'ye askerî yardımları hakkında tam sayfa bilgiler bulunmaktadır. Habere göre 1947'den 1952 yılı sonuna kadar Amerika, Türkiye'ye 500 milyon değerinde yardım yapmış olacaktır. Gazetenin son sayfası yani dördüncü sayfasında resmî ilanlar, ihaleler, mahkeme kararları ve reklamlar bulunmaktadır.²⁶

Gazetenin üçüncü sayısı ise Ege tütün piyasasının açıldığını Tekel Bakanı Sıtkı Yırcalı'nın bölgeye geldiğini haber vermiştir. Bu haberde tütün açılış fiyatı hakkında ayrıntılı bilgi verilirken üreticinin devletin

25. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı1, 23 Aralık 1951.

26. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı 2, 7 Ocak 1952.

tütüne desteğinden dolayı Ege'de göze çarpan bir bayram havası olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Ege tütün rekoltesinin illere göre dağılımında İzmir 19 milyon kilo, Manisa 12,5 milyon kilo, Muğla 7 milyon 113 bin ve Aydın'ın 2 milyon 120 bin kilo rekolteye sahip olduğu bilgisi verilmektedir. Ayrıca gazetenin imtiyaz sahibi Tahir Keskin Muğla'nın ilçesi Milas hakkında coğrafi ve tarihi bilgiler kaleme almıştır. Gazetenin ikinci sayfasında ise gazete mensupları, Muğlalılardan gazeteye destek istemiştir. İki sütun halinde yapılan duyuruda özetle; Muğla'nın yıllardır gazetesiz yaşadığını, bu yüzden kendi kabuğuna çekildiğini ve dertleriyle baş başa silik bir ömür sürdüğünü, Bizim Muğla'nın böyle bir zamanda ortaya çıktığını, suyu kesilmezse kısa zamanda meyvesi yenir bir fidan olacağı temennisinde bulunulmuştur. Ayrıca Bizim Muğla'nın yapıcı bütün fikirlere açık olduğu ve sabit fikirlere bağlı kalmadığı belirtilmiştir. Bizim Muğla gazetesinin yaşaması gerektiğine vurgu yapılan yazıda *nemelazımcılık* zihniyeti, tek engel olarak görülmektedir.²⁷

Bizim Muğla gazetesinin dördüncü sayısında Muğla Valisi Sebat Ataman'ın Muğla'da yapılan işler hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği görülmektedir. Haberde yapılan yatırımları sıralayan Vali Ataman, Muğla'da göçmenlerle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Buna göre, Fethiye, Köyceğiz, Milas ve Yatağan ilçelerinde 320 göçmen²⁸ evi yapıldığını, bunlardan 76'sının tamamen bittiğini ve kalanına engel olan mevsim ve kötü hava şartlarına rağmen inşasına devam edildiğini belirtmiştir. Ayrıca yazıdan Muğla'da sıtma hastalığına, pamuk mahsulüne büyük zarar veren pembe ve dikenli kurda karşı mücadele edildiği anlaşılmaktadır. Valinin açıklamalarında dikkat çeken hususlar içerisinde Muğla'da Marshall yardımı ile 15 modern fabrikanın yapılması öngörülmektedir. Gazetenin aynı sayısında "Küstahlık" başlığı altında Köyceğiz'de Atatürk'e hakaret eden D.O.nun İl Jandarma Komutanlığı görevlileri tarafından yakalanarak adalete teslim edildiği haberi yer almaktadır.²⁹

Bizim Muğla gazetesinin 25 Şubat 1952 tarihli 6.sayısı altı sayfa olarak neşredilmiştir. Gazetede dikkat çeken husus haber çeşitliliğinin artmış olmasıdır. Gazetenin manşeti, Kore Savaşı'ndan dönen Muğlalı askerlere ayrılmıştır. Kore'den dönen askerî personel için tören yapılmıştır. Gazetenin ilk sayfasında ayrıca "ara sıra" köşe yazısında; hayat pahalılığı yerine insan hayatının daha ucuz olduğunu hicveden bir yazı kaleme alınmış ve bunun için tedbir alınması istenmiştir. İkinci ve üçüncü sayfasında dünyanın çeşitli yerlerinden haberlere yer verilmiştir. Örneğin "Münih'te genelevler Rus subaylarının gayri resmî karargâhı haline geldi", "Doğu Almanya'da emniyet tedbirleri arttırıldı", "Leh generali Pravin İngiltere'ye kaçarken yakalandı", "İki Sovyet polisi öldürüldü". Gazetenin son iki sayfası ise ilanlara ayrılmıştır.³⁰

9 Mart 1952 tarihli Bizim Muğla gazetesinin 7. sayısında dünya gündemine dair haberler yer alırken Muğla'ya dair haberlerinde aynı sayfada verildiği dikkat çekmektedir. Örneğin Muğla'da göçmenler evi inşaatının devam ettiği haber yapılmıştır. Başka bir haberde ise Erzurum'da meydana gelen deprem için Muğlalıların para toplayıp gönderdiği anlaşılmaktadır.³¹ Ayrıca "Adı değişen cadde" başlıklı yazıdan Muğla'daki Şeyh Mahallesi'ndeki Konak Caddesi'nin adının "Orgeneral Mustafa Muğlalı" olarak değiştirildiği görülmektedir. Gazetenin ikinci sayfasında ise İzmir Amerikan Haber Bürosu'nun, Milli Eğitim Müdürlüğüne bir film makinası verdiği ve Sanat Okulunun müsait zamanlarda bu filmleri öğrencilere izlettiği haberi yer almaktadır. Aynı sayfada Amerika'nın Kore Savaşı'ndaki zayıfına değinilmiş ve şu bilgiler verilmiştir: Zayıf 106.298 kişiyi bulmuştur. 18.458 ölü, 7.541 yaralı, 9.996 kayıp, 1.044 esirdir. Ayrıca önceden kaybolup kıtalarına iltihak edenlerin sayısı 1.389'dur. Aynı sayıda Muğla'ya dair haberlerden biri de Bizim Muğla'ya mektupla gelen sorulara cevap şeklindedir. Buna göre vatandaşın biri, "Muğla'da evlenen mi yoksa boşanan mı çoktur?" diye gazeteye bir soru sormuştur. Gazete tarafından bu soruya "Vaziyet her sene değişiyor, Fakat evlenen fazladır. Mesela 1947 de 425 evlenme hâlbuki aynı yıl 205 boşanma tespit edilmiştir. Keza 1948 de 423

27. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı 3, 16 Ocak 1952.

28. 1950-1958 yılları arasında Türkiye'ye Yugoslavya'dan kitlesel göçler yapılmıştır. Cemile Tekin, "Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerin Nedenleri 1950-1958", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 39, s. 249-261. Yine 1950-1951 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 154.198 kişi göç etmiştir. Aykut Çalışkan, "Dünyadan Türkiye'ye Göçler", Göç Sosyolojisi, ed. M.Y.Alptekin, Nobel Yayınları, Ankara, 2023, s. 118.

29. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı 4, 27 Ocak 1952.

30. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı 6, 25 Şubat 1952.

31. 1952 yılında Erzurum/Pasinler kuzeyinde 5.8 büyüklüğünde deprem meydana gelmiş, 41 kişi hayatını kaybetmiş, 701 ev hasar görmüştür. AFAD İRAP İl Afet Risk Azaltma Planı, 2021, s.75. https://erzurum.afad.gov.tr/kurumlar/erzurum.afad/IRAP/Erzurum_IRAP.pdf Erişim Tarihi: 12.08.2023.

çiftin evlenmesine mukabil 216 çift arasında boşanma yaşanmıştır” şeklinde cevap verilmiştir.³²

24 Mart 1952 tarihli 8. sayısında Bizim Muğla'nın manşeti Demokrat Parti'nin Milas ilçe kongresi yapıldığına dairdir. Arıcılık çalışmaları, Bodrum'da imar faaliyetleri ve göçmenler için yapılan evler diğer haberler arasındadır. İkinci sayfasında Dalaman Ovası'nın kurutulması ve Köyceğiz'de tapulama faaliyetinin başladığı duyurulmaktadır. Ayrıca Demokrat Parti'nin Bodrum İlçe Kongresi yapıldığı ve bu kongrenin tam bir demokrasi anlayışı içinde geçtiği haberi iki sütun halinde okuyuculara sunulmuştur. Dördüncü sayfada ise “Dertlerimiz” başlığı altında Muğla'da “ciddi bir ıslahata, ahlaki bir inkılabı ihtiyacımız var” temennisiyle Bizim Muğla ekibi, “rejim değişikliğini birazda bu mevzular etrafında görmek ve hissetmek istiyoruz” diyerek beklentisini ifade etmiştir.³³

Bizim Muğla gazetesinin 7 Nisan 1952, 9. sayısının ilk sayfasında gazete “El ele, baş başa gönül gönüle” şeklinde ilk defa bir slogan kullanmıştır. Gazetenin ilk sayfasında Kore Savaşı ve NATO (Kuzey Atlantik Paktı), pamuk ve tütün üretimi hakkında haberler yer almaktadır. Ayrıca sayfanın sol kısmında Bizim Muğla ekibi bir köşe yazısı kaleme almıştır. Yazıda Muğla'nın turizm açısından gelişmesi için “Teklif ediyoruz” başlığıyla çağrı yapılmaktadır. Buna göre; “Bu çevrenin turistik önemini belli başlı davalardan biri halinde ele alalım. Teşekkül edecek dernek ve cemiyetlere sayfalarımız açıktır. Muğla'nın Turizm propagandası için gereken her türlü neşriyatı (Bizim Muğla) gazetesine üzerine alıyor. Hazırlamak kararında olduğumuz renkli broşürler bu hayırlı teşebbüsün ilk adımını teşkil edecektir”. Üçüncü sayfasında ise İzmir Amerikan Haber Bürosu'nun Milli Eğitim Müdürlüğüne verdiği film makinası ile tütüncülüğü ilgilendiren bir film gösterimi yapılmıştır. Aynı sayfada gazetenin imtiyaz sahibi Tahir Keskin, Bizim Muğla için bir destek yazısı kaleme almıştır. “Muğla'nın sesine Muğla'nın neşesine, Muğla'nın dert, şikâyet, dava ve ülküsüne el ele, baş başa ve gönül gönüle hep birden destek olalım” şeklinde çağrı yapmıştır. Ayrıca bu yazıda gazetenin bundan sonra haftada iki defa yayınlanacağı müjdelenmiştir. Ancak gazetenin ileriki sayılardan haftada bir defa yayınlanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Yine bu sayfada Muğla'nın hayvancılığı hakkında tek sütun halinde bilgiler bulunmaktadır. Örneğin 1951 yılında Muğla'nın 136 köyünde mevcut sığır, keçi, koyun, manda, at, merkeplerde ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklardan 61.125 hayvan tedavi edilmiştir. Damızlığa elverişli olmayan 2.409 baş hayvan iğdiş edilmiştir. 1950 yılında yapılan sayıma göre hayvan mevcudu 607.609 iken 1951 yılında 672.321'e yükselmiştir. Koyun ve keçilerdeki dış parazit hastalıkları ile mücadele için 13 köyde bir tonluk sabit uyuz banyolukları inşa edilmiştir. İl sığır yetiştirme birliği parasından Konya çiftliğinden iki baş yerli karasığır boğası alınmış ve hayvanı çok olan köylere verilmiştir.³⁴

Bizim Muğla gazetesini, 16 Nisan 1952 tarihli sayısında kendisini “siyasi milliyetçi gazete” olarak tanımlamıştır. İlk sayfada Muğla'nın yeraltı kaynakları ve kromdan bahsedilen yazıda Marshall yardımı ile İskenderun'da çıkarılan (Bilgin Krom Şirketi) kromun Amerika'ya sevk edildiği anlatılmaktadır. Ayrıca sayfada Muğla'da Demokrat Parti il kongresi yapılacağı duyurulmaktadır. İkinci sayfasında üç idari taksimat haberi yer almaktadır. Göktepe bucağına bağlı olan Yemişendere, Fadıl, Muratlar, Gazeller, Yörükoğlu, Taşlıcakmak köyleri merkez bucağına bağlanmıştır. Muğla merkez ilçe Yemişendere köyüne bağlı Müdüme Mahallesi bağımsız bir köy haline getirilmiştir. Milas ilçesi merkez bucağının Ağaçalıyük köyüne bağlı Bahçeköy ve Yeniköy mahalleleri ise birleşerek Bahçeköy olarak bağımsız köy olmuştur.³⁵

25 Nisan 1952 tarihli sayıda 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, tam sayfa olarak verilmiştir. “23 Nisan, yeni rejime olan çözümler bağliliğimizi tazeleyen heyecanların ilham ve kuvvet kaynağıdır” başlığı ile kaleme alınan yazıda “Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı”nın önemine değinilmiştir. İkinci sayfasında Muğla'daki halkevinin Kız Sanat Enstitüsü ve Hoca Mustafa Efendi Kütüphanesi açıldığı haber edilmiştir. Ayrıca aynı sayfada UNESCO uzmanı fizik alimi Gaston Grenet'in Teknik Üniversite adına Muğla'ya gelerek deprem tespiti için sismograf aletinin konulacağı yeri tespit ettiği haberi yer almaktadır. Üçüncü sayfasında Köyceğiz Demokrat Parti ilçe kongresinin başarıyla yapıldığı haberi tam sayfa olarak verilmiştir.³⁶

32. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı 7, 9 Mart 1952.

33. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı 8, 24 Mart 1952.

34. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı 9, 7 Nisan 1952.

35. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı 10, 16 Nisan 1952.

36. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı 11, 25 Nisan 1952.

Bizim Muğla gazetesinin elimizdeki son sayısı 2 Mayıs 1952 tarihli'dir. Gazetenin ilk sayfasında Birleşmiş Milletler teşkilatı UNESCO hakkında haber yer almaktadır. Ayrıca aynı sayfada Yılmazspor'un Marmaris takımını 4-0 mağlup ettiği haberine yer verilmiştir. Dolayısıyla 12. sayısında (Aralık'tan Mayıs'a kadar) Bizim Muğla gazetesinde ilk defa bir spor haberi yer almıştır.³⁷

Sonuç

Türklerde Osmanlı Döneminde 1831'de başlayan basın-yayın hayatı çeşitli süreçler geçirmiştir. Çoğu zaman sansürle baş etmeye çalışan basın, iktidarları besledikleri sürece yaşama alanı bulabilmişlerdir. Yerel basın ise Osmanlı'da vilayet gazeteleri örneği ile yayın hayatına başlamıştır. Amacı daha çok yöre insanını ülke gündeminden haberdar etmekten yola çıkarak yörenin sorunlarını da gündeme getirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde basın, hem Tek Parti döneminde hem de Demokrat Parti döneminde baskı altında tutulmaya çalışılmıştır. Demokrat Parti'nin iktidarının ilk döneminde basın-yayındaki özgürlük yerel basına da yansımış ve Anadolu'da birçok gazete neşredilmeye başlanmıştır. Bunlardan biri de Muğla'da Bizim Muğla gazetesi olmuştur. 1951 yılı sonunda yayın hayatına başlayan gazetenin Muğla'nın çeşitli konularını ve sorunlarını gündeme getirmiştir. Bizim Muğla gazetesinin ulaşılabilen sayılarından anlaşıldığı üzere 1952 yılı itibarıyla Muğla'da tarım (tütün, pamuk) ve hayvancılık faaliyetleri ön planda olup turizm geliştirmekte olan faaliyetler arasındadır. Ayrıca haberlerden Muğla'ya göçler olduğu anlaşılmaktadır. Bataklikların kurutulması sıtma hastalığının yaygın olduğunu göstermektedir. Ayrıca Muğla'da pembe kurt, dikenli kurt böcekleri ile mücadele edilmiştir. Dönem itibarıyla Muğla'da idari taksimatta değişiklikler yapıldığı ve imar çalışmalarının devam ettiği görülmektedir. Ayrıca dünya gündemine dair haberlere de yer verilmiştir. Kore Savaşı, NATO, Birleşmiş Milletlere dair haberler gazete yer almıştır. Son olarak Türkiye'nin Demokrat Parti döneminde Avrupa'dan ziyade Marshall yardımı ile Amerika'ya eğiliminin arttığı gözlemlenmiştir. Amerikan yardımlarına bağlı kalkınma ve ekonomi yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Neticede Bizim Muğla gazetesi, yaptığı çeşitli çağrılarla Muğla'nın kalkınması için basın-yayın faaliyetleri ile Muğla'ya destek vermeye çalışmıştır. Dolayısıyla Bizim Muğla gazetesi, yerel basının işlevini tam anlamıyla yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Gazeteler

Bizim Muğla Gazetesi Sayı: 1-4, Sayı: 6-12.

Telif ve Tetkik Eserler

- Ayten, Adem, *Türkiye'de Basın ve Rejimi (Cumhuriyet Dönemi Basın İktidar İlişkisi ve Basın Rejimleri)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.
- Bayarslan, Hüseyin, "1950 Basın Kanunu", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1950-basin-kanunu/>, Erişim Tarihi: 12.08.2023.
- Bulunmaz, Barış, "Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları", *Öneri Dergisi*, c. 10, S. 37, (2012):203-214.
- Coşar, Ömer Sami, *Milli Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1967.
- Çakır, Hamza ve Yavalar, Deniz Elif, "Demokrat Parti İktidarı ve Basın", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, S. 3, (2017):257-270.
- Çalışkan, Aykut "Dünyadan Türkiye'ye Göçler", *Göç Sosyolojisi*, ed. M.Y.Alptekin, Nobel Yayınları, Ankara, (2023): 105-127.
- Girgin, Atilla, *Türkiye'de Yerel Basın*, Der Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kaya, Ayşe Elif Emre, "Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S.39, (2010):93-118.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2018.
- Öztoprak, İzzet, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

37. Bizim Muğla, Yıl 1 Sayı 12, 2 Mayıs 1952.

Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Tekin, Cemile, "Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerin Nedenleri 1950-1958", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 39, (2018): 249-261.

Uçak, Olcay ve Erkal, Abdi, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yerel Basının Gelişim Süreci", Selçuk İletişim Dergisi, (2019), 12(1): 92-122.

Yeşilçayır, Neşe, "Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 27, S. 79, (2011):131-192.

İnternet Adresleri

İstanbul Üniversitesi Gazete Koleksiyonu, <https://kutuphane.istanbul.edu.tr/tr/content/katalog/gazete-koleksiyonu> Erişim Tarihi: 06.08.2023.

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/6058> Erişim Tarihi: 06.08.2023.

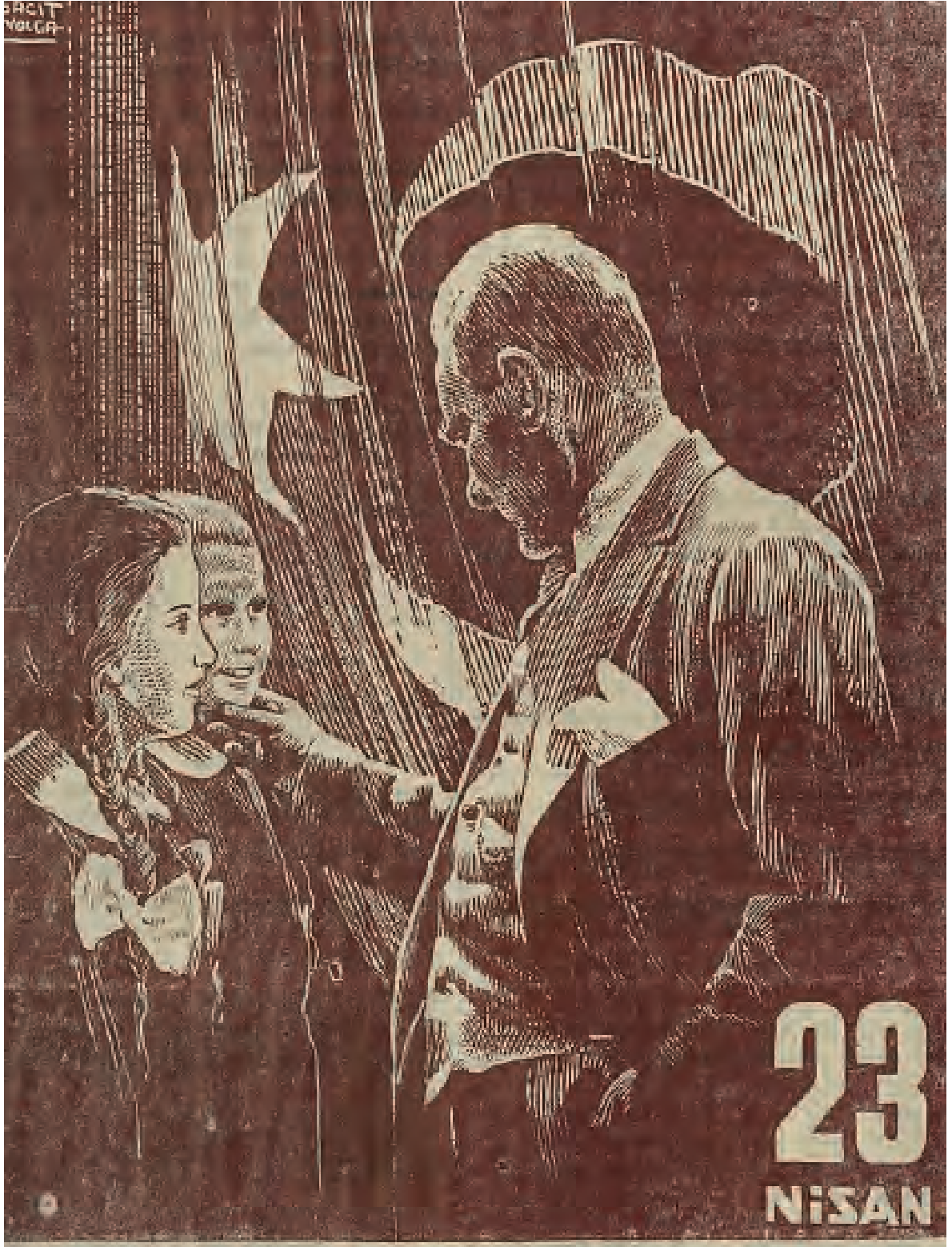
AFAD İRAP İl Afet Risk Azaltma Planı, 2021, s.75. https://erzurum.afad.gov.tr/kurumlar/erzurum.afad/IRAP/Erzurum_IRAP.pdf Erişim Tarihi: 12.08.2023.

Ekler

Ek-1 Bizim Muğla Gazetesinin ilk sayısı (23 Aralık 1951)

Ek-2 Bizim Muğla gazetesinin 25 Nisan 1952 tarihli manşeti

1939 YILI GENEL SEÇİMLERİNE YAPILAN MEBUSLUK BAŞVURULARININ İNCELENMESİ: MUĞLA İLİ ÖRNEĞİ

Duygu YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri
Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, Ankara, dryilmazduygu@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-0205-354X

GİRİŞ

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi (BMM), Türkiye'nin siyasi tarihinde bir dönüm noktasıdır. Millî Mücadele henüz devam ederken yapılan mebus seçimleri, Anadolu'ya işgal girişimlerinde bulunan İtilaf Devletleri'nin umutlarını boşa çıkarmıştır. İstanbul'un işgal edilmesinin hemen ardından Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin toplanması ve memleketin dört bir yanından Ankara'ya gelen Mebusan Meclisi üyelerinin vatanın kurtarılması adına 23 Nisan 1920'de açılan BMM çatısı altında toplanmaları, işgalci güçlere karşı birlik ve beraberlik mesajı verilmesi bakımından önem taşımıştır.¹ Bu ilk seçimler olağanüstü şartların olduğu bir dönemde iki dereceli bir sistemle yapılmıştır. Tek partili dönemin sürdüğü 1945 yılına kadar 1923, 1927, 1931, 1934 ve 1939 genel seçimlere de iki dereceli sistemle uygulanmıştır.² 1927 yılından 1943 yılına kadar geçen süre zarfında gerçekleştirilen seçimler dört yılda bir yapılmıştır. 23 Haziran 1927 tarihinde yapılan bir değişiklik mebus adaylarının belirlenmesi yetkisi Parti Genel Başkanına devredilmiştir.³ 1931 yılından itibaren bağımsız mebusların da seçimlere katılması kararlaştırılmıştır. 1930'lu yılların başından itibaren kazandıkları siyasal haklar gereği kadınlar, ilk kez 1935 yılındaki seçimlere katılmışlardır. Azınlıklar da 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimlerde ilk kez mebus adayı olabilmişlerdir.⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etmesinden bir gün sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının hemen başında gerçekleştirdiği icraatlarından birisi TBMM'de boşalan mebus kadroları için ara seçimlerin yapılmış olmasıdır.⁵ Bu doğrultuda alınan kararlar gereği 31 Aralık 1938 tarihinde boş olan Bolu, Çankırı, Kayseri, Samsun, Bursa, Antalya, Burdur, İzmir, Siirt, Muğla, Ankara ve İstanbul mebuslukları için seçim yapılmıştır. Nuri Tuna'nın vefatıyla boş kalan Muğla mebusluk kadrosuna 4 Ocak 1939 tarihinde oy birliği ile İktisat Vekaleti Deniz Müsteşarı Sadullah Güney seçilmiştir.⁶

V. Yasama Dönemi'nin 31 Ekim 1939 tarihinde son bulması beklenirken 27 Şubat 1939 tarihinde yapılan meclis toplantısında yeni dönem için yapılacak genel seçimlerin öne alınması uygun görülmüştür. Bununla birlikte ikinci seçmen seçiminin 15 Mart 1939 tarihinde başlaması 21 Mart 1939 tarihinde son bulması

1. BCA, 490.1.0.0/34.141.2., 19.03.1920; Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.167; *TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:1, Cilt:1*, s.60.

2. İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877- 1920)*, Ankara, TBMM Yay., 1992, s.19; *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, TÜİK Yayınları, Ankara 2012, s. X

3. Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Ankara, Gündoğan, 1992, s.99.

4. Kenan Olgun, *"Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:79, Ankara, s.15-16.

5. Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s.8-10.

6. Şerafettin Turan, İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği), Bilgi Yay., Ankara, 2003, s.149; *Cumhuriyet*, "Parti Namzetleri Dün Seçildiler", 1 Ocak 1939, s.11; BCA, 30.10.0.0/75.497.3., 04.01.1939.

bu seçimlerinin ardından 26 Mart 1939 tarihinde mebusluk için ikinci tur seçimlerinin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. 1908 yılında yürürlüğe giren *İntihab-ı Mebusan Kanunu* çerçevesinde yapılması kararlaştırılan seçimlerin birinci aşamada *müntehib-i evvel* şeklinde ifade edilen birinci seçmenler, *müntehib-i sani* denilen ikinci seçmenleri; ikinci seçmenler de mebusları seçmektedir.⁷

1939 Genel Seçimleri için Hazırlıklar

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliğinin seçim hazırlık sürecinde ilk işi, tüm vilayetlere telgraf yoluyla erken seçim kararını bildirilmesi olmuştur.⁸ Bununla birlikte seçim hazırlık sürecini yürütmek için bir komisyon oluşturulmuştur. 6 Şubat 1939 tarihinde Dahiliye Vekaleti tüm valiliklere telgraf yoluyla seçim sürecinin aksamadan yürütmesi adına adli memurları ve ordudaki sivil memurları görevlendirmesini bildirmiştir.⁹ Vekaletin yayımladığı bir başka tamimde; mebusluk isteyenlerin hangi ilden başvuracakları ve seçim kabiliyetleri hakkında detayların olduğu mebusluk taleplerini doldurmaları istenmiştir. Bununla birlikte mebusluk başvurusunda bulunup bu bilgileri vermemiş olanların ise Parti Genel Sekreterliği'ne gönderecekleri mektupla eksik bilgilerini tamamlamaları istenmiştir.¹⁰

13 Mart'ta ilan edilen ikinci seçmen listelerindeki isimler, 15-21 Mart 1939 tarihleri arasında oy kullanmışlardır. CHP tarafından aday gösterilenlerin yanında birkaç vilayetten bağımsız mebusluklar için de yer ayrılmıştır.¹¹ Vilayetler bazında seçim listeleri mahallere asılmış, hazırlık sürecinde çeşitli üniversitelerden profesör ve doçentler tarafından halkevlerinde verilen konferanslar ile halk bilgilendirilmiştir.¹² Son Posta gazetesinin 15 Mart 1939 tarihli bir haberinde CHP genel merkezinde seçim hazırlıklarının hararetle devam etmekte olduğu belirtilmiş, yapılan ilk hazırlıklar sonucu 26 Mart'ta yapılması planlanan seçimlere 62 seçim bölgesinden 422 mebusun seçileceği tahmin edilmiştir. Süreç içerisinde sık sık talimatname yayımlayan Dahiliyeti Vekaleti, bu yazılardan birinde seçimden iki gün önce aday listesinin kesin olarak tebliğ edilmesi gerektiğinin altını önemle çizmiştir.¹³ Son Posta gazetesinde yer alan bir diğer haberden, yeni mebus adayları listesinde 340 kadar eski mebus bulunduğu toplamda ise 424 azanın bulunacağı ve Meclise 85 yeni ismin mebus olarak katılacağı öğrenilmiştir. Gazetenin söz konusu haberinde yeni adayların çoğunluğunun genç olduğu, mebusluk için CHP'ye başvuruda bulunanlar arasında emekli askerler ve mülki üstlerin de yer aldığı, bazılarının ise şirketler namına idare meclislerince aday gösterildikleri belirtilmiştir. Seçim tarihinin yaklaşması sebebiyle hazırlıkların hızlandırılması ve mebus adaylarının seçim dairelerinde konferanslar vermesi kararı da gazeteden öğrenilen haberler arasındadır.¹⁴

26 Mart 1939 Seçimleri ve Muğla'dan Milletvekili Seçilen İsimler

26 Mart 1939 tarihinde tüm yurttaki başlayan genel seçimlerin ikinci aşaması, halkın büyük heyecanı ile başlamıştır. Seçim günü şehir bandolarının çaldığı parçalar eşliğinde çay ve kahve ikramlarında bulunulmuştur. Yurdun her tarafından 40.979 ikinci seçmenin katılımıyla gerçekleşen 26 Mart 1939 Genel Seçimleri, saat 12.00 itibarıyla son bulmuştur. Ulus gazetesinde yer alan bir habere göre tüm yurttaki olduğu gibi Muğla'da

7. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM, I. Dönem 1919-1923*, Ankara: TBMM Basımevi, 1994, s.4; *TBMM Kanunlar Dergisi*, Cilt:1, s.373.

8. Mehmet Ö. Alkan, "*Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı*", Millî Şef'li Tek Parti Döneminde Seçimler (1939-1943 Seçimleri, Oğlak Yayınları, İstanbul 2006, s.328; *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilâtına Umumi Tebliğatı (İkinci Kanun 1939'dan 30 Haziran 1939 Tarihine Kadar)*, c: 14, Zerbamat Basımevi, 1940, s. 16-17.

9. BCA, 30.10.0.0, 75.497.15., 07.02.1939; Önder Duman, Tek Parti Döneminde CHP'de Bir Parti İçi Demokrasi "Denemesi": 1939 Seçimleri ve İkinci Seçmenlerle "İştisare", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.26, 2017, s.213.

10. *Türksözü*, "Mebusluk İstiyenler", 18 Şubat 1939. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Barış Tansu Mahmutoğlu, *1923-1960 Yılları Arasında CHP'nin Seçim Çalışma ve Propagandaları*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2015, s.200-211.

11. Tan, "Parti Yeni Meb'us Namzedlerini 24 Mart'ta İlan Edecek", 14 Şubat 1939.

12. Kadri Unat, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Seçim Propagandaları (1927-1957)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2015, s.141.

13. *Cumhuriyet*, "Bugün Altmış İki Mıntıkada Meb'us Seçimi Yapılıyor", 26 Mart 1939.

14. *Son Posta*, "Yeni Namzedlerin Sayısı Seksen Beşi Bulacak", 15 Mart 1939.

da 16 Mart 1939 tarihinden itibaren genel seçimler için ikinci tur yapılmaya başlanmış, şehir halkı oylarını Muğla'dan gösterilen adaylar lehine içtenlikle kullanmıştır.¹⁵ 25 Mart 1939 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde *Meb'us Namzed Listesi* başlığı ile yayımlanan haberde 26 Mart 1939'da yapılacak seçimler için başvurusu kabul edilen adayların isimleri yer almıştır. Buna göre Muğla'dan başvuran adaylar hakkında aşağıdaki ayrıntılar bulunmaktadır.¹⁶

1. Hüseyin Avni Arcan- Eski Muğla Mebusu
2. Hasan Hüsnü Kitabacı- Eski Muğla Mebusu/Bağımsız
3. Yunus Nadi Abaloğlu- Eski Muğla Mebusu
4. Sadullah Güney- Eski Muğla Mebusu
5. Mehmet Cemal Karamuğla- CHP İl Yönetim Kurulu Üyesi

Yukarıda bahsi geçen isimler dışında II., III. ve IV. Yasama Dönemlerinde Menteşe mebusluğu yapan Şükrü Kaya ve III., IV. ve V. Yasama Dönemlerinde mebusluk yapan Mehmet Nuri Tuna'nın mebus adaylığı kabul edilmemiştir. Mebus adaylarının tam listesinin son şeklinin alması ise başvuruda bulunanlarının sayısının fazla olması dolayısıyla da mebus adaylarının yetenek, bilgi ve seçim kudretleri hakkında esaslı bir inceleme yapılması gerektiğinden gecikmiştir.¹⁷

Yurt genelinde tamamlanan oylamanın sonucu, öğle tatilinin ardından, Dahiliye Vekaletine bildirilmiştir. Böylelikle yaklaşık iki aydan beri devam eden hazırlıklar sonrası Türk inkılaplarından birisi olan seçimler, milli hakimiyet ruhuna uygun olarak tamamlanmıştır. Seçim sonucuna göre Afyonkarahisar, Ankara, Eskişehir ve Niğde'den olmak üzere dört bağımsız ve aralarında 14 kadının yer aldığı 420 mebus ile TBMM'ye toplam 424 üye seçilmiştir.¹⁸ 3 Nisan 1939 tarihinde yapılan ilk toplantıda Ankara Mebusu İsmet İnönü, oybirliğiyle ikinci kez Cumhurbaşkanı olmuştur.¹⁹ Hatay'ın Anavatana katıldığı 23 Temmuz 1939 tarihinden hemen sonra seçilen beş mebus da Hatay'ı temsil etmek üzere Meclise girmiş böylelikle Meclisteki mebus sayısı 429'a yükselmiştir.²⁰ % 96,3 temsil oranıyla 413 erkek ve % 3.7 temsil oranıyla 16 kadın VI. Yasama Dönemi'nde mebus olarak siyasi hayatta yer almışlardır.²¹

26 Mart 1939 tarihinde yapılan seçimlerde Muğla'dan mebus seçilerek VI. Yasama Dönemi faaliyetleri için Meclise giren isimler, Dahiliye Vekaletinin 28 Mart 1939 tarihli tezkeresi ile ilan edilmiştir. Muğla mebusluğuna seçilen isimler aşağıdaki gibidir:²²

Yunus Nadi Abaloğlu, 1880 yılında Kızılder'e doğmuştur. Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra Hukuk Mektebi'nde eğitim almaya başlamış ancak mezun olmadan mektepten ayrılmıştır. Fransızca öğrenmiştir. Çalışma hayatının büyük kısmını gazetecilik alanında geçiren Abaloğlu, Malumat, İkdam, Diyarbakır, Ankara ve Manisa Tasbir-i Efkâr gazetelerinde çalışmıştır. Yine bu alanda Selanik'te Rumeli ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi Yazı İşleri Müdürlüğü yapmış ayrıca sahibi olduğu Yenigün gazetesi ve Cumhuriyet gazetesinde çalışmalar yürütmüştür. Yunus Nadi Bey'in siyasi hayatında; Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında II. ve III. Dönem Aydın ve IV. Dönem İzmir mebusluğu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi'nde I. Dönem İzmir, II. Dönem Menteşe, III., IV., V. ve VI. Dönem Muğla mebusluğu görevlerini yürütmüştür. Bunlarla birlikte I. Dönem İktisat, İrşad ve Hariciye; II. Dönem Hariciye ve Kanuni Esasi ile III. ve IV. Dönem Teşkilat-ı Esasiye Encümen Reisliği görevlerinde bulunmuştur.²³

Hüseyin Avni Arcan, 1888 yılında Muğla'da doğmuştur. İstanbul Darü'l-Fünun Tıbbiye'den mezun

15. *Ulus*, "Bazı Yerlerde İştirak Nisbeti Yüzde 89'u Bulmuştur" 17 Mart 1939.

16. BCA, 30.10.0/75.498.1., 30.03.1939; *Cumhuriyet*, "Meb'us Namzed Listesi", 25 Mart 1939.

17. *Son Posta*, "Eski Meb'uslardan Kimler Tekrar Namzed Gösterilmedi", 25 Mart 1939.

18. Bağımsız mebuslar, Afyonkarahisar'dan Berç Türker, Ankara'dan Nikola Taptas, Eskişehir'den İstimat Özdamar ve Niğde'den Abravaya Marmaralı'dır. *Aynı Tarihi*, Mart 1939, s.11.

19. Goloğlu, a.g.e., s.12; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 6, Cilt: 1, s.1-5.

20. Olgun, a.g.m., s.19.

21. *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, TÜİK Yayınları, Ankara 2012, s.5.

22. BCA, 30.10.0/75.498.1., 30.03.1939.

23. *TBMM Albümü (1920-2010)*, Cilt:1 (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s.348.

olmuş, Fransızca bilen Ercan meslek hayatına Muğla'ya Belediye Tabibi olarak atılmıştır. Sonraki görevleri ise 12. ve 21. Kolordu ve Mentеше Sahil Alayı Tabur Tabibi, Muğla Gurebâ Hastanesi Baştabibi, Muğla İl Sıhhiye Müdürü, Muğla Belediye Başkanı'dır.²⁴ Siyasi hayatı ise IV., V. ve VI. Yasama Dönemlerinde Muğla'dan seçilerek yürüttüğü milletvekillikleri ile geçmiştir. Milletvekili Avni Ercan mebusluk yaptığı VI. Yasama Dönemi devam ederken, 27 Ekim 1939 tarihinde, hayatını kaybetmiştir.²⁵

Sadullah Güney, 1884 yılında İstanbul'da dünya gelmiştir. Erkan-ı Harbiye'den mezun olan Güney, Fransızca öğrenmiştir. Deniz Kuvvetlerinde görev aldığı sıralarda Miralay rütbesine yükselmiştir. Güney ayrıca 16. Fırka Kumandanı, Garp Cephesi Menzil Müfettişi, Seyr-i Sefain Umum Müdürü, Deniz ve Hava Müsteşarı olarak görev yapmıştır. Siyaset hayatında ise V. Dönem ara seçimlerinde ile VI. Genel Seçimlerinde mebus seçilmiştir. Sadullah Güney hayatını kaybettiği 18 Haziran 1945 tarihine kadar Muğla'dan seçilen mebus olarak TBMM'deki çalışmalara katılmıştır.²⁶

Mehmet Cemal Karamuğla, 1893 yılında Muğla'da doğmuştur. İstanbul Orman Mektebi'nde eğitim gören Karamuğla, Fransızca öğrenmiştir. Orman Mühendisi, İzmir Mıntıka Orman Müfettişi, Bursa Umumi meclis Daimî Encümen Azası, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Muğla Vilayet Heyeti Azası ve Askerlik Şubesi Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Mehmet Cemal Bey'in siyasi hayatı ise VI. Yasama Dönemi'nde kazandığı Muğla mebusluğu ile başlamış, 1943-1946 yıllarını kapsayan VII. Yasama Dönemi'nde yine Muğla'dan mebus olarak TBMM'ye girmiştir. Karamuğla'nın hayatı 10 Kasım 1955 tarihinde son bulmuştur.²⁷

Hasan Hüsnü Kitapçı, 1886 yılında Selanik/Yenice'de doğmuştur. İstanbul Hukuk Mektebi'nde eğitim gören Kitapçı, Selanik Bidayet Mahkemesi 1. Ceza Dairesi üyeliği, İstinaf Mahkemesi Cünha Dairesi üyeliği, Kosova İstinaf Mahkemesi üyeliği yapmıştır. Siyaset hayatına IV. Yasama Dönemi'nde seçildiği İzmir mebusluğu ile atılan Hasan Hüsnü Bey, V. ve VI. Yasama Dönemlerinde de Muğla milletvekilliği yapmıştır. Hasan Hüsnü Kitapçı 24 Kasım 1947 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²⁸

26 Mart 1939 tarihinde yapılan genel seçimlerde adaylıklarını koydukları Muğla'dan mebus seçilerek TBMM'ye giren yukarıda bahsi geçen isimlerin, dönemlerinin en iyi okullarından eğitim almış oldukları ve mesleki bilgi ve donanım açısından sahip oldukları tecrübe ile askerlik, gazetecilik, hukuk, iktisat alanlarında önemli görevlerde buldukları anlaşılmaktadır. Yukarıdaki bilgiler hepsinin Fransızca bildiğine işaret etmektedir. Bazılarının ise birkaç dil bilmesi fikri anlamda yaşadıkları dönemin toplumsal hayatına katkıda buldukları yönünde düşünce doğurmaktadır. VI. Yasama Dönemi için seçilen mebusların aldıkları oylar hakkında ayrıntılı bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: VI. Yasama Dönemi için seçilen mebusların aldıkları oylar

Mebus Adayı	Muğla	Milas	Bodrum	Datça	Marmaris	Fethiye	Köyceğiz
Hüseyin Avni Ercan	167	94	52	13	21	102	34
Hasan Hüsnü Kitapçı	167	94	52	13	21	102	34
Yunus Nadi Abaloğlu	167	94	52	13	21	102	34
Sadullah Güney	167	94	52	13	21	102	34
Mehmet Cemal Karamuğla	167	94	52	13	21	102	34

Yukarıdaki tabloda bahsi geçen adaylar için Muğla ve kazalarında kullanılan oyların toplamı 483 olup mebus adayları için oy kullanan ikinci seçmen sayısı ise 497'dir. Dolayısıyla 14 ikinci seçmen oy kullanmamıştır. İki dereceli bir sistemle gerçekleşen 1939 seçimlerinde Muğla'dan katılım oranı ise %92'dir.²⁹ Tablodan edinilen

24. Muğla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Dr. Hüseyin Avni, 30. 09.1928 tarihinde görevinden istifa etmiştir. BCA, 30.11.1.0/43.30.30., 30.09.1928.

25. TBMM Albümü (1920-2010), Cilt:1 (1920-1950), s.348.

26. TBMM Albümü (1920-2010), Cilt:1 (1920-1950), s.348; BOA, DH. UMVM, 79/50; BOA, DH. UMVM, 90/91 (10.04.1336)

27. TBMM Albümü (1920-2010), Cilt:1 (1920-1950), s.348.

28. TBMM Albümü (1920-2010), Cilt:1 (1920-1950), s.348.

29. "Vilayetlerin İkinci Muntehip Mikdarı ile O Vilayetin İştirak Nisbeti", *Ayın Tarihi*, Mart 1939, s.19-20.

bilgiler ışığında en çok oy Muğla'dan kullanılmış, Datça kazasında ise ikinci seçmenler tarafından en az oy kullanılarak 26 Mart 1939 Genel Seçimleri tamamlanmıştır.³⁰ Ancak 27 Ekim 1939 tarihinde Muğla Mebusu Hüsni Avni Ercan'ın hayatını kaybetmesinin ardından Muğla'dan bir mebus kadrosu açığı oluşmuştur.

Örnekler Üzerinden Muğla'daki Boş Mebusluk Kadrosuna Yapılan Başvurularının İncelenmesi

1939 Genel Seçimleri'nin tamamlanmasının üzerinden çok geçmeden Muğla'da oluşan boş mebusluk kadrosu için CHP Genel Sekreterliği tarafından gazeteler ve radyo aracılığı ile ilan vermiştir. Başvuruda bulunmak isteyen adaylar başta kişisel bilgileri ve mesleki deneyimleri olmak üzere Partinin kendilerinden istedikleri bilgileri, çeşitli kanallarla Parti Genel Sekreterliğine iletmeye başlamışlardır. Başvurular daha çok mektup yoluyla yapılmış ancak Parti Genel Sekreterliği mektupla başvuruları yeterli bulmadığı için aday olmak isteyenlere *Mebusluk Talepnamesi* adıyla anılan bir form oluşturmuştur. Bu form sayesinde başvuru sahipleri hakkındaki ayrıntılı bilgilerin Partiye ulaşması kolaylaşmış dolayısıyla aday hakkında yapılacak olumlu veya olumsuz işlem hızlanmıştır. Mebusluk için bir diğer yol telgrafla başvurudur. Aday hakkında kısa ve öz bilgilerin yer aldığı telgrafların posta yoluyla Genel Sekreterliğe ulaşması noktasında aksaklıkların yaşandığı bilinmektedir. Genel Sekreterliğin mebus adaylarından özellikle istediği ise adayın seçim kudretine sahip olup olmadığını belirtmesiydi.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı internet sayfasından elde edilen 42 adet belgeden 24 mebus başvuru örneği alınmıştır. Başvurulardan 16'sının Mebusluk Talepnamesi formunu doldurmak suretiyle biri telgraf ve yedisinin de mektup yoluyla başvuruda bulunduğu gözlemlenmiştir. Muğla'daki boş mebus kadrosuna yapılan başvurular hakkında ayrıntılar aşağıdaki gibidir:³¹

Mebusluk Talepnamesi ile Yapılan Başvurular

Üç ana bölümden oluşan Mebusluk Talepnamesinin ilk bölümünde adayın adı-soyadı, doğum yeri ve tarihi, ikametgahı, eğitim aldığı okulu ve derecesi, mesleki bilgileri hangi vilayetten mebus olmak istediği gibi bilgiler yer almıştır. İkinci bölümde, aday tarafından partiye kayıtlı olunan yer bilgileri ile bulunduğu parti içi görevlere yönelik bilgilerin doldurulması istenmiştir. Son bölüm ise özgeçmişe karşılık gelebilecek şekilde “şimdiye kadar bulunduğu memuriyetler, gördüğü fahri hizmetler, parti teşkilatı içinde deruhte ettiği faal vazifeler” konularına ayrılmıştır. *Mebusluk Talepnamesi* yoluyla başvuruda bulunan adaylar üzerinden bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

- Mebusluk Talepnamesi doldurarak Genel Sekreterliğe gönderen Bekir Yaman, 1876 yılında Muğla'da doğmuştur. Yaman, Askeri Tıbbiye'den mezun olduktan sonra I. Dünya Savaşı'na ordu emrinde bir hekim olarak Çanakkale ve Filistin cephelerinde katıldığını Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra ise Yarbay olarak emekliye ayrılıp İzmir'in Foça ve Dikili kazalarında hekim olarak devlet namına çalışmaya devam ettiğini belirtmiştir. Mebus adayı Bekir Bey, ayrıca 1927 yılından beri ikinci seçmen olarak CHP adına görev yürüttüğünü bildirmiştir.

- Talepnamelerden bir diğeri, 1891 yılında Muğla'da doğan İskender Alper tarafından Genel Sekreterliğe gönderilmiştir. İzmir Sultanisinden mezun olan İskender Bey, çiftçilik ile meşgul olmuştur. Alper, 1926 yılından itibaren CHP Muğla Vilayet İdare Heyeti azası olduğunu belirterek adaylığını ortaya koymuştur.

- Abidin Çakır tarafından yapılan mebusluk başvurusunda Talepname doldurularak Genel Sekreterliğe ulaştırılmıştır. 1900 yılında Muğla'da doğan Çakır, bir ortaöğretim kurumundan mezun olmuştur. Çiftçilik yaptığını bildiren Çakır, başvurusunda Parti üyeliği olduğunu bildirmiştir. Çeşitli görev alanlarında Partiye hizmet verdiğini belirten Çakır başvurusunda şu ifadelerde bulunmuştur: “1929 senesinde Muğla'nın Karşıyaka nahiyesi mutemedi oldum. 1930'da vilayet idare heyetine geçtim. Azası bulunduğum bu heyetin dokuz yıl bir fiil katipliğini yaptım. Parti reisliklerinin valilerden alınması üzerine arkadaşlarım tarafından

30. <https://www.tbmm.gov.tr/MazbataAramaSonuc>, Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2023.

31. BCA, 490.1.0.0/5.22.1., 03.01.1940; BCA, 490.1.0.0/314.1285.1., 13.03.1940.

ittifakla vilayet idare heyeti reisliğine seçildim. Şimdi bu vazifede çalışıyorum.” Mebus adayı Abidin Çakır’ın bu ifadelerinde de anlaşıldığı üzere aday Parti’de geçirdiği uzun hizmet dönemine dikkat çekmektedir. Çakır Parti Genel Sekreterliğine bir de mektup göndererek mebus adaylığının onaylanmasını talep etmiştir.

- Mebusluk Talepnamesi göndererek boş olan mebusluğa adaylığını koyan isimlerden bir diğeri Ethem Menderes’tir. 1899 yılında İzmir’de doğan Ethem Bey, Ankara Hukuk Fakültesi’nden mezun olmuştur. Aday, Millî Mücadele Dönemi’nde Aydın ve civarında Yunanlıların ayaklanmalarına karşılık hizmet verdiğini, vatana karşı göstermiş olduğu bu yararlılıktan dolayı İstiklal Madalyası almaya hak kazandığını ifade etmiştir. Menderes’in başvurusunda 1930-1939 yılları arasında Partinin çeşitli makamlarında yaptığı görevler özellikle vurgulanmaktadır.

- Mebusluk Talepnamesi’nden bir diğeri M. Şevki Ertogrul’a aittir. 1892’de İzmir’de doğan Ertoğrul, İdare, Maarif ve Ticaret alanlarında eğitim görmüş ve gazetecikle meşgul olduğunu bilgileri arasına eklemiştir. Aday, 1919 yılında Redd-i İlhak Cemiyeti ve İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti emrinde Millî Mücadele’ye katıldığını belirtmiş ayrıca bağımsızlık mücadelesinin sürdüğü yıllarda İzmir vilayetinde aralıksız olarak idari işlerde çalıştığını ifade etmiştir. Bunların yanında aldığı maarif eğitimi ile İzmir’deki birçok lisede Edebiyat, Felsefe ve Türkçe öğretmenliği görevini üstlendiğini dile getirmiştir. Şevki Bey ayrıca çeşitli hayır cemiyetlerinde görev ve sorumluluk üstlendiğinin de altını çizmiştir.

- Genel Sekreterliğe ulaşan bir diğer Talepname, Zeki Afşin Ertürk tarafından gönderilmiştir. 1880 yılında Akşehir’de doğan Afşin, eğitimini Midilli İdadisinin iktisat ve ticaret alanında aldığını ve ülkenin çeşitli yerlerindeki iktisadi ve idari makamlarda mesleki faaliyet yürüttüğünü belirtmiştir. Bununla birlikte Millî Mücadele Dönemi’nde Kuva-yı Milliye’ye katılarak verdiği hizmetlere değinmiştir. Mücadelenin sürdüğü yıllarda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeliğine seçildiğini ve CHP kurulduktan sonra ise Parti hizmetinde birçok hizmet yürüttüğünü bildirmiştir. Ayrıca aday, Mübadele Komisyonu ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti gibi kurumlarda memur olarak görev aldığına vurgu yapmış, Lozan Barış Konferansı’nın sürdüğü tarihlerde Sovyet Hükümeti ile yapılacak anlaşma için haberleşme işlerinin yürütülmesinde hizmet verdiğini belirtmiştir.

- Aday Cemil Şerif Baydur 1894 yılında Muğla’da doğmuştur. Bir hekim olan Baydur başvurusunda, 1918’de Haydarpaşa Tıp Fakültesi’nden mezun olduğu tarihten itibaren ülkenin çeşitli yerlerinde görev yürüttüğünü belirtmiş verem ve kanserle mücadele kurumları başta olmak üzere sağlık alanında büyük mesailer harcadığını özellikle vurgulamıştır. Millî Mücadele Dönemi’nde şahit olduğu Yunan mezalimini de dile getiren Cemil Şerif Bey, çeşitli gazetelerde memleket müdafaası, inkılaplar ve Cumhuriyet üzerine yazdığı makalelere vurgu yaparak ülkenin büyük zaferini bu vesileyle birçok kez kutladığını ifade etmiştir. Türk hekimliğine ilişkin görüşlerini Talepnameye şu ifadelerle eklemiştir: “Türk hekimliğinin daha ziyade yükselmesine ve Cumhuriyet Türkiye’sinin siyasi, askeri, ekonomik ve diğer cephelerden müstahak olarak işgal ettiği mevkiiler yanında yer alabilmesi gayesi ile kendi hesabıma neşriyatlar yaptım ve seyahatlerde bulundum.” Cemil Şerif Baydur bir cerrah olarak verdiği hizmet alanı dışında kanser hastalığı hakkında halkı bilinçlendirmek görevini üstlendiğini yurtdışında bulunduğu yıllarda edindiği tecrübeleri Türkiye’ye taşıyarak sorumluluğunu yerine getirdiğinin altını çizmiştir. Cemil Şerif Baydur’un Partiye üyeliği bulunmaktadır.

- Genel Sekreterliğe gönderilen bir diğer Mebusluk Talepnamesi Orman Mühendisi Cafer Değer’e aittir. 1891 yılında Muğla’da doğan Değer, eğitim aldığı ormancılık alanında birçok hizmette bulunduğunu vurgulamıştır. Başvurusunda ayrıca I. Dünya Savaşı’nda Fransızlar tarafından esir alındığını beş yıl süren esaret hayatından sonra Millî Mücadele’ye katılarak hizmet verdiğini belirtmiştir. Cafer Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya düzenlenen suikastlardan birinde Bulgaristan’a kaçmak üzereyken bir tertipçiyi yakaladığını özellikle belirtmiştir. Konuyla ilgili kanıtları Talepname ile birlikte Sekreterliğe göndermiştir. Arşiv belgelerinden Cafer Bey’in Mebusluk Talepnamesi yanında bir de mektup yazarak CHP Genel Sekreterliğine ulaştırdığı anlaşılmaktadır. Mektupta kişisel bilgileri yanında mesleki bilgilerini tekrarlayan ifadeler bulunmakla birlikte kendisine referans olabilecek isimleri ayrıca bildirmiştir. Mebus adayı Değer, bu konuda şu sözleri sarf etmiştir:

“Muğla’nın sayın mebuslarından Cemal Karamuğla tali ve yüksek sınıf arkadaşımıdır. Doğup büyüdüğüm Muğla ve havalisinde sakin halk tarafından sevilirim. Bulduğum yerlerde vatandaşlarıma müşfik muamele ve kanunlarımızın yumuşak taraflarını tatbik sureti ile kasabalı, şehirli ve milletin efendisi

olan köylülerin teveccühlerini kazandım. Memleketimin hususiyet halini yanından tanırım. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yüksek umdelerine sınıksız bağlı kalmak şartı ile geçenlerde rahmeti rahmana kavuşan Muğla Mebusu Doktor Hüseyin'in yerine namzetliği koymak için memleketimden birçok mektuplar almaktayım. Gayem bu sahada da yurduma hizmet etmekten ibaret olup keyfiyeti yüksek tasviplerinize arz eder sonsuz tazimat ve saygılarımın lütfen kabul buyurulmasını istirham ederim. Değer'in dile getirdiği bu sözler Parti'nin adayları tanımaya yönelik olarak kendilerinden istediği seçim kudretine atıf yapmaktadır.”

- Boş kalan kadro için Mebusluk Talepnamesi yolu ile adaylığını koyan bir diğer isim M. Nedim Ulusakul'dur. 1876 yılında İstanbul'da doğan Ulusakul, Siyasal Bilgiler Fakültesinde Mülkiye İdaresi eğitimi almış ve Dahiliye Vekâletinde çalıştığını bildirmiştir. Mebus adayı Nedim Bey, bir Dahiliye Vekaleti memuru olarak Meşrutiyet Dönemi'nden Millî Mücadele'ye kadar geçen süreç içerisinde vatan ve millet için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan bir tutum sergilediğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Konya cihetlerindeki askeri kuvvetlerimizi Dinar topraklarımıza geçirmek suretiyle Afyonkarahisar'ımızı Yunanlıların elinden kurtarmak amili olduğu milli şefimizin beyanatıyla sabit bulunan Eğridir gölüne ilk vapurla mavuna ve iskeleler ve emsali gibi her bulunduğum yerde hazineye yük dahi olmamak şartıyla müstesna umran eserlerine vücut veren bir emektar olduğum için sakit hükümetlerin bu fedakara fahri bir vazife vermeleri şöyle dursun bilakis o kadar mahvım için her türlü hücum ve zulümlere kalkışmaları ve hatta memuriyetimi bile elimden almağa uğraşmaları muameleleriyle mütemadiyen karşılaştım.”

- Cumhuriyet idaresine karşı duygu ve görüşlerini dile getiren Ulusakul Parti içinde bir görev olmadığını ayrıca belirtmiş ve aday seçilmesi durumunda üzerine düşen her türlü sorumluk ve görevleri layıkıyla yerine getireceğini sözlerine eklemiştir.

- Bir diğer mebus adayı Mümtaz Ataman, 1891'de Muğla'da doğmuştur. Bir hekim olarak görev yürüten Ataman'ın Mebusluk Talepnamesi'nde 1918'de mezun olduğu Askeri Tıp Fakültesi'nden itibaren ülkenin içinde bulunduğu zor şartlar altında mesleğini icra etmeye başladığını ifade etmiştir. Bodrum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir üyesi olarak vatanın kurtarılmasına yönelik vermiş olduğu başarıların İstiklal Madalyası ile ödüllendirildiğini ayrıca dile getirmiştir. Mücadele yıllarından itibaren mesleğini mülki bir amir olarak yürütmeye devam eden Mümtaz Bey, mebus adaylığına ilişkin düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir: “Gerek partimizin emektar ve faal bir uzvu olarak ve gerek mesleğim ve şahsi karakterim icabı halkın hizmetinde bulunmağı çok sevdiğim için muhitimin sevgi ve sempatisini kazanmış ve bu itibarla vilayet mıntıkasında kuvve-i intihabiyem de mevcut bulunmuş olduğumu ümit etmekteyim.” Ataman'ın Talepname formu yanında başvurusuna eklediği mektupta mebus seçilmesi durumunda vatan ve millete faydalı olacağına inandığını tekrarlamıştır. Ataman, 1921 tarihinden itibaren Parti'ye üye olduğunu belirtmiştir.

- Mebusluk Talepnamesi yoluyla Muğla'daki boş mebusluk kadrosuna adaylığını koyan isimlerden bir diğeri 1898 yılında Konya'da doğan ve Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Ali Fuad Demiralp'tir. Memurluğundan dolayı Partiye üye olmadığını belirten Demiralp, Konya, Ankara, İzmir, Muğla, Kars gibi vilayetlerdeki çeşitli kurumlarda muallim ve savcı olarak 18 yıl aralıksız görev yaptığını belirtmiştir. Ali Fuad Bey, mebus adaylığına ilişkin kişisel görüş ve duygularına yer vermemiştir.

- 1881 yılında Muğla'da dünyaya gelen Cemil Menteş, Mebusluk Talepnamesi yoluyla Muğla'da boş kalan mebusluğa başvuran isimlerden bir diğeridir. İzmir İdadisinden mezun olan Menteş, Milas kazasında çiftlikle uğraştığını bildirmiştir. Cemil Bey, herhangi bir memurluk tecrübesi bulunmadığını belirtmiş, Parti içinde çeşitli görevlerde bulunduğunun altını çizmiştir. Parti'de yaptığı görevleri ise şu sözlerle dile getirmiştir: “... Kazamız dahilinde nahiye ve kariyeleri dolaşarak partimiz teşkilatını itmam eyledim ve kongrelerinde müşahit olarak rehberlik yaptım.”

- Parti Genel Sekreterliğine gönderilen Mebusluk Talepnamesi'nden bir diğeri aday Emin Zeki Heper'e aittir. Heper'in gönderdiği Talepnamede sadece kişisel bilgileri ile eğitim ve mesleki bilgileri bulunmaktadır. Buna göre Heper, 1899'da Muğla'da doğmuş ve Darülfünun'da Milletlerarası Ticaret eğitimi almıştır.

- Başvuru belgelerinden bir diğeri, Baha Şıkman tarafından doldurularak CHP Genel Sekreterliğine

gönderilen Mebusluk Talepnamesi'dir. 1900 yılında Muğla'da doğan Şıkman, Muğla Sultanisinden mezun olmuş, Fethiye Belediye Reisliği yaptığını bunun yanında esas mesleğinin ticaret olduğunu belirtmiştir. Herhangi bir memuriyette bulunmadığını ifade eden Baha Bey, Millî Mücadele Dönemi'nde Fethiye'deki müdafaa teşkilatlarında çalıştığını ayrıca Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Türk Ocağı gibi çeşitli mahalli teşekküllerde idare heyeti reisliği ve üyeliği yaptığını ifade etmiştir. Parti içinde çeşitli görevlerde bulunduğunu ifade eden mebus adayı Baha Şıkman hakkındaki bilgiler kısa ve öz ifadeler ile Talepnamede yer almıştır.

- Bir diğer başvuru Nuri Özsan tarafından yapılmış olup Özsan, 1903 yılında Muğla'da doğmuştur. Talepnamesinde kişisel bilgileri ve mesleki deneyimi hakkında ayrıntılara yer vermiştir. Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra çeşitli kurumlarda avukatlık ve hukuk müşavirliği yaptığını ve Muğla'da CHP üyeliği bulunduğunu belirttikten sonra boş kalan mebusluk kadrosuna aday olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: "Muğla ve kazaları halkının hakkında gösterdikleri itimat ve sevgiden cesaret alarak CHP namzedi olarak teşrii vazifeye seçildiğim takdirde fırkamin sadık bir hadimi olarak nafi hizmet ifa edebileceğime kaniim." Mebus adayı Nuri Özsan bu sözlerle seçim kudretine sahip olduğunu ifade etmiştir.

- Mebusluk Talepnamesi yolu ile Muğla'daki boş mebusluk kadrosuna başvuran bir diğer isim Cahit Uras, 1874 yılında Sofya'nın Dupniçe şehrinde doğmuştur. Harbiye Mektebinde eğitim alan Uras, askeri okulların çeşitli kadrolarında ve Darüşşafaka'da öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. Millî Mücadele Dönemi'nde esir düştüğünü belirten Cahit Bey, yurda döndükten sonra çeşitli derecedeki askeri makamlarda öğretmen ve idareci olarak görev yürüttüğünü dile getirmiştir. 1928 yılından itibaren ise CHP hizmetinde bulunduğunu belirtmiş olan Cahit Bey, başvurusunda kendisine referans olabilecek isimlerden bahsetmiş, Muğla mebusluğuna seçilmesi durumunda yurda ve yurttaşlara faydalı olabilecek işler yapacağını altını çizmiştir.

Telgraf Yolu ile Yapılan Başvurular

1939 ara seçimlerinde mebus adaylarının Parti Genel Sekreterliği ile iletişim kurmalarının bir diğer yolu telgraflardır. Telgraflar mebus adayına ilişkin kısa ve öz bilgileri içermesi bakımından diğer başvuru kanallarından ayrılmaktadır. Ulaşılan arşiv belgelerinden yola çıkılarak yapılan incelemeler sonucu telgraf ile başvuru yapan sadece bir aday olduğu görülmüştür. Bu kanalla başvuru yapan adayların seçim kudretine ilişkin ikna edici bilgilerinin eksik olması adayın değerlendirilmesini zorlaştırdığını düşünülmektedir. Arşivden edinilen belgelerde telgrafla mebusluğa adaylığını koyan Galip Kemal Söylemezoğlu, başvurusunda şu sözleri dile getirmiştir: "Fazilet ihtisas feragat-ı nefis hamisi haksızlıkların alicenap tamircisi Cumhuriyetimizin yorulmaz hadimi yüce milletimizin mücerrep mağdur bendesi sıfatı ile çok yakın parlak emsale mustenet dileğiminim bu sefer isafi *mümkün olacağı kanaati ile acilen Muğla mebusluğuma namzetliğimi koyar yüksek müsaadenin istihsaline delaletlerini saygılar dilerim.*" Söylemezoğlu tarafından Parti genel Sekreterliğine gönderilen telgrafta adayın kişisel ve eğitim/mesleki bilgileri hakkında herhangi bir detay olmadığı görülmektedir.

Mektup Yolu ile Yapılan Başvurular

CHP Genel Sekreterliği tarafından duyurulan boş mebus kadrosuna başvurulardan bazıları aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere mektup yoluyla yapılmıştır. Mektupta yer alan bilgiler adayın kişisel, eğitim ve mesleki bilgi ve becerilerinden çok Parti için göstermiş olduğu hizmetlere ilişkindir. Adaylar mektuptaki ifadelerinde mebusluk için uygun aday olduğunu vurgulamışlar, bununla birlikte bulunduğu görevleri düz yazı şeklinde Parti Genel Sekreterliğinin ilgisine sunmuşlardır.

- Başvurusunu el yazısı ile hazırladığı mektupla Genel Sekreterliğe ulaştıran İzmir Asliye Ceza Mahkemesi Yargıç Kemal Türel, 1906 doğumludur. Türel mektubunda şu ifadelerde bulunmuştur: "Yıllarca yargıç olarak adalet tevzii vazifesi ile çalıştığım Muğla ilinde seçim kabiliyetini çok müsait görmekteyim. Şerefli Partinin sadık bir üyesi sıfatı ile milletvekili olarak çalışma imkânı verilirse bütün mevcudiyetimle vatan ve inkılap davasına hasırnefs edeceğim." Mebus adayı Türel bu ifadeleri ile hukuk alanında göstermiş olduğu hizmetlere vurgu yaparak mebusluğa uygun olduğunu belirtmiştir.

- Genel Sekreterliğe gönderilen bir diğer başvuru, Ahmet Hulusi Demirtaş tarafından mektup yoluyla yapılmıştır. 1879'da Muğla'da doğan Demirtaş, mektubunda kişisel bilgileri, eğitimi ve mesleki tecrübeleri

yanında I. Dünya Savaşı sırasında yaşadıklarına dair verdiği bilgilere yer vermiştir. Demirtaş, savaş sırasında yedek subay olarak Bağdat'taki Altıncı Orduya atandığını, 1916 yılında Kerkük civarında iken İngilizlere esir düşerek Hindistan'a gönderildiğini belirtmiştir. Esaretten sonraki hayatında ise yine ordu emrinde mesleğini icra ettiğini özgeçmişine eklemiştir. Adayın burada askeri görevlerindeki fedakarlığa vurgu yapması seçim kudretine sahip olduğunu yönünde fikir oluşturmaktadır.

- Mektup yoluyla yapılan mebusluk başvurularından bir diğeri Çanakkale Halkevi Başkanı Halil Dilmaç tarafından yapılmıştır. Mektupta mebus adayı Halil Bey hakkında detaylı bilgiler yer almamakla birlikte Halil Bey, 1939 Genel Seçimleri'nin gerçekleştiği tarihlerde yaşadıklarını dile getirmiştir. Aday mektubunda şu sözleri dile getirmiştir:

“Son mebus seçiminde kadirşinas Partim beni Çanakkale’de iştişarî seçim art etti. Vilayetin her tarafından yapılan bu iştişarî seçimde ekseriyeti kazandım. Bu vaziyetimi çekemeyen birkaç kişi teviziratta bulunarak kazandığım reyleri propaganda neticesi olarak aldığımı ihbar ettiler: İntihabı müteakip Genel Sekreterlikten aldığım bir mektupta fazla rey almak kaygusu ile propaganda yaptığım anlaşıldığından mukarrer olan namzetliğimin geri bırakıldığını fakat Partice çok çalışkan bir arkadaş olarak tanındığımı bu çalışmakta devam edersem bu geri bırakılma keyfiyeti tasnif edileceği bildirilmişti. Esasen on beş yıldan beri fasilasız Parti ve halkevlerinde ruhi bir temayül ile olan çalışmama daha ziyade hız verdim. Benim bu vaziyetimi takdir eden ve göz önünde tutan Sayın Genel Sekreterimiz Fikri Tuzer beni Genel Başkana ve size hatırlatacağımı vaat etti. Sizde bu işi haklı görür ve Genel Sekterlerimizin bu düşüncesine iltihak ederseniz bu haksızlık ortadan kalkar.” Halil Bey’in bu ifadelerinde mebus adaylığının olumsuz yönde sonuçlanmasının bir haksızlık olduğu vurgusu bulunmaktadır.

- Parti Genel Sekreterliğine mektup yoluyla ulaşarak boş kalan mebus kadrosuna adaylığını koyan bir diğeri isim Abdülhalim Çelebi'dir. Mektupta mebus adayı Abdülhalim Bey'in kişisel ve eğitim bilgileri hakkında detaylar bulunmamaktadır. Çelebi, düz yazı ile mesleki tecrübelerini şöyle aktarmıştır:

“İstiklal Harbinin başlangıcından sonuna kadar Anadolu da bulunarak Konya ve Afyon’da hizmet etmiş her Türk çocuğunun her nerede olursa olsun daima yapmakla mükellef bulunduğu vatani borcunu on beş senenden beri sınırlar dışındaki vazifemin başında yapmış olmakla mükellefim. Arap memleketlerinde binbir müşkülata, manilere ve mezalime rağmen bütün maddi ve manevi vasıtalarımın büyük vatanım Cumhuriyet hükümetim için çalıştım. Zayıf, hatta zehirli dimağlara büyük sevgi ışıkları yaydım. Hatay’ımızın ana vatana kavuşmasında pek çok hatta kudretimin fevkinde yararlılıklar gösterdim. Bu millim davada bilhassa sınırlarımız haricinde her türlü fedakarlığa ibzal ederek çalışmış ve bu uğurda tam manasıyla siyaseten bendeniz kadar ezilmiş bir eşimin bulunmadığını Yüce şefim bugün huzurunuzda kemali cesaretle arz ve iddia edebilirim.” Abdülhalim Çelebi mebus aday olduğunu ise şu sözlerle dile getirmiştir: “... Suriye’deki işimin ve ailemin başında avdetimin bugünkü imkansızlığı karşısında vatanımda da hizmetlerime devam ederek çocuklarımın yurduma faydalı birer unsur olarak yetiştirebilecek ve geniş bir Türk ailesinin göz göre göre mahvü perişaniyetine mani olacak varlıklarımıza dayanarak açık bulunan Muğla veya başkaca bir yerden mebus seçilmekliğim suretiyle mağduriyetime nihayet vermenizi, efradı aileme yeniden hayat kazandırmanızı halaskarlığınıza ve o çok kudsî vicdanınıza iltica ederek yalvarırım.”

- Mebus adayı Abdülhalim Bey'in bu sözleri içinde bulunduğu zor duruma işaret etmektedir. Vatana hizmette geri kalmayacağını bildirdiği sözleri ise Parti Genel Sekreterliğinin adaylardan istediği seçim kabiliyetine atıf yapmaktadır.

- Parti Genel Sekreterliğine ulaşan bir diğeri başvuru mektubu Tahir Baydur tarafından gönderilmiştir. Baydur, 1893 yılında Muğla’da doğmuş, aldığı hukuk eğitiminin ardından İstanbul Elektrik Tramvay Umum Müdürlüğünde hukuk müşaviri olarak görev yapmıştır. 1914 yılında bulunduğu Şura-yı Devlet zabıt katipliği görevinden başlayarak mesleki deneyimlerini 1938 yılına kadar ayrıntılarıyla aktarmıştır. Söz konusu tarihler arasında devletin çeşitli makamlarında görev yaptığı anlaşılan Baydur, ülkenin işgal altında olduğu 1919-1922 yılları arasında gerek silah altında bulunarak gerekse Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinde hukuk müşavirliği yaparak vatanın kurtarılmasına katkı sağladığını belirtmiştir. Mebus adayı Tahir Baydur, sözlerine adaylığının dikkate alınması yönündeki ricasıyla son vermiştir. Erişilen arşiv belgeleri arasında Tahir Baydur hakkında

yazılan referans belgeleri ve çalıştığı kurumlardan edinmiş olduğu görev belgeleri de bulunmaktadır.

- Muğla'daki boş mebusluk kadrosuna başvuruda bulunan bir diğer isim Ragıp Yucadağ'dır. Ragıp Bey'in başvuru mektubunda kişisel bilgileri ve mesleki tecrübesi hakkında herhangi bir bilgi yer almamıştır. 1939 Genel Seçimlerinde Urfa'dan mebusluğa adaylığını koyan Yucadağ, mebus seçilme arzusunun şu sözlerle dile getirmiştir: "...adil ve pek yüksek ve mukaddes bildiğim partiniz namına namzedliğimin konulmasını vatan ve milletperveri azamilerinden derin saygı ve nihayetsiz hürmetlerimle arz eylerim."

- Mektupla başvuruya son örnek İstanbul Üniversitesi Eski Hukuk Fakültesi Profesörü Ali Aykut'tur. Başvuru mektubunda Ali Bey'in kişisel ve mesleki bilgileri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamış olup aday 14 yıldan beri CHP üyeliği bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte aday, emekli maaşı ile geçinmenin zor olduğuna vurgu yaparak geçim sıkıntısı içinde bulunduğunu dile getirmiştir.

Yukarıda 1939 Genel Seçimleri üzerinden çok geçmeden boş kalan mebus kadrosu için yapılan başvurular incelenmiştir. Ancak bahsi geçen adaylardan hiçbiri Muğla mebusluğuna seçilmemiş olup açık bulunan Muğla mebusluğuna *İntihabı Mebusan Kanunu* hükümleri dikkate alınarak 3 Mart 1940 tarihinde Muğla Belediye Salonu'nda yapılan ara seçimi, Emekli General İzzettin Çalışlar kazanmıştır.³² İzzettin Çalışlar, 1882 yılında Yanya'da doğmuştur. Mühendishane-i Harbiye ve Erkan-ı Harbiye'de eğitim gören ve Fransızca, Almanca ve Rumca öğrenmiş olan Çalışlar'ın askerlik hayatı; Seyyar Topçu Alayı'nda Bölük Komutanlığı, Yanya Takip Taburu 21. Alay 4. Tabur Komutanlığı Üsküp Redif Fırkası ve 15. Nizamiye Fırkası Erkan-ı Harbiye Subaylığı, 5. Kolordu Erkan-ı Harbiye Subaylığı, Yozgat Redif Fırkası Kurmay Subaylığı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Tahdişat Bölüm Amirliği, Edirne Kalesi Komutanlığı, Çanakkale 19. Fırka Kurmaylığı, Anafartalar Gurubu Kurmay Başkanlığı, Kafkas Cephesi Kolordu Kurmay Başkanlığı, 2. Ordu Kurmay Başkanlığı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 4. Şube Müdürlüğü, 23. Fırka Komutanlığı, 1.Ordu Komutanlığı, İzmir'de Askeri Valilik ve Divanı Harp Üyeliği görevleriyle geçmiştir.³³ 1923-1927 yılları arasında kapsayan II. Yasama Dönemi için yapılan seçimlerde Meclise Aydın mebusu olarak katılan İzzettin Bey, askerlik görevine devam etmek arzusuyla 1 Kasım 1924 tarihinde istifa etmiştir. Çalışlar'ın siyasi hayatı VI. Yasama Dönemi'nde seçildiği Muğla mebusluğu ile devam etmiştir. İzzettin Çalışlar, 19 Ağustos 1951 tarihinde hayatını kaybetmiştir.³⁴

Sonuç ve Değerlendirme

1939 genel seçimleri, Tüm yurttaki olduğu gibi Muğla'da da büyük coşku ile gerçekleşmiştir. Dördü eski dönem olmak üzere toplam beş mebus, Muğla ilinden seçilerek TBMM'nin VI. Yasama Dönemi'nde göreve başlamışlardır. Ancak mebuslardan Hüseyin Avni Ercan'ın ölümü Meclis'te bir sandalyenin boş kalmasına dolayısıyla da ara seçimlere gidilmesine yol açmıştır. Kararın gazete ve radyodan duyurulması üzerine CHP Genel Sekreterliğine başvuru mektupları yağmıştır. Muğla'da boş kalan mebusluk için yapılan başvuruların incelendiği bu çalışma için Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgeler incelenmiştir. Bu belgelerin 16'sı mebusluk taleplerinin doldurulması yoluyla birisi telgraf olarak yedisi mektup şeklinde Genel Sekreterliğe gönderilmiştir.

Muğla'daki boş mebus kadrosuna adaylık başvurularının tamamı erkekler tarafından yapılmıştır. Başvuru sahiplerinin büyük çoğunluğu Muğla doğumlu olup aralarında İzmir, Konya, İzmit ve İstanbul ve yurtdışından ise Sofya doğumlular yer almıştır. Bununla birlikte doğum yeri ve tarihi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamayan başvurular da bulunmaktadır. Miladi yıla dönüştürülen doğum tarihlerine göre seçim yılı olan 1939 yılındaki başvuru sahiplerinin yaş aralığı 33 ila 60 arasında değişkenlik göstermektedir. Arşiv kayıtlarından elde edilerek incelenen başvurularından bazıları Muğla ya da başka bir yerden aday gösterilmeyi talep ederken diğerlerinin sadece Muğla'dan aday gösterilmeyi talep ettiği görülmektedir. Belgelerden ulaşılan bir diğer bilgi ise başvuru sahiplerinin büyük çoğunluğunun CHP üyesi olduğudur.

32. BCA, 30.10.0.0/76.501.7., 15.03.1940; Bayram Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s.97; *Son Posta*, "Emekli Orgeneral İzzettin Çalışlar Meb'us Namzedi", 2 Mart 1940; *Sabah Postası*, "İzzettin Çalışlar Muğla Mebusu Oldu", 4 Mart 1940.

33. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/izzettin-calislari-1882-1951/?pdf=3552>, son erişim tarihi: 27.08.2023.

34. *TBMM Albümü (1920-2010), Cilt:1 (1920-1950)*, s.348; <https://www.tbmm.gov.tr/MazbataAramaSonuc>, son erişim tarihi: 25.07.2023.

Arşivden edinilen bilgilerden, özellikle CHP Genel Sekreterliği tarafından oluşturulan Mebusluk Talepnamesi'ni dolduranlardan, adayların eğitim düzeyleri hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre, incelenen 24 başvuru belgesinden, 13 başvuru sahibinin fakültelerin herhangi birinden mezun olduğu sadece sekizinin ise lise, idadi ve sultani olduğu belirtilen bir ortaöğretim kurumundan mezun seviyede bulunduğu anlaşılmaktadır. Başvuru belgeleri arasında eğitim durumu hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan üç aday bulunmaktadır. İncelenen başvuru belgelerinde mesleklere ilişkin bilgilere de rastlanmış olup bu kısımda çoğunlukla çiftçilik, tababet/hekimlik ve hukukçuluk öne çıkmakla birlikte yürütülmekte olan meslekler arasında il/ilçe belediye reisiği, hukuk, hekimlik, ticaret, orman baş müfettişliği, gazetecilik, akademisyenlik gibi alan ya da meslekler de bulunmaktadır. Başvuru yapan adaylardan çoğunluğu Muğla, İzmir, İstanbul ve Ankara illerinde görevli olduğu da belgelerde yer alan bilgiler arasındadır. Parti görevi üstlendiğini belirten dokuz başvuru sahibi genellikle il/ilçe idare heyeti reisiği ya da üyeliği vazifelerini yürütmüşlerdir. Adaylar başvurularında genellikle partiye yönelik hizmetleri, askeri hizmetler ya da diğer tür hizmetlerine (hekimlik, hukuk alanındaki hizmetler vs.) vurgu yapmışlardır.

Sonuç olarak 1939 genel seçimlerinde ve ardından yapılan ara seçimlerde Muğla'dan mebus seçilmek için yoğun talep bulunduğunu söylemek mümkündür. Başvuru belgelerinde dikkat çeken hususlardan biri adayların geçim sıkıntısı içinde bulduklarını bildirmeleri dolayısıyla da refah bir yaşam için mebusluğun iyi bir yol olduğunu düşünmeleridir. Bir diğer dikkat çeken husus mebus adayların Millî Mücadele sırasında vatan için büyük fedakarlıklarda bulduklarını belirtmeleri bunun bedeli olarak da CHP'den kendilerine sahip çıkmasını istemeleridir. Başvuru belgelerinde önemle vurgulardan bir diğeri husus, adayların CHP'ye uzunca yıllar hizmet ettikleri dolayısıyla partinin işleyiş ve programları hakkında bilgi ve donanım sahibi olduklarını belirtmeleridir. Bu durum mebus seçilmeleri durumunda partiye büyük katkılarının olacağı yönünde kanaat oluşturmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH. UMVM, 79/50

BOA, DH. UMVM, 90/91

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 490.1.0.0/34.141.2., 19.03.1920.

BCA, 30.11.1.0/43.30.30., 30.09.1928.

BCA, 30.10.0.0/75.497.15., 07.02.1939.

BCA, 490.1.0.0/5.22.1., 03.01.1940.

BCA, 30.10.0.0/75.497.3., 04.01.1939.

BCA, 490.1.0.0/314.1285.1., 13.03.1940.

BCA, 30.10.0.0/76.501.7., 15.03.1940.

BCA, 30.10.0.0/75.498.1, 30.03.1939.

Ayın Tarihi, Mart 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:1, Cilt:1, s.60.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 1, s.1-5.

TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt:1, s.373.

Gazeteler

- Cumhuriyet, “Parti Namzetleri Dün Seçildiler”, 1 Ocak 1939.
- Cumhuriyet, “Meb’us Namzed Listesi”, 25 Mart 1939.
- Cumhuriyet, “Bugün Altmış İki Mıntıkada Meb’us Seçimi Yapılıyor”, 26 Mart 1939.
- Sabah Postası, “İzzettin Çalışlar Muğla Mebusu Oldu”, 4 Mart 1940.
- Son Posta, “Yeni Namzedlerin Sayısı Seksen Beşi Bulacak”, 15 Mart 1939.
- Son Posta, “Eski Meb’uslardan Kimler Tekrar Namzed Gösterilmedi”, 25 Mart 1939.
- Son Posta, “Emekli Orgeneral İzzettin Çalışlar Meb’us Namzedi”, 2 Mart 1940.
- Tan, “Parti Yeni Meb’us Namzedlerini 24 Mart’ta İlan Edecek”, 14 Şubat 1939.
- Türksözü, “Mebusluk İstiyenler”, 18 Şubat 1939.
- Ulus, “Bazı Yerlerde İştirak Nisbeti Yüzde 89’u Bulmuştur” 17 Mart 1939.
- Ulus, “Yurtta Seçim Hararetle Devam Ediyor”, 17 Mart 1939.

Kıtap ve Makaleler

- Akça, Bayram, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- Alkan, Mehmet Ö., Millî Şef’li Tek Parti Döneminde Seçimler (1939-1943 Seçimleri, *Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2006, s.328.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilâtına Umumi Tebligatı* (İkinci Kanun 1939’dan 30 Haziran 1939 Tarihine Kadar), c: 14, Zerbamat Basımevi, 1940.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM, I. Dönem 1919-1923*, TBMM Basımevi, Ankara 1994.
- Önder Duman, “Tek Parti Döneminde CHP’de Bir Parti İçi Demokrasi Denemesi: 1939 Seçimleri ve İkinci Seçmenlerle İştirak”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.26, 2017, s.208-235.
- Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877- 1920)*, TBMM Yayınları, Ankara 1992.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Kalite Matbaası, Ankara 1974.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi-III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- Olgun, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.27/S.79, 2011, s.1.36.
- Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.
- Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, TÜİK Yayınları, Ankara 2012.
- TBMM Albümü (1920-2010), Cilt:1 (1920-1950)*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.
- Turan, Şerafettin, İsmet İnönü (*Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*), Bilgi Yayınları, Ankara 2003.

Tezler

- Mahmutoğlu, Barış Tansu, *1923-1960 Yılları Arasında CHP’nin Seçim Çalışma ve Propagandaları*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2015, s.200-211.
- Unat, Kadri, *Cumhuriyet Halk Partisi’nin Genel Seçim Propagandaları (1927-1957)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2015.

İnternet Kaynakları

- <https://www.tbmm.gov.tr/MazbataAramaSonuc>, son erişim tarihi: 25.08.2023.
- <https://www.tbmm.gov.tr/MazbataAramaSonuc>, son erişim tarihi: 25.08.2023.
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/izzettin-calislars-1882-1951/?pdf=3552>, son erişim tarihi: 27.08.2023.

Ekler

Ek-1: 1939 Ara Seçimlerinde Muğla'daki Boş Kalan Mebus Kadrosuna Sadullah Güney'in Atandığına İlişkin Belge

4. 1.939

T. C.
Dahiliye Vekâleti

V. I. U M.
Ş. 2. M.
Sayı
21

Hülâsa :
Muğla sayıtlavlığına seçilen Sadullah Güney H.

Başvekâlet Yüksek Makamına

T. C.
BASBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

C: 5.12.938 gün ve Yazı İq.6/4901 sayılı buyruklarına.
Nuri Tunanın vefatıle açılan Muğla sayıtlavlığına İktisat vekâleti deniz müsteşarı Sadullah Güneyin ittifakla seçildiği ve mazbataların ilişik olarak sunulduğunu sonsuz saygılarımla arzederim.

Dahiliye Vekili
N. P. Daydory

*yazı İblası no. ne
4.1.939*

030	10			75	497	3

4-1-939 $\frac{4}{99}$ 2

2

M. O. Z. Celalatin 6645

Cevaben yazılacak evrakta : Cevap olduğu muharreratin tarih numarasıle hangi daire ve şube ifadesile yazıldığının dercolumması rica olunur.

Ek-2: VI. Yasama Dönemi Muğla Milletvekillerine Ait Mazbatalar

Muğla Vilayeti
Muğla Dairei İntihabiyesi
Heyeti Teftişiyesi

Namzet isimleri	Kazanılan reylerin miktarı														Reylerin yekünü		Milletvekillerinin adedi	Reyler ile			
	Muğla	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı	Kazandı			Kazandı	Kazandı	
<i>İbrahim Hacıoğlu</i>	167	94	52	13	21	102	34											483	483	483	483
<i>Hasan Kütaycı</i>	167	94	52	13	21	102	34											483	483	483	483
<i>Yunus Vadi</i>	167	94	52	13	21	102	34											483	483	483	483
<i>Şadullah Güney</i>	167	94	52	13	21	102	34											483	483	483	483
<i>Emel Kara Muğla</i>	167	94	52	13	21	102	34											483	483	483	483

İntihabı Meb'usan kanunıyla onun bazı maddelerini muaddil kanunun tayin ettiği usul ve gerairi dairesinde *Muğla* vilayeti Meb'usan olundukta yukarıdaki cetvelde yazılan zevatin her birinin isimleri kızasında gösterilen miktarda rey aldıkları anlaşıldığından *Şadullah Güney ve C. H. P. Hüsnü Kemal* infisinden *Emel Kara Muğla* *Muğla* Vilayeti namına Meb'us intihap edildiklerini ve bu intihabın bütün safahatı ve derecatı kanun ahkâmına ve usulüne tamamiyle *Muğla* Heyeti Teftişiyesi Reisi *Şadullah Güney* Azası *Emel Kara Muğla* Azası *Abdülkadir*

Muğla Vilayeti İdare Heyeti Reisi *Şadullah Güney* Bu mazbata muh *Şadullah Güney* Azası *Şadullah Güney*

Ek-3: Mebusluk Talepnamesi Yoluyla Muğla Mebusluğuna Yapılan Başvuru Örneği

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bodrum
8 / 12 / 1939

C. H. P. GENEL SEKRETERLİĞİNE

Yeniden seçilecek olan **M U G L A** Mebusluğu için mensup bulunduğum sayın C. H. Partisi adına namzetliğimin konulmasına müsaadelerini saygı ile dilerim.

İMZA
D. Mümtaz Ataman

4
(18)

MEBUSLUK TALEBNAME S İ

T A L İ B İ N	Adı, Soyadı	Mümtaz ATAMAN	Esas mesleği	Doktor
	Doğum yeri	B O D R U M	İhtisası	.
	Doğum tarihi	1309	Tahsil derecesi	Yüksek
	İş - Mesğalesi	Belediye reisi	Son tahsilini bitirdiği okul	Tıp fakültesi
	Mebusluğunu istediği vilâyet	M U G L A	Diploma No. ve tarihi	2667/ 14/11/334
	İkametgâh adresi	Bodrum, Kumbahçe mahallesi		
Çalıştığı yer adresi	Bodrum belediye reisliği			
Partiye kayıtlı bulunduğ u	Vilâyeti	M U G L A	Kütük No.	6
	Kazası	B O D R U M	Kayıt tarihi	31/8/340
	Nahiyesi	----	Varsa Faal vazifesi	İdare H. Azası
	Mahalle veya köyü	----		
Şimdiye kadar bulunduğu memuriyetler, gördüğü fabri hizmetler, Parti teşkilâtı içinde deruhte ettiği faal vazifeler.	918 de Askerî tıp fakültesinden çıktım. Mütarekede tazminat vererek askerlikten ayrılarak Andoluya geçtim. Bodrumda ilk müdafaai hukuk teşkilâtına altıncı olarak dahil oldum. Beyaz şeritli istiklâl madaalyam vardır. İzmir, Milas, Ödemiş ve Bodrum kazalarında dört, beş sene süren hükümet tabipliklerinden başka devlet memuriyeti almadım. Kaza idare heyeti, Halkevi başkan ve azalığı, Kurultay delegeliği gibi hep parti ve memleket hizmetlerinde bulunduğum. Hükümet tabipliğinden istifa ettikten sonra On üç senedenberi Bodrum belediye reisliği hizmetinde bulunmaktayım. Gerek partimizin emektar ve faal bir uzvu olarak ve gerek mesleğim ve şahsî karakterim icabı halkın hizmetinde bulunmağı çok sevdiğim için muhitimin sevgi ve sempatisini kazanmış ve bu itibarla vilâyet mıntıkasında kuvvei intihabiyem de mevcut bulunmuş olduğumu ümit etmekteyim.			
	HATIRA: Verilecek cevapların, kısa, açık ve okunaklı olması rica olunur.			

21

Ek-4: Telgraf Yolu ile Muğla Mebusluğuna Yapılan Başvuru Örneği

T. C.
Muhabere ve Münakale Vekâleti
P. T. T. U. M.

Devlet telgraf muhaberatından
dolayı mes'uliyet kabul etmez

(Nü. 251/1)

TELGRAF

29629

Yol

Servis işaretleri

Adres :
ankara c h p genel sekreterliğine
vekaletine

ANKARA
29.10.1939
50

İLK MERKEZ	№	KELİME	VERİLDİĞİ	RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
			Tarih	Saat		Tarih	Saat
pangalti	1812	51	29:10:939	1542	HUSUSİ	suret :	
						29:10 21:10	talat

fazilet ihtisas fersatınefis hamisi haksizliklarain alicenap gamircisi cumhuriyeti-
mizin yorulmaz hadimi yuce milletimizin mucerrep mağdur bendesi sifatile cok yakin
parlak emsale mustenet dileginin bu sefer isafi munkun olcagi kanatile acilan muğla
mebusluguna namizetligimi koyar yuksek musadenin istihsaline de'aletlerini saygila
dilerim = eski moskova sefiri galip kemali soylemezoglu ++++

12

Ek-5: Mektup/Dilekçe Yoluyla Muğla Mebusluğuna Yapılan Başvuru Örneği

4
21

Cümhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği
Yüksek Huzurlarına.

ANKARA

Muğlalıyım. Muğlanın "Arşı yaka mahallesinden Çondur oğlu Ölü Salihin oğluyum. Hiç bir taraftan teşvik ve muzaharet görmeksizin tâli ve Âli tahsillerimi ikmal ederek 1328 senesinde Yüksek Orman mektebinden birinci derecede diplomamı alarak sırasile, Manastır, Gemlik, Eskişehir, Kaş, İstanbul, Silifke, Kastamonu, İzmit, Muğla, Denizli Orman mühendis ve Müdürlüklerinde bulundum. Halen 70 lira aslı maaşlı Sivas Vilâyeti Orman baş mühendisiyim. Müddeti hizmetim 25 seneye baliğ oldu. Bu müddet içinde resmi ve hususi işlerimden mahkûmiyetim yoktur. Üç evlâdım birde evlâdı maneviyem var. Kızım lisede, oğlum Orta mektepte diğeri henüz ilk Mektebe gidecek çağa varmamıştır. Evlâdı maneviyem İnönü Gedikli Tayyare mektebinde makinist gurubundadır.

Muğlanın Sayın Meb'uslarından Cemal Karamuğla tâli ve yüksek sınıf arkadaşımıdır. Doğup büyüdüğüm Muğla ve havalisinde sakin halk tarafından sevilirim. Bulduğum yerlerde vatandaşlarıma müşfik muamele ve kanunlarımızın yumşak taraflarını tatbik suretilerle kasabalı; Şehirli ve Milletın Efendisi olan Köylülerin teveccühlerini kazandım. Memleketimin hususiyet halini yakından tanırım; Cümhuriyet Halk Partisinin Yüksek umdelerine sım sıkı bağlı kalmak şartile geçenlerde rahmeti rahmana kavuşan Muğla Meb'usu Doktor Hüseyinin yerine namzetliğimi koymak için memleketimden bir çok mektuplar almaktayım.

Gayem bu sahada da yurduma hizmet etmekten ibaret olup keyfiyeti yüksek Tasviplerinize Arzeder sonsuz tâzim ve saygılarımın lütfen kabul buyurulmasını istirham ederim.

Adres: Sivas Orman Baş Mühendisi

Yakından tanıyanlar.

1- Denizli Meb'usu Dr. Hamdi Berkmen
2- Denizli Meb'usu Necip Ali Küçka
3- Muğla Meb'usu Cemal Karamuğla
4- Kol ordu K. KorGeneral Mustafa Muğlalı
5- Manisa Meb'usu Asım Kula
6- İzmir Meb'uslarından Ödemişli Dr. Mustafa
7- Muğla Belediye Reisi İskender.

32

Cafer Değer.

I.
8- 935
H.C.

Ek-6: Muğla Mebusluğuna Seçilen Emekli Korgeneral İzzettin Çalışlar'ın Tercüme-i Hali (Özgeçmiş)

FOTOĞRAF

Seçim dairesi	<i>Muğla</i>	Eserleri	<i>istekler ferhi Halvati</i>
Adı	<i>İzzeddin</i>	İlimi rütbeleri	
Soy adı	<i>Çalışlar</i>	Meslek ve meşguliyeti	<i>Askerlik</i>
Babasının ve anasının adı	<i>Mustafa Esma</i>	Evlü olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	<i>evli dört çocuk sahibi</i>
Doğduğu yer	<i>Yanya</i>	Seçimden evvelki son memuriyeti	<i>Ordun müfettişi</i>
Oturduğu yer	<i>7. Tambur Hırsantı, Çiğdemliçe No: 10/6</i>	Memur değilse seçimden evvel son vaziyeti	
Doğum tarihi	<i>1862</i>	Seçim mazbatasının tarihi	<i>3 mart 1940</i>
Tahsili	<i>Harbi Akademi</i>	Kaç reyile mebusluğa seçildiği	<i>muhtof Kan</i>
Bildiği diller	<i>Fransızca Almanca İtalyanca</i>	Mazbatasının Meclis Genel Heyetince tasdik tarihi [*]	<i>18.3.1940</i>
Nede ihtisas olduğu	<i>Askerlik</i>	Meclise iltihak tarihi	<i>18 mart 1940</i>

[*] Bu yer Meclis Kanunlar kaleminece doldurulacaktır.

MUĞLA'DA HAYVANCILIK (1923-1960)

Didem KONYA

Dr. Bağımsız Araştırmacı, Muğla/ TÜRKİYE, didemknya@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9618-526X>

GİRİŞ

Tarihi çağlar boyunca her alanda insanlığın ayrılmaz bir parçası olan hayvanlar, ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde tarım kadar etkili bir unsur olmuştur. Eti, sütü, kuvveti, derisi, kılı, yünü ve gübresi ile varlığını hem ekonomik hem de sosyal yaşamda göstermiştir. Türklerin en eski kültürü olan Afanasyevo kültüründe ortaya çıkan at ve koyun kalıntıları ile ilerideki devirlerde görülen sığır, katır, deve ekonomik ve sosyal hayatta hayvanların varlığının kanıtı niteliğindedir. Selçuklu Devleti döneminde de hayvancılık insan hayatındaki önemini korurken, göçebelerde ve yerleşik hayata geçmiş köylülerde at, sığır ve koyun yetiştiriciliği yaygın olarak görülürken üretilen mahsuller Bizans, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Arap ülkeleri tarafından satın alınmıştır.¹

Osmanlı Devleti döneminde hayvancılık; hem yerleşik hayata geçmiş ve tarımla uğraşan köylüler hem de göçebe olarak hayvancılığı meslek edinerek maddi gelir kaynağı olarak yürüten kimseler tarafından yürütülmekteydi. Diyarbakır, Urfa, Erzurum gibi şehirlerde mera hayvancılığı yaygındı. Batı ve Orta Anadolu'da da mera hayvancılığı görülürken, Trakya bölgesi çiftlik hayvanları yetiştirilmesi için daha uygundu. Bu dönemde hayvan vergileri de devletin bütçesi için önemli bir gelir kalemiydi ve otlak, yaylak, kışla, ağnam, ağıl resmi gibi çeşitli hayvan vergileri bulunmaktaydı.²

Tarihi süreçte yaşanan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı gibi savaşlar sebebiyle erkek nüfusun silah altına alınması Anadolu halkının yaşam koşullarını ağırlaştırmış, tarımsal üretim duracak seviyeye gelmiş ve halk hayvanlarına yem temin etmede zorluklar yaşamıştır.³ İstanbul'un et ve kasaplık hayvan ihtiyacının temin edildiği Rumeli ve Mısır'ın kaybedilmesiyle et sıkıntısı yaşanmış, tiftik keçilerinin sürülerinde azalma olurken tiftik işleyen tezgah sayısında da düşüş yaşanmıştır.⁴ Savaşlar ve ardından gelen toprak kayıplarından başka salgın hayvan hastalıkları da hayvancılık için bir darbe olmuştur. Hastalıklarla mücadele adına; Askeri ve sivil veterinerlik okulları açılmış, yasal düzenlemeler yapılmış ve bakteriyoloji kurumları açılmış olsa da tam bir başarı elde edilememiştir.⁵

1. Mehmet Temel, "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 24, 2010, s.202; Selâhattin Batu, *Hayvan Ekonomisi*, Güneş Matbaası, İstanbul 1940, s.3

2. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 222,242

3. Hasan Reşit Tankut, *Köylerimiz*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, Ankara 1939, s. 30 – 34

4. Temel, *a.g.m.*, s.202

5. Tamay Başağaç Gül, "Türkiye'de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.15, 2004, s.229; Temel, *a.g.m.*, s.203

A-1923-1960 Türkiye'de Hayvancılık

1923-1938 yılları arasında hayvancılıkta izlenen politika; hayvan sağlığının korunması, ıslah ve hayvan varlığının çoğaltılması temelinde ele alınmıştır. Siyasi başarıların ardından ekonomik kalkınma hamleleri için çalışmaya başlayan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, 17 Şubat-4 Mart tarihleri arasında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi'nde Türk ekonomisinin yönünü tayin etmişlerdir. Kongrede; içinde hayvancılığın da yer aldığı Misak-ı İktisadi kararları alınmıştır. ⁶ Hayvan ıslah çalışmalarının geliştirilip zenginleştirilmesi, hayvancılığa dair yasal düzenlemelerin yapılması ve hastalıklar ile mücadele edilmesi ve bunu gerçekleştirecek veteriner hekimlerin yetiştirilmesi amacıyla hükümet tarafından “*Beş Senelik Umur-i Baytariyye Programı*” 1924-1925 döneminden itibaren uygulamaya konmuştur.⁷ 1926 yılında “*Islah-ı Hayvanat Kanunu*” kabul edilmiş ıslah çalışmaları yasal bir statü elde etmiştir. Islah çalışmaları kapsamında hara, çiftlik ve inekhanelerin sayıca çoğaltılması, niteliklerinin arttırılıp modernize edilmesi sağlanmıştır. 1928 yılında “*Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvâniyye Kanunu*” yürürlüğe konmuş ve ihbarı zorunlu hastalıklar belirlenerek hayvan hastalıkları ile mücadele zorunlu hale gelmiştir. 1927 “*I. Balkan Veterinerler Kongresi*”, 1929 “*II. Balkan Veterinerler Kongresi*” ne Türkiye’de katılmış ve bulaşıcı hayvan hastalıkları ile mücadele uluslararası düzeye ulaşmıştır. Hayvan hastalıkları ticari ilişkileri de etkilemiş ve 1931 yılında “*Hayvan Sağlık Zabıtası Nizamnamesi*” ile ticari ilişkiler düzenlenmiştir.⁸

Bu süreçte, 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Krizinden en çok etkiyi tarım kesimi alırken hayvancılık sektörü de bundan geri kalmamıştır. Dünya Ekonomik Krizinin etkilerini en aza indirmek amacıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından Ocak 1931’de “*I. Türkiye Ziraat Kongresi*” toplanmıştır. Kongrede üzerinde tartışılan konulardan biri de hayvancılık olmuştur. Türkiye’deki hayvanların varlığı, sağlığı, ıslahı, hastalıkları ve hayvancılık ekonomisi gibi başlıkların tartışıldığı bu kongre, hükümetin hayvancılık özelinde nasıl bir politika izlemesi gerektiğini gösteren yol haritası niteliği taşımasından dolayı önemlidir.⁹

İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaşa girilmemiş olmasına rağmen olağanüstü tedbirler alınmıştır. Özellikle vergilerin yükü altında ezilen köylü için vergiler yeniden düzenlenmiştir. Deri ve deri ürünleri, yün, kıl ipliği ve yünden yapılmış ürünlerden alınan vergilere %10 zam yapılmıştır. 29 Mayıs 1941’de kabul edilen 4040 sayılı kanun ile hayvan vergileri yeniden düzenlenmiştir.¹⁰ Hayvan sağlığı ve hastalıkları ile mücadele bu dönemde de sürdürülmüş özellikle kene, uyuz, şarbon, çiçek, sığır vebası, şap gibi hastalıkları kurutmak için devlet tarafından ücretsiz aşı ve ilaç dağıtılmıştır. Aşı, serom ve biyolojik müesseselerin sayısı arttırılmaya çalışılmış 8 milyon doz olan aşı, serom ve biyolojik madde üretimi 12.500.000 doza çıkarılmıştır. Bu dönemde iaş sıkıntısı yaşanırken hayvanların beslenmesi ve verimsizlik önemli bir sorun olmuştur. Hem salgın hastalıklar hem de yetersiz beslenme hayvanların telef olmasına sebep olmuştur. Mevcut hara ve inekhanelerde ıslah çalışmaları sürerken Van-Erciş Altındere Harası, Karadeniz’de Karaköy Harası gibi yeni hara ve inekhanelerin açılması için çalışmalara başlanmıştır.¹¹

1950-1960 Demokrat Parti döneminde hükümet programlarında hayvancılık daha fazla yer almaya başlamıştır. Özellikle bu dönemde alınan Marshall Yardımları Türk ekonomisinin ivme kazanmasında önemli olmuştur. Kore Savaşının etkisiyle dünyada tarımsal ürünlere olan ihtiyacın artması, Türkiye’de de tarımsal ürünlerin yüksek getiriye ulaşmasını sağlamıştır. Alınan krediler ile en çok yatırım yapılan tarım sektörü olurken, hayvancılık da pay sahibi olmuştur. Lakin mera ve çayırın tarım alanlarına dönüştürülmesi hayvan yemi sorununun daha da büyümesine yol açmıştır. Bu dönemde hara ve inekhanelere ilave olarak ülkenin neredeyse her bölgesinde açılan Devlet Üretme Çiftliklerinde hayvan üretim ve ıslah çalışmaları

6. A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.12

7. Melek, Çolak- Levente, Javorka, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman Oszkâr Wellmann*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2017, s.19

8. Gül, a.g.m., s.230; Çolak, s.20-24

9. *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara

10. *Resmî Gazete*, Sayı:4822, 31 Mayıs 1941, s.1005

11. “Başbakan Dün Akşam Radyoda Bir Konuşma Yaptı”, *Ulus*, 3 Mayıs 1950, s.5,6

sürdürülmüştür. Et Balık Kurumu¹², Türkiye Yapağı ve Tiftik Anonim Şirketi¹³, Yem Sanayii TAŞ¹⁴ gibi iktisadi devlet teşekküllerin kurulması hayvancılığın gelişimine katkı sağlamıştır.¹⁵

B-Muğla'da Hayvancılık

1-Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvancılık

Muğla, coğrafi özellikleri bakımından dağlık bir yapıya sahiptir. Bölgede geçim kaynağı olarak tarımdan sonra hayvancılık yapılmaktadır. Osmanlı döneminde Menteşe Sancağı'nda hayvancılık yaygındı ve buna bağlı olarak deri işletmeciliği önemli bir iş kolu olmuştu. Ticaretle mal taşımacılığında deve kervanları önemli bir yer tutarken, Aydın Vilayet Salnamesinde Menteşe Sancağı'nda en çok beslenen hayvan türü ise keçi ve koyun olarak kayda geçmiştir.¹⁶ Muğla-Merkez'de 1928 Devlet Salnamesine göre mevcut hayvan varlığı (Beygir, Merkep, Katır, Deve, İnek, Manda, Koyun, Keçi) toplam 138.136' dır.¹⁷

1929-1933 yılları arasında ise vergiye tabi hayvanların sayısı sırasıyla; 272.502, 263.081, 300.490, 279.919, 234.866'dır. 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik krizi Türkiye'yi de etkilemiş, hayvan varlığımızda görüldüğü gibi dalgalanmalar yaşanmıştır.¹⁸

Vergiye tabi hayvanlarımızın sayısı Muğla genelinde 1935-1950 yılları arasında aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Bu tabloya göre; geçmiş yıllara göre Muğla'da hayvan varlığının ve hayvanlardan elde edilen vergilerin miktarında artış olduğu söylenebilir.¹⁹

1945	597.845	1935	399.958
1946	585.589	1936	506.043
1947	599.333	1937	541.431
1948	607.969	1938	494.092
1949	585.067	1939	490.407
1950	607.607	1940	490.804

2-Tavukçuluk

Muğla'da beyaz et ve yumurta ihtiyacını karşılayan kümes hayvanları da yetiştirilmekteydi. 1931 yılında Muğla'da tavukçuluğu geliştirmek adına tavuk ırklarının ıslah çalışmalarına önem verilmiş ve bölgede bir "Tavukçuluk Enstitüsü" açılmıştır. 1937 yılında ise bir "Tavuk Islah İstasyonu" kurulmuş ve burada Legorn ve Rot cinsi tavuklar üzerinde ıslah çalışmaları yapılmış, damızlık ihtiyacından fazla olanlar ise aşılardan köylere gönderilmiştir. 1944 yılı CHP teftiş raporlarında Muğla'daki Tavukçuluk ve Arı Islah İstasyonunun ihmal edilmiş bir durumda olduğu belirtilmiştir.²⁰ 1956 yılında Muğla'da yetiştirilen tavuk ırklarının yetersiz beslenmeden dolayı eski özelliklerini kaybettiği gerekçesi üzerine İl Teknik ve Ziraat Teşkilatı tarafından tekrar tavuk ıslah çalışmaları yapılmıştır. 1958 yılında da yine tavukların vasıflarının iyileştirilmesi amaç edinilmiş

12. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.), 30.18.1.2/130.67.7, 28.08.1952

13. B.C.A., 30.1.0.0/76.481.16, 1956

14. B.C.A., 30.18.1.2/ 144.90.6, 02.11.1956

15. Savaş Volkan Genç, *Demokrat Parti Dönemi Hayvancılık Politikaları ve Veteriner Hekimliği Hizmetleri*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s.129

16. *Yurt Ansiklopedisi*, "Muğla", Cilt:8, Anadolu Yayınları, İstanbul 1982, s.5872

17. *Devlet Salnamesi*, 1927-1928, s.1236; Bayram Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s.171

18. *T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Hayvanlar İstatistiği 1929-1935*, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara 1936, s.23

19. *T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği 1945-1950*, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara 1952, s.51; *T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Hayvanlar İstatistiği 1940*, Hüsnütabiat Basımevi, 1942, s.31-32

20. B.C.A., 490.1.0.0/1001.867.1, 30.11.1944

ve bu doğrultuda İl Teknik Ziraat Teşkilatı tarafından Dalaman Üretme Çiftliği'nden 500 adet civciv alınmış ve çiftçiye dağıtılmıştır.²¹ 1935 yılında tavuk ve horoz varlığı 267.780 iken sonraki yıllarda düşüşe geçmiş ve 1940 yılında 171.665 iken 1941'de yükselerek 337.000 olmuştur. Yumurta istihali ise 1935 yılında 12.965.000 olarak kaydedilirken 1941 yılında bu sayı 21.200.000'e ulaşmıştır.²² Tavukçuluk Muğla'nın diğer ilçelerinde de yapılmaktaydı. Köyceğiz'de Rhode, Island, Legorn, Plymouth ve Minorca cinsi tavuklar yetiştirilmekteydi. Bununla beraber Denizli horuzu meraklılar da bulunmaktaydı.

3-Arıcılık

Coğrafi özellikleri bakımından geniş ormanlarla kaplı olan Muğla ve çevresinde arıcılık da oldukça yaygındı. Ekonomik gelir kaynakları arasında bulunan arıcılık ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı. Genellikle kara kovanla yapılan arıcılığın bırakılıp, fenni kovan yöntemine geçilmesi yönünde yerel gazetelerde yayınlar yapılmış ve halk arıcılık konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.²³ 1950 yılında "Türkiye Arıcılık Enstitüsü" kurulmuştur. Arıcılık üzerinde biyolojik araştırmalar yaparak arıcılığın gelişmesi ve daha teknik yöntemlerle arıcılığın ilerlemesini amaç edinen bu enstitü, aynı zamanda arı üreticileri için de yol gösterici olmuştur. 1952 yılında da Muğla'da Tarım Fidanlığı kaldırılmış yerine "Arıcılık, Tavukçuluk ve İpekböcekçiliği Enstitüsü" açılmış fenni kovanlar ile arıcılık yapımına başlanmıştır. 1952 yılında Milas'ta incelemelerde bulunan Ankara Tavukçuluk ve Arıcılık Enstitüsü Yüksek Ziraat Mühendisi Gündüz Sayiner, Milas'ın arıcılık için son derece uygun olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte zeytin çiçeklerinin döllemesinde de arıların önemli bir rolü göz önüne alındığında Milas'ta arıcılık yapılması ilçe adına oldukça önemliydi.²⁴

Arıcılığın tekniklerinin halka öğretilerek bilinçli arıcılık yapılması amaçlanmış ve 1952 yılında Muğla ve diğer ilçelerde arıcılık kursları açılmış, kursu tamamlayanlara arıcılık belgesi verilmiştir.²⁵ Arıcılığın yaygınlaşması ile birlikte 1955 yılında Muğla'nın neredeyse her köyünde arıcılık yapılmaya başlanmıştır. 1960 yılından sonra ise arıcılık bölgede hayvancılık alanındaki geçim kaynaklarından biri haline gelmiştir.²⁶

1950-1960 Yılları Arasında Kovan Sayısı ve Arıcılıktan Elde Edilen Ürün Miktarı²⁷

Yıllar	Fenni Kovan (Adet)	Yerli Kovan (Adet)	Bal Üretimi (Ton)	Balmumu Üretimi (Ton)
1950	1134	56.185	254	28
1955	1891	73.500	443	52
1960	2705	80.725	559	52

1935 yılında Muğla'da eski ve yeni toplam 92.125 arı kovanı var iken elde edilen bal miktarı da 245.000 kg idi. 1939 yılında kovan sayısı 64.735 elde edilen bal miktarı da 461.260 kg olmuştur. 1941 yılında kovan sayısında düşüş yaşanmış ve 62.592 kovan ile elde edilen bal miktarı da 233.600 kg'a düşmüştür.²⁸

Arıcılık konusunda Marmarisli üreticiler 1933 yılında kovanlar ile ilgili yaşadıkları sorunu Marmaris'e ziyarete gelen milletvekillerine iletmişlerdir. Marmaris'te yılda 100 bin okkaya kadar bal üretildiğini kovanlarını yazın Köyceğiz'e naklettiklerini bir kaş ay sonra da Marmaris'e döndüklerini bu gidiş gelişlerde gümrük vergisi ödediklerini ve sırf kaçakçılığı önlemek adına yapılan bu uygulamadan memnun olmadıklarını dile getirmişlerdir. Gümrük memurlarının çalışma saatlerinin dışında işlem yapmaması ve arıların kovanlarda

21. Akça a.g.e., s.174

22. T.C.Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1941, Ankara, 1943, s.9

23. Muğla'da Halk, 6 Ağustos 1938

24. Ruşen Taşcı, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Datça (1923-1960), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2013, s.118; Bilgi Taşkiran, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas, Milas Belediyesi Yayınları, 2004, s.135

25. Taşcı, a.g.t., s.118; Muğla, 31 Mayıs 1952; Muğla 18 Temmuz 1952

26. Akça, a.g.e., s.175

27. Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla, 1973 İl Yıllığı, s.323

28. T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1941, Ankara, 1943, s.15

ölmesine sebep olmuş ve yalnız 1933 yılında 1500 kovan arı telef olmuştur.²⁹

4-İpekböcekçiliği

İpekböcekçiliği, Cumhuriyetin ilk yıllarında Muğla'da yaygın olarak yapılmamaktaydı. Fakat 1930'lardan sonra ipekböcekçiliğinin teşvik edilmesi ile yaygınlaşmaya başladı.1940 yılında İl Teknik Ziraat Müdürlüğü önderliğinde Muğla Halkevi'nde üç aylık ipekböcekçiliği kursu açılmıştır. Kurs eğitimi Denizli İpekböcekçilik İstasyonu Müdürü Akif Tunç tarafından verilmiştir. Aynı yıl içinde İl Teknik Ziraat Müdürlüğü tarafından 100 kutu ipekböceği tohumu getirilmiş ve arzu edenlere dağıtılmıştır.³⁰

Yıllar	Böcekçilik Yapan Aile Sayısı	Yaş Koza İstihali (Kg)
1935	722	14.600
1936	1788	18.800
1937	1795	16.800
1938	1858	35.865
1939	297	5.388
1940	2702	54.540
1941	2560	37.682

Yukarıdaki tabloda 1935-1941 yılları arasında ipekböcekçiliği yapan aile sayısı ve elde edilen koza miktarı verilmiştir. 1935 yılından sonra ipekböcekçiliği yapanların sayısında artış görülmekle beraber 1939 yılındaki ani düşüş oldukça dikkat çekicidir. Sonraki yıllarda ise tekrar artışın yaşandığı görülmektedir.³¹

1944 yılında Muğla Merkez'de ipekböcekçiliği yapan köy sayısı 60 olarak bilinmekte, açılan ipekböceği kutusu 270 ve elde edilen yaş koza da 9230 kg dır. 1950'den sonra Muğla'da dut yetiştiriciliği gelişme göstermiş, 1953 yılı şubat ayında Muğla'ya İzmir Bölge Ziraat Okulundan 4500 adet dut fidanı gönderilmiştir. 1955 yılında ipekböcekçiliğine verilen önemin artması ile Bursa İpekböcekçilik Enstitüsü'nden tohum temin edilmiş ve Muğla'ya getirilerek üreticiye dağıtılmıştır. 1956 yılında Muğla'da ipekböcekçiliğinin ne durumda olduğunun incelenmesi için Bursa Tarım Satış Kooperatifleri Birliği incelemelerde bulunmuş ve bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre, Muğla'da ipekböcekçiliği hala ilkel yöntemler ile yapılmaktadır. 1957 yılında ipekböcekçiliği Ziraat Müdürlüğü tarafından desteklenmiş ve o yıl içinde merkez ilçede 1000 kg ipekböceği kozası elde edilmiştir. Ayrıca Muğla merkez ilçede "Yaş Koza Mihenkevi" kurulmuştur.³²

1950'lerden sonra başlayan sosyo-ekonomik değişimler sebebiyle ipekböcekçiliğinde teşviklerin artmasına rağmen fazla ilerleme kaydedilememiş ve yalnız kişisel ihtiyaçların karşılanması için üretim yapılmıştır. Tekstilde makineleşme, suni ipek ve naylon gibi maddelerin kullanımı ipekböcekçiliğinin üretimini önemli derecede azaltmıştır.

5-Balıkçılık

Muğla merkez ilçede coğrafi konumundan dolayı balıkçılık yapılamamakta fakat Bodrum, Köyceğiz, Dalaman, Milas, Marmaris gibi ilçelerinde balıkçılık hem ticari amaçlar hem de kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Muğla merkez ilçede balığa karşı bir ön yardı vardı ve balık tüketimi halk arasında neredeyse yok denecek kadar azdı.³³ Köyceğiz ilçesi balık üretiminde Muğla'nın önde gelen ilçelerindendi. Köyceğiz gölünde tatlı su balıkçılığı, Dalyan Boğazından çıkarılarak da deniz balıkçılığı yapmak mümkündü.

29. "Muğla'ya Ait Haberler", *Vakit*, 14 Ekim 1933, s.9

30. Akça, a.g.e., s.176

31. T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1941, Ankara, 1943, s.23

32. Akça, a.g.e., s.177; Melek Çolak, "Cumhuriyet Döneminde Muğla'da İpekböcekçiliği ve İpekli Dokumacılık (1923-1970)", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Bahar 2002, Sayı.8, s.7

33. Erman Şahin, *Muğla Yazıları*, Muğla Üniversitesi Basımevi, Muğla 2004, s.116

1938 yılında Köyceğiz Dalyanı 3 yıl müddetle 55.000 liraya ihale edilmiş, 1939 yılında Muğla'nın en önemli balık ve balık yumurtası üretim merkezi haline gelmiş burada yıllık 100.000 kilo balık ile 3.000 kilo balık yumurtası üretilmiştir. 1946 yılında Köyceğiz'de Dalyan yapımı için balıkçılık tesislerinin alt yapısı oluşturulmuş ve Köyceğiz'deki Dalyan İstanbullu iş adamı Lütfi Doruk adına on yıllığına kiralanmıştır. Soğuk hava tesisatı, buzhane ve her türlü malzeme ile balıkçılık adına yeni bir sistem kuran Lütfi Doruk, Muğla'dan İstanbul ve Ankara'ya soğuk hava depolu araçlarla balık göndermiş fakat oradaki balık tüccarları tarafından işi baltalanmıştır. Çareyi yurt dışına balık ihraç etmekte bulan Doruk, Yunanistan ve Rodos'a ardından da Hollanda'ya balık ticareti gerçekleştirmiştir. Tüm girişimlerine rağmen Köyceğiz Dalyanında balık sanayii kuramayacağını anlayan Lütfi Bey on yıllık sürenin bitiminde tüm tesisleri hazineye devretmiş ve Dalyan'ı terk etmiştir.³⁴

Milas'ta balıkçılık da Mandalyat Körfezi içindeki Güllük Koyu'nda yapılmaktaydı. Bafa Gölü civarında yaşayan köylülerin gölden balık yakalama hakkı yoktu ve bu durum 1954 yılına değin devam etti. Buna karşılık Güllük Koyu halkın balıkçılığı ticari bir faaliyet haline getirmesini sağlamıştı. Güllük Koyu'nda farklı türlerde balıklar mevcuttu lakin yalnız 4-5 adet balık çiftliği bulunmakta ve balıkçılık da ilkel yöntemler ile yapılmaktaydı. 1954 yılında Güllük Körfezi'nde balık üretimi 40-50 ton arasında idi.³⁵

Bodrum'da balıkçılığın yapıldığı bir diğer ilçe idi. İlçede balıkçılık dışında süngercilik de yaygındı. Bodrum ve çevresindeki denizlerde; fangiri, mercan, sinarit, orfoz, barbut, kefal ve izmarit gibi balık çeşitleri çıkarılmaktaydı. Bodrum balıkçılığı hakkında Avram Galanti; balıkçılığın bir iş olarak görüldüğünü ve denizlerden faydalanmanın arttığını söyler. Balık ticaretini arttırmak için Bodrum sanayinde büyük hamleler gerçekleştiren Salih Uslu'nun balık ticaretine girerek adalara balık götürdüğünü fakat artan vergilerden dolayı bu işin yürümediğini ifade eder.³⁶

6-Hayvancılık Ekonomisi

Muğla'nın sosyo-ekonomik anlamda gelişme sağlamaya başladığı dönem 1950'li yıllar olmuştur. Bu dönemde; bölgede ulaştırma alanında yaşanan gelişmeler, karayolu bağlantılarının gelişme göstermesi şehrin ülke pazarında tutunabilmesi adına ilk adım olmuş lakin asıl ilerleme 1970'lerde gerçekleşmiştir. Yerel sermaye birikiminin düşük ve sanayinin de gelişme imkânı bulamadığı bu şehirde tarım kesimi ekonomik gelişmenin öncüsü olmuştur. Hayvancılık ise çayır ve meraların az olması ve tarımsal üretimden dolayı fazla gelişme gösterememiş ikinci planda kalmıştır. Ticari faaliyetlerde ise, karayolu taşımacılığının ziyade bölgenin sahip olduğu limanların varlığı ön planda olmuştur.³⁷

Muğla'nın hayvancılık ekonomisinde ihracat ürünleri arasında; hayvan derileri, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ile balık ve sünger bulunmaktadır.³⁸ Sahip olduğu limanlar sayesinde hayvan ihracatına uygun olan Muğla'dan; İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Mısır gibi ülkelere hayvan ihraç edilmekteydi. Bulaşıcı hayvan hastalıklarının önlenmesi hususunda hayvan ticaretinde hayvan sağlık raporlarının olması oldukça önemliydi. Muğla'nın en fazla hayvan ticareti yaptığı ülkelere biri olan Yunanistan ülkemizden ithal ettiği her hayvan için ayrı ayrı sağlık raporu istemiş ve Türkiye-Yunanistan ticari ilişkileri bu doğrultuda düzenlenmiştir.³⁹

1933 Ekim ayında Muğla'dan yabancı ülkelere; 627 karasığır, 1560 keçi, 391 koyun 1244 kümes hayvanı, 520 kilo koyun derisi, 1020 kilo keçi derisi 1500 kilo gübre ihraç edilmiştir.⁴⁰ 1934 yılı Şubat ayı içinde Muğla'nın çeşitli iskelelerinden 44 sığır, 40 koyun, 1000 keçi, 1131 kümes hayvanı, 27.960 kilo gübre ve 718

34. Mürsel Özata, *Köyceğiz-Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2004, s.184-185

35. Taşkiran, *a.g.e.*, s.133

36. Didem Konya, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Bodrum (1923-1960)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2013, s. 72,73

37. *Yurt Ansiklopedisi*, "Muğla", Cilt:8, s.5883, 5884

38. Zekai Eroğlu, *Muğla Tarihi*, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2011, s.152-218

39. "Yunanistan'a Hayvan İhracatımız", *Haber Gazetesi*, 20 Şubat 1935, s.3; B.C.A., 30.10.0/186.282.18, 28 Şubat 1938

40. "Muğla Vilayeti İhracatı", *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Kasım 1933, s.2

kilo sünger ihraç edilmiştir.⁴¹

Batı sahilimizin doğal limanı olan Fethiye'den önemli derecede hayvan ihracatı gerçekleşmekteydi. İzmir, İstanbul piyasalarına, On İki Ada ve Yunanistan'a önemli miktarlarda hayvan ihraç edilirdi.⁴² 1933 yılı Aralık ayında Fethiye limanından 1600 kilo yumurta, 503 öküz, 213 koyun, 1482 keçi ihraç edilmiştir.⁴³ Fethiye dışında Güllük ve Bodrum limanları da yine hayvan ihracatının gerçekleştirildiği limanlardır. 1934 yılı Ekim ayı içinde buradan 8 at, 3 merkep, 95 öküz, 67 inek, 121 dana, 3 domuz, 398 keçi, 1254 kümes hayvanı, 41 koyun ve 940 kilo sünger ihraç edilmiştir.⁴⁴ 1937 yılında Fethiye, Güllük, Bodrum limanlarından Yunanistan ve İtalya'ya 1095 baş sığır, 418 koyun, 793 keçi-oğlak, 11 manda, 11 deve, 28 tavuk sevk edilmiştir.⁴⁵

Bölgede yetiştirilen; keçi, koyun, sığır, deve, eşek gibi hayvan türlerinin yaygın olması debbağlığın bir meslek ve geçim kaynağı olarak şehirde yıllarca sürdürülmesini sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Asardağı ve Kızıldağ arasından çıkan ve Muğla Ovası'na dökülen Basmacı Deresi veya Tabakhane Deresi'nin Ulu Camii yakınında bir tabakhane bulunurken 40-50 adet de dükkan bulunmaktaydı. Tabakhanelerde üretilen deriler çarşıda bulunan dükkanlarda işlendikten sonra halkın deri ihtiyacını karşılamak için satışa sunulurdu.⁴⁶

7-Hayvan Sağlığı ve Islahı

Cumhuriyetin ilk yıllarında hayvan hastalıkları hayvancılığın en önemli sorunlarından biriydi. Özellikle sığır vebası tüm Türkiye'de yaygınlık gösteren ve mücadele edilmesi gereken en önemli sorundu. Cumhuriyet dönemine kadar Muğla'da hayvan hastalıklarına karşı mücadele edecek bir veteriner hekim bulunmamaktaydı. Hayvancılığın Türk ekonomisindeki öneminin anlaşılması ile hayvan sağlığı önem kazanmış ve bulaşıcı hayvan hastalıklarına karşı mücadele özellikle cumhuriyetin ilk on beş yılında hızlanmıştır.⁴⁷

1933 yılında Muğla Milletvekili Nuri Bey ile Milletvekili Doktor Hüseyin Bey Köyceğiz ve Marmaris ilçelerine giderek halkla temasta bulunmuş ve halkın dilek ve şikayetlerini dinlemişlerdir. Köyceğiz sığır ihracatında başta gelen ilçe olmasına rağmen bir veteriner hekiminin bulunmaması en önemli problem olmuştur. Bu durum hayvan ihracatını etkilediği gibi hükümetin bütçesi için de zarar oluşturmuştur.⁴⁸

Muğla'da yaygın olarak görülen hayvan hastalıklardan biri de kuduz idi. Muğla'nın kuduz tedavisi yapan yerlere olan uzaklığı hastalığın tedavisini zorlaştırmaktaydı. Bunu dikkate alan Sıhhiye Vekaleti 1933 yılında Memleket Hastanesine Kuduz Servisi kurarak gerekli olan ilaçların da teminini sağlamış ve buraya göndermiştir.⁴⁹ 1940 yılında Muğla'da 27 şap, 2 şarbon, 3 uyuz, 1 yanıkara ve 7 koyunda hastalık tespit edilmiş aynı zamanda 58916 çift tırnaklı ve 7380 tek tırnaklı hayvan da muayeneden geçirilmiştir.⁵⁰

Fethiye'de de 1931 yılında keçilerde çiçek hastalığına rastlanırken alınan önlemler neticesinde hastalığın yayılması önlenmiştir. 1934 yılı Ekim ayından itibaren Muğla ve tüm ilçelerinde ortaya çıkan ve atlarda görülen Ruam hastalığı için de gerekli önlemler alınmış ve hastalıkla mücadele başlatılmıştır. 1953'de Karaçulha köyünde sığırlarda görülen yanıkara hastalığı için 1500 sığıra aşı uygulanmıştır.⁵¹

1957 yılında Milas'ta koyun ve sığırlarda görülen çiçek ve şap hastalığının yaygın olarak görülmesi üzerine Muğla Vilayeti genelinde düzenlenen 3. Teknik Ziraat Kongresi'nde bu hastalıklar ile mücadele

41. "Muğla'nın Hayvan İhracatı", *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Mart 1934, s.3

42. "Çok Çalışkan Bir Liman", *Son Posta*, 24 Temmuz 1932, s.4

43. "Cenup Sahillerin Tabii Limanı: Fethiye", *Son Posta*, 6 Haziran 1936, s.5; "Fethiye Limanının Son Aydaki İhracatı", *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Aralık 1933, s.2

44. "Hayvan İhracatı", *Zaman*, 13 Kasım 1934, s.4

45. "Muğla'da Hayvan İhracatı", *Ulus*, 5 Haziran 1937, s.7

46. Akça, a.g.e., s.178

47. Akça, a.g.e., s.172

48. "Muğla'ya Ait Haberler", *Vakit*, 14 Ekim 1933, s.9

49. "Muğla Valisi Ömer Cevat Bey'in Beyanatı", *Vakit*, 22 Eylül 1933, s.6

50. Akça, a.g.e., s.172

51. Pınar Gün, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Fethiye (1923-1960)*, Fethiye Belediyesi Yayınları, 2018, s.158

edilmesi kararı alınmıştır.⁵²

Hayvanlardan alınan verimin yüksek olması onların sağlıklı olması, iyi beslenme ve kaliteli bir cins ile mümkün olmaktadır. Zamanla kabiliyetini yitiren hayvanların ıslah edilmesi, hayvanlardan alınacak verimin artırılması için gereklidir. 1938 yılında Bakanlık tarafından köylünün elinde bulunan cinsi bozulmuş, iş ve verim kabiliyeti çok azalmış çift ve kümes hayvanlarının ıslahı ve bunların köylü için iyi bir iş ve kazanç kaynağı olması gerekçesiyle yeni kararlar alınmıştır. Muğla ilinde de kümes hayvanları ile fenni arıların köylerde çoğalması için alınan tedbir ve çalışmalar diğer bölgelere örnek olacak şekilde programlanmış ve yürütülmüştür.⁵³

Muğla Valisi Recai Güreli Muğla'da hayvan neslinin ıslahı için acilen çalışmaların başlaması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Hayvanlarımızı acilen bu mütereddi vaziyetten kurtarmak için damızlığa elverişli olmayan bütün erkek hayvanlar iğdiş ameliyatına tabi tutulduktan sonra her kazada en aşağı feresiye hayvanatı için iki aşım durağı tesis ve köylülerin ihtiyacı nispetinde köy şahsiyeti maneviyeleri namına boğa tedarik etmek, bu işleri muntazaman takip ve kontrol edecek bir teşkilat kurmak, hayvan bakım ve tağdiyesine ehemmiyet vermeyen halk ve köylüyü alakalandıracak tedbirler almak! Çünkü hayvan ıslahında gıda bakım takip ve kontrolünün damızlığa seçiminden fazla ehemmiyeti vardır. Vilayetin her bucağında ve vasi teşkilat ve tesisat vücuda getirecek sistematik bir çalışma temin etmek büyük masraflar ve birçok mütehasıs elemanlarla mümkündür.”

Vali Recai Güreli ıslah çalışmaları için Muğla'da mevcut bulunan Köyceğiz-Dalaman ve Milas-Başyer, Teğfur, Anbarı ve Ağıçlı çiftliklerinden birkaç tanesinin devlet tarafından işletilmesi, hara ve inekhaneler kurulmasının hayvan neslinin ıslahı için daha başarılı olacağını vurgulamıştır.⁵⁴

Muğla-Dalaman İlçesinde akar su ve köprüleri, zengin çayır ve meraları ile hem tarım hem de hayvancılığa elverişli olan Dalaman Çiftliği 1935 yılında İş ve Ziraat Bankaları tarafından satılacağını haber alınması üzerine hükümetin ilgisi çekmiştir. Uzun yıllar burada müdürlük yapmış olan Nazilli Pamuk Üretme Çiftliği uzmanı Celal Bey'in de çiftlikle ilgili hazırlamış olduğu rapor çiftliği devlet tarafından satın alınması için harekete geçmeye sevk etmiştir. Celal Bey'in hazırlamış olduğu raporda; çiftliğin yün sanayimizin ihtiyaç duyduğu merinos koyunlarını yetiştirmeye oldukça uygun olduğu ve satın alınmasının faydalı olacağı belirtilmiştir.⁵⁵ Satın alındıktan sonra çiftlik 1940 yılında Devlet Ziraat İşletmeler Kurumu'na devredilmiş ve 1950 yılında da Devlet Üretme Çiftliği Genel Müdürlüğü bünyesine geçmiştir. Dalaman Üretme Çiftliği; hayvan üretim ve ıslah çalışmalarının yürütüldüğü, bölge adına önemli bir merkez olmuş ve bölgedeki çiftçilerin damızlık boğa ve inek ihtiyaçları buradan karşılanmıştır. 1954 yılında şubede 5 boğa, 158 inek, 48 buzağı ile toplam büyükbaş hayvan sayısı 314'tür. Çiftlikte damızlık horoz, piliç ve yumurta ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Üretilen haftalık, aylık civciv ve piliçler bölgedeki çiftçilere satılmıştır. Çiftlikte, 1954 yılında 400 adet Legorn tavuk ve piliç vardır. Arıcılık konusunda da bölge çiftçilerine fenni arıcılık yöntemleri öğretilmeye çalışılmıştır. 1954 yılında 80 adet kovandan 1.580 kilo süzme bal elde edilmiştir.⁵⁶

Hayvan sağlığı ile dolaylı yoldan ilişkili olan bir sorun da çekirge istilalarıdır. Belli dönemlerde yurdumuzu istila eden çekirgeler girdikleri tarlalarda bitki adına bir şey bırakmamış, yiyecek bitki bulunmaması durumunda da hayvanların tüy ve kıllarını yemiş hatta insanlara bile zarar vermişlerdir. Savaş yıllarında çekirge istilalarının yaşanması halkı oldukça zorlamış, zirai ürünlerin büyük bir kısmının çekirgeler tarafından yenmesi iae darlığına sebep olmuştur. Zirai ürünlerin yanı sıra çayır, çimen, yonca tarlalarında çekirge istilasının yaşanması büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ile tavukların besin kaynaklarını yok etmiştir. Bununla beraber hayvanların su içtiği sulak yerlerde çekirge yumurtalarının olması hayvan hastalıklarına

52. *Demokrat Mentеше*, 26 Şubat 1957, s.1; Taşkıran, a.g.e., s.132

53. “Hayvan Cinslerinin Islahı Tedbirleri”, *Ulus*, 27 Nisan 1938, s.8

54. “Muğla'da Hayvan Neslini Islah İçin”, *Vakit*, 2 Mart 1939, s.2

55. B.C.A., 30.18.1.2/51.7.5, 30.01.1935

56. T.C. Ziraat Vekaleti Deolet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü, Ankara 1957, s.93-95

sebepl olmuş ve çekirge larvalarını yiyen tavukların da yumurtaları yenemeyecek bir hal almıştır. Cumhuriyet döneminde yaşanan en büyük çekirge istilası 1930 yılında gerçekleşmiştir. 1929 dünya ekonomik buhranının ardından halk bir de bu sorunla mücadele etmiş, istilaların zararlarını önlemeye çalışmıştır.⁵⁷ Özellikle doğuda Mardin ve Urfa'da Fas çekirgeleri ile mücadele edilirken, Sudan çekirgeleri de Irak sınırımızdan geçerek Mardin, Urfa, Hakkari, Siirt, Diyarbakır, Muş, Van Elazığ, Malatya, Antep, Adana, Sivas, Niğde, Kayseri, Erzincan illerinde etkili olmuştur.⁵⁸

Çekirge istilalarına karşı başlatılan mücadeleler sonuçsuz kalmamış ve 1930 yılı Nisan ayı sonuna kadar 14 milyon küsur çekirge itlaf edilmiştir. Muğla'da da ortaya çıkan bu sorun, çekirgelerin yakılıp imha edilmesi ile çözülmüştür. Yine 1930 yılında Fethiye'nin Karapınar mevkii ve Girdev yaylasında İtalyan çekirgeleri ile yapılan mücadele başarılı sonuçlanmıştır. 1931 yılında Muğla'da 300 kilo çekirge sürfesi imha edilirken, çekirgeli arazi sayısının 700 olduğu tespit edilmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında da çekirge istilaların ülkemizde devam ettiği Ziraat Vekaleti tarafından yapılan incelemeler neticesinde ortaya çıkmıştır. İzmir, Manisa, Denizli, Muğla, Balıkesir'de 40 ilçeyi kapsayan geniş bir alan çekirge tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.⁵⁹

Hayvan ıslahı, sağlığı ve ekonomisinde köylüye ve hayvan yetiştiricisine ulaşmak doğru bilgiler sunarak halkı hayvancılığa teşvik etmek hayvancılığın gelişimi adına önemli bir husus olmuştur. Hükümet bu amaçla hayvan sergileri düzenleme yoluna başvurmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'da başlayan sergiler zamanla Türkiye'nin neredeyse her şehrinde yapılmaya başlanmıştır. Bu sergi ve yarışmaların yapıldığı şehirlerden biri de Muğla olmakla beraber; Muğla Veteriner Müdürlüğü tarafından düzenlenen ve 17 Ekim 1958 tarihinde açılan hayvan sergisine 55 hayvan katılmış ve üç kategoride yarışmalar yapılmıştır. Derece alan hayvan sahiplerine Muğla valisi tarafından para ödülü dağıtılmıştır.⁶⁰ Halkevlerinde gerçekleştirilen toplantılarda da hayvan hastalıkları ile bilgiler vermeye çalışılmıştır. 1944 yılında Muğla Halkevi'nde çeşitli konularda 9 konferans, 11 temsil ve 1 konser verilmiş bunların içinde hayvancılık da yer almıştır. Halkevi köycülük şubesi tarafından düzenli olarak ayda 1 kez; bir ziraatçı, bir doktor ve köycülük şubesinden bir personel ile köy gezileri yapılarak bu gezilerde çiftçiler ve hayvancılık yapanlar aydınlatılırken genel dilekleri üzerinde konuşmalar yapılmıştır.⁶¹ Milas Halkevi'nde de 1944 yılında hayvanların kıymeti ve hayvan hastalıkları konulu konferanslar verilmiştir.⁶²

Sonuç

Tüm tarihi devirlerde insan hayatının ayrılmaz bir parçası olan hayvanlar, ekonomik faaliyetlerin ana unsurlarından biri olarak varlığını sürdürmüştür. Anadolu coğrafyasında göçebe topluluklar ile ilkel yöntemlerle başlayan hayvancılık, süreç içinde ilerlemiş ve entansif bir hale ulaşmıştır. Türkiye'de özellikle Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte başlayan yenileşme ve kalkınma hamleleri zirai üretim ve hayvancılığı da kapsamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hükümetin çözmek zorunda olduğu en önemli sorun ise hayvan hastalıkları olmuştur. Ülkedeki hayvan varlığının tespit edilmesi ve ıslah çalışmaları ile devam eden süreçte, 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve sonrasında yaşanan II. Dünya Savaşı hayvancılığı etkileyen etmenlerden olmuştur. Hayvancılığın ekonomik getirisinin ülke kalınmasındaki öneminin anlaşılması ile hükümetlerin değişmesine rağmen programlardaki varlığı giderek artmıştır.

Muğla'nın coğrafi açıdan dağlık ve ormanlık bir alana sahip olması burada daha çok tarım ve ormancılık faaliyetlerinin yaygın olarak yapılmasına olanak sağlamıştır. Hayvancılık faaliyetleri ilk zamanlarda halkın kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde yapılırken hükümet politikaları çerçevesinde gelişme göstermiş

57. Sevilay Özer, *Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi (1914-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s.2, 31, 202

58. B.C.A., 30.10.0.0/185.277.11, 22 Eylül 1930

59. Özer, a.g.e., s.2-59

60. *Ziraat Dünyası*, "Muğla'da Hayvan Sergisi ve Müsabaka Yapıldı", Yıl:9, Sayı:97, Şubat 1958, s.43

61. B.C.A., 490.1.0.0/1001.867.1, 30.11.1944

62. B.C.A., 490.1.0.0/1011.904.1, 12.04.1945

ve ticari faaliyetlerde daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu faaliyetlerin işlerlik kazanmasında ilçelerde yer alan limanların etkisi de oldukça önemli olmuştur. Arıcılık, balıkçılık, tavukçuluk burada en fazla yapılan hayvancılık faaliyetleri olurken, Arıcılık, Tavukçuluk ve İpekböcekçiliği, Enstitüsü, Dalaman Üretme Çiftliği gibi kuruluşlar ile daha teknik hayvancılık yöntemleri köylüye ulaştırılmıştır. Bununla birlikte halkevlerinde verilen seminerler hayvan sağlığı ve hastalıkları konusunda halk bilinçlendirirken yapılan sergiler ve yarışmalar ile de hayvancılığa teşvik edilmeye çalışılmıştır. Zaman içinde; Muğla'da hayvancılığın gelişmesi, hayvan ürünlerinden elde edilen verimin artması ve hayvan sağlığı ile yapılan çalışmalar neticelerini vermiş, hayvan yetiştiricisi daha bilinçli şekilde hayvancılık yapmaya başlamıştır. Ulaşım ağlarındaki iyileşme, süreci daha da hızlandırırken ekonomisi tam anlamıyla hayvancılığa dayanmasa bile Muğla kendine yetebilen ve gelişmeye açık bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- B.C.A., 30.10.0.0/185.277.11, 22.09.1930
 B.C.A., 30.18.1.2/51.7.5, 30.01.1935
 B.C.A., 30.10.0.0/186.282.18, 28.02.1938
 B.C.A., 490.1.0.0/1001.867.1, 30.11.1944
 B.C.A., 490.1.0.0/1011.904.1, 12.04.1945
 B.C.A., 30.18.1.2/130.67.7, 28.08.1952
 B.C.A., 30.1.0.0/76.481.16, 1956
 B.C.A., 30.18.1.2/ 144.90.6, 02.11.1956

Kitap ve Makaleler

- 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara.
- Akça, Bayram, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- Başagaç Gül, Tamay, "Türkiye'de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.15, 2004, s.227-255.
- Batu, Selâhattin, *Hayvan Ekonomisi*, Güneş Matbaası, İstanbul 1940.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla*, 1973 İl Yıllığı.
- Çolak, Melek, "Cumhuriyet Döneminde Muğla'da İpekböcekçiliği ve İpekli Dokumacılık (1923-1970)", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Bahar 2002, Sayı.8, s.
- Çolak, Melek- Javorka, Levente, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman Oszkâr Wellmann*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2017.
- Devlet Salnamesi*, 1927-1928.
- Eroğlu, Zekai, *Muğla Tarihi*, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2011.
- Genç, Savaş Volkan, *Demokrat Parti Dönemi Hayvancılık Politikaları ve Veteriner Hekimliği Hizmetleri*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.
- Gün, Pınar, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Fethiye (1923-1960)*, Fethiye Belediyesi Yayınları, 2018.
- İnan, A.Afet, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- Konya, Didem, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Bodrum (1923-1960)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2013.
- Özata, Mürsel, *Köyceğiz-Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2004.
- Özer, Sevilyay, *Anadoluda Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi (1914-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- Şahin, Erman, *Muğla Yazıları*, Muğla Üniversitesi Basımevi, Muğla 2004.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.

- Tankut, Hasan Reşit, *Köylerimiz*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, Ankara 1939.
- Taşcı, Ruşen, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Datça (1923-1960)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2013.
- Taşkıran, Bilgi, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas*, Milas Belediyesi Yayınları, 2004.
- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü *Hayvanlar İstatistiği 1929-1935*, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara 1936.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği 1945-1950*, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara 1952.
- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü *Hayvanlar İstatistiği 1940*, Hüsnütabiat Basımevi, 1942.
- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü *Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1941*, Ankara 1943.
- T.C. Ziraat Vekaleti Devlet Üretim Çiftlikleri Umum Müdürlüğü, Ankara 1957.
- Temel, Mehmet, "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 24, 2010, s.201-234.
- Yurt Ansiklopedisi*, "Muğla", Cilt:8, Anadolu Yayınları, İstanbul 1982.
- Ziraat Dünyası*, "Muğla'da Hayvan Sergisi ve Müsabaka Yapıldı", Yıl:9, Sayı:97, Şubat 1958, s.43.

Gazeteler

- "Başbakan Dün Akşam Radyoda Bir Konuşma Yaptı", *Ulus*, 3 Mayıs 1950, s.5,6
- "Cenup Sahillerin Tabii Limanı: Fethiye", *Son Posta*, 6 Haziran 1936, s.5
- "Çok Çalışkan Bir Liman", *Son Posta*, 24 Temmuz 1932, s.4
- Demokrat Mentese*, 26 Şubat 1957, s.1
- "Fethiye Limanının Son Ayardaki İhracatı", *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Aralık 1933, s.2
- "Hayvan Cinslerinin Islahı Tedbirleri", *Ulus*, 27 Nisan 1938, s.8
- "Hayvan İhracatı", *Zaman*, 13 Kasım 1934, s.4
- Muğla'da Halk*, 6 Ağustos 1938
- Muğla*, 31 Mayıs 1952
- Muğla*, 18 Temmuz 1952
- Muğla'ya Ait Haberler", *Vakit*, 14 Ekim 1933
- "Muğla Vilayeti İhracatı", *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Kasım 1933, s.2
- "Muğla'nın Hayvan İhracatı", *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Mart 1934, s.3
- "Muğla'da Hayvan İhracatı", *Ulus*, 5 Haziran 1937, s.7
- "Muğla'ya Ait Haberler", *Vakit*, 14 Ekim 1933, s.9
- "Muğla Valisi Ömer Cevat Bey'in Beyanatı", *Vakit*, 22 Eylül 1933, s.6
- "Muğla'da Hayvan Neslini Islah İçin", *Vakit*, 2 Mart 1939, s.2
- Resmi Gazete*, Sayı:4822, 31 Mayıs, 1941, s.1005
- "Yunanistan'a Hayvan İhracatımız", *Haber Gazetesi*, 20 Şubat 1935

Ekler

Ek 1. Son Posta, 24 Temmuz 1932

SON POSTA

MEMLEKET HABERLERİ

Çok Çalışkan Bir Liman

Fethiye Limanında Günün Her Saatinde İhracat Faaliyeti Görülür

Fethiye (Hususî) — Muğla Vilâyetine merbut olan kasabamız zengin Ege mutakasında bir sahil şehridir. Buradan İzmir, İstanbul piyasalarına, Radosa ve on iki adaya ve Yunan adalarına mühim miktarda hayvan ihraç edilir. Nefis tütünlerimizin itibarı çok yüksektir.

İzmirdeki Amerikan kumpanyaları harman için bizim tütünleri hiç ihmal etmezler. Yunan adalarının tacirleri bizim daimî arpa, buğday ve mısır müşterimizdir. İyi bir yelkenli kayak iskelesi olan Fethiye, günün her saatinde yerli veya komşu memleketler kayıklarının en rağbetli bir uğrağıdır. Sahillerimizin enginlerinde büyük veya küçük yelkenlilerin birer marti gibi uçtuklarını her zaman görebilirsiniz. Fakat bugünlük yelken faaliyetinden başka limanımızda bir de haftalık duman faaliyetine şahit oluruz. Seyrisefain vapurları haftada bir defa buraya uğrayarak yükünü boşaltır ve buradan aldığı yeni hamule ile yoluna devam eder. Bizim kasaba bir ihraç is-

faaliyetlerini tatil etmemişlerdir. Bu madenler kasabadan saatlerce içerilerde Fransız ve Alman sermayedarlar tarafından işletilmekte ve şilelerle Arupaya sevkedilmektedir. Güzel ve zengin ormanları olan Fethiye'nin güzel suları da vardır. Fakat zaman zaman bu havzayı sarsan hareketi arslar şehrin pek yakınındaki Şıkman denilen misilsiz bir memba suyunun tesisatını ve yatağını da bozmuştur.

Fakat Belediye Reisi Doktor Pürşah Bey Şıkman Fethiye'ye indiriyor. Tahsisat bütçeye konduğu için şimdi projenin ikmali bekleniyor. Bu da bir aylık iştir.

Mektubuma nihayet vermezden evvel biraz da havayıcı zaruriye fiatlerinden haber vereyim:

Yumurta tanesi yirmi para, fasulya beş, kabak iki, domates on, bamya yirmi, et yirmi beş, salatalık bir kuruştur. Meyvalar da pek mebzul ve ucuzdur. Karpuz ve karpuz henüz başlangıcında olmasına rağmen kırk paraya satılıyor. — B. K.

Fethiye körfezinde Gücek Maden İskelesi

kelesi olduğu içindir ki Ziraat Bakanlığının köylüden buğday mubayası ve vapurculuğun inkişafı hakkındaki kanunlar bizim köylüyü çok alâkadar etti ve hayli sevindirdi. Şunu da söyleyim ki bizim bu havalı köylüsü kendisine ait olan haberleri şunun bunun ağzından değil, bizzat gazete sütunlarından öğrenir.

Burada gazetesi koltuğunda olarak köylüne tarlası başına giden köylülere çok tesadüf edilir. Köylümüz ekseriyetle okumak ve yazmak öğrenmiştir.

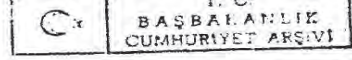
Fethiye yalnız tütün, mahsulü ve ehli hayvanlarla meşhur değildir. Ormanları ve madenlerinin zenginliği kendisine memleket hudutlarının dışarısında daimî alıcılar temin etmiştir. İktisadi buhrana rağmen Fethiye'nin zengin krom ve manganez madenleri

Ek 2. Dalaman Çiftliğinin Satın Alınması İçin Ziraat Vekaletine Tahsisat Verimesi

T. C.
BAŞVEKALET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 2

1928

KARARNAME

Ziraat Vekilliğinden yazılan 15/1/935 tarih ve 465/589 sayılı tezkerede; Muğla Vilâyetinde merkezi Dalaman nahiyesinin Çakallık köyü olan ve içinde bir çok akar su ve köprüleri, zengin çayır ve meraları, 8-10 bin hektar kadar ekime elverişli toprağı, kabili istifade ormanları, bir çok yerlerinde kullanmağa elverişli bina ve demirbaşları, muhtelif merkezleri birbirine bağlayan şose ve dekovil hatları ve içinde 2500 nüfuslu ve 442 evli on iki köyü ihtiva eden Dalaman Çiftliğinin; alacaklı likidatörler arasında bulunan İş ve Ziraat Bankaları tarafından satılacağı haber alındığı bildirilmiş ve uzun yıllar bu çiftlikte müdürlük yapan ve bu gün Nazilli Pamuk Üretim Çiftliği mütchassıslığında bulunan Celâlin raporuna göre bu çiftliğin pamuk ve yün sanayimizin muhtac olduğu iyi vasıflı pamukları ve Merinos koyunlarını yetiştirib üretmeye çok elverişli olduğu anlaşıldığından satın alınması faydalı görüldüğü ve bu esas kabul edilirse likidatör bankalarla temas edilerek bir mukavele ile tesbit olunacak şartlar altında belli edilecek bir para mukabilinde ve 2582 sayılı kanunla yedi senede verilmesi kabul olunan üç milyon liradan ödenmek üzere pazarlıkla satın alınması teklif edilmiş ve Maliye Vekilliğine 28/1/935 tarih ve 72/1694 ^{sayılı} mütaleanamede 2582 sayılı kanunla yedi senede sarf olunmak üzere Ziraat Vekilliğine üç milyon lira tahsisat verilmesi ve bu tahsisattan çiftlikler kurulması, işletilmesi ve mütedavil sermaye ayrılması ve 935 senesinde konulacak tahsisata mahsuben 934 senesinde 300,000 liraya kadar avans veya kredi temini ile bu işlere sarfına izin verilmiş olduğundan faydalı olduğu bildirilen bu çiftliğin fiatca da uygun olması şartıyla sözü geçen kanunun kabul ettiği tahsisattan ve 2490 sayılı kanunun 46 ıncı maddesinin F fıkrasına göre pazarlıkla satın alınmasında bir mahzur olmadığı bildirilmiştir.

3 20 01 02 51 7 5

BAŞARILI BİR HAVACI ASTSUBAY: MUĞLALI MEHMET BAŞAĞ, TÜRK HAVA KUVVETLERİ TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Müjdat KARAGÜLMEZ

Dr.Öğr. Üyesi, MSÜ Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu,
mkaragulmez@msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9169-7004

GİRİŞ

Dünya havacılık tarihi 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında birçok önemli uçuşa tanıklık etmiştir. Teknolojik alanda gerçekleşen büyük gelişim ve değişim, insanoğlunun yüzyıllardır hayalini kurduğu uçuşa isteğinin gerçeğe dönüşmesini sağlamıştır. Zira birçok bilim insanının uzun süredir balonlar, planörler ile yaptığı uçuş denemeleri Wright Kardeşler'in geliştirmiş olduğu ilk motorlu uçakla yeni bir boyut kazanmıştır. Wright Kardeşler, uzun bir uğraş neticesinde 17 Aralık 1903 tarihinde yeni geliştirdikleri motorlu uçakla başarılı bir uçuş denemesi yapmıştır. Böylece ilk kez bir uçak kendi makine gücüyle kısa mesafe de olsa uçmayı başarmış ve belirli bir mesafe uçtukten sonra tekrar yere inmiştir. Havacılık alanında çığır açan bu önemli yenilik kısa zaman içinde birçok ülkenin ilgisini çekmiş ve havacılık alanında hayal bile edilemeyecek bir ilerlemenin de kapısını aralamıştır.¹

Başarılı uçuş denemelerinin ardından 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da uçak üretimi yapan fabrikalar kurulmuş ve uçak kullanımı hızla artmaya başlamıştır. Uçak fabrikaları ürettikleri uçakları pazarlamak amacıyla çeşitli ülkelere giderek uçuş denemeleri ve gösteriler yapmıştır. Ancak başlarda sportif amaçlı kullanılan uçakların daha sonraki yıllarda askeri amaçlı olarak da kullanılmaya başlanmasıyla ülkeler ordu envanterlerine uçakları dahil etmiştir. Askeri unsur olarak ordu envanterine uçağı ilk dahil eden Amerika olmuştur. Amerika'dan sonra ülkeler çok geçmeden ordu envanterlerine uçakları hızla dahil etmeye başlamıştır.² Dünya havacılığındaki bu gelişmeler Osmanlı Devleti tarafından da yakından takip edilmiş ve havacılıktan askeri anlamda faydalanmak amacıyla girişimlere başlanmıştır. Osmanlı havacılığının gelişmesi için önemli çalışmalar yürüten ilk isimlerden biri hiç kuşkusuz 12 Ocak 1910 tarihinde İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa'dır.³ Onun, havacılığın gelecekteki önemini kavraması Osmanlı askeri havacılığıyla ilgili faaliyetlerin hız kazanmasına ve bu alanda teşkilatlanmaya gidilmesine vesile olmuştur.⁴

Osmanlı Harbiye Nazırlığı Mahmut Şevket Paşa'nın girişimleri sayesinde 1911'de orduda görev yapacak havacı subayların seçimi için bir sınav komisyonu kurmuştur. Bu komisyonun kuruluş tarihi ileriki yıllarda Türk Hava Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak da kabul edilecektir. Hava Kuvvetlerinin kurulması sonrasında bağış yoluyla orduya ilk uçaklar kazandırılmış, pilot olacak subaylar eğitim için Avrupa'ya gönderilmiş ve teknik personelin yetişmesi için çeşitli adımlar atılmıştır. Türk havacıları, 1911'den Cumhuriyet

1. Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), haz. Deniz Kurt-Erdal Korkmaz, Cilt 1, Ankara 2020, s. 12-14.

2. Yavuz Kansu-Sermet Şensöz-Yılmaz Öztuna, Havacılık Tarihinde Türkler 1, Hava Kuvvetleri Basımevi, Ankara 2006, s. 106-107.

3. Mahmut Şevket Paşa'nın Türk havacılığına katkısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, "Türkiye'de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış", Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildirileri, 8-10 Şubat 2011, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2013.

4. Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), s. 17-19.

dönemine kadar Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de çeşitli görevler üstlenmişler ve üstlendikleri görevleri başarıyla icra etmişlerdir. Millî Mücadele’nin başarıya ulaşmasıyla bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti döneminde de havacılığa önem verilmiş hatta bizzat Atatürk’ün desteğiyle havacılık alanındaki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Türk Hava Kuvvetlerinin temel unsurlarından biri olan Astsubaylar geçmişten günümüze Türk ordusunun en önemli değişmez parçalarından birisi haline gelmiştir. Osmanlıdan Cumhuriyete ordunun ihtiyaç duyduğu teknik havacı Astsubayların yetiştirilmesi amacıyla çeşitli okullar açılmış ve Türk Silahlı Kuvvetleri iç tüzüğünde yapılan değişikliklerle bu rütbedeki askerlerin görev tanımları yapılmıştır. 1911 yılından günümüze kadar Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde görev alan astsubaylar, ülke güvenliği ve savunmasında, uçakların faaliyetlerinin sağlanmasında, hava araçlarının bakımı ve işletmesinde ve idari faaliyetlerin yürütülmesinde önemli görevler üstlenmişler; adeta Türk Hava Kuvvetlerinin bel kemiği görevi görmüşlerdir. Ayrıca Hava Kuvvetleri bünyesinde görev yapan astsubaylar birçok alanda kendini geliştirmiş, astlarına örnek olacak disiplin ve azimle görevini icra etmiş ve uluslararası alanda çeşitli başarılar elde etmişlerdir. Havacı astsubaylar içinde geliştirdikleri yeni teknik ve yeni sistemlerle Hava Kuvvetleri Komutanlığına maddi kazanç sağlamanın yanı sıra işleyiş ve yürütülen faaliyetlerin kolaylaşmasını etki eden çok sayıda isim de yer almaktadır. Bu isimlerden en bilineni ve eskisi hiç kuşkusuz Vecihi Hürkuş’tur. Vecihi Hürkuş’un yanı sıra kuruluşundan günümüze kadar çok sayıda havacı astsubay Türk Hava Kuvvetleri bünyesinde görev alarak üstün hizmetlerde bulunmuştur.⁵

1. Türk Ordu Teşkilâtında Astsubaylık

Türk ordu teşkilatında astsubaylık rütbesinin kullanımı çok eskilere dayanmaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde Uygurlarda *çabiş* olarak karşımıza çıkan astsubay rütbesi, Peçenek ve Kumanlar’da *çaiş*, Göktürkler’de de *çavuş* şeklinde askeri ve idari bir manada kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut’un hazırladığı Divân-ü Lugâti-t Türk (1072-1073) adlı ünlü eserde ise astsubaylardan “*savaşta safları düzelten, savaş olmadığı zamanlarda askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse*” olarak bahsedilmiştir. Karahanlılar ve Gazneliler devrinde Farsça’ya ve farklı dönemlerde Türk hakimiyeti altına girmiş olan Irak, Suriye ve Mısır gibi Arap memleketlerinde *çavuş* veya *çaviş* şeklinde kullanıldığı da görülmüştür. Çavuş rütbesi, Selçukludan Osmanlı’ya Türk ordu teşkilatı içinde kullanılmaya devam etmiştir. Selçukluda çavuşlar *serheng* olarak adlandırılmıştır. Serhengler hükümdarların emirlerini askerlere duyurma vazifesini icra etmişler ve emirleri altındaki askerleri idare etmekle görevlendirilmişlerdir. Ayrıca ordudaki görevlerinin dışında inzibat işleriyle de ilgilendikleri bilgisi günümüze ulaşmıştır.⁶

Çavuş rütbesindeki askerlerin Osmanlı Devleti döneminde saray ve ordu teşkilatı içinde önemli vazifeler üstlendikleri bilinmektedir. Ayrıca Göktürkler’den Selçuklu’ya varıncaya kadar hemen hemen bütün Türk devletlerinin ordu teşkilatında yer alan çavuşlar, asıl olarak Osmanlı Devleti’nde kurumsallaşarak en mükemmel şeklini almıştır. Osmanlı ordusu içinde görev alan çavuşlar, Divanı-ı Hümayun çavuşları, kapıkulu ocağında görev yapan çavuşlar, eyalet ve sancak çavuşları olmak üzere üçe ayrılmışlardır. Yeniçeri Ocağı’nda da çavuş rütbesi taşıyan subaylar görev almıştır. Öte yandan günümüz astsubay rütbe ve isimlerinden yola çıkılarak Osmanlı döneminde görev alan çavuşların rütbeleriyle bağlantı kurmak yanlış bir değerlendirmeye neden olabilir. Osmanlı döneminde kullanılan onbaşı, çavuş, başçavuş gibi rütbelerin Türk ordu teşkilatında ve sarayda görev alan subaylar için de kullanıldığını söylemekte fayda vardır.⁷ Öte yandan II. Mahmud’un Yeniçeri Ocağı’nı kaldırarak (1826) yerine Avrupa tarzında eğitim veren modern askeri okullar kurulması yönündeki ıslahatları astsubaylık sınıfını da etkilemiştir. Bu dönemde yapılan ıslahat hareketleri neticesinde Türk ordu teşkilatı içinde yer alan zabıt sınıfı (subay) içerisinde küçük zabıt (astsubay) sınıfı teşkil edilmiş ve bu da günümüzdeki astsubaylığın temeli olarak isimlendirilmiştir.⁸

5. Emin Kurt, *Hava Harp Platformları Tarihi*, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 82.

6. Salim Dikduran, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihinde Astsubaylar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s. 1-2.

7. Kurt, *age.*, s. 66-68.

8. Dikduran, *age.*, s. 4.

Osmanlı ordu teşkilatı içerisinde XIX. yüzyıl ile birlikte günümüzdeki astsubaylığa karşılık gelen küçük zabıt sınıfı oluşturulmuştu. Bu yüzyıl içerisinde askeri anlamda modernleşme hareketleri hız kazanmış ve 1834'te Mekteb-i Harbiye açılmış, 1845'te de Mekteb-i Harbiye'nin ihtiyacı olan öğrencilerin yetiştirilmesi amacıyla lise düzeyinde askeri idadiler kurulmuştur. Böylece ordunun ihtiyacı olan subayların yetiştirilmesi belirli bir sistem temelinde gerçekleşirken küçük zabıtların yetiştirilmesi amacıyla da düzenlemeler yapılmasına karar verilmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında ordu komutanlıkları merkezlerinde Gedikli Küçük Zabitan İptidai Mektepleri, Donanma Küçük Zabıt Mektepleri (Astsubay Okulları) ve Küçük Zabıt Mektepleri (Astsubay Okulları) kurularak 1909 yılından itibaren ordunun ihtiyacı olan özellikle piyade, topçu ve süvari sınıfı küçük zabıtların eğitimleri bu mekteplerde verilmeye başlanmıştır. Edirne, Beyrut, Bağdat, Erzincan ve Selanik gibi şehirlerde kurulan Küçük Zabıt Mektepleri'ne örnek olarak 1910'da kurulan İstanbul Rami kırsalındaki Sahra Ağır Topçu, 1911'de kurulan İstanbul Bakırköy Süvari, 1912'de İstanbul Halıcıoğlu'nda kurulan Ulaştırma, İstanbul Balmumcu'da kurulan Jandarma ve 1914'te İstanbul Haydarpaşa'da kurulan Sıhhiye Gedikli Küçük Zabitan Mektepleri gösterilebilir. Bu okullar Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar faaliyetlerine devam etmiş, Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'nun işgal edilmesiyle de birçoğu kapatılmak zorunda kalmıştır. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında faaliyetlerine tekrar başlayan okullarda Nisan 1927, 1 Haziran 1929, 11 Haziran 1934, 10 Haziran 1935 tarihli kanunlarla Gedikli Küçük Zabıt Mektepleri'nin işleyişi ve tanımları tekrar yapılmıştır. Bu dönemde küçük zabıt sınıfı gedikli erbaş veya gedikli küçük zabıt olarak da adlandırılmıştır.⁹

Yapılan çeşitli düzenlemelerin yanı sıra ihtiyaç üzerine 2 Temmuz 1951 tarih ve 5802 sayılı "*Astsubay Kanunu*" kabul edilmiştir. Bu kanunda astsubay tanımı yapıldıktan sonra söz konusu kanunun yürürlüğe girmesiyle gedikli erbaş olarak yetiştirilmiş veya yetiştirilmekte olan şahıslara astsubay deneceği hükme bağlanmıştır. Kanuna göre astsubay rütbeleri de astsubay çavuş, astsubay üstçavuş, astsubay başçavuş ve astsubay kıdemli başçavuş olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra gedikli küçük zabıt tanımından astsubay tanımına geçiş yapılmıştır.¹⁰

Askeri okullarda havacı sınıfının yetiştirilmesi Birinci Dünya Savaşı dönemine rastlar. 1916 yılından itibaren küçük zabıtlardan pilot yetiştirilmeye başlanmış ve pilot olmaya hak kazanan küçük zabıtlar eğitimlerini Yeşilköy'de kurulan Tayyare Mektebi'nde almışlardır. Havacı astsubaylar Birinci Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele'de önemli görevler üstlenmişlerdir. Cumhuriyetin ilanından sonra da 1947 yılına kadar pilot astsubay yetiştirilmeye devam edilmiştir. Zira 1916'dan 1947'ye kadar 580 pilot astsubay hava kuvvetleri bünyesinde görev almıştır. Öte yandan Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'da 23 Nisan 1926 tarihinde Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı olan havacı makinist ihtiyacını karşılamak üzere "*Tayyare Makinist Mektebi*" kurulmuştur. Sivil bir okul temelinde kurulan bu mektebin adı 15 Eylül 1928'de "*Hava Gedikli Küçük Zabıt Makinist Mektebi*" olarak değiştirilmiştir. Mektep böylece askeri bir statü kazanmış ve mezun olan öğrenciler astsubay naspedilmiştir.¹¹ Küçük Zabıt Makinist Mektebi 1929 yılında idari olarak Hava Okulu'na bağlanmış ve 1935'te de Eskişehir'e taşınmıştır. 1936 yılının mart ayında kısa bir süre "*Bakım Okulu*" adını alan Hava Makinist Mektebi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Diyarbakır'a intikal etmek zorunda kalmış ve Genel Kurmay Başkanlığının 11 Mart 1947 tarihli ve 73346 sayılı emri ile tekrar Eskişehir'e alınarak adı "*Gedikli Erbaş Hazırlama Okulu*" olarak değiştirilmiştir. 1949 yılında Hava Okullar Komutanlığı emrimden alınarak Gazimir'e taşınan okul, 1969 yılında teşkil edilen Hava Teknik Okullar Komutanlığı bünyesinde faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. TBMM tarafından 11 Nisan 2002 tarihinde 4752 sayılı Astsubay Meslek Yüksek Okulları Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanuna göre, Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu 2003 yılında kurulmuş ve 2003-2004 eğitim öğretim yılında eğitim vermeye başlamıştır. Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu'nda akademik öğretim 2012 yılında 10 program şeklinde yeniden düzenlenmiş ve 2016 yılında Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu (HAMYO) adıyla Millî Savunma Üniversitesine bağlanmıştır. Bu bilgiler göz önüne alındığında Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Hava Kuvvetlerinin bel kemiği olan havacı astsubayların yetiştirilmesine yönelik önemli çalışmaların yürütüldüğü ve İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Diyarbakır gibi şehirlerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.¹²

9. Kurt, *age.*, s. 70-73.

10. Kurt, *age.*, s. 73-76.

11. Emin Kurt, "Cumhuriyet Dönemi Teknik Eğitim Modernleşmesinde Tayyare Makinist Mektebi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 17, Sayı 34, (Güz 2021), s. 798.

12. Kurt, *Hava Harp Platformları Tarihi*, s. 76-82.

2. Mehmet Başağ'ın Hayatı ve TÜMBAŞ

Mehmet Başağ, İstiklal Madalyası bir babanın oğlu olarak 1926 yılında Muğla'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Muğla'da bitirdikten sonra 1943 yılında Eskişehir'deki Hava Okulu'nu kazanarak askeri öğrenci olmuştur. Bu okuldaki iki yıllık öğrenimini tamamladıktan sonra atıcı-bombardımcı olarak mezun olmuş ve Türk Hava Kuvvetlerinde astsubay çavuş olarak nasedilmiştir.¹³ Başağ'ın ilk görev yeri Balıkesir'de bulunan 102'inci Keşif Grubu olmuştur. Ardından Afyon'daki Keşif Alayı ve Eskişehir'deki 113'üncü Jet Keşif Filosu'nda görev yapmıştır. Görev yaptığı filolarda ayrıca harekât astsubaylığı da vazifesini de icra etmiştir. Başağ, 1956 yılında yapılan bir NATO kıymetlendirmesinde 113'üncü Filo'ya ait olan 24 uçağın cephane yüklemesini 35 dakikadan az bir sürede tamamlayarak birincilik kazanan yükleme ekibinde de görev almıştır.¹⁴

1963 yılında Bandırma'da bulunan 6. Ana Jet Üs Komutanlığında atanan Başağ, buradaki görevi sırasında F-5 ve F-100 uçakları ile yapılan bomba ve roket eğitim atışlarının ayrı sortilerde yapılmasından dolayı bir adaptör geliştirmeye karar vermiştir. Söz konusu adaptör ile uçaklar bomba ve roket atışlarını tek sortide yapabilecek ve böylece ortaya çıkan zaman ve yakıt kaybının önüne geçilebilecekti. Bu amaçla Kayseri ve Eskişehir'deki fabrikalarda araştırmalar yapan Başağ, 1965 yılında "B-37 K1 Bomba adaptörü" ve "MA-2 Roket adaptörü"nü birleştirerek bu fikrini hayata geçirmeyi başarmıştır. Ancak birlik imkanları ile ürettiği adaptörün denemesini yapmak için uğraş veriyse de ilk başlarda bunu kabul ettirememiştir. Ancak imal ettiği adaptörü 6'ncı Ana Jet Üs Komutanı Tahsin ŞAHİNKAYA bizzat denemeyi kabul etmiştir. Yeni geliştirilen adaptörün ilk denemeleri, pilot Tahsin ŞAHİNKAYA, Cezmi ARI ve Necdet HIZEL tarafından gerçekleştirilmiştir. Başağ tarafından geliştirilen adaptör Eskişehir İkmal Bakım Merkezi Komutanlığında incelenerek denemeleri yapılmıştır. Sistemin kabul görmesiyle de seri üretime geçilmiştir. TÜRK, MEHMET ve BAŞAĞ kelimelerinin birleşiminden oluşan bu sisteme TÜMBAŞ adı verilmiş ve Türk Hava Kuvvetleri envanterine girmiştir.¹⁵

TÜMBAŞ'ın Türk Hava Kuvvetleri envanterine girmesiyle dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın pilotlar istediği anda ve maksadıyla dört farklı şekilde bombalarını hedeflere atabilmiştir:

1. Tek faal atma: Münferit canlı ve motorlu hedeflere.
2. Salvo faal atma: Toplu ve istirahat halindeki canlı ve motorlu hedeflere.
3. Otomatik faal atma: Hareket halindeki canlı ve motorlu hedeflerin 120-200 metre derinliğine taranması.
4. Jettison gayrifaal atma: Her türlü tehlike anında uçak üzerindeki yükü boşaltmak amacıyla adaptör ile bombaların kör atılması.¹⁶

TÜMBAŞ'ın üretilmesiyle birlikte 1965 yılından sonra uçakların roket ve bomba eğitim atışlarının tek sortide yapılması iş gücü, zaman ve yakıt bakımından Türk Hava Kuvvetlerine önemli faydalar sağlamıştır.¹⁷ Dolayısıyla Hv.Uçk.Bkm.Asb.Kd.Bçvş. Mehmet Başağ tarafından geliştirilen sistem Türk Hava Kuvvetlerinde önemli bir yer edinmiş ve F-16 modernizasyonuna kadar da kullanımda kalmıştır.¹⁸

Başağ, 1966 yılında Kd.Bşvş.luğunun son kademesine terfi etmiş ve Türk Hava Kuvvetlerindeki 24 yıllık görevinin ardından 1969 yılında emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra memleketi Muğla'ya yerleşmiştir. 1980 yılına kadar unutulmuş Başağ'ın icadı TÜMBAŞ, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı olan Tahsin ŞAHİNKAYA tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Orgeneral ŞAHİNKAYA, 6'ncı Ana Jet Üs Komutanı iken bizzat ilk denemesini yaptığı bu sistemin mucidini unutmamış ve Mehmet BAŞAĞ'ın "Üstün Hizmet Madalyası" ile ödüllendirilmesini sağlamıştır. (E) Hv.Uçk.Bkm.Asb.Kd.Bçvş Mehmet BAŞAĞ'ın madalyası 1980 yılında Gaziemir Hava Teknik Okulları mezuniyet töreninin yapıldığı gün Hava Eğitim Komutanı tarafından kendisine takdim edilmiştir. Böylece Türk Hava Kuvvetleri envanterine TÜMBAŞ gibi önemli bir

13. <https://temad.org/e-hv-kd-bcvs-mehmet-basag-ve-tumbas-sistemi/>

14. Kurt, *age.*, s. 90.

15. Kurt, *age.*, s. 90-91.

16. Dikduran, *age.*, 252.

17. <https://temad.org/e-hv-kd-bcvs-mehmet-basag-ve-tumbas-sistemi/>

18. Kurt, *age.*, s. 91.

sistemi kazandıran BAŞAĞ, Üstün Hizmet Madalyası gibi önemli bir ödülle onurlandırılmıştır. BAŞAĞ, 15 yıl sonra gerçekleşen madalya töreninde ailesinin deyişiyle on yaş gençleşmiştir.¹⁹

BAŞAĞ'a verilen madalya gazetelere de yansımıştır:²⁰

“Savaş uçaklarında kullanılan bir bomba adaptörü modeline kendi buluşu iki parçayı ekleyerek bomba-roket adaptörü yapan Emekli Hava Astsubayı Mehmet Başağ'a dün törenle “Üstün Hizmet Madalyası” verildi. Gaziemir Hava Teknik Okullar Komutanlığı karargâhı önünde düzenlenen törende Emekli Hv.Kd.Bçvş. Mehmet Başağ'a Genelkurmay Başkanlığınca verilmesi uygun görülen madalya, Hava Eğitim Komutanı Hava Pilot Korgeneral İhsan Soydan tarafından verildi. Emekli Hava Astsubayı Mehmet Başağ'ın buluşu sayesinde hava kuvvetleri uçaklarında roket ve bomba eğitim atışları daha seri yapıldığı gibi işgücü, zaman ve aynı zamanda büyük bir yakıt tasarrufu sağlıyor.”

Başağ, Hava Eğitim Komutanı Hava Pilot Korgeneral İhsan Soydan tarafından Üstün Hizmet Madalyası'nı aldıktan sonra “orduda kendi uçağımızı yapacak arkadaşlar var” şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Hava Eğitim Komutanı Soydan ise ödül töreninin ardından “Mehmet Başağ'ın buluşundan önce Amerika'dan gelen savaş uçaklarının bir kısmında bomba ve roket salma adaptörü yoktu. Halbuki Başağ'ın yaptığı “TÜMBAŞ” adıyla hizmete sokulan adaptör hiç bozulmuyor” şeklinde bir açıklama yapmıştır. TÜMBAŞ sistemi, 1981 yılında TRT'de mucitlerle ilgili haber yapan Bülent ÖZVEREN tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve Başağ ile bir röportaj yapılmıştır.²¹ Türk Hava Kuvvetlerinde 24 yıl görev yapmış olan Başağ, 02 Mart 1984 tarihinde vefat etmiş ve Muğla Eski Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Sonuç

Kuruluşundan günümüze kadar Türk Hava Kuvvetleri bünyesinde çok sayıda havacı astsubay görev almıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de kısıtlı imkanlara rağmen üstün başarılar göstermişlerdir. Cumhuriyet döneminde havacı astsubayların Türk ordusu içerisindeki görev tanımları ve hakları kanunlar çerçevesinde yeniden belirlenmiştir. Türk Hava Kuvvetleri personeli arasında önemli bir yer tutan astsubaylar, icra ettikleri görevler ve Türk Hava Kuvvetlerine olan katkılarıyla görevlerini başarıyla sürdürmeye devam etmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türk havacılığında icra ettikleri görevlerdeki başarılarıyla ön plana çıkan çok sayıda havacı astsubay vardır. Bu isimlerden en bilineni hiç kuşkusuz Vecihi Hürkuş'tur. Vecihi Hürkuş, Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk havacılığında sembol bir isimlerinden biri haline gelmiştir. Onun dışında, Türk Hava Kuvvetlerine katkıları ile anılan havacı astsubaylar da olmuştur. Muğlalı havacı astsubay Mehmet Başağ bu isimlerden biridir. 1926 yılında Muğla'da dünyaya gelen Mehmet Başağ'ın babası da Millî Mücadele'de görev almış ve İstiklal Madalyası almış kahramanlardan biridir. Mehmet Başağ da babasının yolundan giderek asker olmuş ve Türk Hava Kuvvetlerine uzun yıllar hizmet etmiştir. Başağ'ı Hava Kuvvetleri tarihinde özel kılan gelişme ise 1965 yılında icat ettiği bir adaptör olmuştur. Başağ, o dönemde eğitim uçaklarının bomba ve roketleri ayrı sortilerde yapması nedeniyle ortaya çıkan zaman, yakıt ve insan gücü kaybını ortadan kaldırmak amacıyla TÜMBAŞ isminde bir adaptör geliştirmiştir. Onun icadı sayesinde eğitim uçakları tek sortide bomba ve roket atışlarını yapabilme kabiliyetine sahip olmuştur. Bu yeni sistem deneme sürecinin ardından kabul görmüş ve Türk Hava Kuvvetleri envanterine girmiştir. Başağ'ın geliştirmiş olduğu sistem F-16'ların modernizasyonuna kadar kullanılmış ve hava kuvvetlerine önemli bir yarar sağlamıştır. Türk Hava Kuvvetlerinde 24 yıl başarıyla görev yapan Başağ 1969'da emekli olmuştur. Onun geliştirmiş olduğu TÜMBAŞ sistemi emekliliği döneminde Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya tarafından yeniden gündeme getirilmiştir. Türk Hava Kuvvetlerine vermiş olduğu hizmet ve geliştirmiş olduğu TÜMBAŞ sistemi nedeniyle kendisine “Üstün Hizmet Madalyası” layık görülmüştür. Başağ, aynı babası gibi Türk Silahlı Kuvvetlerindeki başarılarından dolayı onurlandırılmıştır. Almış olduğu madalya sonrasında gazeteler Başağ hakkında

19. Kurt, *age.*, s. 91; <https://www.emekliastsubaylar.org/gurur-duyduklarimiz/item/861-mehmet-basag>

20. <https://temad.org/e-hv-kd-bcvs-mehmet-basag-ve-tumbas-sistemi/>

21. Kurt, *age.*, s. 91; <https://temad.org/e-hv-kd-bcvs-mehmet-basag-ve-tumbas-sistemi/>; <https://www.emekliastsubaylar.org/gurur-duyduklarimiz/item/861-mehmet-basag>.

haberler yayınlamış, televizyon programlarında bazı röportajları yayımlanmıştır. 02 Mart 1984 tarihinde vefat eden Başağ, günümüzde dahi havacı astsubaylara örnek olmaya devam etmektedir. Muğla'nın önemli bir değerlerinden biri olan Mehmet Başağ'ın adı Muğla'da bir caddeye verilerek adı ölümsüzleştirilmiştir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- Dikduran, Salim, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihinde Astsubaylar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.
- Kansu, Yavuz – Şensöz, Sermet – Öztuna, Yılmaz, *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, Hava Kuvvetleri Basımevi, Ankara 2006.
- Kurt, Emin, *Hava Harp Platformları Tarihi*, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.
- Kurt, Emin, “Cumhuriyet Dönemi Teknik Eğitim Modernleşmesinde Tayyare Makinist Mektebi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 17, Sayı 34, (Güz 2021), s. 775-810.
- Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, haz. Deniz Kurt-Erdal Korkmaz, Cilt 1, Ankara 2020.
- Türkmen, Zekeriya, “Türkiye’de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildirileri*, 8-10 Şubat 2011, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2013, s. 28-54.

İnternet Kaynakları

- “E.Hv.Kd. Bçvş. Mehmet Başağ ve Tümbaş Sistemi”, <https://temad.org/e-hv-kd-bcvs-mehmet-basag-ve-tumbas-sistemi/> , son erişim: 24.05.2023.
- “Mehmet Başağ”, <https://www.emekliastsubaylar.org/gurur-duyduklarimiz/item/861-mehmet-basag>, son erişim: 20.05.2023.

Ekler

EK-1 Mehmet BAŞAĞ (1926-1984)

EK-2 Mehmet Başağ tarafından geliştirilen "TÜMBAŞ" sistemi.

EK-3 Mehmet Başağ, dönemin Hava Eğitim Komutanı Hava Pilot Korgeneral İhsan SOYDAN'dan "Üstün Hizmet Madalyası"nı alırken.

Üstün Hizmet Madalyası aldı...

SAVAŞ uçaklarında kullanılan bir bomba adaptörü modeline, kendi buluşu iki parçayı ekleyerek bomba-roket adaptörü yapan emekli Hava Assubayı Mehmet Başağ'a dün törenle "Üstün Hizmet Madalyası" verildi. Gaziemir Hava Teknik Okullar Komutanlığı karargâhı önünde düzenlenen törende Emekli Hv.Kd.Bçvş Mehmet Başağ'a Genelkurmay Başkanlığınca verilmesi uygun görülen madalya, Hava Eğitim Komutanı Hava Pilot Korgeneral İhsan Soydan tarafından takıldı. Emekli Hava Assubayı Mehmet Başağ'ın buluşu sayesinde hava kuvvetleri uçaklarında roket ve bomba eğitim atışları daha seri yapıldığı gibi, işgücü, zaman ve aynı zamanda büyük bir yakıt tasarrufu da sağlanıyor. (FOTOĞRAF: Erol YARAŞ)

EK-4 Mehmet Başağ'ın "Üstün Hizmet Madalyası" aldığına dair çıkan bir haber.

Başçavuş Başağ'a Korgeneral Soydan madalyasını takıyor

Kendi buluşu sayesinde Hava Kuvvetlerimizle büyük hizmeti geçen Mehmet Başağ'a Korgeneral İhsan Soydan üstün hizmet madalyasını takarken görülüyor ...

Üstün Hizmet Madalyası alan Emekli Başçavuş Mehmet Başağ:

"Orduda kendi uçağımızı yapacak arkadaşlar var"

İZMİR (Özel)- Genelkurmay Başkanlığı tarafından önceki gün üstün hizmet madalyası ile taltif edilen emekli Hava Kıdemli Başçavuş Mehmet Başağ, "Ordumuzda kendi uçağımızı yapacak kadar teknik ve başarılı teknisyen arkadaşlarımız var" dedi.

Mehmet Başağ'ın 1965 yılındaki buluşundan sonra F-5 ve F-100 uçakları bomba ve roket eğitim atışlarını bir defada yapmaya başlamış, zaman, işgücü ve gereksiz yakıt tüketimini önleyerek Hava Kuvvetlerimizimize büyük katkısı olmuştu.

Emeklilikten 11 yıl sonra Mehmet Başağ'a verilen Genelkurmay Başkanlığı'nın üstün hizmet madalyasını takan Hava Eğitim Komutanı Korgeneral İhsan Soydan ise şunları söyledi.

"Mehmet Başağ'ın buluşundan önce Amerika'dan gelen savaş uçaklarının bir kısmında bomba ve roket salma adaptörü yoktu. Halbuki Başağ'ın yaptığı "TUMBAG" adıyla hizmete sokulan adaptör hiç bozulmuyor.

Kenan SEVEN

EK-5 Mehmet Başağ'ın babasına ait "İstiklal Madalyası" (solda) ve Mehmet Başağ'a verilen "Üstün Hizmet Madalyası".

EK-6 Muğla'da Mehmet Başağ'ın adının verildiği sokak.

DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ULUSAL BASINA GÖRE MUĞLA (1970-1980)*

Menderes AKDAĞ

Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İletişim Fakültesi. Aydın. menderes. akdag@adu.edu.tr ÖRCID ID: 0000-0002-9301-684X

GİRİŞ

Muğla, ülkemizin güneybatısında kalan, girintili çıkıntılı kıyılara sahip bir ilimizdir. Burası Güney Ege olarak da adlandırılmaktadır. Ege Bölgesi'nin engebelik ve en çok yağış alan bir bölgesidir. Çalışmamızda 1970-1980 arasında Muğla'nın ulusal basında yer alış biçimi araştırılmıştır. Bunun için Muğla ile ilgili haberler Hürriyet ve Milliyet gazetelerinden derlenmiştir. Bu haberler konularına göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sonucu turizm, spor, siyaset, siyasi şiddet şeklinde başlıklar ortaya çıkmıştır. Söz konusu sınıflama sonucu karşılaştırmalı analiz yöntemi uygulanmıştır. Bulgular dönemde çekilmiş kimi film örnekleriyle de desteklenerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Turizm

1970-1980 arasında Muğla ulusal basında turizmle ilgili ön plana çıkmaktadır. Ancak bunun açıklanmaya ihtiyacı vardır. Turizm faaliyetlerinin doğrudan ulaştırmayla ilgisi bulunmaktadır. Özellikle sivil havacılığın gelişmesiyle birlikte 1950'lerden itibaren Türkiye'de turizm faaliyetlerinden söz etmek mümkün olur. 1960'ların ortalarından itibaren turizm faaliyetlerinin ivme kazandığı söylenebilir. Bu durum, pek çok filme konu olur. 'Turist Ömer' film serileri bu duruma örnek olarak verilebilir¹. Daha sonra da bu durum devam eder².

Resim 1: 1960'ların ortasında gittikçe yaygınlaşan sivil havacılık ve iç-dış turizmin başlaması ve bunun bir filme yansımaları³

* Bu araştırma, 12.12.2020 tarihinde Covid-19 salgınında vefat eden annem Emine Cerit Akdağ'ın aziz hatırasına adanmıştır.

1. Hulki Saner (Yönetmen), *Turist Ömer*, 1963 (Sinema filmi). Hulki Saner (Yönetmen), *Turist Ömer* Boğa Güreşçisi, 1971 (Sinema filmi).
2. Zeki Alasya (Yönetmen), *Sivri Akıllılar*, 1977 (Sinema filmi).
3. Ülkü Erakalın (Yönetmen), *Şoförün Kızı*, 1966 (Sinema filmi).

1970'lerde ise durum oldukça farklılaşır. Bretton Woods finans sisteminin çökmesi, Dünya Petrol Krizi Türk ekonomisini derinden etkiler. Türkiye'yi gittikçe büyüyen cari açık ve hayat pahalılığı beklemektedir. 1970'lerde döviz açığı Türkiye'yi iki yeni kaynağa yöneltmiştir. Bunlardan bir tanesi yurtdışında çalışan Türk işçilerinin dövizinin yurda getirilmesi diğeri ise turizmdir. Pan-American şirketi temsilcileri turist getirmek için araştırma yapmak ve temaslarda bulunmak üzere gelince gazeteler hemen Türkiye'ye Amerikalı turist yağacak şeklinde kesinleşmemiş bir durum üzerinden haber yaparlar. Heyete akşamleyin rakı ziyafeti verilir. Oryantal gösterisi (göbek dansı – köçek), o günün anlayışı ile turisti karşılamada veya turistik faaliyetlerde ve bu faaliyetlerin tanıtılmasında sıklıkla başvurulan klişelerden birisidir. Bu guruba da benzeri yapılır⁴. 1970'lerde Türkiye turizm konusunda belli bir mesafe alır. Aslında o dönem turizmin ilk gözdesi İstanbul'dur. Arkasından Efes-Meryemana faktörü, İzmir havalimanına yakınlık gibi etkilerler güneş-kum-deniz temelinde Kuşadası'nda turizm başlar. Pek çok filmin Kuşadası'nda çekildiği görülür. Filmlerde turizm beldelerinde geçen hikâyeler anlatılır⁵. Elbette bunda belli bir anlayış değişikliğinin de etkisi vardır. Hemen yanı başındaki yaylaya çıkmadan ziyade deniz turizmi başlar. Bu durum kimi filmlere konu olur.⁶ Turizm liseleri, fakülteleri açılır. İlk Turizm Lisesi Kuşadası'nda Aydın'lı Milli Eğitim Bakanı İsmet Sezgin tarafından 1976'da açılır. İlk Turizm Fakültesi Gazi Üniversitesi bünyesinde kurulur. Basın da turizmle ilgili haberlere ilgi duyar. Turizmle ilgili yabancı sermaye de Türkiye'de yatırıma girer⁷.

Resim 2: Deniz turizminin 'Arkadaş' adlı filme yansması

1970'lerde turizm faaliyetlerinde belli bir ivme yakalanmaya çalışılırken Türkiye'yi saran şiddet sarmalı, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonucu ortaya çıkan uluslararası kriz ve Türkiye'ye uygulanan ambargo, Ermeni sorunu, Türkiye aleyhindeki küresel propaganda, Türkiye'nin turizm yatırımları konusundaki yatırım eksikliği ve yeteri kadar yetişmiş insanının bulunmaması turizmde birtakım sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. İstanbul'da Taksilerin, başıra-çağıra turistlerden müşteri toplamaya çalışması 'Taksi Şoförü' adlı filme yansır. Turizm, çok profesyonelce yapılmamaktadır. Türkiye'de aynı yıllarda turizm konusunda belli bir fikir birliği de yoktur. Kimilerine göre turizmden dolayı Türkiye tarım ve sanayiden vazgeçmektedir. Kimi zaman turizm toplumu ahlaksızlaştırmaktadır. Turizmi savunanlar için "turizm bacasız sanayidir." "Bir turist demek bin turist demektir" bir slogandı ancak turizm karşıtlarının sloganlarından bir tanesi ise "turist döviz getirir, ahlak götürür" şeklindeydi⁸. Bütün bunlardan dolayı toplumda belli bir bilinç kazandırmak için turizm lehinde ciddi bir propaganda faaliyetleri yürütülmüştür.

4. Hürriyet, 18 Mart 1977.

5. Atıf Yılmaz (Yönetmen), *Yarın Bizimdir*, 1963 (Sinema filmi).

6. Yılmaz Güney (Yönetmen), *Arkadaş*, 1974 (Sinema filmi).

7. Hürriyet, 22 Mart 1977.

8. Şerif Gören (Yönetmen), *Taksi Şoförü*, 1976 (Sinema filmi).

Resim 3: 1960'larda turizm tartışmalarının bir filme yansıması: Turizm aleyhtarlarının bir yürüyüşte taşıdığı pankart, "fabrika evet, motel hayır"

Resim 4: Turizm lehtarlarının yürüyüşte taşıdıkları pankart, "Turiste atılan kazık, atana yazık!"

Resim 5: Resmi kurumların turizm lehine şehir duvarlarına astıkları pankartlar, "Turist sükûn ister" ⁹.

Anadolu'nun güneybatı ucunda kalmış olması, büyük kentleri birbirini bağlayan ana arterlere uzaklığı, dağlık yapısı nedeniyle önceden Muğla bir sürgün yeri idi. 1970'lerden itibaren Muğla'da bu anlayış değişmeye başlar. Muğla turizm açısından basında sıklıkla yer alır. Ancak burada turizm faaliyetlerinden ziyade turizm yatırımları veya turizme dönük tanıtım faaliyetlerinden söz etmek gerekir. Zira aynı yıllarda Muğla'da bugünle kıyasla bir turizm faaliyeti yok denebilir. Zaten Muğla'da hava yollarının gelişimine bağlı olarak turizm faaliyetleri ivme kazandı. Örneğin Muğla Dalaman Havaalanının yapımına 1976 yılında başlanmış, havaalanı 1981 yılında hizmete girmiştir. Bodrum-Milas Havaalanı ise çok daha sonra faaliyete geçirilecektir. Hükümet de havaalanının meselesinin farkında olacak ki 1970'lerin başında Muğla'ya bir havaalanı yapımı için planlama yapmıştır. Ancak yatırım faaliyetleri yavaş seyretmiştir. Genel bütçe görüşmeleri sırasında Turizm Bakanlığı bütçesi görüşülürken uzun tartışmalar yapılmıştır¹⁰. Bu tartışmaların sonucunda Muğla'ya bir

9. Atıf Yılmaz (Yönetmen), *Yarım Bizimdir*, 1964 (Sinema filmi).

10. Milliyet, 4 Ocak 1972.

havaalanı yapılabilmesi için 15 milyon liralık bütçe ayrılmasına karar verilmiştir¹¹. Muğla'ya önceden turizm adına denizyoluyla ulaşılabilirdi. Bu da oldukça sınırlı bir turizm faaliyetine yol açmaktaydı. 1970'lerde Muğla yöresinde karayollarında kısmi iyileştirmeye de gidilmiştir. Ancak bu yeterli olmamıştır. Aynı yıllarda basın Muğla'yla ilgili sıklıkla tanıtım faaliyetlerinde bulunulmuştur. Turizm yatırımları sıklıkla haber haber konusu olmuştur. Hatta aynı yıllarda toplumda oldukça etkili olan Türk sinemasında Antalya'daki pek çok yer, film çekimlerinde ev sahipliği yapar. Oradaki şelaler vb. unsurlar film sahnelerinin arka planlarını oluşturur. Özellikle 1970'lerde ivme kazanan arabesk filmlerde playback sahnelerinde Antalya'nın mekanlarının bir arka plan olarak kullanılması tam bir klişe haline gelir.¹² Örneğin 'Batan Güneş' adlı filmde Antalya'da çekilmiş pek çok sahne vardır. Aspentos tiyatrosunda çekilmiş playback sahnesi bunlardan sadece bir tanesidir¹³. 'Baraj' filmi Antalya'da çekilir. Burada Antalya'da turizm faaliyetleri de görülmektedir¹⁴. Bu duruma oldukça fazla örnek verilebilir¹⁵. Bu gerçek, Muğla için pek söylenemez. Bu anlamda basın Muğla'nın tanıtımında daha fazla görev üstlenmiştir denebilir.

Resim 6: 'Boş Çerçeve' adlı filmde bir sahne: Antalya'da şelaleler film mekânı haline geliyor¹⁶.

Resim 7: 'Boş Çerçeve' adlı filmde bir sahne: Antalya'daki şelaleler (Manavgat) film mekânları haline getirilmektedir.

Milliyet gazetesinin haberine göre Muğla'da ilin valisi Özer Türk'ün fahri önderliğinde ilk büyük turizm ve seyahat şirketleri kurulmaya başlanır¹⁷. Ancak uzun süre çalışmalar beklenen seviyede olmaz. 1970'lerde Milliyet tarafından Muğla'da bir dinginlik olduğu, yatak kapasitesinin çok yetersiz olduğu şeklinde

11. Milliyet, 12 Ocak 1972.

12. Temel Gürsu (Yönetmen), *Çeşme*, 1977 (Sinema filmi).

13. *Agk*, *Batan Güneş*, 1978 (Sinema filmi).

14. Orhan Aksoy (Yönetmen), *Baraj*, 1977 (Sinema filmi).

15. *Agk*, *Derbeder*, 1978 (Sinema filmi).

16. Ertem Eğilmez (Yönetmen), *Boş Çerçeve*, 1969 (Sinema filmi).

17. Milliyet, 18 Şubat 1972.

eleştiri getirilmiştir¹⁸. Marmaris ve Bodrum çevresinde turizmi bilen yönetici kadrolar oluşturulmuş olsa dahi Milliyet olanakların kısıtlılığından dert yanmıştır. Buna göre Türkiye'nin turizmde Yunanistan'la rekabet etmesi mümkün değildir¹⁹. Onca eleştirisine rağmen gazete kendince bu ilin turizmine katkı sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Milliyet'in çıkarmış olduğu turizm eklerinde pek çok kez Muğla tanıtılmıştır²⁰. Milliyet'in turizm eki 1960'lardan itibaren çıkmaya başlar. Bu eklere göre Güneybatı Anadolu gezisi iki kısma ayrılarak hazırlanmalıdır: Birinci grup Denizli (Pamukkale), Isparta (Eğirdir), Antalya; ikinci grup ise Muğla olmalıdır²¹. 1960'ların ikinci yarısından itibaren Muğla tanıtılmaya başlanır. Bunların birinde Muğla'ya bağlı Milas ve bu kentin içinde barındırdığı tarihe yerler gazetede aktarılmıştır²². Milliyet gazetesi turizm ekinde Muğla "tarih ve deniz beldesi" olarak tanımlanmıştır. Muğla'ya nasıl gidilebileceği orada nasıl kalınacağı bu ekte ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. 12 Mayıs 1970 tarihli turizm eki Muğla'ya ayrılmış buranın tanıtımı yapılmıştır. Ekin kapak resminde Muğla haritası yer almıştır. Bu haritanın üstünde güneş ikonu ve amforolar vardır. Burada Köyceğiz, Fethiye, Milas, Datça, Gökova, Bodrum ve Marmaris'e ayrı bir yer verilmiştir. Ekte tarihi yerlerin, mesire alanlarının, otellerin, pansiyonların listeleri bulunmaktadır. Sünger avcılığından ve dalgıçlıktan söz edilmiştir. Milliyet'e göre Muğla'da ziyaretçiler, herşeye kolaylıkla ulaşabilirler. SSK ve devlet hastaneleri ile veremle savaş dispanseri ile yeteri doktor, diş hekimi kliniği Muğla'da bulunmaktadır²³. Bir başka turizm ekinde Milliyet turizm ekinde bu sefer Köyceğiz ve gölü tanıtılmıştır. Köyceğiz dağları çam ve günnük kokan, gölünden balık yumurtası çıkarılan yer olarak tarif edilmiştir. Gazeteye göre Köyceğiz gölü bir kanalla Akdeniz'e bağlanmaktadır. Deniz suyunun alçalıp yükselmesinden dolayı Akdeniz'in en iyi balıklarının Köyceğiz gölüne girdiği ifade edilmiştir²⁴. Milliyet'in yine bir turizm ekinde bu sefer Marmaris kalesinden söz edilmiştir. Gazetenin verdiği bilgiye göre kale Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. 1522 yılında gerçekleştirilen Rodos Seferi sırasında burası üs olarak kullanılmıştır. Gazeteye göre sefer dönüşü kaleyi beğenmeyen Kanuni kalenin mimarını idam ettirmiştir²⁵. Gazete Marmaris'te hizmete giren tatil köylerinin açılışından da vatandaşlara haberdar etmek ister²⁶. Turizm yatırımları için gazetelerde sıklıkla ilanlar görülür. Dalama Havaalanı inşasında kullanılmak üzere damperli kamyon kiralanabilmesi için defalarca gazetelere ilan çıkıldığı görülür²⁷. Turistik tesis inşasında çalıştırılmak üzere teknik elaman ve ihtiyaç duyulan teknik araçların da temini için gazetelere sıklıkla ilan verildiği görülür²⁸. O yıllarda Muğla'da faaliyet gösteren İşletmecilik Yüksekokulu'nun öğretim elemanı ihtiyacının giderilmesi için gazetelere çokça ilana çıkmıştır²⁹. Yine 1970'lerin başından itibaren turizm amaçlı parselli arazi veya arsa satış ilanları gazetelerde görülmeye başlanır³⁰.

Turizm faaliyetleriyle beraber basına Muğla ile ilgili olumsuz haberler yansımaya da başlar. Bunlardan ilki orman yangınlarıdır. Bu yangınların genelde yaz aylarında çıktığı görülür³¹. Teknik yetersizlikler nedeniyle, özellikle rüzgârlı havalarda orman yangınlarıyla mücadele güçsüzleşir. Bu bazen felaket derecesine varır. Bir defasında Marmaris–Gökova arasındaki alanın büyük bir kısmı yanar³². O dönem orman yangınlarına halkın ve

18. Milliyet, 4 Mayıs 1962.

19. Milliyet, 28 Aralık 1976.

20. Milliyet, 3 Mayıs 1981

21. Milliyet, 4 Mayıs 1962.

22. Milliyet, 26 Nisan 1966.

23. Milliyet, 12 Mayıs 1970.

24. Milliyet, 9 Temmuz 1971.

25. Milliyet, 12 Mayıs 1970.

26. Milliyet, 14 Nisan 1976.

27. Milliyet, 25 Aralık 1978. Milliyet, 31 Aralık 1978. Milliyet, 6 Ocak 1979. Milliyet, 8 Ocak 1979. Milliyet, 12 Ocak 1979. Milliyet, 16 Ocak 1979. Milliyet, 18 Ocak 1979. Milliyet, 20 Ocak 1979.

28. Milliyet: 10 Eylül 1975. Milliyet, 7 Mart 1977. Milliyet, 30 Haziran 1977. Milliyet, 25 Şubat 1977. Milliyet 26 Şubat 1977. Milliyet, 15 Nisan 1977. Milliyet, 29 Ocak 1978.

29. Milliyet, 26 Haziran 1977. Milliyet, 27 Haziran 1977. Milliyet, 3 Temmuz 1977. Milliyet, 5 Temmuz 1977.

30. Milliyet, 20 Mayıs 1970.

31. Milliyet, 3 Ağustos 1968.

32. Milliyet, 13 Ağustos 1973.

askeri birliklerin ortak müdahale ettiği görülür. Bazen yüzlerce askerle yangınlar söndürülmeye çalışılmıştır³³. Zaten o günkü ilgililer örgütlü bir çaba olmadan orman yangınları ile mücadelenin imkânsız olduğunu dile getirirler³⁴. Öbür yandan 1978 yılında Avusturya Türkiye Büyükelçisinin eşi ve kızı Fethiye Ölüdeniz 'de bir berber tarafından katledilmesi basında ciddi yankı bulur. Türk yargısı, belki Türkiye'nin içinde bulunduğu sürecin etkisiyle olaya çabuk tepki verir. Üç gün içinde zanlı hakkında iddianame hazırlanır. Mahkemeye çıkarılan zanlının idamı talep edilir³⁵.

Özetle Muğla Vilayeti, 1960'lı yıllardan itibaren turist ağırlamaya başlamıştır. Bölgede turizm hareketlerinin başlaması ile beraber geçimini tarım hayvancılık ve balıkçılık ile sağlamakta olan halk, turizm faaliyetlerinin bir parçası haline gelmiştir. 1970 yılı öncesinde Muğla'da ulaşım ağırlıklı olarak deniz yolu ile gerçekleştirilmiş ve bölgeye turistler de genellikle deniz yolu ile gelmiştir. 1970 yılı sonrasında Muğla'nın karayolu bağlantıları iyileştirilmiş, 1981'de Dalaman Havalimanı hizmete açılmıştır³⁶.

Spor

1970-1980 arasında özellikle futbol alanında Muğla Sporun ulusal basında yer aldığı görülür. Muğla'daki diğer sportif karşılaşmalar veya faaliyetleri basında pek yer almaz. Aslında bu durum Muğla Spordan veya basının Muğla Spora ilgisinden ziyade radyo, umut, spor toto kavramlarıyla açıklanabilir. Demokrat Parti zamanından itibaren radyonun çok etkin bir şekilde iletişim aracı haline gelmesi onu sadece siyasetin bir parçası haline getirmez. Zamanla radyo kültür, sanat ve spor faaliyetlerinin geniş kitlelere ulaştırılmasında etkili olur. 1960'lardan itibaren Türkiye'de ekonomik şartlar bozuldukça özellikle 1970'lerde kimi siyasetçiler umut olarak ortaya çıkar. Almanya'ya gibi yurtdışına çalışmak için gitmek de bir umut unsuru olarak belirir³⁷. Türkiye'de ekonomik sorunlar çözülmedikçe sahte umutların da vaat edildiği görülür. Milli piyango, at yarışları, spor toto gibi talih oyunları bunlardan sadece bazılarıdır. Yine şarkıcı, türkücü, film yıldızı olmak diğer sahte umut unsurlarındandır³⁸. 1962'de çekilen 'Acı Hayat' adlı filmde evlenecek gençler umutlarını loto ve piyango oyunlarına bağlanmıştır³⁹. Spor toto piyango sahneleri yıllarca Türk filmlerinde bir klişe haline gelmiştir⁴⁰. Futbol maçlarının radyodan veriliyor olması Anadolu'ya farklı takımlarla ilgili bilgi akışını hızlandırırken buna bağlı olarak futbol maç sonuçlarını önceden tahmin etmeye dayalı şans oyununu olan spor toto oynayanların sayısı gittikçe fazlalaşır. Basın bu durumdan yararlanmak istemiş olmalıdır. Spor toto temelinde oynanan maçların sonuçlarının tamamının basında veriliyor olması oynanan spor toto sonuçlarını takip etmek isteyenlere büyük kolaylık sağlamaktaydı. Aynı zamanda radyoda yayın saatini beklemek gerekirken gazeteye gün içinde istenildiği saatte bakılabilirdi. Hatta gazeteler daha da ileri giderek spor toto oynayacaklar için önceden maç tahmini sonuçlarını yayımlamaktaydı⁴¹. Muğla Sporun hemen her maçının sonucunu gazete verilmiş olması daha çok yukarıdaki durumla açıklanabilir. Gazetelerde Muğla Sporun maç sonuçlarıyla ilgili onlarca haber bulmak mümkündür⁴². Burada onlarca maç sonucundan söz etmek araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Sadece bunun sebebi açıklanmıştır. Spor toto kapsamı dışında Muğla'da gerçekleşen herhangi bir dalda herhangi bir spor faaliyeti ulusal basında kendisine pek yer bulamamıştır.

33. Milliyet, 1 Ekim 1979.

34. Milliyet, 30 Eylül 1979.

35. Milliyet, 4 Ekim 1978.

36. Recep Arslan, 1950- 2000 Yılları Arasında Muğla'da Turizm (Ulaşım- Örgütlenme- Tanıtım- Eğitim), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, 2017, s.III

37. Tunç Okan (Yönetmen), Otobüs, 1974 (Sinema filmi).BBC (Yapım), *Mustafa: Misafir İşçi - No: 569716*, 1973 (Belgesel film).

38. Menderes Akdağ, "Two Film Analysis in the Context of Propaganda and Counter-Propaganda on the Basis of Hope 1970-1980", 2021, *Turkish Journal of Film Studies*, Vol 1, Issue , İzmir. 2021 2. s. 117-141.

39. Metin Erksan (Yönetmen), *Acı Hayat*, 1962 (Sinema filmi).

40. Osman F. Seden (Yönetmen), *Sana Layık Değilim*, 1965 (Sinema filmi). Kartal Tibet (Yönetmen), *Milyarder*, 1985 (Sinema filmi). Agk (Yönetmen), *Talih Kuşu*, 1989 (Sinema filmi).

41. Milliyet, 9 Haziran 1970.

42. Milliyet, 29 Mart 1970. Milliyet, 17 Eylül 1972. Milliyet, 17 Eylül 1972. Milliyet 25 Aralık 1972. Milliyet, 25 Haziran 1973. Milliyet, 21 Aralık 1977.

Resim 8: 1970'lerde etkisini koruyan radyo⁴³.

Siyaset

Türkiye’de 1970-1980 arasında 1973 ve 1977 yılında iki genel seçim, iki yerel seçim, senato kısmi seçimeri, 1979 yılında ise bir ara seçim yapılmıştır. 1970-1980 yılları arasındaki Türkiye’deki siyasi ekonomik ve sosyal sorunlara bakıldığında bu seçimlerin tamamı ciddi bir önem arz etmektedir. Ancak bu seçimlerin Muğla ayağı genelde ulusal basında pek yer almamıştır. Muğla’nın yakın siyasi tarihi için yapılan tez çalışmaları veya araştırmalar ise daha çok Muğla’nın yerel gazetelerine dayandırılarak yapılmıştır⁴⁴. Bunda Türk siyasetinde oy ve çıkardığı vekil sayısı açısından Muğla’nın diğer illerin pek çoğuna göre pek ağırlığının pek olmaması olabilir. Ancak kritik süreçlerde ulusal basında Muğla’daki siyasi gelişmeler hakkında bilgi verildiği gölür.

1973 Genel Seçimleri oldukça önemlidir. 1973 seçimlerinde CHP birinci parti olarak çıkmıştır. Seçim sonrasında CHP – MSP (Milli Selamet Partisi) şeklinde ikili koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu koalisyon hükümeti dağılınca Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti onun yerini almıştır. AP-MSP ve MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) şeklinde üçlü koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu arada tartışmalı bir ortamda 12 Ekim 1975 tarihinde Türkiye’de kısmi senato seçimleri yapılacaktır. Senatonun B kısmı ve boşalan sandalyeler için 54 tane senatör seçilecektir. Muğla da bu seçimlerin yapıldığı yer olur. Parti liderlerinin Muğla’ya ziyaretleri başlar. Muğla’da konuşan Necmettin Erbakan “Bülent Ecevit için dövünme zamanı başladı.” der⁴⁵. Mevcut MC hükümetini oluşturan partilerde bu seçim sırasında birbirlerine karşı kullandıkları dil kimi zaman sorun olur. Bir başka zaman Erbakan, Demirel telaşla beni takip edip Muğla’ya geldi der⁴⁶. MSP Başkanı Necmettin Erbakan, Muğla gezisi sırasında AP’liler tarafından yuhalanır. Kavgalar güvenlik kuvvetlerince engellenir. Erbakan burada AP’yi renksizlik suçlayınca AP’li vekil MSP’yi bin bir renge boyanmış palyaçoğa benzetir⁴⁷. Seçim sonucunda 1 aday AP’den 1 aday CHP’den kazanır.

1977 yılı Genel Seçimlerine kadar MC Hükümeti ülkeyi idare etmiştir. MC Hükümeti’nin büyük ortağı AP, CHP’nin gittikçe güçlendiğini görünce erken genel seçim yapılma konusunu tartışmaya başlamıştır⁴⁸. CHP lideri Bülent Ecevit, iktidarın CHP’nin elinden gasp edildiğini düşünmektedir. Demirel’e göre “bunalımın çaresi seçimdir”⁴⁹. Seçim öncesinde pek çok parti lideri Muğla’yı ziyaret etmiş, burada mitingler düzenlemiştir. Bu mitingler müstakil bir Muğla gezisinden ziyade Denizli-Aydın-Muğla şeklindeki bir zincirin parçası şeklinde düşünülebilir⁵⁰. Erken Genel Seçim 5 Haziran 1977’de yapılır. Seçimlerde liderlerin Muğla’da genelde dile getirdikleri konu turizmde ziyade tütün ve tütün ekimi olur. Muğla’da en önemli geçim kaynaklardan

43. Atf Yılmaz (Yönetmen), *Köşeye Dönen Adam*, 1978 (Sinema filmi).

44. Osman Köse, *Muğla’da Siyasi Hayat (1946-2011)*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla 2015.

45. Milliyet, 12 Mayıs 1975.

46. Milliyet, 27 Eylül 1975.

47. Milliyet, 26 Eylül 1975.

48. Hürriyet, 15 Mart 1977.

49. Hürriyet, 27 Mart 1977.

50. Milliyet, 21 Nisan 1977.

bir tanesi tütün ekimidir. Nitekim bir dönem filmi olan ve konusu Muğla'da geçen 'İftarlık Gazoz' adlı filmde tütün mevzuu bir mit olarak kullanılmıştır⁵¹.

1977 Genel Seçimlerinden öncesinde ve sonrasında CHP Muğla teşkilatlarında yaşananlar da ulusal basında haber olur. Yatağan CHP örgütü ve örgüt defterleri CHP Genel Merkezi tarafından görevlendirilen parti müfettişleri tarafından incelenir. Bu aşamada CHP Yatağan ilçe örgütünün görevinden istifa ettiği duyurulur⁵². Muğla CHP il yönetimi ile CHP Muğla Merkez İlçe yönetimi, CHP Genel Merkezi tarafından görevden el çekilir⁵³.

1977 Seçimlerinde CHP birinci parti olarak ortaya çıkar⁵⁴. Bülent Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti TBMM'den güvenoyu alamayınca düşer. İkinci MC Hükümeti kurulur. Elbette seçimlerden hemen sonra yerel seçimler vardır. Yerel seçimler, hem muhalefete düşen CHP için hem mevcut MC hükümeti için önemlidir. Bu bağlamda liderler tekrar yurt gezilerine çıkarlar. Bülent Ecevit, Muğla mitinginde "Genel seçimlerden sonra hükümeti oluşturan partiler, parlamentoyu kilitlediler. 11 Aralık (1977) seçimlerinde bu kilidi halk açacaktır" şeklinde konuşur⁵⁵. MC Hükümeti'nin durumu da seçim öncesinde tartışmalıdır. Hükümetin büyük ortağı AP'den Eski Demokrat Parti iktidarı Ekonomi ve Ticaret Bakanı, Adalet Partili Muğla milletvekilinin Zeyyat Mandalinci hükümete güvenoyu vermeyeceğini söylemesi basına yansır⁵⁶. Yerel seçimleri CHP açık ara önde bitirir. AP, kale gibi gördüğü Aydın'da dahi seçimi kaybeder⁵⁷. 1973 yılı yerel seçimlerinde CHP'li aday, iki dönemdir belediye başkanı olan AP'li Haluk Özsoy'u (1965-1963) yenerek belediye başkanlığına seçilmişti⁵⁸. 1977 yerel seçimlerini Muğla'da yine CHP alır. Bu, kritik bir süreçtir. Nitekim de AP'den istifa ettirilen milletvekillerinin 10'una bakanlık verilerek Ecevit hükümeti yeniden kurulur. Ecevit Hükümetinin yapısının zayıf olması, hayat pahalılığı ve siyasi şiddet sarmalı bu hükümetin varlığını döneminde her zaman tartışmalı hale getirir. Tartışmalar devam ederken Aydın AP milletvekili Mutlu Menderes trafik kazası sonucu ile CHP Muğla Milletvekili Hasan Fehmi İlder geçirdiği kalp krizi sonucu ölür⁵⁹. TBMM'de boşalan beş sandalye ve kısmi senatörlükler için ara seçim yapılmasına karar verilir. Bu seçim sadece 5 ilde yapılacaktır. Bunların içinde Muğla da vardır. Seçim, Ecevit Hükümeti için kritiktir. Bu nedenle 1973 ve 1977 Genel Seçimlerinden daha fazla oranda Muğla'nın ulusal basının gündemine geldiği görülür. Parti liderleri zaman zaman Aydın, Muğla illerinde mitingler tertip ederler. Demirel, Aydın Koçarlı, Söke mitinglerinden sonra Muğla Milas ve Bodrum mitinglerini gerçekleştirir. Demirel burada "bu hükümet ağır yara almıştır" şeklinde konuşur⁶⁰. Demirel başka Muğla gezisinde "sandalyeye sağlamlaşınca oturacağım" der⁶¹. 1979 araseçimleri sonucunda 5 vekilliğin beşini, 50 senatörlüğün 33'ünü AP kazanınca Ecevit Hükümeti görevinden istifa eder. Tekrar Süleyman Demirel Başbakan olur⁶².

51. Yüksel Aksu (Yönetmen), İftarlık Gazoz, 2016 (Sinema filmi).

52. Milliyet, 13 Mayıs 1977.

53. Milliyet, 10 Eylül 1978.

54. Hürriyet, 6 Haziran 1977.

55. Milliyet, 14 Kasım 1977.

56. Hürriyet, 22 Temmuz 1977.

57. Menderes Akdağ, *Tüm Yönleriyle Siyasi Algı ve Propaganda*, Başkar Ofset, Aydın, 2018, s.439-443.

58. Milliyet, 10 Aralık 1973.

59. Milliyet, 5 Haziran 1978.

60. Milliyet 24 Mart 1979.

61. Milliyet, 26 Nisan 1979.

62. Menderes Akdağ, "1979 Araseçimleri Ve Milletvekili Adayı Selahattin Acar'ın Uyguladığı Propaganda Yöntemi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies* XVII/35, İzmir, 2017, s.345-366.

Resim 9: Muğla Milletvekili Mustafa İlter'in vefatı⁶³.

Türkiye çapında etkisi olacak 1979 araseçimleri dışında Türk ulusal basını Muğla'da ki seçimlere yeteri kadar ilgi göstermemiştir denebilir. Haddizatında Cumhuriyetin ilanından 1970'lere kadar Muğla milletvekili adaylarının geneli partiler tarafından Muğla dışından gelen kişilerden gösterilmiştir. Bunların önemli bir kısmı eski üst düzey bürokrat veya bakandır. Bunların Meclis'te Muğla ile ilgili herhangi faaliyetlerinin olmadığı görülmüştür⁶⁴.

Siyasi Şiddet

Dünyadaki gelişmelerin genel etkisi Türkiye'nin kendi özgü iç dinamikleriyle birleşince 1970-1980 arasında Türkiye, siyasi şiddet sarmalının içine düşer. 1960'ların sonlarında başlayan siyasi şiddet 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile durulur gibi olur. 1977-1980 arasında siyasi şiddet yeniden alevlenir. Siyasi şiddet kentlerde ve büyükşehirlerde daha çok görülür. Muğla, ilde bulunan İşletmecilik Yüksek Okulu'nda birkaç olay dışında ulusal basının gündemine pek gelmez⁶⁵. O günlerde sıklıkla gündeme gelen cezaevlerinde mahkûmların başlattığı olayların bir örneği de Muğla cezaevinde de yaşanır⁶⁶. Dönem ideolojilerinin kendilerini ifade etmelerinin bir yolu olan propaganda amaçlı duvar yazıları konusu o günkü guruplar arasında çatışmalara neden olduğu bilinmektedir. Bununla ilgili olarak Muğla'da yaşananlar ulusal basına yansımıştır⁶⁷.

Muğla'da siyasi şiddet olayları daha az görülmüştür. Olanları da ulusal basın pek ilgi göstermemiştir denebilir. Çünkü İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyükşehirlerde çok daha fazla ve insana daha fazla hayrete ve korkuya düşürecek siyasi şiddet örnekleri vardır. Basın buralarla daha çok ilgilenmiştir. Başka yerlerde görülen siyasi şiddetin dolaylı etkisini daha küçük kentlerde görmek mümkün olmuştur. Kısaca ASALA şeklinde bilinen Ermeni örgütü yurtdışı Türk misyonlarına karşı silahlı eylemlere başlatır. Kimi Türk diplomatlar bu örgüt tarafından katledilir⁶⁸. Elçilere suikast düzenlenir⁶⁹. ASALA tarafından katledilen Türkiye Lahey Büyükelçisinin oğlu Ahmet Benler'in cenazesi Muğla-Marmaris'te defnedilir⁷⁰. Ahmet Benler'in adı daha

63. Hürriyet, 5 Mart 1978.

64. Osman Köse, *Muğla'da Siyasi Hayat (1946-2011)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi YL Tezi, Muğla 2015, s.45-55.

65. Milliyet, 19 Temmuz 1975. Milliyet, 15 Aralık 1976.

66. Milliyet, 16 Haziran 1976.

67. Milliyet, 26 Eylül 1975.

68. Hürriyet, 19 Ocak 1973. Hürriyet, 10 Haziran 1977.

69. Milliyet, 23 Ekim 1975.

70. Milliyet, 18 Ekim 1979.

sonra Marmaris'te bir okula da verilir⁷¹. Lahey'de Büyükelçilik önünde anma törenleri de düzenlenmektedir⁷². Öbür yandan 1970'lerin sonlarında topluma mal olmuş veya toplum tarafından iyi bilinen kişilere dönük suikastlar görülür. Bunlardan bir tanesi gazeteci Apti İpekçi'nin katledilmesidir. Gazeteci Apti İpekçi'nin katili olduğu iddia edilen İstanbul Üniversitesi öğrencisi olan Durmuş İnci adlı genç Muğla'da görülür. Polisin elinden kaçan genç ikinci bir operasyonla yakalanır. Daha sonra olayın görgü tanıklarıyla yüzleştirmek üzere İstanbul'a getirilir⁷³.

Siyasi şiddet daha çok gençler arasında yaygınlık kazanır. Dönemin önemli isimlerinden Vehbi Koç 1976'da verdiği demeçte bu konuya değinir. "Gençler! Aranızdaki görüş ayrılıklarını düşmanlık mertebesine çıkarmayınız. Tartışınız, en iyiyi, en doğruyu arayınız. Bu güzel ülkeyi, gayretlerinizle çok daha mutlu yarınlara hazırlayınız"⁷⁴. 25 Ocak 1977 tarihinde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi öğrencisi Baki Ünlü arkadaşı Hüseyin Yabuz ile birlikte İstanbul Laleli'de bir silahlı saldırı sonucu hayatlarını kaybeder. Baki Ünlü'nün cenazesi defnedilmek üzere Muğla'ya getirilir. Gazeteler Ünlü'nün kız kardeşi ve annesinin feryatlarına yer vererek 'yazık değil mi bu gençlere' şeklinde başlık atar⁷⁵. Bütün bunlar, taşranın büyükşehirleri algılama biçimini etkilemiş olmalıdır. Anadolu'daki insanların İstanbul ve üniversite hakkındaki algısını olumsuz etkiler. Büyükşehirlerden Anadolu'nun değişik kentlerine katledilen üniversiteleri gençlerin cenazeleri gelmeye başlar⁷⁶. Pek çok aile özellikle kız çocuklarını üniversiteye göndermekten vazgeçer. Siyasi şiddetten dolayı çoğu üniversitenin kapatıldığı dile getirilir⁷⁷. Sadece taşraya gelen cenazeler değil siyasi şiddet nedeniyle eğitimleri yarıda kalan gençler evlerine geri dönerler⁷⁸. Üniversitelerde ve büyük kentlerde şiddet olayları artınca pek çok aile çocuklarını üniversiteye göndermemek için direnir. Özellikle kız çocuklarının yeni yeni okumaya başladığı bir dönemde bu durum kızların eğitimini ve toplumda bir yere gelmelerini engeller⁷⁹.

Resim 10: Siyasi şiddetin taşraya yansımaları (Hürriyet, 24 Mart 1977).

71. https://sehitahmetbenlerilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/tarihce_1158294.html Erişim Tarihi: 25 Eylül 2023. Okulun resmi sitesinde şu açıklama yapılmıştır: Okulun ismi de Genel Meclis kararınca Armutalan' da ikamet eden Emekli Büyükelçi Özdemir Benler' in Şehit olan oğlu Ahmet Benler' in ismi verilmiştir.

72. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hollandada-asalanin-sehit-ettiği-ahmet-benler-anıldı/933862> Erişim Tarihi: 25 Eylül 2023.

73. Milliyet, 8 Şubat 1977.

74. Selçuk Yaşar, *Başarmak Hem Kolay Hem de Zordur*, İzmir, 1999, s.41.

75. Milliyet, 28 Ocak 1977.

76. 22.11.2015'te Halil İbrahim Aktemur (d. 1952) ile yapılan görüşme.

77. 28.11.2015'te Sümer Germen (d. 1954) ile yapılan görüşme.

78. 20.12.2015 tarihinde Fettah Açıan (d. 1958) ile yapılan görüşme.

79. Hürriyet, 24 Mart 1977.

Diğer

1970-1980 arasında Türkiye’de ulusal basında en çok yer alan haber klişelerinden bir tanesi trafik kazalarıdır. Muğla trafik kazaları açısından bir iki örnek hariç ulusal basında yer almamıştır⁸⁰. Elbette bunda görece Muğla’nın daha dingin bir yer olmasının ve büyükşehirlerde trafik kazalarında kitlesel ölümlerin olması ve basının dikkatini buraya vermesi etkilidir. Yine aynı yıllar arasında Türkiye’de eğitimle ilgili ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Muğla’daki eğitim faaliyetleriyle ilgili olarak ulusal basında pek haber çıkmamıştır⁸¹.

Resim 11: Trafik kazasında hayatını kaybeden ortaokul öğrencisi⁸².

Kentlerde ısınma sıkıntıları, Türkiye’nin elektrik ihtiyacı ve termik santrallerin varlığı, kömürün milli enerji olarak yansıtılması Muğla’yı da etkiler. Burada önemli linyit yatakları vardır. Buradaki linyit işleten şirketlerin gazetelere dev reklamlar verdiği görülür. Kömür burada milli enerji olarak adlandırılır. Linyit bayilerine, bütün Batı Anadolu sanayicilerine Muğla Yatağan Eskihisar linyitleri tavsiye edilmiştir. Fiyatlara zam yapılmadığı özellikle belirtilmiştir⁸³.

Gazetelerde ücretli olarak basılan vefat, evlilik ve nişan, teşekkür ilanlarında Muğla’nın da adı geçmektedir⁸⁴. Bu ilanlar Muğla’da belli bir elit kesimin bulunduğu da işarettir. O ilanlardan bazıları şöyledir: “Acı Kayıp Eski Kurucu Meclis Üyesi, Muğla’nın Seçkin Evlâtlarından, Dürüst Ve Yurtsever İnsan, Eczacı, Ak-Tur İdare Meclisi Başkanı Eten Serin 4.6.1972 Günü Muğla’da Vefat Etmiştir. Merhuma Tanrıdan Rahmet”⁸⁵. “Demokrat Parti’nin Eski Muğla Milletvekili, Ankara Vali ve Belediye Başkanlarından Dilaver Argun dün ölmüştür. Dilaver Argun’un cenazesi, bugün öğle namazından sonra kaldırılacaktır”⁸⁶. “Sevgili eşim, annemiz ZEHRA Döğçerli’nin aramızdan ayrılması dolayısıyla büyük acımızı paylaşan ve yakın ilgilerini esirgemeyen Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sayın Bülent Ecevit’e, CHP Genel Merkezi’ne teşekkür ederiz”⁸⁷.

80. Milliyet, 4 Nisan 1977.

81. Milliyet, 29 Kasım 1976.

82. Fotoğraflama: Menderes Akdağ, Tarih: 05.02.2021, Yer: Selçuk Mezarlığı, İzmir.

83. Milliyet, 12 Ekim 1977. Milliyet, 27 Kasım 1977.

84. Milliyet, 24 Haziran 1968. Milliyet, 2 Temmuz 1979. Milliyet, 23 Eylül 1968, Milliyet, 11 Mayıs 1978. Milliyet, 30 Haziran 1979. Milliyet, 22 Ağustos 1971. Milliyet, 25 Mart 1973. Milliyet, 22 Nisan 1974.

85. Milliyet, 6 Haziran 1972.

86. Milliyet, 11 Şubat 1978.

87. Milliyet, 9 Ocak 1976.

Sonuç

Çalışmamız çerçevesinde Muğla'nın 1970-1980 arasında Türk ulusal basınında yer alış biçimini anlayabilmek için daha çok Hürriyet ve Milliyet gazetelerinin ilgili yıllar arasındaki nüshalarının önemli bir kısmı taranmıştır. Muğla'nın diğer büyük illere nazaran ulusal basında daha az yer aldığı görülmüştür. Muğla'nın basında yer alış biçimi ise Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik atmosferden oldukça fazla etkilendiği çalışmamızın sonucunda anlaşılmıştır. İlin kendine özgü şartları da bunda etkili olmuştur. Muğla, turizm, spor, siyaset ve siyasi şiddet başlıkları altında ulusal basında yer almıştır. Söz konusu dönemde basında Muğla'daki turizm faaliyetlerinden ziyade turizm yatırımları üzerinde durulmuştur. Siyasi şiddet açısından ulusal basında Muğla pek yer almamıştır. Sadece siyasi şiddetin dolaylı yansımaları basına haber olmuştur. 1973-1977 Genel seçimlerinin Muğla ayağıyla ilgili pek haber ulusal basında pek haber yer almazken 1979 araseçimleri hayati öneme sahip olduğu ve daha dar alanda yapılacağı, bu alanlardan bir tanesi olan Muğla, ulusal basında daha çok yer almıştır. Trafik kazaları, eğitim vb. konularda Muğla'yla ilgili neredeyse yok denilecek kadar az haber ulusal basında çıkmıştır. Ulusal basın, Muğla'da spor faaliyetleriyle spor toto temelinde sınırlı bir biçimde ilgilenmiştir. Alan taramamız sonucunda çalışmamıza benzer bir araştırma faaliyetine rastlayamadık. Bu çalışmamızın önemini artırdığı gibi diğer çalışmalara da kaynaklık yapabilecektir.

Kaynakça

Gazeteler:

Hürriyet

Milliyet

Basılı Eserler:

Akdağ, Menderes, "Two Film Analysis in the Context of Propaganda and Counter-Propaganda on the Basis of Hope 1970-1980", 2021, *Turkish Journal of Film Studies*, Vol 1, Issue , İzmir. 2021 2. s. 117-141.

Akdağ, Menderes, *Tüm Yönleriyle Siyasi Algı ve Propaganda*, Başkar Ofset, Aydın, 2018.

Akdağ, Menderes, "1979 Araseçimleri Ve Milletvekili Adayı Selahattin Acar'ın Uyguladığı Propaganda Yöntemi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XVII/35*, İzmir, 2017, s.345-366.

Yaşar, Selçuk, *Başarmak Hem Kolay Hem de Zordur*, İzmir, 1999.

Tezler

Arslan, Recep Arslan, 1950- 2000 Yılları Arasında Muğla'da Turizm (Ulaşım- Örgütlenme- Tanıtım- Eğitim), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, 2017.

Köse, Osman, *Muğla'da Siyasi Hayat (1946-2011)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi YL Tezi, Muğla 2015.

İnternet

https://sehitahmetbenlerilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/tarihce_1158294.html Son erişim tarihi: 25 Eylül 2023.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hollandada-asalanin-sehit-ettigi-ahmet-benler-anildi/933862> Son erişim tarihi: 25 Eylül 2023.

Filmler:

Aksoy, Orhan (Yönetmen), *Baraj*, 1977 (Sinema filmi).

Aksu, Yüksel (Yönetmen), *İftarlık Gazoz*, 2016 (Sinema filmi).

Alasya, Zeki (Yönetmen), *Sivri Akıllılar*, 1977 (Sinema filmi).

BBC (Yapım), *Mustafa: Misafir İşçi - No: 569716*, 1973 (Belgesel film).

Eğilmez, Ertem (Yönetmen), *Boş Çerçeve*, 1969 (Sinema filmi).

Erakalın, Ülkü (Yönetmen), *Şoförün Kızı*, 1966 (Sinema filmi).

Erksan, Metin (Yönetmen), *Acı Hayat*, 1962 (Sinema filmi).

- Gören, Şerif (Yönetmen), *Taksi Şoförü*, 1976 (Sinema filmi).
Güney, Yılmaz (Yönetmen), *Arkadaş*, 1974 (Sinema filmi).
Gürsu, Temel (Yönetmen), *Çeşme*, 1977 (Sinema filmi).
Gürsu, Temel (Yönetmen), *Batan Güneş*, 1978 (Sinema filmi).
Gürsu, Temel (Yönetmen), *Derbeder*, 1978 (Sinema filmi).
Okan, Tunç (Yönetmen), *Otobüs*, 1974 (Sinema filmi).
Saner, Hulki (Yönetmen), *Turist Ömer*, 1963 (Sinema filmi).
Saner, Hulki (Yönetmen), *Turist Ömer Boğa Güreşçisi*, 1971 (Sinema filmi).
Seden, Osman F. (Yönetmen), *Sana Layık Değilim*, 1965 (Sinema filmi).
Tibet, Kartal (Yönetmen), *Milyarder*, 1985 (Sinema filmi).
Tibet, Kartal (Yönetmen), *Talib Kuşu*, 1989 (Sinema filmi).
Yılmaz, Atıf (Yönetmen), *Yarın Bizimdir*, 1963 (Sinema filmi).
Yılmaz, Atıf (Yönetmen), *Köşeye Dönen Adam*, 1978 (Sinema filmi).

Kaynak Kişiler

- Halil İbrahim Aktemur (d. 1952), (22.11.2015).
Sümer Germen (d. 1954), (28.11.2015).
Fettah Açıan (d. 1958) (20.12.2015).

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA KAYBOLMAYA YÜZ TUTMUŞ GELENEKSEL MESLEKLER VE GELENEĞİN SON USTALARI: MUĞLA ARASTA ÖRNEĞİ*

Metin MENEKŞE, Onur BERBER

Doç.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
m.menekse@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1192-3161.
Tarihçi - Araştırmacı, onurberber67@gmail.com, ORCID: 0009-0002-8067-2618

GİRİŞ

Kültür kelimesinin kökeni, Latince'deki "Cultura" ya da "Colere" kelimelerine dayanmakta olup "sürmek, ekip biçmek" anlamına gelmektedir.¹ İnsan deneyimi ve insanın yaşama tarzı olarak anlam kazanması ise ilk defa Almanya'da, 1750'li yıllarda görülmeye başlanmıştır.² Nitekim her topluluğun kendine mahsus yaşayış ve davranış tarzı olan kültür, Gökalp tarafından, "Bir milletin dinî, ahlâkî, hûkukî, muakalevî (intellectual), bedîî (estetique), lisanî, iktisadî, fennî (thechnique) hayatlarının âhenkli mecmuasıdır." şeklinde tarif edilmiştir.³ Ergin, kültür için, "Bir milleti diğerlerinden farklı kılan yaşam biçimleri ve her milletin kendisine has olan millî değerleridir."⁴ tanımında bulunmuştur. Hudson ise, "Bir toplumu diğerlerinden ayıran ortak yaşama biçimi ya da bireylerin toplumda yaşamak ve kabul görmek için öğrendiği bilgi, inanç ve deneyimlerin bütünüdür."⁵ demiştir. Korkmaz, kültürü, en genel haliyle maddi ve manevi kültür olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre, insanların ev bark biçimleri, kullandıkları çeşitli alet ve eşyalar, giyim kuşam tarzları, yeme ve beslenme biçimleri maddi kültürü; dil, tarih, gelenek ve görenek, hukuk, ahlak gibi yaşayışın manevi yönü ile ilgili olanları da manevi kültürü teşkil etmektedir.⁶

Kültürel miras kavramına bakıldığında, "İnsanın yaşadığı tüm zamanlar boyunca oluşturduğu, biriktirdiği; geliştirerek, yeni sentezlerle zenginleştirdiği ve sürekliliğini sağlayarak kendinden sonraki nesillere aktardığı tüm bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütününün parçası olan nesnelere."⁷ olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle, bir toplumun genel belleğine verilen ad olup, bir kültürün varlığını sürdürdürebilmesi ve özelliklerini gelecek kuşaklara aktarabilmesi açısından önemli bir kavramdır. Kıyafet, yemek, tarihî yapılar gibi unsurlar somut kültür unsurlarını oluştururken; inanç, gelenekler, tarihi değerler, toplumsal değerler, el sanatları, maniler, şarkılar gibi unsurlar da somut olmayan kültür unsurlarını oluşturmaktadır.

Somut olmayan kültürel miras terimi, UNESCO'nun kültürel mirasın korunması ile ilgili çalışmalarından doğmuş ve yaygınlık kazanmıştır.⁸ Nitekim UNESCO'nun 2003 yılındaki 32. Genel Konferansı'nda 17 Ekim

* Bu çalışma kapsamında, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Programı'nın desteği alınmıştır. Bu kapsamda 05.06.2022 tarihli Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Kararı da mevcuttur.

1. Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yaynevi, Ankara 2000, s. 15.
2. Selma Meydan Uygur ve Eda Baykan, "Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar üzerindeki Etkileri", *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 2007, s. 33.
3. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2021, s. 15-16.
4. Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986, s. 31.
5. Richard A. Hudson, *Sociolinguistics*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 71.
6. Zeynep Korkmaz, "Dil Kültür İlişkisi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Cilt: I, Ankara 1995, s. 669.
7. Osman Gümüşçü, "Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras", *ERDEM*, Aralık 2018, Sayı: 75, s. 108.
8. M. Öcal Oğuz, "Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras", *Millî Folklor*, Yıl: 25, Sayı: 100, 2013, s. 5-6.

2003 tarihinde kabul edilen, 20 Nisan 2006 tarihinde yürürlüğe giren ve uluslararası bir belge durumunda olan “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” imzalanmıştır.⁹ Bu sözleşmeyle; “somut olmayan kültürel mirası korumak; ilgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek; somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı arttırmak ve karşılıklı değerlilik, uluslararası işbirliği ve yardımlaşmayı sağlamak” amaçlanmıştır. Bu bağlamda sözlü anlatımlar, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar ve *el sanatları gelenekleri* somut olmayan kültürel miras başlıkları olarak belirlenmiştir.¹⁰

“Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”nde, somut olmayan kültürel mirasın korunması amaçlanırken, kültürel mirası koruma konusunda önceki sözleşmelerden farklı olarak, “insansız korumadan insanla birlikte ve insanlık için koruma” anlayışına yönelme söz konusu olmuştur. “İnsan” kavramının öne çıkarılmasıyla birlikte kültürel mirasın korunmasında; “kültürel mirası üreten ustalara”, “kültürel mirası taşıyan ve aktaran bireylere”, “kültürel mirasların aktarıldığı mekânlara” özel bir önem atfedilmiş ve “yaşatarak koruma” yöntemi benimsenmiştir.¹¹

UNESCO’nun, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*’nde özellikle korunmasını istediği beş halk kültürü alanından biri olan “El Sanatları Geleneği”, insanlığın tarihi kadar eski bir tarihe sahiptir.¹² Nitekim insanoğlunun ihtiyaçları zengin bir el sanatları geleneğini ortaya çıkarmıştır. El sanatları, ölçüsü göz kararı olan, el işçiliğine ve bilek gücüne dayanan, el yapımı aletlerle icra edilen, toplumun zekâ seviyesini ve karakterini gösteren, daha ziyade ustalık isteyen, çoğu kez talebe göre üretimi gerçekleşen geleneksel meslekleri tanımlamaktadır.¹³

20. yüzyılın başlarından itibaren güçlenerek varlığını devam ettirmiş olan küreselleşme, kültürel miras kapsamında değerlendirilebilecek birçok unsurun da kaybolmasında etkili olmuştur. Nitekim bu süreçten etkilenen “El Sanatları Geleneği” de dünyadaki üretim ve tüketim tarzlarının değişmesiyle birlikte hızla ortadan kalkmaya başlamıştır. Değişen ticari, ekonomik, teknolojik ve kültürel koşullara ayak uyduramayan ya da yeterince uyum sağlayamamış bazı geleneksel meslekler, aslında bir toplumun gelenek ve görenekleri çerçevesinde sahip olduğu kültür ve sanat düzeyinin bir yansımasıdır. Başka bir deyişle, bir ulusun kültürel kişiliğinin en canlı ve anlamlı belgeleridir.

UNESCO tarafından hazırlanan “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması” ile “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi” sözleşmeleriyle, küresel karşısında savunmasız kalmış yerelin ve ulusalın kendi bağlamlarında korunması amaçlanmıştır. Genç kuşakların kültür konusunda daha duyarlı ve korumacı reflexler oluşturması ve bu kapsamda oluşacak farkındalıkların kültür endüstrisine aktararak çeşitliliğinin korunmasına katkı sağlanacağı her iki sözleşmede de vurgulanmıştır.¹⁴ Dolayısıyla somut olmayan kültürel mirası “yaşatarak koruma” prensibi esas alınmıştır. Somut olmayan kültürel mirası yaşatarak korumanın mümkün olabilmesi için de somut olmayan kültürel mirasa “görünürlük” ve “sürdürülebilirlik” kazandırmak; bu konuda “kültürel bellek oluşturmak”, somut olmayan kültürel mirasa “sahip çıkmak”, bu mirası “korumak” ve “aktarmak” gerekmektedir. Başka bir ifadeyle; somut olmayan kültürel mirası yaşatarak korumak için bu mirası çok yönlü olarak ele almak, korumak ve aktarmak son derece önemlidir.¹⁵

Somut olmayan kültürel mirasın korunması, bu mirasın “sürdürülebilir” kılınmasıyla mümkündür. Küresel olgular tarafından hızla yok edilip tüketilen ve yeni kuşaklar tarafından sahip çıkılmayan bir miras,

9. M. Öcal Oğuz, “UNESCO ve İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları”, *Millî Folklor*, Y. 20, S. 78, 2008, s. 5.

10. Emine Kolaç, “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Koruma, Bilinç ve Duyarlılık Oluşturmada Türkçe Eğitiminin Önemi”, *Millî Folklor*, Y. 21, S. 82, 2009, s. 21.

11. Metin Ekici ve Pinar Fedakâr, “Ege Üniversitesi” Deneyimleriyle Somut Olmayan Kültürel Mirasın “Yaşatarak Koruma”, *Millî Folklor*, Y. 25, S. 100, 2013, s. 51.

12. Mustafa Arlı, “El Sanatlarının-Gerileme, Kaybolma ve Öğretim Biçimlerinin Değişme Nedenleri ile Geliştirilme ve Yaşatılmasına İlişkin Öneriler”, *I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri 18-21 Kasım 1981*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., İzmir 1984, s. 41.

13. Cavit Polat, *Osmanlı’dan Günümüze Maraş’ta Bakırcılık*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2014, s. 11.

14. M. Öcal Oğuz, “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği”, *Millî Folklor*, 2009, Y. 21, S. 82, s. 12.

15. Ekici ve Fedakâr, *agm.*, s. 60.

*eski binalar gibi kendi kendine yıkılıp yok olacaktır.*¹⁶ Küreselleştirmenin kültürler üzerindeki yok edici etkisini yoğun olarak hissettiğimiz son dönemlerde kültürel değerlerimizi korumak, sahip çıkmak, bu konuda bilinç ve duyarlılık oluşturmak *millî varlığımız açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır.* Çünkü sorun, günümüzde artık önemini yitirmeye başlayan ve anlam ifade etmez hâle gelen, basit olarak algılanan kültür değerleri sorunu değil, var oluş sorunu, millî varlığımızı devam ettirme sorunudur.¹⁷

Bütün bunlardan hareketle, somut olmayan kültürel mirasın önemli unsurlarından birisi olan geleneksel mesleklerin belirlenmesi, ortaya çıkarılması ve korunması, yerele özgü değerlerin küreselleşme karşısında yok olup gitmemesi için önem arz etmektedir. Yerele özgü değerlerin orijinal formunu kaybetmemesi için gerekli özenin gösterilmesi son derece dikkate değer bir husustur. Bu hassasiyetten hareketle de bu çalışma kapsamında, kökleri çok eskilere giden ve sosyo-kültürel açıdan büyük önem taşıyan geleneksel mesleklerin Muğla kent merkezi özelinde belirlenerek ortaya konulması amaçlanmıştır. Kent merkezindeki tarihî Arasta Çarşısı'nda kaybolan veya kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel mesleklerin geçmişten günümüze serüveninin incelenmesine çalışılmıştır. Bu anlamda, yazılı kaynakların yanı sıra günümüzde yaşayan ve geleneksel mesleği icra etmiş veya etmekte olan kişilerin verdiği bilgilerden hareket edilmiştir. Meslekleri icra edenlerle görüşülmesi ve mesleki hayatları hakkında bilgi alınması araştırmanın önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Nitekim bir kültürü öğrenmenin en iyi yollarından biri de onu yaşayan ve yaşatan halktan öğrenmektir. Ayrıca, herhangi bir konunun aydınlatılması adına yaşadıklarını aktaran, deneyimini paylaşan bir kişi, bu sayede bir farkındalık yaşamakta, zamana ve mekâna karşı bir aidiyet geliştirmektedir. Dolayısıyla sözlü tarih yöntemi araştırma içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir.

1. Muğla Kenti Tarihî Arasta Çarşısında Kaybolmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Meslekler ve Geleneğin Son Ustaları

Türklerin gerek Atayurt Orta Asya'da gerekse Anadolu'da kurdukları medeniyetler dolayısıyla büyük ve zengin bir kültür birikimine sahip olmaları ve bu birikimi gittikleri her yere taşımaları Anadolu'nun el sanatları hazineleri ile dolu olması ve anayurdun el sanatları ve kültür merkezi olarak tanınmasında önemli bir etken olmuştur.¹⁸ Nitekim Türk kültüründe; 'çinicilik, ebru, hat, dokumacılık, cam işlemeciliği, taş işçiliği, tezhip, bakırcılık, minyatür, ahşap oyma ve demircilik' gibi el sanatları yaygın bir şekilde görülürken, bu sanatlar Anadolu'nun farklı yerlerinde de icra edilmeye devam etmiştir.¹⁹ Bu anlamda Muğla kent merkezi de geleneksel kent dokusu izlerinin günümüzde de yaşatıldığı önemli bir yerleşim yeri olma özelliği taşımaktadır. Tarihî Arasta'sı, Yağcılar Hanı, bir dönem yurtluk yaptığı Rum sakinlerinin izlerini taşıyan Saburhane Sempti, Filvari Usta'nın elinden çıkan ve hâlâ saat başı çalarak zamanı bildiren Saatli Kule'si ile geleneksel olanı muhafaza etme gayretinde bir kent görüntüsü çizmektedir. Muğla çarşısını, Kurşunlu Camii önu, Saatli Kule'ye doğru uzanan cadde, Kocahan'ın yanı sıra Gölcüküoğlu ve Balcıoğlu Hanı çevreleri ile Belediye Hamamı'ndan Konakaltı'na doğru uzanan bölge oluşturmaktadır. Han, hamam, kahve, arasta, cami gibi yapılar çarşının en önemli unsurlarıdır. Gündelik yaşam için neye ihtiyaç duyulacaksa bu bölgededir.²⁰ Dolayısıyla bu bölge, aynı zamanda geleneksel mesleklerin de icra edildiği yerdir.

1.1. Muğla Kenti ve Tarihî Arasta Çarşısı

Muğla'da Türk-İslam kültürüne ait ilk yapıların oluşması Menteşe Beyliği dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim fizikî doku içerisinde Türk dönemine ait bilinen en eski yapı, 1344 yılında Menteşe Beyi İbrahim'in inşa ettirdiği Ulu Camii'dir. Kentteki yerleşim bu merkezden başlayarak gelişme göstermiştir. 1493 yılında Hacı Muslihiddin tarafından yaptırılan câmi, medrese, muallimhâne ve çeşme gibi unsurlardan

16. Metin Ekici, "Bir Sempozyumun Ardından: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi", *Millî Folklor*, Y. 16, S. 61, 2004, s. 10.

17. Kolaç, *agm.*, s. 22.

18. Mücella Kahveci, "21. Yüzyıla Girenken Geleneksel Türk El Sanatları", *Folkloristik*, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara 1998, s. 387.

19. H. Örcün Barışta, *Türk El Sanatları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. IX.

20. Aslı Çandarlı Şahin, "Çarşı-Pazar", Kentin Kültürel Aktarım Mekânları Muğla Kent Merkezi Örneği, *ERDEM*, Haziran 2021, S. 80, s. 12.

oluşan külliye kentteki ikinci bir merkez oluşturmuştur.²¹ Kentin yerleştiği Asar Dağı'nın üzerindeki kale içinde başlayan yerleşme, daha sonra Asar'dan aşağı güneye doğru önceleri düzensiz olarak yayılmış, Ulu Cami, Yağcılar Hanı, Kocahan, Kurşunlu Camii, Şahidi Türbesi gibi dini ve ticari merkezlerin kurulmasıyla ve Asar'ın doğu ve batı kenarlarından akan Kara Muğla ve Basmacı derelerinin etrafında kentsel gelişim göstermiştir.²²

Resim 1: Muğla Kasabası²³

Çelebi Mehmed (1413-1421)'in ölümü üzerine tahta geçen II. Murad (1421-1451), 1424 yılında Mentеше Beyliği'ne son vermiş ve beylik topraklarını Osmanlı sınırlarına dâhil etmiştir.²⁴ Klasik Osmanlı mahallelerinde olduğu gibi Muğla mahallelerinde de camii, mescit, tekke, zaviye gibi dini yapılar yer almıştır. Nitekim Camii-i Kebir Mahallesi, Muğla'nın en eski mahallesi olup bugün Ulu Camii olarak bilinen caminin etrafında teşekkül etmiştir. Zira Hacı Rüstem, Muslihiddin, Şeyh Bedreddin ve Kiramüddin mahalleleri de aynı adlı kişiler tarafından yaptırılan veya adlarına yapılan mescitler etrafında vücut bulmuştur. Ahmed Hoca, Bâli Hoca, Emir Küçük, Hacı Bayezid ve Kara Memi mahalleleri ise isimlerini şahıslardan almıştır.²⁵

1671 yılında Muğla'ya gelen *Evlîya Çelebi*, kentte 2.170 ev, 11 mahalle ve 70 mihrap olduğunu, Tabakhâne yakınındaki Eski Camii'nin toprak örtülü, Ulu Camii'nin gayet sanatlı olduğunu, kentte Şeyh Camii, Pazar, Yeni Camii, Şeyh Osman Efendi Camii, Abdülgaflâr Efendi Camii, Hacı Dede ve Mustafa Efendi gibi camilerin bulunduğunu seyahatnamesinde yazmıştır. Ayrıca, Muğla'da Elvan Bey ve Ahmed Gazi'ye ait hamam bulunduğunu, içinden dere geçen çarşıda 200 dükkân, derenin üzerinde 6 yerde kargir, 7 yerde ağaç köprü ve kasaphâne bulunduğunu belirtmiştir. Yine, kentte 7 medrese, 11 mektep ve 2 misafirhâne, 70 çeşme mevcut olduğunu, Kurşunlu Camii yanında da paşalara mahsus kargir bir saray bulunduğunu belirtmiştir.²⁶

19. yüzyılın sonlarında şehri ziyaret eden *Cuinet* ise, buradaki yerleşime ve sosyo-ekonomik yapıya dair gözlemlerini şu şekilde anlatmıştır:

“Pazar, geniş ve taş bir yapı olan Hükümet Konağı, hanlar ve mağazalar ovada yapılmış mahalleler içerisinde bulunmaktadır. Oldukça iyi hizalandırılmış geniş bir yol kenti ve pazarı en geniş

21. Zekai Mete, “Muğla”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, İstanbul 2007, s. 377.

22. Oktay Ekinci, *Yaşayan Muğla*, Bilimsel Eserler Kolektif Şirketi, İstanbul 1985, s. 20.

23. İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No: Krt-015119. Erişim: 09.03.2023, https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Fotograf/HTayla/Foto_030000/FOTO_031864.pdf.

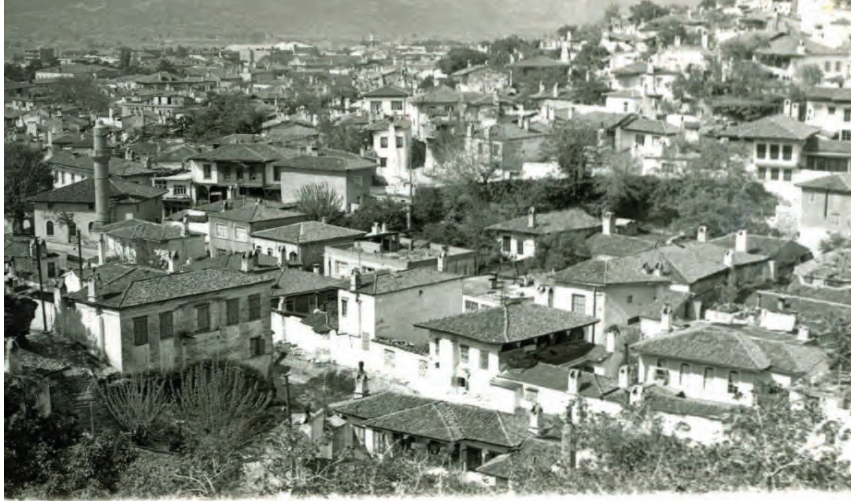
24. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s. 77 ve 81.

25. Akgünlü, *age.*, s. 8.

26. *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. IX, (Sadeleştiren Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, s. 88.

kesiminden geçmektedir. Mağazalar ve konutlar giriş katları taştan inşa edilmiştir... Pazar önünden geçen anayol dışındaki yol ve sokaklar dar ve kıvrımlıdır. Bu yollardan ancak çok önemlileri gazla aydınlatılmaktadır. Bununla beraber bütün sokaklarda su dağıtımı bulunmaktadır...”²⁷

Muğla kenti, kale etekleri doğrultusunda güneye doğru, dini ve ticari merkezler eşliğinde, mahalleler şeklinde gelişmiştir. Kentteki merkezler; Ulu Camii çevresi (1344), Kurşunlu Camii külliye çevresi (15. yüzyıl), Arasta ve Saburhane çevresi (19. yüzyıl), Cumhuriyet Meydanı ve çevresi (20. yüzyıl) olarak dönemlere bağlı olarak değişmektedir. Tarihî Arasta ve İsmet Çatak Caddesi bölgesi gibi yeni yerleşim bölgelerinde ızgara kent dokusunun hâkim olduğu görülmüştür. Saburhane Meydanı ve çevresinin plansız olarak kendiliğinden geliştiği, Cumhuriyet Meydanı ve İsmet Çatak Caddesi bölgelerinin planlama kararları ile oluşturuldukları anlaşılmaktadır. Bölgede, tarihî Arasta Çarşısı, Cumhuriyet Meydanı, Saburhane Meydanı ve park alanı gibi kentsel mekânlar biçimsel olarak öne çıkmaktadır.²⁸

Resim 2: Eski Muğla Evleri²⁹

Muğla'nın tarihî ve kültürel dokusunu yansıtan Arasta Çarşısı, kervan yolu üzerinde kuzey-güney, doğu-batı akslarının kesiştiği noktada yer almaktadır. Arasta içerisinde ayakkabıcılar, berberler, nalburlar, esnaf lokantaları gibi dükkânların bulunduğu çeşitli işletmeler yer almaktadır. Arasta'nın kuzey yönünde bulunan Tabakhane, kent yapısı için önemli bir ticaret noktasıdır. Arasta Çarşısı'nın merkezinde, merkez bölgesine de adını veren şadırvan bulunmaktadır. Arasta Çarşısı içerisinde ayrıca Şeyh Cami, bir diğer merkez noktasında eski çınar ve çınarın sembolü Şemsi Ana Çeşmesi, Saat Kulesi yer almaktadır.³⁰

Arasta, Muğla'nın eski kervan yolu güzergâhı üzerinde yer alan geleneksel ticaret merkezidir. Tarihi dokusu sivil mimari özellikleri yansıtan ticari yoğunluğa sahip bir bölgedir. “Demirciler Arastası”, “Bakırcılar Arastası” günümüzde de hala aynı şekilde adlandırılarak hizmet vermektedir. 20. yüzyıl başına kadar semercisiyle, ayakkabıcısıyla, berberiyile, nalbur dükkânlarıyla, esnaf lokantalarıyla, meydandaki şadırvanıyla canlılığını korumuştur. Eskiden bu şehri dış dünyaya bağlayan tek unsur, İzmir-Aydın-Çine, Tavas-Denizli güzergâhı olup, bu güzergâhı kullanan kervan yolu Muğla'dan geçmiştir. Deve kervanları bugünkü Sekibaşı Sokağı'ndan kente girmiş ve bu yolu takip ederek merkeze varmıştır. Kervanlar, Saburhane semtinden şehri terk ederek, bugün de mevcut olan “Yılanlı Dağı Yolu” üzerinden Tavas'a ulaşmış ve oradan da Denizli'ye geçmiştir.³¹ Muğla kent yapısı içinde önemli bir ticaret merkezi olan Tabakhane'de işlenen deriler

27. Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, C. III, Ernest Leroux, Paris 1893, s. 659.

28. Havva Özdoğan, “Plansız Gelişen Meydanlarda Mekânsal Bütünleşme ve Morfolojik Bileşenlerin Çözümlemesi: Muğla Saburhane Meydanı Örneği”, *MEGARON*, C. XVI, S. 1, 2021, s.149-150.

29. İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: FOTO_031864, Erişim: 09.03.2023, https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Fotograf/HTayla/Foto_030000/FOTO_031864.pdf.

30. Merve İpek Çubukcuoğlu, *Tarihi Gerde Arastası Sağlıklaştırma Çalışması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük 2019, s. 26-28.

31. Ünal Türkes, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, Yelken Matbaası, İstanbul 1973, s. 34.

kervancılardan çok ilgi görmüştür. Kervancılar için önemli olan diğer mallar ise el tezgâhlarında dokunan bezler, orman ürünleri ve Hamursuz Dağı'ndan çıkarılan yüksek kaliteli kireçtir. Bunlar karşılığında Muğla'da yeterli oranda ekilmeyen buğday, diğer bazı tarım ürünleri ve kumaşlar alınmıştır. Bu bölge, özellikle 1980'li yıllardan itibaren toplum yaşayışının çeşitli nedenlerle değişmesi, kent merkezinin güneye doğru kayması, eski ustaların yerini alacak yeni ustaların olmayışı, alttan eleman yetişmeyişi gibi nedenlerle eski önemini kaybetmeye başlamıştır.³²

Resim 3: Günümüzde Muğla Arasta Çarşısı³³

1.2. Muğla Kentinde Geleneksel Meslekler

Her biri birer dokuma ürünü olan giyim eşyaları Muğla endüstrisinin tespit edilebilen ilk izleridir. Kurtuluş Savaşı öncesinde Muğla merkezi, ipekli, pamuklu, yünlü "Düven" dokumaları ile ünlüdür. Muğla merkezde deri endüstrisinde Türk unsurdan oluşan halk faaliyet gösterirken, Bodrum'a doğru gittikçe Rumlar ön plana çıkmaktadır. Muğla, önceden beri gerek merkez gerekse Bodrum debbağhanelerinde eski Menteşe Beyliği'nden bu yana iyi cins ve ihraç malı dericilik işlemine sahne olmuştur. Muğla endüstrisi, zamanla bardakçılık, kâsecilik, sırlı desticilik ve çanakçılık gibi ufak yan kollara ayrılmış, kireççilik ve değirmencilikte de faaliyet gösterilmiştir.³⁴

1831 yılı nüfus sayımı kayıtlarını içeren *Menteşe Sancağı Nüfus Defteri*, meslek gruplarına dair bilgi vermektedir. Mesleği yazılan haneler dikkate alındığında ticaret yapanların oranı %74 olarak çıkmaktadır. İlmiye ricali %12; yiyecek maddeleri, saracıye ve koşum takımları imal ve satıcılarıyla vazifelilerin oranları %2'şer; nakliye işiyle uğraşan deveci, katırcı ve arabacıların %1 olup, ihtiyaç maddeleri, mutfak eşyaları imal ve satıcılarıyla sağlık hizmetleri mensupları, hizmetliler ve gösteri sanatlarıyla uğraşanların oranları %1'in altında kalmaktadır.³⁵

1844-1845 yılı verilerini içeren *Muğla Temettuat Defterleri*, şehrin sosyal ve iktisadi hayatında zanaatın önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Muğla şehrinde oturan toplam 1168 hane sahibinden 998'inin (%86.4) belirli bir mesleğinin olduğu görülmektedir. Farklı alanlardan 77 çeşit meslek bulunmaktadır.³⁶ Muğla'da zanaat sahipleri ise kentte toplam mesleği olanlar içerisinde %12.4'lük bir paya sahiptir. Muğla şehrinde zanaatla uğraşan toplam 140 hane reisi tespit edilmiştir. Bunların en çok Cami-i Kebir ve Muslihiddin

32. *Menteşe Kaymakamlığı Resmi İnternet Sitesi*, "Arasta", Erişim: <http://www.mentese.gov.tr/arasta>, 08.03.2023.

33. 24.06.2022 tarihinde tarafımızca çekilmiştir.

34. Türkeş, *age.*, s. 123-126.

35. Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 148-149.

36. Volkan Levent Akgünlü, *Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Ed. Ahmet Yiğit), Renk Ofset Baskı, Muğla 2008, s. 29.

mahallelerinde buldukları görülmektedir. Temettuat defterlerine göre 19. yüzyılın ortalarında Muğla'da giyim eşyası üretenler veya dokumacılar olarak nitelendirilen zanaatlar şunlardır: *ayakkabıcı, ayakkabıcı çırağı, çulha (dokuyucu), gazzaz (ipek işleyici/dokuyucusu), mutaf (keçi kılından hayvan çulu, yem torbası dokuyan), terzi, terzi çırağıdır.* Dericilik ve Deri Yan Sanayi ile uğraşan esnaflar ise *debbağ, debbağ çırağı, keçeci, keçeci çırağı, semerci, saraç, saraç çırağıdır.* Verilere göre mahalle bazında Cami-i Kebir Mahallesi'nde dericilikle uğraşanların sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir. Madenci/ Madeni eşya üreten esnaflar içinde ilk sırada 26 kişi ile *demirci* esnafı yer almıştır. Buna ek olarak *nalbant, demirci çırağı, bıçakçı, bakırcı, kömürcü, kuyumcu, lüleci, tüfekçi* esnafları bulunmaktadır. Muğla'da geniş ormanlık alanların bulunması burada odunculuk mesleğinin önemli bir geçim kaynağı olduğu ve dolayısıyla ağaç eşya üreten zanaatkârların var olduğunu göstermektedir. Nitekim toplam 108 hane ağaç eşya üreticisidir. Bu esnaflar *davulcu, dülger, kirişçi, kürekçi, oduncu, sandıkçı, sandıkçı çırağı, santurcu, tahtacıdır.* Bu meslek grupları dışında belli bir grubun içine dâhil edilmeyen meslekler ise *berber, bardakçı, çapakçı, duvarcı, duvarcı şakirdidir.*³⁷ Temettuat defterlerine göre 19. yüzyıl ortalarında Muğla merkezinde icra edilen meslekler aşağıdaki tabloda olduğu gibi gösterilmiştir.³⁸

Tablo 1: Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Muğla'da Meslekler

Meslek	Toplam	Meslek	Toplam
Asker	1	Kayyum	1
Atar	4	Keçeci	8
Ayakkabıcı	10	Keçeci çırağı	1
Ayakkabıcı çırağı	9	Kıracı	46
Bahçıvan	26	Kirişçi	1
Bakırcı	2	Kömürcü	1
Bakkal	25	Kuyumcu	3
Bazubend	1	Kürekçi	1
Berber	14	Lüleci	9
Bıçakçı	4	Muallime-i Sibyan	2
Calık?	1	Muallim-i Sibyan	2
Cirazcı?	2	Muhtar-ı evvel	8
Çapakçı	1	Muhtar-ı Evvel/Attar	1
Çiftçi	86	Muhtar-ı sani	6
Çoban	0	Muhtar-ı sani	0
Çubukçu	1	Muhtar-ı sani/Sandıkçı	1
Çulhacı	33	Mutaf	3
Davulcu	1	Müderis	2
Debbağ	47	Müezzin	2
Debbağ çırağı	15	Mümeyyiz-i Evvel-Kuyumcu	1
Değirmenci	28	Nalbant	11
Dellal	3	Nalbant çırağı	1
Demirci	26	Natır	2
Demirci çırağı	7	Oduncu	79
Derviş	4	Pabuççu	43
Deveci	14	Pabuççu çırağı	10
Duhacı	6	Papaz	1

37. Akgünlü, *age.*, s. 34-39.

38. Akgünlü, *age.*, s. 28-29.

Duvarcı	17	Papaz/Kuyumcu	1
Duvarcı şakirdi	1	Rençber	1
Dülger	13	Sa'i	3
Ekmekçi	11	Sandık Emini	1
Ekmekçi çırağı	5	Sandık Sarrafı	1
Eskici	5	Sandıkçı	2
Gazzaz	5	Sandıkçı çırağı	1
Hademe	2	Santurcu	1
Hancı	1	Saraç	8
Hane Odabaşısı	1	Saraç çırağı	1
Hasta ve İhtiyar	2	Seis	2
Hatip	6	Semerci	7
Hekim	1	Sığırtmacı	5
Helvacı	5	Talebe	8
Hizmetkâr	49	Tekke Şeyhi	1
İmam	10	Tellak	2
Kahveci	10	Terzi	29
Kahveci çırağı	8	Terzi çırağı	3
Karakullukçu	20	Tüccar	73
Kasap	6	Tüfekçi	1
Kasap çırağı	2	Tütüncü	6
Toplam			998

Muğla'daki mesleklerin izini sürmeye kaynaklık edecek bir arşiv malzemesi de *Muğla Şeriyeye Sicilleridir*. Sicillerden 19. yüzyıl ortalarında Muğla'da görülen meslekler tespit edilebilmektedir. Ayrıca sicillerde *Papuçcu Arastası*, *Sûk-i Sultani Pazarı*, *Muğla Çarşısı*, *Rişte (iplik) Pazarı* gibi ticaret merkezleri ön plana çıkmaktadır. Bu merkezler mesleklerin icra edildiği en önemli yerlerdir. *Muğla Şeriyeye Sicillerinde* herhangi bir nedenle mahkemeye yansımış kişilere ait mesleklerin sayısı 63 olarak saptanmıştır. Diğer taraftan, o dönemde Muğla'da varlığını sürdüren meslek sayısının daha fazla olduğu ileri sürülmekte, bir sebeple davaya konu olmadığı için ortaya çıkarılamadığı belirtilmektedir. Sicillerden hareketle Muğla'da tespit edilen meslekler şunlardır: *Abacı, anbarcı, bacacı, bağlamacı, bağçıvan, bakırcı, bakkal, berber, bazergan, bıçakçı, boyacı, çerçiler, çıkıkçı, çıkırıkçı, çiftçi, çoban, çukacı, debbağ, değirmenci(asıyab), dellal, demirci, deveci, duhancı, duvarcı, ekmekçi, hamamcı, hancı, helvacı, hizmetgar, kahveci, kalaycı, kasab, kaşıkçı, katırcı, kazgancı, kazzaz, kebabçı, keşeci, keşkekeçi, kınacı, kırıkçı, kiremitçi, kirişçi, kunduracı, kuyumcu, kürkçü, lüleci, manifaturacı, nalbant, papuçcu, rençber, sabuncu, sarraf, sandıkçı, semerci, serraç, tahtacı, taşçı, tenekeci, terzi, tuzcu, tüccar, tütüncü, yatakdır.*³⁹

1922 yılı sonlarına kadar Muğla'nın sınaî ve ticarî hayatının ağırlıkta olarak Muğla Rumlarının elinde olduğu görülmektedir. *Türkeş'in* çalışmasının sayfa aralıklarında bu Rumların, *hamamcılık, fırıncılık, dülgerlik, yapıcılık, değirmencilik, kireççilik, ormancılık, terzilik* mesleklerinin büyük bir bölümünü icra ettikleri tespit edilmektedir.⁴⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında Muğla'da bütün esnaf gruplarının diğer bir deyişle Ahi Esnaf Teşkilatı'nın idare merkezi bugünkü Kurşunlu Sokağı üzerindeki Yağcılar Hanı ile Sekibaşı Sokağı arasında kalan mevkiî kapsamaktadır. Her sanat grubunun lokal şeklinde iki kattan oluşan bir binası olmuştur. Bu binaların alt

39. Erdoğan Keleş, XIX. Yüzyıl Ortalarında Muğla'da Aile Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2002, s.104-114.

40. Türkeş, *age.*, s. 29-31.

katları Arasta'da yer alan sanat grubuna ait çalışanların gidebileceği lokallerdir. Üst katları ise Arasta'da yer alan değişik esnaf gruplarının idari merkezleridir.⁴¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Muğla'da *tabakçılığın* yapıldığı tespit edilmektedir. Bunlardan birincisi Ulu Camii'nin hemen altında yer alan aşağı tabakhane'dir. İkincisi ise Kızıldağ'ın hemen eteğinde bulunmaktadır. Aşağı tabakhane'de toplam 9 dükkân, yukarı tabakhane'de ise toplam 13 dükkân yer almıştır. Bu dükkânlarda imal edilen derilerin bir kısmı ayakkabıcılar, semerciler ve sarnıççılar tarafından satın alınarak kendi işlerinin hammaddesi olarak kullanılmıştır. Ayakkabıcılar bu derilerden Ula pabucu denilen bir çeşit ayakkabı yapmışlardır. Ula pabucu, öküz derisinin terbiye edilmiş halinden yapılmıştır. Bu pabuçlar topuksuz, düz, altı kalın ve dayanıklı idi. Bunlar elde mum ve ip kullanılarak dikilmiştir. Ula pabucunu, çiftçi, esnaf gibi orta tabaka insanların giydiği ayakkabılardır. Bu ayakkabılar bu insanlar tarafından çorapsız ve sadece düğün ve bayramlarda giyilmiştir.⁴²

Zaman içerisinde, özellikle çağ değiştikçe ve insanlar küreselleştikçe geleneksel olanlar da unutulmaya başlanmıştır. Nitekim Çolak, bir çalışmasında, *Sakız Hanım'la Mahur Bey'in Muğla'sından* bahsederken, özellikle meşhur Arasta Çarşısı'nın şehrin ruhunu taşıdığına, fakat nalbantların, semercilerin, kalaycılarının, demircilerin ahenk içinde çalışırken çıkardıkları seslerinin kaybolduğuna dikkat çekmiş ve eski Muğla'daki değişime dair şu ifadelerle yer vermiştir:

“Eski Muğla, bizim yetişemediğimiz, ancak büyüklerden dinlediğimiz “yuğu taşı” ile düzleştirilen tek tük toprak damlı, beyaz badanalı ya da başka bir anlamı olsa da “Sakız Hanım'a” ithaf edilmiş gibi sakız biçimi denilen, içerden merdivenli evleriyle Arasta ile bütünleşir. Nalbantların, semercilerin, kalaycılarının, demircilerin, tenekeçilerin, ayakkabıcıların ahenk içinde çalışırken çıkardıkları ve birbirine karışan seslere biz yetişemedik, ama Arasta'nın şehrin ruhu ve üretim merkezi olduğu bugün bile anlaşılıyor. Ancak çağ değiştikçe ve biz küreselleştikçe kaybolan bazı mesleklerin izlerine rastlamak, elbette Saburhane'de taş köprüyü aramak kadar imkânsız hale geliyor.”⁴³

Çolak'ın da ifade ettiği gibi, “çağ değiştikçe ve biz küreselleştikçe kaybolan bazı mesleklerin izlerine rastlamak, elbette Saburhane'de taş köprüyü aramak kadar imkânsız hale” gelmiştir. Artık hem somut hem de somut olmayan kültürel mirasın izleri yok olmaya başlamıştır.

2. Muğla Kenti Arasta Çarşısı'nda Geleneğin Son Ustaları

2.1. Araştırmanın Konusu

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin özellikle korunmasını istediği, beş halk kültürü alanından biri olan “El Sanatları Geleneği”, dünyadaki üretim ve tüketim tarzlarının değişmesiyle birlikte hızla ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla somut olmayan kültürel mirasın önemli unsurlarından birisi olan geleneksel mesleklerin belirlenmesi, ortaya çıkarılması ve korunması, yerele özgü değerlerin küreselleşme karşısında yok olup gitmemesi için önem arz etmektedir. Bu geleneksel unsurların orijinal formunu kaybetmemesi için gerekli özenin gösterilmesi gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında, sosyo-kültürel açıdan büyük önem arz eden geleneksel mesleklerin Muğla kent merkezi özelinde belirlenmesine ve ortaya konulmasına çalışılmıştır.

2.2. Amaç

Çalışmada, bugün geleneksel mesleklerin icra edildiği Muğla kent merkezinde unutulmaya yüz tutmuş geleneksel mesleklerin belirlenmesi ile söz konusu mesleklerin geçmişten günümüze serüveninin

41. Bayram Akça, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muğla'da Debağ (Tabakçılık) Esnaf Teşkilatı”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 4, Bahar 2001, s. 2-3.

42. Akça, *agm.*, s. 2-5.

43. Melek Çolak, “Sakız Hanım'la Mahur Bey'in Muğla'sı”, *Konuşan Sokaklar Menteşe*, (Edt. Mustafa Gökçe-Aslı Çandarlı Şahin-Ahmet Karadeniz), Günce Yayınları, Ankara 2020, s.16.

ortaya konulmasına çalışılmıştır. Böylece, unutulmaya yüz tutmuş geleneksel meslekleri, mesleği icra edenlerin gözlemlerinden, deneyimlerinden hareketle kayda geçirmek, geleceğe yazılı bir miras bırakmak ve daha sonra yapılacak çalışmalara referans oluşturmak hedeflenmiştir. Nitekim tespit edilen bazı mesleklerin artık son ustaları kalmıştır. Dolayısıyla bunların kayda geçirilmesi büyük önem arz etmektedir.

2.3. Yöntem

Geleneksel mesleği icra etmiş veya etmekte olan kişilerin meslekî hikâyelerine dair bilgi almak ancak niteliksel bir araştırma ve buna bağlı olarak derinlemesine mülakatla mümkün olabilir. Nitekim Yıldırım ve Şimşek'in de belirttiği gibi "nitel araştırma yönteminin temel amacı sayılarla sonuçlar elde etmek değildir. Nitel araştırma yönteminin temel amacı, araştırılan konu dâhilinde okuyucuya betimsel ve gerçekçi bir tablo sunabilmektir. Dolayısıyla geleneksel mesleklerin sayısal verilerinden ziyade tarihsel süreçteki durumlarına odaklanmak, özellikle yaşanan olumlu veya olumsuz gelişmeleri gün yüzüne çıkarmak hedeflendiğinden, görüşmecinin öznel görüşlerine ve araştırmacının gözlemlerine odaklanılması söz konusu olmaktadır.⁴⁴ Dolayısıyla araştırmacı bir kâşif gibi hareket ederek ilave sorularla gerçekliğin izini sürer ve muhatabının öznel bakış açısına önem verir. Nitel araştırmalarda determinist yaklaşım ön planda tutulmaz ve olaylar arasında neden- sonuç ilişkisi kurulmaz. Sayısal verilere ve istatistiklere daha az yer verilirken sözlü ve nitel analizlere daha çok vurgu yapılır.⁴⁵

Çalışmada, Muğla kent merkezi esas alınmış ve mahalle köy sınırları dâhil edilmemiştir. Bunun nedeni, köy mahalle ayrımının araştırmanın alanını zorlaştıracak olmasıdır. Araştırma süresince doğru veriye ulaşmak için yazılı kaynakların yanı sıra söz konusu geleneksel meslekleri yapmış veya yapmakta olan insanların bilgilerine müracaat edilmiştir. Bunu yaparken de *sözlü tarih* yöntemine başvurulmuştur. Sözlü tarih, insanlar ile derinlemesine görüşme yapılarak anlatı ve veri toplanmasıdır. Bireylerin deneyimleri, gözlemleri ve öyküleri kullanılarak, yazılı kaynaklar tarafından belgelenmemiş kayıtlar ve anlatılar ortaya çıkmakta ve bunlar mülakat yoluyla kaydedilmektedir.

Araştırma sürecinde derinlemesine görüşme esnasında meslek sahiplerine yöneltilen soru başlıkları şu şekildedir:

1. Sizi tanıyabilir miyiz?
2. Bu mesleğe nasıl başladınız?
3. Bu mesleğin incelikleri, yapım aşamaları nelerdir?
4. Yanınızda eleman yetiştiriyor musunuz, yetiştiriyorsanız nasıl bir yöntem uyguluyorsunuz?
5. Bu mesleğin geleceğini nasıl görüyorsunuz?
6. Günümüzde hazır giyim, hazır gıda vs. artmış durumda, bunu mesleğiniz açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?
7. Arasta hakkında ne düşünüyorsunuz? Burada bir şey değiştirecek olsanız neyi değiştirirsiniz?
8. Yapmış olduğunuz mesleğe karşı halkın ilgi ve tutumunu nasıl görüyorsunuz?
9. Gelecek nesle neler tavsiye edersiniz?

Bu sorulara aldığımız cevaplar çalışmanın eksenini belirlemiştir.

2.4. Bulgular

Bu araştırma süresince geleneksel mesleği icra etmiş veya etmekte olan 18 kişi ile yüz yüze görüşülmüştür. Bu kişiler, mesleği bizzat icra eden veya mesleği icra eden ustanın yanında uzun süre çalışanlardan oluşmaktadır. Bir kısmı mesleği yapmaya devam ederken, bir kısmı ise başka sektörde çalışmaya devam etmiştir. Bu ustalar ve meslekleri aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

44. Hasan Şimşek ve Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018, s. 48.

45. Zeki Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Sosyal Hizmet E-Dergi Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, C. I. S. 1, 2015, s. 63-64.

Tablo 2: Muğla Kent Merkezinde Geleneksel Mesleği İcra Etmış veya Etmekte Olan Ustalar

Usta Adı-Soyadı	Doğum Tarihi	Mesleği	Görüşme Tarihi
Gökhan Aslan	1976	Ayakkabı Tamircisi	17 Mart 2022
Hasan Tahsin Boyacı	1934	Helvacı	17 Mart 2022
Dede: Mehmet Küçem Torun: Mehmet Küçem	1936 1986	Nalbant	17 Mart 2022
Necat Çamur	1958	Kalaycı	17 Mart 2022
Akif Karadana	1955	Tarihi Saat Kulesi Görevlisi-Saatçi	21 Nisan 2022
Hasan Öztürk	1970	Terzi	21 Nisan 2022
Mehmet Koçer	1961	Berber	21 Nisan 2022
Murat Akarca	1955	Yorgancı	21 Nisan 2022
Mustafa Gökgedik	1964	Fırın Ustası	20 Mayıs 2022
Baba: Hayri Yumurtaş (vefat: 1999) Oğul: Mehmet Yumurtaş (Babası ile birlikte yapmıştır)	1920 1957	Semerci	21 Mayıs 2022
Baba: Mehmet Küçük (vefat: 2019) Oğul: Nebi Küçük (Babası ile birlikte yapmıştır)	1963 1989	Semerci	23 Mayıs 2022
Baba: Osman Kural (vefat: 2000) Oğul: Orhan Kural (Babasının icraatını anlatmıştır)	1926 1950	Saraç	25 Mayıs 2022
Hakan Solmaz	1983	Aşçı (Düğün, Mevlüt vs.)	26 Mayıs 2022
Serdar Arslan	1964	Cam İşleme (Füzyon) Sanatçısı	16 Haziran 2022
Ahmet Gümüşbulut	1962	Kolonya İmalatçısı	18 Haziran 2022
Durmuş Abra	1954	Sobacı-Tenekeci	17 Haziran 2022
Hüseyin Konya	1950	Kuru Kahveci-Çaycı	22 Haziran 2022
Yaşar Görsel	1965	Çerçeve Sanatçısı	22 Haziran 2022

Muğla kent merkezi Arasta Çarşısı'nda daha önce icra edilen ya da halen icra edilmekte olan 17 mesleğe dair bilgiye ulaşılmıştır. Bunlar; Ayakkabı Tamircisi, Helvacı, Nalbant, Kalaycı, Tarihi Saat Kulesi Görevlisi-Saatçi, Terzi, Berber, Yorgancı, Fırın Ustası, Semerci, Saraç, Aşçı (düğün, mevlüt vs.), Cam İşleme (Füzyon) Sanatçısı, Kolonya İmalatçısı, Sobacı-Tenekeci, Kuru Kahveci-Çaycı ve Çerçeve Sanatçısı'dır.

Bu tespit edilen geleneksel mesleklerin sayısal verilerinden ziyade tarihsel süreçteki durumlarına odaklanmak, yıllar içerisinde geçirmiş oldukları değişim ve dönüşümü ortaya koymak, karşılaşılan sorunlara değinmek hedeflenmiştir. Bunu yaparken de derinlemesine mülakat yoluyla mesleği icra edenlerin tecrübelerine, gözlemlerine başvurulmuştur.

2.4.1. Geleneğin Son Ustalarının Vermiş Olduğu Bilgiler

Yukarıdaki tabloda (Tablo 2) görüldüğü üzere araştırma kapsamında 17 geleneksel mesleğe dair bilgiye ulaşılmıştır. Bu başlık altında, özellikle uyguladıkları yöntem itibarıyla geleneğin son ustaları olan *semerci*, *nalbant*, *kalaycı*, *saraç*, *yorgancı* ve *helvacı* örnekleri üzerinde durulacaktır.

Semerci

Semercilik, Türkiye'nin hemen hemen her yerinde 20. yüzyılın son çeyreğine kadar canlılığını sürdürmüştür.⁴⁶ Fakat günümüze yaklaştıkça semer kullanımının azalmasına paralel olarak bu canlılığını yitirmiştir. Semerler önce kentlerde sonra yavaş yavaş köylerde önemini kaybetmiştir. Nitekim artık en ücra yerleşim birimlerinde bile eşekler yük hayvanı olarak kullanılmamaktadır. Bu da aslında mesleğin yaşatılmasının ne kadar zor olduğunun başka bir göstergesidir.⁴⁷

Semercilik, Türkiye'nin hemen her şehrinde ya bitmiş ya da birkaç temsilcisi ile aile mesleği olarak varlığını devam ettirmektedir. Semerciliğin kaybolmaya yüz tutmuş meslekler içinde bulunmasına ve kültürel, sanatsal, tarihi değeri olan bu mesleğin ortadan kalkmasına neden olan en önemli sorun, mesleği icra edebilecek ve gelecek kuşaklara aktarabilecek yeni ustaların yetişmemesidir. Bunun nedeni, semercilik sanatının zor oluşu, ekonomik değerinin düşük olması ve ayrıca gelecek vaat etmemesi söylenebilir.⁴⁸

Bu araştırmada, semerciliği icra etmiş olan 2 kişi ile yüz yüze görüşülerek bilgi alınmıştır. Bu kişiler, mesleği bizzat icra eden ustanın yanında uzun süre çalışmıştır. Fakat her iki kişi de ustalarının ölümünden sonra başka sektörde çalışmaya devam etmiştir. Bu kişilere ait bilgiler aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.⁴⁹

Tablo 3: Muğla Merkezde Semercilik Mesleğini İcra Etmiş Olan İki Kaynak Kişiye Ait Bilgiler

Usta Adı-Soyadı	Doğum Tarihi	Mesleği	Görüşme Tarihi
Usta: Baba: Hayri Yumurtaş (vefat: 1999) Oğul: Mehmet Yumurtaş (Babası ile birlikte yapmıştır)	1920 1957	Semerci	21 Mayıs 2022
Usta: Baba: Mehmet Küçük (vefat: 2019) Oğul: Nebi Küçük (Babası ile birlikte yapmıştır)	1963 1989	Semerci	23 Mayıs 2022

Resim 4: Semerci Ustası Hayri Yumurtaş ve Muğla Arasta'daki Dükkânı (1993 Yılı)

46. Süleyman Fidan, "Gaziantep'te Zanaatler: Semercilik, Çulculuk ve Palanclık", *Journal of Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(2), s. 581.

47. Canser Kardaş, "Zamanın Yükü: Muş'ta Geleneksel Semerciliğin Son Temsilcisi Burhan Usta", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, C. 2, S. 2, s. 42.

48. Kardaş, *agm.*, s.41.

49. Metin Menekşe ve Onur Berber, "Muğla Kentinde Kültürel Mirasın İzini Sürmek: Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Bir Meslek Olan 'Semercilik' Üzerine İnceleme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. 139.

Resim 5: Semerci Ustası Hayri Yumurtaş Mesleğini İcra Ederken (1993 Yılı)

Resim 6: Semerci Ustası Hayri Yumurtaş ve Muğla Arasta'daki Dükkânı (1993 Yılı)

Resim 7: Semerci Ustası Hayri Yumurtaş ve Muğla Arasta'daki Dükkânı (1993 Yılı)

Resim 8: Hayri Yumurtaş'ın Semerci Dükkânını Turistlerin Ziyareti (1993 Yılı)

Semerci Hayri Yumurtaş ustanın oğlu *Mehmet Yumurtaş*, 1957 yılı Muğla doğumludur. 6 kardeşlerdir. İlkokuldan mezun olduktan sonra 15 yaşında babasının yanında semerciliğe başlamıştır. Babası rahmetli *Hayri Yumurtaş* usta, vefat edene kadar semercilik mesleğini yapmıştır. Yani, tarihî Arasta'daki dükkânında 1999 yılına kadar semerciliğe devam etmiştir. Fakat oğlu *Mehmet Yumurtaş*, babasının ölümünden sonra mesleğe devam etmeyip belediyede çalışmaya başlamış ve buradan da emekli olmuştur.⁵⁰

Mehmet Yumurtaş, babasının mesleğe başlaması ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

-Babamın adı Hayri Yumurtaş. Babam ölene kadar yaptı bu işi. O zaman okumayınca öğretmeni tarafından yönlendirilmiş. O zaman babamın Hamdi ustası var; onun yanında almışım. Çırak olarak girip usta olarak çıkmış ve kendisi Arasta'da dükkân açmış. O zaman hiç boş kalmazdık, at eşek kullanımı çoktu. Babam yurtdışına bile gitti. Turistler hep fotoğrafını çekerdi. 1999 yılında vefat etti. 79 yaşında ölene kadar da semercilik yaptı.

Mehmet Yumurtaş, mesleğin incelikleri, kullanılan malzeme ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

-Şimdi bizim iş, et üstüne minare kurmak gibi. Semer 1 haftada müşteriye teslim edilir. Birçok malzemesi var; saz, çul, sicim, ağaç gibi... Semer ağacı biraz kavisli olur, o içine keçe çekilir, hazırlanır, süslenir püslenir, teslim edilir. Dana derisinden olan satyan vardır, siyah deri yani. İşleket bittikten sonra süsü olur, işlemlerini yaparız, derisi çekilir, sonra ağaçları takılır ve sicimle sıkıştırılır.

Mehmet Yumurtaş, geçmişten günümüze Arasta Çarşısı'ndaki değişim ve dönüşüm ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

-Şimdi orada esnaf kalmadı, çok nadir eskiden kalan var. Arasta da öldü, içindeki el emeği meslekler de.. Babamın ve benim zamanımda insanlar yolda yürüyemezdi kalabalıktan. Benim elimde olsa bu sanatları tekrar yaşatmaya çalışırım. En azından Arasta içinde birer tane semerci, saraç, bakırcı, demirci, kalaycı gibi ölen mesleklere dükkân açarım ki orada yaşasınlar. Yoksa yarın öbür gün hiç kimse bulunmaz, bir de hatırlayan bile kalmaz. Mesela ben öleyim Muğla'da neredeyse semercilik bilen yok. Var diyorlar 1-2 tane ama o da uzaktaymış, o da doğru mu bilmiyorum. Yani artık terziye gidip eşya diktireyim demiyor, zaten hazırı var. Kimse söküük giymiyor artık. Bizim orada öyle günlerimiz geçti ki çalışma sesleri her yerden geliyordu. Şimdi arasta ölü gibi, millet gelirse çay içmeye gelir anca.

50. *Mehmet Yumurtaş*'tan alınan bilgilerin tamamı için bkz. Menekşe ve Berber, *agm.*, s. 143-145.

Mehmet Yumurtaş, hazır giyim, hazır gıdanın artması ve bunun geleneğe etkisi ile ilgili olarak şu ifadeler yer vermiştir:

-Şimdi bizim millet hazıra iyice alıştı. Hazır mal, milletimizi rahata alıştırdı rahat olunca da tembellik olur. Adam köyde en azından yoğurdu sütü için hayvana bakardı, şimdi uğraşması var diye ona da bakmıyor. Nasıl olsa var markette hazırı. O uğraşmayı çekeceğime hazırı var nasıl olsa diyor ve sadece evde yatıyor. Öyle öyle hayvan da kalmaz meyve sebze de..

Nebi Küçük, 1989 doğumlu ve ilkokul mezunudur. Semercilik mesleği, babası Mehmet Küçük'ün asıl mesleği olup babası mesleği Hayri Yumurtaş'tan öğrenmiştir. Nebi Küçük ise mesleği babasının yanında öğrenmiştir. Fakat zaman içerisinde at, eşek, katır gibi binek hayvanlarının kullanılmaması ve mesleğe ilginin azalmasıyla birlikte farklı mesleğe yönelmiştir.⁵¹

Nebi Küçük, Arasta Çarşısı ile ilgili olarak şu ifadeler yer vermiştir:

-Arastada bir şeyi değiştirecek olsam, elimde imkân olsa, benim çocukluğumun Arastasını geri getiririm. Arasta öldü artık tabiri caizse. Mesela orada demircisi vardı, kalaycısı, semercisi, nalbantı vardı. Çoğu meslek silindi. En azından birer tane olsun isterim. Şu anda Arastada esnaf da kalmadı. Bazı eski esnaflar var, onun haricinde zaten yarısı kapalı, insanlar iş olmayınca tabi kapattı.

Nebi Küçük, hazır giyim, hazır gıdanın artması ve bunun geleneğe etkisi ile ilgili olarak şu ifadeler yer vermiştir:

-El işi göz nuru diye laf vardı, o söz tarihe karıştı. Benim babam sıfırdan yapardı, her şeyi el ile tamamen. Ayakkabıcılar sadece tamirata döndü, yapım yok. Hazır çıktığı için el sanatları ve küçük esnafta bitiriyor. Üretim yapmayı bilen de kalmadı, çünkü adam fabrika ile rekabet edemeyeceğini biliyor, o yüzden de uğraşmıyor. Halk da ucuz olduğu için hazıra kayıyor. Böylece el sanatı kalmadı, kaldıysa da az var, zaten onların da kaybolması çok sürmez.

Kalaycı

Kalayın, yumuşak ve kolay şekil verilebilir bir maden olmasına paralel olarak insanlık tarihinde M.Ö. 3000'li yıllara kadar uzanan bir geçmişi söz konusudur. Dahası, hava ile teması sonrasında kolay kolay oksitlenmemektedir.⁵² Türkler tarafından tarihin en eski devirlerinden beri işlenmiş ve aynı zamanda hayatlarının merkez noktasına alınmış bir unsurdur. Türkler madenleri sadece sanatsal yaratmalarında değil, aynı zamanda gündelik hayatlarında silah ya da kap kakak yapımında kullanmışlardır.⁵³ Teknolojinin gelişimiyle birlikte hazır üretim artmıştır ve geleneksel mesleklere olan talep azalmıştır. Kalaycılığın geleneksel bilgisinin günümüzde usta- çırak ilişkisi içinde aktarımının hayati önemde olduğu açıktır. Kalaycılık Türk kültürünün bir parçası olmasına rağmen artık usta yetiştiremeyen bu meslekte herhangi bir değişim yaşanmaz ise geleceği olmayacaktır.⁵⁴

Muğla'da mesleğini icra eden Kalaycı Necat Çamur usta, 1958 yılında Muğla'da doğmuştur. Lise mezunu olup 1970 yılında kalaycılık mesleğine başlamıştır. Kısa süreliğine devlet memurluğu yapsa da günümüzde kendi evinde mesleğini icra etmektedir. Kendisi müşteriden aldığı kapları evinde kalaylayıp tekrar müşteriye teslim etmektedir.

Kalaycı Necat Çamur usta, mesleğe dair şu ifadeler yer vermiştir:

-Ölmüş durumda can çekişiyor. Şimdi kalay yaptıran yok, adam zaten tencere tavasını alıyor. Bu kalayın güzelliğini bilen geliyor. Kalay sağlıklıdır, demir eksikliğini giderir.

51. Nebi Küçük'ten alınan bilgilerin tamamı için bkz. Menekşe ve Berber, *agm.*, s. 145-146.

52. Mehmet Ali Diyarbakırlıoğlu, *Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar*, C. I, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2021, s. 201.

53. Erhan Solmaz, "Kaybolmaya Yüz Tutmuş Bir Meslek Kalaycılık: Afyonkarahisar Örneği", *Folklor Akademi Dergisi*, 2020, C. III, S. 2, s. 387.

54. *Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi*, C. I, T.C Ticaret Bakanlığı Yayını, Ankara 2021, s.586.

Necat Çamur usta, Arasta Çarşısı ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

-Buyurun dükkânlar kapalı, neden kapalı? Esnaf yok, esnaf hep aşağıya gidiyor. Arasta yavaş yavaş ölüyor. Ben, 1970 yılından beri bu mesleği yapıyorum. Ustalık belgesi istiyorlar, tamam dedim, nereden alacağız, çıraklık eğitim merkezinden. Gittim, 45 gün derse girecektmişim. Ya benim matematikle tarihle edebiyatla ne işim var, meslekle alakalı bir şey yok. Ben, az biliyorum bu mesleği, bana öğretecek var mı dedim? Yok. Kalaycılığı kim biliyor da öğretecek. Bana belge falan verdiler muafsin abi dediler çalış dediler. Çalışacağız da ruhsat alamıyoruz ki. Seyyar yaparsan belge yok, dükkân açacağım dersin belge istiyorlar ama ruhsat alamıyoruz. Ben o yüzden şu anda evimde yapıyorum işimi. Öncelikle buradaki dükkânları açmak lazım. Müşteri gelmiyor.

Necat Çamur usta, eleman yetiştirme konusuna dair şu ifadelere yer vermiştir:

-Valla yetişmek isteyen varsa ben yetiştireyim. Talep yok maalesef. Bir de şu anki durumda malzemeler çok pahalı. Masraflara yetişmek zor, kimse de başlamak istemiyor. Bir de el emeği olduğu için gençler zora gelemiyor. Herkes kolay iş arıyor, o yüzden çırak olmak isteyen de yok çırağımız da yok.

Necat Çamur usta, gelecek nesillere tavsiye niteliğinde şunları ifade etmiştir:

-Gelecek nesile ne söylerim. Eğer ki ben bu mesleği yapmak isterim derse gönülle yetiştiririm. İşsiz kalmaz, parasız kalmaz elinde bir mesleği olur.

Resim 9: Kalaycı Necat Çamur Usta

Resim 10: Kalaycı Necat Çamur Usta

Muğla'da *Mehmet Küçem Usta*, 1936 yılı Muğla doğumludur. İlkokul mezunu olup baba mesleği olan nalbantlığı uzun yıllar yapmıştır. Yanında çok sayıda eleman yetiştirmiştir. Günümüzde at, eşek katır kullanımı eskisi kadar yoğun olmadığından ve kendisi de yaşlandığı için şu anda aktif olarak çalışmamaktadır. Yaşlı olmasından dolayı nalbantlık mesleğine dair verileri yanında yaşayan torunu *Mehmet Küçem* paylaşmıştır.

Resim 13: Dede ve Torun Mehmet Küçem

Torun *Mehmet Küçem*, uzun yıllar nalbantlık yapan dedesiyle ilgili ilk olarak şunları ifade etmiştir:

-Ben size dedemden bahsedeyim. Dedem nalbant Mehmet Küçem'dir. Muğla'nın en eski esnaflarındandır. Yani bu at eşek zamanlarında hayvanlara nal çakan nalbantlar varmış. Bunların içlerinde en iyilerinden biri dedemdir. 1936 Muğla doğumludur. İlk okulu okuyup evin geçimini kendisi üstlenmiştir. Şu anda aktif olarak çalışmıyor. Babası da nalbanttır. İlkokulu bıraktıktan sonra 12 yaşında bu işe başlamış çirak olarak. Zaten babası da aynı işi yaptığı için alışkın ve ona kolay geliyor. Günümüzden 10 yıl öncesine kadar bu işi yapıyordu ama artık çok yaşlandı ve at eşek yerine arabalar geldi ve nalbantlığa olan talep azaldı. Daha sonraları hırdavata döndük.

Torun *Mehmet Küçem*, Arasta Çarşısı ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

-Arasta eskiden köylünün toplanma yeri idi. Köylü ekmeğini, yoğurdunu, yumurtasını getirirdi, satardı. Vızır vızır insan kaynardı buralar benim çocukluğumda, artık insanlar gelmiyor.

Torun *Mehmet Küçem*, hazır giyim, hazır gıdanın artması ve bunun geleneğe etkisi ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

-Bu demir parçası bile (elinde tuttuğu işlenmemiş demir) eskiden dövülürken artık hazır preslerle bu hale geliyor. Belli bir kalıp yapmışlar, ısıtıp presle basıyorlar, tamam işte al sana nal. Ama bu nal ne kadar dayanıklı olacak. Bunu döverek sertleştiriyorsun, aslında daha dayanıklı oluyor. Öteki baskı olduğu için dayanıklı değil. İki gün sonra ya düşer ya kırılır ya da çatlar, mutlaka bir şey oluyor yani. Ama dövülerek sıkıştırılan nalda çatlama olmaz.

Resim 14: Nalbant Mehmet Küçem Usta Ve Mesleği Yaptığı Dönemden Kalma Ekipmanlar

Yorgancı

Geleneksel yöntemler kullanılarak el emeği ile üretilen yorganlar ve yorgancılık mesleği, tarihimizde asırlardır devam eden bir meslektir. Yorganın yapımında başta korunma ve örtünme gibi güdüler olsa da zamanla ustalar, yorganları kendi toplumlarının estetik algılarını, kültürlerini ve düşüncelerinin izlerini taşıyan motiflerle süsleyerek halkın ortak geleneğini yansıtmıştır. Yorgancılık benzeri geleneksel mesleklerde görülen ortak özellik, halkın müşterek beğeni algısını ve halk kültürü öğelerini taşımalarıdır.⁵⁷ Türk kültür tarihinde yorganın önemli bir yeri olduğu yorganla ilgili atasözleri ve deyimlerden de anlaşılmaktadır. “Pire için yorgan yakmak”, “Ayağını yorganına göre uzatmak” gibi atasözleri ve deyimler bu durumu örneklendirmektedir.⁵⁸

Türklerde, özellikle Anadolu’da yerleşik düzene geçilmesi ile birlikte Selçuklu ve Osmanlı döneminde yorgancılık mesleğinin üretim tekniklerinin gelişim gösterdiği bilinmektedir.⁵⁹ Osmanlı döneminde dikilen yorganlardaki ustalık ve kıymet iyi seviyede olmakla birlikte yorgancılar esnaf loncaları arasında yer almışlardır. Osmanlı döneminde yorgan yüzleri genellikle kadife, atlas, ipek ve ketenden kumaşlarla dikilip, üzerlerine çeşitli motifler işlendiği gibi, değerli taşlar, altın, gümüş tellerle bezenmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra 10.08.1940 tarihinde kurulan ve yorgancıların da içinde bulunduğu “Esnaf Odası Meslek Grupları” oluşturulmuştur. Başlangıçta “Dokumacı, Tuhafiyeci ve Yorgancılar”, daha sonraki yıllarda ‘Yorgancılar ve Hallaçlar Derneği’ adı altında yılda bir kongre yapılarak faaliyetler sürdürülmüştür.⁶⁰ Yorgancılık sanatı, el sanatları geleneğimizin en köklülerinden biri olup, günümüzde yerel motiflerin kullanıldığı, geleneksel malzemeyle doldurulan yorganlar ve onların sanatkarları ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıyadır.⁶¹

Muğla’da yorgancılık yapan *Murat Akarca* usta, 1955 yılı Muğla doğumludur. 1969 yılında ilkokuldan mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra usta yanında mesleğe başlamıştır. Ustasından mesleğini öğrendikten sonra kendi iş yerini açmış ve o günlerden bu yana hala mesleğine devam etmektedir. İş yerinin arkasında kendisine ait bir deposu bulunmaktadır. Şu anda ailesi ile birlikte yok olmaya yüz tutmuş mesleğini icra etmeye çalışmaktadır.

Yorgancı *Murat Akarca* usta, mesleğe başlamasıyla ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir:

-1969’da okul bitince usta yanında başladım. Babam başka meslek yapıyordu ben ustanın yanında alıştım. Ustaların yanında 3-4 sene öğrendik sonra kendimiz dükkân açtık. O zaman meslek öğrenelim diye başladık ve hala devam ediyorum.

57. Yasemin Güneş, *Edirne’deki Zanaatlar ve Geleneksel Meslekler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2022, s.77-78.

58. Yolcu, *age.*, s.39.

59. Koyuncu Okca, Ayşegül, vd., “Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kültürel Miras: Yorgancılık Mesleğinin Değişim ve Dönüşümü”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 3, 2020, s.1764.

60. *Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi*, C. II, s.656.

61. Yolcu, *age.*, s.39.

Murat Akarca usta, eleman yetiştirme konusuna dair şu ifadelere yer vermiştir:

-2 tane çırak yetiştirdim sıfırdan, 2-3 sene yanımızda durdu gitti. Şu anda yok, kimse evladını alıp da şu çocuğu yetiştir diye yanımıza getirmiyor. 25-30 yıldır eleman yetiştirmiyoruz. Muğla'da bizden sonra yok artık.

Murat Akarca usta, Arasta Çarşısı'nın geçirdiği dönüşüm ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

-Arastada esnafın işi zor. Kumaşlar, pamuk pahalı, vatandaş hazıra yönelmeye başladı. Arastada iş yerleri kapalı. Kapatmak zorunda kalıyorlar. Dükkân kira ise ev kira ise zaten geçinmek zor. Arastada dükkanlar küçük. Depo lazım, hallaç yeri lazım bize. Arastada dükkâna 2 tane adam zor sığıyor yerine göre.

Murat Akarca usta, gelecek nesillere tavsiye niteliğinde de şunları ifade etmiştir:

-Ben gelip öğrensinler istiyorum. Bu meslek ölmesin, iş var, para kazanır. Şimdi herkes masa başı iş istiyor. Gençler el emeği işlere pek bulaşmıyor, ama başka işi de yapsa para kazanacak bu işi de yapsa. En azından bir hüneri olmuş olur, bir işe giremediği zaman bu mesleği yapar.

Resim 15: Yorgancı *Murat Akarca* usta ve iş yeri

Saraç

Saraç, kösele denilen manda derisi ve küçükbaş hayvan derilerinden eyer, koşum takımı, ok kuburu, başlık, yelek, çanta ve avcı gereçleri yapan, bezeyen zanaatkâr; bu ürünlerin hepsini birden yapma ve satma sanatı saraçlık; eğer at takıları, araba koşumları yapılan, satılan yer, çarşı ise saraçhanedir.⁶² Türk tarihi hakkındaki araştırmalar incelendiğinde, Türklerin ata olan düşkünlükleri ve atı ehlileştirip kendilerine yoldaş edinmeleri açık bir şekilde görülebilmektedir. Türkler, ata olan bu ilgilerinden dolayı saraçlık üzerine kendilerini geliştirmişler ve bu mesleğe bir zamanlar yön veren milletlerden olmuşlardır.⁶³ Anadolu'da gelişen yerleşik yaşamla birlikte saraçlık mesleği de bu coğrafyada gelişmiştir. Günümüzde atın gündelik ve ekonomik hayattan çekilmesiyle birlikte saraçlık mesleği de tarih olmaya yüz tutmuştur. Bugün belki de son temsilcilerinin kaldığı bu meslek, gelecekte ya ortadan kalkacak ya da dönüşüme uğrayacaktır. Günümüzde saraçlık mesleği, pek çok il ve ilçede adını çarşı, pazar ve sokaklarda yaşatmaktadır.⁶⁴

62. Yolcu, *age.*, s. 24.

63. Güneş, *age.*, s. 50-51.

64. Yolcu, *age.*, s.24-25.

Muğla'da saraç ustası olan *Osman Kural*, 1926 yılı doğumludur. 1930'lu yıllarda mesleğe başlamıştır. Askere gidene kadar amcası ile beraber çalışmıştır. Askerden geldikten sonra kendi dükkanını açmış ve 2000 yılına kadar saraçlık yapmıştır. 2000 yılında ise vefat etmiştir. Oğlu *Orhan Kural*, 1950 yılı doğumludur. Erkek Sanat Okulu'ndan 3. sınıftan sonra ayrılmıştır. 1956-57'den 1968 yılına kadar babasının yanında saraçlık yapmıştır. Daha sonrasında ise Muğla sanayisinde uzun bir süre döşemecilik işi ile meşgul olmuştur.

Resim 16: Saraç Ustası Rahmetli Osman Kural

Orhan Kural, babasının mesleki hayata başlaması, kendisinin de mesleğe dahil olması ve daha sonra bu meslekten ayrılmasına dair şu ifadeler yer vermiştir:

-Babam, 1926 doğumlu, İlkokul mezunu, yıllarca amcamla beraber çalışmışlar. Çırak olarak, kalfa olarak. 1930'lu yıllarda başlamış bu mesleğe, 2000 yılında rahmetli oldu. Ölene kadar bu mesleği yaptı. Muharrem Sarı isminde ustasından öğrenmiş bu mesleği. Amcamla askere gidene kadar beraber çalışmışlar, askerden gelince kendisi dükkân açmış. Ben babamın yanında tam zamanlı saraçlık yaptım. İlkokula giderken başladım, 57-1956 yıllarında. Okul bitince akşam saatine kadar babamın yanında çıraklık yapardım. Arkadaşlarım oynamaya giderdi ben çıraklık yapardım. Erkek Sanat Okulu'nda okurken 3. sınıftan 1963 yılında ayrıldım, 1963 yılında artık devamlı çalışmaya başladım. 1968 yılına kadar babamın yanında çalıştım. 1968 yılında baktım at eşek azaldı başka mesleklere yöneldim. 2011 yılında her şeyi bıraktım.

Resim 17: Orhan Kural ve Babasının İş Yeri

Orhan Kural, babasının, yanında eleman yetiştirmesi konusuna dair şu ifadelere yer vermiştir:

-Babam yanında çırak yetiştirdi. Zamanında vardı birkaç tane ama sonra belli bir süre çalışıp hep gittiler. Babamın çıraklarından dükkân açacak kadar çalışın olmadı. Tecrübe kazanmadan gittiler. Hep başka meslek yaptılar.

Orhan Kural, babasının mesleğini icra ettiği Arasta Çarşısı'nın zaman içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşüme dair şunları ifade etmiştir:

-Elimde güç olsa aynı meslekleri devam ettirmeye çalışırım, ama yapacak insan yok, yapsa da maddi imkânsızlık yaşar. Arasta'da herkes hazır döndü. Meslek olarak imâl eden kimse yok, üreten kalmadı şimdi. Buralar Arasta olmaktan çıktı. Eskiden çalışırdı herkes, değişik meslekler vardı. Yarısı mecburen kapalı zaten. Elinden iş gelen esnaf da kalmadı. Arasta değil Muğla'nın her tarafı öyle, eskiden ne istersen, her meslek vardı Arastada, ama artık bitti.

Orhan Kural, genç nesile tavsiye niteliğindeki şu cümlelerle seslenmiştir:

-Gençler okusun, ama elinde bir meslek mutlaka olsun. Sanat sahibi olmaktan zarar gelmez. Elleri tornavida bile tutsa kârdır. Okudum, şu oldum bu oldum diye kenara çekilmesinler. Tamiri bile öğrense ilerde mutlaka işlerine yarar.

Helvacı

Helva kelimesi, Arapça tatlı, şirin, güzel manalarına tekabül eden "hulv" sözcüğünden gelmektedir. Kelime anlamı açısından bakıldığında ise hem Arapça'da "tatlı" kelimesine tekabül etmekte hem de Türkçede bulunan "helva"yı nitelemektedir. Her ne kadar Arapça kökenli bir kelime olsa da helva, Türk mutfak kültürüne yerleşmiş ve çeşitlendirilmiştir. Orta Asya döneminde tatlı tüketiminin mevcut olduğu, ancak beslenme kültüründe büyük bir öneme sahip olmadığı görülmektedir. Bu dönemde bireyler, tatlı ihtiyaçlarını giderebilmek için pestil ve meyvelerden yararlanmışlar, aynı zamanda ekmek ile çeşitli tatlılar hazırlamışlardır. Orta Asya mutfak kültürünün devamı olarak nitelendirilen Selçuklu Dönemi'nde ise İran ve Abbasi Devletleri'nin de etkisiyle tatlı çeşitlerinin arttığı görülmektedir. Şehir merkezlerinde yemeklerden sonra, özellikle düzenlenen ziyafetlerin ardından, gelen konuklara tatlı servis edilmiştir. Selçuklu Dönemi'nde tatlılara verilen önem özel günlerde yer almasından da anlaşılmaktadır. Bu dönemde, özel olarak nitelendirilen günlerde akide şekeri, halka şekeri dağıtılmıştır. Osmanlı Dönemi, Türk mutfağının en parlak dönemi olarak nitelendirilebilmektedir. Bu parlak dönemde mutfığa olan yoğun ilgi, çorbaların, et yemeklerinin yanı sıra tatlıların da çeşitlenmesini, zenginleşmesini sağlamıştır. Saray mutfak kayıtlarından, sûrnâmelerde yer alan bilgilerden, bu dönemde yaşamış şairlerin eserlerinden tatlılara olan ilgi anlaşılmaktadır.⁶⁵

Muğla'da geleneksel yöntemlerle helvacılık yapan *Tahsin Boyacı*, 1934 yılında Muğlalı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Atatürk İlkokulu mezunudur. Yaz tatillerinde dedesinin kardeşi yanında çıraklığa başlamıştır. 1958 yılında şu andaki mevcut işyerini açmış ve hâlâ aynı yerde mesleğini sürdürmektedir. İş yerini aile bireyleri ile çalıştırmaktadır.

65. Elif Kaymaz, *Türk Mutfak Kültüründe Helva'nın Yeri ve Önemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020, s.10-11.

Resim 18: Helvacı Tahsin Usta

Helvacı Tahsin Usta, mesleki hayatının başlamasıyla ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

-Bu mesleğe başlamamız şöyle oldu: bizim büyüklerimiz ilk mektebe başladığımız zaman bu çocuklar haylaz olmasın diye yaz tatilinde usta yanına çıraklığa verirlerdi. Dedemin kardeşlerinin helvacı dükkânı vardı. Yaz tatilinde boş gezmeyelim diye oraya çıraklığa verirlerdi. O zamandan başladı meslek hayatımız, ondan sonra öyle devam etti. 1934 doğumluyum 7 yaşında ilk mektebe başladıktan sonra başladı meslek hayatımız çıraklık ile. Burayı açtığımızda sene 1958 idi, o zamandan beri devam ediyoruz.

Helvacı Tahsin Usta, mesleğe eleman yetiştirmekle ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir;

-Aslında eskiden daha çoktu bu mesleğe heves eden, şimdi artık adam da bulunmuyor. Şimdi artık herkes devletten bekliyor, devlet kapısında iş arıyor, rahat iş olsun diye. Biz başladığımız zaman 4 tane helvacı vardı şimdi artık sadece biz kaldık. Gençler çalışıyor ama hep idare etme ile öyle böyle pek heves eden yok.

Helvacı Tahsin Usta, Arasta ile ilgili olarak düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

-Eskiden öyle bir şey ki burası Saatli Kule Caddesi olarak geçirdi, şimdi sokak bile değil. Dükkânların hepsi kapalı. Kiralık satılık, kiralık satılık... eskiden bütün dükkânlar açıktı. Usta yanında gençleri çıraklığa verirlerdi, terzisi, berberi, ayakkabıcısı helvacısı vs. Şimdi meslekler hep ölüyor..

Resim 19: Helvacı Tahsin Usta'nın Dükkânı

3. Muğla'da Geleneksel Meslekleri İcra Etmiş veya Etmekte Olan Ustaların Karşılaştıkları Zorluklar⁶⁶

Günümüzde toplumlar, çağı izleyen bir gelişim ve değişim içindedir. Bu gelişim, dolayısıyla beraberinde getirdiği değişim, toplumların kültürlerine de yansımıştır. Ancak bu gelişim ve değişimin, geleneksel meslekler açısından iyi yönde olduğu söylenemez. Nitekim geleneksel kültürün parçası olan el sanatı ürünlerin birçoğu günümüzde işlevlerini yitirirken, bazıları da ya kaybolmuş ya kullanımdan kalkmış ya da işlev değiştirmiştir.⁶⁷

Çalışma kapsamında ele alınan meslek sahiplerinin Muğla kent merkezinde karşılaştıkları meslekî, çevresel, beşerî ve iktisadî zorluklar ele alınmıştır. Bunları birkaç başlık altında değerlendirebiliriz.

3.1. Eleman (Çırak, Kalfa) Sorunu

Geleneksel mesleklerin yaşatılmasında hiç şüphesiz usta-çırak ilişkisi önemli bir geleneksel eğitim sistemidir. Usta toplumsal amaca hizmet ederek, üretimini yaptığı sanatı, yetiştirdiği çıraklarla gelecek nesillere aktarmaktadır. Daha veciz bir ifadeyle usta, 'geleneğini [el vermek] ve adını', yetiştirdiği çıraklar sayesinde ölümsüz kılmaktadır. Eğer usta ve çırak maharetliyse yetiştirilen çırak ustayı geçmelidir. "Boynuz kulağı geçmek" deyimini konuyu özetleyen veciz bir ifadedir.⁶⁸

Günümüzde ise geleneksel mesleği icra eden ustaların yaşlanması ya da ölmesiyle geride usta olarak birilerinin bırakılmaması önemli sorunlardan birini teşkil etmektedir. Çıkarılan kesintisiz zorunlu eğitim yasayla çocuğun ilkokuldan sonra doğrudan ortaokula ve liseye devam etmesi onun çırak olarak yetişmesini engellemiştir. Aynı zamanda el sanatlarının uzun uğraş gerektirmesi ve gelir getirir özeliğinin az olması da genç nesli kazancı bol mesleklere yöneltmiştir.⁶⁹ Bu sebeplerden ötürü de birçok el sanatında eleman bulma konusunda sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Nitekim bu durum, el sanatları alanında önemli bir potansiyele sahip olan Muğla'da da eleman sıkıntısı yaşanmasına yol açmıştır.

Muğla'da geleneksel mesleği icra etmiş veya etmekte olan ustalar, günümüzdeki duruma dair bilgi verirken eleman sıkıntısına dair önemli tespitlere yer vermişlerdir. Onlar bu konudaki anlatıları aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

Tablo 4: Eleman (Çırak, Kalfa) Sıkıntısına Dair Ustaların Anlatıları

Meslek	Usta	Anlatı
Ayakkabı Tamircisi	Gökhan Aslan	<i>Artık bu mesleği yapacak kimse yok. Hem ayakkabı tamirciliği olarak, hem diğer meslekler olarak da aynı. Gençler artık daha modern işlere yöneliyor. Benim mesela kendi oğlum var, küçükken dükkâna götürürdüm 1 hafta durmadı. Yani bizim meslekler bitiyor. Muğla esnafı olarak biz de kapattığımız zaman artık burada ayakkabı tamircisi kalmayacak gibi görünüyor. Birkaç kişi kaldık, yani en son biz kaldık. Hani televizyonlara çıkar ya, böyle bir esnaf oardı eridi gitti diye, aynısı. O zaman bu vatandaş ne yapacak bilmiyorum. Eskiden biz çırakken bizim ustamız bize para vermese bile çalışırdık. Para almadığımız günler de oldu meslek öğrenmek için hiçbir zaman para demedik. Şimdi kapıdan giren adam kaç para vereceksin diyor.</i>

66. Bu konuda ayrıntılı bilgi sahibi olmak için bkz. Onur Berber ve Metin Menekşe, "Unutulmuş veya Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Meslekleri İcra Eden Ustaların Karşılaştıkları Sorunlara Dair Bazı Tespitler: Muğla Kent Merkezi Örneği", *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, Cilt: 3, (Editörler: M. Fatih Sansar vd.), Asos Yayınevi, İzmir 2022, s.284-312.

67. İsmail Öztürk, "El Sanatlarının Günümüzdeki Durumu (Tarihçe Sorunlar Öneriler)", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, 2000, s. 73.

68. Mehmet Özdemir, "Geleneksel Meslekler ve Bir Ustanın Hikâyesi: Giresun'da Demircilik", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (21), 2019, s. 498.

69. Cavit Polat, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze Yöresel El Sanatlarının Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme: Maraş Örneği", *Akdeniz Sanat*, 6 (12), 2013, s.130.

Helvacı	Tahsin Boyacı	<i>Eskiden daha çoktu bu mesleğe heves eden, şimdi artık adam da bulunmuyor. Şimdi artık herkes devletten bekliyor, devlet kapısında iş arıyor, rahat iş olsun diye. Biz başladığımız zaman 4 tane helvacı vardı şimdi artık sadece biz kaldık. Gençler çalışıyor ama hep idare etme ile öyle böyle pek heves eden yok. Adam bulmak da zor, çalıştırmak da, ama alttan öyle böyle yetişiyor. Yetiştirme işi ile usta ilgileniyor. Herkes kolay istiyor. Yani kısacası eskisi gibi eleman bulup yetiştirmesi zor.</i>
Nalbant	Dede: Mehmet Küçem Torun: Mehmet Küçem (Dedesinin icraatını anlatmıştır)	<i>Torunu Mehmet Küçem cevaplamıştır: Çok sayıda eleman yetiştirdi. 6-7 tane var ama yapan yok bu işi, öğrenen kaçtı. Bir de at eşek göremeyiz artık. Eskiden at, eşek araba gibiydi. O zamanlarda her evde 3-4 tane hayvan varmış iş çokmuş yani. Dedem sırtına çantayı alıp 30-40 km. yol gidermiş yürüyerek. Şimdi bana da desen o kadar ağırlık ile o kadar yürümeyi ben de gidemem derim. Elemanlar vardı ama ben bu işi yapacağım diyen olmadı nal çakma işleminde değil de daha çok nalın şekillenme aşamalarında çalışmışlar. Su anda hepsi farklı iş yapıyor.</i>
Kalaycı	Necat Çamur	<i>Valla yetişmek isteyen varsa ben yetiştireyim. Talep yok maalesef. Bir de şu anki durumda malzemeler çok pahalı. Masraflara yetişmek zor, kimse de başlamak istemiyor. Bir de el emeği olduğu için gençler zora gelemiyor. Herkes kolay iş arıyor, o yüzden çırak olmak isteyen de yok çırağımız da yok.</i>
Tarihi Saat Kulesi Görevlisi- Saatçi	Akif Karadana	<i>Yanımızda maalesef eleman yetiştiremiyoruz. Eleman da bizim mesleğe pek zevkle koşarak gelmez. Yani bizim iş sıkıcı iş, açık hapishane gibi bir şey. Sabahleyin geleceksin 9'da, akşam gideceksin 7'de, 8'de. Bir yere gitsen kapatırsın dükkânını, bulamaz insan seni, neredesin diye arar. Sanki biz minare miyiz hep duracağız yani. Bir yerde bir işimiz olmayacak mı? Yani çırak girmiyor, bizim iş sıkıcı. Bazı meslek dallarında çırak yok artık. Eskiden mesela çizmeci vardı çizmeci yok, nalbur vardı nalbur yok, nalbant vardı nalbant yok, Semerci vardı semerci yok, demirci vardı demirci yok. Bazı meslek dalları gidiyor, saatçilik de onlardan biri. Terzi azaldı mesela.</i>
Terzi	Hasan Öztürk	<i>Elemanımız 1994 yıllarında 1 tane vardı. Bir yaz çalıştı ondan sonra okula başladı, okulu bıraktı derken mesleği değiştirdi. Şu anda da su satıyor. Şöyle söyleyeyim, eskiden sanata mesleğe değer veriliyordu. Bir de bizim mesleğimiz diğer mesleklere göre zordur, 7-8 senede anca mesleği öğrenir bir insan. Hemen usta olamazsın. O yüzden çırak gelmiyor.</i>
Berber	Mehmet Koçer	<i>Şu anda yok ama eskiden çoktu. Arasta çarşısında çoğu berber benim elemanımdır. Hatta çarşı içinde de çok var. Ben bile unuttum sayısını. Çok yetiştirdim, çok iyi çalışıyordum. 10-15 yıldır yok. 18 yaşından küçük eleman çocuk işçi oluyor. 20 yaşından büyük adama da şurayı süpür desen zoruna gider. Küçüklükten başladığımız için devamlı olduk. Şimdi küçük eleman yok.</i>
Yorgancı	Murat Akarca	<i>Yetiştirdim, 2 tane çırak yetiştirdim sıfırdan, 2-3 sene yanımızda durdu gitti. Şu anda yok kimse evladını alıp da şu çocuğu yetiştir diye yanımıza getirmiyor. 25-30 yıldır eleman yetiştirmiyoruz. Muğla'da bizden sonra yok artık.</i>
Fırın Ustası	Mustafa Gökgedik	<i>Şimdi yok eskiden vardı. Herkes okuyor kimse gelmiyor. Hazır bilenler de bıraktı işi. Ben 60 yaşındayım bak hala çalışıyorum. Genç eleman olsa beni çalıştırrılar mı? Sen çalışsan seni mi tercih ederler beni mi? En genç elemanımız bu arkadaş (50'li yaşlarında bir çalışan).</i>
Semerci	Baba: Hayri Yumurtaş (vefat: 1999) Oğul: Mehmet Yumurtaş (Babası ile birlikte yapmıştır)	<i>Maalesef, bizim meslek pis meslek diye kimse evladını vermek istemedi. Şimdi o hayvanın sırtı yara oluyor bir de toz çamur o yüzden kimse istemedi. Bir de şimdi her taraf araba doldu at, eşek, katır kalmadı.</i>
Semerci	Baba: Mehmet Küçük (vefat: 2019) Oğul: Nebi Küçük (Babası ile birlikte yapmıştır)	<i>Hayır yetişmedi. Zaten seyyar yapıyordu ve katır at işi bitti zaten. Köyde odun yapıldı, Muğla'ya getirilip satılırdı zaten seyyar yaptığı için çok iş olmazdı o yüzden hiç çırak yetiştirmedim. Gelecek nesle hem benim kendi mesleğimde hem de birçok meslekte olduğu gibi artık alttan yetişen yok. Herkes okula gidiyor doğal olarak. Rahat yaşam istiyorlar, ama 10 sene sonra elimizde tamirci veya su tesisatçısı yok, bulamayacağız olanlar da yaşlı. Altan gelen yok, bir de şimdiki çocuklar kapıdan girince kaç para vereceksin diyor. Hemen para gözüyle bakıyor, meslek öğrenme olarak bakan yok. Benim tavsiyem meslek öğrenme odaklı olsunlar. Yine eskiden bir laf vardı, sanat altın bileziktir diye. O altın bileziği koluna taksim ihtiyacı olursa mutlaka değerlendirir.</i>
Saraç	Baba: Osman Kural (vefat: 2000) Oğul: Orhan Kural (Babasının icraatını anlatmıştır)	<i>Babam yanında çırak yetiştirdi. Zamanında vardı birkaç tane ama sonra belli bir süre çalışıp hep gittiler. Babamın çıraklarından dükkân açacak kadar çalışan olmadı. Tecrübe kazanmadan gittiler. Hep başka meslek yaptılar.</i>

Aşçı (Düğün, Mevlüt Vs.)	Hakan Solmaz	<i>En azından getir götür yapacak bir eleman lazım oluyor. Ona ön hazırlıkları yıkama, doğrama gibi tabiri caizse ayak işlerini yaptırıyoruz. Biz yaparken onlar da bakıyor. Çırac mutlaka lazım, tabi bize uyumlu iş yapabilecek kişileri bulmaya çalışıyoruz. Eskisi gibi çekirdekten gelen fazla yok ama turizm otelcilik okuyan en azında bıçak tutmasını bilen eleman bize daha çok uyuyor. O da bizim yanımızda hem Muğla mutfağını öğreniyor, hem de genel yemek nasıl yapılır nasıl sunulur onu öğreniyor.</i>
Cam İşleme (Füzyon Sanatçısı)	Serdar Arslan	<i>163 eleman yetiştirdim. Kalifiye eleman 14 tane, diğerleri ise yaz çırağı gibi oldu. 14 kişiye dükkân açıp çalıştırabilecek eğitimi verdim. Elemanlarımın bazıları farklı yerlerde çalışıyor. Hevesli çok ama yürüten yok. Herkes günlük paraya kosturuyor, sabreden yok.</i>
Sobacı-Tenekeci	Durmuş Abra	<i>Yetiştirdim, fakat şu anda eleman yok. Gelmiyor artık, eleman işi bitti. Çocuk 7 yaşında okula başlıyor okul bitince evlenme çağına geliyor, o saatten sonra da zaten gelmez. Şu anda gelmek isteyen de yok zaten. Yanıma gelenler biri gelir 1 ay çalışır biri 3 ay çalışır ama 1 tane dükkân açabilecek çırac yetiştirdim o da vefat etti.</i>
Çerçeve Sanatçısı	Yaşar Görsel – Mustafa Görsel Kardeşler	<i>Yok, alttan yetişen elemanımız yok şu anda, iki kardeş yapıyoruz. Önceden vardı, 7-8 kişi çalıştığımız zamanlar oldu. Ama devamı gelmedi olanlar da kendilerine sağa sola atıldılar. Şu anda da elemanımız yok.</i>
Kolonya İmalatçısı	Ahmet Gümüşbulut	<i>Ben şimdiye kadar 15 çırac yetiştirdim. 1 tanesi hariç diğerlerinin hepsi bürokrat oldu. Devlet dairelerinde üst kademe çalışıyorlar. 1 kişi de şu anda belediyede çalışıyor. Çırağı aldığım zaman adam olup olmayacağını anlama yöntemleri vardır, biz de geçtik o yollardan. Şimdi bizim işte bir şaka vardır mesela çırac olarak geldin sen bize. Kâğıdın üstüne yazarız 300 minare gölgesi al gel, 100 gram kiremit yağı, 300 gram davul tozu. Nereden alacağım usta? Bul gel işte dersin. Bizim zamanlarımızda yolladığında gönderdiğin esnaf o da o merdivenin basamaklarından geçtiği için. Oğlum bende şimdi bitti ya der yollaya yollaya o mezarlık var ya aşağı sanayinin olduğu yerde. Oraya kadar gider o çocuk bende kalmadı bende kalmadı diye. Şimdi yollasan o çocuğu şu karşıdaki ustaya dayak atıyor küfür ediyor. Çünkü o onu görmemiş. Ondan sonra çırağı deneme yolları vardır. Mesela bu kolonya 10 lira, ben seni yollarım bilerek. Git ben olmadığım zaman al derim, o mesela sana 12 lira derse 10 lirayı kasaya atıp 2 lirayı cebe atarsa o çırağa yol verirsin. Benden çalmaz aslında senden çalar. Yere para atarsın süpür buraları dersin o parayı cebe atacak mı yoksa Ahmet amca ben burada para buldum diyecek mi diye. Buldum derse gözün kapalı ona kasayı emanet edersin, parayı cebe atarsa hadi oğlum sen yapamıyorsun der, gönderirsin. Tabi cocuktur o nihayetinde. Biraz aileden de geliyor.</i>

Tablo 4'te görüldüğü üzere artık Muğla kent merkezinde geleneksel mesleği icra edecek genç nesil yetişmemektedir. Bazı mesleklerin son temsilcileri kalmıştır. Gençlerin artık uzun uğraş gerektiren işlere rağbet etmedikleri, kısa zamanda daha çok para getiren çeşitli iş alanlarına yöneldikleri ifade edilmiştir. Bir hevesle işe başlayanların ise bir süre sonra dayanamayıp işi bıraktıkları belirtilmiştir. Bu anlamda, eskiden para kazanmanın ikinci planda kaldığına, asıl amacın mesleği öğrenmek olduğuna dikkat çekilmiştir. Nitekim bu konuda ayakkabı tamircisi Gökhan Aslan Usta, "(...)bizim ustamız bize para vermese bile çalışırdık. Para almadığımız günler de oldu, meslek öğrenmek için hiçbir zaman para demedik. Şimdi kapıdan giren adam kaç para vereceksin diyor." demiştir.

Semerci Mehmet Küçük ve oğlu Nebi Küçük ustalar, alttan gelen eleman olmadığına, gençlerin kapıdan girince kaç para vereceksin diyerek önce kazanca odaklandığına dikkat çekerken, onlara şu tavsiyede bulunmuşlardır: "(...) Benim tavsiyem meslek öğrenme odaklı olsunlar. Yine eskiden bir laf vardı, sanat altın bileziktir diye. O altın bileziği koluna taksın, ihtiyacı olursa mutlaka değerlendirir."

3.2. Teknolojik Gelişmelerin Yaşanması ve Hazır Giyim, Gıda ve Eşyanın Yaygınlaşması

Seri, ucuz ve bol miktarda üretilen mallar, az sayıda ve uzun sürede üretilen mallara üstünlük sağlamış ve bu malların iç piyasaya da hâkim olmasıyla tezgâhlar kapanma sürecine girmiştir.⁷⁰ Nitekim bu süreçten olumsuz etkilenen yerlerden biri de Muğla olmuştur. Teknolojik anlamdaki yenilikler; hazır giyim, gıda ve eşyanın yaygınlaşması karşısında kent merkezinde bulunan geleneksel meslek ustaları, imkânsızlıklar nedeniyle gelişmelere uyum sağlayamamışlardır. Üretim mallarında meydana değişikliklere babadan,

70. Arlı, a.g.m., 1984, s. 43.

dededen gördükleri yöntemlerle karşılık vermeye çalışsalar da bunda muvaffak olamamışlardır. Hem üretim süresi hem üretim şekli hem de kullanılan ürünün çeşidi değişmiş, bu nedenle kendilerine duyulan ihtiyaç da giderek azalmıştır.

Muğla'da geleneksel mesleği icra etmiş veya etmekte olan ustalar, teknolojik gelişmelerin yaşanması ve hazır giyim, gıda ve eşyaya rağbetin artmasıyla birlikte mesleklerinde karşılaştıkları zorluklara dair bilgi verirken aşağıdaki tabloda yer alan anlatılara yer vermişlerdir.

Tablo 5: Teknolojik Gelişmelerin Yaşanması ve Hazır Giyim, Gıda ve Eşyanın Yaygınlaşmasına Dair Anlatılar

Meslek	Usta	Anlatı
Ayakkabı Tamircisi	Gökhan Aslan	<i>Yani şimdi şöyle, bu hazır gıda giyim ayakkabı olsun bunlar kolaylık sağladı ama bir yandan da esnafa zorluk çıkardı. Şimdi bu hazır gıda eşya veya ayakkabı ben bile giyiyorum veya tüketiyorum. Şöyle söyleyeyim örnek veriyorum şuradan bir alışveriş merkezine gitseniz firma olarak isim vermeyelim ama burada Muğla merkezde gördüğüm ayakkabı 200 tl ise orada 100 TL. Almak zorunda kalıyorsun, çünkü artık her şey maddiyata döndü, sağlıklı değil ama mecburen kullanıyoruz.</i>
Helvacı	Tahsin Boyacı	<i>Eskiden çok güzel helvalar yapılırdı. Şimdilerde glikoz şurubu ile yapılmış sanayi ürünleri piyasada mevcut. Bugün marketlerde satılan paketli helvalar var. Helva aldık lezzetini bulamadık diyorlar. Kim bilir içine neler koyuyorlar. Bizinkisi yüzde yüz yerli ürün, kaliteli malzeme. Hazır olan her şeyde mutlaka sıkıntı çıkıyor. Çünkü ucuza satmak için kaliteden kaçıyorlar. Vatandaş da cebini düşünerek sürekli hazır olan şeylere yöneliyor.</i>
Nalbant	Dede: Mehmet Küçem Torun: Mehmet Küçem (Dedesinin icraatını anlatmıştır)	<i>Bu demir parçası bile (elinde tuttuğu işlenmemiş demir) eskiden dövülürken artık hazır preslerle bu hale geliyor. Belli bir kalıp yapmışlar ısıtıp presle basıyorlar tamam, işte al sana nal. Ama bu nal ne kadar dayanıklı olacak. Bunu döyerek aslında sertleştiriyorsun, aslında daha dayanıklı oluyor. Öteki baskı olduğu için dayanıklı değil. 2 gün sonra ya düşer ya kırılır, çatlar mutlaka bir şey oluyor yani. Ama dövülerek sıkıştırılan nalda çatlama olmaz.</i>
Kalaycı	Necat Çamur	<i>Meslek ölmüş durumda, can çekişiyor. Şimdi kalay yaptırın yok, adam zaten tencere tavasını alıyor. Ancak bu kalayın güzelliğini bilen geliyor.</i>
Tarihi Saat Kulesi Görevlisi-Saatçi	Akif Karadana	<i>Şimdi akıllı saat diye bir şey çıktı, saatçi de yapamıyor onu. Biz mekanik ustalarız. Şimdi bazı pillilerden anlıyoruz, yapıyoruz ama şimdi akıllı saatlerden anlamıyoruz.</i>
Terzi	Hasan Öztürk	<i>Arastada önceden pazarcılarımız vardı. Onlar gelirdi eşya satarlardı, çünkü AVM yoktu. İnsanlar Arasta'ya rağbet ederlerdi. AVM ile birlikte artık uzaklaşıldı.</i>
Berber	Mehmet Koçer	<i>İnsanlar artık evde tıraş olmaya başladı, makinalar var hazır hemen alıyorlar sakalı bıyığı. Ayakkabı, gömlek bile artık hazır kullan at oldu. El emeğinin değeri kalmadı.</i>
Yorgancı	Murat Akarca	<i>Mesela yorganlar hazır olanlar pamuk bile değil, silikon. Bu hazır yastık yorgan hep silikon, sentetik. Zaten her şeyin hazırı öyle oldu orijinal bir şey kalmadığı. Bize hala iş gelmesinin sebebi de sağlığını düşünen vatandaşın olması, o yüzden yani. Bir de hazır malı alması kolay geliyor. Kullan atıver, öyle olursa ne olacak bu esnafın hali.</i>
Fırın Ustası	Mustafa Gökgedik	<i>İyi bir şey değil bu durum. Ustalık bitiyor, her şeyde usta bitiyor. Terzi bile yok, hepsi 60 yaşının üzerinde, var mı genç? Semercimiz vardı, demircimiz vardı, gitti. Şimdi 1 tane helvacımız var o da gidecek. Büyük fabrika kurulacak gidecek ne olacak ki başka. Kim çalışacak hem genç yok hem her şey makine oluyor yavaş yavaş. Ekmeği bile şu anda neredeyse el değmeden makine yapıyor, böyle adam mı yetişir. Al at, giy at nasıl olsa hazır zaten var.</i>

Semerci	Baba: Hayri Yumurtaş (vefat: 1999) Oğul: Mehmet Yumurtaş (Babası ile birlikte yapmıştır)	<i>Şimdi bizim millet hazıra iyice alıştı. Benim kızım var o da aynı, kullan at baba yenisini al. Bazı güzellikleri var ama bence kalite bozuluyor. El ile yapılanla toplu yapılan bir olamaz zaten. Yiyecekler hep hormonlu oldu, adam malı yetiştirecek fazla üretecek bir de ucuz olsun diye basıyor hormonu, ilacı. Domateste bile koku yok artık. Önceden pazara girdiğin zaman meyve sebze için Pazar meyve sebze kokardı. Hazır kıyafetler çıkınca terziler gömlek dikmeyi unuttu. Hazır mal, milletimizi rahata alıştırdı rahat olunca da tembellik olur. Adam köyde en azından yoğurdu sütü için hayvana bakardı, şimdi uğraşması var diye ona da bakmıyor. Nasıl olsa var markette hazırı. O uğraşmayı çekeceğime hazırı var nasıl olsa diyor ve sadece evde yatıyor. Öyle öyle hayvan da kalmaz meyve sebze de.</i>
Semerci	Baba: Mehmet Küçük (vefat: 2019) Oğul: Nebi Küçük (Babası ile birlikte yapmıştır)	<i>El işi göz nuru diye laf vardı o söz tarihe karıştı. Benim babam sıfırdan yapardı her şeyi el ile tamamen. Ayakkabıcılar sadece tamirata döndü yapım yok. Hazır çıktığı için el sanatları ve küçük esnaflar bitiyor. Üretim yapmayı bilen de kalmadı çünkü adam fabrika ile rekabet edemeyeceğini biliyor o yüzden de uğraşmıyor. Halk da ucuz olduğu için hazıra kayıyor. Böylece el sanatı kalmadı, kaldıysa da az var zaten onların da kaybolması çok sürmez.</i>
Saraç	Baba: Osman Kural (vefat: 2000) Oğul: Orhan Kural (Babasının icraatını anlatmıştır)	<i>Her şeyin hazırı olduğu zaman iş yapacak adam yok. Köyde bile ekmeğini kendisi yapan yok şimdi. Tarlada ekerdi biçerdi ekmeğini kendi yapardı. Hazıra muhtaç duruma düştük. Tarlalar bile boş duruyor.</i>
Aşçı (Düğün, Mevlüt Vs.)	Hakan Solmaz	<i>Her şeyin hazırı çıktı tabi. Eskiden mesela terziye giderdin 2-3 kere provaya giderdin bir sürü zaman kaybederdin. Şimdi gidip alıp giyiyorsun, çünkü her bedene göre var zaten. Mutfakta ise haşlanmış, şoklanmış sebzeler, nohutlar çıkmaya başladı. Yani biraz daha pratik oluyor, temizleme ile uğraşmıyorsun zaman kaybı yok, yani avantajları var. En ucuzundan en pahalısına kadar insanlar bütçesine göre alışveriş yapabiliyor. Tabi kalite de azaldı çünkü seri üretim yapıp ucuz imal etmek için kaliteyi düşürüyorlar. Bence bu gelişmelerin olumlu yönlerini kullanmak herkesin işine gelir.</i>
Cam İşleme(Füzyon) Sanatçısı	Serdar Arslan	<i>Kötü bir şey değil. Mesela terziye takımı verirdik 1 ay sonra alırdık. Görerek alıyorsun seçerek alıyorsun. Mesela maf çıktı işler hızlandı, ağaçlar için iyi oldu. Ama tabi olumsuzlukları da var. Elinde sanat olan kimse kalmıyor, insanımızın çalışkanlığı gidiyor. Ne dediğimizi bilmiyoruz.</i>
Sobacı-Tenekeci	Durmuş Abra	<i>Duruma göre değişiyor. İyi tarafı da var kötü tarafı da. Şimdi zaten el ile yapsan bazı şeyleri hazırdan daha maliyetli oluyor vatandaş ister istemez oradan ihtiyacını görüyor. El ile imal edilen pek fazla şey kalmadı artık. Yiyecek içecekte de öyle yani, biz yararlanmasın bilirsek iyi, bilemezsek kötü.</i>
Kuru Kahveci- Çaycı	Hüseyin Konya	<i>Her şeyin hazırı arttı. Evlerde bile birçok şeyi kolay olsun diye hazır kullanıyoruz. Şimdi kahvenin de bir formülü var ya her kuru kahvecinin kahvesi farklı olur. Şimdi her yer makine ve hazır paketler ile dolu. İyi yanları da var. İşler hızlandı, maliyetler düştü. İnsandan insana değişir. Bazılarının işine gelir bazılarının gelmez. Ama ne olursa olsun hazır işler makineleşme ustalık ve el emeğini azalttı.</i>
Çerçeve Sanatçısı	Yaşar Görsel – Mustafa Görsel Kardeşler	<i>Her şeyin hazırı çıkınca biz ikinci plana itildik. Vatandaş büyük marketlerden alıyor, bozulunca bize geliyor. Her şeyin hazır olması iyi değil, esnaflar ve el sanatları yapanların işleri çok zor. Teknoloji güzel, ama bazı alanları kötü etkiliyor.</i>
Kolonya İmalatçısı	Ahmet Gümüşbulut	<i>Şimdi fabrikasyona dönüldüğü zaman kolonyanın arkasında yazar maximum 2 yıl dayanır, güneş ve ısı görmedikten sonra. Bizim kolonyanın içinde koruyucu madde yok bir tek içersen tehlikeli bizimki. Çoğu şeyde korucu atılıyor, o da kanserojen madde içeriyor. Tehlikeli şeyler hazır arttıkça insan sağlığı da tehlikeye giriyor dikkat etmek gerekiyor. Her şeyi avarında yapmak gerekir.</i>

Bilgi ve bilginin uygulamalı kullanımı anlamında olan teknoloji, toplumlarda sosyokültürel değişimin temel güçlerinden ve bir dönemin üretimini belirlemede ana etkenlerden biri olmuştur. Teknolojik gelişim, diğer birçok alanda olduğu gibi, el sanatlarının kapsadığı alana da bir dizi yeni ürün katarak değişim yaratmıştır.⁷¹

71. Öztürk, a.g.m., s. 71.

Tablo 4'teki anlatılarda da görüldüğü üzere ustalar, teknolojinin gelişmesi ve artık hazır giyim, gıda ve eşyanın yaygınlaşması ile birlikte kendi mesleklerine talebin azaldığını belirtmişlerdir. Hazır üretimde daha çok seçenek olduğu, kısa sürede temin edilebildiği ve daha ucuza mâl edilebildiği ifade edilmiştir. Bu durumun ise insanlar açısından bir avantaj teşkil ettiği fakat diğer taraftan geleneksel üretime rağbetin azaldığı vurgulanmıştır.

Hazır giyim, gıda ve eşya kullanımı yaygınlaşırken bu ürünlerde kaliteli ve doğal malzeme kullanımının da azaldığına işaret edilmiştir. Nitekim Helvacı Tahsin Usta bu duruma işaret ederken şu ifadelerle yer vermiştir:

“(...) Eskiden çok güzel helvalar yapılırdı. Şimdilerde glikoz şurubu ile yapılmış sanayi ürünleri piyasada mevcut. Bugün marketlerde satılan paketli helvalar var. Helva aldık lezzetini bulamadık diyorlar. Kim bilir içine neler koyuyorlar. Bizimkisi yüzde yüz yerli ürün, kaliteli malzeme. Hazır olan her şeyde mutlaka sıkıntı çıkıyor: Çünkü ucuza satmak için kaliteden kaçıyorlar. Vatandaş da cebini düşünerek sürekli hazır olan şeylere yöneliyor.”

Eskiden nalbantlık yapan dedesinin mesleğini anlatan Mehmet Usta, hazır olana yöneldikçe kalitenin düştüğünü ve eşyanın kullanım süresinin de azaldığını şu ifadelerle anlatmıştır:

“(...)Bu demir parçası bile (elinde tuttuğu işlenmemiş demir) eskiden dövülürken artık hazır preslerle bu hale geliyor. Belli bir kalıp yapmışlar ısıtıp presle basıyorlar tamam, işte al sana nal. Ama bu nal ne kadar dayanıklı olacak. Bunu döverek aslında sertleştiriyorsun, aslında daha dayanıklı oluyor. Öteki baskı olduğu için dayanıklı değil. 2 gün sonra ya düşer ya kırılır, çatlak mutlaka bir şey oluyor yani. Ama dövülerek sıkıştırılan nalda çatlama olmaz.”

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte artık evlere elektronik aletlerin girmesi, bazı ihtiyaçların evde de giderilmesinin önünü açmıştır. Nitekim bunlardan biri de saç-sakalın evde kolayca tıraş edilebilmesidir. Nitekim buna dair Berber Mehmet Usta, “(...) İnsanlar artık evde tıraş olmaya başladı, makinalar var hazır hemen alıyorlar sakalı bıyığı. Ayakkabı, gömlek bile artık hazır kullan at oldu. El emeğinin değeri kalmadı.” demiştir.

Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte yeni aletlerin tamiri, onarımı da eski yöntemlere göre zorlaşmıştır. Dededen, babadan kalma yöntemler artık yeni aletlere, eşyalara yetersiz kalmaya başlamıştır. Bununla ilgili olarak da Saatçi Akif Usta şu ifadelerle yer vermiştir: “(...) Şimdi akıllı saat diye bir şey çıktı, saatçi de yapamıyor onu. Biz mekanik ustalarız. Şimdi bazı pillilerden anlıyoruz, yapıyoruz ama şimdi akıllı saatlerden anlamıyoruz.”

3.3. Muğla Kent Merkezi Arasta Çarşısı'nda Karşılaşılan Sorunlar (Dükkân, Park Yeri, Trafik vs.)

Ustaların, kent merkezindeki canlılığın da eskisi gibi olmadığından yakınmaları söz konusudur. Özellikle pek çok mesleğin yapıldığı, insanların ekmek parası kazandığı eski dükkânların kapalı oluşundan üzülerken bahsetmişlerdir. Bu dükkânların tekrar aktif hale getirilmesi için birtakım çalışmalar yapılması gerektiğine işaret etmişlerdir. Yine, kent merkezindeki park yeri sorunundan dolayı insanların araçları ile gelmekte zorlandıklarını, bu durumun da onları alışveriş merkezlerine yönlendirdiğini belirtmişlerdir. Aynı şekilde trafik sorunun olduğunu anlatmışlardır. Bu konulara dair anlatıları aşağıdaki tabloda olduğu gibidir:

Tablo 6: Muğla Kent Merkezi Arasta Çarşısı'nda Yaşanan Sorunlara (Dükkân, Park Yeri, Trafik vs.) Dair Anlatılar

Meslek	Usta	Anlatı
Ayakkabı Tamircisi	Gökhan Aslan	İyileştirmek için ilk önce şu kapalı olan dükkânları açarım. Mesela şu karşı dükkân 20-25 seneden beri kapalı, yıkık, dökük, harap durumda. Belediye öncü olup bu dükkânların hepsini açabilir. Bir de trafik sorunu. Burada işi olan müşteri bir türlü yanaşamıyor. Park edecek yer yok buna da çare bulmaya çalışırdım. Ben telefon numaramı veriyorum. Tamirat için insanlar trafiğe girmeden ben yola çıkıyorum yani bir nevi paket servis gibi.. Sorun değil beni yormuyor, müşteriye yoruyor.
Helvacı	Tahsin Boyacı	Eskiden öyle bir yerdi ki burası Saatli Kule Caddesi olarak geçirdi, şimdi sokak bile değil. Dükkânların hepsi kapalı. Kiralık satılık, kiralık satılık, eskiden bütün dükkânlar açıldı. Değiştirecek olsam önce bu kapalı yerleri açarım.
Kalaycı	Necat Çamur	Buyurun dükkânlar kapalı, neden kapalı? Esnaf yok, esnaf hep aşağıya gidiyor. Şurada 200 liraya dükkân tutuyor sonra burada diyor iş olmuyor, ben en iyisi aşağıya gideyim 5000 TL kira vereyim 7000 TL kazanırım diyor. Gidiyor, 1 sene çalışıyor, sonra ben iflas ettim deyip geliyor demiştir.
Nalbant	Dede: Mehmet Küçem Torun: Mehmet Küçem (Dedesinin icraatını anlatmıştır)	Arasta eskiden köylünün toplanma yeriydi. Köylü ekmeğini, yoğurdunu, yumurtasını getirirdi satardı. Vızır vızır insan kaynardı buralar benim çocukluğunda, artık insanlar gelmiyor. İş yerleri kapalı. Değiştirecek olsam bu dükkânları ilk önce açarım. Ben olsam kira bile almam, kaybolan meslekler canlansın, iş olsun, insanların Arasta'ya uğramak için nedeni olsun derim.
Semerci	Baba: Hayri Yumurtaş (vefat: 1999) Oğul: Mehmet Yumurtaş (Babası ile birlikte yapmıştır)	Benim elimde olsa bu sanatları tekrar yaşatmaya çalışırım. En azından Arasta içinde birer tane semerci, saraç, bakırcı, demirci, kalaycı gibi ölen mesleklerle dükkân açarım ki orada yaşasınlar. Yoksa yarın öbür gün hiç kimse bulunmaz, hatırlayan bile kalmaz. Mesela ben öleyim Muğla'da neredeyse semercilik bilen yok.
Aşçı (Düğün, Mevlüt Vs.)	Hakan Solmaz	Eskiden beri orada yaşamış ve unutulmuş mesleklerin yuvasıdır bence Arasta. Günden güne yok oluyor. Şu anda tabii meslekler yok olmaya başladı, bu bence kötü bir şey. Eski hali olsa çok iyi olurdu. İstedğin birçok meslek vardı orada. Şu anda kaybolan mesleklere destek olsa canlandırılrsa iyi olur ben oraları canlandırmak isterdim. Bizden sonra gelen 3-5 yaşındaki çocuk nalbantlığı, semerciliği, kalaycılığı hiçbirini bilmeyecek. Çünkü görmemiş olacak, görmesi lazım ki bir sonrakilere aktarması lazım. En azından Arastada bu eski mesleklerden 1 tane numunelik de olsa bulunması lazım.
Cam İşleme (Füzyon) Sanatçısı	Serdar Arslan	Her yer betonlaştı, artık buralar kaldı sadece, onun da kıymetini bilmek lazım. Dükkânlar boş bak, mesela benim komşularım boş dükkânlar. Oralar dolu olsa ben de onlar da ekme yer. Sohbet edecek insan olur, insan tanımış olur yani. Sonra buralara araba yanaşamıyor, trafik büyük sıkıntı. Küçük esnaf yavaş yavaş kapatıyor.
Sobacı-Tenekeci	Durmuş Abra	Ben 1977 yılından bu yana bu dükkânın içindeyim. Burayı eski haline getirebilmek için ilk önce otopark gerekiyor. 1 km ileriden eşyayı alıp gidesi gelmiyor kimsenin. Arastayı öldüren otoparkın olmayışı ve trafik sorunudur. Çünkü ağır bir malzemeyi kimse taşımak istemez. Şimdi yolar dar arabalar durup da bir şey alamıyor.
Kuru Kahveci-Çaycı	Hüseyin Konya	Bütün el sanatları buradaydı. Ama zamanla buralar köveldi. Şehir aşağıya kaydı, bak şu karşıdaki dükkânların hepsi şu anda depo. Eskiden kalaycı vardı, şurada bakırcı vardı, yanımızda demirci vardı. Arasta bitti, diyorlar ki dışarıdan gelen insanlar Muğla'nın arastası varmış, Arasta Arasta'lıktan çıktı. 20 yıl önceki Arasta ile şimdiki bir değilki. Eskiden turist kafileleri gelirdi ama şimdi kimse gelmiyor. Adamlar gelse ne görecekti ki el sanatını yapılışı izlemeye geliyorlardı, gelen adama ne göstereceksin. Her şeyimiz var bak kapalı dükkânlarımız var işte. Buradaki kapalı dükkânların açılması lazım. Adam burada iş yapamıyorum diye aşağılara gidiyor bu sefer de maliyetler yüksek geliyor sonra devren kiralık yazısı asıyorlar. Yani el işi yapıp da toptan çok para kazanamadığı için adam geçinemiyor. En azından dükkânlar açık olsa herkes birbirinden ekme yer.
Çerçeve Sanatçısı	Yaşar Görsel – Mustafa Görsel Kardeşler	Arasta'da 1977-78 yılından bu yana çalışıyorum. Buralar bizim evimiz gibi sayılır. Burada en büyük sıkıntı trafik sorunu, bizim dükkân yukarıdaydı sırf trafik sorunu yüzünden dükkânı taşıdık. Trafik sorununu giderebilirsek arasta için çok iyi olur.
Kolonya İmalatçısı	Ahmet Gümüşbulut	Eskiden çalıştık buralarda, bir yere gittiğimiz zaman kapıya sadece süpürgeyi koyar giderdik. Şimdi 10 metrelik yere giderken kapıyı kilitliyoruz. Güvensizliği değiştiririm, ben benden çalsa helal ederim ama o günaha giriyor. Eski güvenin gelmesini istiyorum. Süpürgeyi gördüğü zaman bu adamın işi var der giderdi. Şimdi öyle bir şey yok. Bir diğer sorun mesela trafik. Adam şimdi kolonya alacak duramıyor, kaldırma koymak zorunda kalıyor. 3 liralık kolonya alıyor dünyanın cezasını yiyor. Daha da önceden bu kaldırımlar yoktu, o zaman da kendini bilmez şoförler türedi. Adam dükkâna sıfır araba park ediyordu, bu sefer de müşteri giremiyordu, dükkân açamıyorduk, kavgalar oluyordu. Şimdi kaldırım oldu bu sefer de yol sıkıştı.

Ayakkabı tamircisi Gökhan Usta, hem dükkânların kapalı oluşuna hem de trafik sorununa değinirken bu durumun etkilerine dair şu ifadelere yer vermiştir:

“(…)İyileştirmek için ilk önce şu kapalı olan dükkânları açarım. Mesela şu karşı dükkân 20-25 seneden beri kapalı yıkık, dökük, harap durumda. Belediye öncü olup bu dükkânların hepsini açabilir.

Bir de trafik sorunu. Burada işi olan müşteri bir türlü yanaşamıyor. Park edecek yer yok buna da çare bulmaya çalışırdım. Ben telefon numaramı veriyorum. Tamirat için insanlar trafiğe girmeden ben yola çıkıyorum yani bir nevi paket servis gibi.. Sorun değil beni yormuyor, müşteriyi yoruyor.”

Helvacı Tahsin Usta da benzer bir duruma işaret ederken aynı zamanda bir tavsiyede de bulunmuştur: *“(…)Eskiden öyle bir yerdi ki burası Saatli Kule Caddesi olarak geçirdi, şimdi sokak bile değil. Dükkânların hepsi kapalı. Kiralık satılık, kiralık satılık, eskiden bütün dükkânlar açıktı. Değiştirecek olsam önce bu kapalı yerleri açarım.”* Sobacı-tenekeci Durmuş Usta ise, *“(…)burayı eski haline getirebilmek için ilk önce otopark gerekiyor. 1 km ileriden eşyayı alıp gidesi gelmiyor kimsenin. Arasta'yı öldüren otoparkın olmayışı ve trafik sorunudur.”* demiştir.

Cam İşleme (Füzyon) Sanatçısı Serdar Usta, dükkânların kapalı olmasını insan ilişkileri açısından değerlendirerek, buraların boş kalmasıyla *“bu boş dükkânların kendisine komşuluk ettiğini”* üzümlere anlatmıştır. Hem ekmek kapısı anlamında hem de insan ilişkilerinin, diyalogun, sosyalleşmenin devamlılığı açısından bu dükkânlara ihtiyaç olduğuna işaret etmiştir: *“(…)Dükkânlar boş bak, mesela benim komşularım boş dükkânlar. Oralar dolu olsa ben de onlar da ekmek yer. Sohbet edecek insan olur, insan tanımış olur yani.”*

3.4. Pazar Sorunu

Geleneksel meslekleri icra eden kimselerin müşteriler için uygun dağıtım ve pazarlama sistemini kuramamaları ve yurtiçi ve yurtdışında rahatlıkla satışlar yapamamaları nedeniyle pazarlama sorunun ortaya çıktığı görülmektedir.⁷² Nitekim bu duruma Muğla kent merkezinde de karşılaşılmaktadır. Bazı geleneksel ürünlerin üretilmesine devam edilmesine rağmen bölgedeki pazarlama olanaklarının sınırlı olması nedeniyle zorluklar yaşanmaktadır.

Muğla kent merkezinde önceden kurulan pazar alanlarının kaldırıldığı veya başka yerlere taşındığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki bu alanlara kasaba veya şehir dışından insanlar gelip ürünlerini satmışlar, böylece hem kendi hem de şehir ekonomisine katkı sağlamışlardır. Bununla ilgili olarak Mehmet Usta şu ifadelere yer vermiştir:

“(…)Arasta eskiden köylünün toplanma yeri idi. Köylü ekmeğini, yoğurdunu, yumurtasını getirirdi satardı. Vızır vızır insan kaynardı buralar benim çocukluğumda, artık insanlar gelmiyor. İş yerleri kapalı. Değiştirecek olsam bu dükkânları ilk önce açarım. Ben olsam kira bile almam, kaybolan meslekler canlansın, iş olsun, insanların Arasta'ya uğramak için nedeni olsun derim.”

Kuru kahveci-çaycı Hüseyin Usta da aynı şekilde ziyaret edenlerin azaldığını, hatta önceden gelen turistlerin de artık gelmediğini anlatmış ve şu ifadelere yer vermiştir:

“(…)Bütün el sanatları buradaydı. Ama zamanla buralar köreldi. Şehir aşağıya kaydı, bak şu karşımızdaki dükkânların hepsi şu anda depo. Eskiden kalaycı vardı, şurada bakırcı vardı, yanımızda demirci vardı. Arasta bitti, diyorlar ki dışarıdan gelen insanlar Muğla'nın arastası varmış, Arasta Arasta'lıktan çıktı. 20 yıl önceki Arasta ile şimdiki bir değil ki. Eskiden turist kafileleri gelirdi ama şimdi kimse gelmiyor. Adamlar gelse ne görecek ki el sanatını yapılışı izlemeye geliyorlardı, gelen adama ne göstereceksin.”

72. Öztürk, a.g.m., s. 74.

Sonuç

İnsanlığın tarihi kadar eski olan el sanatları geleneği, insanoğlunun ihtiyaçları doğrultusunda giderek zenginleşmiştir. Meslek sahibi insanlar, farklı zamanlarda el emeği ürünler ortaya koymuşlar ve zaruri ihtiyaçların giderilmesini sağlamışlardır. Fakat değişen teknoloji, yaşam biçimi, ihtiyaçlar vs. etkenlerin söz konusu meslekleri etkilediği açık bir şekilde görülmektedir. Bu süreçte ustaların sahip olduğu meslekî bilgi ve tecrübe yeni kuşaklara öğretilmemiştir. Bu nedenle de geleneksel mesleklerle uğraşacak çıraklar yetiştirilememiştir. En nihayetinde ilgili mesleklerin unutulup gitmesi durumu ortaya çıkmıştır.

Bu kaybolma, unutulup gitme tehlikesi karşısında, geleneksel mesleklerin de içerisinde yer aldığı somut olmayan kültürel mirası “yaşatarak koruma” önemli bir husustur. Somut olmayan kültürel mirası yaşatarak korumanın mümkün olabilmesi için de bu konuda “kültürel bellek oluşturmak”, somut olmayan kültürel mirasa “sahip çıkmak”, bu mirası “aktarmak” gerekmektedir. Başka bir ifadeyle; somut olmayan kültürel mirası çok yönlü olarak ele almak, korumak ve aktarmak son derece önemlidir. Zira küreselleşme karşısında hızla yok edilip tüketilen ve yeni kuşaklar tarafından sahip çıkılmayan bir miras, *eski binalar gibi kendi kendine yıkılıp yok olma* tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla bu tehlike karşısında kültürel değerlerimizi korumak, sahip çıkmak, bu konuda bilinç ve duyarlılık oluşturmak millî varlığımız açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır. Çünkü bu sorun, basit olarak algılanan kültür değerleri sorunu değil, millî varlığımızın devam etmesi ile ilgili bir sorundur.

Çalışmada, elde edilen veriler doğrultusunda günümüzde geleneksel mesleklerin değişim ve dönüşüm içerisinde unutulması veya değişik formlarda karşımıza çıkması durumu Muğla kent merkezi örneğinde ortaya konulmuştur. Bugün geleneksel mesleklerin icra edildiği Muğla kent merkezinde unutulmaya yüz tutmuş geleneksel mesleklerin belirlenmesi ile söz konusu mesleklerin geçmişten günümüze serüveninin ortaya konulmasına çalışılmıştır. Böylelikle bir kentin somut olmayan kültürel mirası incelenmiş ve aynı zamanda yazılı metin haline getirilmiştir.

Çalışmayla, unutulmaya yüz tutmuş geleneksel meslekleri, mesleği icra edenlerin gözlemlerinden, deneyimlerinden hareketle kayda geçirmek, geleceğe yazılı bir miras bırakmak ve daha sonra yapılacak çalışmalara referans oluşturmak hedeflenmiştir. Nitekim tespit edilen bazı mesleklerin artık son ustaları kalmıştır. Bunların kayda geçirilmesi büyük önem arz etmiştir.

Kaynakça

- Akça, Bayram “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muğla’da Debağ (Tabakçılık) Esnaf Teşkilatı”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 4, Bahar 2001, s. 1-7.
- Akgünlü, Volkan Levent, *Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Ed. Ahmet Yiğit), Renk Ofset Baskı, Muğla 2008.
- Arlı, Mustafa, “El Sanatlarının-Gerileme, Kaybolma ve Öğretim Biçimlerinin Değişme Nedenleri ile Geliştirilme ve Yaşatılmasına İlişkin Öneriler”, *I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri 18-21 Kasım 1981*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., İzmir 1984, s. 41-51.
- Barışta, H. Örcün, *Türk El Sanatları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Berber, Onur ve Menekşe, Metin, “Unutulmuş veya Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Meslekleri İcra Eden Ustaların Karşılaştıkları Sorunlara Dair Bazı Tespitler: Muğla Kent Merkezi Örneği”, *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, Cilt: 3, (Editörler: M. Fatih Sansar vd.), Asos Yayınevi, İzmir 2022, s.284-312.
- Cuinet, Vital, *La Turquie d’Asie*, C. III, Ernest Leroux, Paris 1893.
- Çandarlı Şahin, Aslı, “Çarşı-Pazar”, Kentin Kültürel Aktarım Mekânları Muğla Kent Merkezi Örneği, *ERDEM*, Haziran 2021, S. 80, s. 1-28.
- Çolak, Melek, “Sakız Hanım’la Mahur Bey’in Muğla’sı”, *Konuşan Sokaklar Mentese*, (Edt. Mustafa Gökçe-Aslı Çandarlı Şahin-Ahmet Karadeniz), GÜNCE Yayınları, Ankara 2020, s.11-37.
- Çubukcuoğlu, Merve İpek *Taribi Gerde Arastası Sağlıklaştırma Çalışması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük 2019.
- Diyarbakırlıoğlu, Mehmet Ali, *Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar I*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2021.
- Ekici, Metin ve Fedakâr, Pınar, “Ege Üniversitesi” Deneyimleriyle Somut Olmayan Kültürel Mirası “Yaşatarak Koruma”, *Millî Folklor*,

Y. 25, S. 100, 2013, s. 50-60.

- Ekici, Metin, “Bir Sempozyumun Ardından: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi”, *Milli Folklor*, Y. 16, S. 61, 2004, s. 5-13.
- Ekinci, Oktay, *Yaşayan Muğla*, Bilimsel Eserler Kolektif Şirketi, İstanbul 1985.
- Ergin, Muharrem, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.
- Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. IX, (Sadeleştiren Mümin Çevik) Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984.
- Fidan, Süleyman, “Gaziantep’te Zanaatlar: Semercilik, Çulculuk ve Palancılık”, *Journal of Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(2), s. 580-593.
- Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi*, C. I, T.C. Ticaret Bakanlığı Yayını, Ankara 2021.
- Gümüşçü, Osman, “Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras”, *ERDEM*, Aralık 2018, Sayı: 75, s. 99-120.
- Güneş, Yasemin, *Edirne’deki Zanaatlar ve Geleneksel Meslekler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2022.
- Hudson, Richard A., *Sociolinguistics*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- Kahveci, Mücella, “21. Yüzyıla Girerken Geleneksel Türk El Sanatları”, *Folkloristik*, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara 1998, s. 387-397.
- Kardaş, Canser, “Zamanın Yüğü: Muş’ta Geleneksel Semerciliğin Son Temsilcisi Burhan Usta”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, 2018, s. 40-50.
- Kaymaz, Elif, *Türk Mutfak Kültüründe Helva’nın Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.
- Keleş, Erdoğan, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Muğla’da Aile Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2002.
- Kolaç, Emine, “Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma, Bilinç ve Duyarlılık Oluşturmada Türkçe Eğitiminin Önemi”, *Milli Folklor*, Y. 21, S. 82, 2009, s. 19-31.
- Koyuncu Okca, Ayşegül, vd., “Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kültürel Miras: Yorgancılık Mesleğinin Değişim ve Dönüşümü”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 3, 2020, s.1758-1781.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yayınları, Ankara 2010.
- Menekşe, Metin ve Berber, Onur, “Muğla Kentinde Kültürel Mirasın İzini Sürmek: Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Bir Meslek Olan ‘Semercilik’ Üzerine İnceleme”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. 118-151.
- Mete, Zekai, “Muğla”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, İstanbul 2007, s. 377-381.
- Meydan Uygur, Selma ve Başkan, Eda, “Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar üzerindeki Etkileri”, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 2, 2007, s. 30-49.
- Oğuz, M. Öcal, “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği”, *Milli Folklor*, 2009, Y. 21, S. 82, s. 6-12.
- Oğuz, M. Öcal, “Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras”, *Milli Folklor*, Y. 25, S. 100, 2013, s. 5-13.
- Oğuz, M. Öcal, “UNESCO ve İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları”, *Milli Folklor*, Y. 20, S. 78, 2008, s. 5-8.
- Özdemir, Mehmet, “Geleneksel Meslekler ve Bir Ustanın Hikâyesi: Giresun’da Demircilik”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (21), 2019, s. 493-510.
- Özdoğan, Havva, “Plansız Gelişen Meydanlarda Mekânsal Bütünleşme ve Morfolojik Bileşenlerin Çözümlemesi: Muğla Saburhane Meydanı Örneği”, *MEGARON*, C. XVI, S. 1, 2021, s.143-156.
- Öztürk, İsmail, “El Sanatlarının Günümüzdeki Durumu (Tarihçe Sorunlar Öneriler)”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, 2000, s. 67-75.
- Polat, Cavit “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşundan Günümüze Yöresel El Sanatlarının Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme: Maraş Örneği”, *Akdeniz Sanat*, 6 (12), 2013, s.123-140.
- Polat, Cavit, *Osmanlı’dan Günümüze Maraş’ta Bakırcılık*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2014.
- Solmaz, Erhan, “Kaybolmaya Yüz Tutmuş Bir Meslek Kalaycılık: Afyonkarahisar Örneği”, *Folklor Akademi Dergisi*, C. III, S. 2, 2020, s. 381-394.
- Şimşek, Hasan ve Yıldırım, Ali, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018.
- Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000.

Türkeş, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, Yelken Matbaası, İstanbul 1973.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.

Yolcu, Mehmet Ali, *Nevşehir Yöresinde Yaşayan Geleneksel Meslekler*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları: 8, Ankara 2014.

Zeki Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Sosyal Hizmet E-Dergi Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, C. I. S. 1, 2015, s. 63-64.

Zeynep Korkmaz, "Dil Kültür İlişkisi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, Ankara 1995, s. 669.

İnternet Erişimi

İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No: Krt-015119. Erişim: 09.03.2023, https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Fotograf/HTayla/Foto_030000/FOTO_031864.pdf.

İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: FOTO_031864, Erişim: 09.03.2023, https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Fotograf/HTayla/Foto_030000/FOTO_031864.pdf.

Menteşe Kaymakamlığı Resmi İnternet Sitesi, "Arasta", Erişim: <http://www.mentese.gov.tr/arasta>, 08.03.2023.

Ekler

Resim 1: Ayakkabı Tamiri Ustası Gökhan Arslan ve Dükkânı

Resim 2: Ayakkabı Tamiri Ustaları; Günay Gökçen- Gökhan Arslan - Cemil Gültekin-Rıza Şahin

Resim 3: Saatçi Akif Karadana ve Saat Kulesi İçi

Resim 4: Saatçi Akif Karadana ve Günümüzdeki Saatçi Dükkânı

Resim 5: Günümüzde Muğla Saat Kulesi

Resim 6: Terzi Hasan Öztürk ve Dükkanı

Resim 7: Berber Mehmet Koçer ve Dükkanı

Resim 8: Cam İşleme Sanatçısı (Cam Füzyon Sanatçısı) Serdar Arslan

Resim 9: Sobacı-Tenekeci Durmuş Abra ve Dükkanı

Resim 10: Muğla'nın İlk Kuru Kahvecisi Mehmet Konya

Resim 11: 80-100 Yıllık Kuru Kahve Öğütücüleri

Resim 12: Kuru Kahveci - Çaycı Hüseyin Konya

GELENEKSEL ULA EVİNDE ÖNE ÇIKAN BİR UYGULAMA OLARAK DIŞA TAŞMA

Gökben AYHAN

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
48000 Muğla gokbenayahan@mu.edu.tr Orcid 0000-0003-3749-5900

GİRİŞ

Doğal güzellikleriyle kendine hayran bıraktıran Anadolu'nun nadide yerleşim yerleri arasındaki Muğla'nın Ula İlçesi, birçok tarihi eseri bünyesinde barındırması bakımından zengin kültürel mirasa sahiptir¹ (Foto. No. 1). İskân alanlarını oluşturan en önemli öge konutlardır. Bölgenin sunduğu imkânlar çerçevesinde şekillenen Ula'nın geleneksel ev mimarisi, yöreye özgü özellikleriyle belli ölçüde günümüze ulaşmıştır.

Foto. No. 1: Ula ilçesinden bir görünüm

Anadolu'da coğrafi bölgelere göre planlar değişiklik göstermekle birlikte aynı coğrafyada farklı plan tipleri görülebilmektedir². Ula'nın ev mimarisine de bu durum yansımış, ilçede açık, iç ve orta sofalı plan tiplerinin örnekleri³ verilmiştir. Toplum yapısına ve sosyal yaşama göre oluşturulan Türk evleri, coğrafyaya özgü bazı uygulamalarıyla karakteristik özellikler kazanmıştır. Türk evlerinin din ve geleneklere bağlı olarak içe dönük anlayışla biçimlendirilmesi⁴, özellikle sofa mekânının bu yapı türünün vazgeçilmez bir ögesi hâlini

1. Tülay Kıntak Kozak, *Ula ve Ula Evleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2014; Gökben Ayhan, *Dört Mevsim Kültür Rotamız Ula*, Muğla, T.C. Ula Kaymakamlığı, Muğla 2022.

2. Haşim Karpuz, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 5.

3. Alev Erarslan, "Vernacular Architecture And Identity. Traditional Ula Houses, Turkey", *Pro Ligno*, C. 14 / S. 3, Eylül 2018, 40-47; Zeynep Çiğdem Uysal Urey, "Creation of a New Vernacular Architecture and the Attainment of Sustainability: The Case of Akyaka Town Development", *Sustainability*, S.15 / C. 3, Şubat 2023, s. 6.

4. Doğan Kuban, "Konut Mimarisi", *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayın, İstanbul 2016, 2. Baskı, s. 473.

almasında etkili olmuştur⁵. Hava şartlarından mümkün olduğunca az etkilenilmesi adına sofa mekânının kapatılmasıyla birlikte iç ve orta sofalı plan tiplerinin örnekleri, 18. yüzyıldan başlayarak belirginleşmiş ve giderek 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır⁶. Odalar arasındaki bağlantıyı sağlayarak evlerin odak noktasını meydana getiren bu mekân, zamanla daha işlevsel olacak biçimde tasarlanmıştır⁷. İlk baş odalara eklenen çıkma ögesi, zamanla konutun başlıca ağırlama yeri hâline gelen ve bu konuda çalışan uzman araştırmacılar tarafından Türk evinin plan tiplerinin tayininde belirleyici unsur olarak kabul edilen⁸ konutun odak noktasını oluşturan sofa mekânına da aktarılmıştır⁹. Tek katlı yapılarda hem hizmet birimi hem de oda/odalar bu mekâna birer kapıyla bağlanmıştır. İki katlı evlerde genellikle sofaya açılan zemin katta hizmet birimleri olurken üst katta odalar bunların yerini almıştır¹⁰.

Türk evleri genellikle gün doğumuna bakacak biçimde konumlandırılmıştır¹¹. Bu doğrultuda tarıma elverişli araziler üzerine inşa edilen konutlarda, söz konusu faaliyetler ev yaşamının yanı sıra rahatlıkla yürütülebilmektedir¹². Çeşme, kuyu, havuz, odunluk, depo, tuvalet gibi her türlü donanımına sahip birimleri barındıran, pek büyük olmayan ve çeşitli meyve ağaçlarıyla dolu bahçelerin tasarımı mülk sahiplerinin zevkine göre şekillenmiştir¹³. Benzer uygulama, çoğunlukla geleneksel Ula evleri için de geçerlidir.

Türklerin en önemli yaşam felsefesini, göçebelikten kalma bir alışkanlık olan doğa içinde yaşamak oluşturmuştur. Bu anlayış doğrultusunda işlevsel bir uygulama olarak, Anadolu'da özellikle bahçe yönüne çıkma yapan evlerin inşası gündeme gelmiştir¹⁴. Doğayla bütünleşme isteği, düzlük arazide kurulan Ula'nın, Muğla merkeze yakınlığından ve bol yağış almasından dolayı bahçelik evlerin bulunduğu tarıma elverişli bir bölge olmasına olanak sağlamıştır¹⁵. Bahçelerde tütünlerin¹⁶ kurutulmasının yanı sıra turunçgiller ve ihtiyaca yönelik meyvelerin üretimine yer verilmiştir¹⁷. Bu bağlamda kimi Ula konutlarında, bahçeye bakan cepheye dışa taşma unsuru yapılarak evin kullanım alanı genişletilmiştir.

İçe dönük anlayışla inşa edilen Türk evlerinin önemli bir ögesi olan ve özellikle kadının sokağa bakmasını sağlayan cumba ve çıkma¹⁸, yapının üst katında altı boş kalacak şekilde ana cepheden dışa uzanması sonucunda elde edilen mimari kısımlardır¹⁹. Cephe düzenini belirleyici unsurların başında gelen ve gönyeli, düz gibi farklı tiplerde uygulamaları bulunan çıkmalar²⁰ üzerine yapılan yayınların sayısı giderek

5. Karpuz, *age.*, s. 4.

6. Reha Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1999, s. 62.

7. Ertuğrul Aladağ, *Muğla Evi (Muğla'daki Geleneksel Konutların Sıhhileştirilmesi ve Yeniden Değerlendirilmesi Konusunda Bir Araştırma)*, Hamle Matbaacılık, Muğla 1991, s. 41-42.

8. Sedad H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul 1968; Ayda Arel, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir 1982, s.22-24

9. Arel, *age.*, s. 54.

10. Aladağ, *age.*, s. 41-42.

11. Cengiz Bektaş, *Türk Evi*, Yem Yayın, İstanbul 2019, s. 33.

12. Gözde Değer, *Muğla Kent Merkezi Geleneksel Dokusunun Araştırılması: Muğla Merkez, Ula Ve Yeşilyurt Evlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012, 299.

13. Bektaş, *age.*, s. 103.

14. Günay, *age.*, s. 33-34.

15. Peter Benedict, *Ula: An Anatolian Town (Social, Economic And Political Studies of the Middle East)*, E.J. Brill, Leiden 1974, s. 28, 30-31; Kıntak Kozak, *age.*, s. 23-24, 47, 50.

16. Kıntak Kozak, *age.*, s. 46, 48, 50.

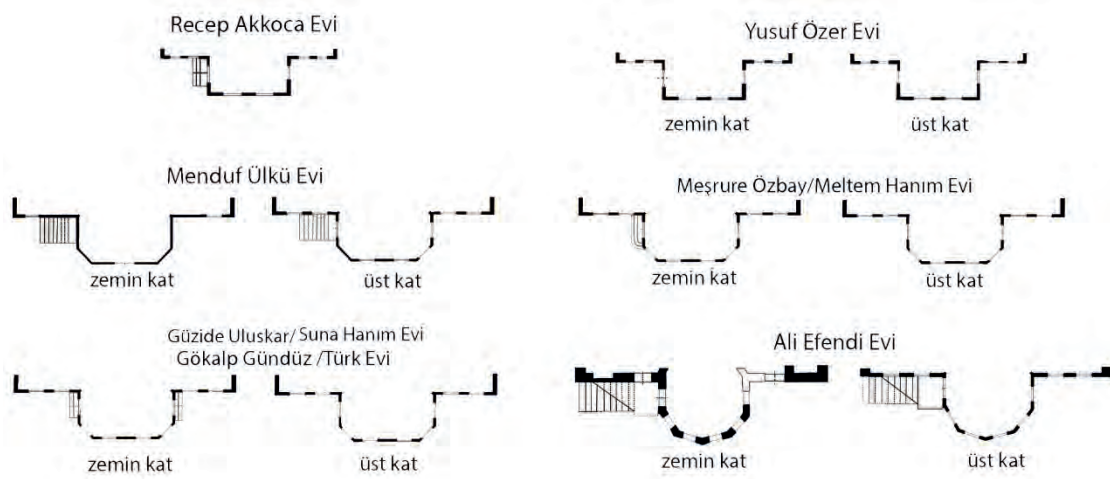
17. Benedict, *age.*, s. 30-31; Ekrem Uykucu, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi (Coğrafi ve Sosyal Yapı)*, As Matbaası, İstanbul 1983, s. 223.

18. Kuban, "Konut Mimarisi" ..., s. 473; Mahmut Akok, *Ankara'nın Eski Evleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951, s. 5.

19. Celâl Esat Arseven, "Çıkma", *Sanat Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1943, s. 393.

20. Rüstem Bozer, *Kula'da Türk Mimarisi*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 52.

artmaktadır²¹. Ula'nın geleneksel evlerindeki çıkmalarla ilgili bir çalışma da tarafımızdan gerçekleştirilmiştir²². Çoğu zaman çıkma ile dışa taşma öğeleri birbiriyle karıştırılmakla birlikte dışa taşmanın, çıkma biçimi olduğu gibi bir yanlış kanıda söz konusudur. Celâl Esat Arseven, dışa taşmak kelimesini "bir binada cephe sathının zemininden itibaren dışarıya taşma" şeklinde açıklamış olmakla birlikte bu gibi kısımlara *dışrak*, *dışa taşma veya taşkın* denildiğini ifade ederek çıkmadan ayrımını yapmıştır²³. Diğer yandan doğrudan dışa taşma konusunu ele alan herhangi bir yayına rastlanmamıştır²⁴. Ula evlerinin birçoğunda görülen ve bahçe cephesine hareket katan dışa taşma öğesi²⁵, ilk kez bu çalışmada incelenmiş olup Sanat Tarihi ve Mimarlık bilim alanındaki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır (Şek. No.1). Ayrıca yayınlarda evlerin daha çok sokaktan görülen cephesi/cepheleri üzerinde durulmuştur. Buna karşın bahçe yönüne bakan cepheler hakkında yapılan çalışmaların nispeten eksik kaldığı görülmektedir.

Şek. No. 1: Ula evlerinde dışa taşmalı cephelerin şematik çizimleri (Çiz. G. Ayhan)

Konu

Dışa taşma öğesi, özellikle Ula'daki birçok konutun ayrılmaz bir parçası olarak yerini almıştır. Bu uygulama, kapalı sofaya sahip hem tek hem de iki katlı evlerde görülmekle birlikte iki katlı olanlarda daha fazla örneğine rastlanmaktadır (Şek. No. 1). Üç, beş ve altı yüzü olmak üzere dışrak cepheleri farklı düzenleme göstermektedir. İlçedeki tek ve iki katlı evlerde, kimi zaman özellikle bu unsurun bulunduğu alanda geç dönemde müdahaleler yapılarak konutun planında değişikliğe gidilmesi sonucunda günümüze özgün dışrak örnekleri sınırlı sayıda gelebilmiştir.

İlçedeki dışa taşmaya sahip tek katlı konutlara örnek olarak Demirtaş Mahallesi Koçoğlu Caddesi Vakıf Sokak No: 4'te yer alan **Recep Akkoca Evi** verilebilir. Tek katlı yapı, dikdörtgen planlı ve orta sofası

21. Mesut Evren, *Türk Evinde Çıkma*, İstanbul 1959; Yusuf Çetin, "Geleneksel Türk Evlerinde Cumba", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. 15 / S. 2, Aralık 2006, s. 18-27; Oya Şenyurt, "İnşa Kuralları, Mimari Algı ve Mekân Kullanımı Bağlamında Osmanlı Toplumunda "Cumba"/"Şahnişin", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, C. 1 / S. 1, Aralık 2016, 87-103; Yaprak Özel, "Türk Evinde Sokağa Uzanan İç Mekânlar: Çıkmalar", *International Journal of Social And Humanities Sciences*, C. 3 / S. 1, Temmuz 2019, 143-160; Yasemin Barboros, *Cephe Özellikleri Açısından İzmir Konutlarında Cumba Ve Çıkma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.

22. Gökben Ayhan, "Geleneksel Ula Evlerinde Çıkma", *bitiş Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2 / S. 4, Aralık 2022, s. 282-296.

23. Celâl Esat Arseven, "Dışa taşmak", *Sanat Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1943, s. 460.

24. "Dört Mevsim Kültür Rotamız Ula" adlı TR32/TUR0052 numaralı GEKA projesi, T.C. Ula Kaymakamlığı'nın yürütücülüğünde Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ve Ula Belediyesi'nin iştirakliğini üstlendiği, Muğla Ticaret ve Sanayi Odası ile birlikte T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın himayeciliğini yaptığı Güney Ege Kalkınma Ajansı'nın desteğiyle 2018-2021 yılları arasında başarıyla gerçekleştirilmiştir. Hem danışman hem de araştırmacı olarak görev aldığımdan bu projede, ilçedeki dışa taşma unsuru olan evler, Ula Belediyesi'nin İmar ve Şehircilik Müdürlüğü'nde Harita Teknikeri olan Mehmet KASAP ile birlikte incelenmiş olup söz konusu çalışmalar sırasındaki yardımlarından dolayı kendisine teşekkür ederim. Makalede yer verilen yukarıda adı geçen proje kapsamında çektiğim fotoğraflar ve çizimler aksi belirtilmediği takdirde tarafıma aittir. Ayrıca Üniversitemiz Arkeoloji Bölümü emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Adnan Diler'e, Gökalp Gündüz Evi ve yüksek mimar restorasyon uzmanı Ebru Soydaş Çakır'a, Meşrure Özbay/Suna Hanım Evi'ne ait makalede yer verilen fotoğrafları tarafıma paylaştıkları için teşekkürlerimi sunarım.

25. Dışa taşmaya sahip evleri, Gözde Değer yüksek lisans tezinde Muğla evlerindeki cephe özellikleri başlığının alt başlığı olarak ele aldığı "Kütle Hareketi Cephe Ortasında Gelişen Simetrik Cephe Tipi" ve "yakın dönemlerde ortaya çıkan çokgen formlu sofalı örneklerin oluşturduğu cephe tipi" şeklinde tanımlamıştır. Bkz. Değer, *agt.*, s. 82-86.

bahçe yönünde dikdörtgen dışa taşmalı inşa edilmiştir (Foto. No. 2-3, Şek. No. 1). Dışa taşma, üç yüzlü formda evin cephesi boyunca yükselmektedir. Dışrağın biçimiyle uyumlu tasarlanan geniş tutulan saçak konutun sadece ön cephesinde mevcuttur. Dışrağın batı yöndeki yan yüzünde iki kademedede açılan kapı, güney yöndeki ön cephesinde yatay dikdörtgen iki pencere ve kapının karşısına denk gelen yan yüzünde düşey dikdörtgen bir pencereye yer verilerek bu unsurun tüm cepheleri hareketlendirilmiştir. Dışrağın yan yüzündeki ve odalardaki pencerelerin düşey sürmeli ahşap pencere olması, bu ögenin ön yüzdeki örneklerinin sonraki dönemde yenilendiğine işaret etmektedir. Bunlarda enine gelişen pencere tipine geçilmiştir. Evin dışa taşmalı sofasına açılan üç odası vardır. Yan odalar birer çift kanatlı kapı ve orta oda yatay dikdörtgen bir pencerenin yanı sıra tek kanatlı kapıyla sofa alanına bağlanmıştır. Sofanın iki yanındaki odalarla bağlantısı, söz konusu odaların köşeleri pahlarak bu kısma birer kapının açılmasıyla sağlanmış ve bu uygulama sonucunda çokgen bir sofa alanı oluşturulmuştur. Dışa taşmanın bulunduğu kısmın tavanı, sofanın geri kalan bölümüyle birlikte tasarlanmıştır.

Foto. No. 2-3: Evin dışa taşmalı ön cephesinden görünümü

Dışrağın kullanıldığı ilçedeki iki katlı yapılar arasında Yusuf Özer, Menduf Ülkü, Meltem Hanım, Gökalp Gündüz, Meşrure Özbay ve Ali Efendi Evi bulunmaktadır. İlçedeki üç yüzlü dışrağın iki katlı konutlar içinde görülen örneklerinden biri olan **Yusuf Özer Evi**, Köprübaşı Mahallesi No: 113'te yer alır²⁶. Dikdörtgen planlı yapı, bahçe yönünde cephe ortasında dışa taşmaya sahiptir. Konutun sokağa bakan doğu yöndeki ön cephesinde Batılılaşma dönemi mimarisi, arka cephesinde ise ilçenin evlerinin genelinde görülen avluya dönük geleneksel tarz uygulanmıştır. Konutun her iki katında ikişer odası bulunmakta olup bu odalar dikdörtgen planlı iç sofaya birer kapıyla açılmaktadır. Yapının iki katı boyunca yükselen dikdörtgen dışrağı, bahçeye bakan batı cephenin ortasına konumlandırılmıştır (Foto. No. 4-5, Şek. No. 1). Her iki katın sofası, avluya doğru üç yüzlü olarak dışa taşınılıdır. Zemin katta, dışa taşmanın kuzey yöndeki yan yüzündeki çift kanatlı bir kapıyla yapıya giriş sağlanır. Bu kısım, evin giriş bölümü biçiminde düzenlenmiştir. Bu katta, dışa taşmanın ön cephesinde iki ve güney yönündeki yan yüzünde bir pencereye yer verilmiştir. Üst katında ise her iki yan yüze birer ve ön yüze iki pencere açılmıştır. İki kanatlı yapılan pencereler çift kanatlı kepenklere sahiptir (Foto. No. 4-7). Evin pencereleri, iki yanda ve üstte olmak üzere üç yönden kuşatan kesme taş izlemine verilen beyaz boyalı ve hafif kabartmalı alçı bezemelerle süslenmiştir. Ayrıca dışa taşmanın cephelerinin kenarlarına benzer şekilde daha büyük boyutlu olarak alçı bezemeler işlenmiştir (Foto. No. 6). Dışrağın biçimiyle uyumlu tasarlanan geniş tutulan saçığa, konutun güney yönü hariç olmak üzere çatının etrafında yer verilmiştir. Tek sıra hâlinde kareler ve devamında ortasında baklava deseninin işlendiği dikdörtgen şekilli çıtalar ile çıtakâri tekniğiyle saçak altı süslemesi meydana getirilmiştir. Katlar arasındaki bağlantıyı sağlayan merdivenin daralttığı sofa mekânı, dışrak sayesinde biraz olsun genişlemiştir. Zemin katın kirişli tavanı, bu alanda da sürdürülmüştür. Üst katın dışa taşma alanı ise merdivenin arka tarafına denk getirilerek burada bahçeyi seyir amaçlı oldukça küçük bir oturma alanı oluşturulmuştur (Foto. No. 7). Dışrak ile birlikte sofanın geri kalan bölümü çıtakâri tavanla kaplanmıştır.

26. Ev hakkında genel bilgi için bkz. Kıntak Kozak, *age.*, s. 319-322.

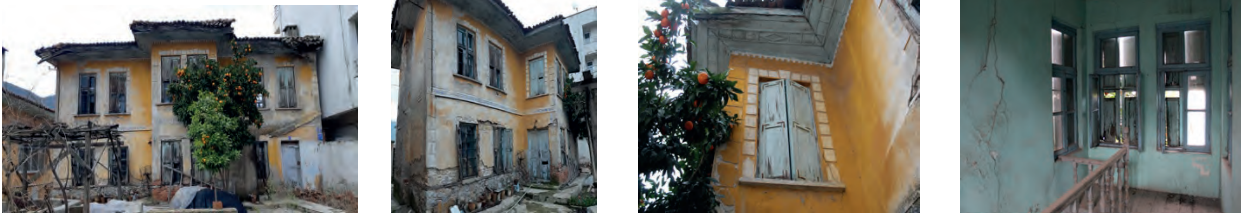

Foto. No. 4-7: Evin bahçe yönüne bakan cephesinden, üst kat dışrağının güney yan yüzünden ve içten görünümü

İlçedeki hem tek hem de iki katlı konutlar içinde beş yüzlü dışrağa sahip evlerin farklı uygulamaları görülmektedir. Ancak tek katlı yapılarda, müdahaleler sonucunda cephe düzenlemesinin özgünlüğünü yitirmesinden ve bu tür evlerde inceleme yapılamamasından dolayı çalışmada yer verilememiştir. Beş yüzlü dışa taşmalar iki katlı evler içinde daha çok tercih edilmiştir. Örneklerimizden ilki Alparslan Mahallesi Köyceğiz Şosesi No: 28'de yer alan **Menduf Ülkü Evi**'dir²⁷. Dikdörtgen planlı ve iki katlı yapı, orta sofalı olup bu mekân bahçe yönünde cephe ortasında dışa taşmalıdır (Foto. No. 8-11/ Şek. No. 1). İki ayrı kat olarak inşa edilen binanın zemin katı alçak tutulmuştur. Her iki kat boyunca yükselen dışrağın cephe düzenlemesi katlar arasında farklılık göstermektedir. Evin zemin katının bir bölümü, dışa taşmanın ön yüzünde bir kapısı bulunan bodrum olarak tanzim edilmiştir. Zemin katta, dışa taşmanın söz konusu cephesi dışındaki diğer yüzleri sağırdır. Avludan üst kata çıkış için yapılan merdivenin ucunda, dışa taşmanın batı yönüne yerleştirilen iki kanatlı kapıyla bu katla bağlantı sağlanmıştır. Üst katta dışrağın kapısının yanındaki cephe hareketsiz bırakılmış, diğer üç cephesine ise pencereler açılmıştır. Dışrağın ön yüzünde iki, öbür yüzlerinde ise birer düşey sürme pencere kullanılmıştır. Bunlara ait sade tasarıma sahip ahşap kepenkler büyük oranda günümüze ulaşmamıştır. Evin ön yüzü boyunca dışrağın cephesi de dâhil olmak üzere saçak devam ettirilmiş ve saçak altı ahşaptan dikdörtgen çitallerla çitakâri tekniğiyle kaplanmıştır. Sofanın gerisinde, sonradan mutfak ve banyoya dönüştürülen bir odanın inşa edilmesinden ötürü, bu mekânın yarından fazlası dışraktan meydana getirilmiştir. Oturma alanı biçiminde düzenlenen sofa, bu öge sayesinde büyük oranda genişlemiştir. Sofanın ahşap tavan kaplaması, ortasında dikdörtgen çitalara ve kenarlarında geniş bir bordüre yer verilerek çitakâri tekniğiyle oluşturulmuştur.

Foto. No. 8-11: Evin bahçe cephesinden, dışrağın yan, ön ve içten görünümü

Ula'daki iki katlı evler içinde beş yüzlü dışraklı örneklerden bir diğeri **Gökalp Gündüz/Türk Evi** olup yapı, Alparslan Mahallesi Rauf Gündüz Caddesi'nde No: 4'te yer alır²⁸. Dikdörtgen planlı ve iki katlı konut iç sofalı olarak inşa edilmiştir (Foto. No. 12-15, Şek. No. 1). Dışa taşma, doğu yöndeki ön cephenin ortasında iki kat boyunca yükselir. Zemin katta dışrağın her iki yan yüzüne karşılıklı birer çift kanatlı kapı açılmıştır. Bunların dışındaki diğer üç yüz ise pencerelerle hareketlendirilmiştir. Ön yüzdeki iki ve pahlı olanlardan güneydoğu yüzdeki düşey dikdörtgen sürme pencere özgünlüğünü korurken; kuzeydoğu yöndeki diğer pencere ise geç dönemde kapatılarak bu cephede farklı büyüklüklerde üç açıklığa yer verilmiştir. Zemin kattaki pencereleri örten iki kanatlı ahşap kepeklerle²⁹ birlikte sadece dışa taşmanın cephelerinin kat ayırım yerinde bulunan sac sundurma günümüzde mevcut değildir. Üst katta ön yüzde iki ve diğer yüzlerde birer adet düşey sürme pencere kullanılmıştır. Evin dışa taşmasının cepheleri dâhil olmak üzere çatının etrafını kuşatan

27. Ev hakkında genel bilgi için bkz. Değer, *agt.*, s. 423-424; Kıntak Kozak, *age.*, s. 286-289.

28. Kıntak Kozak, *age.*, s. 300-303; Ayhan, *Dört Mevsim Kültür...*, s. 57.

29. Kıntak Kozak, *age.*, s. 301, Resim 382.

geniş saçak, eş düzenlenmiş ve saçak altı çıtakâri tekniğiyle yan yana çıtalarla kaplanmıştır. Katlar arasında bağlantıyı sağlayan merdivenin daralttığı zemin ve üst kat sofası, beş yüzlü dışa taşmayla epeyce genişlemiştir. Zemin katta, dışrak bölümü de dâhil olmak üzere sofanın tümünde kirişlemeli tavana yer verilmişken; üst katta dışa taşmalı alanın tavanında, kenarlarda iç içe geometrik şekillerin meydana getirdiği bir süsleme kompozisyonunun kullanılması bakımından sofanın genel tavan kaplamasından farklılık göstermiştir. Dışrak bölümü, zemin katta antre niteliği taşıırken; üst katta oturma alanı olarak düzenlenmiştir.

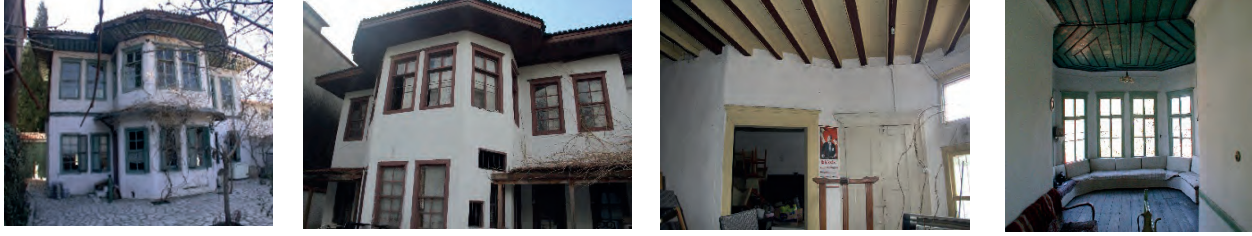

Foto. No. 12-15: Evin restorasyon öncesi ve sonrası ön cephesinden, zemin ve üst kat sofasından görünümü (Foto. No. 12 ve Foto. No. 15: A. Diler'den)

Beş yüzlü dışrağa sahip Ula yapıları arasında **Güzide Uluskar/Meltem Hanım Evi** de bulunmakla birlikte konut, Alparslan Mahallesi Gökalp Gündüz Caddesi No: 26'da yer alır³⁰. Dikdörtgen planlı, iki katlı yapının bahçeye bakan batı yöndeki cephesinde sofa dışa taşmalıdır (Foto. No. 16-19, Şek. No. 1). Kat yükseklikleri eş tutulan evin, büyük oranda aslına uygun olarak restorasyonu gerçekleştirilmiştir. Zemin katta, dört basamakla ulaşılan dışrağın kuzey cephesinde ahşaptan iki kanatlı kapı mevcuttur. Diğer cephelerinde ise iç mekâna bolca ışık girmesini sağlayan geniş pencereler bulunmaktadır. Ön yüzdekiler ikişer diğer yüzlerdeki tek pencere açıklığından oluşmaktadır. Kapının yanı sıra eş büyüklükteki düşey sürme pencereler ve bunların iki kanatlı ahşap kepenkleri özgün hâline uygun bir biçimde yenilenmiştir. Ayrıca dışrağın üst katında da ön, yan ve pahlı cephe olmak üzere tüm yüzlerdeki tahribata uğrayan düşey sürmeli ve kepenkli pencereler restorasyon sırasında değiştirilmiştir. Geniş tutulan saçak, yapının ilk hâlinde olduğu gibi dışrağın yanı sıra evin diğer cephelerinde de çatının etrafını kuşatmıştır. Yine ön cephenin katlar arasındaki ayırım yerinde, dışrak bölümü de dâhil olmak üzere sundurmaya aslına uygun şekilde yer verilmiştir³¹. Doğu yönde çift kollu merdiven ile daralan her iki katın sofası, beş yüzlü dışa taşmayla epeyce genişletilmiş ve bu bölümler oturma alanı biçiminde düzenlenmiştir. Bol ışık alan pencereli dışrak bölümüyle sofanın ferah bir iç mekân olması sağlanmıştır. Dışrağın bulunduğu alanın tavanları, sofanın diğer kalan kısmıyla birlikte aynı düzenleme gösterecek biçimde kaplanmış, alt katın tavanı kirişleme ve üst katınki ise çıtakâri tekniğiyle oluşturulmuştur.

Foto. No. 16-19: Evin ön cephesinden, dışrağın kuzey yan yüzü ve üst kat sofasından görünümü

İlçedeki konutlar arasında beş yüzlü dışa taşması bulunan son örneğimiz ise **Meşrure Özbay/Suna Hanım Evi** olup yapı, Alparslan Mahallesi Atatürk Caddesi No: 1'de yer alır³². Dikdörtgen planlı ve iki katlı yapının, batı yöndeki ön cephesinin ortasındaki kapalı sofası dışa taşmalıdır (Foto. No. 20-22, Şek. No. 1).

30. G. Değer tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde bu ev, Nuri Uluskar Evi adıyla yer alır. Bkz. Değer, *agt.*, s. 425-426; Kıntak Kozak, *age.*, s. 291-294.

31. Değer, *agt.*, 425; Kıntak Kozak, *age.*, s. 301, Resim 382.

32. Bu ev, G. Değer tarafından hazırlanan tezde Hakkı Özbay Evi adıyla geçmektedir. Bkz. Değer, *agt.*, s. 451-452; Kıntak Kozak, *age.*, s. 253-259.

Geniş avlu alanı, zemin kattan itibaren bu ögenin iki kat boyunca uygulanmasına olanak sağlamıştır. Katlar arasında dışa taşmanın cephe düzenlemesi kısmen farklılık gösterir. Zemin katın dışa taşmasının her iki yan yüzünde birer kapı açıklığına, ön yüzünde iki ve pahlı yüzlerinde birer pencereye yer verilmiştir. Üst katın beş yüzlü dışa taşması, sadece pencerelerle hareketlendirilmiştir. Bunlardan ön cepheye iki ve diğer cephelere birer pencere açılmıştır. Üst katın dışa taşmasında yuvarlak kemerli pencereler kullanılmış, evin diğer pencerelerine göre daha uzun tutulan söz konusu pencerelerle bu mekânın daha fazla ışık alması sağlanmıştır. Dışrağın ahşap kapı kanatları ile her iki kattaki düşey sürgülü, demir parmaklıklı ve iki kanatlı ahşap sade kepenkli pencereleri yenilenmiştir. Dışa taşmanın cephelerinin yanı sıra yapının diğer cephelerinin çevresini dolanan geniş saçak eş düzenleme gösterir. Ön cephede dışrağın yüzleri de dâhil olmak üzere kat ayırım yeri, özgün hâlinde yatay doğrultudaki kat silmesiyle vurgulanıp hava şartlarından daha az etkilenmesi için sac sundurmayla örtülmüşken; onarımlar sırasında bu öge yenilenmemiştir. Sofanın dışa taşma bölümü, zemin katta antre ve üst katta ise oturma alanı olarak düzenlenmiştir. Tavan her iki katta sofaların genel karakterine uygun biçimde tasarlanmıştır.

Foto. No. 20-22: Evin restorasyon öncesi ve sonrası ön cephesinden görünümü (Foto. No. 20, 22: E. Soydaş Çakır'dan ve Foto. No. 21: Değer, agt., s. 451)

İlçedeki altı yüzlü dışrağa rastladığımız **Ali Efendi Evi**, Alparslan Mahallesi Alparslan Caddesi No: 27'dedir³³. Alaylı mimar Nail Çakırhan'ın (1910-2008) doğup büyüdüğü bu yapı, dedesi Hacı Hasan tarafından babası Ali Efendi için yaptırılmıştır³⁴. Dikdörtgen planlı, iki katlı ve kapalı sofalı evin ön cephesinin ortasında, her iki kat boyunca yükselen dışa taşması vardır (Foto. No. 23-26, Şek. No. 1). Her iki kattaki sofanın devamı niteliğindeki dışa taşmanın yüzeyleri, birer kapı ve düşey dikdörtgen pencereyle hareketlendirilmiştir. İki katı birbirinden bağımsız inşa edilen eve, dışrağının aynı yöne bakan hem zemin hem de üst katın yan yüzüne yerleştirilen birer kapıdan girilmektedir. Zemin katın kapısı tek kanatlıdır. Üst katınki ise iki kademeli olarak tek yöne doğru açılır biçimde yapılmıştır. Bu kapılar dışında, dışrağın her iki katının diğer yüzlerinde, birer düşey sürmeli pencereye yer verilmiştir. Zemin katın pencereleri demir parmaklı ve üst kattakiler ise çift kanatlı ahşap kepenklidir. Bu kepenkler, tahribata uğramış biçimde günümüze gelmiştir. Avlu ile ilişkinin kurulduğu zemin katın dışrağının pencerelerinde kepenklerin tercih edilmemesinde mutfak, banyo ve tuvaletten oluşan servis birimlerine açılan bu alanın mümkün ölçüde aydınlık kalabilmesinin istenmesi söz konusu olabilir. Ahşap kat silmesine, sadece dışa taşmanın katları arasında yer verilmiştir. Evin arka cephesi hariç diğer cephelerinde olduğu gibi geniş tutulan saçak, ön cephenin ortasına konumlandırılan dışrağın etrafında da devam ettirilmiştir. Dışa taşkın sofa mekânlarından zemin kattaki, günlük işlerin yapımına uygun olarak üst kattakine göre daha büyük tasarlanmıştır. Gerisinde odaya yer verilmesinden dolayı daralan üst katın sofa alanı, özellikle altı yüzlü dışa taşma sayesinde oturma alanı hüviyetine kavuşmuştur. Üst katın tavan yüksekliğinin zemin kata göre fazla olmasından ötürü bu katın pencereleri daha yüksek ve geniş tutulmuştur. Zemin katın tavanı, kirişleme tekniğiyle yapılmışken; üst katınki çıtakâri tekniğiyle meydana getirilmiştir.

33. Kıntak Kozak, *age.*, s. 273-276; Ev hakkında detaylı bilgi için bkz. Gökben Ayhan, "Mimar Nail Çakırhan'ın Babası Ali Efendi'nin Geleneksel Ula Evi", *Turkish Studies*, C. 16 / S. 7, Aralık 2021, s. 19-43.

34. Erden Akbulut, *Anılar Nail Çakırhan*, İstanbul 2008, s. 13-14.

Foto. No. 23-26: Evin yan ve ön cepheleri ile zemin kat sofasından görünümü (Foto. No. 24: Çakırhan, a.g.e., s. 277)

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Gelenekler, toplumsal inançlar, kültürel etkileşimler ve farklılaşan yaşam biçimleri gibi etkenler ile Türk evinde iç mekân kurguları gelişmiş ve değişmiştir. İçe dönük biçimlendirmenin egemen olduğu konut mimarisinde, zamanla dışarıyla ilişki kurulmasında ilkin pencerelerin kullanımı gündeme gelmiş ve ardından bunlara çıkmalar eşlik etmiştir. Bunun bir başka uygulaması da dışa taşmalar olmuştur. Bahçe içine yapılan evlerin ön cephesinin orta alanında sofanın devamına konumlandırılan dışa taşma ile bahçenin seyredilmesinin yanı sıra güneş ve ışıktan daha fazla istifade edilmesi sağlanmıştır. Her türlü meyve ağacının yetiştirildiği ve çiçeklik duvarı üstünde birçok çiçeğin bakıldığı etkili görselliğe sahip bahçeler adeta birer cennetten yer gibidir³⁵. Tabiat sevgisinin birer yansıması olarak bu unsurun tercih edildiği görülmektedir. Tarımsal ekonominin yönlendirdiği kırsal yaşam özelliklerinin barındıran ev tipinin³⁶ örnekleri, Ula'daki konut mimarisinde ortaya konulmuştur. Kuş seslerinin eşliğinde temiz havanın ve doğanın keyfine varılarak zaman geçiren Ula sakinleri için dışa taşma yapan sofa mekânları çoğu evin vazgeçilmez ögesi olmuştur.

İlçedeki iki katlı geleneksel konutlarda dışa taşmanın kullanımı, çıkma veya cumbaya olan ihtiyacı büyük ölçüde azaltmıştır. Bu bölgede, Türk mimarisinde yaygın görülen çıkmaya alternatif olarak dışa taşma uygulaması sunulmuştur. Zemin kata göre üst katta çıkma sayesinde genişleyen mekânın sınırlılığına karşın; ilçedeki evlerin avlularında yer sıkıntısı olmamasından dolayı zemin kattan itibaren cephe boyunca yükselen *dışa taşma* yeğlenmiş, kimi zaman neredeyse mekânın asıl alanını bu unsur oluşturmuştur (Foto. No. 16-19).

Payandalı, bindirmeli veya konsol çıkmaya³⁷ göre dışa taşmanın daha sağlam kuruluşa sahip olması, bu ögenin tercih edilmesine etki etmiştir. Öte yandan çıkmalar, normalde sokak cephesine açılırken; dışa taşmalar evin bahçe yönüne yapılarak bahçeyle adeta tam bir bütünleşme sağlanmıştır. Böylelikle içe dönük anlayış doğrultusunda konutun özel yaşamı dışarıdan gizlenmiştir³⁸. Tüm zamanını evde geçiren kadının dinlenme ve sosyalleşme alanı olarak öne çıkan çıkmalarla³⁹ bu anlamda paralellik gösteren dışraklar, konut mimarisinde gündeme gelmiştir. İlçede evlerin sokağa cephesi olsun ya da olmasın dışa taşmaya bahçeye bakan ön cephe dışında yer verilmemiştir.

Geleneksel Ula evlerinde dışa taşmalar standart değildir. Tek katlı yapılarda üç ve beş yüzlü örnekleri verilmiştir. İki katlı evlerde üç, beş ve altı yüzlü olmak üzere bu ögenin farklı biçimlerinin ortaya konulması bakımından çeşitlilik söz konusudur.

Üç yüzlü dışa taşma tipinde, sofanın dikdörtgen şekli korunabildiği gibi odaların köşelerine açılan kapılarla bu mekânın çokgen bir alana dönüştürüldüğü uygulamalara da rastlanır. Ula'da üç yüzlü dışa taşma sahip tek katlı ve çokgen sofalı Recep Akkoca Evi ile iki katlı ve dikdörtgen sofalı yapılan Yusuf Özer Evi'nin

35. Doğan Kuban, *Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19. Yüzyıllar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, 4. Baskı, s. 151.

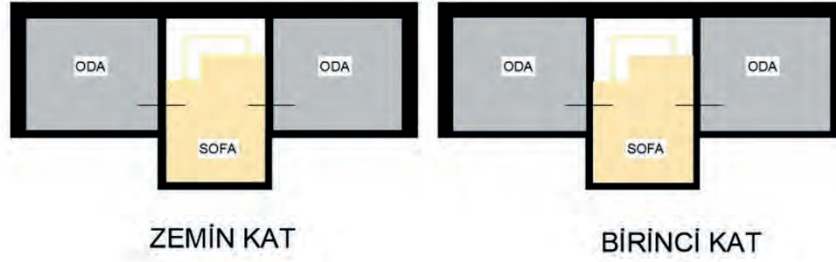
36. Arel, *age.*, s. 54.

37. Evren, *age.*, 1959 s. 12.

38. Kuban, *Türk Ahşap Konut...*, s.171.

39. Özel, *agm.*, s. 148.

haricinde ilçede dışa taşmalı başka uygulamalar da görülür. İki katlı olanlar arasında Nermin Yanık⁴⁰, Osman Şevki/Raşit Alım⁴¹, Sedat Katırcıoğlu ve Gülgün Duralıoğlu/Celal-Müfide Kürşat Evi sayılabilir. Ayrıca Muğla merkezde (Şek. No. 2)⁴² bu grubun örnekleri verilmiştir.

Şek. No. 2: Muğla'daki üç yüzlü dışa taşma evlerin şematik plan tipinden örnekler (Değer, agt., s. 70, Tablo 3.13)

Beş yüzlü dışa taşmaların iki katlı evler içinde daha çok tercih edildiği görülür. Dışa taşmanın bulunduğu kısım her iki katta da aynı düzenleme gösterdiği gibi farklı biçimlerde de inşa edilmiştir. Beş yüzlü dışrak uygulamasına çalışmamızda yer verilen Menduf Ülkü, Güzide Uluskar/Meltem Hanım ve Gökalp Gündüz/Türk Evi dışında bu tipe, ilçedeki iki katlı yapılar arasındaki Özhan Coşkun Evi⁴³ (Foto. No. 27), Şennur-Memiş Altın Evi⁴⁴ ve Meral-Gültekin Akman Evi⁴⁵ (Foto. No. 28) ayrıca örnek oluşturmaktadır.

Foto. No. 27: Özkan Coşkun Evi (Değer, agt., s. 433) Foto. No. 28: Fuat Akman Evi (Değer, agt., 449)

Kimi zaman Ula evlerinde dışa taşmanın yan yüzüne/yüzlerine açılan kapı/kapılar ile bu ögenin işlevselliği daha da artırılmıştır. Örneklerin genelinde dışa taşmanın zemin katında tek kapı açıklığına yer verilirken (Foto. No. 3, 5, Şek. No. 1); bir kısmında ise iki yan yüzüne birer kapı karşılıklı gelecek şekilde konumlandırılmıştır (Şek. No. 1). Diğer taraftan ayrı katlar olarak tanzim edilen iki katlı bazı evlerde, üst katta dışa taşmanın yan yüzüne açılan kapı (Foto. No. 8-9, 23, Şek. No.1) ile bu katla bağlantının sağlanmasında söz konusu unsur oldukça önem taşımaktadır. İki katlı konutlarda, zemin katta dışraklı kısım, sofanın devamındaki antre, oturma alanı ve günlük işlerin yapıldığı yer biçiminde farklı düzenlemelerinin yanında, üst katta ise ya antre ile birlikte oturma alanı ya da sadece oturma yeri olarak kullanılması bakımından, bu bölüme farklı fonksiyonların yüklendiği görülür.

Muğla'nın merkez ilçesi Menteşe (Foto. No. 29, Şek. No. 3) ile O'na bağlı Karabağlar Yaylası'nın⁴⁶ (Şek. No. 4) yanı sıra Yeşilyurt ilçesinde⁴⁷ (Foto. No. 30, Şek. No. 5) beş yüzlü dışa taşma uygulamasının örneklerine rastlanmıştır. Günümüzde "Muğla Yörük Obaları Derneği" olarak işlevini sürdüren Hacı Kadı

40. G. Değer tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde bu ev, Ali Yanık Evi adıyla geçmektedir. Bkz. Değer, agt., s. 427-428; Ev hakkında detaylı bilgi için bkz. Kıntak Kozak, age., s. 289-291.

41. G. Değer'in yüksek lisans tezinde bu ev, Şevki Alem Evi adıyla geçmektedir. Bkz. Değer, agt., s. 421-422; Kıntak Kozak, age., s. 303.

42. Değer, agt., s. 70, Tablo 3.13.

43. Değer, agt., s. 433-434; Kıntak Kozak, age., s. 279-280.

44. Ayhan, Dört Mevsim Kültür..., s. 72.

45. Bu ev, G. Değer tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Fuat Akman Evi adıyla geçmektedir. Bkz. Değer, agt., s. 449-450; Kıntak Kozak, age., s. 260.

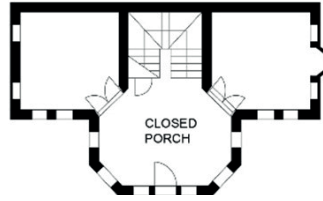
46. Koca, agt., Fig. 3.57.

47. Değer, agt., s. 270-271, 276, 453, Şek. 4.58.

Evi⁴⁸ Muğla Menteşe'deki iki katlı ve sofası beş yüzlü dışa taşmalı örneklerdendir (Foto. No. 29, Şek. No. 3). Bu unsurun zemin katı ön cephe dışında sağırdır. Bu konutta da Menduf Ülkü ve Ali Efendi Evi'nde olduğu gibi yapının üst katında, dışrağın yan yüzüne dıştan bağlanan merdivenle bağlantı sağlanması bakımından benzerlik söz konusudur. Ula'daki dışraklı örneklerde avluya açılan pencerelerin yoğun kullanımı açısından Muğla evlerindekiyle paralellik gösterir⁴⁹. Ayrıca Ula'daki kimi beş yüzlü olanlarda, neredeyse bir oda büyüklüğünde avluya doğru taşması bakımından da il merkezinin yanı sıra Karabağlar Yaylası'ndakilerle benzerlik mevcuttur⁵⁰ (Foto. No. 29-30, Şek. No. 3-5).

Foto. No. 29, Şek. No.3: Muğla Hacı Kadı Evi'nin ön cephesinden görünüm ile zemin ve üst kat planları (Değer, agt., 473)

Şek. No. 4: Karabağlar Yaylası'ndaki çokgen formulu kapalı sofalı ev plan tipi (Koca, agt., Fig. 3.57)

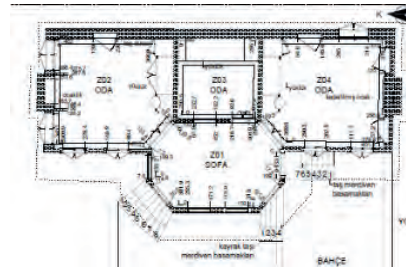

Foto.No. 30, Şek. No. 5: Muğla Yeşilyurt Bilal Özer Evi (Değer, agt., s. 271, 276, 453, 473, Şek. 4.58)

Anadolu konut mimarisinde, 19. yüzyıldan itibaren katlar arasında uyum sağlanarak türdeş katlar ortaya çıkmaya başladığı süreçlerin yansımalarını⁵¹, Ula'daki evlerin kimi zaman dışrak cephelerinde de görmek mümkündür. Güzide Uluskar Evi'nin dışa taşmalı ön cephesi büyük ölçüde bu uygulamaya örnek oluşturur (Foto. No. 16-17). Öte yandan uygulandığı yüzeye hareket katan dışa taşma ögesinin cephe düzenlemesinde katlar arasında farklılıkların bulunduğu örnekler de rastlanır. Ula'daki Menduf Ülkü Evi'nde zemin katın geneli bodrum olarak düzenlemesinden dolayı dışrağın zemin kat cepheleri ön cepheye açılan kapı dışında sağır tutulmuştur (Foto. No. 8-10). Benzer bir durum, Yeşilyurt'taki Bilal Özer Evi'nin zemin katının bodrum olarak tahsis edilmesinden ötürü burada, üst katındaki gibi büyük boyutlu pencerelere yer verilmemiştir⁵² (Foto. No. 30).

48. Değer, agt., s. 473.

49. Yıldız Aksoy ve Aysen Akpınar, "Muğla Evleri", İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, C. 3 / S. 9, Mart 2011, s. 131.

50. Feray Koca, *Spatio-Temporal Transformation of 'Bağ' Settlements And Their Changing Unique Character In The Case of Muğla, Karabağlar*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012,, s.123, Fig. 3.57.

51. Arel, age., 34.

52. Değer, agt., s. 276, Şek. 4.58.

Dışa taşmanın pencereleri evin diğer oda pencereleriyle çoğu zaman benzer biçimde tasarlanmıştır. Cephe düzeninde birlik gözetilmiştir. Yuvarlak kemerli pencere formunun Ula'daki Meşrure Özbay/Suna Hanım Konağı'nın dışa taşmasının üst katındaki örneklerde nadir uygulamalarına rastlanmaktadır (Foto. No. 20-22). Benzer şekilde Yeşilyurt'taki Bilal Özer Evi'nin üst kat pencerelerinde bu tür örnekler yer verilmiştir (Foto. No. 30).

Dıştan düz ahşap kepenklerle kapatılan yazlık mekân fonksiyonuyla öne çıkan dışrak adeta evin köşk bölümüdür. Ula örneklerinde, ahşap yapı malzemesi ve çevre koşullarına bağlı olarak şekillenen pencere kepenkleriyle de pencereler, istendiğinde kapatılıp açılabilme özelliğine sahiptirler. İç ve dış mekân bağlantısı bu sayede sağlanmıştır.

Bol yağışlı bir bölge olması nedeniyle çoğunlukla Batı Anadolu'daki evlerin saçakları uzun tutulmuştur. Ula'daki evlerin saçak örtüsü dışa taşmaya göre şekillendirilmiş, bu kısmında da genellikle yapının diğer cephelerinde olduğu gibi saçak altlarındaki süsleme devam ettirilmiştir. Öte yandan ön cephe boyunca zemin kat ile birinci kat arasında yer alan metal saçaktan oluşan sundurma kullanımı ilçede söz konusu olup bu uygulama Ula'nın yanı sıra Muğla merkez örneklerinde⁵³ de görülür.

Hem tek hem de iki katlı evlerde dışa taşma unsuru, kapalı sofa mekânının devamına inşa edilmiştir. Bu mekânın daha işlevsel olması, yapının özellikle bahçe yönüne konumlandırılan dışa taşmayla da sağlanmıştır. Dışa taşmalarda cephe sayısının artmasına paralel olarak sofa mekânı iyice genişlemiştir. Kapıya yer verilmediği durumlarda veya kapı haricindeki dışrağın cephelerine çoğunlukla pencereler açılmıştır. Dışrak sayesinde genellikle tek yöne bakan bu mekânlarda, ferah bir alan oluşturularak daha iyi görüş ve bol ışık elde edilmiştir. Bu bağlamda bahçeye yönelik ışıklı ev kavramının bir örneği⁵⁴ Ula konutlarına uygulanmıştır.

Geleneksel Türk evlerinde yazlık bölgelerde özellikle ince duvarlar yapılarak mekânların serin olması gözetilmiştir⁵⁵. Ula'daki dışrak cephelerinde de kimi zaman ince duvarların tercih edildiği görülür. Ali Efendi Evi'nin üst kat dışrağının cephelerinde bu uygulamaya rastlanır. Bununla birlikte iklim ve ısı değişimine karşı mekânın biçimlendirilmesinin esas alındığı Türk evlerinde⁵⁶ sedirlerle, sürgülü pencerelerin⁵⁷ dibinden itibaren yer verilerek mekânın daha işlevsel olması sağlanmıştır⁵⁸. Söz konusu pencere geleneğinin hâkim olduğu Ula evlerinde, dışa taşmanın yüzeylerinde de bu tür pencereler kullanılmıştır. İnce duvar örgüsüne sahip dışrakların yüzeylerindeki pencerelerde daha hafif olan sürgülü pencereler yapılmıştır. İki katlı dışa taşmalı örneklerde, kimi zaman her iki katın pencereleri arasında pencere kuruluşları bakımından fark olmadığı görülür. Dışa taşmanın yan yüzlerine açılan kapı ve/veya pencerelerle evin bahçe ile olan ilişkisi artırılmıştır. Bu unsurun yüzeylerine açılan pencereler ile özellikle yazın oldukça sıcak geçen Ula'da rüzgârı birçok yönden alabilme imkânı elde edilerek bu alanın evin en serin yeri olması sağlanmıştır. Dışa taşma sayesinde mekânda gün ışığından uzun süre istifade edilmesiyle gaz lambası ve mum gibi dönemin aydınlatma araçlarının kullanımında tasarrufa gidilmiş olmalıdır. Diğer yandan bol ışıklı ve havadar bir mekânın elde edilmesinde dışrağın pencerelerinin büyük boyutlu tutulması etkili olmuştur.

Dışa taşmanın gerisinde sofa boydan boya yer alabildiği gibi kimi zaman sofanın ardına bir oda konumlandırılmıştır. Sofa gerisinde odanın bulunduğu uygulamalara ilçede rastlanır. Bunlara Ali Efendi Evi ve Menduf Ülkü Evi'nin üst kat sofaları ile Recep Akkoca Evi'nin sofası örnek oluşturmaktadır. Sofanın dışa taşma yapması, bu durumda daha elzem hâle gelmiştir. İyice daralmış bir sofanın işlevselliğinin azalmasından dolayı bu alanın devamında dışa taşmaya yer verilmesiyle mekândaki alan yetersizliğinin önüne geçilmiştir.

Bahçe parselinin dar olduğu durumlarda dışa taşma unsurundan vazgeçilerek üst katta cephe

53. Değer, *agt.*, s. 99, Şek. 3.25.

54. Kuban, *Türk Ahşap Konut Mimarisi...*, s. 63.

55. Önder Küçükerman ve Şemsi Güner, *Anadolu Türk Mirasında Türk Evleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 31.

56. Küçükerman ve Güner, *age.*, 54-55.

57. Osman Kunduracı, *Muğla ve Yatağan Çevresindeki Türk Devri Mimarisi ve El Sanatları*, Muğla Valiliği Yayınları, Muğla 2007, s. 113, 117, Res. 158, 160, 168-169; Edirne evlerinde de bu tarz pencereler kısa bir dönem uygulanmıştır. Bilgi için bkz. Süheyl Ünver, *Dr. Rifat Osman'a Göre Edirne Evleri ve Konakları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1976, s.18-19.

58. Doğan Kuban, *Türk Ahşap Konut Mimarisi...*, s. 120.

ortasında çıkmaya yer verilmek durumunda kalındığı görülmektedir. Buna Varol Eroğlu Evi⁵⁹, örnek teşkil etmekle birlikte bahçe cephesinde çıkmanın nadir görüldüğü konutlardan biridir⁶⁰.

İçten dışa doğru gelişim gösteren Türk evlerinde iç oylumlarla dış oylumların uyumu sağlanmıştır⁶¹. Bu kısımlar, bölgedeki iç ve orta sofalı konutların çoğu zaman ayrılmaz bir unsuru olmuştur. Geometrik sadeliğin hâkim olduğu Türk evlerinin dış cephesinde, pencere, kepenk vb. öğeler işlevlerinin yanı sıra süslemenin esasını oluşturmuştur⁶². Ula evlerinin dışa taşmalarında da ağırlıklı olarak benzer uygulamalara yer verilmiştir. Sadeliğin ön planda olduğu örnekler dışında istisnai olarak Yusuf Özer Evi'nin dışa taşmasının pencerelerinin ve cephelerinin kenarlarını iki yan ve üstte kuşatan kesme taş izlemine verilen alçı bezemeler dikkat çeker.

Alaylı mimar Nail V. Çakırhan, Ula mimarisinin etkisinde kalmış, bölgenin geleneksel mimari bileşenlerini kullanarak yepyeni plan tiplerinin örneklerini vermiştir⁶³. Akyaka'da inşa ettiği yapılarda kimi zaman dışrak ögesini tercih etmiştir. Bunlardan ilkinin, 1970 yılında kendisi ve eşi Prof. Dr. Halet Çambel (1916-2014) için yaptırdığı evde, söz konusu uygulamanın altı yüzlü örneğini sunmuştur⁶⁴ (Şek. No. 6, Foto. No. 31-33). Bu unsurun her yüzüne birer düşey dikdörtgen pencere yerleştirilerek oldukça aydınlık bir mekân elde edilmiştir. Nail Çakırhan, dışrak unsurunun ilçedeki nadir uygulamasının görüldüğü babasına ait iki katlı konuttaki örneği, kendi evinde tek kata uyarlamıştır⁶⁵. Bölgedeki bu uygulamaya yer verdiği konutlardan bir diğeri ise 1994-1995'te yaptırdığı Heik-Thomas Tol-Schmitz Evi'nde, beş yüzlü dışrağın yan ve pahlı yüzlerde birer ve ön yüzde iki pencere açıklığı ile farklı bir düzenlemenin örneğini sunmuştur⁶⁶ (Foto.No. 34-35).

Şek. No. 6, Foto. No. 31-33: Nail Çakırhan Evi'nin bahçe yöndeki dışa taşmasının cephelerinden ve bu bölümün içten görünümü (Şek. No. 6, Foto No. 33: Çakırhan, age., s. 44, 48-49).

Foto. No. 34-35: Heik-Thomas Tol-Schmitz Evi'nin dışrağından görünüm (Çakırhan, age., s. 104-105)

Öte yandan Ula mimarı Nail Çakırhan'ın geleneksel mimariyi günümüze taşıdığı projelerden biri olan Akyaka Nail Çakırhan ve Halet Çambel Kültür ve Sanat Evi'nde bu ögenin adeta plana damga vurduğu

59. Kıntak Kozak, age., 282-284, Res. 329; Ayhan, *Dört Mevsim Kültür...*, s. 74; Ayhan, "Geleneksel Ula...", s. 288-290.

60. Ayhan, "Geleneksel Ula...", s. 282-296.

61. Bektaş, age., 40.

62. Kuban, *Türk Ahşap Konut...*, s.166.

63. Nail Çakırhan, *Yapı Sanatında Yarım Yüzyıl Geleneksel Mimarinin Şiiri*, Yay. Haz. Ahmet Boratav, Ege Yayınları, İstanbul 2005, 40-269; Değer, age., 335-341; Alev Eraslan, "Yöresel Mimarinin Sürekliliği: Nail Çakırhan Örneği", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S. 156, 2017, 260-261.

64. Çakırhan, age., s. 40, 42-44, 48-49.

65. Değer, age., 335-336, Tablo: 5.16; Eraslan, "Yöresel Mimarinin...", s. 257; Ayhan, "Nail Çakırhan'ın Babası Ali Efendi...", s. 33.

66. Çakırhan, age., s. 104-107.

görülür⁶⁷ (Foto. No. 36, Şek. No. 7). Yapının geneline uyguladığı dışraklarla oldukça hareketli düzenlemeye sahip simetrik cephelerde açtığı pencerelerle ferah ve bol ışıklı bir binanın örneğini vermiştir.

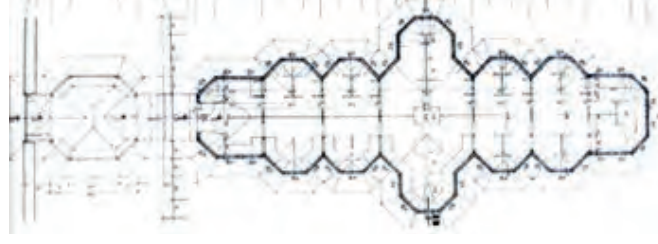

Foto. No. 36, Şek. No. 7: Akyaka Nail Çakırhan ve Halet Çambel Kültür ve Sanat Evi (Şek. No. 7: Çakırhan, age., s. 60)

Sonuç

Anadolu konut mimarisinde dışrak uygulaması, birçok Ula evinde farklı örnekleriyle ön plana çıkar. İlçedeki yapılarda bu öge, sadece sofaların bahçe yönüne gün doğumuna bakacak biçimde hem tek hem de iki katlı evlerde söz konusu mekânın devamına konumlandırılmıştır. Dışa taşma uygulamasıyla geniş bir sofa alanının oluşması sağlanmıştır. İki katlı yapılarda ise kimi zaman aynı düzenleme gösterecek biçimde cephe boyunca yükselen dışa taşmaya her iki katta da yer verilmiştir. Bahçe içerisine inşa edilen evlerin ön cephesinin orta alanına konumlandırılan dışa taşma ile bahçenin seyredilmesi amaçlanmıştır. Dışa taşmaya bahçe cephesi dışında başka bir yüzeyde yer verilmemiştir. Konumu bu anlamda sabit olan dışa taşmanın boyutları da avluyu daraltmayacak biçimde tasarlanmıştır.

İlçedeki evlerde dışa taşmaların standart olmaması bakımından farklılık söz konusudur. Üç ve beş yüzlü biçimdeki dışrakların birkaç uygulaması görülürken; bu unsurun altı yüzlü forma sahip bir örneğine rastlanmıştır. Ayrıca bu unsurun cephelerine genellikle pencere açılarak mekânın gün ışığından daha fazla istifade edilmesi sağlanmıştır. Manzarası, mülk sahiplerinin kendi tasarladıkları bahçelerine açılan sağlam kuruluşlu dışraklar, çoğu yapının vazgeçilmez bir uygulaması olarak geleneksel Ula evlerinde yerini almıştır.

Türk evlerinin özelliklerinden biri olan iç oylum ile dış oylum arasındaki uyumun gözetildiği Ula'daki geleneksel konutlarda, kimi zaman alışlagelmiş kalıpları uygulamadıkları mimariye akılcı çözümler getirdikleri görülür. Bu bağlamda dışa taşmanın bulunduğu bölüm, sofanın devamındaki antre, oturma alanı ve günlük işlerin yapıldığı yer biçiminde farklı düzenleme gösteren örnekleriyle çıkmaya göre daha fazla amaca hizmet etmesi bakımından bölgede tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, Erden, *Anılar Nail Çakırhan*, İstanbul 2008.
- Akok, Mahmut, *Ankara'nın Eski Evleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951.
- Aksoy, Yıldız ve Akpınar, Ayşen, "Muğla Evleri", *İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, C. 3 / S. 9, Mart 2011, s. 129-149.
- Aladağ, Ertuğrul, *Muğla Evi (Muğla'daki Geleneksel Konutların Sıhbileştirilmesi ve Yeniden Değerlendirilmesi Konusunda Bir Araştırma)*, Hamle Matbaacılık, Muğla 1991.
- Arel, Ayda, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir 1982.
- Arseven, Celâl Esat, "Çıkma", *Sanat Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1943, s. 393.
- Arseven, Celâl Esat, "Dışa taşmak", *Sanat Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1943, s. 460.
- Ayhan, Gökben, "Mimar Nail Çakırhan'ın Babası Ali Efendi'nin Geleneksel Ula Evi", *Turkish Studies*, C. 16 / S. 7, Aralık 2021, s. 19-43.
- Ayhan, Gökben, *Dört Mevsim Kültür Rotamız Ula*, Muğla, T.C. Ula Kaymakamlığı, Muğla 2022.
- Ayhan, Gökben, "Geleneksel Ula Evlerinde Çıkma", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2 / S. 4, Aralık 2022, s. 282-296.

67. Çakırhan, age., s. 58-61; Ayhan, *Dört Mevsim Kültür...*, s. 96

- Barboros, Yasemin, *Cephe Özellikleri Açısından İzmir Konutlarında Cumba Ve Çıkma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.
- Bektaş, Cengiz, *Türk Evi*, Yem Yayın, İstanbul 2019.
- Benedict, Peter, *Ula: An Anatolian Town (Social, Economic And Political Studies of the Middle East)*, E. J. Brill, Leiden 1974.
- Bozer, Rüstem, *Kula'da Türk Mimarisi*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Çakırhan, Nail, *Yapı Sanatında Yarım Yüz Yıl Geleneksel Mimarinin Şiiri*, Yay. Haz. Ahmet Boratav, Ege Yayınları, İstanbul 2005.
- Çetin, Yusuf, "Geleneksel Türk Evlerinde Cumba", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. 15 / S. 2, Aralık 2006, s. 18-27.
- Değer, Gözde, *Muğla Kent Merkezi Geleneksel Dokusunun Araştırılması: Muğla Merkez, Ula Ve Yeşilyurt Evlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.
- Eldem, Sedad H., *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul 1968, 2. Baskı.
- Eraslan, Alev, "Yöresel Mimarinin Sürekliliği: Nail Çakırhan Örneği", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S. 156, Eylül- Aralık 2017, s. 251-270.
- Erarslan, Alev, "Vernacular Architecture And Identity. Traditional Ula Houses, Turkey", *Proligno*, C. 14 / S. 3, Eylül 2018, s. 36-49.
- Evren, Mesut, *Türk Mimarisinde Çıkma*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1959.
- Günay, Reha, *Türk Ev Gelenegi ve Safranbolu Evleri*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1999, 2. Baskı.
- Karpuz, Haşim, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Kıntak Kozak, Tülay, *Ula ve Ula Evleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- Koca, Feray, *Spatio-Temporal Transformation of 'Bağ' Settlements And Their Changing Unique Character In The Case of Muğla, Karabağlar*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.
- Kuban, Doğan, "Konut Mimarisi", *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayın, İstanbul 2016, 2. Baskı, s. 469-496.
- Kuban, Doğan, *Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19. Yüzyıllar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, 4. Baskı.
- Kunduracı, Osman, *Muğla ve Yatağan Çevresindeki Türk Devri Mimarisi ve El Sanatları*, Muğla Valiliği Yayınları, Muğla 2007.
- Küçükerman, Önder ve Güner, Şemsi, *Anadolu Türk Mirasında Türk Evleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.
- Özel, Yaprak, "Türk Evinde Sokağa Uzanan İç Mekânlar: Çıkımlar", *International Journal of Social And Humanities Sciences*, C. 3/ S.1, Temmuz 2019, s.143-160.
- Şenyurt, Oya, "İnşa Kuralları, Mimari Algı ve Mekân Kullanımı Bağlamında Osmanlı Toplumunda "Cumba" / "Şahnişin", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, C. 1 / S. 1, Aralık 2016, s. 87-103.
- Uykucu, Ekrem, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi (Coğrafi ve Sosyal Yapı)*, As Matbaası, İstanbul 1983.
- Uysal Urey, Zeynep Çiğdem, "Creation of a New Vernacular Architecture and the Attainment of Sustainability: The Case of Akyaka Town Development", *Sustainability*, S. 15 / C. 3, Şubat 2023, s. 1-25.
- Ünver, Süheyl, *Dr. Rıfat Osman'a Göre Edirne Evleri ve Konakları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1976.

GÜNEYBATI ANADOLU'NUN KÜLTÜR VE SANAT HAYATINA MENTEŞE BEYLİĞİNİN GETİRDİĞİ DEĞİŞİMLER

Kadir PEKTAŞ

Prof.Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, B Blok
Kat:2 Kadıköy İSTANBUL. kadir.pektas@medeniyet.edu.tr

Menteşe Beyliği; Anadolu'nun güneybatısında, Antik Dönem'de Karia ve Likya olarak adlandırılan bölgelerde hüküm sürmüş bir beyliktir. Balat, Beçin, Fethiye (Meğri) ve Milas gibi merkezleri elinde tutan bu beylik iki asra yaklaşan zaman diliminde güneybatı Anadolu sahillerine hâkim olmuştur. Kuzeydeki komşuları Aydınoğulları, doğuda Karamanoğulları, sonraları Osmanlılar, doğu Akdeniz'de önemli role sahip Venedik ve Cenevizlilerin yanısıra Rodos şövalyeleri ticaret ve savaş gibi iki güçlü etmen ile Mentешеoğulları Beyliği ile o dönemde etkileşimde bulunmuşlardır.

Ege ve Akdeniz sahillerinde hüküm süren Mentеше Beyliği, Ahmed Gazi döneminde denizcilik alanında ön plana çıkmıştır. Beylik, bu dönemde Lüzinyanlılar ve St. John Şövalyeleri ile girilen mücadelelerde başarılı olmuştur. Ahmed Gazi için kitabede geçen "Sahillerin Sultanı" nitelmesi denizlerdeki bu başarının en iyi belgesi olarak değerlidir.

Menteşe Bey ve beraberindekiler bölgeye geldiklerinde önceden meskun olan yerleşim merkezlerini kullandılar. Orhan Bey zamanında Milas'ın yakınına kurulan Beçin ise, oldukça sınırlı yerleşimin bulunduğu noktada başkent hüviyetiyle adeta yeniden kurulan bir şehir olarak beyliğin idari ve siyasi iddiasının yanında şehircilik ve mimari alanlarında hedeflerini daha ilk yıllarda ortaya koyması açısından dikkat çekici bir yere sahiptir.

Şehri kurucusu Orhan Bey'in inşa ettirdiği Cuma Camisi'nin hemen karşısına Ahmed Gazi tarafından 1375 yılında kurulan ve kendi adıyla anılan medrese, Anadolu'nun güzide eserlerinden biri olarak geçmişten günümüze önemini korumuştur. Yapının plan şeması giriş ve karşındakiler daha büyük ve geniş, iki yanlardakiler daha dar dört eyvanın arasına talebe hücrelerinin yerleştirildiği avlulu düzenlemesiyle Selçuklu geleneğinin devamı niteliğindedir. Cephe düzenlemelerinde ise Akdeniz havzasında Rodos ve Kıbrıs'ta kendini gösteren Gotik Mimari'nin etkisini takip etmek mümkündür.

Medresenin taç kapısında yer alan kademeli sivri kemerlere sahip taç kapı Gotik mimarinin karakteristik özelliğidir. Bu kemer Lefkoşa Ayasofya Katedrali (Selimiye Camii) (XIII. Yüzyıl), Magosa Saint Nicolas Katedrali (Lala Mustafa Paşa Camii) (1298-1312), Lefkoşa Saint George Kilisesi (Büyük Hamam) (1306-1309) ve Rodos Büyük Üstadlar Sarayı'nın (XIV. yüzyıl) girişlerine benzer bir üslupta ele alınmıştır (Fotoğraf 1).

Ahmed Gazi Medresesi'nin baş eyvanının sivri kemerli biçimi Girne yakınlarındaki Bellapais Manastırı'nda (1198-1205) ve Lefkoşa Saint Catherine Katedrali'nde (Haydarpaşa Camii) (XIV. yüzyıl) uygulanmıştır. Yapının eyvan kemerinin üst köşelerinde dikdörtgen mermer levhalarda sancak tutan aslan figürü yer almaktadır. Sağ taraftaki aslan figürünün tuttuğu sancakta "Ahmed Gazi" ifadesi yazılıdır. Bu süslemeler, Avrupa başta olmak üzere Rodos ve Kıbrıs'ta yapılar üzerinde yer alan armaları anımsatmaktadır. Bunların yanı sıra yapının cephelerindeki Gotik etki, Mentеше Beyliği'nin Akdeniz çevresindeki Latin komşuları olan Lüzinyanlar ve St. John Şövalyeleri ile güçlü etkileşim içinde olduklarını göstermektedir. (Fotoğraf 2).

Selçuklu dönemi ve sonrasında Anadolu'da farklı coğrafyalardan gelen çok sayıda sanatkâr görev yapmıştır. 1375 yılında inşa edilen Selçuk İsa Bey Camii'nin mimarı Ali bin Müşeymiş ed-Dıvışkî'dir. Mimar, Selçuk İsa Bey Camii'nin plan şeması ve cephe düzenlemelerinde, o tarihlerde Memlûklü kontrolünde kalan memleketi Dıvışk (Şam)' dan etkiler taşımıştır.

Anadolu'da Memluk mimarisinin izlerinin görüldüğü bir başka yapı Milas Firuz Bey Camii'dir. Bu cami 1394 yılında, Osmanlılar'ın Menteşe Beyliği topraklarındaki hakimiyet döneminde inşa edilmiştir. XIV. yüzyıl ile birlikte Osmanlılar tarafından kullanılan zaviyeli cami plan şemasına sahip yapının cephe düzenlemeleri yine Memluk mimarisinden izler taşımaktadır. Milas Firuz Bey Camii'nde; son cemaat yerindeki zikzaklı kemerler, son cemaat yerindeki kemerler, pencere alınlıklarındaki mukarnas dizileri ile birlikte cümle kapısında ve iç mekânda kullanılan düğümlü silmeler, çok renkli taş işçiliği gibi unsurlar Suriye ve Mısır coğrafyalarının etkisine bağlanmaktadır (Fotoğraf 3). Zikzaklı kemer uygulamaları daha önce Anadolu Selçuk döneminden Konya Alaaddin Camii'de kullanıldığı bilinmekte, bu da yine Şam'lı mimar Havlan bin Muhammed ed-Dıvışkî'ye bağlanmaktadır.

Beylikler Dönemi'nde mimari dışında mezar taşlarında da Memluk etkisi kendisini göstermektedir. Menteşe Beyliği'nin prestij yapılarından olan Ahmed Gazi Medresesi'nin baş eyvanındaki iki mezar taşının yazısı düz ve geniş yontulmuş olup Mısır ve Suriye coğrafyalarındaki kitabelerle benzerlik göstermektedir.

Timur, Ankara Savaşı'nın Yıldırım Bayezid'i mağlup etmesinin ardından, beyliklere topraklarını geri vermiştir. Bunlardan biri olan Menteşe Beyliği; kısa bir dönem bağımsız olarak hüküm sürmüştür. Bu dönemde inşa edilen İlyas Bey Camii'nin cephe düzenlemelerinde, Milas Firuz Bey Camii ile benzer bir işçilik dikkati çekmektedir. Yapının kitabesinde; Menteşeoğlu Emiri Şücaeddin İlyas Bey'in emriyle Zilkade 806'da (Mayıs 1404) inşasına başlandığı belirtilmektedir. Balat İlyas Bey Camii, kare planlı tek kubbeli plana sahiptir. Bu plan şeması Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerinde alışagelmış bir tasarımdır. Bu plan şemasına karşın yapının cephe düzenlemelerinde Memluk etkisi göze çarpmaktadır. Yapıdan çalışan ustaların Milas Firuz Bey Camii'nin inşasında çalışan ustalarla aynı atölyeye mensup olabileceği düşünülmektedir (Fotoğraf 4).

Mimari dışındabenzetkileşimi günlük kullanımeşyalarında ve sikkelerde detakip etmek mümkündür. Kıbrıs-Mısır ilişkilerini yansıtan New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenen çukur kap; Memluk döneminde Mısır'da, Lüzinyan Kralı IV. Hughes için yapılmıştır. Arapça kitabe ile bitkisel süslemelerinin yanı sıra kraliyet armasında iki ayak üzerinde gösterilmiş stilize aslan figürleri ön plana çıkmaktadır. Lüzinyan yapılarında ve sikkelerinde de sıkça kullanılan bu armadaki aslan figürü, Beçin Ahmed Gazi Medresesi baş eyvanı kemer alınlıklarındaki kabartma şeklindeki aslan figürleri anımsatmaktadır (Fotoğraf 5).

Bir başka husus olarak Milas Uzunyuva'da ortaya çıkarılan Orta Çağ definesi, Menteşe Beyliği'nin Akdeniz ticaretinde önemli bir konuma sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. XIII. yüzyılın başlarından XIV. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık 130 yıllık bir zaman dilimi içine tarihlenen definedeki sikkeler; Menteşe Beyliği, İlhanlı, Venedik, Ceneviz Fransa, Ermeni, Lüzinyanlar ve St. John Şövalyeleri gibi farklı devletlere aittir (Fotoğraf 6).

Menteşe Beylerinin arzusuyla kaleme alınan iki yazma eser beyliğin kültür-sanat açısından önemli bir merkez olduğuna işaret etmektedir. Bu yazmalardan biri Mahmud Bey adına yazılan "Bâznâme", diğeri ise İlyas Bey adına yazılan "İlyasiye fi't-Tıb"dır. Bunlardan Menteşeoğlu Mahmud tarafından Mahmud ibn Muhammed El-Barcini'ye yazdırılan "Bâznâme" günümüze ulaşmıştır. Avcı kuşlar ve avcılık hakkında bilgiler veren Bâznâme, dönemin Türkçesi ile yazılmıştır. Eserin müellifi daha önce Farsça ve Arapça dillerinde telif edilen Bâznâme'yi, "insanların buna göre iş işlemleri ve kendine dua etmeleri için" Türkçe olarak yazdığını belirtmektedir. Beylikler dönemine ait bu eser, XIV. yüzyıl Türkçesini göstermesiyle dilbilimi açısından hayli önemlidir.

Anadolu'nun güneybatı sahillerinde hüküm sürmüş Menteşe Beyliği, Ege ve Akdeniz'deki ticari ağın önemli bir parçası olmuştur. Venedik, Ceneviz ve St. John Şövalyeleri ile yaptıkları savaş ve antlaşmalar beyliğin Hristiyan devletler ile olan siyasi, sosyal ve kültürel alanda ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Bu durum mimari başta olmak üzere pek çok alanda Menteşe Beyliği'nin eserlerine yansımıştır. Buna ek olarak Selçuklu dönemi ile birlikte, Anadolu'da Şam coğrafyasından gelen sanatkârlar çalışma imkânı bulmuştur. Bunlar

geldiği coğrafyanın mimari anlayışını eserlerine de yansıtmıştır. Bu anlayış Mentеше Beyliği'ne ait topraklarda inşa edilen Milas Firuz Bey Camii ve Balat İlyas Bey Camii gibi yapılarda da etkisini hissettirmiştir.

Kaynakça

- Arel, Ayda, "Bir Temellük Aracı Olarak Mimarlık: Mentеше Beyliği Örneği", *Beylikler Dönemi Kültür ve Sanat Yayınları 16-17 Nisan 2003 Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2014, s. 43-82.
- Crane, Howard, "Anadolu Beylik Döneminde Mimari ve Himaye", *Türkler*, IX, 2002, s. 30-37.
- Durukan, Aynur, "Balat İlyas Bay Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, s. 164-166.
- Durukan, Aynur, "Firuz Bey Camii ve Medresesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, s. 138-140.
- Eser, Erdal, *11.-14. Yüzyıllar Anadolu-Suriye Sanat İlişkileri (Cephe Mimarisinde Suriye Etkileri)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.
- Goodwin, Godfrey, *A History of Ottoman Architecture*, The Johns Hopkins Press, London 1971.
- İnalçık, Halil, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusade", *Byzantinische Forschungen*, IX, 1985, s. 179-216.
- Keskin, Mustafa Çağhan, "'üstâd ibni üstâd': Erken Osmanlı Mimarlığında Babalar ve Oğullar", *Sanat Tarihi Yıllığı*, XXXII, 2023, s. 347-365.
- Pektaş, Kadir, "Milas Uzunyuva Defineleri", *Mylasa Uzunyuva Hekatomneion'u*, Editör: Adnan Diler, Ege Yayınları, İstanbul 2020, s. 434-469.
- Shalem, Avinoam, "Terra Miracula: Blessed Souvenirs from the Holy Land", *Jerusalem, 1000-1400 Every People Under Heaven*, Editor: Barbara Drake Boehm and Melanie Holcomb, The Metropolitan Museum of Art, New York 2016, s. 23-64.
- Tanman, M. Baha, "Anadolu Türk Mimarlığına Kullanılmış Bir Silme Türünün Kökeni ve Gelişimi Hakkında", *Prof. Dr. Halûk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*, Suna - İnan Kırâç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2008, s. 1123-1134
- Tanman, M. Baha, "Erken Osmanlı Mimarisinde Üslup Etkileri", *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimariye Etkileri*, Editör: Yıldırım Özbek – Ayşe Budak, Literatürk Academia, Konya 2020, s. 339-397.
- Tanman, M. Baha, "14. ve 15. Yüzyılların Anadolu Türk Mimarlığında Gotik Etkiler", *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, Literatürk Yayınları, İstanbul, s. 213-225.
- Witteck, Paul, *Mentеше Beyliği*, Çeviren: Orhan Şaik Gökyay, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Fotoğraflar

Fotoğraf 1. Magosa Saint Nicolas Katedrali (Lala Mustafa Paşa Camii), Rodos
Büyük Üstadlar Sarayı ve Beçin Ahmed Gazi Medresesi

Fotoğraf 2. Bellapais Manastırı ve Beçin Ahmed Gazi Medresesi

Fotoğraf 3. Milas Firuz Bey Camii.

Fotoğraf 4. Balat İlyas Bey Camii.

Fotoğraf 5. IV. Hughes İçin Yapılan Çukur Kap ve Beçin Ahmed Gazi Medresesi'nde Yer Alan Aslan Figürü.

Fotoğraf 6. St. John Şövalyeleri, Fulco de Villaret'e Dönemine Ait Yarım Gros (Solda) ve Lüzinyan Kralı IV. Hughes'a Ait Gros (Sağda).

MUĞLA'NIN KALKINMASINDA HAYIRSEVER BİR İŞ ADAMI: SITKI KOÇMAN

Tuncay ÖĞÜN, Baki DENİZ

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
MUĞLA, tuncayogun@mu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5962-4983
Bilim Uzmanı, Tarih Öğretmeni, Köyceğiz Anadolu Lisesi, MUĞLA, efelerdenizi48@
gmail.com ORCID:0000-0002-4356-8750

GİRİŞ

Ekonomi, bilim, sanat, siyaset gibi alanlarda yaşadığı dönemde önemli işler yapan kişilerin yaşam öykülerinin araştırılması, gelecek nesillere örnek oluşturması adına önemlidir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kapitülasyonlar sebebiyle ekonomik anlamda dışa bağımlılık çok üst seviyeye çıkmıştır. Bağımlı olduğumuz sektörlerden bir tanesi madencilik alanında yaşanmıştır. Osmanlı Devleti klasik dönemde Alman ve Balkan milletlerinin deneyiminden faydalanarak Avrupa ile madencilik alanında yarışabilecek seviyeye çıkmayı başarmıştır. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren madencilik alanında yaşanan gelişmelere ayak uyduramamıştır. Devlet ve toplum hayatının pek çok alanında kullanımı olan madenlerin işletilmesi Osmanlı Devleti tarafından ihmal edilince, madencilikte dışa bağımlı hale gelmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda zarar eden madenleri tekrar ıslah ederek yeniden karlı ve verimli hale getirmeyi amaçlamıştır. Ancak XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde müstakil olarak maden mühendisi yetiştiren herhangi bir eğitim kurumu bulunmuyordu. Maden mühendisi ihtiyacı Avrupa devletlerinden karşılanma yoluna gidilince Avrupa'dan maden mühendisleri Osmanlı madenlerinde istihdam edilmeye başlanmıştır. Özellikle 1861 Maden Nizamnamesi sonrasında vilayetlerde maden mühendisi bulundurulmaya başlanınca maden mühendisine olan talep daha da artmıştır. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda madencilik alanında girişimler yapmaya gayret gösterse de madencilik alanında yapılacak ıslahatlar için bütçede yeterli paranın olmamasından dolayı ilerleme kaydedememiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında maden ocaklarının işletmesi daha çok yabancı şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir.¹

1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde Milli Mücadele'nin başarı ile bitirilip yeni devletin kurulmasıyla birlikte her alanda millileştirme yoluna gidilmeye başlanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar hızlı bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Zonguldak'ta açılan Maden Yüksek Mühendis Mektebi bu millileştirme çalışmalarının en güzel örneklerinden biri olmuştur. Bu okula giden Türk gençleri genç Cumhuriyetin ilk maden mühendisleri olarak mezun olmuşlardır. Mezun olan bu gençler, madenlerin yabancı işletmelerin elinden alınarak millileştirilmesinde ve işletilmesinde çok önemli rol oynamışlardır.

Kapitülasyonların Osmanlı Devletine olumsuz etki yaptığı bir diğer sektör deniz taşımacılığı alanında olmuştur. Dış ticarete yapılan deniz aşırı taşımacılık tamamen yabancıların denetimindeydi. Osmanlı'ya ait limanlar arasında yapılan taşımacılıkta Osmanlı bandıralı gemilerin sayısı çok az bulunmaktaydı. 1911 yılında, Osmanlı limanlarında %90 oranında yabancı gemiler tarafından yükleme ve boşaltma işlemi yapılıyordu. Osmanlı'nın son dönemlerinde Türk deniz ticareti yapan birkaç eski gemi kalmıştı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte Türkiye'de kabotaj elde etme yolunda önemli

1. Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri", İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, S. 11, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 79 – 92.

bir adım atılmıştır. 1926 yılında kabul edilen Kabotaj Kanunu ile kendi sahillerimizde, kendi kara sularımızda ve kendi limanlarımızda mevcut bütün işleri sadece Türk bayrağı taşıyan gemiler yapacak, ticaret yapma hakkı sadece Türk vatandaşlarına ait olacaktı. Cumhuriyet döneminde özel sektör gemi inşa ve işletmeciliği teşvik edilmiştir. Türk armatörlerine hazine avans ve kredi kolaylıkları ile vergi ve gümrük muafiyetleri, devlet sektörü ile eşit rekabet şartları sağlanmıştır.²

Cumhuriyet döneminde özel sektör gemi taşımacılığında Sıtkı Davut Koçman öncülüğünde kurulan Koçtuğ şirketi uzun yıllar kıtalar arası deniz taşımacılığında ülkenin önde gelen şirketlerin biri haline gelmeyi başararak milli taşımacılığın öncülerinden olmayı başarmıştır.

Cumhuriyet döneminde, başta ekonomi olmak üzere birçok alanda millileşme politikaları doğrultusunda atılan adımlar yıllar içerisinde meyvesini birçok sektörde göstermiştir. Sıtkı Davut Koçman başta madencilik olmak üzere, deniz taşımacılığı, otomotiv, tavukçuluk ve ilaç sanayi sektöründe kurduğu şirketler aracılığıyla uzun yıllar ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamıştır.

Dönem dönem özel sektörde büyük zorluklarla karşı karşıya gelen Koçman, hayatı boyunca bu zorluklara rağmen özel sektörde çalışmaya devam etmiştir. Bürokrasiden uzak durmaya çalışan Koçman ülkeye önemli şirketler kazandırmasına rağmen mütevazı bir hayat yaşamaya özen göstermiştir. Oğlu Ali Koçman'ı da kendisi gibi ülkenin başarılı iş adamlarından biri olarak yetiştirmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde dünyaya gelen Koçman dönemin sıkıntılarını birebir şahit olmuştur. Ekonomisi çökmüş eğitim sistemi işlemez hale gelmiş, ülkenin toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde kurulan yeni devletin temelleri her alanda millileşme üzerine olmuştur. Koçman yaşanan bu sıkıntıların ülkemizde tekrar yaşanılmaması için hayatı boyunca ihtiyaç duyulduğu zaman devletin yanında olmayı bir görev bilmıştır.

Ülkenin gençleri modern şartlarda eğitim alsın diye ömrü boyunca kazandığı birikimini hayatında önemli bir yere sahip olan Muğla'ya harcamaya karar vermiş kazandıklarının vergisini ödedikten sonra kendisine kalan parayı Muğla Üniversitesine bağışlayarak ülkesine olan sevgisini bir kez daha göstermiştir.

1. Ailesi, Eğitimi, Evliliği ve Çocukları

1.1. Ailesi

Sıtkı Davut Koçman 13 Kasım 1328 (1912) tarihinde İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde dünyaya gelmiştir. Kendisinden sonra Maruf ve Muzaffer adında iki kardeşi daha olmuştur.

Baba tarafından dedesi Üsküp eşrafından olan Kuruşcuoğlu Davut Bey'dir. Sıtkı Davut Koçman'ın babası Jandarma Generali Kuruşcuoğlu Ali Kemal Bey'dir. Ali Kemal Bey aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün sınıf arkadaşıdır. Ali Kemal Bey'e Milli Mücadele döneminde gösterdiği üstün gayretlere karşılık "İstiklal Madalyası" verilmiştir. İstiklal Madalyası Kanunu'na göre madalya sahibi vefat edince İstiklal Madalyası en büyük erkek evlada intikal ettiğinden Ali Kemal Bey vefatı üzerine İstiklal Madalyası en büyük erkek evlat olan Sıtkı Davut Koçman'a intikal etmiştir.

Annesi Osmanlı saray doktorlarından Albay İsmail Hakkı Bey'in kızı Behice Hanım'dır. Behice Hanım'ın annesi ise Emine Ayşe Hanım'dır. Behice hanımın kız kardeşi Necmiye hanımdan olma Melih Atalan ve Melike Özdeş kardeşler Sıtkı Davut Koçman'ın teyze çocuklarıdır.³

Çocukluğunun ilk yıllarını İstanbul'da geçiren Sıtkı Davut Koçman asker olan babasının görevi nedeniyle 7 yaşında iken ailesi ile birlikte Amasya'ya taşınmıştır.⁴

2. Metin Kopar, "Atatürk Dönemi Deniz Taşımacılığı (1923 – 1938)" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22, Nisan 2016 Adıyaman, s. 466 – 472.

3. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.66.pdf>; (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2019); *Milliyet Gazetesi*, 10 Aralık 1955; 1 Mayıs 1984.

4. <https://www.mu.edu.tr/genel-bilgiler/sitki-kocman-vakfi/sitki-kocman-kimdir>, (Erişim Tarihi:10 Ekim 2019)

1.2. Eğitimi

1.2.1. İlk, Orta ve Lise Yılları

Sıtkı Davut Koçman eğitim hayatına 1918'li yıllarda Beşiktaş'taki Şemsülmekâtib mektebinde başlamıştır.

İlk olarak 1891'de Kabataş'ta eğitim vermeye başlayan bu okul 1900'de önce Fındıklı'ya ve oradan da 1914'te Sıtkı Davut Koçman'ın ailesiyle birlikte yaşadığı Beşiktaş'a taşınmıştır. Eğitim hayatını 1940 yılına kadar sürdürdüğü bu okulda kız ve erkek öğrencilere iptidai (ilkokul) ve rüştiye (ortaokul) derecesinde eğitim verilmekteydi. İptidai ve rüştiyenin toplam eğitim süresi 6 yıldır. Okul müfredatında hesap, usul-i defter, coğrafya, Arabi, Farsî, Lisan-i Osmani, Kuran-ı Kerim, Fransızca ve resim gibi dersler bulunmaktadır.

Dönemin modern eğitim kurumlarından biri olan Şemsülmekâtib mektebi genellikle asker ve memur aileleri tarafından tercih edilmekteydi. Sıtkı Davut Koçman'ın babası Jandarma Generali Kuruşcuoğlu Ali Kemal Bey de iyi bir eğitim alması için oğlunu Şemsülmekâtib mektebine kaydettirmiştir. Ancak 1919 yılında tayinin Amasya Jandarma Komutanlığı'na çıkması üzerine henüz iptidai öğrencisi olan Sıtkı Davut Koçman'ın İstanbul'daki eğitim hayatı sona ermiş, ailesiyle birlikte Amasya'ya taşınarak eğitim hayatına orada devam etmek zorunda kalmıştır.⁵

Sıtkı Davut Koçman ilkokulun bir kısmını, ortaokulun tamamını Amasya'da tamamladıktan sonra lise öğrenimine yatılı olarak Kastamonu Abdurrahman Paşa İdadisi'nde devam etmiştir.

Kastamonu Abdurrahman Paşa İdadisi (Lisesi) Anadolu'da devlet eliyle kurulan ilk idadiydi. Okulun temeli 1882-1891 yılları arasında Kastamonu valisi olan Abdurrahman Paşa tarafından 1885'te atılmıştır. Sıtkı Davut Koçman'ın da aralarında bulunduğu birçok genç çevre bölgelerden gelerek bu okulda yatılı olarak eğitim görmüştür.

Okul kayıtları incelendiğinde mezun öğrenciler arasında Sıtkı Davut Koçman ismine rastlanmamaktadır. Kayıtlarına göre 1924-1925 yılında okul hiç mezun verilmemiştir. 1925-1926 yılında Bahri ve Hayri isimli iki öğrenci mezun olmuştur. 1926-1927 mezunları arasında da Sıtkı Davut Koçman'ın ismi yoktur.⁶ Bu durum ya okul kayıtlarının esik olduğu ya da Sıtkı Davut Koçman'ın liseden mezun olmadan 1927 yılında Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebi sınavını kazanarak doğrudan yükseköğretime başladığı ihtimallerini akla getirmektedir.

1.2.2. Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebi (Yüksek Maadin ve Sanayi Mühendis Mektebi Alisi)

Sıtkı Davut Koçman liseyi bitirdikten sonra yükseköğrenimini 1927-1931 yılları arasında Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebi'nde yapmıştır.

Türkiye Cumhuriyet'inin madencilik alanında mühendis yetiştiren ilk yükseköğretim kurumu olma özelliğini taşıyan Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebi'nin açılmasına maden işletmelerinde ihtiyaç duyulan yerli mühendis ihtiyacını karşılamak düşüncesiyle 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihlerinde toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde karar verilmiştir.⁷ Ertesi yıl bizzat Atatürk'ün direktifiyle İktisat Vekâlet'ine bağlı olarak I. Dünya Savaşı'ndan kalma eski kırsalalarda eğitim vermeye başlamıştır.⁸

1924 yılında öğrenci alınmaya başlayan okul, 1928 yılında 16 öğrenci ile ilk mezunlarını vermiştir. 1929'da 12, 1930'da 17 ve son olarak 1931'de 25 mezun verdikten sonra yeterli sayıda maden mühendisi yetiştirildiği gerekçesiyle okulun kapatılmasına karar verilmiştir. Bu kararın alınmasında 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin de etkili olmuştur.

5. Nuri Güçtekin, İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. 161-164.

6. http://abdurrahmanpasalisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/37/01/964145/fotograf_galerisi_2179855.html?CHK=8762b40f489669cbce20dd9ff10eb1d3, (Erişim: 03.12.2019)

7. Bektaş Açıkgöz, " Zonguldak Yüksek Maadin ve Sanayi Mektebi Kongresi "Madencilik Bülteni, S. 82 – 83, Temmuz - Aralık 2007, s. 102.

8. Nadir Aşvaroğlu, *Türkiye'de Maden Mühendisliği Eğitimi Tarihiçesi*, s. 24-25. <https://www.researchgate.net/publication/323267976>, (Erişim:17 Ekim 2019)

Sıtkı Davut Koçman 1931 yılında son mezun olan öğrenciler arasında yer almıştır. Dört yıl süren okul yıllarında hem iyi bir mühendislik eğitimi almış hem de çok iyi düzeyde Fransızca öğrenmiştir.

1.3. Evliliği ve Çocukları

1.3.1. Eşi Mefharet Hanım

Genç mühendis Sıtkı Davut Koçman 1937 yılında Sıtkı Davut Koçman'ın babası olan Ali Kemal Koçman'ın ve aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün hocalığını yapmış olan Emekli Tümgeneral Nazif Kayacık'ın kızı Fatma Mefharet Hanımefendi ile evlenmiştir. Mefharet hanımın annesi Ruhaf Kayacık, kardeşleri Adile Garan, Vahit Kayacık, Mehmet Hasip Kayacık'tır. Sıtkı Davut Koçman'ın çok sevdiği hayat arkadaşı olan Mefharet Koçman, eşinin en büyük destekçisiydi. Sıtkı Davut Koçman ve Mefharet Koçman'ın 1939 yılında kızları Emine Okşan dünyaya gelmiştir. 1943 yılında ikinci çocukları olan Ali Koçman doğmuştur.

Sıtkı Davut Koçman, Muğla Üniversitesine bağışladığı binaların rengini eşinin en sevdiği renk olan pembe (kızıl) renginde yaptırarak ona olan sevgisini göstermiştir.⁹ Sıtkı Davut Sıtkı Koçman Vâkıf aracılığıyla Muğla Üniversitesine bağışladığı kız yurduna da onun adını vermiştir. Mefharet Koçman evlendikleri 1937 yılından ölümüne kadar hayat arkadaşı olan Sıtkı Davut Koçman'ın her zaman yanında yer almıştır.

2. İş Hayatı ve Şirketleri

2.1. İş Adamı Sıtkı Davut Koçman

Genç mühendis Sıtkı Davut Koçman Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebinden mezun olduktan sonra devlet tarafından staj amacıyla Belçika'ya gönderilmiştir. Avrupa'da stajını tamamladıktan sonra ülkeye dönerek eğitim aldığı madencilik alanında çalışma hayatına başlamak ve ülkeye faydalı bir mühendis olmak için Göcek'te bulunan Stanley Paterson Firması'nda iş hayatına başlamıştır. Böylece Sıtkı Davut Koçman'ın Muğla ile ilgili gönül bağlarının temellerini madencilik sayesinde ilk olarak kurmaya başladığı görülmektedir. Muğla'da kazandığı paranın çok daha fazlasını ileriki dönemlerde ülkenin gençleri okuyup kendisi gibi vatana ve millete hizmet edecek yararlı gençler olması için eğitim yolunda gözünü kırpmadan harcayacaktır.

Sıtkı Davut Koçman'ın kurduğu ve kuruculuğunda rol oynayarak yönetim kurulu başkanlığı yaptığı şirket sayısı oldukça fazladır. Araştırmamızda 24 şirketin kuruluş aşamalarını ve Sıtkı Davut Koçman'ın yönetim kurulunda aldığı görevleri ile hisse bilgileri hakkında ayrıntısıyla bilgi verilirken Sıtkı Davut Koçman tarafından kurulan ya da kuruluşunda yer aldığı bazı şirketlerin sadece isimlerine ya da kuruluş bilgilerine ulaşılmıştır.

Sıtkı Davut Koçman 1940'ta iki şirket kurmuştur. Bu şirketlerden bir tanesi Şark Nakliyat Şirketi diğeri ise Sıtkı Koçman ve Ortakları İthalat ve İhracat Şirketi olmuştur. Sıtkı Davut Koçman 1958 yılında Selahattin Göktuğ, Orhan Kısakürek ile ortak olarak Acıpayam Kromları İşletmesi Limited Şirketi'ni kurmuştur. Şirketin merkezi İstanbul Vilayeti Galata Sementi Bankalar Caddesi Bozkurt Hanı kat 5 numara 9 olarak gösterilmiştir. Sıtkı Davut Koçman Şirket hisselerinin %37.5, sahip iken Selahattin Göktuğ %37.5, Orhan Kısakürek %25 hisseye sahip olmuştur. Şirket hakkında ulaşabildiğimiz bilgiler sadece bununla kısıtlı kalmıştır. Sıtkı Davut Koçman tarafından kurulan ve bilgilerine kısıtlı olarak ulaşabildiğimiz bir diğeri ise 1958 yılında kurulan Fethiye Kromları İşletmesi Limited Şirketi olmuştur. Şirketin ticaret merkezi Sıtkı Davut Koçman vefat tarihine kadar kullandığı ve diğeri şirketler için kullandığı adres olan İstanbul Vilayeti Galata Sementi Bankalar Caddesi Bozkurt Han'dır. Şirket 100 bin TL sermaye ile kurulmuştur. Sıtkı Davut Koçman %20 hisse, Selahattin Göktuğ %20 hisse, Fikret Demren %50 hisse, Mefharet Koçman %10 hisse ile şirket hisselerine sahip olmuşlardır.

9. *Milliyet*, 30 Mayıs 1984; 24 Aralık 1974.

Fethiye Kromları İşletmesi Limited Şirketi hakkında kuruluş bilgileri dışında başka bir bilgiye ulaşamadık.¹⁰

Uzun yıllar madencilikle uğraşan Sıtkı Davut Koçman madencilik dışında Deniz taşımacılığı, Otomobil, Tavukçuluk, İlaç Sanayi gibi birçok alanda günümüzde de ülkenin önde gelen büyük şirketlerin kuruculuğunu yapmıştır. 1970'li yıllara geldiğinde ülkenin önde gelen saygın iş adamlarından biri olmayı başaran Sıtkı Davut Koçman, ülkenin önde gelen iş adamları ile birlikte ülkenin demokratik ve planlı bir şekilde kalkınmasına hizmet etmek amacıyla Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği'ni kurmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yıllarca iş adamlığı yaparak kazandığını yine bu milletin evlatlarına harcamaktan geri durmayan Sıtkı Davut Koçman özellikle Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesine yıllarca hamilik yapmıştır.¹¹

3. Muğla Üniversitesi'ne Yaptığı Bağışlar

Bir dönem TÜSİAD başkanlığı da yapmış olan Sıtkı Davut Koçman'ın oğlu Ali Koçman 1999 yılının Mart ayında vefat edince Sıtkı Davut Koçman daha önce eğitime yaptığı hayırseverlikleri iyice artırma arayışı içine girmiştir. Birçok vakıf Sıtkı Davut Koçman'ı kendi vakıflarına yönlendirerek yardım almayı amaçlamıştır. Sıtkı Davut Koçman'ın Muğla'dan tanıdığı olan Alaittin Arpat devreye girerek yıllarca madencilik yaptığı Muğla şehrinin tek üniversitesi olan Muğla Üniversitesine hayır yapmasını tavsiye etmiştir. Alaittin Arpat, ilk olarak Muğla Üniversitesi'ne kız yurdu yapılması sözünü Sıtkı Davut Koçman'dan almıştır. Sıtkı Davut Koçman 1999 Haziran ayı başlarında Muğla Üniversitesine yapabileceği yardımları görüşmek için Ziya Özkan, Alaittin Arpat ve Mustafa Koyuncu ile birlikte Muğla Üniversitesi Rektörlüğüne gelmiştir. Sıtkı Davut Koçman, üniversitenin Rektörü Ethem Ruhi Fırlalı ve rektör yardımcısı Prof. Dr. Namık Açıkgöz ile ilk gelişinde Muğla Üniversitesi hakkında görüşmeler yapmıştır. Sıtkı Davut Koçman yardım yapmaya karar verince üniversiteye gelip gitmeler sıklaşmaya başlamıştır. Rektör Ethem Ruhi Fırlalı yapılan görüşmelerde üniversitenin ihtiyaçlarını gerçekçi bir şekilde ifade etmiştir. Sıtkı Davut Koçman bu görüşmeler ve üniversitenin ihtiyaçlarını doğrultusunda yatırımlarını yapmaya başlamıştır. Sıtkı Davut Koçman iş hayatında madencilik sektöründe kazandığı paranın çok daha fazlasını Muğla Sıtkı Koçman Vakfı aracılığıyla Muğla Üniversitesine bağışlamıştır. Bu bağışı yapmasının sebebi Muğla'ya olan karşılıksız sevgi ve gönül borcudur.¹²

Ethem Ruhi Fırlalı ve Sıtkı Davut Koçman'ın üstün gayretleri sonucunda Muğla Üniversitesinin fiziki şartlarının yerine getirilme aşaması kısa bir sürede çok önemli bir mesafe kat edilerek çözüme ulaştırılmıştır. Cumhurbaşkanlığından sürekli olarak tahsisi istenilen yerlerin ve binaların üniversiteye kazandırılması için talepte bulunulmuştur. Görüşmeler yapılarak gerekli makamlara yazılar yazılarak raporlar hazırlanmıştır. Koçman yapacağı bağışları aşağıda bahsettiğimiz kendi adına kurulacak Sıtkı Koçman Vakfı aracılığıyla yapmıştır.

Tablo 1: Sıtkı Davut Koçman Vakfı, Vakıf Anavarlığına Vakfedilen Taşınmazlar

Sıra No	Gayrimenkul Cinsi	Bulunduğu Yer	Pafta No	Ada No	Parsel No	M2	Beyan Değeri
1	Daire	Mudanya A Blok / 3	32	175	21	3419.18 42/1800	13.521.700.000.
2	Daire	Mudanya A Blok / 4	32	175	21	3419.18 42/1800	13.521.700.000.
3	Daire	Mudanya A Blok / 9	32	175	21	3419.18 42/1800	13.521.700.000.
4	Daire	Mudanya A Blok / 10	32	175	21	3419.18 42/1800	13.521.700.000.
5	Daire	Mudanya A Blok / 17	32	175	21	3419.18 42/1800	13.521.700.000.
6	Daire	Mudanya A Blok / 18	32	175	21	3419.18 42/1800	13.521.700.000.
7	Daire	Mudanya A Blok / 19	32	175	21	3419.18 42/1800	13.521.700.000.

10. TTSG, 1 Şubat 1958, S.278, s. 15.

11. Milliyet, 2 Ağustos 1971.

12. Hamle Gazetesi, 23 Ekim 2018, 1942 doğumlu Alaittin Arpat ile yapılan görüşme, (20 Ekim 2020)

8	Daire	Mudanya B Blok / 3	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
9	Daire	Mudanya B Blok / 5	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
10	Daire	Mudanya B Blok / 9	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
11	Daire	Mudanya C Blok / 2	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
12	Daire	Mudanya C Blok / 3	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
13	Daire	Mudanya C Blok / 10	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
14	Daire	Mudanya C Blok / 12	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
15	Daire	Mudanya C Blok / 17	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
16	Daire	Mudanya C Blok / 18	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
17	Daire	Mudanya C Blok / 19	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
18	Daire	Mudanya C Blok / 20	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
19	Daire	Mudanya D Blok / 1	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
20	Daire	Mudanya D Blok / 4	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
21	Daire	Mudanya D Blok / 9	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
22	Daire	Mudanya D Blok / 11	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
23	Daire	Mudanya A Blok / 17	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
24	Daire	Mudanya D Blok / 18	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
25	Daire	Mudanya D Blok / 19	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
26	Daire	Mudanya D Blok / 20	32	175	21	3419.18 20/1800	7.572.150.000.
27	Kargir Bina	Datça /Emecik A Blok	32	----	832/2	1440 12/143	5.800.000.000.
28	Arsa	Fethiye Karagözler	1	223	36	1181	23.000.000.000.
29	Kargir Apartman	Şişli İstanbul	148	1010	142	156.80	169.173.000.000.
30	Kargir Apartman	Çankaya / Ankara	134	1084	2	655 100/6000	54.756.000.000.
31	Kargir Apartman	Çankaya/ Ankara	134	1084	2	655 350/6000	46.956.000.000.
		Ara Toplam					538.207.750.000.

Tablo 2: Sıtkı Koçman Vakfı Anavarlığına Vakfedilen Taşınır Mallar

Sıra No	Demirbaşın Adı	Adedi	2001 Yılı Fiyatlarıyla Tutarı
1	Jeneratör	10	173.000.000.000
2	Kesintisiz Güç Kaynakları	14	196.000.000.000.-
	Ara Toplam		369.000.000.000.-
	Cinsi	Modeli	Bedeli
3	Renault Megan	2001	12.366.611.075. TL
	Ara Toplam		12.366.611.075. TL

Tablo 3:
A. Sıtkı Koçman Tarafından Vakıf Aracılığı İle Yapılan Bina ve Tesisler

Sıra No	İşin Adı	Keşif Yılı	Keşif Bedeli (TL)	Sözleşme Tarihi	Sözleşme Bedeli	Sözleşme Bedeli \$	2001 Yılı Fiyatları İle Tutarı
1	Fethiye Ali – Sıtkı – Mefharet Koçman MYO	1999	150.000.000.000	1999	160.000.000.000		324.720.000.000
2	Ula Ali Koçman MYO	1999	150.000.000.000	1999	190.000.000.000		385.605.000.000
3	Sıtkı Koçman Yabancı Diller Hazırlık Okulu	1999	402.445.000.000	1999		875.000	815.859.000.000
4	Milas Sıtkı Koçman Meslek Yüksek Okulu	2001	493.000.000.000	2001	493.000.000.000		567.533.710.000
5	54 Adet 2 Blok Lojman	2001	1.648.729.000.000	2001	1.648.729.000.000		1.929.012.724.000
	Ara Toplam		2.844.174.000.000		2.491.729.000.000	875.000	4.022.730.434.000

B. Sıtkı Koçman Tarafından Doğrudan Yapılan Vakfın Anamal Varlığına Eklenen Bina ve Tesisler

Sıra No	İşin Adı	Keşif Yılı	Keşif Bedeli (TL)	Sözleşme Tarihi	Sözleşme Bedeli	Sözleşme Bedeli \$	2001 Yılı Fiyatları İle Tutarı
6	Mefharet Koçman Kız Öğrenci Yurdu	1999	860.000.000.000	1999		2.000.000	2.042.082.900.000
7	Öğrenci Sosyal Tesisleri (Sıtkı Koçman Öğrenci Sarayı – Ali Koçman Kültür ve Sanat Sitesi – Mefharet Koçman Sağlık Merkezi)	1999	1.823.000.000.000	1999		3.8000.000	4.520.716.785.000
8	Fen – Edebiyat Fakültesi (İkmal İnşaatı)	2000	999.648.000.000	2000		1.768.000	2.028.785.616.000
9	Teknik Eğitim Fakültesi	2000	900.354.000.000	2000		1.592.000	1.827.268.443.000
10	Kampüs Altyapı (İkmal İnşaat)	2000	814.480.000.000	2000		1.440.000	1.933.995.000.000
11	Sıtkı Koçman Spor Tesisleri	2000	2.572.000.000.000	2000		4.000.000	3.701.365.200.000
	Ara Toplam		7.969.482.000.000			14.600.000	16.054.213.944.000
	Genel Toplam (Tablo 1+2+3)		10.813.656.000.000		2.491.729.000.000	15.475.000	20.996.518.739.075

Sonuç

Muğla Üniversitesi Kurucu Rektörü Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı ile yakın işbirliği yaparak üniversitesinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu uğurda 2003 yılı Bayındırlık birim fiyatna dönüştürüldüğünde, toplam 53.328.786.000.000. TL para harcayarak fakülteler, yüksekokullar, yurtlar, lojmanlar ve çeşitli hizmet binaları inşa ettirmiştir. Üniversiteye yaklaşık 80.000 m² aşan kapalı alanlı 11 dev tesis kazandırmıştır. Kampus altyapısı içinde yer alan yolların yapımını, asfaltlanmasını ve aydınlatmasını sağlamıştır.

Böylece Sıtkı Davut Koçman, Muğla bölgesinde işlettiği madenlerden kazandığının çok daha fazlasını Muğla Üniversitesi'ne bağışlamıştır. Bu cömert yardımlarını karşılıksız bırakmak istemeyen Kurucu Rektör Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı öncülüğünde kendisine Fahri Doktora Unvanı verilmiştir. Ayrıca Ethem Bey'in girişimleri ile dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in uygun görmesi ile Bakanlar Kurulu kararıyla Koçman'a "Devlet Üstün Hizmet Madalyası" verilmiştir. Ayrıca Muğla Üniversitesi Senatosu, üniversiteye onun ismini vererek hizmetlerini ölümsüzleştirmek istemiştir. Ancak henüz hayatta olduğu gerekçesiyle senatonun aldığı karar kabul edilmemiştir. Ölümünden sonra ikinci defa alınan senato kararı ise bağış miktarının yetersiz olduğu öne sürülerek reddedilmiştir. Ancak senato, Sıtkı Davut Koçman adının üniversiteye verilmesi konusunda haklı olarak ısrarcı olmuştur. 2012 yılında üçüncü defa alınan senato kararı nihayet YÖK'ün onayından geçerek 31 Mayıs 2012 tarihli 28309 sayılı resmi gazetede yayımlanan kararlar üniversitenin adı Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi olarak değiştirilmiştir.

Kaynakça

Kitap - Tez ve Makaleler

- Açıkgöz, Bektaş, "Zonguldak Yüksek Maadin ve Sanayi Mektebi Kongresi" *Madencilik Bülteni*, Sayı: 82 – 83, Temmuz - Aralık 2007, s. 102.
- Güçtekin, Nuri, İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.
- Keskin, Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri", İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007, S. 11, s. 79 – 92.
- Kopar, Metin, "Atatürk Dönemi Deniz Taşımacılığı (1923 – 1938)" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, Nisan 2016 Adıyaman, s. 466 – 472.

Sürelî Yayınlar

- Hamle*, 19 Eylül 2018; 23 Ekim 2018.
- Milliyet*, 10 Aralık 1955; 2 Ağustos 1971; 24 Aralık 1974; 1 Mayıs 1984; 30 Mayıs 1984.
- Türkiye Ticaret Sicil Gazetesi*, 1 Şubat 1958; Sayı: 278.

İnternet Adresleri

- http://abdurrahmanpasalisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/37/01/964145/fotograf_galerisi_2179855.html?CHK=8762b40f489669cbce20dd9ff10eb1d3, (Erişim: 03 Aralık 2019).
- AVŞAROĞLU, Nadir, *Türkiye'de Maden Mühendisliği Eğitimi Tarihçesi*, s. 22. <https://www.researchgate.net/publication/323267976>, (Erişim: 14 Ekim 2019).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.66.pdf>, (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2019).
- <https://www.mu.edu.tr/tr/genel-bilgiler/sitki-kocman-vakfi/sitki-kocman-kimdir>, (Erişim Tarihi:10 Ekim 2019).

Görüşmeler

- 1942 doğumlu *Alaittin Arpat* ile görüşme (20 Ekim 2020).